

Тоғриг
Маһмуг

УЗАГДА УЧАЛАН ДАҒЛАР

Тофриг Маһмур

**УЗАГЛА
УЧАЛАН
ДАҒЛАР**

(Повест вә һекајәләр)

М. Ф. Ахундов адына
Азерб. Республика
КИТАБХАНАСЫ

БАКЫ
ЈАЗЫЧЫ
1991

С (Аз)²
Т 80

ПОВЕСТ

Маһмуд Тоғиг

Т 80 Узоғда учалан дағлар: Повест ва некајәләр.—Б.:
Јазычы. 1991. 312 с.

JSBN 5—560—00 584—3

«Узоғда учалан дағлар» повестинда көркәмли рәссамимыз Бәбруз Көнкәрлинин ушағлығ ва көнчлик иллери гадама алынмышдыр. Јазычы о дөвирде Тифлисте јаша-
јуб-јаратмыш рәссамлардан Штерлингин, Николазенини ва сатирик шаир Әлигулу
Гәмкүсарын һојатындан сөһбөт ачыр.
Китаба мўаллифини мўхталиф илләрде јаздығы некајәләри дә дахил едимишдир.

Т $\frac{4702060201-15}{M-656-91}$ 99—90

С(Аз)²

© Јазычы 1991

ПРОЛОГ ЭВЭЭИ

Этэглэри Эдил ага көлүнө гэдэр узанан, Сарванлар мөһөллөснөндөн тутмуш, Елабад көндөин учта төпөлөрүнө, көннө галаја, Јамхана көндинө кедэн јоладөк бөјүк бир Һэразиде јерлөшөн Нөхчыван улу тарихэ малик гэдим бир шөһөрдир. Аран јердө олмасына бахмајараг дөрд төрөфдөн дагларла Һэһатэ олунмушдур. Амма бу даглар шөһөрдөн чох-чох узагдадыр. Һансы төрөфө бахырсанса бах, даглар ајдынча нэзэрэ чарпыр. Бө'зөн узаглыг итир, даглар санки јахын көлир, эзэмэтли гала диварлары кими дөрд төрөфдөн шөһөри бүрүүр. Бө'зөн чөн-думан онлары көрүнмэз етсө гөрибөдир ки, зирвалөрини һеч заман кизладэ билмир. Даглар шөһөрнө абэди, чанлы кешккчилэри кими дајаныр.

Рөссам Бөһруз Көнкөрли он доггузунчу эсрин сонларында бу шөһөрдө доғулмуш, бөјүмүш, јашајыб јаратмыш, елө бурда көнч икөн дүнјадан көчмүшдур. Онун бүтүн эсарлөрини нэзөрдөн кечирөн олса аксоријјатиндө Нөхчываны дөрд төрөфдөн Һэһатэ едөн даглары көрө билэр. Бу, мө'чүзөдир. Һансы сеһрли бир гүввө рөссамы буна сөөг етмишдир?! Доғма јурдунун төбөтини чөкөркөн, һәр мөһнээрини архасында көзү илө көрдүү даглар санки өз-өзүнө таблөја көчүрдү. Бу барэдө дүшүнмэдөн, габагчадан нэзэрэ алмадан көзө көрүмөјөн төбии бир дүјгунун далгасында сөһөр доған күнөш кими бу даглар онун эсарлөриндө пејда олурду.

Нөхчыванда, ону дөрд төрөфдөн Һэһатэ едөн даглар узагда, чох узагда һөмишө көрүнүр: күнөшли һавада да, чөндө-думанда да, туфанда да! Һөмишө көрүнүр.

Јанлары чубугла һөрүлмүш, јекө гоша төкөрли бир араба Нөхчывана јахынлашырды. Бајадан архада өјлөшөб ајагларыны салламыш Бөһруз димдик ајага галхды, эллэри илө арабанын чағиндан мөһкөм тутду. Өкүзү һајлајан гара папагалы кими архаја дөнүб:

— Нэ етдијиндир бала?—дејө бөркдөн гышгырды—Јыхылыб баш-көзүнү өзөрсөн. Отур!

Бу заман араба чала-чухура дүшдүјүндөн бөрк силкөлөнди, Бөһруз мувазиннөтини сахлаја билмөди, јыхылмамаг үчүн арабанын бир бөјрүнө чөкдү.

Тозлу јоллар архада галмышды, бир дө силкөлө даглар! Чансыхычы, бүркүлү, исти һава бирдөн-бирө дәјинди, көлкөли, сөрин вө хош олду. Баглар башлаимышды. Һэчы Пиринни мешө кими галын баглары Шых Маһмуд көшиһиннө гэдэр узанырды.

Бир ајдан чохду ки, көндө иди. Ону нечо, нэ чүр буда көтирмишдилөр, бүтүнлүклө јадында галмајыб. Бир ону билир ки, һөјөтлөриндө чохлу адам варды—папагалы кишилөр, чарисағлы гадынлар. Сонра шириндилли бир арвад ону гоншуја апарды, мејвөјө гонаг елэди. Бир дө көрдү ки, инди керија гајытдыгы бу икитөкөрли арабада, шириндилли көнч арвадын гучағында һараса кедир. Бир дө о јадындадыр ки, узагдан «Бөһруз» дејиб гышгыран узун туманы ајагларына долөшан Назлы арабанын дагында јүүрүр.

Бөјүк бир дағын дөшүндө јерлөшөн көндө күнлэри каш көдөрли, каш хош, севинчли, каш да дарыхдырычы кечди. Илк күнлөр илө-сапа јатмыр, «анамы истајирөм» дејө евө кетмөјө чан атыр, аглајыр, көз јашлары төкүрдү. Шириндилли арвад кесталиндог даһа чох күрүлк едирди. Ипөк бир нэпэ чөтиниклө дамарыны тутта билди, овундурду, охшады, өзизлэди. Бөһруз мөһрини она салды, чөрөји дө, сују да, чајы да елө ондан истајирди. Сонра көнд ушагларына гоншулду, чөлө, дүзө, дага, чомөна гачды. Үзү күнөшдөн јанды, эллэри, долаглары һэлө дөјмөмиш гоз габыгыны сојмагдан галгара гаралды, кол-коса илишмөкдөн голлары чызыг-чызыг олду.

Нөнөни бө'зөн һөјрөт бүрүүрдү. Бүтүн ушаглары дөрһал јуху апарырды. Төкчө Бөһруздан башга. Онун ири, дүшүнчөли көзлэри һөмишө ачыг иди. Бир дөфө нэпэ кечөјары ојананда ону јорған-дөшөјин ичиндө ојаг көрүб тэччүблөнди:

— Илө јатмырсан, Бөһруз?!

— Нөнө, аја бах!—ушаг ачыг пәнчөрөни көстөрдү.

Гоча истар-истәмөз јорғаны көнар едиб, пәнчөрөја, сакит һөјөт-дө ајын агаппаг сүд ишығында учалан ағачлары, үфүглөрө, булуд-

лара бахды, һәр шеј: ајдын, парлаг, һүндүр бир дағ исе даһа әзә-мәтлн, даһа көзәл... Бу сүд ишығ кечәннн гаранлығыны әридә-әри-дә мејтан охујурду.

— Јат, агрын алым, јат!
— Анамы истајирәм, нәнә!

Бәһруз елә титрәк бир сәслә динди ки, көврәлән нәнә билмәди нә етсин, ону нечә овуңдурсун? Чүнки анасы даһа һәјәтдә јохду, бунә көрә дә Бәһрузу һәмнн күн кандә көндәрминдиләр ки, һәр шеји унутсун, һеч нәдән хәбәри олмасын. Инди нәнә фикирли-фикирли көјә бахан Бәһрузун сачларыны сығалалады, әјлиб астадан пычылдады:

— Атан хәбәр көндәриб, дарыхма, бу күн-сәбаһ кедәчкәсэн. Индисә, јат, бала!

Нәнә өз јериндә раһатланды, узун мүддәт она көз јојду. «Јәвәбби, бу нечә тифилдир»—дејә дүшүндү, чүнки Бәһрузун көзләри һәлдә дә ачылды, ајын тәбиәтә вердини көзәлликән доја билмирли. Соң күнләр исе дөзмүрдү. Оунун ири көзләри кәләрлә долмуш-лу. Неч јерә кетмирди, отагда, халынын үстүндә мүтәккәјә сөјкәшб фикрә-хәјалә далырды.

Инди һәр шеј архада галмышды: кәнд дә, һүндүр дағ да, нәнә дә, һәсрәтлн, кәдәрли күнләр дә! Бәһруз јенә арабадан галхды, чүнки бағларын сонунда мөһрә һасарлар, евләр, евләрнн архасын-дан галхан ағачлар, һәјәтләр көрүндү. Бәһруз арабаннн архасын-дан гуш кимн јерә атылды, өзүндән һүндүр вә бөјүк олан тәкәрә бахыб ирәлијә гачды. Гара папағлы киши ону јердә көрүб горхду:

— Ај бала!—гышгырды,—нијә дүшмүсән?

— Сағ ол, әми!—Бәһруз кернјә дөнүб папағлы, сағгаллы, үзү гырыш-гырыш олан кишијә бахды, даһа дајанмајыб шәһәр доғру кәтүрүлдү. Бир аздан һәр ики тәрәфи торпағ һасар олан дар күчә илә гачыб кешш, дашлы күчәјә чыхды. Өз күчәләринә јахып-ла-ннанда, днкајә чатан кимн дајанды, әтрафа бахды вә догма гапја доғру јүрүлдү. Үстүнә јумру дөмирдән бәзәк вурулмуш, рәнки сол-муш, үстү, јаны кәрничдән һөрүлмүш галы! Бәһруз бу гапја ча-тыб, иһфәсинн дәрә-дәрә онун гаршысында дајанды...

2

— Башын сағ олсун, Ширәлибәј!—дејә Әлигулу чајыны ичиб ајага галхды, тахта дирәкли, торпағ дөшәмәли дөһлиздән һәјәтә енди. Балача алча ағачынын јанында дајаныб, архасынча кәлән ев сәһнннн көзләди. Ширәлибәј јахынлашыб, онунла үзбәүз оландә:

— Бу ағачи оғлум доғулан күнү әкмишәм,—деди,—алча аға-чыдыр. Илк дөфәдир ки, мејвә кәтириб.

— Хейли хуб!—дејә Әлигулу ағача диггәтлә бахды:—Оғлуңуз нечә јашындадыр?!

— Једди.

— Илкс мәктәбә гојмағ истајирсән?

— Тәзә мәктәбә.

— Хуб, хуб!—дејә Әлигулу разылыгла күлдү.—Сәнә бәјән едим ки, ағыллы иш көрүрсән. Өвладын тәрбијәси индидән јахшы олма-лыдыр.—О, әлннн алча ағачынын балача јарпағлы, пазик будағы-на узатды. Будағын үстүндә бир нечә көј алча варды. Онлардан биринн дәрди, күлә-күлә агзына апарды:

— Ағачын илк бәһрәсинн сән нүбар едирсән, Әлигулу! Хошбахт атасан! Мән сәннн кимн достларла фәхр едирәм. Бу ев, һәјәт-бача сәнә гурбан! Арузм будур ки, биздән гәдәмләрнн кәснлмәсин!

— Вахт вар ки! Көрүрсән, һүзрә кеч кәлиб чыхмышым. Каһ Чулфада олурам, каһ бурда, каһ да Тифлисдә. Бу шәһәр дә мәнн өзүнә бәрк чәкир. Чамаатымыза театр ачмағ истајирәм. Әш'ар өз јериндә, театр да лазымдыр. Мирзә Чәлил дејир ки, театр олса, чамаатын көзү ачылар.

— Доғру бујурур. Мирзә Чәлил Нахчыванда көрмүрәм даһа. Нечәдир?

— Јазыр-позур, пис дејил. О да мәннн кимн Тифлисә чан атир. Пәс оғлун көзүмә дәјмир?!

— Кәндәдир. Истадим ки, анасынын өлүмүң көрмәсин. Рәһ-мәтлинн чох истајирди.

Бу заман «ана» дејә јанығлы бир сәс гонду. Бу сәсин далынча чәх-чәх дөјүлдү. Ону Бәһруз бәрк-бәрк, һәјәчанла, көз јашлары илә дөјүрдү.

— Оғлумду!—Ширәлибәј гапја сары тәләсли, ачды, ушағ өзүнү атасынын гуҗағына атды. Ширәлибәј Бәһрузу бағрына ба-са-баса, үз-көзүндән өнә-өнә, көз јашларыны силди:

— Сакит ол, Бәһруз,—дејә-дејә ону охшады. Биллирди ки, һәсрәт һисси ушағы боғур. Бәһруз бир аз өзүнә кәлди, бу заман балача алча ағачынын јанында дајанан, танымадығы адамы көрдү. Ширә-либәј ону јерә гојуб:

— Һә, оғлум, јахын кәл, сәни шаирлә таныш едим,—деди,—Әли-гулу дајыдыр, Нәчәфов Әлигулу... Мәннн достумдур.

Бәһруз башыны галдырыб она бахды. Әлигулу дајы мөһкәм, сағлам-бәдәнли, кенишалынлы, сәртсифәтли, бојну бәдәннә ғы-сылмыш бир адамды. Ирәли кәлиб әлннн узатды, Бәһрузун бурну-ну еһмәлмәлча сыхарды:

— Салам, оғлум—деди,—машаллаһ өзүн дә бөјүјүрсән, ағачын да! Гәләмләрнн вар?

Бәһруз өзүнү итирдијиндән чашыб галды. Чәваб вермәдән са-кичә ири көзләринн она дикди. Ширәлибәј күлә-күлә:

— Гәләмләрнн јохдур, көмүрлә шәкил чәкир...

— Мәрһәбә, мәрһәбә! Һәмишә чәк, оглум, Һәмишә!—Әлигулу
женә Бәһрузун бурнуну сһмаллыча сыхыб, гаһыҗа сары жөнәлди.
Ширәлибәҗ ону өтүрүб керн гаһыданда бирдән јериндәчә донуб
галды.

Бәһруз дәрә көзлә анасынә ахтарырды. Әввәлчә онун Һәмишә
галдығы отага чумду, ичәридә готумларынә көрүб пәрт һалда
керн гаһытды. Тәндирәсәрә доғру јүјүрдү. Һис басмыш иһтәҗлә
галыдан ичәри кирмәклә чыхмасы бир олду. Бага, гоһшу һәҗәтә,
евһн архасына, чардага бәхир, һәҗәчәһлә јүјүрүр, кәзир, ахтарыр-
ды. Отагдан јашмағлы гаһылар чыхыб сүкүт ичиндә бәхырдылар.
Бабасы Әшрәф бәҗ дәһлиздән Бәһрузу сәсләди. Бәһруз санки
ешитмәди. Алча ағачынның јанында гуруҗан Ширәлибәҗ әлләрини
гоһинуа гоҗуб, көзалты ону илзәјирди. Оғлуну јашшы баша дүшүр,
онун «анам һаны?» суалына чаваб вермәкдән горхурду.

Бәһруз әввәл Әшрәф бәҗә тәрәф кетди, бирдән көзләһинмәздән
атасына бахды вә сүрәтлә она доғру јүјүрдү. Ширәлибәҗин гар-
шысында дәҗаныб ири көзләрини галдырыб она илләди. Ширәли-
бәҗ оғлунун көзләринә баха билмәди, чүнки дилләһмәсә дә, бүтүн
кәдери, һәсрәти, суалы, сөзү бу көзләрдә алышыб јанырды.

3

Ширәлибәҗ зәнчирли саатыны чибһндән чыхарыб кичик дүҗмә-
ни басан кими гаһағы ачылды, вахты билбү архаҗынлашды, гаһағы
тәздәд бағләҗиб сааты чибһнә гоҗду. Зәнчирн сәллана-сәллана
галды. Бундан сонра пенчәҗини кәҗди, гатлама дүзкүнүн гаршы-
сында дәҗаныб сәһигәсинә фикир верди. Бу вахт Бәһрузун јатды-
ғы отагдан арвадларын һәҗ-күјүнү ешитди, тәләсик дәһлизә чыхан-
да, арвадлартан биринини горху, дәһшәт ичиндә гаһыны ачдығынны,
әлләрини она доғру узарды «Бәһруз» деҗә ғышгырдығынны көрәндә
өзүнү ичәри аты. Бәһрузун јанағлары ғышгырмызы ғызармышды.
Ширәлибәҗ әлиһн узатмағы илә кернәҗә чәкмәҗи бир олду. Ушағ од
ичиндә јанырды.

Һәр шеҗи үнүдүб Ширәлибәҗ бирбаһ һәким дәһынча гачды,
јахшы ки, растына фәјтон чыхды; Кәрбалаҗы Аббасын бәрбәзәк-
ли, мәшһур фәјтону. Ширәлибәҗ ону тәләсдирди, Аббас да атлары
говду. Һәким Шенкеләҗа Ширәлибәҗин сир-сифәтинн көрүб, сөз
сәмәдән тәләсик јығышды. Фәјтонда фикрини јайындырмағ үчүн
сорғу-суала тутмағ истәдисә дә, бунун иһтәҗсиз олдуғуну, һатта
зарафатчыл Кәрбалаҗы Аббасын да чиддилиҗини көрүб сусду.

Вәзијәт, һәһигәтән дә, чидди иди, һәким Бәһруза јахынлашан
кими дикенди, горхду, үмидини иһтисә дә, буну бүрүзә вермәдән,
керн чәкилмәдән мүәлиһчәсинә башлады. Ширәлибәҗ нараһат-нара-
һат јахынлашдыб рус дилиндә пычылдаҗырды:

— Доктор, мәнә бир сөз..

Шенкеләҗа тәһиз Азәрбәҗчан дилиндә деди:

— Горхма, Ширәлибәҗ! Үстүмүздә алаһ вар!

Надир Шенкеләҗанын көдәк боју, ири, дәҗирми сифәти, дәз
башы вә башын әтрафинда агаран түкүләр варды. Тәһкиһли дәвра-
һышына уғун кәлмәҗән гәрибә, мәһналы зарафатларындан һеч за-
мап галмазды. Бир нечә дәрман верәлдән, сиркә илә, кечи пиҗи
илә овушдурандан сонра Бәһрузун ширин-ширин іҗадығынны көрүб,
арвадлары тапшырығ верди ки, тәзә јорған-дөнәк һәзырласылар.
Ширәлибәҗ она һәҗрәтлә баһалды:

— Өзүм үчүн истәҗирәм,— күлә-күлә деди,— кечәһн бурда јата-
чағам.

— Евһм дә, өзүм дә сәнә гурбан!— Ширәлибәҗ һәкимин зарафат
етдиҗини зәррә гәләр дә ағлына кәтирмәди. Јарым сағәт сонра су
ичиндә олан Бәһрузу тәзә јорған-дөшәҗә кечирдәндә һәкимә мәһна-
лы-мәһналы бахды. Бир нечә вахтдан сонра әлиһн ончм алыһндан
көтүрән һәким:

— Аллаһа шүкүр!— Женә азәрбәҗчанча дилләнди,— оғлунун даһа
үзү бәридир.

Шенкеләҗа тапшырығларынны вериб, кетмәк үчүн јыр-җығыш
еләндә Ширәлибәҗ ону гоҗмады, өз отағына апарды. Һәким столдан,
әтрафиндакы һүндүр стуллардан, көһнә, гәдим шифонердән, сәһигә
илә јығылган һикелли чарпаҗыдан, күнчәкәи дәҗирми јазы маса-
сындаһн ибарот отағы көздән кечирди. Шенкеләҗа мәһнун һалда
әлиһн дәз башына чәкди, сачларынны сығаллаҗыб әҗләшди, зәнкин
сүфрәһн көрүб: «Бу нә зәһијәтдир, бәҗ!» деди.

— Әзијјәт јохдур, доктор, һәлә сәһни адына шәрәб да алмы-
шам, күрчү шәрәбә.

— Бах, бундан һмтиһна етмәрәм.

Ширәлибәҗ шәрәби күлүл, һахышлы пиҗаләләрә сүздү, бирини
һоһағын, о бирини өз гаршысына гоҗду. Шенкеләҗа ону көтүрүб:
— Оғлунуз бир дә хәстәләһмәсин, бәҗ!— деҗә шәрәби башына
чәкди.

— Амин!— Ширәлибәҗ дә иһчб, пиҗаләһн столун үстүнә гоҗду.

Бәһруз јаваш-јаваш дирчәлди. Бир дәфә Ширәлибәҗ ону көмүр-
лә иһләҗән көрдү:

— Кими чәкирсән, Бәһруз?

— Аһам!— Башынны галдырыб ири көзләрини атасына дикди.

Ширәлибәҗ онун бахышларынна дөзә билмәҗиб, дәһлизә чыхды,
кимсә алча ағачынның дәһлидә кылзәлди. Јахынлашанда, бапбала-
ча бир ғызын гачдығынны, јашыллығларын иһчидә гуш кими јоха
чыхдығынны көрдү. Ики күн сонра о ғыз женә үзә чыхды. Торпағ һа-
сарын дибһндәки ғызылкүл колларынның архасындан оғрун-оғрун

бахырды. Елө ки, Ширәлибәј она сары аддымлады, јенә әввәлки кими јох олду.

О гыз Назлы иди.

4

Бәһруз һәјәтдә, алача ағачынын бөјрүндә ојнаса да, бир көзү бағда, бир көзү исе күчә гапысында галмышды. Назлыны ахтарырды. Иккинчи күн ону көрмәк үчүн бағлар арасы илә кедиб икимәр-тәбәли биһәјә јахылашды. Һәјәтдоки мејдан кими ачыг јерә һәм даш, һәм да көринч гирынтылары дөшәнинишди. Бәһруз ағачларынын алтындан бојланыб әтрафа көз коздијди. Биһанын иккинчи мәртәбәсинә галхан торпаг илләкәнин чох јери сөкүлмүшдү.

Илләкәнин башында, әлиндә күмүш нахышлы афтафа тутмуш, Назлынын атасы Гуламһејдәр көрүндү. Бәһруз горхуб ағачын аркасында кечди, Гуламһејдәр афтафадан су төкмәјә, әлләрини јумага башлады. Соңра јалын ајагларынын баш бармагларыны әли илә ислатды. Нечә дејәрләр, пак олду. Афтафаны бир кәнара гојуб, ачыг ејвәнда, һәсирин үстүндәки кичик, күлү дөшәкчәдә бардаш гуруб әјләшди. Намаз гылмаг үчүн ајага галхыб, әлләрини башындан бир әзча јухары тутду, додагалты Гур'ан охуду, ашагы әјилди, дизләрини гатлајыб әјләшди, әлләрини габага верә-верә, ики-үч дәфә әјилиб галхды. Соңра дуруб отага кечди.

Бәһруз даһа көзләмәјиб, кери гајытмаг истәди. Бу вахт кимсә ону сәсләди, дөнәркән гарышында Назлыны көрдү. Гызын көзләри пар-пар јашырды. Устү-башы, үзү-көзү чирклә иди. Әлини узатдыб Бәһрузун әлиндән тутду, бағын ичинә доғру апарды.

— Әрик истәјирсән?— сорушду.

Бағын ону јохду, ағачларын чәркәси бир-бирини елә әвәз едирди ки, јахыны белә көрмәк олмурду. Јамјашыл будагларын алты тәзә дүшән ахшам кими көлкәли иди. Бу көлкәләри јарпаглар арасындан сүзүлән ишыг золағлары гылынч кими касирди. Бу шулар бир нечә јердә јаныр, каһ ағымтыл, каһ да ачыг гырмызы рәнкә чалырды. Назлы јенә дил-дил өтүрдү. Бәһруза мачал вермир, тәкчә өзү даншырды. Тутун, киласын совушдуғуну, бир нечә дәфә онун далынча кәлдијини, горхуб гачдығаны, мәһәлләдә һеч кимлә ојнамадығаны сөјлөјир, далбадал суаллар верир, елә күлүр, күлүрдү. Бәһруз дајанды, Назлы архаја дунду:

— Нә олуб?— марагла сорушду,— о ишыгларә бахырсан?

Бәһруз башы илә тәсдиг едиб әлини узатды, ишыг золағы кәсилди, јерә јох, онун голуна дүшдү. Назлы да јүүрдү, башга ишығын багагыны тутду, каһ әли илә, каһ да үзү илә... Ишыг онун ағаппаг үзүнә дүшәндә гәһгәһә чәкиб күлдү. Соңра көзләрини јумду:

— Бәһруз, јахшыдыр?!

— Јахшыдыр.

Назлы прәлијә јүүрдү. Бәһруз да далынча. Килас ағачларынын јанындан өтүб, торпаг һасарын јаны илә гачдылар. Шафтагы ағачларынын үстү долу олса да, ағымтыл түкүлрәлә өртүлү көмкөј мејвәләр һәлә дәјмәминди. Әрикләр исе јашыл јарпаглар арасындан «ишыг» сачырды. Гыз дәрһал ағача дырмашды. Әрикләри бир-бир дәрәб Бәһруза өтүрдү.

Әрикдән дојуб бағдан чыхдылар, кәзә-кәзә Әлихан мәсчидинә тәрәф кедиб јахыныгдыки тоја бахмаг истәдиләр. Тој һәлә башланмамышды. Мәсчидин гапысы ачыг олағундан јаваш-јаваш ора јахылашдылар. Назлы ичәри бојланды:

— Молла ордадыр,— ничыллады,— кирәк ичәри?!

— Кирәк!— Бәһруз һөвәслилб гапыдан кечди. Чохданды ки, мәсчидә кәлмир, молла Талыбы көрмүрдү. Арыг, балача, ағ сачлы молладан хону кәлирди, бир нечә дәфә онун ушагларә мөбри-банлыгга, хошлуғга јанашдығаны көрмүшдү. Бәһруз чәсәрәтләниб бир аз да габага кетди. Һамы јердә, диз үстә чөккүмүшү. Бәһруз да архала әјләшди, узун, гара әбада башы ачыг молла Талыбын даяндығаны көрүб дискилдә, чүнки иди молла онун көзүндә офсәндиб көркәм алмышды. Илк дәфә иди ки, ону башы ачыг көрүрдү. Молла Талыбын ағаппаг сағгалы илә ағаппаг сачлары бир-биринә гарышмыш, балача, гырмызымтраг үзү бу ағлыг ичиндә елә бил итмишди. Нәсә даншырды—трам-трам, тәләсмәдән, тәмкинлә... Бәһруз молланын «нисан нисана дајаг олмалыдыр» сөзләрини ешидиб даһа диггәтлә гулаг асды. Молла ибрәтлән бир һадисәдән соңра Соубәр адыл бир гыздан—падшаһдан, онун Нахчыванда көрдүјү көзәл ишләрдән данышды. Назлы Бәһрузу дүмсүклөјиб:— Кедәк, тој башлајыр!— пычылдады.

5

О, өмрүндә биринчи дәфә иди ки, тој көрүрдү. Буна көрә дә һејрәтиндән ағзы ачыла галмышды. Јерә әлван нахышлы халылар, кәбәләр дөшәнинишди. Гадылар дивар бојунча сых-сых әјләшмишдиләр. Гапынын бөјрүндә һеч кимә бахмадан башларыны ашағы әјән үч чалгычы варды. Бирн гара зурнаны үфүрүр, о бирн гоша нағараны вурур, үчүнчүсү исе әлиндә дәф охујурду. Гадыларын мүхтәлиф рәнкли, алабәзәк туманлар парашүт кими ишмишди. Гызыл пулларла, мирвариләрлә, мичугларла шәфәгләндән силсиләләр синиләриндә бәрг вурурду. Гырмызы гановуздан пәләр кејән гызларын чәркәсиндә шәнлик даһа чохду. Көјнәкләри ағ пәкдән тикилмишди. Бир нечә назик һөрүк дүзәлтмиш, сол тәрәфдән дөшләринин үстүнә атмышдылар. Бу һөрүкләр бојунбагыларын јанындан салланырды. Башларында гызылыл, бәзәкли арагылар варды. Гызларын арасындан бирн прәли атылды. О гәдәр зәриф

иди ки, голларыны ачанда чинар пөһрөссини хатырладырды. О, аста-аста сүзүр, чийнлэрини эсдирир, фирланыр, башгаларыны ојуна сөслөйрди. Бәзән елә әжилрди ки, елә бил сүмүју жох иди. Бәһруз көзләринә инана билмирди. Онсуз да ири олан көзләри даһа да ирләшмишди. Гыз әжилдиги заман бир әлини ирәли уздыр, ону кәһ фирладыр, кәһ јумур, кәһ ачыр, узун, ағ бармагларынын һәрәкәтиндә үмуми ојуну илә һәмәһәнклик јаралырды. Чийнләрини эсдирекон, башыны астадан, елә зәрифликлә тәрпәдирди ки, санки бу доғигә гүш кими учачатды.

Бирдән мусигинин ритми дәјишди, ојнаг олду, һамы ејни аһәнклә чәпик вурмаға башлады. Гыз инди чыггынылыгла, чевикликлә сүздү. Бу заман чалгычыларын бөјрүндә әләшмиш, тотугјанаглы, сиврибурунлу, көк, јашлы бир гадын:

— Ај шабаш! — дејә гышгырды. Ојнајан гызын үстүнә күмүш пуллар жағды. Чошгун мусиги, ејни вахта вурулан чәпик сәдалары, «сағ ол», «ај чан, ај чан» индалары, бу үмуми, хош тәрәнәләр ичиндә јашлы гадынның «ај шабаш» сәси бир-биринә гарышарат көзәл аһәнк јаратмышды. Мејдан гызышдыгча ојнајанларын сајы чокалыр, гырмызы гановуздан палтар кејмиш гызларын чәркәсиндән һәр доғо бири галхыб орталыға чыхырды.

Кимисә «кәлини ојнасын» гышгырыгы һамыда һәјәчан, һәвәс, мараг ојатды. Үч гыз гоншу отагдан утанан, чәкинәз кәлини әлләриндән тутат-тутат кәтириб орталыға салды. Сонра өзләри әтрафында ојнамаға башладылар. Кәлини башдан-баша ағаппаг ипәк ичиндә иди, үч гыз исә гырмызы палтарда. Һамы һәвәслә, күдә-күдә чәпик вурурду. Көк, јашлы гадынның ишарәси илә гоша нағара сусду, зураннын мүшәјәтилә шән бир баяты деди, бундан сонра мусиги де, чәпикләр дә кур сәсләнди. Гырмызы палтарлы үч гыз голларыны ачыб, шам кими ағаппаг кәлинин әтрафында сүзүрду.

Үч гыз бир-биринә бәнзәјон һәрәкәтләри ејни вахта, мусигинин ритми илә көзәл ифа едир, архаја доғру әјиләндә занбаг ләчәкләри кими көрүңүрдү. Әјиләркән белләринин, чийнләринин һәрәкәтиндән ивәчлик јағырды.

Бәһруз Назлы илә евә дөнәркән, өзүндә дејилди. Дил-дил өтан гызын сөзләрини ешитмирди. Евдә Шиһрәлибәј ончи ири көзләриндәки һейрәти дәрһал дүдү, јанына чағырды:

— Де көрүм, нечәсән, а бала?

— Јахшыјам, ата. Мән тоја кетмишдим.

— Һансы тоја?—Шиһрәлибәј пенчәтини сојунуб, жилетинин дүј-мәләрини ача-ача сорушду.

— Гоншуда.

— Дејәсән, хошуна кәлиб?

Бәһруз башы илә тәсдиг еладди. Шиһрәлибәј онун сачларыны сьгаллады:

— Мәң дә сәнә бир шеј верәчәјәм,— деди,— ала, бах!

Бәһруз кағызә бүкүлүнү јаваш-јаваш ачанда, ичиндән бир дәстә башы гызыллы, узунсов гөләмләрин чыхдыгышы көрәндә, севинчлә атасына бахды. Шиһрәлибәј күдә-күдә:

— Билирсән, бунлары ким көндәриб?— сорушду, чавабыны көзләмәдән әләвә етди:— Әлигулу әмин, јадындадыр, сән кәндән кәләндә көрдүңүн әмин...

Бәһруз еһмәллыча бурнуку сыхан, көдәкбәј, мейрибан адамы, онун «һәмишә чәк, оғлум, һәмишә» сөзләрини хатырлады. Гөләмләрә бир даһа бахыб, о бири отаға тәләсди. Шиһрәлибәј чарпајыја узаныб, күллү јорғаны үстүнә салды, дивары тутмуш бөјүк, әлван халынын сачағларында әлини көздирә-көздирә хәјаллара далды.

6

Бәһруз үчүн гөләмләр тәкчә ојунчаг, әјланчә олмады.

Бу гөләмләри јонуб кағыз үзәриндә чызмағаралар едирди. Сонра кағызы чырыб атыр, тәзәсини чәкирди. Гөләмләр арасында гара рәнклисини даһа чох севириди. Чүнки көмүрлә чәкдиги кими, бу гөләмлә дә чәкмәји хошлајырды. Тоју унда билмирди. Папағлы чалгычылар, рәс едәк гызлар, онларын палтарлары, бәр-базакләри, баяты дејән гадын, халылар, шамлар, ноғулар тез-тез јадына дүшүр, әлиндә гөләм тутуб узун мүддәт бу лөвһәләри хәјалында чанландырыр, сонра исә чәкмәјә башлајырды.

Бир дәфә Әлигулу дајынын көндәрдији башы гызыллы гөләмләрдән бирини көтүрүб, шәһәр кәнарына кетмишди. Ушағларын чоху башына јығышышды. Һамы гөләмә бахырды. Бу, онлара мөчүзә кими кәлирди. Чүнки белә гөләм һеч заман көрмәмишдиләр. Бәһруз һәвәслә ушағлара гөләм һаггында данышыр, кағыз үстүндә мүхтәлиф шәкилләр чәкиб көстәрди.

Кери јағыдаркән, јолда ики-үч оғлан ушағын габағыны касди. Онлардан бири бојча һүндүр иди. Бәһруз ајаг сахлајыб азда керч чәкилди. Һүндүр оғлан габаға јерди, һөкмлә, һирслә:

— Ону вер бура!— дејә гөләми көстәрди.

Бәһруз һәр шеји баша дүшүб гөләми бәрк-бәрк дөшүнә сыхды, чаваб вермәдән бир ан сәкип-сәкип она бахды. Ушағлардан бири Бәһрузу архадан һүндүр оғлана тәрәф итәләди, оғлан да гөләми алмаға чәнд көстәрди.

— Тез ол вер, јохса сәни...

Бәһруз овчуну ачмајыб, гачмәг истади, гојмадылар, әл-голундан јапышдылар. Һүндүр оғлан овчуну ачмаға, гөләми көтүрмәндә чалышды. Бәһруз дартында, дартында, бир шеј чыхмады. Гәзәб ону богмаға башлады. Елә һирсләнди ки, әлини һүндүр оғланын әлиндән чәк билди, гачды, будрајиб үзү үстә јерә кәлди. Бу вахт:

— Бәһруз!— өз адыны ешитди. Назлынын гышгырмасы илә өзүнүн көрүнмәси бир олду:— Горхма, Бәһруз!

Назлы чалд һәрәкәтлә оғланлары итәлә-итәлә, Бәһрузун голундан тутуб, чәкә-чәкә ардынча апарды. Бу, елә сүр'әтлә өз көзләниләмәз баш верди ки, оғланлар өзләрини итириб, баха-баха галдылар. Бир аз араланан кими, һәр икиси гача-гача өз мәһәлләләринә кәлиб чыхды. Назлы бирдән гәһгәһә чәкиб Бәһруза тәрәф дөндү:

— О нәдир белә бәрк тутмусан?

— Гәләмди...

— Верәрсәң бахым?

— Ала!—Бәһруз гәләми Назлыја узатды,—сәнини олсун, һәми-шалһи верирәм.

Назлы тәрәддүд етди, бирдән-бирә әлини узатды гәләми көтүр-мәјә чәсарәти чатмады. Сонра шүбһәли-шүбһәли бахыб гәләми көтүрсә дә, ону диггәтлә көздән кечирди:

— Нә гәшәнкдир!—пычылдады,—верирсән?

— Һә, верирәм.

Гыз мараг ичиндә гәләми јухары галдырыб диггәтлә бахандә бирдән онлара тәрәф гапгара, түкдү әл узанды. Бәһруз сонра гап-гара бир папаг, бу папагын алтындан гапгара саггалмы бир адамын гәзәбли сифәтини көрдү:

— Мүртәдин гызы, мүртәд!—Гуламһејдәр гәләми көтүрүб сыныг-сыныг еләди. Бир кәнара туллајыб, гызын әлиндән тутду:—Бир дә күчәјә чыхсан, гычларыны гырарам!

Гуламһејдәр көзләниләмәдән дәјишип мүләјимләшди, Назлынын башыны тумарлады. Бәһруз һеч нә баша дүшмәди. Елә ки, күчәдә молла Талыб көрүндү, Гуламһејдәрә әл верди, о да гызын башыны сыгаллајыб хош сөз дејиб узгаллашды, һәр шеј күн кими ајдын олды. Гуламһејдәр Назлыны ардынча чәкә-чәкә апарды. Онлар көј рәңкли гапынын архасында итәнә гәдәр Бәһруз дајаныб архаларынча бахды.

Назлы бир нечә күн көрүнмәз олды. Әлигулу дајынын көндәр-дији башы гызыллы гәләмләрин Бәһруза кәтирдји севинч дә јоха чыхды. Ширәлибәј јенә онун кәдәрли кәздијини көрүб, көндүнү алыр, тезликлә мәктәбә кедәчәјини сөјләјир, башыны сыгаллајыр, фикрини дагыдырды. Билирди ки, анасы үчүн хиффәт еләјир, булуд кими долан ири көзләриндә елә јазыг, елә гәмли ифадә пејда олур-луд ки, бу көзләрә бахмандан горхурду. Анасынын узатда, кәндә олдуғуна ону инандырмаға сәј етсә дә, мүвәффәг олмамышды. Бәһрузса шүбһәли, нараһат, сәксәкәли галмышды.

Сон күнләр Назлынын көрүнмәсәи Бәһрузу әввәлки кими көврәлтмишди. Одур ки, тәһна кушәләрә чәкилир, саатларла бир јердә әјләшип галырды. Бир нечә дәфә гоншу һәјәтә—Назлынын дагыла кетмиш, ону көрә билмәјиб, керә гајятмышды.

Инди алча ағачынын бөјрүндә әјләшип гәмли-гәмли Назлыкин һәјәтиндән учалан һүндүр гоз ағачына бахырды. Бу, онун сев-

дији ағач иди. Елә јумшаг, ири гозлары варды ки, бармаг басан кими сынырды. Бир топа јамјашыл булуд кими евләрин, бағларын үстүндә галмышды.

Бәһруз көзләрини ашағы ендирандә һасарын дибиндә, гызыл-күл колларынын јанында дајанан Назлыны көрүб јаваш-јаваш ајага галхды. Назлы тәрәпнәмәдән сәкит-сәкит она бахырды. Елә бил әввәлки шәп, дәмәл, ојнаг гыз дејилди. Бәһруз һеч заман ону белә көрмәмишди.

— Сәләм, Бәһруз!—илк дәфә гыз дилләнди,—чоһдан бурдајам, Пәс мәни көрмүрсән?

— Јох. Гоз ағачына бахырдым.

Бәһруз әли илә һүндүрдәки бир топа јамјашыл булуду көстәр-ди, гыз чевриллб баханда, өз һәјәтләриндәки әзәмәтли гоз ағачыны көрдү. Назлы јенә әввәлки шәп, дејән-күлән гыза чеврилди. Бирликдә бага гачдылар, ојнадылар. Сонра Назлы атасынын ону нечә дөјмәсиндән данышды:

— Башыма, үзүмә о гәдәр шиллә вуруб ки! Мәни вахт, бивахт һәмишә дејур. Сәнин анан өлән күнү... гојмады ки, һәјәтә чыхым. Мән дә кизлин гачдым.

Назлы сусмадан, онун анасыны нечә дәфи етмәјә апардыларыны данышаркән, бирдән дајанды, көзләри бөјүдү. Чүнки Бәһруз шахтаја дүшмүш кими тир-тир титрәјилди.

— Бәһруз, сәнә нә олды?—гыз онун чиянләриндән тутуб гыш-гырды, чаваб ала билмәдијини, титрәмәсини даһа да күчләндијини көрдүкчә горхду. Һарај сәлды, әввәл мөһәллә ушағлары, сонра гадынлар, кишиләр төкүлүб кәлдиләр.

Ширәлибәј дәфтерханадан, бирбаш Шенкеләјанын јанына кетди, ону көтүрүб евә кәләндә һәјәчан ичиндә, горха-горха отаға кирди. Арвадлар дағылышдылар. Шенкеләја рәңки ағалпаг ағармыш ушағы мујанин едиб:

— Горхулу һеч нә јохдур,—деди,—истилији аздыр, үч-дөрд күнә сағалар.

— Нијә белә тез-тез хәстәләнир?

— Зәифдир, бәј!

— Ушаг өзүндә дејил, доктор, фикир вер!

— Горхма, бәј, бир аздан өзүңнә кәлар.

Шенкеләја тәрләмиш дәз башыны дәмәлла силиб архајын-архајын күлдү. Бундан сонра Ширәлибәј бир аз тохтады, рәңки-руһу сифәтинә гајытды.

— Доктор, бәлкә отағыма кечәк, әјләшәк?

— Бура да јахшыдыр, бәј!

Бәһрузун балача отағы башдан-баша кәбә илә дөшәмишди. Ширәлибәј һәкимин ајаг үстә дајанмасына разы олмајыб, гоншу отагдан архасы һүндүр ики стул кәтиртди, бирини она сары узатды:

— Бу журун, элэшин, доктор...
Шенкелая стулу жахына чөкиб элэшти:
— О күн Чулфата достузуу көрмүшөм. Элигулуну дежирэм.
Начафову. Театр жарадыр орда. Эмалли-башлы актормуш ки, ба-
лам. Сизэ салам көндөрдү.

— Саг олсун, етибарлы достдур.
— Бөз, Мирзэ Чалил көрүмүр, хардадыр?!
— Хардаса мүллимлик едир, һәм дә жазыр-позур.

Бу вахт Бәһруз көзләрини ачды, Шенкелая жериндөн сычрайыб,
диварын жанында, көбөниң үстүндөки жорган-дөшөкдө жатан ушага
доғру өйдү. Бәһруз «ана, ана» дежэ зарыды, женидөн көзләрини
жумду. Шенкелая чантасындан дәрман шүшөсини чыхарыб ачды,
ичиндө су олан пијаләжө бир неча дамчы төкдү. Соира ону Бәһруза
ичиртди. Бундан хејли кечди, бирдөн Бәһруз көзләрини ачды вә
бахышларыны анчаг атасына дикди. Ширәлибәј онун көзләриндө
индијө гәдәр олмајан дәрин бир гүссә көрдү, горха-горха:

— Сәнә нә олуб, оглум?—дејө сорушду.

Белә сорушдуғуна көрө дәрһал пешман олду, чүнки Бәһрузун
көзләри долду, елә долду ки, јаш јанағындан сүзүлдү. Әлини уза-
дык сојуг, ағ јанагларындан бу јашлары силәндө Бәһрузун солғун
додагларындан голпан бу сөзләр ону титрәтди:

— Мән билирәм, анам хардадыр.

Һәр шеј Ширәлибәјө ајдын олду, чантасыны јығышдырыб кет-
мәјө һазырлашан Шенкелаяны бајагдан гапы ағзында көзләжөн
фајтона гәдәр өтүрәкән, бир шеј һагында дүшүмүрдү: Бәһрузун—
бу балача ушағын анасына бәсләдији мәнәббат нечө бөјүкмүш!
Кери гајыданда, алча ағачынын бөјрүндө дајанан оғлу бојда гызы
көрөндө, онун јенә гачыб јох олачағыны көзләјирди. Тармызы, узун
туман кејмиш гызчыгазын гәшәнк, ағбөзиз үзүндө, ишым-ишым јан-
нан гара көзләриндө бир мараг кизләнмишди.

— Әми, Бәһруз нечәдир?—дејө сорушду.

— Јахшыдыр, гызым.

— Јаман горхмушдум, әми. Аллаһа шүкүр ки, јахшыдыр.

— Адын нәдир?—Ширәлибәј бу чәсарәтли гызла марагланды.

— Назлы.

— Қимин гызысан?

— Гуламһејдәрин.

— Оһо...—Бајаткы мараг һисси итди, Ширәлибәј чидди көркөм
алды, фикирли-фикирли гызла бахды:—Гуламһејдәр!.. Атан билсө
ки, бура көлмисән, гырғын-гијамәт голарачаг!

— Атам билмир.

— Бирдөн хәбәр тутар. Еһтијатлы ол, гызым!

Ширәлибәјин бу балача гыздан хошу көлди. Гыз пар-пар па-
рылдајан көзләрини ондан чөкиб һасарын дииби илә кедиб јох олду.

Онун далынча бахыб күлүмсәјөн Ширәлибәј отаға кирәндө, Бәһ-
руза хидмәт едән, башыны ашағы дикән, јашмағлы, кентуманлы
бир арвад дәрһал јан отаға аддады.

7

Ики күн сонра Назлы һәјәтлә, алча ағачынын бөјрүндө даја-
ныб, евә сары бојланырды. Пәнчәрәдән ону көрән Ширәлибәј үрә-
жиндө «ај шејтан» дејиб ачыг ејвана чыхды.

— Салам, әми!—Назлы ишым-ишым ишылдајан көзләрини она
дикиб чәсарәтлә ирәли јериди.

— Салам, гызым.

— Бәһрузун јанына көлмишәм, әми.

— Бујур, кеч ичәри.

— Бәһруз јатыр?

— Јох, јатмыр. Она һәлә чөлә чыхмаг олмаз.

— Пәс олар, әми, мән јанына кедим? Чох галмарам.

Гыз сон көлмәләри елә ширин, мәһалы бир әда илә сөјләди ки,
Ширәлибәј өзүнү күлмәкдән сахлаја билмәди.

— Олар, гызым, олар, кәл, кәл!

Назлы севинчлә өзүнү отаға салды. Јериндө јарыузанмыш вә
мүтәккәјө сөјкәнмиш Бәһруз башыны јухары галдырды. Гыз са-
лам вериб Бәһрузун јатағынын бөјрүндө әлван көбөниң үстүнә
чөкдү.

— Бу нәдир?—дөрдкүнч габы Бәһруза көстәрди.

— Әдвизјат габыдыр, анамындыр, көтүр бах!

Назлы үстүндө гуш, күл-чиңкөк шәкли олан, нахышлы, бәзәкли
гапағы ачды, отаға хош әтир јайылды, габын ичиндө балача көз-
чүкләр, бунарларын зәриф гапаглары варды. Әдвизјат габынын ичи
дә нахышлы, әлван, рәнкарәнк шәкилләрлә бәзәдилмишди.

— Бу нәјинә карәкдир, Бәһруз?

— Хошума көлир.

— һәмишә јанында сахлајырсан?

— һә, бах бура, пәнчәрәјө гојурам, тез-тез көтүрүб бахырам.

Гәшәнкдир!?

— Гәшәнкдир.

— Анам бу габы елә чох истәјирди ки!

— Бәһруз...

— Нәдир!?

— Гәм еләмә, јахшы?!

— Јахшы, еләмәрәм.

— Мән дә шәкил чәкмәк истәјирәм.

— Истәјирсән, чәк.

— Бачармырам.

М. Ф. Азундов адина
Азәрб. Республикасы
КИТАБХАНАСЫ

— Мән дә бачармырам. Өжрәнирәм, сән дә өжрән...
— Чәтиндир.
— Сән мәктәбә кедәчәксән?!
— Мәктәб? Нә мәктәб? Мән һеч нә билмирәм.
— Мән кедәчәм. Паһызда. Атам дежиб.
— Ей, мәнн атам гоһмәз.— Назлы кәдәрләнди, үз-көзүнә дагылыш сачларыны канара италәди, башыны ашагы дикди:— Һәмнншә мәнн дөжүр. О күн елә дөжүб ки, күрәјим инди дә агрыяр.

— Нијә дөжүб?
— Афтафа-ләјәни кеч кәтирмишәм.
Бәһруз дөшәјин алтындап гәләм вә кағыз чыхартды. Дөрдкүч тахтаны дизләрин үстүнә гојуб чәкмәјә башлады. Назлы башыны галдырыб күлдү:

— Мәнн чәкирсән?!
— Истәјирәм.
— На олар, чәк!
— Јахшы!

Назлы күлә-күлә әдвнјјат габынын гапагыны өртүр, ачыр, каһ шәкилләринә, каһ Бәһруза бахыр, сәкит дајана билмирди. Бәһруз тез-тез башыны галдырыб она бахыр, гәләми кағыз үзәриндә кәздирир, һәвәслә ишләјирди.

— Бәһруз, олар бахым?!—дејә Назлы сәбирсизликлә јериндән галды.

— Дајан!—дејә Бәһруз ону гоһмади,—отур, әввәлки кимн, бах белә, тәрәннә һа...

— Ағачам тәрәннәјәм?!
— Ахы чәкирәм мән...
— Чәк дә...

Бу заман «Назлы» дејә кимннә кур сәси ешидилди. Гыз јериндән дик атылды, рәнки агарды.

—Мәнн ахтарырлар,—дејә горха-горха пычылдады.—Атам кенә вәјимн вәрәчәк?

Назлы тез отагдап чыхды.

8

Бир нечә күндән сонра Ширәлибәј Бәһрузун сағалдығыны, күм-раһ олдуғуну көрүб ону шәһәрә кәзмәјә аларды. Бәһруз шәһәрлә Әлихан мәнәлләсиндән, бу мәнәлләдәки евләрдән, Чинарлы бағын-дан, Пир Хамуш, Шаһаб мәсдичләриндән башга һеч нә көрмәннн-ди. Инди атасынын бөјрүнчә кедә-кедә һәр јана дөрд көзлә бахыр-ды. Падшаһлыг бағыны көрәндә јериндә дајанды. Нә көзәл, нә бөјүк баг иди, мешә кимн! Онун ичиндән кечәнлә буз кимн сәрнлик дүјдү, хијабанларын тәкчә голлу-буаглы ағачларла дөйлә, мин

рәнкә чалан күд-чичәкләрлә, биткиләрлә долу олдуғуну көрүб һеј-рәтләнди.

Падшаһлыг бағындан сонра күчәләрә, күчәләр бојунча сыра-сыра дүзүлмүш ағ евләрә, дүкашларә, мұхталиф рәнкли чадралар өртмүш гадынларә, ири папагалы, сағгаллы, әбәли кишиләрә бахырды. Бирдән о, Назлынын атасыны—башында ири, гәна папаг, әјиннәлә зуни, гара әба, галын гара гашлы, сағгаллы Гуламһејәрин кәлдијинн көрүб атасына тәрәф чөврилди. Ширәлибәј сәкит, со-југтанлы бир һалда башыны тәрпәдиб Гуламһејәрлә саламлашды. Сонра оғлуна бахды:

— Таныдын о әмнни?!
— Гоншуда јашајыр... Ондан горхурам...
— Горхма, оғлум, горхма. Бизи севән адам дејил. Амма чама-атымыз ону чох сеvir... Мәнсә Әлихан мәсчидинин молласына һөрмәт едирәм. Әсл молладыр! Молла Талыбы дејирәм...
— Мәктәбә, онун јанына кедәчәк?

— Јох, јох, оғлум... Тәзә моқтабә кедәчәксән...

Аг евләрин архасындан, бир аз кәнарда кеннш мејданчады, дү-ләли рус киләси, гарышада Базарчылар көрүсү, көрүндүн сонра исә мәсчид—онун уча, нахышлы минәрәси, армуда оғнар, парыл-дајан гоша күнбәзи, һүндүр көрпич һасары көрүндү. Бәһруз мәс-чидни бөјүклүк вә көзәллијиндән көзүнү чәкмирди. Бирдән мәсчи-дин ағзында чыр-чындыр ичиндә, сачлары төкүлмүш, әчанб көркәмли диләнчиләрин сыра-сыра дајандығыны көрүб јенә һејрәт-ләнди. Көрпич һасара сөјкәнннн, һәлә сачлары тамам ағармамыш, вүчудундан јазыглыг, мүтилик јаран бир киши әлини Бәһруза сары узатды. Сачлары чох вә пыртдашы иди, чиркли көнәјиннн јахасы ачыг галмышды. Бәһруз бир она, бир дә атасына бахды. Ширәли-бәј пенчәјиндән хырда пул чыхарыб:

— Көтүр, оғлум,—деди,—апар вер...

Бәһруз пулу алыб диләнчнјә јахынлашанда, бу јазыг, мүти ада-мын көзләринин дәрнлијиндә јанан ишыгдап сөһрләнән кимн олду, һәтта диксинди. Киши буну дүјдүгү үчүн дәрһал дилләнди:

—Аллаһ сәни хошбәхт еләсин, бала! Һәрчәнд мән бәдбәхтәм, амма сәнә хошбәхтлик дуасы охујачагам. Дуам худавәнди-әләмнн көмәји илә сәнә хејир кәтирәр.

Бәһруз пулу вериб, бир гуш јүнкүллүјү илә тез кернјә гајытды. Атасына јахынлашанда, јенә чөврлиб һәмнн диләнчнјә тәрәф бах-ды, елә билди ки, көрпич һасара сөјкәнән адамын бөдәниндә тәкчә көзләри јашајыр.

Заваллы көркәмдә олан о бири диләнчиләрин дә әлләри узалы галмышды, һамысы да көзләринн Бәһруза дикмишди. Бәһруз өзү-нү елә итирмишди ки, тәкчә башыны галдырыб атасына баха бил-ди. Ширәлибәј дәрһал ону баша дүшдү:

— Гөм жемә, оғлум, кәлән дәфә о бири диләңчиләрә дә пул верәрсән, кәл, кедәк! Унут буилар.

Онлар базара тәрәф кетдиләр.

Базарын атрафы гәйнайрды. Бөјүк дарвазанын тајбатај ачылмыш гапыларынын јанында келиб-калон, сөһбәт едән, дајанан, бир-бирини һарајлајан адамларын, тај-тај јыгылмыш жүкләрнин, арабаларын, өкүзләрнин, дөвләрнин, атларын чохлуғу гатма-гарышыг бир мәнзәрә вә һаз-күј јарадырды. Бәһруз буиларын архасындан, ағымтал вә көрпич евләрдән бир аз узагда эзәмәтли, нахышылы, уча бир мәғбәрәни көрән кими јериндәчә дајанды.

— О нәдир?—дејә атасына тәрәф дөндү. Ширәлибәј ајаг сахлајыб Бәһрузун јанына кәлди.

— Нәји дејирсән, оғлум?!

— Ону!—Бәһруз әлини узадыб нәһәнк вә јарашыглы абидәни кәстәрди.

— Атабәј мәғбәрәсидир, јахүд она Мө'мүнә хатун мәғбәрәси дә дејирләр. Әкәр сәһһисә, сәккиз әср бундан әгдәм тикилди. Нәһәнк јахшы галыб, һәми дә дүнән тикилмиш кими тәзә көрүкүр.

Бәһруз Атабәј вә Мө'мүнә хатун һагғында идијә гәдәр ешитмәсә дә, мәғбәрәнин нә олдуғуну баша дүшмәсә дә, онун эзәмәт вә көзәллијини көрүр, һејран-һејран бахмагдан дојмурду. Ширәлибәј она мане олмаг истәмәјиб, бир кәнара чәкилди, Бәһрузун һејранлыгга абидәни сәјр етмәсинә көз гоја-гоја фикирләшди: «Нә гәрибә ушагдыр. Мөһкәм чаны јох, јемәји јох, ичмәји јох, бир мәгсәди вар: чәкмәк, бахмаг, көрмәк! Ахыры хејир олсун. Гојсан, бүтүн күнү дајаныб тамаша сәјләр.»

Бәһруз, һәнгигәтән, Ширәлибәјин фикирләшдији кими, бурдан ајрылмаг нијјәтиндә дејилди. Ширәлибәј әлини астача чинјинә гојду:

— Оғлум...

— А... ата...—Бәһруз диксинди вә үзү јенә мараг ичиндә ишыгланды:—Ону ичн нечәдир?!

— Ичн дә гәшәнкдир.

— Бәс ким тикиб?!

— Ме'мар Әчәми!

— Ме'мар Әчәми!—дејә Бәһруз бу ады хүсуси вурғу илә тәкрар етди.

— Кедәкми, оғлум?!

— Ичәзә вер, бир аз дә бахым.

Бәһрузун бу инады, бу һәвәси Ширәлибәјин хошуна кәлдији үчүн күлүмсүндү, сәбирлә ону көзләмәлә башлады. Бу күн чох шәј көрән Бәһрузун үрәји долмушду. Ајрылмаг истәмәсә дә, бурдан көнүлсүз узаглашыб атасынын бөјрүнчә гаршыдакы базара доғру алдымлады. Базарын гапыларындан ичәри кечәндә исә көзү дөрд олмушду. Нә гәдәр адам варды. Нәр јаны сас-күј бүрүмүшдү.

Ширәлибәј әввәлчә Хап чаршысына кирди. Бәһрузун әлиндән тутду, горхду ки, адамларын арасында итәр. Мүхтәлиф сәсләрдән, хүсусилә мүштәри чагыран сатычыларын гышыгырагырындан гулаг тутулуурду. Бәһруз рәнкаранк шүшәли, шәкилли, нахышылы, кирдә дүкәнларә, рәфләрин архасында дајанмыш гәрибә сифәтли адамларә, һүндүр көрпич диварә, диварын үст һиссәсиндәки рәнкли панчрәләрә баха-баха кечирди. Ширәлибәј бир дүкәнын ичинә кирдәндә көк, шишман, гырмызисифәт сатычы габага кәлди:

— Бујругун нәдир, ага?—дејә онун гаршысында азча әјилди.

— Бу ушаг үчүн көјнәк истајирәм.—Ширәлибәј Бәһрузу кәстәрди:—Аг көјнәк алсун!

— Баш үстә, ага, бы саат!

Сатычынын кәтирдији көјнәк Бәһрузун әјинә јахшы олду. Ширәлибәј сатычыја бахыб:

— Нечәјәдир?—дејә әлини чибинә салды.

— Отуз ики гәһпк.

Ширәлибәј пулу вериб дүкәндан чыхды, јенә дә ардынча кәлән Бәһрузун әлиндән тутду. Гарында баггал чаршысы варды, мүхтәлиф мер-мејәләрин ордан кәлән әтри атрафы бүрүјүрдү. Хүсусилә ири-ири, гырмызы, ағ эрикләрин боллуғу дәрһал көзә дојирди. Базарда балача ушаглар дә ора-бура гачыр, пәсә сатыр, алып, далашыр, мүхтәлиф ојуңлар чыхарырдылар. Гоча бир киши узун вә көзәл бир халыны ачыб јанында дајанмышды. Халынын әлван, рәнк-рәнк јанан иләмәләрин, нахышларын, бәзәкләрин, сацагларын ичәликлә, көзәлликлә долу иди. Бәһруз јүјүрүб бу халынын гаршысында дајананда гоча шүбһәли-шүбһәли она бахды:

— А бала, кери дур!—дејә ачыгланды.

Ширәлибәј оғлу үчүн шалвар дә, ајаггабы дә алды. Бәһруз тохунма зәибилә әлиндә бәрк-бәрк тутмушду. Кери гајдыланда јенә Атабәј мәғбәрәсинә, мәсчидә, килсәјә тез-тез чеврилиб бахырды.

Һәјатында илк дәфә көрдүјү Нахчыван тоју кими, Падшаһлыг бағы дә, килсә дә, Атабәј мәғбәрәси дә, мәсчид дә, базар дә, күчәләр, евләр дә, диләңчинин көзләрн дә онун јадындан чыхмыр, отуруб-дубура хәјалында аңчаг буилары көрүрдү.

ИКИНЧИ ФӘСИЛ

1

Бу һадисләрдән бир нечә ил кечиб кетди. Бәһруз шәһәрдә ачылмыш тәзә типли мәктәбдә охујурду. Мәктәб Падшаһлыг бағынын гәрб тәрәфиндә, рус килсәсинин јахын-

лыгында или багыч ичиндэн өтөндө һәмийә даҗаныб ири гараҗаҗларга бахмачы сефирди. Бу гараҗаҗлары һүндүрә галхан гол-будаҗлары елә сыхлыг жаратмышды ки, јайын ил гызмар вахтында бе ле баг сәрин олурду.

Мәктәбә үрәкдән баҗланмышды, одур ки, хәстәләнендә көз јашы төкүб аҗлајырды. Бир нечә һафта далбадал кетмәјәндә исе кәдәрләнир, бүтүн фикри-зикри мәктәбә, мүәллимләрдә галырды. Рус дилини хәјли өјрәнмишди. Ширәлибәј ону сорғу-суала тутанда сәрбәст чаваб верә билдири. Тез-тез хәстәләнемәси она чох мане олур, һәвәсдән салыр, бәдбиләшир, гашгабагыны төкүб гардинмәз һалда һеч кәсә јовушмурду.

Ики ај иди ки, Бәһруз јахшылашмышды. Бу мүддәтдә бир дәфә дә олсуи хәстәләнемәмишди. Нахшыванын гишы архада галмышды. Һәр јердә јазын һәфәси варды, көјдә дә, јердә дә, аҗаҗларда да! Белә хош күнләрин бириндә Бәһруз мәктәбдән елә җайдаркән, јенә Падшаһлыг багынын ичиндән кечәндә она елә кәлди ки, гараҗаҗларын көвдәләри гол-будаҗлары илә бирликдә рәс еләјиб учур. Тәкчә гараҗаҗларын јох, о бири аҗаҗларын да учдугуну көрәндә Бәһруз өзү дә учмаг истади. Күнәш дә бир јердә дајанмыр, сојғу ишыҗларыны шәһәрин үстүнә төкүрдү.

Белә әһвали-руһијјә илә елә јахынлашанда, гапыларынын бөјүрүндә ири төкәрди, таныш арабаны көрүб јүјүрдү, гарапапаҗлы арабачыја салам верди. Киши саламы алыб, зәндлә, диггәтлә Бәһруза бахды:

— Бала, сәнсән?!—сорушду:—Нә төһәрсән?!

— Јахшыјам, баба! Бәс иһә нечәдир?

— Аллаһ өләһләриннәз рәһмәт еләсин, нәнә өмрүнү сәнә бағышлады, бала! Дилиндән һеч дүшмүрдүн, отуруб-дуруб кечә вахты аја бахмәҗында данышырды. Аллаһ-таала онун өмрү саны, торпағы саны сәнә өмүр версин!

Бәһрузун бајаҗкы әһвали-руһијјәси бир анда јоха чыхды, дүнија башына доланды, арабанын ири төкәрләри фырлана-фырлана санки үстүнә јериди, елә билди ки, инди јыхылачаҗдыр, гејри-ихтијари мөһрә һасарә сөјкәнди. Гарапапаҗкы киши ачыг һәјәт гапысындан габ-җаҗаҗ көтүрүб арабанын ичинә атды, миниб:

— Саламат гал, бала!—дејә сүрүб кетди. Араба чырылдаја-чырылдаја узгаҗлашды, күчәнин башында јох олду.

Бәһруз һәјәтә, сонра исе отаҗа кирәндә, танымадығы јад бир гадынын балача дөшәкчәдә, мүтәккәзә сөјкәндијини көрүб һейрәтләнди, кери җајытмаг истади. Гадын кәч иди, гонаҗа охшашмырды. Кен, җат-җат туманыны алтына јыҗмышды, ајаҗларына рәнкбәрәнк тохунима јун чораб, әјиннә јашыл мәхмәрдән зәрли архалыг кејмишди. Архалыҗын кәнарлары, голларынын әтрафы гызыл рәнкли зәңчирә илә бәзәдилмишди. Архалыҗын алтындыкы аҗапаҗ иһәк көпәјин үстүндән гызыл пуллар салланырды.

— Оғлум, Бәһруз, нә дурмусан орда, јахына кәл.

Гадынын сәсиндә мөһрибанлыг, һәвазиш олса да, Бәһруз нәдәнсә һирләнди, үз-көзүнү туршудуб чаваб вермәдән чаптасыны пәңчәрәнин јанына гојду. Әдвизјат габынын арвадын бөјүрүндә олдуғуну көрәндә, сүр'әтлә јахынлашыб, ону јердән көтүрдү, һирсли-һирсли:

— Бу аһамындыр!—деди,—она тохунмајын!

— Јахшы, тохунмарам. Ичинә дарчың, зәңчәфил төкмүшәм, һил дә вар. Гој галсын сәндә.

Ону сәсиндәки јумшаҗлыг, ширинлик Бәһруза таныш кәлди, анчаг бу сәси һарада, нечә ешитдијини һеч чүрә јадына сала билмәди. Гадынын сәрбәст олмасы, өзүнү ев сәниби киши апармасы үрәјиндә шүбһә ојаҗмышды, чүнки о, хидмәт етмәјә кәлән гадынлары бир һеч биринә бәизәмширди. Апасынын әвәзиндә елдә бәшҗа бир адамы көрмәк исе она дөһшәтли вә горхунч кәлдири. Олур ки, һиди бу ханым-хатын гадына дүшман киши бахырды. Әдвизјат габыны әввәлки јеринә—пәңчәрәнин габагына гојдан Бәһруз даһа отаҗда галмаг истәмәди, чөлә чыхмаг үчүн гапыја сары кәдәндә, чийинләринә бир әл тохунду:

— Һара келирсән, оғлум?!

Бәһруз истар-истәмәз дајанды. Гадын әлини оғун чийиндән көтүрүб, башына апарды, сәчларыны сымғалајыб, сон дәрәчә мөһрибан бир сәслә:

— Бу дөҗигә сәнә јемәк верәчәјәм!—пычылдады.

— Истәмирәм!—дејә Бәһруз ач олса да, һирслә онун әлини башындан көтүрдү, јүнкүлчә итәләди, гапыны ачыб һәјәтә чыхды. Булуд киши долмушду, алча аҗачынын јанында кәлиб дајанды. Бирдән-бирә мөчүзә баш верди. Балача аҗачын назик будаҗлары чанламаҗа башлады. Бәһруз бајат Падшаһлыг багындакы аҗаҗлар киши бу алча аҗачынын да чанлы варлыҗа чеврилдијини көрүб бир анлыҗа кәдәрини унутду. Бу аҗачын јанында нә гәләр дурдугуну билмәди. Бир дә ону көрдү ки, мөһрибан әлләр јенә чийинләриндәдир.

— Кедәк, Бәһруз, кедәк, оғлум!—демәк олар ки, гадын јалвар-јалвара, һәлиһ, хош бир аһәнклә, ширин бир диллә ону чәкиб отаҗа апарды. Отаҗда халча үстә ортасы күллү-чичәкли бир сүффә ачылымшыды. Сүффәнин јанында балача мәхмәр дөшәкчә гојлушмушду. Бәһруз бу һәдсиз җајыдан, һәвазишдән сарсылмышды.

— Кол, оғлум, кәл, әләш!—дејә гадын мөһрибанлыҗла давам едирди:—Кәл, Бәһруз, мән дә сәнни һан...

— Јох, јох, јох,—Бәһруз сәрт бир һәрәкәтлә онун әлиндән чыхмаг истади. Амма гадын сәһнини баша дүшүб, чәлд ону гучаҗлады, баҗрына басды, үз-көзүндән өпә-өпә, үрәкдән кәлән бир сәслә «чан бала» дејә-дејә сүффәгә көтирив дөшәкчәнин үстүндә әјләшидирди, өзү дә јанында, халчанын үстүнә чөкдү. Бәһруз анчаг

инди—анасынын өлдүү күн ону гоншуја, сонра арабада кенде апаран шириндилди гадыны хатырлады, белеликдэ она ана олачак бир адамы таныдыгына шөкки-шубһөси галмады.

— Же, Бәһруз, је, оглум! Мәндөн чакиниб еләм! Мәнә пис бахма, гурбанын олум. Көјдәки бир аллаһ билир ки, һансы үрөклә бу егә кирмишәм. Анан олмасам да, сәнә јад дејиләм, һоркаһ бирчә күн сәнә өз оглум киби бахмасам, гој аллаһ көзләримни кор еләсин, ал-ајагымы шил-күт еләсин! Инан, Бәһруз, сәнин гулун оларам, көкәрин оларам, тәки сәнә јакшы олсун, тәки!!!

Бәһрузи ири көзләри ачыла галмышды. Гадынын ағбәннәз, тотут јангалтарынын нечә гызардыгыны, бөјүк самимијјәтлә делији сөзләрдән сонра нечә гылыгыла, нәвазишлә, мәнәһәбәтлә ону охшадыгыны көрүб көврәлмишди.

2

Ширәлибәјини тәзә арвады Ширин ханымын бу евә калиши Бәһруз үчүн јакшы олса да, доунгулуғу вә сојуглуғу һалә кечиб кетмәнишди. Тәбнәтән гарагабаг олан бу оғланын неч кәсә јовушмадан кәзмәси, кәдрәли көрүнмәси, бир кәнара чәкилиб јазы-позу илә мөшгул олмасы анаја да, атаја да дәрәд кәтирирди. Бәһруз үнсижәтә, јакынлыга чан атса да, һалә о гадына—өкәј анаја исниншә билмирди.

Бир дәфә, күнорта, Бәһруз јемәк үчүн сүфрәјә әйләшәндә, Ширәлибәјини ичәри кирдијини көрән киби ајага галхды. Ширин ханым дәрһал ирәли јериди. Ширәлибәј она мүрачәтлә:

— Бир дөшөкчә кәтир, Бәһрузлә һаһар едәчәјәм,—деди.

Бу, Бәһруз үчүн көзләниләмәз олду. Чүнки атасы јердә бардаш гуруб сүфрә кәнарында јох, һәмишә өз отағында, дәјирми столун әтрафында, архасы һүндүр олан стулда әйләшәли һаһар едәрди. Ширин ханым күллү дөшөкчә кәтириб Бәһрузун јанында гојан киби, отадан чыхыб кетди. Ширәлибәј ајагларыны јерә узадыб, дөшөкчәдә әјләшди. Сүфрәдә көј-көјәрти, чамыш гатығы, пендир, лаваш варды. Бәһруз атасынын јөндәмсиз отурушунә, дизләрини гатлаја билмәмәсинә бахыб күлмәјә башлады. Ширәлибәј жилетини чыхартмамышды, ағ көјнәјинин үст дүмәләрини ачды:

— Белә раһатдыр!—деди,—бәрк јорулмушам. Нијә чөрәк јемирсән, Бәһруз?

— Бы саат,—Бәһруз лавашын бирини кәтүрдү. Ширәлибәј ајагларын узадыб, бир голу илә јерә дирсәкләнди, јарузанмыш һалда оғлуна бахды. Бәһруз лавашын арасына пендир гојуб сәлигә илә бүкүдү, јаваш-јаваш једи. Бир көзү атасында иди. Ширәлибәј бир гашыг гатыг кәтүрүб ағзына апарды вә сорушды:

— Ширин ханым сәни ичнитмир ки?!

— Јох, ата.

— Бәлкә онун бу евә кәлмәсиндән паразысан?

— Јох, наразы дејиләм.

— Билирсән, оглум, башымыза кәлән гәзавү гәдәрән сонра өвратсиз долаимаг чәтин олду. Мән чоһдан истәјирдим ки, Ширин ханым бизин евә кәлсин. Әмма такчә сәнә көрә билмәррә разы олмурду. Буну боһанә едиб, ики ајағын бир башмага гојмушду ки, олмаз. Һәрчәнд мәнн рәдд етмирди, дејирди ки, Бәһруз анасыны чох севир, мән горхурам ону әвәз едә билмәјим. Никарачылыгы бунишә иди. Вахт-бивахт дүшүңүрдүм ки, һәмн сәнә, һәмн мәнә чәтиндир. Һөвәләми басырдым. Күллү-аләм билир ки, мән дағалаша дүшән адам дејиләм. Ширин ханым өзкәси јох, бизә јавуг адамдыр, саламат адамдыр, нәһиб, јакшы адамдыр. Чох көтүр-гој еләдим, чох фикир еләдим, көрдүм ки, башга чәрә јоҳуду. Узун јалвар-јахардан сонра Ширин ханым бир шәрт гојду ки, әкәр Бәһруз мәнн севмәсә, бу евдән чыхыб кәдәчәјәм. Бах, бунишә сонра о бизин евә ајаг басыб.

Бу вахт Ширин ханым әлиндә дәјирми, нахышлы мис чәмчәји илә отага даһил олду, сүфрәјә јакынлашды. Мәчмәјидән ики бошга кәтүрүб бирини Ширәлибәјә, о бирини Бәһрузун гаршысына гојду. Ширин ханым отага кирәндән хош бир әтир јайылды. Бәһруз көрдү ки, бу әтир дүјү чәкмәсиндән кәлир. Онун үчүн дүјү чәкмәсини һәмншә анасы биширәрди, өзү дә дәдлы, әтирли! Инди Бәһруз әвсулланмыш киби иди, чүнки атасынын сөһбәтләриндән сонра чәкмәсини таныш әтри истәр-истәмәз она анасыны хатырладырди. Бу, ани бир кәдәр кәтирди, буну дүјән Ширин ханым ширин диллә:

— Же, Бәһруз, билирәм ки, бу хөрәји чох севирсән, је, агрын алым, је!—деди.

— Чох сағ ол!—дејә Бәһруз бошгабы гаршысына гојуб күләк Ширин ханымә бахды:—Нә көзәл әтри вар!

Ширин ханым мәчмәјини сүфрә кәнарында гојуб отадан чыхды. Бәһруз чоһдан иди ки, дүјү чәкмәсини белә ләззәтлә јемәмишди.

— Бәлкә кенә истәјирсән?!

— Јох, дојдум.—Бәһруз бошгабы мис мәчмәјинин ичинә гојду. Бу вахт һәјәтдән сәс кәлди. Ширин ханым гапыны ачыб, ичәријә кирмәдән:

— Ширәлибәј, гонағын вар, сәни истәјир,—деди. Ширәлибәј ајага дуруб, һәјәтә тәләсди. Бәһруз да онун дагычә. Доктор Шенкәлаја јанларыны баса-баса Ширәлибәјин үстүнә јеријәндә Бәһруз бир аз горхду, керн чәкилди.

— Хош көрдүк сәни, бәј!—Шенкәлајанын күмрәһ сәси ешидилди.

— О... доктор!.. Бујур, кеч ичәри...

— Јох, бәј, гоңшуја кәлмининдә, көңлүмә дүшдүн, десдим, ајаг үстә олса да, сәнә бир дөјим. Но вар, нә јох?! Оглдун нечәдир?!

— Огдум, шүкүр, јакшыдыр. Буду...

— Оһо... гаһиһын јашында елә дуруб ки, көрә билмирәм. Салам, огдум! Маһаллаһ, һәмиһә сәни белә сағ-саламат көрүм.

— Доктор, белә олмаз ахы, бујур, кол, ичәри...

— Фајтон гаһада дыр, бәј! Урәјим агрыды, сизин бу гоңшудақы моқта нә гәддар адамдыр, чаным?! Гулаһејдәри дејирәм. Балача гызычы төздән дүјаја кәтирдим. Бу күн кәлиб көрүрәм ки, сојуг су илә габ јуур. Атасына ачыг-ташырам, дејир ки, һеч нә олмаз, чаны баркјир?! Белкә сән онун башына агыг гојасан?!

— Ој, доктор, мүшкүл мәсәләдир, мән онун көзүндә кафәрәм, мәни нә диндирир, нә данышдырыр, нә дә салам верир!..

— Белә дә авамлыг олар, чаным?!

— О сәни, мәни авам сајыр.

— Нә данышырсан, бәј, инан ки, күл кими гызы әлдән кедә бил-лар. Ондан сонра һај башына дөјсүн, аллаһы да она көмәк етмәз. Нәсә, бәј, бизим Гулаһејдәр кими адамлар сенимизи јыхыр.

— Фикир еләмә, доктор, онларын вахтына аз галиб!

— Һардан?! Һәләлик дөврән онларындыр!

— Чамаат ајылыр, доктор.

— Тәки сән дејән кими олсун, бәј!

Шейкеләја барк һирәләмишиди, әлләрини өләч-өлчә чоһ даныш-ды, әсаби бир һарәкатлә чөндү. Ширәлибәјни әлиһи сыхмағы белә јаддан чыхарыб гаһыја сары үз тутду. Гаһына ачыгта бирдән да-јанды, кери дөңүб Бәһруза тәрәф ачды, әлиһи астача галдырыб јелләди вә һәјәтлән чыхды. Фајтона әјләшип кетди.

Ширәлибәј һәјәтин ортасында, кәдәр ичиндә дајанмышды. Гу-лаһејдәрини евләринә тәрәф бахырды.

3

Бәһруз сон вахтлар Назлыны аз-аз көрүрдү. Гыш ајларында исе ондан сәс-сораг олмады, јәгин ки, евлән чөлә чыхмырды. Гөз агачы онларын һәр икисини әјләнчә јери иди, һәм көздән-гулдагдан узагды, һәм дә голлу-будаглы нә бөһрәли иди. Пајызда гәрәјиндән өз-өзүнә чыхан ири, агымтыл, назикгабыг голлары Бәһруз әлиндә тутмағы севирдн. Тәзә ләпәләр әтди, дадлы вә јағлы олурду. Наз-лы агачын алтындаш этәк-этәк гөз јығыр, онлары гаралмыш, чү-рүмшү гәрәјиндән чыхарыб тәмизләјирди. Бәһруз да она көмәк едирди.

Иһин гуңгуру агачларын јаваш-јаваш чанләндыгы, торпағын ојанлыгы, һавадан әтир јайылдыгы, отларын тәзә-тәр јашылдыгы бүрүндүјү бир вахтда Назлынын көзә көрүнмәмәси Бәһруза Шен-

келәја кәләндән сонра ајдын олду. Демәк, Назлы хәстә јатырмыш, һатта агыр вәзијәтдә иһи!

Бир нечә күн кечикдән сонра, Бәһруз мәктабдән кәлиб Ши-рини ханымын биширдәји говурманы јејиб һәјәтә чыхды, ејванын тахта дирәјинә сөјкәниб баг-багчаја тамаша етмәјә баһшлады. Сон-ра евлән кагыз, голәм көтурдү, алача агачыны чәкди. Башы елә гар-ынды ки, Ширин ханымын аһхадан кәлиб ики дафә шыккәна бәхмәсиндән хәбәри олмады. Бир дә көрдү ки, агачын бәјрунда архалыглы, гырмыны туманлы, арыг, узун, аг бир гыз дајаныб, әлиһдә дә бир нечә бәһөвшид!

Бәһруз дик атылды. Бирдән-бирә диһә билмәди, көзләри бөјү-дү. Назлы салгун табәссүмлә күлүмсүндү:

— Тапымадың?

— Тапылым.

— Бу бәһөвшәләри сәнә кәтирминәм, көтүр!

Гыз тонајарпагы, бөјүбүкүк, мүрәккәб рәңкли, шәдди чичәк-ләри оғлана узатты. Бәһруз онлары көтүрсә дә, көзләрини гыздан чәкмәди. Бир нечә ај әрзиндә Назлы нечә дәјиһмиши, узанымшы, арыгладанығы үчүн зәриф бир көркам алмыш, агармыш, даһа да кө-зәлләнмишиди. Тәкчә көзләрини парылтысы әрәзәкки кими пар-па-р јамырды, онун јериндә титрәк бир кәдәр гаямышы.

— Һардан дәрмисән?!
— Бағлардан. Гөз агачынын јанындан. Истәјирсән, кәдәк ах-тарар.

— Истәјирәм. Дајан, бунлары евә гојум, көлим.

Бәһруз керн гајытды. Назлы јеңә бабага дүшдү. Бағлар чыларп көрүнсә дә, гышда олдуғундан фәргли һәр аддымда бир ојанма, бир дирчәлиһи дулујурду. Агачларын алты кечән пајыздан галмыш хәзәлләрлә долу иди; бу гуру, сары хәзәлләр нәмишликдән јум-шалмыш, рәңкин дәјиһмишиди.

Јүзүрән Назлы бирдән дајаныб, күрәјини киләс агачына сөјкәди. Рәңки авазымышды.

— Јорулдум!—агыр-агыр ифәс алыб, кәлиб бөјрундә дајан-мыш Бәһруза бахды:—Архалығым хошуна кәлир?

— Сәнә јарашыр.

Бәһруз јалан демирди, архалығын голларынын әтрафы гызыл зәңчир илә бәзәлдиһмиш, дөш тәрәфинә фирузә рәңкли пахыллар турулмушду. Ачыг һава рәңкиндә олан архалығын ашағы тәрәфи рәңкли сапларла елә иһләнмишиди ки, јарашыглы олмушду. Белә көзәл архалыг елә бил агүзлү, гарасачлы, гырмызятуманлы, зәриф гыз үчүн битчиһил тиклиһмишиди. Назлы бир аз сәкип олду, рәңкинни аглыгы кетмәди. Бәһруза гәрибә кәлән гызын шухлуғуну, дәчәл-лиһини јоха чыхмасы иди.

Бәһруз бәһөвшә көрмәк мәгсәдилә әтрафа көз кәздириди, һәлә јарпағланыммыш агачларын дүјмә-дүјмә олдуғуну, бу дүјмәләрини

чохлугуни көзөлүк көтүрдүңүң, торпагың бухарландыгыңы көрдү. Назлы насарын дөбө илө ирэллөмөжө башлады:

— Көл, бөнөшө тапаг,—деди,—көл!

— Ахы жохдур!

— Вар!

Һәр жери ахтардылар, килас, эрик, тут агачларынын атрафына, насарын дөбөнө, чыгырлара, хээлэлэрин, тазө-төр отларын арасына, шыртыгы илө ахан аркын конарына бахдылар, нөһөнк гөз агачынын дөврөсүн дотандылар.

— Бөһруз, бөнөшө!—дежө Назлы сөвничөк элини ирәли узатды:—Бах, өзү дө икн дөнө!

Дашын бөүрүндөн чыхан бөнөшөлэрин тазө-төр олмасы, рөнкниин парлагыгы, иччәлији көз охшайдырды. Назлы дәрмөк истажөндө Бөһруз гоҗмады:

— Даҗан, Назлы!—дежө әҗилдө бармагларыны бөнөшөлэрө тохундурду. Шөһли өлдүгү үчүн бармаглары исланды. Назлы да динч дурмады, бөнөшөлэрин мүрөккөб рөнкли мөхмәрә бөнәзәјән жарпагларыны охшады.

— Гоҗ белә галсын, Бөһруз!

— Јахшы, галсын!

Бөнөшөлэри дәрмәдән бир кәнара чәкилиб, узагдан онлара бир дө бахдылар. Хөбөрлөри олмады ки, архада гара сагалы дөшүлө дөҗән Гуламһөҗдәр кәлиб даҗанды, көзлөри гәзәблө алышды вә бәркдән ғышыгырды:

— Бу кафирин оғлу бизим багда иә кәзир?!

Назлынын горхудан дизләри титрәди, зөһнмди, гәзәблән сәздән диксинән Бөһруз исә кернјә чәкилиб дөһшәт ичиндә Гуламһөҗдәрә бахды. Гуламһөҗдәр көзлөренин бәрәлдә-бәрәлдә бир элини көҗә галдырыб Назлынын күрәјинә ендирмөк истажөндө, Назлы чөлд тәрәһиш өзүнү килас агачынын архасына атды. «Ана» дежө ғышыгырыб агачларын арасы илө гача-гача көздән итди. Гуламһөҗдәр Бөһрузун үстүнә јериди:

— Итил бурдан кафирин, мөл'унун баласы!

Бөһруз јенә диксинди, керн-керн чәкилиб, күрәјә мөһрә насара дөҗөндө Гуламһөҗдәрә бир дө горха-горха бахды вә евләрнә сары гачмага башлады. Һөҗәчан ичиндө, тәһкнәфөс өзүнү отага салайда, Ширин ханым һөҗрәтлө јериндән дик атылды:

— Нөдән горхмусан, аҗ бала?

— Эми мәни багдан говду.

— Аҗ көрүм онун чнјәри јансын, башына од әләһсин! О һансы әндир елә?!

— Назлынын атасы Гуламһөҗдәр!

— Көзү чыхсын онун. Мүрдәһирин бирн мүрдәһир! Белә ганыачы атам һәлә јер үзүнә кәлмәјиб. Сәһн горхудан јердә көрүм онун өз бағры партласын! Кәл јахына, горхуб еләмә, кәл јанымда оту!

Бөһруз һәмншө пәнчәрә тәрәфдәки јорған-дөшөјинин јанында отурап, әҗләрдди. Инди исә јорған-дөшөк јығылмышды. Елә билди ки, әдвнјат габы да жохдур, өкәј анасы јорған-дөшөк кими көтүрүб һардаса кнзләднб. Әсәби бир һәрәкәтлө пәнчәрәжө тәрәф чөһнөдө көрдү ки, габ өз јериндәдир. Һәм сәкитләшди, һәм дө Ширин ханым һагғында јахшы фикирләшмәднји үчүн хәчләт һисси дујду. Бу заман Ширин ханым баҗә јердә—кәбенин үстә гоҗуб кетдији шәклднн галдырды, дннгәтлө бахды, үзү јаваш-јаваш иурланды вә бирдән фөрәһлө Бөһруза сары дөндү:

— А бала!—деди.—Әмәлли-банлы чәкмәјин вар ки, сәһн!

— Хошуна кәлнр?!

— Бә иә! Бизим һөҗрәтдәки алча агачыдыр ки, дуруб кағызда!

— Нөдән билднн ки, алча агачыдыр?!

— Көзүм көрмүр. Кор-кор, көр-көр! Һнҗамәт чәкмисән, бала, Һнҗамәт!

Бу тәрәфдән Бөһрузун јанаглары ғызарды. Һәлә һеч кәслән хош сөз ештмәмншдн, буна көрә илк тәрәф она һәм гәрибә, һәм фөрәһли кәлди, һәм дө дәрннлкдә кнзләдән бир гүрүр һисси баш галдырды.

Кечә сөвничндән јата билмирди.

4

Илк тәрәф Бөһруза һөвәс көтнрдн.

Бүтүн күнү шәкил чәкирди. Алча агачы чнчөк ачмышды. Дөврәснә доланыр, көвдәснндән тутмуш будагларына гәдәр, чнчәкләрннә гәдәр она бахыр, сонра бөүрүндә даҗаныб, гаршысында ачылан бағча-бағын алван-әлван, рөнк-рөнк көзәллнјинн сөјр еднр, бүтүн буналары кағызда чәнләндырмаг истажнр, амма баҗармыр, чәлишыа да мүмкүн өлмүр, шәкнл алынмыр, инадындан, һөвәснндән дөнмүр, чәкмәјнндән бир ан белә галмырды.

Ширин ханым онун шәкнлләрннә һәмншө мараг көстәрнрдн. Илк тәрәфнндән сонра Бөһруз она инанырды. Одур ки, Ширин ханым шәкнлләрннә бахдыгына көрә даһа һнрсләнмнр, јенә тәрәф көзәлнјрдн. Гәрибәднр ки, өкәј анасы тәрәф дөмнр, бахыр, үзү иурланыр, сөвннр, Бөһрузун башына сығаллаҗыр, өнүр, бағрына басырды. Бу гадында елә истагннлыгы, елә ширннлнк, елә мөһрн-банлыг варды ки, Бөһруз ондан анчаг һәрәрәт, мөһәббәт вә гаҗы көрүрү.

Јаҗ аҗлары башлајыб, мәктәблө сон мәшғәләләр гүртартан вахтар Бөһруз чантасыны евдә гоҗдугдан, јемөк једнkdән сонра шөһәрин конарына, бөүк аркын кнчк төпәчкндән төкүлүб көлмәчә јаратдыгы јерә кәлди. Бурда, јахынлыгда јашајан гадындлар палтар-палазларыны јујурдулар. Назлы да бә'зән төк, бә'зән анасы илә

тез-тез бура калырди. Бәһруз онуила бу көлмәчә атрафында чох ойнамыш, бир-биринә су атмыш, гәһгәһәләри һәр јана јайылмышды. Инди о, кечән күләри хатырлајыб, мәһәуи, кәдәрди көркәмлә көлмәчәнин атрафына доланды, Назлынын олмадығыны көрүб бүләүр кими ахан сулары әл-үзүнә ләззәтлә чырды, хејли дајаныб палаз јујан гызләра тамаша етди.

Назлынын көләчәјинә үмидини үзүб, керижә гајыдан Бәһруз Әлихан мәсчидини јанмыла, тәк армуд ағачынын бөјрүндәки үзүнсөн, аҗ бинаһын өнүдә гарасағгал бир дәрвишин ушағлары нәгмә охутугуну көрүб аҗа сахлады. Мәсчидин гапысы ағзында молла Тәлиб дајанымышды ва диггәтлә дәрвишә гулағ асырды. Дәрвишин көзәл, малаһәтли сәси, һүндүр чыңилары, һава рәнкинәдә абасы, көј көзләри варды. Онуң көшкүлү јох иди, бу, Бәһруза гәрибә кәлди, дәрвиш ола, пулсуз-парасыз нәгмә охуја? Бу дәрвиш бәшигә дәрвишләрини һеч биринә бәһәзмирди. Үзү дә, көзү дә, сәси дә мейрибан иди, һәм ушағлар, һәм дә молла Тәлиба көј көзләри илә мәһәббәтлә бахырды. Нәгмәни охујуб гуртаран кими һамы әл чалды. Молла Тәлиб дә бәшы илә рәзулмғыны билдириб деди:

— Саваб иш көрүрсән, ушағлары әјләндирмәк јахшы ишди, сағ ол, гәрдаш, сағ ол!

— Борчумдур, молла Тәлиб!

Дәрвиш баш әјә-әјә мәзәли, шән бир нәгмә охумаға башлады, һамы гәһгәһә чәкиб күләрдү. Молла Тәлиб дә өзүнү сахлаја билмәди, гырмызымтраг сифәти тәбәссүмлә долду. Бирдән күлүш кәсилди, «чапар», «чапар» кәлмәләри ишдилди, һәтта дәрвиш суSUB, күчәнин о башына тәрәф боланды. Истар-истәмәз Бәһруз дә чеврилди. Ағымтыл, гара халлы атын үстүндә шәстлә әјләшән, бөјрүндән узун гылынчы салланан, чыңипагонлу, үзүнсөв, гара палағлы арығ бир чапар јахынлашан кими дәрвишә сары баха-баха диләндди:

— Ишин аванд олсун, дәрвиш гәрдаш, газанчын дә бол олсун, мүштарин дә! һәмншә көшкүлүн чинкилдәсин!

— Чочуглар үчүн охујурам.

— Фәрги јөхдур. Даһа нәчиб иш көрүрсән. Нәчиб ишләр көрәнләрин јери чәнәтдир.

Чапар молла Тәлиба јахынлашан кими сычрајыб атдан дүшдү, онун габагына кәлиб еһтирамла баш әјди, әл верди. Гыса сөһбәтдән сонра атына тәздән минди. Чапар башыны шах тутуб күчәдән өтүб кетди. Бәһруз јорға јеринән, ағымтыл гәшәнк атын үстүндә гылынчы, пагонлу чапарын архасынча узун мүддәт бахды. Дәрвиш дә мәзәли нәгмәсини гуртарыб, үзүнү ушағларла тутуб:

— Даһа бәсдир, дагыһын!— деди,— јенә мәни дилләмәк истәсәнин, Базар мәсчидини јанына кәли!

Дәрвиш бинаја дахил олду, ушағлар күлә-күлә, севинә-севинә лағытмышдылар. Бәһруз өз күчәләринә, ордан исе бағларын арасы-

на кириб, аста-аста Назлыкилин һәјәтиндәки гөз ағачынын јанына кәлиб чыхды. Һәјәтә кетмәјә чүрәти чатмады, чүнки Гуләмһејдәрдән гөрхурду. Гысылыб ағачын көвдәсинә сөјкәли, узун мүддәт тәк-тәһһа галды. Ағачна гәрибә бир фикир кәлдијиндән сенинди, мейрә һасарын үстүнә гәлхиб ағачын бир будағындан һәјәтә бахды.

Назлы һәјәти сүңүрүрдү. Гуләмһејдәр ејванда, халы үстә мүтәккәјә сөјкәлиб, әлиндәки тәсбени çevирә-чөвирә, фикрә далмышды. Башына гара һаваг әвәзинә шәбкүлә тормушду. Һәјәти сүңүрүб гуртаран Назлы, атасына күләлү мәчмәјинә чај аһарды, сонра сөз кирди. Даһа чөлә чыхмады. Һава гәрәләнә гәдәр Бәһруз о будагда отуруб, һәјәтә, ејвана бахды, әмма Назлы көрүмәди ки, көрүмәди.

Ева кәләјдә Ширин ханым отузлуг лампаны јандырыб Бәһрузу отағында јорган сырыјырды.

— Мәним балама но олуб?— дедә чаныјананылыгла сорушду:— Һардан кәлирсән, Бәһруз?

— Дәрвишә гулағ асышам.

— Һансы дәрвишә, ај Бәһруз? Јәһни Исмајилдән сонра Нахчыванда дәрвиш вар? Нәһәм данышар ки, дәрвиш Исмајил мејдана чыханда күлән-аләм башына јығшыарды. Елә көзәл шәјләр охујарды ки, ағзымыз ачыла галарды. Чаныјанмышын көзәл дә сәси варды. Чөрәк јејәчәкәсон?!

— Јох!

— Агрын алым, онда мәним отағымдан, сандығын үстүндән сапы, парчаны кәтир вер мәнә!

Бәһруз ејвана чыхыб ордан икинчи отага кирмәк истәјәндә гапынын ағзында дајанды. Бирдән јадна дүшдү ки, аһасынын галдығы бу отага нәчә илди ки, бир дәфә дә олсун, гәдәм басмајыб. Гапыны ачды, аста-аста ичәринә кирәндә аз галды үрәји ајағларынын алтына дүшә! Тахт үстүндәки мәфрәч аһасынын вахтында олдуғу кими јериндә галырды. Тәкчә мәфрәчин үстүндән күләлү чечим салынмышды. Јердәки халылар, кәбәләр тәнтәзә олдуғу үчүн рәнк-рәнк јанырды. Ири сандығын исе һәр тәрәфи муһтәлиф нахшыларла, зәрләрлә, орнаментләрлә бәзәдилмишди.

О, сапы, парчаны көтүрүб керижә гајытды. Ширин ханымә вериб гашгабағ ичиндә бир кәнара чәкилди.

— Нијә бикеф олдун, агрын алым?!— онун чаваб вермәдијини, пәнчәрә тәрәфдә әјләшдијини көрүб Ширин ханым давам етди:— Оғлум, гурбанын олум, һанисаф олма, үрәјини мәндән килләтмә, нә тәвәгге етсән, јох демәрәм, чанымы дә сәнә верәрәм. Һәзрәт Аббас һаггы, пәјгәмбар һаггы сәни сидг-үрәкдән истәјирәм. Һәркәһ јалан дедирәмсә, өлүмүм ајағларынын алтында олсун!

Бәһруз башыны галдырыб кәдәр ичиндә она бахды, бахды вә сорушду:

— О сандыг киминдир?!
 — Менимдир, оғлум! Ченизимдир, Һәштәрхан сандыгыдыр.
 — Бас анамын сандыгы һаны?!
 — Елә орда, үстүнә җашыл мәхмәр өртмүшәм, инан, Бәһруз ачыб еләмәнишәм, нечә варса, елә дә дурур.
 Дәрин сүкүт чөкдү. Ширин ханым Бәһрузун өзү кими көврәлмиш, бу балача, арыг вүчудлакы бөжүк мәһәббәти дуҗуб, һеҗрәтә кәлминди. Јорғаны бир канара гоҗуб, диэләри үстә галхды, әлиндики ири иҗини саплаја-саплаја сорушду:
 — Сабаһ сәнә нә пиширим, Бәһруз?
 — Билмирәм.
 — Дуҗу чөкмәси истајирсән?
 — Истајирәм.
 — Дузуну де, бу чөкмәни анан кими ләззәтлә пиширә билирәм, јохса јох?!

Бәһруз чанаб вермәди, гашгабагыны төкүб, башыны ашағы дикди. Ширин ханым онун пәртлјини дуҗуб динмәсини даһа көзләмәди:

— Билирсән, ниҗә сорушурам?! Чүнки бу чөкмәни белә ләззәтлә пиширмәји мәнә анан өҗрәдиб.

Гадын мейрибанлыгла Бәһруза бахды вә һеҗрәтләнди. Чүнки Бәһруз лал-кар кими, даш кими јериндә гуруҗуб галмышды.

— Агрин алым, гурбан олум!—деҗә Ширин ханым өзүнү онун үстүнә атды, дуз кими јалады, багына баса-баса пычыллады:— Чаным-чијарим, көзүмүн ишыгы, Бәһрузум, улдузум мәним!

5

Бәһруз һеч јанда јох иди.

Ширин ханым һәҗәт-бачаны кәзиб ахтарды, күчәҗә чыхыб мәһәллә ушағларындан сорушду, «ону көрдүм» деҗән тапылмады. Тәрс кими ахшама аз галырды. Ахы Бәһруз һеч заман узаға кетмәэди, һәмишә бу вахты алча ағачынн бөҗүндә өҗләшиб шәкил чөкәрдә. Бас инди?! Бир тикә јағлы әлпәҗә дөнүб јоха чыхмышды. Бир аз сәбр едән, көзләмәҗә башлајан гадын ондан бир хәбәр тутмадыгына көрә парәһат олдү. Ишдән кәлиб дәмир чарпајысында јатан Ширәлибәји јухудан ојатды:

— Бәһруз һеч јанда јохдур...

— Нечә јохдур?—Ширәлибәј архајын-архајын она бахды:— Гөрхма, һарадаса, јаникк бағда, јаникк мәһәлләдәдир.

— Һеч бириндә јохдур.

Бир аздан Ширәлибәј кәјиниб һәҗәтә дүшдү, һәр јери әләк-вәләк еләди, һәтта Гуламһеҗдәрин багына гәдәр кедиб чыхды. Сонра бүтүн бағларын гуртарачагында тиканлы чәпәрин јанында дајаныб

узағлары көздән кечирди. Кор-пешман керн гајтса да үмидини үзәмәшиди. Евдән-ешикдән, бағ-бағатдан узаға кетмәдичинә мөһкәм әмин олуғундан арвады кими һәҗәчан кечирмәди. Һава һәлә гарламмышды, күнәш батмаға доғру кедирди.

Елә бу заман Ширәлибәј күнәш алтында, һүндүр торпаг дамын үстүндә, ајағларыны саллајыб әлҗәшмиш Бәһрузу ајдынча көрәндә һеҗрәт ичидә галды:» «Ахы нә үчүн дама чыхыб, мәҗсәди, фикри нәдир? Ону сәсләмәк истади, амма бу иҗјәтиндән әл чәкиб өзү дама чыхмағ үчүн тәндирәсәрә доғру аддымләды. Тәндирәсәрин дивары илә һасарын бөҗүндә битән ағачын арасы һеч он сантиметр олмазды. Ширәлибәј бу ағачын көмәји илә дама дирмашды. Кәлиб Бәһрузун архасында дајанды, үзүнү онун бахдыгы сәмтә чевирди.

Гаршыда чохлу дам бозарырды. Онларын арасындан бәзи һүндүр евләрин гырмызы рәнкли, үчбучағ шәкилли кирәмдләрн көзә дәјирди. Јахынлығдакы һәҗәтләр, чәпәрләр, һасарлар, һәҗәтләрәкәи үст-үстә галаммыш одун галағлары, от тајалары, гојун-гузу сүрүсү, һәр тәрәфи јашыллыға бүрүјүн ағачлар, бағ-бағат көрүңүрдү. Ширәлибәј һејли бахыб, бир шеј баша дүшмәди, астача әлини Бәһрузун чијинләринә тохундурду. Бәһруз дик атылды, һәҗәчанла керн дөнү, атасыны көрүб ајаға галхды.

— Бурада нә едирсән, Бәһруз?

— Бахырам.

— Нәҗә?

— Дағлара, одеј, узагдакы дағлара.

Ширәлибәј јашыллығын архасында бүтүн ачығлыгы, кеншиляји вә әзәмәти илә учалан дағлара тәрәф бахды, индиҗә гәдәр көрмәди, дујмадығы бир әләмлә гаршылашды. Ел арасында Иланлы дағ ады илә мәшһур олан һача дағ нәһәнклији илә сечиләрди. Јанындакы бөҗүк силсилә дағлар да әзәмәти илә она јарашырды. Сирәк думан бу дағларын зирвәләриндә, дөшләриндә титрәјир, батмагда олан күнәшин шәфәғләри ону гырмызы, зәрли бир түлә чевирди. Ширәлибәј Нахчыванда дағлары бу чүр көзәллији илә көрмәмишди.

— Ата, рәнкләрә бах.

— Көрүрәм, оғлум, көрүрәм.

— О рәнкләр тез-тез дәјишир...

— Дүздүр, дәјишир. — Ширәлибәј онун сөзүнү тәсдиғ етсә дә, көзүнү дағлардан чөкә билмир, титрәјон түлләрин башга бир рәнк алдығыны көрүрдү. Көјләрин пар-пар јанан көзәртләрн сөнүр, парлағлығыны, әлванлығыны итирир, силсилә дағларын үстүнә әксини салыр, гырмызы түлләр кет-келә саралырды. Һача дағын зирвәси гырмызы тач кими һәлә пар-пар јаныр, ашағысы шөвә кими гаралырды. Күнәшин батмасы рәнкләрин дәјишмәсини сүр'әтлән-

дирди. Иача дагын зирвәси дә саралды, кет-келә бу сары рәнк дә солмага башлады вә бир аздан тамам итди.

Ахшам гаранлығы һөкмранлығын күчләндирдикчә бүтүн башга рәнкләр жоха чыхды. Гәрибә ө иди ки, гаранлығыда узагдакы даглар јенә ајдын көрүнүрдү.

Ширин ханым һәр икисини севинч ичиндә гаршылады:

— А бала,—дејә Бәһрузу багына басды,—һардасан, су гыздырмышам, сәни чимдирмәк истәјирәм. Кәл көрүм, кәл. Су һалә соју-мамыш чим, чых.

Ширәлибәј өз отагына чәкилиб китаб охумагла мәшгул олду. Бәһруз тәндирәсәрдә гојулмуш ири ләјәндә Ширин ханымын көмә-ји илә чимәндән сонра тәзә иләк јорған-дешәјин ичинә кирәндә чан раһатлығы дујду вә өзүнү һача дагы башындакы гырмызы түлләрин арасында көрдү. Түлләр ону елә бүрүдү ки, бүтүн кечәни бу зәриф түлләрин ичиндән чыха билмәди.

6

Бәһруз гоз ағачынын һасара јахын будагында әлләшиб Назлы-килин һәјәтинә бахса да, һеч кими көрә билмирди. Бир нечә саат кечди, бу мүддәтдә шәкил чәкди. Бирдән агламаг сәси ешидиб, ашагыја тәрәф әјлди, әлләрини үзүнә тутуб һөнкүр-һөнкүр агла-ган Назлыны көрдү. Өзүнү сахлаја билмәјиб ону сәсләјәндә, гыз дәрһал сусду, әлинин дагы илә көз јашларыны силиб, һејрәтлә, горха-горха әтрафа бојланды, һеч кими көрмәјәндә чиниләрини атды. Бәһруз бир дә сәсләјәндә, о, башыны галдырыб јухары бах-ды.

— Чых ағача, Назлы!

Назлы гуш чәлдији илә ағача галхыб, Бәһрузун јанында әј-ләшди, көзүнү әввәлчә нәһәнк ағачын гол-будагларына, сонраса Бәһрузун үзүнә дикди. Бәһруз бир нечә күн әрәндә онун арыгла-дығыны, солгулашдығыны көрдү.

— Нијә аглајырдын? — сорушду.

— Атамын әлиндән гачмышам,—Назлы көксүнү өтүрдү,—чар-шаф үстүндә мәни дөјүб. Дејир ки, чаршаф өртүм, даһа јекә гы-зам. Чаршафлыг да алыб кәтириб. Әлачым нәдир, сабаһдан кәрәк өртүм.

— Бәс архалыгын һань?

— Еһ, ону анам кизләдиб. Дејир бајрамда, тојда кејарсан. Ата-мын горхусундан вермир. Атамдан мән дә горхурам, иландан, шеј-тандан горхан кими. Дилиндә бир аллаһдыр, бир дә пејғәмбәр? Инсафы-мүрвәти иса јох! Сәни атаны да севмир... Гарағач пири-нә анд олсун ки, үрәјим бир тикә олуб, једијим дә, ичдијимдә зәһир-мардар, зәһирмар!

Назлы сусду, Бәһруз онун аглајачагындан горхду, тәсәлли вер-мәк үчүн әлини узадыб башыны сығалламаг истәди, бирдән башы-ны кәпәра чәкиб тамам дәјишилди, һәр шеји унудуб шән-шән күлдү:

— Истәјирсән, сәни үчүн ојун чыхарым?!

— Истәјирәм.

Назлынын көзләри пар-пар јанды, санки бир аз бундан әввәл кәдәрлә данышан, аглајан, инилдәјән гыз дејилди. Күллү јайлығы-ны чәлд башындан ачды, үзүнә тутуб аста-аста мәзәли бир маһны охуду. Арабир јайлығы кәпәра чәкир, гашларыны ојнадыр, тәзәлән үзүнү кизләдириди. Бәһруз үчүн мөчүзә баш верирди. Назлынын мәлаһәтлин сәсиндән һејран олуб, онун солгуи, ағбәниз үзүнә, јай-лығы тутаркан, зәриф, ағ әлләринә бахыр, гәрибә бир шејтанлығын, дәчәлдијин, шәһлијин онун варлығындан доғлуғуну дујурду. Наз-лыны һәмшиә белә көрмәк истәјирди. Елә бил ки, Назлы шәһлик үчүн, дејиб-күлмәк, нәгмә охумаг үчүн јаранмышды. Кәдәрли ол-маг она гәтијјән јарашмырды. Инди нәгмәни охујуб гуртаран кими, јайлығы үзүндән көтүрүб сорушду:

— Дүзүнү де, хошуна кәлди?!

— Чох!

— Вај, гаранлыг дүшүр ки!

— Но олсун,

— Јох, јох, атам билсә, көрсә...

— Горхма, Назлы...

— Бәһруз, мән гачдым, һәләлик, сағ ол!—Назлы Бәһрузун дин-мәсинә нимаң вермәјиб көз гырнымында јерә атылды вә ағачларын арасында йтди.

Бәһруз сәә кәләндә кәдәр ичиндә иди, Ширин ханым әл-ајаға дүшүб, она јахышлашды:

— На јејәчәксән, Бәһруз?!

— Иштаһам јохдур.

— Дејәсән, јенә ганым гарадыр?!

— Јох!

— Бәс нијә кефин-дамағын ачылмыр?

— һеч өзүм дә билмирәм. Бир шеј даныш.

— На данышым?! Һәлә бир кәл, јанымда отур, Араз кәнарынла-кы шәһәрләрдән бир шеј ешитмисән?!

— Ешитмәмишәм.

— Онда гулаг ас...

— Нағылдыр?!

— Јох, оглум, нағыл дејил.

— Бәс нәдир?!

— Һәнгәтдир! Олмуш әһвалатдыр.

— Марағлыдыр!

— Буну мәнә нәнәм данышыб. Нәнәм үчүн дә нәнәси. Араз чајы

бојунда он ики шәһәр олуб: бир-бириндән көзәл, бир-бириндән жарашыглы. Бу шәһәрләрни һаким-шаһы гызлар иди. Онлар да бир-бириндән көзәл, бир-бириндән агыллы... Шәһәрләр арасында Абан адлы бир шәһәр хуусулә сечилди. Абанда, Сәнубәр адында бир гыз һөкмдәр иди. Сәнубәр һөм көзәл иди, чыраг кими январы, һәм дә хейрхәһ бир шаһ кими танымышды. һөмишә чамаатын арасында оларды. Этрафында да бир дәстә гыз. һамысы да бир-бири илә бачы кими мейрибан. Сәнубәр сүбһ тездән ојанар, Абан шәһәрини кәзәр, сәлига-салманә фикир верәр, һамыја көмәк әли узатмаға чалышарды. Бу шәһәрдә тәнбәл адам јохду. Чүнки Сәнубәр тәнбәл адамлары сөмвәзди, онларла амансыз вә сәрт рәфтар еләрди. Одур ки, шәһәрә һамы гуллуғ едирди. Елә буна көрә дә Абан ән көзәл бир шәһәрә чеврилмишди. Елә көзәл шәһәрә ки, евләр, һөјәтләр, бағ-бағчалар, мейданлар, күчәләр күзүк кими тәмиз, баһар кими шыгылы, јарашыглы...

Шәһәрдә уча бир чинар ағачы варды. Бу ағач һамы үчүн мүгәддәс олмушду. Бајрам оландә чамаат бу чинары сөчләјә кәләр, дөврасында фырланар, шәлик едәр, нәғмә охујар, кәзәр, јаллы кедәр, ојнајарды. Бу бајрамларда Сәнубәр дә о бирн гызларла бирликдә чинара јакынлашар чамаата гошуларды. Сәнубәр өзүнү о гәдәр сәдә, о гәдәр мейрибан апарарды ки, ади кәнд гызлары белә онун әлиндән түтүб рәгс ојнајар, нәғмә охујардылар. Бајрам гуртарана јакын Сәнубәр чинара јакынлашыб онун будагларындаң гиймәтлән парчалар асарды. һәтта бир дәфә өзүнүн ипәк палтарыны кәтирмиш, чинарын ән уча будагына кечирмишди.

Бу вахт мөчүзә баш вермишди. Ағач һәрәкәтә кәлмиш, ири будаглар ашағы әјилмиш, һамы «сағ олун, разыам» сөзләрини әјдичкә ешитмишди. Әлбәттә, бу сөзләри дөјән чинарын өзү иди, бу һадисәдән сонра ағач даһа да мүгәддәсләшмиш, ону зијарәтә кәләнләрни сајы икигәт чоғалмышды.

Сәнубәр кими көзәл гыз һеч јанда ола билмәзди. Көзәл олдуғу гәдәр дә агыллы иди. Онун сәјәсиндә шәһәрдә һамы хошбәхт, шәһә јашајырды, нә азар-бездар варды, нә дә ештијач! Онун евинин гапысы һамынын үзүнә ачыг иди. Ким бу гапыдан ичәри кирсәјди, наүмид гајымәзды.

Амма бир күн... Аллаһ о күнү һеч кәсә кәстәрмәсин. Демә, бу шәһәрләрни мөһкәм бир гануну варды. Кәрәк шәһәрин һакими олан гыз өзүнү гурбан версин, Араз чајына атылсын. Нөвбә Сәнубәр кәлиб чатмышды. О күн Абан гара кәјмишди, һамынын үрәјиндә ағры гевр еләјирди. Сәнубәр Араз чајынын үстүндәки гајанын башына чыханда, бир өлүм сүкуту чөкдү. һамы көз јашлары ичиндә бахырды. Сәнубәр горхмадан, чосарәтлә, синәсини ирәли вериб гајанын кәнарына доғру адымлады. Онун белә һәрәкәти һамынын үрәјиндән олду. Инди она ифтихарла бахырдылар. Ахы Сәнубәр көзәл вә хейрхәһ олдуғу кими, һәм дә мәрд, гочаг олдуғуну

кәстәрди. Гајанын кәнарында бир ән дәјанды, архаја чеврилди, күлә-күлә адамларә әл елади вә... өзүнү суларын гојнуна атды. О замандан бәри һеч кәс Сәнубәри унутмады. Сәнубәр суларда јох олан кими, һамынын көзү өнүндә гәбләр бир мөчүзә баш верди. Бапбалача бир ағач јердән галхды, учалды. Бу, индијә гәдәр һеч јанда көрүнмәмиш бир ағач иди, она көрә дә чамаат ону «Сәнубәр» дөјә чағырды. һамыја елә кәлирди ки, Сәнубәр мөһв олмады, ағач чеврилб һөјәтә гајымды. Доғрудан да инди Араз бојунда нә гәдәр истәсэн сәнубәр ағачы вар. Сәнубәр иса үрәкләрдә јашады. Тәзә шаһ гыз өзүнү Сәнубәрә охшатмаға чалышса да һеч чүрә ону әвәз едә билмәди. Күнләр, ајлар, илләр кечди, Абан шәһәри дағды, јох олду, тәкчә чинар ағачы галды, бир дә көзәл вә хейрхәһ Сәнубәр һаггында хәтирә!

Ширин ханым сууб Бәһруза бахды, онун ири ачылымш кәзләриндә кәдәрғарышыг күчлү бир мараг алышыб-јанырды.

— Бу бародә ешитмишм. Молла Талыбдан... Еј чоғдан...

Ширәлибәј ичәри кирди вә әлиндә тутдуғу шәкилли бир журналы Бәһруза верәндә, оғланын кәзләриндәки мараг икигәт чоғалды. Бир күнчә чөкилиб ачкәзүклә журналы вәрәгләмәјә башлады.

7

Нахчыванда Кәнкәрлиләрни бөјүк, гәдим тарихи вар иди, онларын нүфузу, шан-шөһрәти һәр јерә јайылмышды. Он әср бундан әввәл, бәлкә дә даһа габаг, ја Ирандан, ја да Орта Асијадан Нахчывана кәлмишдиләр. һансы гәбиләдән, тајфадан, зумрәдән, һарадан вә нәчә јаранмалары һаггында мүхтәлиф әфсанәләр, рәвәјәтләр дилдә-агызда кәзирди. Куја бу гәбилә бир дәфә јүрүш заманы ачлыға уғрамыш, о вахтлар пловад ишләнән хош тәамлы кәнкәр биткиси илә гидаландыглары үчүн, онлары Кәнкәрли чағырмишдылар. Башга бир рәвәјәтдә иса бунун јер ады илә бағлы олдуғу кәстәрлирди. Дејилдјинә көрә, Иранда Кәнкәр адында кәнд варды, «ли» шәкилчиси артырылмагла ордан чыханларын һәмни кәндә мәхсус олдуғу билинирди. Алимларин, тәдғигатчыларын бәзиләри Кәнкәрлилери шималдан кәлән тајфаларла, бәзиләри иса гарачыларла бағлајырдылар.

Бу рәвәјәтләр, мүлаһизәләр бир јана дурсун, амма Кәнкәрлиләрин он әсрдән чох Нахчыванда әсас, апарычы гүввә олдуғу бир һәгигәт иди. Бир сыра сәнәдләрдә, Гаһар дөврүндә, Нахчыван әјәләтинин һакиминин Кәнкәрли хан олдуғу мәлумдур. Бу, Иран—Русја муһарибәсиндә Нахчыван галасында јерләнән Иран ордусунун бајрагында да кәстәрлимишдир. Бајрағын үстүндә «Ихсан хан Кәнкәрлијә» сөзләри јазылмышдыр. Узун мүддәт Рәһим хан Нахчыванскидә галан бу бајраг сонралар Тбилиси музәјинә верлимишдир.

Бәһрузун атасы Ширәлибәј Кәнкәрлинин белә шәһ-шәһрәтләи, јүксәк зүмрәли бир нәсиллә муәјјән бағдылыгыны һеч кәс инкәр едә билмәздәи. Буунда јанашы һазырада онлардан узат иди, бир чох чәһәтдән фәргләһирди. Нахчывандаки мөвгәјини, ад-саньини тәкчә өзүнә, өзүни рәфтарына вә иһсанлыгына көрә газашышды. Бүтүн Нахчыван онун башына анд ичмәјә һазырды. Чүнки Ширәлибәј сөзүндә дүз адамды, хејирә-шәрә јарыјанды, ән үмдәси иһә о бири кәнкәрлиләр кими дөвләтли дејилди. Тифлис—Ширәлибәјни кәңчилијини кечдији, тәһсил алдыгы, севдији бир шәһәрди. Нахчыванда, мәһкәмәдә иһләјдији мүддәтлә һәмизлә көмәк етмәјә, иһсанлара сәбир вә тәмкинлә јанашмаға өјрәшмишди. Авропәсаягы пейнач, јилет, крахмаллы көјүк, үтүләһмиш шалвар кејини, гәлстук тахан, һәмишә тәмиз вә сәлигаләи көрүнән Ширәлибәјни ушаг көзләри кими сәкит, дүлдүрү көзләри, ғырмызымтраг јангаларындан тутмуш боғазына гәдәр бәзлә илә ғырышмыш гара саргалы варды.

Иһдән сәвә кәләндә, иһтирәһәтдән сонра, мүтәлли илә мәшғул олан Ширәлибәј зәнкин китабханасы үчүн мүхтәлиф гәзет вә журналлар алырды. Бәһруз көзүнү ачандан ону китаб охујан көрмүшдү. Мәктәбә кәләндән бәри иһә тез-тез Бәһрузун дәрсләри илә марағланьыр, сорушур, гајгы вә мәһәббәтлә көмәк етмәјә чалышырды. Ширәлибәј һәм гонаг кедир, һәм дә гонаг гәбул едир, кәләнләр дә өзү кими кејимли, ағыалы, ејнәкли зијалилар олурду.

Пајизын әввалиндә, сәрни, хош күнләрини бириндә јенә онлара гонаглар кәлмишди. Бәһруз гонагларын һәмсыны таныды. Онун Әлигулу Нәчәфова, еһмәлчә буруну сухан, хош диндрән, көдәкбөј, башыны бојунна ғысан, ејнәкли адама һүсн-рәғбәти чохду. Доктор Шенкеләјә—һәј-күләјә кириб јанларыны баса-баса кәлдән, бу диллә-диләвәр, дәзбашлы адам дәрһал Бәһрузун кејфини сорушду. Үчүнчү адам иһә илк дәфә иди ки, бу сәвә ајаг басырды. Сәкит тәһсилли бу адамын бахшыларында гејри-ади бир чәзибә кизләһмишди. О, Бәһруз үчүн ән сәһрли бир адамды. Чүнки Мәммәд Тағы Сидги Бәһрузун севимли мүәллими иди, синифдә ишыг кими јанырды. Сәкит-сәкит данышыб ушағларын балача гәлбиндә тәләту јарадырды. Инди ону өз һәјәтләриндә көрөндә, һәһиггәтән, Бәһруз үчүн фәвғәл'әдә бир һадисә олду. Ширәлибәј онлары өз отагына дә вәт етди.

Ширәли ханьмын плову чохдан һазырды. Бәһруз әввәлчә гонаглар зәһәфилли иран чагы апарды. Чајын елә хош әтри варды... Мәммәд Тағы Сидги стәканы әлиһә алыб, гохулады, сонра диггәтлә Бәһруза бахды:

— Бу ки, мәннәм шакирдимди,—деди.—Ғәбил ушағдыр, дәрсә дә сәји чохду.

— Хејли хуб,—дејә Әлигулу онун буруну еһмәлчә сыхды:—Шәкилләр чәкир, өзү дә чох јахшы шәкилләр.

Шенкеләја даз башыны сығаллајыб, күлә-күлә:

— Бәһруз һәми мәннәм талабәм,—деди.

Бәһруз стол үстүндә мүхтәлиф гәзетләр, журналлар, китаблар көрдү, онларын арасында дәннәлә алағәдәр бир шәкиллә марағланды, күллү мөчмәјини көтүрүб чыхдыгы үчүн даһа о шәкәлә диггәтлә баха билмәди. Бу заман Әлигулу Нәчәфов шәрә охујурду. Сәси ајдын вә кур иди, Бәһруз даһа кедә билмәјиб гапы ағзында ајаг сахлады, шәрә ахыра гәдәр гулағ асды.

Өмүрдә биринчи дәфә иди ки, ширәли динләјирди вә бу она о гәдәр хош кәлди ки, узун мүддәт јериндән тәрпанә билмәди, фикрини, мәһәлини, әһәнкини, сәсини тәһсириндән ајрылмаг чәтин олду.

Ширәли ханьм габ-габчы сәлиғә илә јанашы дүзәмүшдү. Плову әтри бүтүн һәјәт-бачаны бүрүмүшдү. Бәһруз она көмәк едирди. Бир иһә дәфә атасына дәјимә, отагда ғызғын мүбәһисәнини, сәһбәтин кетдијини көрмүш, «плову кәтирмәк?»—суалына «һәлә јох»—чәзәби алышды. Бәһруз һәр дәфә отаға кирәндә Мәммәд Тағы Сидгини данышыдыгыны көрүрдү. Шенкеләја ахырынчы дәфә дөзәјиб:

— А Ширәлибәј,—деди,—чаным, пловун дәззәти гачды ки. Ахы мән әсл Нахчыван плову јемәјә кәлмишәм!

Пловдан сонра да гонагларын сәһбәти узун чәкди. Онлар кедәндән сонра Бәһруз атасындан дәннәм шәкли олан журналды алды, дөнә-дөнә бахды. Истәди ки, ејни илә үзүнү көчүрә, бачармады. Һарданса Әлихан мәһәлләсиндәки тәрк әмуд ағачынын бөјрүндәки ағ бинарын јанында көрдүјү Нахчыван чапары јадына дүшдү. Ону чәһмәк истәди. Әввәл атыны, сонра өзүнү, бир шеј алынмады. Һирләндил, гәләми атыб јеринә китди.

Ики күн сонра Бәһруз мәктәбдә синифә кирән Мәммәд Тағы Сидги даһа бөјүк мөһрибанлығла бахырды. Мүәллил дә һәмныи көздән кечирәрәк, бирдән үзүнү Бәһруза сары чәвирди. Мәммәд Тағы Сидгини сәкит көзләриндә ишыг јанырды вә бу, јаваш-јаваш сүзүлүб Бәһрузун үрәјинә кечирди.

— Мәннәм балаларым,—дејә сәһбәтә башлајанда, өзүнү дә, ушағлары да унудурду:—Бизим јашадығьмыз торпаг аһамыз Азәрбајҗанын бөјүк бир күшәси Нахчывандыр. Онун узун, мәһәли вәри тарихи вар. Бу торпагы севин, узагда көрүнән дағлар кими кешиндә дәјанын, онун угрунда чалышын, гој бу торпаг һәмишә чичәк ачсын!

Бәһруз гејри-ихтијари пәнчәрәдән чәлә—шәһәрә бахды, һәһиггәтән, узагда учалан дағлары көрдү, Мәммәд Тағы Сидгини сәси арәм-арәм синифә јайлыыр, бу сәси динләјә-динләјә дағлар бахыр, хош бир һисс варлыгына һәким кәсиллиб ону јердән көјә гәлдәдырды. Мәктәбдән сәвә кәләндә иһә Бәһруз өзүндә дејилди, Ширәли ханьм онун титрәдијини көрүб дәрһал јорган-дөшәјини раһатлады. Беләликлә, ағыр хәстәлик башлады. Јенә Шенкеләја... үмид-

сиз вәзијјәт... горхулу кечә... сајыгламалар... Ширин ханым молла Талибын үстүнә гачды, ондан көмәк, имдад истәди, јалварды ки, дуа јазсын. Молла Талибын Ширин ханымга јазыгы кәлди, дуруб евә тәширф кәтирди, Бәһрузун башы үстүндә дајанды... Гәрибәдир ки, елә бу вахтларда Бәһруз көзүнү ачды, молла Талибы көрән кими таныды. Нәсә пычыллады... Бир нечә күндән санра Бәһруз јакшылашанда Ширин ханым буну молла Талибын кәлишијлә бағлајырды. О, «чан бала» дејә-дејә јашындан узага кетмир, «гој Бәһруз сағалсын, «Худу Диванә»јә келәчәјәм, нәзир верәчәјәм, көмәјини әсиркәмә, еј худаја!» сөзләрини пычылдајыб аллаһа јарвардыды.

8

Бәһруз һәјәтә чыхмышды. Алча ағачынын бөјрүндә дајаныб, бағча-бага тамаша едирди. Пајыз олса да, һава сојуг дејилди, јарпаглар саралмышды, һәрәдәбир јелләнә-јелләнә јерә дүшүрдү. Ширин ханым горхду ки, ушага сојуг дәјә. Оадр ки, керијә евә сәсләди. Амма Бәһруз чаваб вермәјәндә тәәччүбләниб гапыны ачды:

— Бәһруз, ај Бәһруз!—дејә бәркән чағырды.

Гәрибә иди, Бәһруз даш кими сусурду. Ширин ханым бир аз да габага кәдиб, јенә сәсләди, онун тәрпәнмәдијини көрүб дәһшәтә кәлди, һејрәтиндән, горхусундан вар сәсилә гышгырды. Даһа көзләјә билмәјиб өзүнү ирәли атды, јүјүрүб һәјәчән ичиндә она јакынлашды:

— Бәһруз, а Бәһруз, сәнә нә олуб, бала?—дејә сорушду.

— Мәнә?—Бәһруз сакит-сакит Ширин ханымга бахды:—Һеч бир шеј...

— Сәһәрдән сәни чағырырам ахы...

— Ешитмирәм.

— Бој... елә шеј олар?

— Валлаһ, ешитмирәм.

— Јакшы, кәл ичәри, бала, кәл!—дејә Ширин ханым сарсылса да, буну кизләтмәјә чалышды:—Һаванын белә олмағына бахма, сојугдур.

Бу хәбәри ешидәндә Ширәлибәјин түкләри биз-биз олду, узун мүддәт сүкүт ичиндә галды. Инанмаг истәмәди, бир нечә күндән сонра өзү бунун шаһиди оланда, ағыр кәдәр ичиндә Бәһрузуи үзүнә баха-баха јериндә доңду.

Тәк-тәһна олмагы севән Бәһруз инди бүтүн күнү гарабагк вә фикирләи көрүнүрдү. Мәктәбә кетмәјә һазырлашдыгы вахт јенә хәстәләнди. Ширин ханым онун көз јашы ичиндә олдуғуну көрүб, бағрына басды, овутду, «ләрдин мәнә кәлсин, бала!» дејә-дејә ағ-

ламағынын сабәбини сорушанда, Бәһруз һычгырыларла: «Мәктәбә истәјирәм»—пычыллады.

Амма билмәди ки, бир даһа мәктәбә кетмәјәчәкдир. Чүнки далбадал хәстәләнәчәк, фасиләләр узун чәкәчәк, Нахчыванын дәһшәт-ли гышы кәләчәк, бүтүн күнүнү ја елдә, ја һәјәтдә, шәкилләр чәк-мәклә, хәјәлләра далмагла кечирәчәкдир.

Нахчыванын сәрт гыш күнләринин бириндә Ширәлибәј евә ағыр кәдәр ичиндә кәлиб, өз отағына чәкиләндә Бәһруз Ширин ханымга, Ширин ханым исә Бәһруза бахды. Даш сүкүтү чөкдү. Наһәјәт, Ширин ханым һејрәт ичиндә чижилләрини атыб:

— А бала,—деди,—о, һеч заман белә олмајыб. Көрәсән, башына нә иш кәлиб?!

Бәһруз һалсыз вә зәиф олдуғу үчүн јорган-дөшәјә кирди. Бу заман Ширәлибәј өз отағындан чыхыб, бу отага кәлди. Кәбанин үстүндә әјләшән, мүтәккәјә сөјкәнән Ширин ханым дәрһал ајага галхыб, нәсә демәк истәди, амма чәкиниб сусду. Бу заман Ширәлибәј оғлану сары әјилди:

— Нечәсән, мәним балам?—кәдәр ичиндә сорушду.

— Бу күн бабатам, ата. Бәс сәнә нә олуб?

— Бизим урфанымызын чырагы сөнүб, бала! Сизин мүәллим, мәним достум, Нахчыванын көзү, ишыгы Мәммәд Тағы Сидги рәһмәтә кәдиб.

Бәһруз елә сарсылды ки, даһа бир сөз дејә билмәди, дәрһал кәзләри гаршысында Мәммәд Тағы Сидгинин сакит, ағыллы үзү чапланды...

9

Беләликлә, беш-алты ил кечди. Бу мүддәтдә Бәһруз евә ишләјир, атасындан дәрә алыр, онун кәтирджији гәзет вә журналлары көздән кечирир, вахтынын бир дәнгәсини белә итирмирди. «Молла Нәсрәддин» журналы даһа чох хошуна кәлирди. Бурда чап олуран күлмәли шәкилләрә бәнзәр шәкилләр чәкирди. Ширәлибәј инди онун рәссамлыгы һәвәсинә елә-белә јох, чинди бахырды.

Бәһруз гоз ағачынын будағындан бахаркән, бир дәрфә Гулам-һејдәри гәрибә бир вәзијјәтдә көрдү. О, бош афтафаны башынын үстүндә һәрләјә-һәрләјә:

— Назлы, һарда өлмүсән, Назлы!—дејә гышгырылды:—Ај көрүм сәнә чор дәјсин, ај гыз, тез елә, су кәти! Назлы...

Назлы јүјүрә-јүјүрә кәлиб афтафаны көтүрөндә Гулам-һејдәр онун күрәкләринә бир-ики јумруг илиширди:

— Мүртәдин гызы, мүртәд! Бы саһат долдур, кәти!

Бәһруз, Гулам-һејдәрин афтафаны башы үстә тутуб гышгырма-сыны јадында сахлајыб, бу мәнзәрәнин әсасында, «Молла Нәсрәддин» журналындакы шәкилләрә охшајан бир шәкил чәкә билди.

Ону атасына көстөрмөк истәјирди, амма утаныб чәкинирди. Нәһә-
јәт, фүрәт таныб бир дәфә ондан сорушду:

— Ата, Пушкин кимди?

Ширәлибәј дәрһал башыны галдырыб мә'налы-мә'налы оғлуна
бахды. Бәһруз әввәл чашды, сонра деди:

— Күчәмзини ады Сөјүдләр иди, инди исе Пушкиндир. Мән дә
Пушкини танымырам. Әјрәнмөк истәдим. Мәһәлләмиздәки ушаг-
лар дә билмирләр.

— Пушкин рус халгынын бөјүк шаирдир. Бизим Фүзули кими,
Нәсими кими, Вагиф кими... Чох бөјүк шаирдир. 1899-чу илдә ошун
100 јашыны бәјрам етдиләр. Бизим Нахчыванда да... Билирсән, бу
бәјрам бизим шәһәрдә ким кечирди?!

— Јох!

— Санни мүәллимни Мәммәд Тагы Сидги! Күчәмизә Пушкин
ады верилмәсини дә о тәклиф едиб! Көрүм ошун руһу һәмнишә шад
олсу! Белә адам бир дә јер үзүнә чәтин кәлә! О нәдир елә әлиндә
тутмусан?

— Шәкилдир.

— Вер бахым,—Ширәлибәј шәкли диггәтлә нәзәрдән кечирди,
әввәл чидди һалда сорушду:

— Бу кимди?!—Сонра гәһгәһә чәкди, чавабы көзләмәдән әлә-
вә етди:—Бу ки, бизим Гуламһејдәрә ошјајыр. Одумру?

— Бәли, ата, одур!

— Јахшыдыр, афәрин!

Бу, ошун һөјәтында икинчи тә'риф иди, бу тә'риф әввәлкиндән
гат-гат күчүл олдуғундан Бәһрузу севиндирмишди. Одур ки, кечә-
күндүз шәкил чәкирди. Бу әјләнчәдән, марагдан, һәвәсдән еһтија-
ча вә мәһәббәтә чеврилимишди. Нәјәтдә елә агач галмамшыды ки,
чәкмәмиш олсу! Ән чох көзү илә көрдүкләрини чәкмәјә чалышыр-
ды: Гапы, һасар, күд коллары, гуш, ит, пишик, ев әшјаларындан: кү-
пә, кузә, каса, газан, кәфкир, атасынын отагындакы стуллар, китаб-
лар, нахышлы, узун күмүш гәлјан, чарпајы...

Бәһрузлә Назлы арасында аялашылмаз, сәһрли бир сојуглуг
јаранмишды. Санки гоз ағачындакы будаг онларын һасәртиндән
үшүјүрдү. Бәһруз бурда Назлыны чох көзләмиш, амма о кәлиб
чыкмамшыды. Ону нечә дәфә узагдан көрмүшдү. Бир дәфә Назлы
атасы илә фәјтоудан дүшүрдү. Гуламһејдорин тәптәзә, ири, узун
әбасы, Назлынын исе ғырмызы мәхмәрдән палтары, арагчыны, күл-
лү јайлыгы, бојундан асыдығы ағаппаг мунчуғлары варды. Назлы
узагдан Бәһруза бахды, дәрһал дә үзүнү јана чевирди, атасынын
далынча гапыдан ичәри кирди.

Онларын арасында көзөкөрүнмәз сојуглуг һасары учалмыш-
ды. Бу һасарын бир тәрәфиндән Назлы, о бири тәрәфиндән исе
Бәһруз бојланырды.

Бир дәфә Назлы бөјүк от тајасы илә бичәнәкдән керн гајыдыр-

ды. Көһнә, рәнки солмуш палтарынын әтәкләри ајағларына дола-
шырды. Ахшам гаранлыгы үфүғләри бүрүјүр, кет-кәдә ашагы—
шәһәрин үстүнә енирди. Бирдән Бәһруз тиканлы чәпәри ашыб, ошун
гаршысына чыхды. Назлы көзләмәдјни үчүн чашды, нечә олдуса,
от тајасы күрәјиндән сүрүшүб јерә дүшдү. Бәһруз јүјүрүб ону гад-
дырмаг истәди:

— Дәјмә!—дејә Назлы гашгабагла ғышгырды.

Белә мүнасибәти көзләмәјән Бәһруз һејрәтлә она бахды.

— Гәј көмак едим.

— Лазым дејил!

— Нијә?!

Бәһрузун суалы чавабсыз галды, Назлынын архасыны чевириб,
от тајасынын јанында дајандығыны көрүб, әлини астадан ғызын
чијинләриннә тохундурду:

— Сәнә нә олуб?—дејә сорушду.

— Неч нә!

— Ахы ачыглысан.

— Нә, ачыглыјам. Сонра?!

— Нијә белә данышырсан?!

— Чүнки күсмүшәм.

— Нәдән?!

— Куја өзүп билмирсән?!

— Билмирам.

Назлы башыны чевириб чијин үстдән она бахды. Бәһрузун
чиддилјини көрүб, гәһгәһә илә күлмәјә башлады. Бәһруз даһа
да тутулду, әсәби бир һәрәкәтлә:

— Нијә күлүрсән?!—һирслә сорушду.

— Сәнә! Сәнә күлүрәм!

— Назлы!—Бәһруз инчимиш һалда сәсини учалтды.

— Күсмәк истәјирсән мәндән? Күс, кет! Нә дурмусан, кет!

Бәһруз кетди. Назлы көзләринә инанә билмәди, ошун архас-
ынча бахды, дөзә билмәјиб сәсләди, сәсләди, Бәһрузун чаваб вер-
мәдјини көрүб далынча јүјүрдү, чатыб габагыны кәсди:

— Сәһрлән сәни чагырырам. Нијә чаваб вермирсән?

— Ешитмирам.

— Ешитмирсән?—Назлы һејрәтлә керн чәкилди,—доғрудан?

— Мәнә инанмырсан?

— Јох!

— Назлы, о Гарагачын пирипә анд ичирәм ки, ешитмирам,
инди инандын?

— Инди инандым.

Бу сөзләри кәдәрлә дејән Назлынын үзүндән титрәк бир көлкә
өтүб кетди. Бир-ики һәфтә бундан габаг көлмәчәнин јанында пал-
тар јујаркән, Бәһрузун һачы Пиринин гоз багына тәрәф кетдјини,
дөнә-дөнә сәсләдјини, анчал ошун чаваб вермәдјини хатырла-

ды. Ахы буна көрө Бөһруздан күсмүшдү, елө билмишди ки, о, даһа Назлыны сажмыр, е'тиннасыз, сојуг вө јад олуб.

— Мәни багышла, Бөһруз, күнаһ мәндәдир.

— Јох, јох!

— Һө, һө, мәндәдир, келәк, оту галдырмаға мәнә көмөк елә!

Назлы керіјә гајытды. Бөһрузун архасынча кәлдијини дујуб чүр'әтләнди. Гаранлыг дүшмүшдү. Бөһруз габаға кечиби, от шөләсини галдырыб өзү апармаг истәди.

— Јох, олмаз!—дејә Назлы е'тиразыны билдирди.

— Назлы, гој мән апарым.

— Јох, әзиним, јох!

Назлы оту галдырмаг истәјәндә, Бөһруз көмөк мәгсәдилә әлләрини узатды вә бирдән әлләри гызын әлләринә тохунду. Илдырым вурмуш ки ми Назлы бир аилыға өзүнү итирди, сонра әлләрини чәкди, һәјәчанла, титрәјә-титрәјә, оту күрәјинә атыб:

— Сағ ол, Бөһруз!—пычылдады, ондан чәлд узаглашды.

Бөһруз мост олмуш ки ми јериндән тәрләмәди, гаранлыгда әлләри гызын әлләринә тохунанда, онун көзләринин од сачдыгыны, гәшәнк үзүнү даһа да агардыгыны, гејри-ади көзәлликлә парладыгыны, ону гучагламаг, багына басмаг һиссиндән өзүнү күчлә сахладыгыны хәјәлындан кечирди, бирдән, бу мәстликдән ајылмыш ки ми, гызын ардынча јуурдү:

— Назлы, Назлы!—чагырды.

Назлы дајанмаг фикриндә дејилди, аддымларыны даһа да сүр'әтлә атыб, ондан гаҗмаға чалышды. Бөһруз јахынлашыб:

— Назлы, Назлы, дајан!—деди,—сән сөзүм вар.

Јох, ону сахламаг олмазды. Сүр'әтлә кедиб, бағын ичиндән күчәјә чыхды, тини башында јанан фәнәрин зәиф шөләси алтында ирәлиләди.

Бөһруз бағын ичиндә, гаранлыгда дајанды. Урәји исә ишыгла долмушдү.

Назлы јаваш-јаваш узаглашды. Јох, Бөһруз үчүн узаглашыб кедән ади бир гыз дејилди, онун ушагылыгы иди.

ҮЧҮНЧҮ ФӘСИЛ

1

Бөһруз јарашыглы бир кәч олмушдү. Галың, гара гашлары, гара бығлары дәјирми, ағ сифәтинә јарашырды. Богазлы суртукуну кејиниб, кәһрабаја охшајан дүмәләрини бағлајыб, кағыз, гөлөм көтүрүб евлән чыхды.

Һава тәзәчә ишыгланырды. Күчәдә башдан-баша сакитлик һөкм сүрүрдү, нә кәлән варды, нә кедән. Јаваш-јаваш үфүгләр агарыр, көјә доғру ирәлиләјир, өзү илә һаваја ајдынлыг вә ишыг кәтирди. Бөһруз Пушкин күчәсини гуртарчагында, Шаһаб мөһәлләсиндә Сүддүнәә дејилән јерә тәрәф аддымлады. Сүддүнәә сәнәси чапыг олан гара гаја иди. Бу гајанын јанындан кечиби, Бөһруз узун, торпаг күчә илә ирәлиләди, әтрафы кәрипчәлә һөрүлмүш бир дарваза хошуна кәлди. Дарвазанын үст һиссәсиндә кәрипчәләр каһ сыра итә, каһ дәирови шәкилдә, сағ вә солунда икә ашагыја гәдәр чәркә-чәркә дүзүлмүшдү. Бөһруз бу дарвазанын гаршысында, әк тәрәфдаки гапынын јанына гојулмуш јекә дашын үстә әјләшди, мөһрә һасара сөјкәниб, дөрдкүч тахтаны дизләри үстүнә гојуб дарвазанын әтрафындаки кәрипчәләри чәкмәјә башлады. Башы елә гаршымышды ки, вахтын сүр'әтлә кечдијиндән хәбәр тутмады.

Гәфләтән дарвазанын балача гапысы ачылды, чаршафсыз, пн-чәбәли, зәриф, арбәнис бир гыз көрүидү, көзләри һейрәтлә ачылды, гәфләтән дә керіјә дөндү. Архасында гаҗраға гоша, узун һөрүкләри јелләнди вә гапы далында јох олдү. Бөһруз бу чүр көзәлликлә гыз һалә Нәхчывәндә көрмәминди. Ширин ханымын даһышдыгы Сәнубәр јадна дүшдү, јәгин ки, бу гыз Сәнубәрдән дә көзәл иди. Әләлхүсус һөрүкләри! Гапы далында гејбә чәкилән бу һөрүкләрини ишыгы үрәјиндә галды. Кәрипчәләри вәрәгә көчүрмәјә чалышса да, шөвә һөрүкләр көзүнү чабағындан чәкилмирди. Хәјли сонра гапы јавашча араланды, Бөһруз бајагык күчүл мараг һисси илә башыны галдырыб баханда, үзүнү өртмүш, чаршафлы бир гадынын һәјәчанла дедији бу сөзләри ешитди:

— Ај гардаш, дур, бурдан кет!

— Нијә?

— Сөзә гулаг ас, дур, кет. Тез!

Сәс чоһ иңчә вә титрәк бир сәс иди, бу аңчаг гара һөрүклү гызын сәси ола биләди. Бөһруз ајаға галхыб, јенә нәсә сорумаг истәјәндә, онун јенә гапы далында јох олдуғуну көрүб сусдү. Шиини гуртармамыш кетмәк истәмирди, ахы габаһәтлән нә етмишди ки? Бәс онда гадын нијә ону говмаға чәлд едирди? Бөһруз бунун мәнасыны баша дүшмәдијин үчүн тәзәдән әјләшиб сүр'әтлә чәкмәјә башлады.

Һава ишыг ичиндә пар-пар јаныр, узаг үфүгләрини әтәкләри гызарыр вә бу гызарты јаваш-јаваш бүтүн көјү бүрүјүрдү.

Бу вахт гапы јенә ачылды, бу дәфә зәриф көјнәк, үстүндән баһалы чуха, ипәк шалвар, ајагына гысабогазлы, диқбурунлу мәст кејмиш, хәчәрли, вәзнәли, бығыбурма бир киши чыхды. Бөһрузу көрән ки ми дурухду, јанағлары гызарды, көзләри гајнады. Әсәби бир һәрәкәтлә гапыны чырлды, узунсов, гара папағыны көзүнүн үстүнә басыб, ити аддымларла она јахынлашды.

— Бурда нә едирсән?—дејә бағырды,—итин азыб!

- Шәкил чәкирәм.
- Нә шәкил? Кимә кәләк кәлирсән?
- Көрпичләрнин гәрибә дүзүлүшүнү чәкмишәм. Истәјирсәнсә,

бах.

Бәһруз дәрәкүнч тахтанын үстүндөн вәрәги көтүрүб она-узатды. Кишинини көзләри гәнлә долмушду. Үзүнү әзәләлери титрәјирди. Вәрәгә бахмады, әсәби бир һәрәкәтлә әли илшә вуруб, ону јерә салды. Бәһруз әјлиб вәрәги галдыраанда, кишини гәзәбли сөзләрини ешитди:

— Дур, рәдд ол бурдан.

— Нејләмишәм мән?— Бәһруз горха-горха ајаға галхыб, онун өнүдә дајанды. Кишинин әсәбдән рәнкч-руһу өзүндә дејилди, әлини хәнчәрин гәбзәсинә атды:

— Нә дурмусан, демирәм рәдд ол...— хәнчәрин гәбзәсинә әл атды,— сәнин кимиләрини чох јола салмышам, бир дә ајағын буралара дәјмәсин, бил ки, бащымыздакы киши папағымды, көзүмә көрүсән, тикә-тикә доғрајарам.

Бәһруз дәрәкүнч тахтаны голтуғуна вуруб, јаваш-јаваш узаглашмағ истәјәндә, һасарын архасындакы евин һүндүр, бәзәкли ејванындан бајағ күчәјә чыхан гызын һәјәчан ичиндә бојландығыны көрә билди. Онун горху ифадә едән әғбәниз үзүнү көзәлини мә-сумлуғла, бакирәликлә чилвәләнирди. Бәһруз зәһмли, ган-ган дејән, хәнчәрли киши илә гызын арасындакы бөјүк фәрги дујуб ачыаңы күлдү. Дүшүндү ки, Нахчыванда, белә һасарлар архасында нә гәдәр көзәл һәјәт ишығы көрмәдән мәнв олуб кедир. Кишинини гырх јашы варды, гызын исә һеч ијирми олмазды. Бәһруз фикирләр ичиндә узаглашды, бир дә көрдү ки, кәлиб чыхыб шаһарин канына. Узагда өзәмәтлә дајанан һача дағын әтрафында галын думан варды. Думан зирвәдән ашағыда сүрүнүр, о бири дағлары ағалпағ чунасында кишләләрди.

Бәһруз бир дашын үстүндә әјләшиб, бу думанлы дағларә тәрәф бахмаға башлады. Бир аздан һача дағ думандан тамам азад олду. Јаваш-јаваш о бири дағлар да башыны галдырды. Думан сејрәлир, узаглашыр вә гејбә чәкилирди. Инди бу дағлар сәһәр күнәшинини шәфәгләринә бүрүнүрдү.

Евә гајыданда Бәһруз күзәр ичиндә иди. Чинарлы бағынын хижанларындан кечәркән, ајағ сахлады. Сәһәрки һадисәни уунда билмирди. Әғбәниз гызын гапгара, гоша һөрүкләри көзләри өнүдә чанланырды. Бу гызла Назлы арасында бир охшарлыг тапырды. От таясы илә бағлы һадисәдән сонра сојуглуғ һасары даһа мәнһәм олмушду. Назлынын өзү дә ондан узағ гачырды. Бәһруз исә бу сојуглуғда бир истилик, бу узағлығда бир јахынлыг көрүрдү. Буна бахмајарағ көзәкөрүнмәз һасар гаршысыны кәсмишди. Ирәли кедә билмирди.

2

Бәһруз тез-тез Падшаһлығ бағына кедирди. Сакит бир кушәјә чәкилир, каһ ушағларын, каһ ағачларын шәкилләрини чәкирди.

Бу, күн евдән чыханда, о, тәрәддүд ичиндә гапы ағзында дајанды, өзүндән асылы олмадан бир дә көрдү ки, Назлыкилини јашыла рәнкли багысынын јанындан кечир. Күчәдәки һасарын бәзәиси һүндүр, бәзәиси алчағ иди, онларын архасындан бојланан ағачлары будағлары күчәдә гучаглашырды. Гапылар каһ гаршы-гаршыја, каһ да бир-бириндән аралы олурду. Бәһруз дәнкәдән кечәндә гаршысында узун күчә ачылды. һасарларын архасындакы јамјашыл һәјәтләрә баха-баха ирәлиләјәркән, бирдән ону илдирым вурмуш кими јериндә гуруду.

Күчәнин о башындан ики чаршафлы гадын кәлирди. Онлардан бири—бој-бухуну, јершини, һәрәкәти илә Назлыја охшајырды. Өзүдүр ки, вар. Көр, синәсини һәмшәки кими, нечә дә габаға вериб. Назлы адымларыны бир аз јаваштыды, габагда кедән гадындан дала галды. О, башына ачығ шабәлидә рәнкли, тәзә чадра өртмүшдү, бир әли илә чадранын әтәклериндән јапышымышды. Такчә көзләри ачығда галмышды. Габагдакы гадын дајанды, Назлыны көзләди, јахынлашан кими гулағына нәсә пычылдады. Бәһрузун лап јахынлығындан өтөндә, Назлы башыны елә ашағы дикмишди ки, көзләри дә көрүнмәз олмушду. Гадынның пычылтысынын мәнасыны Бәһруз инди баша дүшдү. Дәнкәјә чатана гәдәр дајаныб онларын ардынча бахды.

Гадын дәнкәдән кечиб јох олду, Назлы исә ләнкиди. Чәлд чадрасыны ачды, архәја, Бәһруза сары чеврилиб көзләрини она дикди. Бу нә көзләр иди; јанан, кәдәрли, һасрәтли, одлу көзләр! Бәһруз јүјүрмәк истәди, амма Назлы әли илә јох ишарәсини вериб, јенә чәлд чадраја бүрүндү, дәнкәдән кечиб көрүнмәз олду. Бәһруз такчә «сабаһ Падшаһлығ бағында олчағам» дејә гышгырды, Бәһруз Назлыны ејнин гара һөрүкүлү әғбәниз гызә охшатды вә Назлы дәнкәдә јох оланда, јенә үрәјиндә агыр кәдәр дујду, фикирли-фикирли јолуна давам етди. Суддүнәнәнин јанындан өтүб кечди, Шаһаб мәнһәсләсидә долашды, узун торпағ күчә илә ирәлиләди.

Бәһруз таныш дарвазәја чатыб диксинди, дајаныб бир дә нахыш-нахыш олан көрпичләрә бахды. Кечән дәфә Бәһруз әјләшән дашын үстүндә бир гоча демисини түстүләдирди. Гочанын ағалпағ сәггалы синәсинә еммишди. Бәһрузун саламыны алыб, һөрмәтлә башыны јухары галдырды. Бәһруз ону чәкмәк истәди, хәнчәрли киши јадына дүшөндә даһа дајанмајыб кечиб кетди.

Бәһруз кечән дәфә кәлдији јерә чатды, Нуһун сәрдабасыны ахтарды, јерини дәгиғ билмирди. О истигамәтдә кетди, гаршысына чәмонлиқ чыхды, ајағјалын бир гыз, бир оғлан чәмонлиқдә ојнајырды. Сапсары чичәкләр о гәдәр чох иди ки, башга рәнкли чичәк-

лөрлө бирликдө элванлыг жаратмышылы. Бөһрүз жолун көнөрүндө бир даш талды, үстүндө элэшиб чөкмөжө башлады. Соңра гыз, оған чөмөликдө жанашы элэшилдер. Чөмөликдөн о төрөфдө өлөр, от таяктары, узагда, һөмишө олдуғу кими, сыра дағлар көрүнүрдү. Бөһрүз көрдүктөрүнн карандашла чөкпб гуртаранда ат ајағынн таппылтыларыны ешидиб, архаја чеврилди вө Нахчыван чапарыны көрүб јериндөн дик галхды. Бир нечө ил буиндан габаг Әлихан мөһәлләсиндө, төк армудун јахынлыгындакы ағ узунсов бинанын јанында, көјкөз дәрвиш динләржөркөн, көрдүјү чапарын инди гаршысында дајанмасындан севинди. Чапарын узун гылыны чөјүрдөн салланырды.

— Салам, чаван оған! — дејө Чапар һөрмөтлө көрүшө, — бурда нә едирсэн?

— Чөмөнө бахырам.

— Нә, чөмөнө?! — дејө чапар көзүчү чөмөнө бахса да, ағлы бир шеј кәсмәди, көзүнү гыјыб төләсик сорушду: — Јахында булаг јох-дур ки? Узун јол кәлмишәм, үрөјим јаныр...

Бөһрүз чөмөликдөн о төрөфдәки өвләрнн јахынлыгында бир чөшмөнн олдуғуну билрди. Чапары бура кәтирәндө онун атдан сычрадығына, өзүнү суја атдығына, ачкөзүклө ичдијинә, ағым-тыл, ири халлы атын да чөшмөжө сары кетдијинә һөјрөтлө бахды. Чапар чөшмәдән ајрылмырды, ичиб дојандан соңра сују үз-көзүнө чырды, ајага галхды.

— Сағ ол, гардаш! — деди, — Кәлдијим јол мәнә таныш дејил. Биринчи дөфадир ки, белә јола чыкмышам. Әлиндәки о нәдир елә? Вәрәги дејирәм, нәсә јазмысан.

— Чөмөннн шәклинн чөкмишәм.

— Көстәр көрүм, — алинн узатды, — мән дә дејирәм ки, бу чөмөнө нијә дајаныб бахсын, башына һава-зад кәлмөјиб ки?!

Чапар вәрәги алыб көздән кечирди.

— Бәрәкәллаһ! — деди, — мәнн дә чөкәрсән? Атымла бирликдө. Гијамәт олар.

— Һәлә бачармарам.

— Нијә бачармырсән? Чөмәнн ки, чөкмисән. Һеч дә пис дејил.

— Охумага кедәчөјәм. Тифлисә. Ондан соңра.

— Нејнәк. Көзләјәрәм. Адын нәдир?

— Бөһрүз.

— Кимин оғлусан?

— Ширәлибәјин.

— Ширәлибәј Кәнкәрлинн? Мәһкәмәдә ишләјәнн?

— Бәли, онун.

— Атан мәнн јахшы таныјыр. Чапар Мәчидәм. Ијирми илдир ки, чапар нәләјирәм. Аллаһ гојса, Тифлисә нә вахт кедирсэн?

— Һәлә билмирәм.

— Сөзүмүз сөздүр. Кет, сағ-саламат оху, гајыт. Атымла бир јердә шөклинн чөк. Инди нсә һәләлик, сағ ол, Бөһрүз.

Чапар Мәчид ата галхыб раһатланды, гылынычыны дүзәлдиб јанындан саллады, башыны дик тутуб мәғрур бир көркәмлә аты сүрүб кетди.

3

Бөһрүз Падшаһлыг бағына кәләндө, күнөш һәр јерә од сөпирди. Чөкмөжө һәвәсн јох иди, бураја јалныз Назлыја көрә кәлмишиди. Билрди ки, бу багда һәлә индијө гөдөр гадын көрүмәјиб. Ағлына кәлән илә сөзләри дәмәклә, үмид едирди ки, Назлынын јолу бу төрөфдән дүшсә, онда, бәлкә она јахынлаша биләр, ики кәлмә фикринн дејиб, јенә узаглашар. Бағы кәздикчә, ора-бура гачан оған ушағларыны, чајханадан чыхан јекәгарын, әбәли, папағлы кишиләри көрәндө үмиди азалырды. Кәзә-кәзә бағынн јухары башына кетди. О төрөфдә Падшаһлыг бағынын гаршысында көһриз вә бу көһризин јанында ики-үч тут ағачы битмишиди. Сују гурудуғу үчүн көһриз инди мөһзун көркәм алмышды. Ики-үч ил буиндан габаг бу көһриз ағ, гырмызы чадралы гызларла долу олар, суларын шырылтысы, гызларын гәһгәһәси ешидиләрди.

Бағ бөјүк иди, Бөһрүз инди о бирнн төрөфинә доғру адымлады. Кедә-кедә көһризин јанындакы тут ағачларыны чөкмөк һаггында фикирләшди. Бу ағачларын ири будағлары ганад кими көһризинн үстүнә көрилмишиди. Дахилиндә чөкмөжө һәвәс дүјдү, јаваш-јаваш керн гајытды. Кәлиб көһризин олдуғу төрөфдә чатанда мүнәсиб бир јер ахтарды. Кәһриз дә, тут ағачлары да багдан о төрөфдә иди. Һүндүр ағачлардан бирининн көвдәсинә сөјкәниб карандашла илә ескизләр, етмөжө башлајанда, бирдән көһризин јанындаан шабәлыды рәнкли чадра өртмүш бир гызын кетдијинн көрдү, ону Назлыја охшатды. Диггәтлө бахан кими, Назлы олмадығыны биллиб, јенә дә чөкмөјиндә давам етди. Бөһрузун фикри дағынн олдуғу үчүн һеч нә алынмырды, буна көрә һирсләниб вәрәги чырыб атды. Соңра бағын мәркәзинә, јемәкхана, чајхана, һәрдхана олан төрөфә адымлады. Бура јахынлашанда саз сәси ешитди, ашығ көзәл бир һава чалырды. Ичәридән кәлән шән сәдалар әтрафы бүрүмүшдү. Бөһрүз өтүб кечә-кечә сазы динләди.

Көзләнилмәдән јағыш јағды, Падшаһлыг бағына санки тәзә нәфәс вә төрәват кәлди. Һәр јаны сәринлик, парлағты, тәмизлик бүрудү.

Назлынын кәләчөјинә үмиди олмаса да, Бөһрузун үрәјиннн дәринлијиндә бир инам варды. Чүнкн Назлынын хасијәтиннн јахшы билрди. Иманы олсајды, истәсәјди, ики дашын арасындан сивишиб чыхар вә кәләрди. Бирдән ачығ шабәлыды чадралы бир гыз

гәфләтән Бәһрузун габагына чыхды. Назлы иди. О јахмилашыб дајанды:

- Бәһруз, сөзүңү де, тәләсирәм.
- Нана гараланда гоз агачынын јанына кәд.
- Бу күн кәлә биләмәрәм.
- Нијә?
- Гонагымыз вар. Анам мәни Сарванлар мөһәлләсинә—бибим-килә көндәрир, зәфәрән үчүн. Ора кедирәм.
- Бәс сабаһ нечә?
- Јахшы, чалышарам. Кәлмәсәм, инчимә.
- Бәлкә сәни өтүрүм?
- Јох, јох, Бәһруз, нә данышарсан, горхурам, аллаһ еләмәсин бизи бир јердә көрүб ејләјән олса, атам вајымы верәр.
- Сабаһ ахшамы унутма.
- Јахшы, јахшы.

Назлы горха-горха Бәһруздан араланыб, кәһризә доғру кетди, орадан исе Падшаһлыг багынын истигамәтиндә Сарванлар мөһәлләсинә енди.

Бәһруз јериндән тәрпәнмәјиб, Назлынын шабалыды рәнкли чадрасы Сарванлар мөһәлләсиндә итәң гәдәр архасынча бахды. Нәмишә Назлыны көрмәјә чан атмышды. Бу дәфәки һеч биринә бәизәмирди. Чүнки бу, ади истәк дејилди, ади арзу да дејилди. Бәс нә иди? Бәһруз Сарванлар мөһәлләсинә тәрәф бахмагда давам едирди. Орада исе һеч кәс јох иди. Бәс ону тәрпәнмәјә гојмајан һансы гүввә иди? Бәһруз сәбирлә, нитизарла кәзләјирди. Шабалыды рәнкли чадра јенә мөһәллә башында кәрүндә ону ашлашылмаз бир севинч чулғады. Назлы кәһризи кечиб, Падшаһлыг багынын јанындан өтдү, Бәһруза јахынлашанда, бирдән ону көрүб көзләриндә һәм һейрәт, һәм дә горху доғду. Амма бунларла јанашы бир севинч һисси да дуду. Башыны ашағы дикиб, онун јанындан кечәркән, «сағ ол, Бәһруз» дејә пычылдады вә сүрәтлә өтдү.

Нахчывандан узагдакы дағларын башында, сәфәрә чыхмаға һазырлашан аг-ағ булудларын карваны дајанмышды.

Бәһруз гәјрин-ихтијари, бир ан аг булудлара бахды, булудлар јериндән тәрпәнмирди, сәнки доғма билдији дағлардан ајрылмаг истамирди.

Назлы узагда, күчәнин гуртарачағында, Әлихан мөһәлләсинин башландыгы јердә кәздән итәңдә Бәһруз јаваш-јаваш евә сары адымлады. Бир көзү елә булудларда иди. Елә билди ки, инди булудлар да һәрәкәт едир.

Һәјәтдә ону Ширин ханым гаршылајыб:

— Нә јахшы кәлдин,—дејә севинчинни кизләтмәди,—гонагымыз вар. Газан асышам. Кәд, сән чајлары апар.

Бәһруз күллү мөчмәји илә атасынын отагына кирәндә Әлигулу

Нәчафову көрдү. О, әлләрини ачыб нәдәнсә һәрәрәтлә данышарды. Бир ашлыға дајаныб Бәһрузун саламыны алды, сонра јенә давам етди:

— Әвәт јанылырсыныз, Ширәлибәј. Бизим һәр зијалымызын борчу милләти дүшүнмәкдир. Дүшүнмәк әздыр, әвәт чох аз, Иш көрмәк ләзимдыр, иш. һәрчәнд инди образованны адамлар чохлаыб, грахмала гәрг олан, манжетли, әлиндә трост, көзүндә очки... нә фајда? Әл-әлә вермәк, милләти ирәли апармаг, көзүңү ачмаг кәрәк... Јаннки гәлбини кәсафәт басаң, шәкк кәтирән, худаваңди-әләмини һикмәтини бел бағлајан уләмалары, молалары, сејидләри, ахундлары мәсхәрәјә гојмагла, шејхләрә ришхәнд етмәклә нә газана биләрик, Ширәлибәј?

— Бәс бәндәнин нә етмәлидир, Әлигулу?

— Чох шеј. Елә фәгир-фүгәралара, бичәрәләрә көмәк әли узатмагыныз әздыр мәкәр?

— О мәним борчумдур.

— Нијә һамы өз борчуну јеринә јетирмир? Халгымыз авамдыр, дини көзүңү тутуб, чәһәләтдә боғулур. Мәни јандыран одур ки, јахшы халгдыр: үрәји тәмин, зәһмәтсәвән, нәчиб, садә... Амма чифајда ки, чәһәләт онлары чүрүдүр...

— Бу јахынларда кандиллар һансы бәјнисә евини јандырыблар.

— Көрүрсән, Ширәлибәј? Демәк, чамаат ајылыр. Елм-үрфан артыр, јаваш-јаваш һамы өз һаггыны ганыр.

— Чајыны ич, Әлигулу.

— Бу дәсигә. Пәс бу камаллы оғлумуз нә едир?

— Елә һәр күн шәкил чәкир.

— Бәрәкәллаһ,—дејә Әлигулу чајы габагына чәкди, ганыда дајаныб атасына нәсә демәк истајән Бәһруза сары дөндү:—Һәјит вар, кәти, көстәр.

Бәһруз шәкилләрини кәтирди, онлары бир-бир көстәрди. Әлигулу «хуб, хуб»—дејә-дејә диггәтлә кәздән кечирди, бирдән Ширәлибәјә сары дөндү:

— Мүтләг Тифлисә,—өзүнмәхсус чошгундугла дилләнди:—Орада рәссамлыг мәктәби вар.

— Горхурам, Әлигулу.

— Нәдән, Ширәлибәј?

— Горхурам ки, охуја билмәз. Бир дә ки, агыр ешиңдир.

— Јә'ин гулағы кардыр?!

— Јох, аллаһ еләмәсин... Бир ара ешитмирди. Хәстәликдән сонра. Инди чох јахшыдыр... Арабир, көрүрсән чағыранда нәсә кеч чаваб верир. Дејирәм бәлкә...

— Еһ, рәһмәтлјин оғлу, де ки, һеч нә јохдур. Хәстәликдән сонра адамда чох шеј үзә чыхыр. Мирэз Чалил јалварыр ки, һәмишәлик кедим Тифлисә, онула ишләјәм. Әкәр кетсәм, онда көзүм

Бәһрузун үстүндө олар. Бир дө, Тифлиسدө сөнин дө, мәним дө дост-ларымыз аз дейл. Бил ки, Бәһрузу сөн апармасан, мөн апарачагам!

Әлигулу стулдан жаваш-жаваш ајага галхды, Бәһрузун әлиндәки карандаша бахыб сорушду:

— Нардан алмысан бу карандашы, Бәһруз?

— Сиз көндәрмисиниз...

— Бу... о вахтдан галыб?

— Бәли...

— Хуб, хейли хуб.—Әлигулу тәздәдән әлләшди, һейрәтнини вә сөщичини онлардан кизләтмәди: —Афәрин, Бәһруз, браво. Сон ки, бу карандашларын гиймәтнини, гәдрини билирсән, онда анчаг рәс-сам олмалысан.

Әлигулу Нәчәфов кетмәк истәди, Ширәлибәј ону гојмайыб, «пловумуз вар, Әлигулу»—дәди. Һәнгәтән, бир аздан пловун әтри һәр тәрәфи бүрүдү.

4

Бәһруз гоз агачынын будағында әлләшиб Назлыны көзләјирди. Ики күн бундан габаг, Падшаһлыг бағынын габағында кечирдији һисс кими күчлү бир һисс јенә үрәјиндә гәйнајарды. Көләчәјинә һөкмәк инаныр, габагчадан һәјәчан кечирди. Амма Назлы кәлиб чыхмади. Икинчи күн дө көлмәди. Үчүнчү күн дө. Бу мүддәтдә Бәһрузун һәјәчан, үмид долу үрәјинә һәсрәт, никаранчылыг дуј-гулары ахды. О, Назлыны көрмәк үчүн дәридән-габыгдан чыхыр, амма һеч јанда, һәјәтләриндә белә көрә билмирди.

Ширәлибәј дө, Ширин ханым дә онун әһвал-руһинјәсини белә тәлх көрүб, өз араларында сөһбәтләшир, гәти бир гәрара кәлә билмәсөләр дө, она көмәк етмәк истәјирдиләр. Амма нечә? Бәһруз һәр шәји ачыг-сачыг демәјин мәһнасы јохду, чүнки онун сөвкис-си күчлү иди вә белә бир сөвкидән кери чәкилмәјин мәсләһәт көр-мәк наданлыгды, инсафсызлыгды. Бәс на етмәли? Ширәлибәј онун-ла сөһбәт етмәјин гәрара алдыгы күн Бәһруз хәстәләнди. Ширин ханым дәрһал доктор Шенкеләјанын өрәтдији кими, о заман Нах-чываанда кен-бол ишләнән Смирнов арагы илә бир нечә дәфә бәдә-нини сүртдү, бунун хейри чох олды вә хәстәлији јүнкүл кечди.

Бәһруз һәјәтә дүшүб, алча агачынын бөјрүндә дәјаныб күнәш ишләрини јашыл јарпаглар арасындакы әлван әксинә бахмага башлајанда, һәјәт гапысыдан ушагларын һараса јүјүрдүкләрини көрдү, онларын дәлинча чумду. Күчәјә чыханда көрдү ки, Наз-лыкилин дарвазасынын гәршысында фәјтон дәјаныб. Адамлар ораја ыгышыб. Бәһруз јахынлашанда, һәјәтдә, Назлынын арыг, сыста, балачабәј апасынын һәјәчан ичиндә әлләрни дизләринә вурдуғуну, «балам, вај» дөјә ыгыгырдығыны көрдү. Бәһрузун үрә-ји бир тикә олды, чанындан үшүтмә кечди. Нә вахт ирәлијә чум-

дугундан хәбәри олмады. Бу заман Гуламһејдәр әсәбиликлә арва-дынш голундан тугуб әрдинча сүрүкләјиб апарды, дөшини ди-биндән чыхан ән кобуд сөзләри јагыш кими јағдырды. Бәһруз онун галын гашларынның нечә ылыгч кими чатылдығыны, сагаллы, ири сифәтнини гәзәблә бозардығыны көрдәдә бәјагкы үшүтмә јенә бәдәнини буз кими сојутду. Евдән Шенкеләја чыхды, көһнә иллә-ләрлә ашагы дүшүб Гуламһејдәрин гулағына нәсә пычылады, Гуламһејдәр арвады итәләјиб, гәзәб ичиндә багырды:

— Горхма, ызын өлмәјиб, саг-саламатдыр. Бош јерә гара-гыш-гырыг салырсан.

Арвад јенә ыгыгыра-гышгыра отага чумду, Гуламһејдәр фәјтон-на минмәк үчүн дарвазәја јахынлашан Шенкеләјанын дәлинча кетди. Бирдән Бәһрузу көрдү, галын гашлары һидәтлә чатылды, көзләриндән од парлады. Зорла өзүнү сахлајыб, Шенкеләјаны:

— Доктур... доктур... дөјә сөсләди. Бу сөс ат һаллары вә тәкәр сөсләри ичиндә итиб-батды.

Бу ан Бәһруз евә кирмәк, Назлыны јахындан көрмәк фикринә дүшдү, анчаг кәсарәти чатмады.

Бәһруз кери дөңүб, һәјәтдән чыхмаг истәди, дарвазанын гәр-шысында Гуламһејдәр дәјанышты.

— А кафир оғлу кафир, биздән нә истәјирсән? Нијә гојмурсан көзүмүз ачаг, ышыг көрәк? Күнүн күнортачагы Падшаһлыг ба-ғынын габағында Назлынын јолуну кәсирсән, пәс горхурсан ки, аллаһ-таала көзләрини тәкәр. Аллаһын һөкмүнү данан кафирдир, кафир! Де, нә истәјирсән о бичарә ыздан?!

— Мән Назлыны сөвирәм!

— Нә дедин?!—Гуламһејдәр јоғун, түклү голларыны галдырыб көзләрини бәрәлтди, бу заман о, Бәһрузун һозориндә апасынын, сойралар Ширин ханымнын данышыдыгы нағыллардакы дивә бәзә-ди.—Күфр данышма, кафир! Аллаһын гәзәбинә кәләрсән, чых кет бурдан, тез, тез, көзүм дәнә сәни көрмәсин.

Бәһруз тахта дарвазанын көј рәкәли гапысыны ачды, нәдәнсә евә јох, бирбаш Чинарлы бағына тәрәф кетди. Өз-өзүнә һейрәт едирди, бир вахт горхдуғу һалда, инди бу һисс ондан узар иди, һәт-та варлыгында бир инам, бир гәтијјәт дујурду. Бу чәсарәтинә бах-мајараг үрәји кәдрлә долмушду, Назлыја бәсләдији вә дилинә кәтирдији бөјүк дујусунун һидәтлә гәршыланмасындан өзүнә бир тала билмирди. Чинарлы бағынын көзәллији ону овутмады, бир дө көрдү ки, Сүддүнәнәнин јанындан кечир, Шаһаб мөһәллә-синә кириб таныш күчә илә ирәлиләјир. Бу күчәдә нахыш-нахыш кәрпичләрлә дөврәләнмиш о гапынын архасында, тәсвирәкәлмәз, иләни бир көзәл јашајарды. Бәһруз бура чатды, бу гапынын гәршы тәрәфиндә, даш үстүндә јенә о асгагал гочаны көрдү.

— Салам, баба!—Бәһруз кәдрлә диләнди.

— Хош көрдүк, оғул! Кимсән, нәчисән?

- Мәни танымазсан, баба. Шәкил чәкмәк өйрәнирәм.
- Әчәб, бала, әчәб! Өйрән, аллаһ көмәҗин олсун!
- Сәнин дә шәклинн чәкмәк истәҗирәм, ичазә верәрсән, баба?
- Ниҗә вермәрәм, бала... верәрәм...
- Онда башга бир вахт җанына кәләчәҗәм.
- Кәл, оғул, кәл, көз үстә җерин вәр.

Бәһрузун бир көзү гапыда иди, ора нә кирән варды, нә дә чыхан! Насардан о тәрәфдәки евин еваны да бомбошду. Оуну кәдәринә җени бир кәдәр әләвә олунду, әлә бил бирдән-бирә даш кими агырлашды, гочадан аҗрылыб кетди.

Евә кәләндә һава тәзәчә гаралырды, Ширин ханым еҗвандә тахта дирәҗә сөҗәниб ону көзләҗир, сөзду адама охшаҗыр, амма нәдәнсә динмир, мейрибан-мейрибан Бәһруза бахырды.

— Атан сәни көрмәк истәҗир, оғул.

Бәһруз ичәри кирәндә Ширәлибәҗ китаб охуҗурду. Китабы кәнарә гоҗуб, ону җанында әлләшмәҗә дә'вәт етди.

— Гуламһеҗдәр җаныма кәлмишди,—деҗә әсл мәтләбә кечди,—җәгги ки, сәбәбини билирсән.

— Билирәм, ата!

— Бәс бунун баш тутан бир иш олмадыҗыны билирсән, җохсә җох?!

— Ону да билирәм.

— Бәс нечә олсун?!

— Мән... Назлыны...—Бәһруз сөзүнүн далыны демәҗә утанды, башына ашаҗы дикди, һәр шәҗ онсудә да аҗдын иди.

— Сәни анлаҗырам, оғлум! Гуламһеҗдәр кими адамла бизимки тутмаз. Нәлә ону демирәм ки, өзү ғызыны билмәррә бизә вермәз. Оуну көзүндә мән кафәрәм. Гоҗ олсун. Хәбәри җохдур ки, мәсчидә, Гур'ана һөрмәтим ондан гат-гат үстүндур. Молла кими пис молла деҗил, дил кәл ки, инсанлыҗы бир гәпнә дәҗмәз... Бир аз бундан өҗдәм деләҗи нәләҗиг сөзләри ешитсәддин, баш кәтүрүб гачардын. Мән рәвә көрмәрәм ки, сәнин башын гиҗлү-галда олсун. Бу җахынларда сәни Тифлисә апарачағам, ишлаллаһ, кирәрсән, тәһсил аларсан. Арзум будур, оғлум, елә билирәм ки, сәнин дә арзун будур!

— Бу сөзләрин үчүн сағ ол, ата!—Бәһрузун агыр кәдәринни гараңлыгында бир зәррә ишығ парлады, бу ишығ үмид вә севинч ғыгылчымыларына чеврилиб бүтүн варлыгына сәпәләнди.

5

Бәһруз җенә фикирли, далҗын вә сусгун олмушду. Евдән чөлә чымырды, отагда саатларла ләл-динмәз әләҗшир, хәлаллар ичиндә чырпышырды. Бә'зән һәҗәтә дүшүр, гөз аҗачына тәрәф боҗланырды. Аҗачын үст һиссәләриндәки гөзләрын гәрәҗи чатламышды, гурба-

ға аҗы кими ачылмышды. Демәк, паҗыз кәлирди. Бә'зән дә Бәһруз шәкил чәкирди. Беләликлә, бир аҗ кечиб кетди вә бу мүддәтә тәкчә өз кәдәри илә җашады. Јеканә үмиди вә тәсәллиси кими җанан ишығ кет-кәдә бөҗүҗүрдү. Бөҗүдүкчә кәдәрини әрдиҗр, әһналару-һиҗәсини дәҗишир, шәкил чәкмәҗә олаи һәвәсини артырды.

О, даһа Назлыны ахтәрмирды, бир дәфә дә олсун гөз аҗачынын җанына кетмәсини, оларын дарвазаларынын гарышындан кечмәсинди. Бүтүн варлыгы Назлы илә баҗлы олса да, җенә көрүпчәҗини җәгин етсә дә, бу үмидлә җашаса да, ону өзүңүн һардаса, дөзмәҗиб үзә чыхаҗагына инсанса да, нәдәнсә аҗаҗлары о тәрәфсә кетмирди. Нәм дә хатирәләрдән аҗрыла билмирди. Ушаҗлыг вахты, күңләрин бириндә Назлы илә гөз җыҗмагыны җадына салды. Бә'зән аҗачдан дүшән гөз оларын башына дәҗирди. Назлы гәһгәһә чәкиб күлә-күлә һәмнин гөзлары ахтарыб тапырды. Бу хатирә онун сон күңләрдәки сөстүлүҗүнү, пәришандыгыны, далҗылыгыны даҗыдан бир мәнә банзәди, әсиб-әсиб кәдәрини говду, ону ситкәләҗиб һәркәтә кәтирди. Бир дә, Назлыкиллә үз-үзә гоншу-дугда җашаҗан һүрнисә адыи бәләчә бир ғызын кәлиб Бәһрузун гарышында даҗанмасы, «Назлы чаҗырыр» демәси онун бүтүн тәрәддүдүнә сон гоҗду. Ахшам дүшәндә баға кирди, бағ паҗыз һава-сы илә долмуш, мейвәләрин, отларын, җарпаҗларын әтри бир-биринә гарышмышды.

Бәһруз будаҗлары әли илә италәҗә-итәләҗә, мөһрә һасара чатыб, онун кәнары илә кедиб гөз аҗачына чатды. Бу ан она елә кәлдди ки, аҗач өзәмәтини, көзәллигини итириб. Дөрд тәрәфдән ашаҗы-җа саллан будаҗларындан әл узадан кими тутмағ оларды. Аҗачын көвдәсинә сөҗкәнән Бәһруз гәмли-гәмли атрафа боҗланды. Нәр тәрәфи гөзлә долу иди. Әҗилиб бирини җердән галдырды, гәрәҗиндән асанлыҗла чыхарды, овчунда сыхан кими габыгы сынды.

Топтозә, јаҗлы, даллы ләпәләри ләззәтлә җеҗән Бәһрузун аҗача чыхмағ, һәмншәки будаҗда әлшәмәк арузсу доғду. Бу аҗагыны һасара, о бирини аҗачын көвдәсинә сөҗкәҗиб җухары галханда, һеҗрәтиндән җериндәчә донуб галды.

Бу, мөчүзә иди, бәлкә дә Бәһрузун һәҗатында үз-үзә кәлдиҗи илк мөчүзә! Будаҗда ағ алтарда, сәссиз-сәмһирсиз Назлы әлшәмәшди. Тәрпәнмәдән, динмәдән бахырды.

— Назлы?!—бу кәлмә Бәһрузун додаҗларындан җох, үрәҗиндән гопду.

Бәһруз җанында әлләшәндә, көз-көзә даҗананда онун үзүңүн солдугуну, көзләринин чухура дүшдүҗүнү, һәмншә көрдүҗү бир парылтынни җоха чыхдыҗыны дулдуса да, өзү үчүн тәзә бир көзәллик дә кәшф етди. Кәңчилик таравети илә долу ағ, солгун үзүндәки кәдәр она чох җарашырды. Бу кәдәр Назлынын мө'сумлугуну, һәчбиләҗини, севкисини үзә чыхарыр, хүсуси бир малаһәт верирди. Ғызын дәчәл, шәҗтан ушағ көзләриндән әсәр-әләмәт галмаммышды.

буларын өзөзүндө кэдэр, һәсрәт, көврөклик варды. Онуң узун мүддәт динһәмәсиндә, гәм-ли-гәм-ли Бәһруза баһмасында да башга бир кәзәллик кизләништи. Бүтүн булары дуҗан Бәһрузуң өзү дә сөһрәләниши кими динә билмәрдә.

Бирдән икинчи мө'чүзә баш верди.

Назлы ағлаярды. Солгун јанағларыннан көз јашлары ахырды. Бәһруз өзүнү итирди, гејри-ихтијари ону бағрына басды. Назлы да башыны онуң көксүнә гојду. Узун сүкутдан сонра, бир аз сакит олан кими пычылаты илә сорушду:

— Һардајын, Бәһруз?!
Бу суалын архасында бөјүк вә дәрин бир һәсрәт кизләништи.

Бәһруз дәрһал баша дүшдү ки, Назлыны чох шејдән хәбәри јохдур, она көрә чаваб верә билмәјиб сусду. Назлы ејни аһәнк вә пычылаты илә давам етди:

— Атам мәсчиддән кәлән кими јыхылыб јатыр. Мән дә сәни көрмәк үчүн һәр күн гачыб бура кәлирәм. Јохсан ки, јох... Даһа сәбрим-гәрарым галмајиб. Гарағач пириңә анд олсун ки, нә кечәм вар, нә дә күндүзүм. Кимсә Падшаһлыг бағынын јанында көрүшүмүзү атама чатадырбы. Еһ, Бәһруз, мәни бир күнә гојду, бир күнә гојду, һушуму елә итирдән ки, үч күн өзүмә кәлмәдим. Ахырда о јекәсифәт күрчү доктору мәни сағалдыб. Атамың ондан зәһләси кедир. Дајым кәтириб кәлиб. Анам елә билиб ки, өлмүшәм. Һарај-һәшир салыб.

— Билирәм, Назлы, билирәм!

— Һардан?!

— Кәлинишиң һәјәтинизә...

— Һәјәтинизә?!—Назлы һејрәтләнди.

— Һә, һәјәтинизә!

— Бәс горхмадын?!

— Јох! Горхмадым. Гуламһејдрәлә дә үз-үзә кәлдим.

— Атамла?!

— Бәли, атанла!

— Ахы нечә?!

— Өз сөзүмү дедим. Дедим ки, Назлыны севирәм!

Јер үзүндә Назлы үчүн бундан һејрәтли бир шеј ола билмәзди.

Онуң бу һејрәтиндә ачыг бир севинч, гүрүр һисслари үзә чыхды. Јенә кәзләриндә ушағлыг вахтларында олдуғу кими парылты доғду вә пычылаты илә сорушду:

— Бәс сонра нә олду?!

— Сонра... Атан мәни о дөфәки кими говду. Аләми бир-биринә гатды. Атама шикәјәт еләди.

— Бәс атан нә деди?!

— Һеч нә!—Бәһруз Шириәлибәјлә олан сөһбәтини Назлыдан кизләтди,—тәкчә башыны булады. Чүнки бундан ағлы бир шеј кәсмир.

— Еләдир, Бәһруз, атан дүз фикирләшир, бу ишин ахыры јохдур. Билирәм, јохдур. Амма мән... амма мән... сәнсиз дөзә билмирәм. Бир о кәјдәки аллаһ билир ки, үрәјимдә нәләр вар. Фикирләән, хәјалатдан чөп кими әријирәм. Һеч нәдән дә горхмурам. Бах, јанына кәлишишәм. Һәр шејә һазырам. Өлүмә дә!

Бәһруз үчүн үчүнчү мө'чүзә баш верирди.

Бу арыг, зәриф, ағбаннз гыздакы гәтијјәт, мөһкәмлик, сәдагәт ону һејрәтә салмышыды. Назлы Бәһруза бахырды. Әкәр инди Бәһруз «дур, кәдәк»—десәјди, онунла дунјанын о башына кими кәләрди. Гәтијјәтлә дедији сөзләрдән сонра Бәһруздан нәсә тәскинли, үмид-веричи, хош бир сөз, һәркәт кәләјирди. Анчаг Бәһруз даш кими сусурду. Чүнки о, Назлынын гејри-ади фәдакарлығындан һәлә дә өзүнә кәлә билмәмишиди. Онуң ушағлыгынын нечә шән, нечә дәчәл олдуғуну илдирым сүр'әти илә хәјалында кечирди, инди, бу ан, бу дөгигә Назлынын о ушағлыг чағына гајытдығыны көрдү. Үзүнүн солғунлуғу, мөлалы, кәдәри илә бу чәсәрәтин, гәтијјәтин арасында дәрин бир учурумун ачылдығыны дујан Бәһруз үчүн әлчатмаз бир көзәллик варды. Бәһрузуң белә сусмасы Назлыја горхағлыг кими кәлди, инчик һалда үзүн јана тутду. Бәһруз бир әлини узалдыб үзүнә тохундурду, өзүнә сары чевирмәк истәјәндә:

— Јох!—дејә Назлы һәјәчәнла пычылдады:—Өллини көтүр, Бәһруз! Мәнә тохунма!

Бәһруз әлини кери көтүрмәјиб, ону өлмәк истәди. Назлы дартыңды вә пычылдады:

— Мәни күнаһа батырма, Бәһруз! Мән бура бичарә бир гыз кими кәлишиәм. Јахшы да билирәм ки, кеч-тез сәндән һәмшәлик әјрылачам. Буну өзүн дә јахшы билирсән!

— Назлы!

— Јох, Бәһруз!—Назлы әлини узалдыб Бәһрузуң әлини керијә итәләди, бу заман һәјәчәнаныңдан тир-тир титрәјиб, һөртдү, гызарды.

— Назлы!

— Һәдир, Бәһруз?!!

— Үзүнү мәнә сары чевир! Көзләримә бах!

— Јох!

— Назлы!

— Бәһруз, бәсдир, сакит ол! Оңсуз да сәнинн үчүн јохам, атам мәни чохдан сатыб. Әһмәд ханын оғлуна. Онуң үзүнү көрмәмишәм, билмирәм нечәдир, нә чүрдүр. Һардаса, узағда охујур. Кәлән кими тој едәчәкләр. Бир дә ахы сән дә охумаңа кәдәчәксән, дүздү, Бәһруз?!

— Дүздүр... Тифлисә кәдәчәјәм.

— Һә вахт?!

— Бу јај...

Ани сүкутдан сонра Назлы башыны галдырыб, үзүнү Бәһрузуң үзүнә јахынлашдырды:

— Мәни дә һәмшәдик упудачғансан!

— Јох, јох!—дејә Бәһруз чылғылыгыла дилләнди, әлләрини ачып ону гучаглады:—Јох, Назлы, һеч заман!

Бәһруз гызы өзүнә сары чөкиб, синәсинә сыхды, үз-көзүндәг, јанагларындан өпмәјә башлады. Назлы өзүнү елә итирмишди ки, динә билмирди. Тәкчә әлини узадыб бармагларыны Бәһрузи додагларына толундурмагла ону дајандырды, варлыгында јанан одун-әлову күкрәдийини дусја да, һөҗмәндан титрәсә дә, өзүнү мөһкәм сахламаг үчүн бүтүн гүвәсини топлады. Бармагларыны Бәһрузи додагларындан көтүрүб дүз көзләрини ичинә бахды, бирдәи, үзүнү јерә оуну үзүнә јахынлашдырды.

— Бәһруз!—дејә јаныгы-јаныгы пычылдады вә көзләрини јумду...

Назлы гачыб кедәндән сонра, Бәһруз узун мүддәт јериндән төрәфәдән вә букункү әһвалә-руһијәсиндән ајрылмаг истәмәди. Гөз ағачыны башы үстүндә ачылымыш јашыл ишиг чадырында сөһрәләниш киби галмышды.

6

Бәһруз тездән ојаныб һәјәтә чыханда сәрт ајаздан үшүдү. Бирдән ону чөрәк әтри вурду. Бу хош әтир тәндирәсәрдән ахыб кәлирди. О төрәфә кедиб јайдыгы күндәләри бөјүк һәвәслә тәндирә јәпан Ширин ханымын архасында дајанды. Кәңч гадынын әлләри од киби иди, бөјүк тештәки хәмирдән ајырыб күндә дүзәләр, јайыр, үстүнү нахышлар, јумурта сарысыны сүртүр, хашхаи салыр, бишәиләри тәндирән чыхарыб, әвәзинә тәзәләрини вуруду. Бирдәги белә дајанмырды. Бүтүн һәрәкәтләриндәки көзәллик әлини, бөјүнүн, сачынын, башындан сүрүшүб дүшән кәләгајысынын көзәллиги илә ујушур, тәндирә әйләндә тотуг јанаглары истидән од киби алыныб јанырды.

Бирдән архајә чеврилән Ширин ханым ону көрүб:

— Би саат гуртарырам, а бала!—деди,—инди чөрәјини верачәм. Самовари да гајнатмышам.

— Ејби јох, тәләсмә!

Бу заман күллү мәһрәбаны чижинә салмыш Ширәлибәј һәјәтә чыхды. Һәмшә дәһлиздә јуунурду. Инди дә сүтуна вурулуш олу јујуна јахынлашды:

— Салам, Бәһруз!—дејә јујуна-јујуна оглуну саламлады:—Ишләр нечәдир?!

— Јахшыдыр, ата.

— Әлигулу әмин Тифлисдән гајдыб. Бу ахшам бизә кәләчәк. Көрәк охумагы бардә нә дејир?!

— Ата, мән чох истәјирәм ки, охумага келим...

— Ипан, мәним балам, мән сәлән чох истәјирәм.

Ширәлибәј мәһрәба илә әд-үзүнү силә-силә рәикләри солса да көзәллијини итирмиши баг-бағчәјә көз кәзлирди. Ширин ханым бүтләнип әтирли чөрәкләри ичәри отага дашыды вә һәр икисини сәһәр јемәјинә сәсләди. Сәһәр јемәјиндән сонра Ширәлибәј ишә, Бәһруз ишә шәкил чәкмәјә кетди.

Күчдә, Назлыкилини ганысында бир аз аралыда, көһнә, учуг һасарын арасындакы сымг-салхаг бир гаишан бөјрүндә балача һүрнисә дајанмышды. Бәһруз она јахынлашыб салам верди. Гыз сәһәри ајазындан бүзүшүшүдү. Әјиндәки көһнә, узун донун рәикләри солмушду. Оуну фағыр, јазы вә јохсул көркәми Бәһрузи дүрәјини титрәтди, һәтта јанында ајаз сахлады:

— Нечәсә, һүрнисә!—сорунду.

Һүрнисә «јахышјам» дејә астадан пычылдајыб, башыны јәнә әјиб, бир аз да бүзүшүдү, ләп балачалашды вә ири көзләрини мәһәли-мәһәли алтдан јухары Бәһрузә дикди.

Бәһруз базар мәсәдинә төрәф кетди. Гөчә диләнчиләртән биришини шәклини чәкмәк истәјирди. Сојугдамы, һәдәсә мәсәдини диварлары јанында һеч кәс јох иди. Базар төрәфдә бөјүк бир дөстәнин јыгылдыгыны көрүб ора төрәф кетди. Чамаат; ушаглар, гочалар, базарә кәлиб кәлиләр дәрвини башына јыгышманшылар. Бәһруз дәрһал ону таныды. Бу, оуну Әлихан мәһәләсиндә, тәк армуд јеридәки ағ бишәни јанында көрдүјү көркәстүр, һавә ранкли әба кејини, чапан дәрвини иди. Бу дафә илан ојнадырды. Узун бир илан ајагларындан түтмүш бөјүнә гәдәр дәрвини өзүнә сарылар, сонра үз-үзә дајанарды. Илан дәрвини көзү гарысында узун гара диләни чыхарыб, гөрүчүн, әнәиб бир шәкил алыр, һәмшәи ваһимәјә салырды. Бирдән көзәлликәндән ачылыб дәрвини ајаглары алтына төкүлүр, сүртәлә топлашанлар доғру сүрүнүр, «вај» сәдалары алтында чәкилән күтләни јанындан керә тајдыр, јердә гырыла-гырыла гәрбиб ојулар чыхарыды. Дәрвини ритмик нөгмә охудугча илан нечә јердән бәдәнини галдырыр, јерә чырышыр, буну тез-тез тәкрар едирди.

Дәрвини чамаатә гәрбиб мәлулатлар верирди. Һардаса, иштишаш олуб, адамлар һөкүмәт әлејинә чыхыблар. Чүнки инди һәмә азад вә хошбәхт јашамаг истәјир. Бәһруз өмүрдә илк дафә ешитдији бу өзләри дилләдикчә гәрбиб хәјаллара дүшүрдү. Дәрвини инди мәзәли маһны охудугуну көрәндә тәзәчүбләнсә дә, бајагкы сөзләрини үрәјиндән кетмәдийини ајдын дуйрду. Оуну көј ишыгы көзләриндә елә дурулуг, елә сафлыг варды ки, адамы өзүнә чөзб едирди. Бәһруз да мәфтунлугла она бахырды. Дәрвини арам-ла, сәкит-сәкит шә'р охујурду. Шә'р дә Бәһрузи хошуна кәлдә, одур ки, севинчәл әл вурмага башлады.

Адамлар дағылса да, Бәһруз јериндә дајанмышды. Дәрвини гутуну, сазыны, нахышы, јарышыгы хурчунә охшар торбаја го-

журду, бирдөн башыны галдырыб Бөһруза төрөф диггэтлө бахды. Сонра женә иши илө мөшгүл олду. Торбаны узун, парылдажан, гара лөкали чубуга кечирди вә далына атды. Кетмөк истәјөндө Бөһрузу көрүб дајанды.

— Кимсэн?!

— Бөһруз.

— Нә истәјирсэн?!

— Ичазә версэн, шәклини чәкәрәм.

— Нә үчүн, кимин үчүн?!

— Елө-белә өзүм истәјирәм!

— Өзүн? — Дөрвиш күлдү: — Кими алладырсан?!

— Неч кими.

— Онда јолунила дүз кет, оғул, өзүнү ушаг кими апарма! Бир ајарым бурда, о бири Ордубадда, сөнәр Ирәванда, ахшам Кәңчәдә! Бујур, кәл далымча, тап көрүм мәни нечә тапырсан?! Тапа билсэн, о вахт шәклими чәкәрәсен. Јахшы?! Индисә худаһафиз!

Дөрвиш бу сөзләри дејә-дејә сартләшди, онун саф, тәмнә кәј көзләриндә ишфрәт ғығылчымышы парылдады. Бөһруз һејрат ичиндә, бир шәф анламадан бала-баха галды. Јаваш-јаваш узаглашан дөрвиш базарын гоша гапысы јанында ајаг сахлајыб, бир дө кернјә чеврилди, Бөһрузун һәлә дө дајандығыны көрөндө даһа да ишбһәләнди вә адамлара гарышыб јох олду.

Бөһруз евә кәләндә Әлигулу Нәчәфов кетмәјә һазырлашырды.

Ону көрөн кими, һәјәтдә ајаг сахлајыб:

— Кәл, балача достум, кәл көрәк!—севинчлө, фәрәһлә өтүрмәјә чыхан Ширәлибәјә ишарә илә деди:—Атана демншөм, Тифлисә һазырлаш!

Бөһруз онун бөјрүндә дајананда, Әлигулу Нәчәфов башыны азча бөјнуна ғысыб әдәти үзрә әлини Бөһрузун үзүнә узадыб, еһмаллыча бурнуну сыха-сыха:

— Дејәсен, мән дө Тифлисә кедәчәјәм,—деди,—өзү дө һәмишәлик. Сәнин кими мәктәбә кирәчәјәм, сәнин кими.

Ширәлибәјә һејрәтләнди.

— Һансы мәктәбә?!

— Молла Нәсрәддин мәктәбинә.—Әлигулу Нәчәфов онун бу сәләвәһ һејратинә күлә-күлә чаваб верди: — Журналда ишләмәк дәхи мәним үчүн бир мәктәбдир!

Бөһруза бу хәбәр дүнја севинчи верди.

— Пәс нө вахт?!—дејә сорушду.

— Тәләсә, оғлум, чохлу јахшы шәкилләр чәк! Онлары апарыб көстәрмәк лазымдыр. Бөјүк рәссамларла сөнбәт еләмишәм. Дәхи нә галыб ки?! Бир кетмөк, бир дө охумаг!

Әлигулу Нәчәфов Ширәлибәјә нө барәдәсә пычылыт илә даһнышды. Бөһрузәлә көрүшдү, женә еһмаллыча бурнуну сыхыб кетди. Галыдан чыхаркән, ајаг сахлады:

— Ән јахшы шәкилләрини топла!—дејә Бөһруза чидди тапышырды,—кәлиб бахачағам!

— Јахшы!

Бөһруз атасына сары үмидсиз бир һалда чеврилиб бахды.

— Фихир еләмә, мәним балам,—Ширәлибәјә инәм вә гәтијәтлә дилләнди.

7

Бөһруз бир ешглә јашајырды: Тифлислә Бу ешгин архасында, ганында, илчиндә, бир сөзлә варлыгында һөкмранлыг едөн бир дүјү; өзү дө үлви, бөјүк, мүгәддәс бир дүјү кизләмишиди, бунсуз онун нө кечәси, нө күндүзү, нө дө һәјәти варды. Сөнәр һәјәтә чыханда, илк дөфә јашыл бағын архасында, һүндүрлүкдә мејдан оху-Јан гоз ағачыны, ахшам евә кәләндә исе бу ағачын будағларында эјләшөн бир ғызы көрүрдү. Бөһруза бәзән елә кәлирди ки, о чанлы дејил, селрили, мөчүзәли бир варлыгдыр, бу варлыгдә күзүдә олдуғу кими бүтүн һәјәти; бунунла әләғадәр көрдүјү, дүјдүғу, кәдәрләндији, севиндији бир әләм өз әксини тапмышдыр.

О, ахшама јахшы, һәлә күнәш батмамыш, јорғун-арғын бир һалда, евә гајыдаркән, Пушкин күчәсинә чатмамыш, Сүддүнәә гәјасынын јахынлыгында һүрнисәнин һәјәчанла ора-бура гаңдығыны көрдү. Балача ғызын јанағларындан көз јашы сүзүлүр, чыһмаз вәзијәтдә «ана» дејиб ғышығырды. Неч нө анламајан Бөһруз ирәлијә чумду, гајанын бөјрунда кимсә бајалмыш, онун башына исе бир нечә галын топлағнышды.

— Һүрнисә, нө олуб?!—Бөһруз балача ғызын һалына ачыјыб она көмөк етмәк истәди. Ону көрөн кими ғыз чаваб вермәдән көврәлиб даһа бөркдөн агламаға башлады. Бөһрузун үрәји сыхылды, бир чадра өртмүш гаңдыларла, бир дө аглајан һүрнисәјә бахды. Һадисә јеринә һәр төрәфдән ушағлар, адамлар јүүрүб кәлирдиләр. Бөһруз һүрнисәни тутду, көз јашларыны силә-силә:

— Сакит ол, һүрнисә!—пычылдады,—сакит ол. Де көрүм, нө олуб, нијә аглајырсан?!

— Анам!—Һүрнисә бајылан адамын башына јығышан гаңдылар төрәф әлини узатды.

Бөһруз дәрһал чадралы гаңдыларла төрәф кәләндә, Һүрнисә дө онун ардынча јүүрдү. Һүрнисәни көрән кими дәрһал јол вердиләр. Бу вахт бајылмыш гаңын ајаг үстә иди, кимсә голундан тутса да, рәнки солғун, зәиф вә тагәтсиз һалда, горха-горха әтрафа бахырды. Бирдән һүрнисәни көрүб, арыг голларыны она доғру узатды:

— Ғызым,—деди—кәл, гурбанын олум, апар мәнни евә!

Һүрнисә анаснын әлиндән тутду. Гаңын әтрафына топлашан-ларла дил-ағыз едиб, аста-аста евә сары кетмәјә башлады. Бөһруз

онун бу дөһсәтлн вәзијјәтинә—азабла, изтирабла долу сифәтинә, пактәнә агаран сачларына, көһнә, солгун, жамаглы пал-палтарына чох баха билмәди. Јәгин ки, хәстә иди, Сүддүнәһәнин јанында сүзүдән кетмиши. Бәһруз евә кәләндә Ширин ханым һәјәт-бачаны сипил сүзүрүрдү.

— Ширинбачы!—дејә Бәһруз она мүрачнәт етди, өкеј-анасы һәмшнә белә чагырырды,—Һүринсәһнин анасы нәдән хәстәдир?

— Хәстә олса, јажшыдыр, а бала. Дәрди чохдур. Корбакор әри она күн вермәјиб. Тирјәк чәкирди.

— Тирјәк нәдир?!

— Билмәсән, јажшыдыр, а бала! Түтүн кими ону да чәкирләр. Адамы һүн апарыр. Нәр нәдирсә, зәһирмар шејдир, пис шәјир! Киши тирјәки чәкә-чәкә гулгуру гуруду, бир дәри галды, бир сүмүк. Евиндә нәји варды, аларды сатды базарда, анләсәни гуру јурда гојуб кетди дүнјадан. Арвадыны да, о јазығы да дәрдә-сәрә сәлди. Бичарә башыны елә итириб ки, һәлә дә өзүнә кәлә билмир. Гошунлар сағ олсунлар, көмәк едилрәр...

— Бәс сән?!

— Мән дә. Она ән чох сәһин чаныјанмышын көмәк едир.

— О кимдир, а Ширинбачы?!

— Гошумузү дејирәм. Гуламһејдәрин ғызыны. А Бәһруз, а бала, Назидан әвәл хошум кәлмирди, елә белирдим динкишин биридир. Сонра көрдүм јох... бир үрәји вар, дејиләсә дејил, јуха кими, чичәк кими...

— Ширинбачы, атам кәлиб?!

— Јох һәлә. Кеч евә, инди кәлиб чөрәјини верәчәјәм.

Бәһруз наһардан сонра мутәккәјә сөјкәһиб фикирләширди. Бу күн Нахчыванын Гә'лә мәһәлләсинә кими кејиб чыхмышды. Көрдүкләрини бир-бир хатырламага чалышды. Нарбәнд ағачы онун көлкәсиндә динчәлән бир диләһи хәјәлиндә чалланды. Гәрнбә, бир топа, бөјүк кол кими көрүнән, сәј јарпаглы Нарбәнд ағачынын јанындан е'тиннасыз кечә билмәди. Ағач дәјирми, јашыл папаг кими иди. Бәһруз гаршысында дајананда, чыр-чындыр ичиндә олан, көзләри чухура дүшүмш бир диләһинин бардаш гурдугуну көрдү. Чухура дүшүмш бу көзләрин дәриллијиндә јанан ишыг Бәһруза таныш кәлди. Заваллы, јазыг, мүти көркәми олан гошанын шыртлашыг, ағ сачлары кур иди, дәрһал бир әлиһин узатды:

— Аллаһ јолунда!—дејә зарыды.

Бәһруз әлиһи чибинә саланда, гошаны һарада көрдүјүнү хатырләды, атасы илә илк дөһфә Нахчываны кәзәркән, мәсчидин диварына сөјкәһмиш бу диләһичијә апарыб пул вермиши. О вахт да көзләринин дәриллијиндә јанан ишыг Бәһрузу сәһрләмиши. Инди, үстүндән бир нәчә ил кечсә дә, һеч дәјишмәһиш, нәчә варса, еләчә дә галмыши. Бәһруздан пулу алыб:

— Аллаһ сәһи хошбәхт еләсин, бала!—деди—кечә-күндүз сәнә дүә охујачам, худаваһиди-әләм һәмишә көмәјинә кәлсин!

Бәһруз јенә ағача бахды, ону чәкмәк үчүн мүнасиб јер ахтарды, бу заман гоча дилләнди:

— Бу ағач кими ағач һеч јанда јохдур, бала! Күнәш бурахмыр.

Көрүрсән, алты нәчә көлкәлидир. Кал оту, динчин ал!

— Јох, баба. Ишим вар. Ағачы чәкмәк истајирәм.

— Нәјинә кәрәкдир, бала?!—Диләһинин көзләринин дәриллијиндән сүзүлән ишыг курләшди:—Белә олмағыла бахма, аз-маз охумушам, дүнјадан башым чыхыр. Бу ағачын миндән чох јашы вар.

— Елә шеј олмаз.

— Гур'ана ол басарам, аллаһа анд ичәрәм, һәркаһ сөзүмдә јалан варса. Огул, дејиләнә көрә Нахчыван шәһри јохду, бу ағач—Нарбәнд елә бурдача битмиши. Мин илдән чох јашы вар. О вахт-дан бәријә јашајыр.

Бәһруз гочадан араланыб, учуг һасарын јанында дајаныб бахды, Нарбәнд она гамышдан, јарпаглардан дүзәлән бөјүк кома кими көрүндү. Гоча ону мараг ичиндә иزلәјир, һәтта бә'зән көстәриш вермәјә чан атырды. Чәкдији шәкил Бәһрузун хошунә кәлмәди, чырыб атды, иккинчиси дә јажшы алыммады. Үчүнчүсүнү чәкәндә, бир дә дујду ки, кимсә архасында дајаныб. Сүр'әтә дәнәндә диләһинин көрдү, иә вахт дуруб кәлиб, хәбәри олмајыб. Бир аз әсәбиләшди, үстүнү вурмамага чалышды.

— А бала,—деди,—чәк, чәк, сән аллаһ мәһи ғынама, мараглан-дым, она көрә јеримдә отура билмәдим.

— Нечәдир, охшајыр?!

— Охшајыр, огул, охшајыр.—Гоча һәвәслә дилә кәлди:—Мән охумушам, дүнјадан хәбәрин вар, белә шеј көрмәһишәм.

— Һәркаһ охумушам, иңјә молла олмамасын, баба?!

— Молладан, ахундан, сејиддән зәидеји-зәһләм кејир. Онлары танымырам, бир әләһи таныјырам, огул, аллаһы! Һәгг јер үзүндә јохдур, мән һәгг-әдаләт ахтарырам, тапа билмирәм. Мәндән әвәл јашајанлар да тапмајыб. Мәндән сонра кәләнләр дә тапмајачаглар. Чүнки јохдур. Кәндиләр главанын дөфтерханасыны дағитмаг истајирдиләр. Онлара јазыгым кәлди. Авамлар, ағылысылар! Елә билирләр, бушуна һәгг-әдаләт кәләчәк!

Бәһруз гулагларына инана билмирди. Чыр-чындыр ичиндә олан бу адамын гејри-ади сөзләри ону һејрәтә салмышды. Гәрнбә о иди ки, бу сөзләрин сәһибинин ачыначаглы, дөһсәтлн көркәминдән мискиһлик јагырды. Мискиһлијин архасында, дејәсән, зәнкнлик киләләнмиши. Елә ки, Сә'динин «Күлүстан»ындан фарсача парчалар охуду, бизим дилә тәрчүмә еләди, Бәһрузун үрәјиндән онун гәрнбә адам олдугуна шәкки-шүбһәси галмады.

— Евин-евијин вармы, баба?!

— Нахчыван бојда евим-ешијим вар. Бас дејил мәнә?

— Басдир!—десә дә, Бәһруз даһа һеч нә сорушмағ истәмәди. Нарбәнд ағачыны чәкиб гуртардығы үчүн кетмәјә һазырлашды. Хурдһафизләшәндә нә фикирләшдисә дајаныб гочаја бир дә бахды. Пыртлашығ сачлары ону эчајиб көстәрди, бу эчајиблик архасында көзләриниң дәринлијиндән сүзүлүб кәләп -шығын сајәсиндә бир нуранәлик дә доғмушду. Бәһруз ону чәкмәк фикринә дүшдү:

— Баба, сәни һарда көрә биләрәм?!

— Мәсчиддә, базардә, бу ағачын алтында.

— Сән башга јердән кәлмисән, јохса...

— Бу торпагда доғулмушам, бала. Нахчываның тозу вар е... бу тоз кими јаранмышам, бүтүн өмүрүм боју бурда јашамышам. Дәрвиншәр кими башга јерә кетмәишәм. Көзүмү ачыб елә бу шәһри көрүшәм. Өләндә дә елә Нахчываның тозу кими галачағам. Һә, һә, тозу кими.

— Сән тоз јох, һисансан, баба!

— Бу бөјүк кәинатда тозам, бала! Нә вахт истәсән, кәл, мәнн тапмағ чәтин дејил, ахтаран тапар, нә гуллуғун олса, һазырам.

— Сағ ол, баба, кәләчәјәм.

Бирдән гапы ачылды, Ширәлибәј ичәри кирди, Бәһруз хәјалдан ајрылыб ајаға галхды.

— Нә едирсән, Бәһруз?!—дејә атасы мәнәли-мәнәли сорушду.

— Фикирләширәм, ата.

— Нә барәдә?!

— Бу күн гәрибә бир диләнчи көрүшәм. Елә ағыллы сөзләр данышдырды, елмли адам кими.

— Белә адамлар Нахчыванда чох олуб, мәннм балам! Заман онлары үзә чыхмаға гојмајыб. Итиб батыблар. Инди дә елә. Вәһалонки, диләнчи бәкә дә бөјүк адамдыр... Амма һәјат ону диләнчи күнүнә салыб. Сәнә шад хәбар: Әлигулу Нәчәфов Тифлисдән мәктүб көндәрнб.

— Һәмшәһлик кедиб ора?

— Јох, Мирзә Чәлид чағырыб. Молла Нәсрәддинниң редактору. Јазыр ки, Бәһруз үчүн Тифлиسدә галмағ, охумағ јахшы олар. Һазырсаңмы кетмәјә?!

— Һазырам, ата! Бу күн тәзә шәкил чәкмишәм. Нарбәнд ағачыны...

— Нарбәнд?! Көстәр, көрүм.

Ширәлибәј шәкли диггәтлә көздән кечирди. Сонра үзүнү оғлунан чевириб:

— Мәнчә, пис дејил. Марағлыдыр,—деди,—бах, белә он-он беш ишин олса...

— Вар, ата! Чохдур, сечмишәм. Отуза гәдәр јығылыб. Онлары да сечәчәјәм.

Сеч, оғлум! сеч! Јахшыны писдән сечә билмәк һүнәрди. Јахшы иш баш учалдыр, һәмн бу күнә, һәмн сабаһа ләзимдыр.

Бәһруз Наазлы илә о сәһрли көрүшдән сонра, узун мүддәт јердә јох, көјдә кәзди. Һара кедирдисә, ону көрүр, ону ешидирди. Нахчывана гыш кәлди, бу гыш елә мүләјим, елә хош кечиб кетди ки, Бәһруз елә бийди ағ баһардыр. Бир нечә доға гар жағды, һава сәкип, мейрибан олдуғу үчүн бу гар һәр јерә севинч кәтирди. О, белә сәкип гыш күнләриндән бириндә, гарын јағмасына тамаша елә-елә Падшаһлығ багына кәлди.

Падшаһлығ бағы башдан-баша ағ рәнкә бүрүнмүшдү. Уча-уча ағачларын үстү гарла долу иди, хијабанлар да ағаппағ јол кими узанырды. Хијабанда, гарын үстүндә илк чыгыр ача-ача кәдән Бәһруз дөрд тәрәфиндәки ағ дүңјаја бахыр, фирлана-фирлана енан ичн дәнәләрини көјдә тутурду. Ағ бағдан чыхыб шәһәрә доғру кетди.

Шәһәр әввәлки шәһәр дејилди, сары евләр дә, һасарлар да, јоллар да гарла өртүлмүшдү. Мәсчид вә онун һәјәтинниң барылары да, дамы да ағармышды, тәкчә көмкә күнбоз кәл кими елә рәнkindә галмышды. Гар исә әтрафында ағ кәпәнәклер кими рәс еләјир, јох олурду. Јајда көрдүјү диләнчиләрнн бири дә јох иди, көрүңүр, гар онлары гачыртмышды.

Бәһруз Мө'мүнә хатун мәғбәрәсинә јахынлашды, әтрафындакы һасарлар, евләр гар алтында галмышды. Бу ағ аләмдә онун даһа эзәмәтли, даһа мөһтәшәм көркәми варды. Гар һәлә космоинди, кәпәк кими төкүлүрдү. Бәһруз Имамверди түрбәсинә доғру кетди. Бағ-бағатлар гар јорғаны алтында сәкип-сәкип мүркүләјирди.

Бир гадын, ардынча јалын ајағлы, ағ көјнәкли ики ушағ һарданса кәлиб, шәһәрә сары кедирди. Бәһруз дајаныб онлара бахды. Гадынн архасында, шала бүрүнүб бағланмыш бир көрпә дә варды. Ики балача чылпағ ушағын јанағлары да, ајағлары да гып-гырмызы гызармышды. Бу гарда онлары јола чыхмаға вадар едән нә иди?! Елә јазығы кәлди ки, исәс бир көмәк әли узатмағ истәди, гадындан һара кетдијини сорушду. Амма гадын Бәһруз тәрәфә һеч бахмады, гашгабағыны төкүб сүрәтини даһа да артырды. Онун бу һәрәкәти Бәһруза ағыр кәлди, јериндән тәрәнмәјиб онларын ардынча баха-баха галды. Гадын вә ики ушағ Мө'мүнә хатун мәғбәрәсиниң јанындан өтүб базар мәсчидинә тәрәф кедирди. Узагда, тутгун ағ нөгтәләрлә долу көјләрин алтында Нахчываның бөјүк мәнзарәси ачылмышды. Уча минарәт; һәр күн сүбһдән әван охунан сүраһылы ејваны вә балача күнбәзи, онун архасында исә ермәни вә рус килсәләрнниң учу шиш гүлләләри ајдынча сечилди. Гадын

вә ики ушаг бу бөјүк шәһәрин гојунда кичилә-кичилә көздән итди.

Бәһруз Имамверди түрбәсиндән гәрб тәрәфә, ордан Шаһаб мәһәлләсинә, бу мәһәлләдән исә өз күчәләринә кечди. Бу дар, узун күчә сәкиг иди, һасарлар, агачлар, һәјәтләр агарыр, көј, сәри, гырмызы, чәйрајы рәнкли гапылар, дарвазалар аг рәнк ичиндә даһа габарыг нәзәр чарыарды. Дәнкәјә чатмамыш, Назлыны илк дәфә бу јердә шабаһиди рәнкли чадрада көрдүјүнү хагырлады. Бу хатирә һәлә һәфизәсиндән силинмәмиш дөлкәдән чыхыб аг рәнкли чадрада бир гадын дүз Бәһрузун гарышында дајанды. Бу, елә көзләнилмәз олды ки, Бәһруз көзләринә инана билмәди.

— Назлы!—дејә елә тәччүб ичиндә сәсләнди ки, гыз әли илә чадраның бир кәнарыны ачыб күлүмсүндү.

— Инанмырсан?!

— Јох!

— Инди инандын ки, мәнәм?!

— Назлы!—Бәһрузун үзүндән һейрәт һәлә чәкилмәмишди,—сән ахы бир вахт башга чаршаф өртүрдүн!

— Бир һәфтә олар ки, дәјишмишәм.

— Бу сәиз даһа чох јарашыр!

— Сәнин көзүндә беләдир...

— Сәни көрмәк истајирәм.

— Сәндән даһа чох мән истајирәм, Бәһруз!—Назлы бу сөзләри дөјүндә үзүндәки тәбәссүм итди:—Амма...

Назлы сусуб көзләрини кизләтди. Ағбәниз сифәтиндән кәдәр көлкәси титрәјиб кечди. Она бахмадан сорушуды:

— Тифлисә нә вахт кедирсән?!

— Аз галыб. Бир-ики аја...

— Сәни тез-тез һүрнисәдән сорушурәм.

— Билирәм.

— Худавәнди-аләм мәнни севмир, Бәһруз. Нә төвр олурса олсун, сән Тифлисә келәиз гәдәр кәрәк көрүшәк. һүрнисә илә хәбәр кәндәрәрәм. һәләлиңк, мән гачым, Бәһруз!

— Назлы, иңә горхурсан, һеч кәс ки јохдур.

— Мәнимки даһи горхмагдан кечиб, Бәһруз!

Назлы чадраја бүрүнүб узаглашды, Бәһруз үчүн бу доғма күчә инди адилитиндән чыхмышды, һәр тәрәфә төкүлән мин-мин чичәк-ләрин алтында аг чадрада бир гыз кедирди. Узун күчәнин о башында кет-кедә аг чадра кичилди, гар дәнәси бојда олды вә елә гар кими дә јоха чыхды.

9

Бәһруз гыш ајларында Назлы илә көрүшә билмәди.

Һәр дәфә һүрнисәјә раст кәләндә дајаныб ону данышдырыр,

үзүнә мәнәли-мәнәли бахыр, Назлы илә әләгәдәр ондан бир сөз ешитмәк истајирди. Урәјиндә јенә үмидәнлик, бәдбәнилик һөкм сүрүрдү. Баша дүшүрдү ки, Назлы јаван-јаваш узаглашыр вә бир күн тамам јох олачагдыр; о гарлы күчәдә, аг чадрада кедә-кедә кичилиб јох олан кими! Бунуңла белә, Тифлисә кетмәк әр-фәсиндә онуңла көрүшмәјә бүтүн варлыгы илә чан атырды.

Баһарин ән көзәл чагында, ахшама јахын, евә гајыдан Бәһруз өкәј анасыны һеч јердә тапа билмәди. һәмишә евлә-ешикдә дола-нан бу мейрибан гаданың јоха чыхмасы она гәрибә вә аңлашыл-маз колди. «Јәгин гоңшүја кедиб» дејә хәјәлиндән кечирди, алма ағачының бөјүндә чәрчивә дүзәлтмәклә мөшүл олды.

Ширин ханым кеч гајытды, һәјәчанлы, сәксәкәли бир вәзијәт-дә һәјәтә кирди, кирән кими дә дил-дил өтдү:

— А бала, ачыңдан өлдүн јоғиң, би саһат, би саһат јемәјини вер-рәчәм. һүрнисә һарај салды, анасы иңсиди, горхумдан һәлә дә дил-рәнән әсир. Јүјүрдүм. Арвад о дүңјалыг иди, һәзрәт Аббас һаггы, дин һаггы, мәзһәб һаггы, аллаһ вар, бизи дүңјаја кәтирән о бирчә аллаһа турбан олум, кәрәминә мин шүкүр! Елә көзү вар елә көзү, о гәзбидән һәр шеји биддә-биддә көрүр. Гоңшу гыз дә орда иди, чаныңамышың бир сәјалы, бир сәһирли, бир овуңду әли вар, дөјүләси дәјил. Нејләди, нејләмәди, нә нерди, нә вермәди, бир дә көрдүм, арвад димдик үзүмә бахыр. Нәфәси батмышды е... Кәрәминә шүкүр, еј худавәнди-аләм! Матам-гутум гуруду. Арвады кәтирди бәри, бу дүңјаја! Бәһруз, бала, гоңшу гыз, нә ханым-хатын көлиң олуб, һәрчәнд бизә гисмәт олмады, адам инана билмир ки, Гулам-һейдәр кими зыррамадан белә исмәтли, белә көзәл гыз! Еһ, дүңја-нын иши һәмишә тәрсинә олуб! Кедим, јемәјини һазырлајым!

Бәһруз үзүндән асылы олмадан севинч дүјдү, өкәј анасының Назлы һаггында дедији хош сөзләр әһвали-руһијәсини дәјишди. Јемәкдән сонра чәрчивәләр дүзәлдә-дүзәлдә, фикриндә-хәјәлиңдә тәкчә Назлы илә јашајырды.

Бир нечә күн сонра тәндирәсәрдә тәзә биширдилји чөрәкләри Ширин ханым һүрнисәкилә апарыб вермәји Бәһруздан хәлиш едондә, о, әтир, истикли кәлән бүкүлүнү көтүрүб гоңшу һәјәтә апарды. Јашыллыгы олмајан, гурујан бир-ики ағачдан ибарәт һә-јәтә кирәндә һүрнисәни сәсләди, гапыја чыханда:

— Анам кәндәриб!—дејә бүкүлүнү дөјүкә-дөјүкә бахан гызә узатды. һүрнисә јериндән тәрломајондә Бәһруз өзү габага јери-ди:—Ешитмирсән, һүрнисә? Көтүр, тәндир чөрәјидир!—деди,—анан, дејәсән, јахшылашыб. Көтүр, апар!

Һүрнисә бүкүлүнү көтүрәндә, бирдән үзү күлдү, көзләри ишыл-дады:

— Бир аз көзлә, Бәһруз дадаш!—дејә ичәри кечди. Бәһруз гы-зын бу гәрибә һәрәкәтләрини, сөзләрини баша дүшмәдији үчүн һейрәтлә көзләмәјә башлады. Елә ки, һүрнисәни кирдији отагдан

Назлы чыхды, она һәр шәј күн кими ајдын олду Демәк, Назлы онларда имни! Назлы күллү иләк палтар кејмишиди, гулагларында сырғалар парылдајырды. Зил гара сачлары сәлигә илә даранмишды. Чадрасыз көзәл вә зәриф үзү, көзү нечә тәрәвәтли иди. Ушаклыг илләриндән сонра ону әмәлли-башлы, белә ачыг-сачыг көрмәдји үчүн елә бил гаршысында Назлы јох, тамам башга гыз дајанмышды.

— Бәһруз!—дејә Назлы өзүнү һәјәтә атды.

— Нијә мәнә хәбәр көндәмирсән?!

— Даһа мәнәсы јохдур!

— Бу, нә демәкдир?!

— Баша дүшмүрсән?!

— Јох!

— Нечә дејим?!

— Де, һеч нәји мәнән кизләтмә!

— Бачармырам.

— Нијә демәк истәмирсән?!

— Чүнки... чүнки... сән билирсән.

— Јох, һеч нә билмирәм.

— Бәһруз, әзиним, көзүмүң ишығы, мән ки, сәнә демншәм, атам мәнә Әһмәд ханың оғлуна сатыб. Демншәм, јохса јох?!

— Демисән!

— Бах, Әһмәд ханың адамлары бизә кәлибләр. Јајда нишан еләјәчәкләр, сонра да тој!

Гәрибәдир ки, Бәһруз бунун белә олачагыны габагчадан билirdи, буна бахмајараг инди, бирдән-бирә көзләри гаралды, дунја башына доланды, рәнки гар кими ағарды. Елә ағарды ки, Назлы әлини додагаларына апарыб, горха-горха кери чәкилди. Бәһруз даһа дајанмајыб, илдырым кими һәјәтдән чыхды. Евә кәләндә исә Ширин ханым ону көрүб горхду.

— Бала, дејәсән, хәстәләнмирсән? Јорған-дөшәјини салым, кәл кир јеринә.

— Јох, салма, Ширинбачы, хәстә дејиләм.

— Бәс нә олуд сәнә?!

— Нараһат олма, Ширинбачы, һеч нә олмајыб.

Бәһруз кағыз, гәләм, тахта көтүрүб, чыхыб кетди дүз Шаһаб мөһәлләсинә, әтрафына нахышлы кәрпичләр дүзүлмүш дарвазаның јанына! «Чәкәчәјәм! Хәнчәрли киши чыхса да, мәнә өлдүрсә да, чәкәчәјәм». Ағ сағгалы синәсинә дәјән гоча јох иди, при дашын үстүндә әләшлиб еһтирасла чәкәјә башлады. Чәкди, чәкди, чәкди! Амма сакит ола билмәди. Нечә истәјирди, хәнчәрли киши чыхсын, онунла далашсын, гара-гышгырыг салсын. Бирдән гапы ачылды. Гоша һөрүклү, зәриф, көзәл гыз чыхды, дајанды, сакит-сакит Бәһруза бахды, Бәһруз да јаваш-јаваш ајага галхды. Бир ан сүкут чөкдү вә бу сүкут Бәһрузун варлыгыны тәзә һава кими дәјишди.

— Гардаш, күнүм онсуз да гарадыр. Сәни әнд верирәм бир аллаһа, бир да бура кәлмә! Әрим сәнә көрә мәнән шүбһәләнир. Аз галыр боғазымы үзсүн. Сәни дә, мәнә дә өлдүрәр, уф демәз. Чапына јазыгын кәлсин, бир дә ки, мәнә. Чых кет, гардаш, бир дә кәлмә!

— Мәннм мәтләбим башгадыр, ханым. Бу гапыдакы кәрпичләрин шәклини чәкирәм. Тифлисә кедәчәјәм охумага. Истәјирәм орада марагы шејләр көестәрим.

— Аллаһ сәнә көмәк олсун, гардаш!

Гыз бирдән-бирә кери гајытмады, она диггәтлә бахды, бу бахышларда һәм күчлү бир мараг, һәм дә дәрнн бир кәдәр кизләнмишди. Ағ, зәриф, көзәл үзү азачыг ишығланды, һисс олунду ки, күлүмсүймәјә дә горхур. Азачыг ишыг нәсә ону даһа да көзәләшдирди. Керијә дөндү, јенә гоша, гара һөрүкләри архасында јеләнди вә гапы далаында јох олду.

Бәһруз чыхыб кетди, һун сәрдабасыны ахтарыб тапды, ону чәкди, сапра јенә шәһәрә гајыдыб, күчәләри кәзә-кәзә сәв сары јол алды.

Һәјәтдә Ширәлибәј никаранчылыг ичиндә кәзинирди. Гапы архасындан бојланан Ширин ханымың ири ачылмыш көзләриндә һәлә дә горху ифадәси варды.

ДӨРДҮНЧҮ ФӘСИЛ

1

Бәһрузун Тифлисә кетмәсинә бир нечә күн галырды.

Назлы бундан хәбәр тутуб, өзүнү агламагдан күчлә сахлады. Кәдәр ичиндә сусуб, һүрнисәнин гулагына нәсә ичыллады. Һүрнисә дә Бәһрузу һәмнн күн һәјәтдә тапды. Бәһруз ону диләјиб, һүрнисәнин башыны сығаллады, сәбирәнзликлә ахшамы көзләди.

Бәһруз гоз ағачынын арасындан, узагда һача дагың бөјүрүдән чыхмыш вә бүтүн сәманы сүд ишыгына гәрг етмиш аја бахды. Һәр тәрәф ајдынылыг ичиндә үзүрдү. О бири ағачлар, Назлыкилин һәјәти, ејваның дирәјиндән асылмыш һисли лампа, узагдакы евләр, дамлар, бағлар көрүнүрдү. Һача даг ај ишығында гејри-ади иди, гапгара силует кими әзәмәтлә учалырды. Бәһрузун бу мәнәздән елә хошу кәлди ки, чәкмәк арзусу ојанды вә бирдән башыны галдырыб јухарыја—галын будаглара бахды. Елә бил ағачын ичиндә јашыл ишыг јанырды.

Бу көзәллијә бахдығындан Назлының јанында әлләшмәјиндән хәбәри олмады. Назлы әлини чийинә гојанда диксинди, она тәрәф чеврилиб:

— Није кеч калдин?— сорушду.
— Ичѳри ево ушагы јатыздырырдым. Ој... бура нѳ гѳшѳндир.
Бѳруз! Нѳр јѳн јашылдыр.
— Атан сѳни јѳнѳ дѳјѳр?!
— Јох. Ниди архајынлашииб. О дѳфѳ мѳни бѳрк гѳрхѳтдѳн, Бѳ-
руз! Нѳ кѳнѳ дѳшдѳ! Мѳн ки. сѳнин гаршында кѳнѳнкар дејилѳм.
— Мѳн сѳнѳ ѳрѳшмишѳм, ушаглыгдан сѳни тѳныјѳрам, нѳ едим,
нѳч чѳрѳ дѳзѳ билмѳдим.
— Мѳним дѳ кѳнѳм дѳрдлѳир-сѳрдлѳир. Үзѳнѳ кѳрмѳдијѳм бир
адамѳ мѳни нишѳнлајачагалар. Атам мѳндѳн нѳч нѳ сорушмады, нѳч
нѳ! Истѳјѳрѳм, истѳмирѳм, ѳлмѳд хѳн онѳн чѳн-чијѳридир, габа-
гында ики гѳт ѳјилѳр. Огду ит дѳ олса, ѳчиннѳ дѳ олса, мѳни јѳнѳ
оѳа берѳр. Дејирсѳн, дѳзѳ билмѳдим, бѳс мѳн нѳчѳ дѳзѳрѳм?! Мѳн
чѳныјѳнмиш, мѳн бичѳрѳ, мѳн аллаһын фагыр бѳндѳси! Еѳ, Бѳруз,
кѳрѳк мѳн оғлан олајдым, валлаћ-биллаћ алѳми бир-биринѳ гѳтар-
дым.

— Иѳан, мѳн дѳ алѳми бир-биринѳ гѳтардым, амма фѳјдѳсыз-
дыр. Нѳч ѳзѳм дѳ билмирѳм, сѳни нѳ вахт, нарда, нѳчѳ сѳвмишѳм.
— Мѳн дѳ сѳншѳ кѳми.
— Кѳрѳрсѳн, тѳлѳјѳмиз белѳдир.
— Сѳндѳн бир тѳвѳгѳм, бир рѳнѳч вар, Бѳруз! Мѳни унутма!
— Гѳрѳбѳ сѳз дѳнышырсѳн? Нѳчѳ уѳуда билѳрѳм?!
— Еѳ, Тѳфлис бѳјѳк шѳѳр, гѳзлар, гѳдынлар, мѳраглы јѳрлѳр,
тѳзѳ дѳстлар, даѳа нѳ билѳм, нѳлѳр...
— Белкѳ мѳни нѳч мѳктѳбѳ кѳтѳрмѳдилѳр.
— Сѳн кирѳчѳксѳн, Бѳруз! Мѳн дѳ сѳншѳ дуачѳн олачам! Гој
аллаћ-таала јѳлуѳа ишыг сѳпсѳн!

Бирдѳн хышылыты ешидилди, Назлынын рѳнѳки агарды. Бѳрузѳ
гѳсмылиб, «сѳвм јыхылды» дејѳ пѳчылдады. Нѳр икѳси дѳш кѳми
сѳсудѳ. Бѳруз ѳѳчѳнѳланса дѳ, ѳзѳнѳ сѳкит апарды. Нѳтта гѳзын
јѳхынлыгыны, нѳфѳсинѳ, тѳрѳвѳтинѳ, ѳтринѳ дујѳб вѳнуш оладу.
Хышылыты јѳхынѳн кѳлѳнда, Бѳруз Назлыны багына басды. Бу
вахт бир гѳра пишијѳн кѳзлѳри јѳнды, гѳз ағачынын ѳ бири буда-
гына дѳрмѳшыб, јѳрпаглар арасында итди. Назлы кѳлѳду:

— Кѳр ѳа... пишик бизѳ нѳчѳ гѳрхѳтдѳ.
Нѳфѳси Бѳрузѳн нѳфѳсинѳ дѳјди, дѳрѳлѳ дартынды, кѳри чѳ-
килиб гѳшгабагыны тѳкдѳ.
— Назлы!— дејѳ Бѳруз онѳн ѳлнѳндѳн тутмага чѳндѳ етди:— Ахы
бу кѳнѳ ахырынчы кѳндѳр!

— Худѳвѳндѳ-алѳминѳ ишинѳ билмѳк олмѳз.
Назлы кѳтмѳѳ ѳзырлашды, ајагыны ѳасара гојѳб, бир аз аша-
гы дѳшдѳ вѳ алдан јухары Бѳрузѳа бахды.
— Кѳтмѳ, Назлы!
— Кѳчдир, Бѳруз!
— Кѳч дејил.

-- Сағ ол, Бѳруз!

— Назлы!

— Нѳдир?

Бѳруз сѳсудѳ, јухарыдан онѳн кѳзлѳринѳ баха-баха галды. Наз-
лынын кѳзлѳринѳндѳн бир парылты кѳчди, зѳиф тѳбѳссѳмлѳ кѳлѳм-
сѳндѳ:

— ѳл мѳни, Бѳруз!

Бѳруз дѳрѳлѳ ашагы ѳјилиб, додагларыны гѳзын додагларына
дајады. Бир аз белѳ галды. Башыны галдыранда онѳн кѳзлѳринѳни
нѳлѳ дѳ јумулу олдугуѳу кѳрдѳ. Назлы јѳнѳ дѳди:

— Бир дѳ ѳп.

Бѳруз онѳн сѳзѳнѳ ѳмѳл етди.

-- Бѳруз, бир дѳ.

Бу јѳнѳ тѳрѳр олду, Бѳруз башыны галдырап кѳми, Назлы
кѳзѳјѳмулу ѳлѳда астадан ѳјни сѳзлѳри пѳчылдајырды. Бирдѳн
голларыны узѳдыб, Бѳрузѳн бѳјѳнѳнѳ гѳчаглады, ѳзѳндѳн-кѳзѳндѳн
ѳпѳндѳ, башѳ дѳшдѳ ки, Назлы аглајѳр. Буѳу билдирмѳк истѳмир-
ди. Ахырынчы дѳфѳ додагларындѳн ѳбѳ:

— ѳлѳида, Бѳруз!— дејѳ сонѳнѳчѳ дѳфѳ пѳчылдады, јѳрѳ аты-
лыб, ағачлар арасында јох олду.

Бѳруз иѳѳ ѳѳјѳтында илѳ дѳфѳ кѳнѳчлѳјѳнинѳ фѳвгѳнѳ гѳлхмыш-
ды. Бурдан јѳрѳ сѳмѳк истѳмирди. Ај ѳача дағдан хѳјли јухарыда
иди, амма она елѳ кѳлрди ки, гѳз ағачынын ичнѳдѳдир. Кѳј ѳзѳ
Ај ишыгында башдан-башѳ кѳнѳбѳз кѳми парлаг мѳни рѳнѳк ичнѳ-
дѳ бѳрг сачырды.

2

Бѳрузѳу Тѳфлисѳ ѳтѳрмѳк ѳчѳн бѳтѳн мѳлѳллѳ ајага гѳлхмыш-
ды. Кѳчѳ бѳјѳк-кичѳк ушагларѳа долмушѳду. Чѳрѳѳфлы гѳдынлар,
кѳлнѳлѳр ѳѳјѳт гѳпысына чѳхмышдылар. Дѳмларѳа гѳлхѳб ѳрадан
баханлар дѳ варды. Бѳруз гѳнушларѳа бир-бир кѳрѳшдѳу. Арѳад-
лар ѳлнѳндѳн ѳпѳлѳр. Бир дѳ кѳрдѳ ки, молла Тѳлыб јѳхынла-
шыр. Онѳнѳла бирликдѳ бир нѳчѳ нѳфѳр. Бѳруз ѳвѳл ѳзѳнѳ итирди,
сонра моллѳнын гаршысына јѳрѳди.

— Ширѳлѳѳјѳнѳ агыллы оғлу сонсѳн?!— дѳди,— машаллаћ, мѳн
ки, сѳни чѳх кѳрмѳшѳм. Нѳ вахт јѳла дѳшѳрсѳн?!

— Елѳ инди!

— Бѳс атан ѳаны?!

Кѳмсѳ молла Тѳлыбын кѳлдијѳни Ширѳлѳѳјѳ чѳтдырдыгы
ѳчѳн ѳ дѳрѳлѳ чѳлѳ чѳхды, моллѳны адамлары илѳ бирликдѳ ѳѳја-
тѳ дѳ'ѳѳт етди. Дѳрѳлѳ дѳ чѳј сѳфрѳси салынды. Молла Тѳлыб кѳз-
лѳринѳни Бѳрузѳндѳн чѳкмирди. Дѳнѳ-дѳнѳ хѳјѳр-дуѳ версѳ дѳ, јѳнѳ
сѳкит олмур, нѳсѳ хѳш сѳз дѳмѳк истѳјѳр, нѳр шѳјѳ јѳрлѳ-јѳтагылы
ѳјрѳнмѳјѳ чѳлышырды.

— Оғлум, Бәһруз, күн о күн олсун ки, тамам-камал мәктәби гуртирасан! Сағ-саламат кет, сағ-саламат да гаят!

Ширәлибәјин исарына бахмәҗарағ молла Талыб сүфрә архасына кечмәди, «јол үстүндәсиниз, кәлдиз ки, Бәһруза хејир-дуа верим»—дејә дәстәси илә бирликдә гапыја сары кетди.

Бәһруз да көзләрини молла Талыбдән чәкмир, онун һәр һәрәкәтини изләјирди. Молла Талыбын ғырмызымтрағ сифәтиндә сон дәрәчә мәзиун бир ифадә варды, көрүнүрдү ки, Бәһрузу охумаға кетгән ону чох севиндирир. Бу вә ја дикәр сәкилдә, јери олду олмады, бир фикри: «Бизә елм ләзимдыр» фикрини тәкрар етмәји севириди. Гапыдан чыханда јенә ајағ сахлады, Бәһруза тәрәф чевинди, инди тәкчә сөзлә кифәјәтләниб онун алындан өлдү. Ушағ кими көвралды, күрәјиндән вүра-вүра:

— Сизин кими оғуллара Азәрбајҗанымызын ештиҗачы чохдур! — лејиб гапыдан чыхды вә кетди. Дәстәси дә далынча. Чамаат да һәрмәт вә ештирамла онлары јола салды.

Һүрнисә гапынын ағзында бојуну ғысыб јазыҗ-јазыҗ бахырды. Бәһруз она јахынлашанда, гапыны ачыб анасынн сәсләди. Тәкчә Назлыкилин гапысында һеч сәк јох иди. Бир көзү бу гапыда галса да, Бәһруз архајын иди, билдири ки, Назлы һардан олса, көјдәни ми, јердәни ми, кизли ми, ашкарды үзә чыхачагдыр.

— Саламат гал, һүрнисә!—дејә Бәһруз әлини ғыза узатды.

— Хош кетдин, Бәһруз дадаш!—Һүрнисә күлдү, әлини јендәм-сиз һалда керијә чәкди.

Апасы гапыја чыхды. Рәнки солмуш, көһнә, сачаглы шалы бој-нуна доламыш, көзләри нуруну итермишди.

— А бала, а Бәһруз, сағ-саламат кет! Худавәнди-аләм сизин гон-шулугда әскик еләмәсин! Аллаһ сәни бәд нәзәрдән горуеун, оғул! Сағ-саламат ев-ешијинә гаят!

— Сағ ол, ана, сағ ол!

— Һүрнисәни дә сизә тапшырырам. Көзүнүз үстүндә олсун. оғул. О да сәнин бачын!

— Нараһат олма, ана!

О тәрәфдәки гапы ағзында ики гоча киши дајанмышды. Бирини көндли чухасы, дикәри гара, узун әба кейинмишди. Башларында ири, түкүл, узунсов папағ гаралырды. Бәһруз онларла көрүшәндә һәр икисин хејир-дуа вермәјә башлады. Бу мейрибан гочалар Бәһрузу бурмахаг истәмирдиләр. Назлынын һәлә көрүнмәмәси онун шүбһәсини артырды. Гочалардан арылыб евә сары кәдәндә, јенә көзү ону ахтарды. Назлыдан сәс-сорағ јох иди. Һәјәт гапысында инкитәкәрли араба дајанмышды. Арабачы ири, дәјирми, гара папагыны чыхарыб:

— Салам, оғлум, Бәһруз!—деди,—сизә ајын-ојун кәтирмишәм.

— Сағ ол, әми, нечасан? Арабаһ һеч көһнәлмир?

— Мөһкәmdir, карыма кәлир, онсуз бир күнүм олмасин. Оху-јуб гаят кәд, јенә сәнин кәндә апарачам.

— Өзү дә бу араба илә...

— Аллаһ гојса, ја гисмәт! Нечә истәсин. Мән даһа кетдим, сәнә јахшы јол!

Арабачы һеч дәјинмәмиш, тәкчә сачы-саггалы там ағармышды. Онун күчәнин башында итгәси илә, фәјтонун көрүнмәси бир олду. Бәһруз ичәријә кечиб ири, тахта чамаданы өтүрди.

— Фәјтон кәлиб?!—Ширәлибәјин сорғусуну башы илә тәсдиғ едиб, күчәјә чыхды.

Ширин ханым сәһәрдән фырфыраја дөнүмүшдү. Бәһрузун башына долашыр, үзәррик јандырыб јемәк далынча јемәк котирир, јол үчүн һазырлығ көрүр, дәнә-дәнә өзүнә муғаят олмағы Бәһруза тапшырырды. Бәһруз анасыннын әдвигәт гапыны пәнчәрәдән көтүрүб, она узаданда, гадын бир ән дурухду:

— Јох!—деди,—гој јериндә галсын, Бәһруз!

— Бу габы сәнә верирәм, гој һәмшиәлик сәнин олсун!

Ширин ханым јенә тәрәдәдү етди, сонра Бәһрузу бағрына басды, өлдү, көз јашыны зорла сахлајыб, һәзин, титрәк бир сәсло:

— Оғлум, балам, Бәһруз, сәнсиз дарыхачағам,—дејә пычылда-јырды:—Аллаһын мәнә јазығы кәлмир, сәнсиз јелијим һарам, индијим һарам олачак!

Инди Бәһрузун чамаданла һәјәтдән чыхдығыны корәндә Ширин ханым мис парчы гапыб јүјүрдү, сәһәнки әјиб су илә долдура. Ширәлибәј зәнчирли саатына бахды, арвадыннын тәләс-тәләс гапыја чумдугуну көрүб күлдү:

— Нә олуб, а Ширин ханым?!

— Пәс далынызча су аймајым?

— Ат, ат!

Бәһруз чамаданы фәјтонун арха тәрәфинә гојуб, башыны јухары галдыранда гаршыдакы дамын үстүндә ағ чаршафлы гадыны көрән кими үрәји титради. Һеч шүбһәсиз, о, Назлы иди. Дурушунда да кәдәр варды. Һәмшиәки кими сипәсини габаға вермәмишди. Беллини азча әјмиш, башыны ашағы дикмишди. Санки чадранын ичиндә эримиш, тәкчә көзләри галмышды. Ширәлибәј һәјәтдән чыхды, онун далынча әлиндә мис парчы Ширин ханым! Елә ки, Ширәлибәј фәјтона минди, Бәһруз һәјәчәнин ичиндә ахырынчы дәфә дама—ағ чадралы ғыза бахды. Буна көрә тәләсәди. Әлини галдырыб јел-ләмәк истәди. Күчә адамла долу иди, одур ки, горхду, фәјтона галхыб атасынын гаршысында әјлошди.

Фәјтон тәрәндә, Ширин ханымнын мис парчдан төкдүјү су шырылты илә әтрафа сәпәләнди. Ушағлар фәјтонун далынча јүјүрдү-

ләр. Назлы һәләт дә дамда һәрәкәтсиз галмышды. Бәһруз әңлиб архаја—әлини гоҗуна гоҗуб һәсрәт ичиндә галаң Ширин ханыма, гошулар, кәлиб Ширин ханымын бөҗүндә даҗанымш һүрнисәја, јүјүрән, ғышгыран ушаглар, нәһәјәт, дам үстүндә агаран бир парча булуда бахды.

— Јыкыларсан, оглум еһтијатлы ол!—Ширәлибәј она хәбәрдарлыг етди. Фәјтон Әлихан мәсчидинин јанындан өтүб башига дар бир күчәја дөндү. Нәр шеј көздән итди. Чүнки торпаг һасарлар, евләр, агаглар өз күчәләрини ондан кизләтди. Бир дә көрдү ки, фәјтон рус киләсини гаршысындакы мейдандан Пәшәһәлиг багына доғру сүрәтлә кедир. Бу баг да архада галды, икмәртәбәли, јарашыглы көрпич евләрин јанындан кениб, Базарчај көрпүсүнә енди, уца минәрт, күчбәз, базарын дәјирмин, көрпичли ганысы, карвансар, Гәлә мәнәлләсинин торпаг дамлары, чајын о бири сәһилиндә Нәчәфтулу аганын ағ биһасы бир-бир өтдү. Фәјтон кенишлијә чыхды, елә бу заман Мөһүмә хатуң түрбәсини дәјирми, рәңкарәнк диварлары күннин алтында ишыг сачды, ондан архада, дикдә Рәһим ханын һүндүр, узунсов, јарашыглы биһасы агарды.

Фәјтон вағзала кедән јола чыханда сары-сары евләрин арасындан Атабаба мәғбәрәси көрүндү вә итди. Ширәлибәј оғлундан сорушды:

— Мәним балам, нә олуб сәнә?

— Чәтиндир, ата!

— Бәс Тифлисдә тәк галаңда нечә дөзәчәксән?

— Әјрәшәрәм.

Фәјтон инди енишлә кедирди. Солда, дикдирдә Хојлу мәнәлләсини көһнә евләри, тәпәләрин үстүндә гөдим галаңын учулмуш диварлары учалды. Рәһим ханын биһасы санки јухары галкыб учурумун кәнарында олдуғу үчүн даһа мөһтәмә көркәм алды. Јарашыглы, көрпич һөркүлү Имамверди түрбәси сары тәпәләрин арасында галды, учурумдан башламыш бөјүк бир сәһәдә исә Сордар, Бенош бағлары јашылыг ичиндә итиб батды.

Гатара минәндә Бәһруз пәчәрә тәрәфдә дајаныб шәһәрә бахында. Түрбә дә, минәрт дә, хан дикә дә, бу дикдәки евләр дә, бағлар дә, узәглә исә башы булудларә дәјән дағлар да ајдын көрүңүрдү, бүтүн буңларын арасында, дам үстүндә ағ чадрәлы бир ғыз да бир нарча булуд кими шәһәрәдә галмышды. Гатар тәрпәнәндә диксинди, индичә көрдүјү мәнәрәдән ајрылачағында доған горху, һәсрәт көзләриндә јанды. Атасына бахды. Ширәлибәј тәмкинлә:

— Нарәһәт олма, Бәһруз!—деди.

Гатар сүрәтини артырды, бајагык мәнәзәрә Бәһрузун көзләриндән чәкилмәди.

Бәһруз Тифлис вағзалиндә Әлиғулу Нәчәфтову көрәндә һәјрәтиндән ғышгырды. Хәбәри јох или ки, Ширәлибәј она телеграф вәснәсиәлә хәбәр вермишди.

— Ај бизим шәһәрә хош кәлмисиниз!—дејә Әлиғулу әвәлчә Ширәлибәјлә көрүшдү, соира Бәһруза тәрәф дөңүб, еһмәлчәлә буруну сыхды,—һә, ахыр мәр дөјән оладу, јохса јох?! Бу да Тифлис! Бах, көр хошуна кәлир?

Бәһрузун көзү дөрд олмушду. Нахчывандан да бөјүк шәһәр вармыш! Вағзал биһасыннан дар кениндән өтүб, кениш мейдана чыхалды, бу мейдандакы фәјтонларын, адамларын чоғлуғуну, буңларын исә мүхталифини, гаршыдакы уца, јарашыглы биһаларын чәркәләндјини, бу чәркәләр арасындан дашыл күчәләрин узандығыны көрәндә чашыб галмышды. Тахта чамаданы јерә гоҗуб, мейданын кенишлијинә бахды. Ширәлибәј Әлиғулу Нәчәфтовун голундан тутуб:

— Фәјтон көтүрәк,—деди,—нөвбә сахламағ лазымдыр.

— Хуб, хуб?!—Әлиғулу күлдү,—сизин үчүн мәхсус фәјтон кәтирмишәм. Одур, көзләјир.

Бәһруз фәјтона јакынлашанда, онун Нахчыван фәјтонларына сәнәзмәдјини көрәндә дигәтлә бахмәгә башлады. Отурамак јерләри јумшақ, ғырмызы мөхмәр иди, гармон кими гатланан һиссәси ашагы салынышды. Архасындакы чамадан гоҗулан јерин тору ичәликлә һөрүлүшдү. Фәјтончу өзү исә башга чүр кәјинишди. Башына панәг әвәзинә фәс гоҗмушду. Әјиндә дөшләри патрондашы архалык варды. Бәһруз фәјтона миниб јанашы әләшмиш Ширәлибәјлә Әлиғулу Нәчәфтовун гаршысындакы мөхмәр отурачагда раһатландырдан соира, фәјтончу архаја чөңүб күрчүчә пәсә деди. Әлиғулу дәрһал:

— Ширәлибәј, һара сүрсүн?—сорушды.

—«Гағгаз» мейманханасына.

Әлиғулу да дәрһал күрчүчә фәјтончуја ора сүрмәји тапшырды. Фәјтон тәрпәнди, атларын иаллары дашларын үстүндә сәс салаҗла, вағзалдан узатлашыб бөјүк проспектә чыхды. Јухары һиссәләриндә кичик һәјкәлләр, нахышлар, орнаментлар олан, еваняларындан сармашық салланан, пәчәрәләринә күлдәнлар гоҗулан вә түл пәрдәләр асылан уца имарәтләр, мүхтәлиф дүкәнлар, Авропәсајагы базәдиламиш фото, ателјә, күл мағазалары, балача бағлар, гуш јувасына бәнзәјән күчә фәнәрләри, сәкиләрдән кечән дәјирми шјаналы, палтарлары узун, кенәтәкли ханымлар, сон дөблә кәјинмиш гара көстүмүлү, павамалы кишиләр, хусуси формада, ишылдајан сапоғлу һәрбчиләр, күчә дөңкәләриндә әдә илә кәзишән городовојлар бир-бирини әвәз едирди.

«Гағгаз» мейманханасында истадјин отағлар олмадыгы үчүн

— Ширәлибәј Әлигулу Нәчәфова һара кетмәк һагғында фиди:

— Шејтанбазара, «Иран» меһманханасына.

— Јахшы отаглары вар. Ора пис олмаса, разыям.— Ширәлибәј бу сөзләри дејиб, күлә-күлә фәјтончуја бахды. Фәјтончу һеч нә сорушмадан атлары ирәли говду. Көрүнүр ки, фәјтончу һәр кимсә, азәрбајҗанча баша дүшүрдү. Фәјтон мәркәздән узаглашыб ашағыја сиди, бу заман Күр чајы көрүндү. Онуи һәр ики саһилә отлуг, гаҗагы, чәмәлиик иди, бир аз аралыда евләр варды. Шаһәр бурлан башлајыб, дагларыи әтәкләринә гәдәр узанырды. Фәјтон инди дикдири галхды, дашлы күчә онылары Шејтанбазара доғру апарды. Күчәни һәр ики тәрәфиндә икимәртәбәли, ејванлы, тахтанушулу, һасарлы евләрин чәркәсиндә бәзи мағазалар, дүканлар да көзә дәјирди.

«Иран» меһманханасында јерләшәндән, әл-үзләрини јујуб рәһатланандан сонра, Әлигулу деди:

— Сизи ашағыда көзләјирәм, фәјтонда.

— Ај Әлигулу, гардаш, кет евә, динчәл. Биз дә...

— Чәрәкдән сонра. Тез олуи!

Бәһруз чамаланы ачды, Ширәлибәј тәзә, ағ көјнәк көтүрүб кејинди, пенчәјини дә дәјишиди, онуи да јахшы кејинмәсинә чалышды. Ширәлибәјни сәлигәсинә, тәмизкарлығына сөз ола билмәздә. Бу чәһәт ирсән Бәһруза да кечмишиди. Онлар—ата, бала фәјтона минәндә Әлигулу һејрәтлә:

— Паһо!—дејә ғышгырды,—валлаһ-биллаһ сизи танымәдым, А гардаш, сүр Головански күчәјә. Ордакы Әһмәд пашаныи ресторанына. Әһмәд достумдур, чан дәрманы десән, тапыб стола гојлдар. Ајры оғулдур Әһмәд...

Ресторана чатанда, Әлигулу Нәчәфов фәјтончуну бурахды. Рестораныи гапысы тәјбәтәј ачыг олдуғундан ичәри кеңдиләр. Долама пилләләр ирәзмәјә енирди. Ширәлибәјлә Әлигулуиуи далынча пилләләри дүшән Бәһруз үчүн һәр шеј тәзә вә гејри-ади иди. Ашағыда онылары дөшәмәси пар-пар парылдајан дәјирми мејданда, папагы, костјумлу швейсар гаршылады, һөрмәтлә, һәзәктәлә:

— Бујуруи, јериниз һазырдыр!—деди, рәнкбәрәнк шүшәләрдә дүзәлмиш алабәзәк гапыны көстәрди:—Кечин ичәри!

Ичәридә, күнбәзвари таваныи алтында, күнчә үстү ағ сүфрәли бош јер ағарырды. Бир нечә күнбәзвари таван исә о тәрәфләрдә иди, онылары алтында адамлар јејиб ичирдиләр. Әлигулу габага дүшүб, һәмни күнчә кетди, Ширәлибәј дә далынча. Бәһруз да о тәрәфә јөнәлмәк истәјирди ки, бирдән дајанды. Чүнки гапы илә күнбәзвари таванларыи јанына гәдәр, диварда башдан-баша рәнкли бир шәкил варды. О гәдәр чаныла вә көзәл иди ки, јанындан лагејд кечә билмәди. Зәнкин вә көзәл кејинмиш, гәшәнк, кәч бир

гадыиин шәкли чәһилмишиди. Әлигулуиуи иһән гәһгәһәси ешидиладиди:

— Бәһруз, кәл, бурдан јахшы көрүнүр.—деди. Бәһруз јахшылашан кими әләвә етди:—Ким чәкибсә, гиямәт чәкиби!

— Бу гыз кимдир?

— Әһмәд паша дејир ки, Күрчүстаныи шаһзәдәси Тамарадыр!

— Бәс ким чәкибти?

— Ону дејә билмәрәм. Әһмәддән сорушарам.

Стола кәч, ипчәбел, агаппаг бир гыз јахшылашанда вә онуи хидмәтчи олдуғуну биләндә Бәһруз шәкли бир аныла уунду. «Көр һа... үзү ачыг, чадрасыз... Јазыг бизим Нахчынан гызлары». Бу али фикридән сонра көзүнү јенә дивардакы шәклә зилләди. Онуи әлүдәликлә бахдығыны көрән Ширәлибәј сорушду:

— О чүр чәкә биләрсән?

— Јох!

— Нијә?!

— Ахы... бачармарам...

— Күн о күи олсун ки, бачарасан, бах о чүр көзәл шәкилләр чәкәсән...

— Сағ ол, ата!

Ипчәбел гыз сүрәтлә хидмәт едирди. Һәттә Әлигулуиуи хаһиши илә Әһмәд пашаны чағырды. Потабәј долғун, ғыпгырмызы Әһмәд паша күләрүзлә көрүшүб, дәрһал зарәфатла бир сөз дејиб онылары күлдүрдү. Сонра Әлигулуиуи үстүнә дүшдү:

— Чаныи, арвад-ушағыны кәтирмир бура, фикри нәдир?!

— Кәтирчәјәм, Әһмәд паша, бу күи-саһаһ! Бизә де көрүм, о дивардакы шәкли ким чәкибти?

— Адыны билмирәм. Дејирләр ки, бүтүн күнү күчәдә вејилләнир. Рәнксаздыр... Залым баласы рәнксаз олса да, Тамараныи шәклини көзәл чәкиб. Һә, јадыма дүшдү... Она Асланоглу дејирләр... һә, һә, Асланоглу...

Әһмәд паша бир кинто һагғында мәзәли әһваләт данышыб онылары долуиҗа күлдүрдү вә чыкыб кетди. Әлигулу Тифлис һәјәтындән, «Мәлла Нәсрәддин» журналындан, редактору Мирзә Чәлилдән сәһбәт етмәјә башлады. Ипчәбел гыз сүфрәјә һәр шеј дүздүјүндән:

— Даһа нә лазымдыр?—дејә сорушду, «Һеч нә» чавабыны алыб архајын-архајын узаглашды.

Јемәк-ичмәк, сәһбәт узун чәкди. Бәһруз бу мүддәт әрзиндә диварда Тамараныи фүсункар шәклинә бахмагдан дојмады. Бу шәклии архасында исә дам үстүндән баһан ағ чадралы бир гыз—бир парча булуд дајанмышды.

Элигулу Нэчэфовун вэ Ширэлибэжин дэлынча, диварлары ала-бозак нахышларла бэзэнмиш бөжүк, ишыгы дэһлиэ чыхан Бэһрузун көзлэриндэн һеч нэ јайнымырды. Дэһлиэни дөшөмэс мэрмэрдэн иди, өзү дэ шэкилл, рэнкаранк дүзэлмиш мэрмэрдэн. Диварларла табюлар вурулмушду. Бэһруз онлардан биринэ—балача көлү тэсвир таблюја јахынлашды. «Көлдө үзүн јарнаглар! Көјүн, буладун суларда әксил! Һәр шеј ајдын, дүзкүн, дөгил! Нечө чакыдыр. Елэ бил шөклэ јох, һөгигэтэн көлө бахырам. Бу ки, мөчүзөдир! Көрөсөл, ким чөкиб?» Табло руз рэссамы Поленовун әсәри иди, она бахан Бэһрузун агзы ачыла галышыды.

Бир дэ көрдү ки, Элигулу да, атасы да мэрмөр пиллэлэрин үстүндө дэјаныш ону көзлөјирлар. Бэһруз дәрһал онлара тәрәф гачды, иллэлэри дэ сүрәтлэ галхды. Иккинчи мәртәбәдә ири, узун, гызыл рәнкинэ чалан дөстөкләри олан гыһалардан биринэ кирән Элигулу, тез дэ гажыдыб, башыны чөлө чыхарды:

— Ширэлибэј, оғлум, сән дэ,—деди, онлар ичәри кирән кимн:—Таныш олуи, бу Ширэлибэјдир, мәним достум, бу да онун оғлу Бэһруз!

Элигулу јухары башда, сакит-сакит бахан, арыг, узун чәнәси сагаллы адамы Ширэлибэјә көстәрди:

— Бу исә һаггында данышдыгым Шмерлингдир. Бизим «Молла Нәсрәддин»ин рэссамы, редакторун досту!

Шмерлинг дәрһал габага көлди, Ширэлибэјини, Бэһрузун әлини сыхды, әјләшмәји тәклиф едиб, күлә-күлә, әзәрбәјжанча деди:—Шадам!

— Мирзә Чәлилин досту һәми бизим достумузду!—Ширэлибэј дилләнди, Шмерлинг башы илэ разялыгыны билдирди. Әлини чәнәсинә апарыб сагалыны сығаллаја-сығаллаја шәкилләрини тутмуш, ири көзләри марагла, һейрәтлэ долу, курсачлы, гарабығы, тәрәвәтлэ кәччә мөһәббәтлэ бахды, јаваш-јаваш она јахынлашды:

— Рэссам олмаг истајирсән?

— Бәли!

— Көрүрәм, бөжүк һәвәслә көлмәсән. Бу, јахшыдыр. Ајаг үстә дәјаныш, кеч әјлән, Ширэлибэј, сиз дә... Элигулу, әзизим, сән ки, гонаг дејилсән. Өзүнү сәрбәст апар. Раһатлануи; мән дә инди көлпирәм.

Шмерлинг отагдан чыхан кими, Элигулу јумшаг, дәрин креслоја сәрәләнди, Бэһрузун үстүнә дүшүб өзүнү зирәк, дилли-дилавәр, бачарығы анармасыны тапшырды. Соңра Шмерлинг ијердән көјә галдырды, һәр икисини архајын етди ки, Бэһрузун иши мутлаг дүзәләчәкдир. Бу вахт Шмерлинг гажытды вә онлары башга, ири, кениш, ишыгы бир отага апарды. Бэһруза мүрачиәтлэ:

— Ишләрини дивар боју дүз!—деди.—Мүәллимләр дэ тезликлә көләккәләр.

Бэһруз шәкилләри бир-бир чыхарыб дивар боју јанашы гојурду. Бу иш елэ алулад оғду ки, Тоидзенин вә Лонгонуи нэ вахт кәлдијиндән хәбәр тутмады. Ахырынчы ишин дивары сөјкәјиб, кәпәра чөклиәндө, онларын узатдан шәкилләринә бахды.ларыны көрүб һөјәчәйләнди. Хүсусәнә Лонгонуи сәрт сифәти ону бәрк горхутду. Бәјагкы таблюдан соңра өз әсәрлари көзүндән дүшүмүшдү, үстәлик дэ белә чидди мүәллимләрин онлары дигәтлэ ивәрдән кечирдијини көрәндө үмидәнзиләјә ганылды.

Бу, онун һөјәтында илк, бөжүк имтаһан иди!

Көзләнилмәдән Тоидзенин гәһгәһ чөкмәси Бэһруза даһа да һөјәчәйләндирды, дүшүндү ки, һеч нэ, батдым. Тоидзә Гуламһөјәдәрин афтафаны јухары галдырыб гышгырмасы сәһнәсини көстәрән шөклә бармағыны узатыб Шмерлингә күлә-күлә деди:

— Бах, ардычылыи көлпир, даһа нэ дәрдини!

Шмерлинг бу шөклә бикәнә галмајыб, ону тәбәсәүмлә нәзәрдән кечирди.

Бэһруз өзүнә көлди, јенидән үмид ишыгы парлады. Көзләнилмәдән Тоидзә ирәли кәлиб, Бэһруза сары дөндү вә соруду:

— Бу яә ағачыдыр?

— Нарбәнд.

— Бу ағач һаггында ешитмишәм. Ағач да оријиналдыр, иш дә. Бәс сиз нэ фикирдәсиниз, Лонго?

— Мән дә шәрикәм!—дејә Лонго гәрибә бир сәслә, ләичә илэ даншыныб Бэһрузун башыны сығаллады:—Иш јахшы...

Бэһрузун даһа нэ горхуш, өз үмидәнзиләји варды. Ширэлибэј сусуб сакит-сакит бахса да, тәмкинли көрүнсә дә, дахлинидәки кәркинлији дүјмәг чәтин дејилди. Элигулу исә кәһ Шмерлингә, кәһ Лонгоја, кәһ Тоидзәјә изаһат вәрир, мәнәсыны ачмаға чалышыр, јери дүшөндө зарафатындан да галмырды.

Бахышын узанмасы Бэһруза һәм севиндирир, һәм дә дарыхдырдырди. Нәһајәт, рэссам мүәллимләр шәкилләрә бахыб гуртарды, онларын фикри бир оғду. Һеч шүбһәсиз, Бэһрузун исте'дады варды, амма чох өјрәнмәли, чох ишләмәлидир. Бунун үчүн дэ мөктәбин тәләбәси олмадыдыр. Ишләр көстәрди ки, тәләбә олмаға ләјгидир.

Һамыдан чох Элигулу Нэчәфов севинирди. Илк мәшғәләләрә гәдәр вахт чоҳду, бу мүдәтлә бир сыра низибәти ишләр дә һәјатә кечирмәк ләзим иди. Шмерлинг Бэһруза узун ситәһи јаздырды, Тоидзә исә ону тәрчүмеји-һалыи даир гејдләр көтүрдү.

Беләликлә, Бэһрузун һөјәтында јени дөвр башлады...

Бу дөврүн илк күнлери бәднн мағаза, киражә ев, Ширәлибәжин доктор Шенкеләянын гоһумларына дәјмоси, онун һәдјијәләрини чатдырмасы, ата-оғулун јазычы Мирәә Чәдиллә көрүшмөси вә бунлар кими башга хырда гајгыларла ахыб кечди. Бәһруз бир дә ајылды ки, атасыны Тифлис вағзалында јола салыр.

Ширәлибәј тутгун иди, сакит-сакит оғлуна бахыр, нәсә демәк истајир, амма сусурду. Гатарын јола дүшмәсинә аз галмыш, әлини Бәһрузун чийинә гојду:

— Нарһат кедирәм, оғлум!—деди,—һәрчәнд саламат, фәгир нөвчавансан, шәкки-шүбһәм дә јох. Өзүндән муғајат ол, тез-тез мәктүб јаз.

— Јахшы јол, ата. Мәндән һикәран галмајын!

Бәһруз евә кәләндә үрәји сыхылды. Индијә гәдәр Әлигулу илә, атасы илә кәзиб долашдығы үчүн азад, гајгысыз вә шән иди. Јухары мәһәлләдә, дашы күчәдә киражә тутдуглары ағ, икимәртәбәли биһанын узун ејваны, үстүндән бузлар кими салланан нахшылы, рәнкли бәзәк тахталары, ејван боју бир нечә отағы, бунлардан сонра сағ тәрәфә бурулан ејванын күнчүндә, ајрыча пилләкәни олан бир отағы, јумру сүтунларла узанмыш јарашыглы сүвәһысы варды. Бәһруз рәнкарәнк, тәрәвәтли чичәкләрлә долл олан һәјәтә кириб, ејвана доғру кәдән дашылы јолла ирәлиләди, бағчада ишләиән гоча кишијә, онун јанында дурмуш арвада салам верди. Һәр икиси түрк иди, Бәһруз онларын түрк дилиндә данышыгларына һејран галмышды. Чүнки елә ширин, елә хош тәрздә данышырлар ки!

Отага кечәндә үрәјинә көврәклик долмушду, илк анда кениш, ишыглы, ири пәнчәрәси бағчаја ачылан бу отаг она дар кәлди, көјнәјини сојунуб көһнә тахтын үстүнә атды. Сағда һүндүр, ағыр дашы Беккер сааты гојулмушды. Солда исә үст-үстә узунсов, алтыкөзлү, пианоја охшајан гәдими шкаф варды. Бәһруз шкафын үстүнә гојулмуш атасынын бәдни, мағазадан алдығы фырча гутусунун гапагыны ачыб галдырды. Су төкмөк, рәнк гојмаг үчүн ајрыча јерләр, габлар көрдү вә бирдән-бирә гатарын пәнчәрәсиндә дајанан атасынын кәдәрли, мүкәддәр үзүнү хатырлады. Инди гара сағгалы она сағгал кими јох, рәнк кими көрүндү, она елә кәлди ки, атасынын көзләриндәки кәдәр дә елә бу рәнкдә иди. Јатмаг истады, јата билмәди, чәкмәк истади, чәкмәјә һәвәси олмады.

Бәһруз пәнчәрәјә јахынлашанда, бирдән гапы ачылды. Зәриф бир гыз горха-горха гапы ағзында дајанды. Ичәри кирмәдән.

— Сәһрдән гапыны дөјүрәм,—деди,—чаваб вермирсиниңә!

Бәһруз пәнчәрәдән ајрылды:

— Ешиткирдим,—деди. Гапыја тәрәф кәләндә 15—16 јашында,

сарышынсачлы, көјкөзлү, ағ, тотугјанаглы бир гыз көрдү. Гыз тәрпәнмәдән көзләрини гырпа-гырпа:

— Халам сизи чагырыр,—деди вә чеврилиб кетди.

Бәһруз көјнәјини кәјиниб һәјәтә дүшәндә Әминә хала ону күлә-күлә гаршылајыб, дивар дибиндәки шафталы ағачыны кәс-тәрди, хайиш етди ки, јухары будаглардакы шафталылары дәрсин. Гоча киши дә мөһрибан-мөһрибан она бахырды. Бәһруз диварбоју галхан, зәриф ағачы инди көрүрмүш кими бир она, сонра гочалара, даһа сонра әлиндә күллү габ тутмуш бајагкы гыза нәзәр салды. Ағача јахынлашыб, бир ајағыны дивара сөкәјиб јухары галхды, әлини узатдыб будағын бирини өзүнә тәрәф чәкди. Будағын үстү јарысы гырмызы, јарысы сарымтыл, тәрәвәтли, саф шафталыларла долу иди. Онлары бир-бир дәриб сарышын гызын ашагыдан она доғру узатдығы габа гојурду.

Бәһруз ағачдан дүшәндә, сарышын сачлы гыз гочалара шафталы пәјлајырды. Бирини дә Бәһруза узатды. Бәһруз алыб она тәшәккүр едәндә гылгырмызы гызармышды. Белә һәјәчан кеңирмәјинә көрә өз-өзүнә мәоттал галды. Гочалар шафталыны ләзәтлә, дејә-күлә јемәјә башладылар.

Бәһруз сәһәр тездән ојанды. Мәктәбә кетди, мәрмәр дәһлиздән кечиб, јенә көл мәнзәрәли таблонун өнүндә дурду, сонра пилләләрлә галханда елә билди ки, һамыдан әввәл кәлмишдир. Гапыны ачмаг истајәндә, пәнчәрәјә сөјкәниши бир кәнчи көрүб дајанды. Кәнч учабојду иди, јекә, јасты бурну сифәтинә илк бахышда сәртлик кәтириди, әслиндә белә дејилди. Күлә-күлә:

— Кәл, таныш олаг,—деди,—мән Ревазам. Сән өз адыны демә, чүнки билирәм. Амма дә көрүм, нијә бир саат габаг кәлмисэн, јолдаш Бәһруз Кәнкәрли!

Бәһруз чашды, өзүнү итирди, илк дөгигәдән дөшүнә јатмыш Реваза баха-баха галды.

— Һә, нијә динмирсән?—Реваз јенә күлә-күлә давам етди.—Ахы бу суалы сән дә мәнә верә биләрсән. Еләдир, јохса јох?! Бу күн биринчи күндүр, адам тәләсир, чан атыр... Бах, одур, бизим кими бири дә кәлир. Сән танымазсан ону, амма мән таныјырам. Бизим күрчү баласыдыр, Ладо Гуднашвили... Сәнни кими гапыны ачмаг истајәчәк... Фикир вер!

Һәгигәтән, кәдәкбој, быр јери тәзәчә тәрләмиш бир кәнч гапыја доғру кетди, гызылы дәстәкдән тутуб ачмаг истајәндә:

— Һөрмәтли тәләбә Ладо Гуднашвили!—дејә Реваз она мүрачигәт етди:—Отагда һәлә һеч кәс јохдур. Бујурун, јахын кәлиң, әв-

вэлчэ таниш олаг. Мөним адым Реваз, бу тэлэбонин ады Бәһруздур.

Ладо онлара тәрәф калә-калә:

— Чох шадам,—дејиб үзү шыгланды, Бәһруз кими өзүни итирмәдән көзләрини гыја-гыја, маўна илә күлдү:—Һөрмөтлн Реваз, әрә слә көрөк бизи һарадан таныјырсыныз? Ахы бу күн биринчи күндүр.

— Бәли, биринчи күндүр,—Реваз тәсдиг етди,—марагланмышам. Спифимизлә ким охујурса, онларын сијаһысы мөндәдир.

— Елә исе де көрөк, о калән гыз бизимлә охујур?

— Бәли, бизимлә, Кетован Магалашвилдир!

— Даһа сөзүм јох!—дејә Ладо һејрәтлә көзләрини гыјды, спифи ахтаран, ора-бура бахан гызы сәсләди:—Кето, бура кәл! Дәрә кечкмишик.

Сачларына бант багламыш, нахышлы, күллү кофта кејмиш, јулјумру бир гыз сон сөзләрн ешидән кими горхду, көзләрини гыра-гыра онлара бахды:

— Мүәллим бурахмады сизн?—сорушду.

Ладо чидди көркөм алды:

— Јох, бурахмады!—деди.

— Вај, бәс нә едәк?!

— Бизә тәкчә тэләбә достумуз Реваз көмөк едә биләр,—Ладо Ревазы она көстөрдн:—Чүнки јерин алтындан да хәбәрдардыр, үс-түндән дә..

Реваз бу зарафатдан сынмады, көрүјү басыб, зарафат очагышы даһа да аловландырды.

— Гого!—дејә гыза мүрачнәт етди:—Һеч нараһат олмайы. Бир аз сәбр еләјин, һәр шеј дүзәләчәк!

— Һеч јахыш олмады!—дејә Кетован Ладонун јанында дајаныб көзләрини гыра-гыра гашгабагышы төкдү. Реваз һаманы бир-бири илә таныш еләндә, ири, узун, арыг, сүмүкдү бир кәч күлә-күлә јахынашды:

— Ревазчан!—дејә голларыны ачыб Ревазы багырына басды.—Сөнин үчүн елә дарыхмышам ки! Чаным, јәгин булар тэләбә достларымыздыр. Мәни таныш елә дә!

— Аман верирсән ки!—Реваз эвәлчә онун өзүнү тэләбәләрә тагдим етди:—Хәлил Мусајев. Дағыстан баласы, Тифлисә кәлән күн онула таныш олмушам.

Хәлил Мусајев бир-бир әл вериб ушагларла көрүшдү. Сонра спифин гапысыны көстөрб:

— Нијә бурда дајанмышыг?—деди,—кәлин, кечәк ичәри!

— Дәрә башлајыб!—Кетован дилләнди.

— Нә данышырсән, Кето ханым,—Хәлил Мусајев гәһгәһә чәкди.—Бу бәјдә зарафат олар?!

Ладо көзләрини гыја-гыја Кетована ишарә илә:

— Дүз он беш дәгигәдир ки, дәрә кедир, кечкмишик,—деди.

— Дәрсин башлаимасына он дәгигә галыр, әзизим Ладо Гудашвилди!—Хәлил Мусајев зарафаты баша дүшмәди—бу дәгигә!

Гапыны ачыб, башыны ирәли узадан Хәлил Мусајев бирдән зарафаты баша дүшүб, отаг бол олса да, башыны керн чәкди, ас-тача гапыны әртүб, әкс һүчума кечди:

— Доғрудур, дәрә башлајыб, мүәллим дә елә ачыглыдыр ки, үзүндән зәһрмар төкүлүр. Ревазчан, дејирәм ки, кәлин, бир шеј фикирләшәк.

Бајагдан зарафат еләјән Ладо өзү чапбан галмыш, Хәлил Мусајевни сөзләринә там инанмышды. Буна көрә кәһ Реваз, кәһ Кетована, кәһ Бәһруза бахыр, кәһ да чифиләрини атыб, һејрәтлә көзләрини гыјырды. Хәлил Мусајев Кетована баха-баха:

— Ревазчан, бир фикрим вар,—деди.

— Бујур, Хәли!

— Дејирәм ки, Кето ичәри кпирб, мүәллимдән ичәзә истәсин. Һәр һалда ону көрән мүәллим һирләнмәз. Гәшәнк гыздыр, һөрмәт едәр она.

— Чох агыллы фикирдир!—Реваз онула разыләшды.

Ладо бунун һәгигәт олдугуна инаныб, үзүнү гыза тутду:

— Кеточан, башга чәрәмиз галмыр.

Кетован эвәлчә разы олмады, узун јалвар-јахардан сонра, гапыја сары кетди, гапыны ачыб ичәри кирди, Ладо да чәлд онун ардынча чумду. Гапы тәзәдән ачыланда Кетован башыны чыхарыб огданлара:

— Бујурун ичәри, мүәллим ичәзә верди!—деди.

Ладо, сонра Реваз, Бәһруз, Хәлил севинә-севинә кедирдиләр. Онлар ичәри кәриндә Кетован јухары баша кечиб, чидди көркөм алды, һаманы саит олмага чагырды:

— Бир дәгигә! Бир дәгигә! Гулаг асын! Илк дәрән гәһгәһәләрә башламагыныз мүнасибәтлә сизн тәбрик едирәм!

Тэләбәләр Кетонун бу тәбрикини дә гәһгәһә илә гарышаладылар. Бу вахт спифин гапысы агзында бир кәч көрүндү. Ладо ону көстөрб Реваздан сорушду:

— Оғру кими кәлән кимдир?

— Сәһв етмирәмсә, актјордур...

— Актјор?! Актјорун бизим спифидә нә иши?

Гырмызјанагалы, диркөзлү, башында әјри-јүрү јәј шлјәпасы олан бу кәч күлә-күлә онлара јахынашды, салам верди.

— Дејәрсән, сәһв кәлмисиниз?—дејә Реваз ону баша салмаған чалышды:—Бура јерин дејил.

— Нијә?!

— Чүнки бурда актјор јохдур.

— Рассам ки вар. Мән дә рәссам олмаг истәјирәм.

— Бәс сон Миша Чнаурелн дејилсән?!

— Өзүдүр ки, вар!

— Ахы сөни сөһнөдө көрмүшөм.

— Нө олар, инди дө молберт архасында көр!

Көңч сажмазжана онларын жаңында кеңиб, Ладонун бөйрүндөн бир дүртмө бурду, Кетованын гаршысында илжапасыны чыхарыб баш ээди, Бөйруза гымышыб гаш-көзүнү ојнатды, Кетована сары дөндү:

— Ичазө верәрсән, жаңында бәргәрар олум?!
— Бујура биләрсиниз.

Отар бөүкү вә ишыгы иди, саг диварындагы үч ири пәнчәрәдән галын, ағ пәрдәләр асылмыш, ортасы жыгылыб күл кими дүзөлмишиди.

Мүәллим ичәри кирди, ајәг үстә дајанан көңчләрә әли илә әлләшмәји төклиф едиб, сөһнә кими һүндүр бир јерә чыхды. Илк дәрә мүнәсибәтилә онлары тәбрикдән, гәјдә-танун һаггында мә'луматлардан сонра, ани фәсилә вериб, һамыны бир-бир нәзәрлән кечирди. Сонра үзүнү Реваза тутду:

— Дејәсән, кәлмәјән јохдур?

— Јохдур!—Реваз ајага галхды,—бир нәфәр артыгдыр.

— О кимдир?

— Актјор...

— Миша Чнаурели?! Бизим Миша һеч јердә, һеч заман артыг ола билмәз. О, чох габилитјәтли тәләбәдир, чәсарәтлә дејирәм, кәлчәји бөјүкдүр.

Һамы һејрәт ичиндә көзүнү Михаил Чнаурелијә дикди. Тәкчә Кетован Мағалашвилдән башга!

Мүәллим Ревадан соруду:

— Бәс Марија Ратјјева һаны?!
— Архададыр.

Марија ајага галхды. Бөйруз керия чеврилди. Марија онлардан һисбәтән бөјүкдү. Учабојлу иди, чјиниләринә күллү ипәк шал салмышды. Маријадан о тәрәфдә, гапыја јахын јердә, Коста адлы сарынын бир тәләбә әлләшмишиди.

Мүәллим һәм Реваза, һәм Маријаја әлләшмәк үчүн ичазә верди, өзү сөһнәнин сағ тәрәфиндә үстүнә пәрдә өртүлмүш һејкәлә јахынлашды. Пәрдәни көтүрүб:

— Бу башы чәкнин!—деди, көстәришләрини вериб отагдан чыхды.

Бөйруз карандашы әлиһә көтүрдү.

7

Евә гајыданда көзләриндә бир дүңја севинч јанырды.

Һејәтә кирәндә, дашлы чыгырга лилләкәнә доғру кедәндә, Әлигулу Нәчәфову Әминә хала илә сөһбәт едән көрүб:

— Әлигулу дајы!—дејә гышгырды вә јүјүрдү. Лилләләри галханда, габагына көлән Әлигулу әлиһдә туттауғу беш гәрәифли узатды:

— Тәбрик едирәм, Бөйруз!—деди, дәрһал адәти үзрә буриуну еһмаллыча сыхды:—Бүтүн арзуларына белә чатасан!

— Сағ ол, Әлигулу дајы!

Әминә хала столун башына самовар гојмушду. Әлигулу Нәчәфов бир әлиһи Бөйрузун чјиниһә гојуб, стола тәрәф ашарды:

— Әминә халанын чајыны ичмәјиб кетмәк күһәлдир,—деди,—кәл, әлләш!

Бөйруз һәрәси бир рәңкдә олан гәрәифилләрә бахырды: гырмызы, ағ, сары, чәһраја, гәһвоји рәңкли бу гәрәифилләр бир јердә көзәл көрүнүрдү. Әминә хала чајлары сүзүб стәкәнлары Әлигулуја тәрәф, Бөйруза тәрәф узатды вә соруду:—

— Бу чаван сөһни нәјиндир, Әлигулу?!

— Достумун оғлу!

— Достунун дәрди олмасын кәрәк. Ај оғул, о күлләри гој бир кәһара, чај ич, сәһәрлән мәктәбсән.

Бөйруз отагына кечди, күлдана су төкдү, ону күлләрлә бирликдә Беккер саатынын жаңындакы шкафын үстүнә гојду. Гәрәифилләр күлданда даһа гәшәк олды. Бөйруз јенә сјвана, онларын жаңына гајытды. Әлигулу ичдији чајы тәрифләјирди. Әминә хала мәләһәтнин итирәмниш, ири, дәјирмисфәтли, мөһкәмбөдәнли, сағлам, зирәк бир гадынды. Әлигулунун тәрифиндән хошалланды, јапағлары гызарды, она еһтирамла баһа-баһа соруду:

— Ај Әлигулу, ушағлары кәтирмәдин?

— Һәлә јох. Дарыхмышам јаман. Әләлхүсүс балача гызым Гәмәр үчүн. Елә шејтан гыздыр ки! Јахшы, даһа мән кедим. Чаја көрә, сағ ол, Әминә бачы!

Әлигулу ајага галхды, Бөйруза сары дөндү:

— Оғул, јерим ки, аллаһа шүкүр тәһмијурсән. Давидовски адына күчәдә. Тез-тез кәл јаңыма.

Бөйруз да ајага галхды, «мүтләг кәлчәјәм» дејиб ону күчә гапысына гәдәр өтүрдү. Кери гајыданда исә карандаш әлиһдә иди, шкафын үстүндәки гәрәифилләри чәкирди.

8

Беләликлә, бир-иһи ај кечди.

Бөйруз Тифлисә, мәктәбә, тәләбә достларына бағланды. Рәссам е'малатханаларында күнләри мә'налы, шәһн кечирди. Аполлонун башыны чәкирдиләр. Бир нечә дәфә мүәллим өзү она јахынлашыб, шәклинә бахмыш, изаһат вә көстәриш вермишиди. Бөйруз дәрәсә нә гәдәр тез кәлирдисә, Ревазы һөкмән синифдә көрүрдү. Нә сирдисә,

Һәмишә биринчи Реназ кәлирди. Зирәклиһиңә, бачарыгына, дилли-диләэрләһиңә көрә ушағлар оңу «администратор» деҗә чагырылдылар. О, буидан гәтиҗән һичимирди. Ревазын сәһәр биринчи кәлмәсн һагһиңа достлары мәзәли әһвалатлар уҗдуруб данышыр, деҗиб күлдүрдүләр. Куҗа Реназ һеч ева кетмир, елә мәктәбдә кечәләҗир.

Миша Чнаурезини шөһрәти дилдә-агызда кәзир, актёрлугуңу мәһәрәтлә көстәрә билирди. Бир дәфә эзик-үзүк җәҗ шлҗанасыны Кето көтүрүб кизлиңә Ревазә өтүрдү. Реваз да Ладоҗа. Ладо, көзүнә дөндүдүм исе, еләмә тәһбаллик, көтүр бу шлҗананы, анар гоҗ Аполлоңун башына, Миша шлҗанасыны актарыб тапмады, бир-бир ушағлардан сорушду. Һәмә күлә-күлә «билмирәм» деҗәндә, Миша дөлдүхсеңуб ағламаға бәшләди. Әввәл ушағлар буну зарафат билдиләр. Амма Мишаның доғрудан да үрәкдән ағладыгыны көрүб пәрт олдулар. Реваз тез шлҗананы Аполлоңун башындан көтүрүб она верди. Миша җанагындан сүзүлән җашы силә-силә шлҗанасының эзик-үзүк җерләрини дүзәлтди, көзүнү алтындан пәрт даҗанмыш ушағларга бахды. Көзләһилмәдән гәһгәһә чәкиб, шлҗанаҗа бир тәһик вурду:

— Һә, немәсиниз?—деди,—өзүңүз өз аҗагыңызла шлҗанамы кәтрдиниз, жоҗса жоҗ? Елә билдиниз, оңу Аполлоңун башында көрмүрдүм?

Шлҗанаҗа һәрә бир тәһик вурду, төп кими ора-бура атылды. Бирдән бу шлҗана кимнәсә күчлү зәрбәсн илә ачығ һаңчәрәдән чөлә учду вә бу, шидәтлә гәһгәһә доғурду. Үзүн мүддәт бу әһвалат уңудлмады.

Тәһфүсәләрдә һеч кимә гошулмаҗан, бир кәһарда сакит, фағыр даҗанан Бәһруз һәмишә зарафатлашан достларына бахыб күлдүрдү. Кимнәләсә үтәһҗәт багламағ, мәсәлә Мариҗа Ратиҗеваҗа җахынлашмағ, оңуһә сөһбәт етмәк истаҗир, һәдәсә чәкиһир, утаһыр вә буна чәсарәт көстәрмирди. Нәһәҗәт, Мариҗа өзү она тәрәф кәлди:

— Ниҗә һеч кимә гошулмурсан, Бәһруз?!

Дәгнҗ чаваб верә билмәдиҗи үчүн Бәһруз чиҗилләрини атды, бир аз да җазарды. Мариҗаның көзләриңә бахды. Бу садә, көнч рус гадыһиң тәһиз, аҗдын көзләриңдә көл мавилиҗи вә сакитлиҗи варды. Чиҗилләриңә салдыгы һиәк шалың сачағларыны оҗнада-оҗнада җенә сорушду:

— Ниҗә һәмишә фикриһсән, бәлкә бир дәрдин-сәрин вар?!

— Жоҗ!

— Гәрибә чавансан, гузу кими дилсиз-агызсыз. Җәгин евиниз үчүн дарыхырсан?!

— Дарыхырам, чүки һәмишә евдә, мәһәлләдә олмушам, ата-анамла бирдикдә!

— Җәгин ки, севдиҗиң гыз да олуб?

— Олуб!—бу кәлмәни деҗәндә Бәһруз гызарыб башыны әшағы дикди. Мариҗа астаҗа күлдүрдү:

— Даһа ниҗә утаһырсан?!

— Биздә белә ачығ сөһбәт олмур.

— Аҗындыр. Җәгин о гызы һиди дә истаҗирсан?!

— Истаҗирәм.

— Көзәлдир?

— Көзәлдир.

— О да сәни севир?

— Севир... Амма... бу, баш тутан иш деҗил.

— Җа дөвләтлә гыздыр, бәҗни-һаһни, җа да руһани бир адамың...

— Дүздүр...

— Бәлкә буна көрә фикир чәкирсән?

— Уңуду билмирәм.

— Баша дүшүрәм, Бәһруз! Мәһни дә һәҗәтиҗ фарәһли кечмәҗиб. Әрдәҗәм. Әрим дә бурда, доғфарханала ишләҗир. Ниҗә адам леҗил. Әрә кетмишәм, сәһра нешман олмушам. Рәсәмлыға да һәвәсн чохдур. Она көрә дә бурада, сизнлә охуҗурам. Әримдән дә һәм арымағ истаҗирәм, һәм дә жоҗ...

— Ниҗә?

— Севә билмирәм. Севкиһсән дә һәҗәтиҗ нә мәһәси?!

Бу сөһбәтдән сәһра Бәһруз Мариҗаҗа өзү җахынлашырды. Дәрә гуртаранда ева бир җердә кедирдиләр. Мариҗа һәр дәфә она:

— Кәдәк бизә, Бәһруз, гонаҗым ол!—деҗирди.

— Чох сағ ол, Мариҗа, баһа бир вахт...

Бәһрузиң чох, җахын олдуғу тәләбә Ладо һиди. Деҗиб-күләң, зарафаты севән Ладо дәрәсә дә чиҗди җанашырды. Рәсәмлыға өтәри һәвәслә жоҗ, алудәликлә бағланмышды. Һәр дәфә сәһәдән сөһбәт дүшәндә гызгыһлығла данышырды. Ән чох Миша Чнаурези илә мүбәһисә едирди. Бир-һки дәфә онларын мүбәһисәсә аз гала даваҗа чеврилмишди. Һәр һкисн һиәдкар, сөзүндән, фикриңдән дөһмәз олдуғу үчүн бир-бири илә разылашмамыш, еһтирасла, чоһгунлуғла давам едән мүбәһисә даһа да гызшымышды. Кетован вә Реваз онларын арасына кириб, һәр һкисниң сакитләшдирмишди. Ладо Бәһрузиң ишләриңә бахар, фикриңи сөҗләҗәр, өз рәсмләриңи она көстәрәр, рәҗһиң еҗрәнмәҗә чалышарды. Гызлардан даһишмағы хүсусилә севәрди:

— Аҗ Бәһруз, Ортачала бағларыны көрмүсән?

— Жоҗ!

— Онда Ортачала көзәлләриңи дә көрмәһисән. Ағымда көзәл деҗирәм. Ортачала гызлары кими көзәл гызлар дүһиҗәда тапылмаз. Бир җанағлары вар, гыпгырмызә, чиҗәлөк кими. Өзләри дә елә мейрибандыр ки! Кечән һд бири илә таныш олмушдүм. Билирсән, нечә җахшы гызды, сәд һеҗиҗ ки, мәһимлә чох аз көрүшдү. Билирсән,

нијә? Атасы ону јашлы бир кишијә әрә верди. Беш-алты күн бундан әввәл көрдүм күчәдә. О көзәл гыздан һеч нә галмамшыды. Јазығым кәлди. Бир дәфә бош вахтымызда сәни Ортачала бағларына апарарам, көзәл гызлары өз көзләринлә көрәрсән. Сопра өзүн ордан ола чәкмәзсән.

— Еһ, вахтымыз вар ки?

— Нијә јохдур? Гыз үчүн чанымы верәрәм, нәинки вахтымиз... Тәки таныш оласан... Вахт тапмаға нә вар ки? Истриһәт күнү нә едирсән?

— Шәкил чәкирәм.

— Бүтүн күнү?!—Ладо һејрәтлә она бахды. Реваза сары дөндү:—Ај Реваз, бүтүн күнү шәкил чәкир. Башына ағыл гој!

— Бәһруз һәр шәјни јерини јакшы билр, Ладо!

— Еһ, сән дә башладың... Ај Бәһруз, бәс дарыхмырсан?!

— Јох!

— Даһа сөзүм јох... Сәнинки мәнимлә тутмаз... Елә Реваз јакшыдыр. Келди, кечә-күндүз шәкил чәкин...

Реваз күлә-күлә деди:

— Ортачала көзәлләрини о гәдәр дә ахмаг билмә, Ладо. Онлар һәр јолдан өтәни јакшына бурахмырлар...

— Мән јолдан өтән дејиләм. Һәләлик!

Реваз Бәһруза сары дөндү:

— Доғрудан чох дарыхмырсан? Онда сәни бу истриһәт күнү бизә апарачағам, Евимизә.

Бу бир-ики ај әрзиндә Бәһруз бир нечә дәфә Әлигулу Нәчәфовун јанына—Давидовски күчәдәки мәтбәәјә кетмишиди. Вахтилә «Молла Носрәддин» журналыны верәләркән, онун шәкилләринә бахаркән, бу журналын һарада, нечә вә нә чүр чап олуңдуғу һағында һеч тәсәввүрү јох иди. Инди бу журналын чилдәнмәсиндә, дашынамәсиндә редаксијаја көмөк едән ушағлары гошулмушду. Белә гызгын иш вахтларындан бириндә әлләрини архасында тутум, долубәдәнти, саллағбығлы Мирзә Чәлил отаға кирди. Синиғә олдуғу кими, ушағлар ајаға галхдылар. Мирзә Чәлил күлә-күлә онлары бахды, Әлигулудан ушағларын ким олдуғуну бир-бир сорушду. Нөвбә Бәһруза чатанда, онун рәссамлығ мәктәбиндә охуңуғуну билиб, јакшына кәлди, Бәһрузун ирн көзләринә диггәтлә бахыб:

— Мәрһәба, оғлум, мәрһәба!—деди,—бизим журнала да рәссам лазимдыр, халға да. Кимин оғлусан?

— Ширәлибәј Кәнкәрлинин.

— Ешитмишәм. Нәчиб адамдыр, јакшы адамдыр, Әшрәфбәј киндир?!

— Бабамдыр.

— Әшрәфбәјлә чох көрүшүшәм. Әсл ағсагалдыр. Онун бу ағ-

сагаллығыны нәвәсини ағыллы олмағында көрүрәм. Чох шадам, оғлум, бизим милләтин ағыллы өвләлләра ештијачы сонсуздур.

Мирзә Чәлил Бәһруза бир дә мәһәббәтлә бахды:

— Бәлкә бир шәј лазимдыр?!

— Сағ олуң, мүәллим!

— Бир чәгниләјин олса, утайма, Тифлис бизим доғма шәһәримиздир, кәл јанымыз, көмәк едәк!

— Баш үстә, мүәллим!

— Бәс мәни таныјырсан?

— Бәли, таныјырам. Бу журналын редактору, бир дә јазычысы кими.

— Јазычы кими?!—Мирзә Чәлил һејрәтләнди,—нәјими охуму-сан?!

— Атам сизин «Почт гутусу» һекајәсини мәнә данышыб. Тифлисдән бизә—Нахчывана кәлән гәзетдә чап олуңмушду.

— Дүздү. «Шәрг-Рус» гәзетиндә.

— Бәли!

Мирзә Чәлил мәмнун-мәмнун бир дә бүтүн ушағлары нәзәрән кечирди, ағыр, тәкмили јеришлә, јенә әлләрини архасында тутуб Әлигулу илә бирликдә отағдан чыхды.

9

Бәһруз атасындан мәктуб алды. Мәктуб бир нечә дәфә охуңу-са да, дојмады. Ширәлибәј евдән-ешикдән. Нахчыванлан мәлүмәт вериб, ахырда «Әлигулуја мөндән салам јетирмәјин унутма!» сөзләрини јазмышды. Мәктуб гәриблик һиссини үрәјиндән чыхартмышды вә хәјалы Нахчывана учмушду. Бирдәи «еј, Бәһруз» сәсини ешидиб, ејвандан бојлананда, ашағыда, дарвазаның јанындаки дашлы чығырда Хәлил Мусајевн көрдү.

— Хәлил, чых јухары,—деди.

Хәлил шилләлери галха-галха, гәрибә бир севинчлә, һәјәчанлә Бәһрузу саламлады.

— Салам!—Бәһруз олинн узатды,—хош кәлмисән, ај Хәлил, бу-јур, кеч отаға.

— Әшшиң, отаға нә вар е... А Бәһруз, гоңшуларын көзүмә дәј-мид.

— Онлары һардан таныјырсан?!—Бәһруз һејрәтлә сорушду.

— О дәфә кәлмишидм сизә. Сән һараса шәкил чәкмәјә кетмишидн. Таныш олдум. Һәлә сәмавар чајы да ичдим. Өз арамшыдыр, Әминә халаның гызы чох гошәнк гыздыр.

— Ону да көрмүсән?

— Бәс нечә! Дүзүнү де, Бәһруз, вурулмамысан?!

— Јох!

— Нә әчәб?! Елө көзәлө вурулмамаг олар?! Ешитмишидм ки, түрк көзәлләриңә чатан олмаз. Амма белә көзәл... Сәндән киләт-мәкәчәям, мән дәли-диванәчәям. Ону көрәндән бәри өзүмдә дежиләм. Сәңә гитбә едирәм ки, белә бир көзәл гызла гопшусан.

— О бурда јашамыр. Әминә халаның да гызы дејил. Бачысы гызы...

— Нә фәрги вар? Түрк көзәлидир ки?!

— Јахшыда дејил, узагдадыр...

— Нә олсуң, бир ајагы ки, бурдадыр. Онуң шәклинн чәкәчәям. Өзүң тәң разылыг алмышам. Сәң нечә, буна етираз етмирсән ки?!

— Јох!

— Гызыл оғлансан, Бәһруз!—Хәлил разы һалда, әлини оһун күрәјинә вурә-вурә алава етди:—Урәји кешш адамларә мәһәббә-тим чоһдур. Отагың һансыдыр?!

— Будур, күнчәки.

Хәлил Мусәјев отага кириб һәр шеји көздән кечирди:

— Гияһәтдир, Бәһруз. Ишләмәк үчүн дә шәраһт вар. Бизин тәләбәләрән бура мәнән башга даһа ким кәлиб?!

— Марија Рәтијева.

— Марија?!—Хәлил тәзәчүблә она сары чеврилди:— Билмәк оләр, нә үчүн кәлиб?!

— Шәкәд чәкмәк үчүн...

Хәлил мә'на илә баһыб күлдү:

— Әлбәттә, даһа нә үчүн кәләчәк ки?! Јахшы, шәһәрә чыхмаг истәјирсән, јохса јох?!

— Истәјирәм, Давидовски күчәсинә кәдәчәям.

— Кәл, бир јердә кәдәк, орда сәндән ајрыларам.

Давидовски күчәсинә, мәтбәјә чатанда, Хәлил дајаныб шүб-һәли-шүбһәли Бәһруза баһды:

— Журнала кәдирсән, орда кими таныјырсан?

— Әлигулу Нәчәфову.

— Әшиң, буһу бајагдан десәнә. Мән она шәкәлләр апармаг истәјирдим. Мәннә она мәһкәм тәшир... Гој көмәк етсин...

— Јахшы, дејирәм, архајын ол!

Бәһруз ондан ајрылыб пилләләри галхды, иккинчи мәртәбәдә, сәг тәрәфдәки гаһыны дөјдү. Ичәридән ушаг сәси кәлди. Гаһы ачы-ландә Бәһрузуң гаршысында балача бир гыз дајанды.

— Гәмәр, кимдир орда?!—отагдан Әлигулу Нәчәфовуң сәси ешидилди. Соһра өзү дәһлизә чыхды:—Оһо, Бәһруз, бујур ичәри кәл, гајһанан сәни чоһ истәјәчәк. Кәл, утанма, әввәлчә шәјтан гызы Гәмәрлә таныш ол!

Балача гыз күлдү, дилини чыхарыб севинә-севинә отага гаңды. Бәһруз ичәри кечәндә, Әлигулу Нәчәфов әлини сыха-сыха:

— Аһләм кәлиб!—дејә севинчәк хәбәр верди,—һәмшиәлик, Өв-рәтим ә'ла плов бишириб, әсл Наһчыван плову. Нә јахшы кәлиб

чыхды, әј Бәһруз. Ниһә, үрәјимдән кетирдин, елә кечирдин, елә бил кәјдән мәһим үчүн әһбилә дүшдүң. Бу кәлишин үрәјимдән олду. Кеч, кеч отага!..

БЕШИНЧИ ФӘСИЛ

1

Ревәз Абасадзә истираһәт күнү Бәһрузу евләринә дә'вәт етмишид. Оһларын еви Александр бағынын сәг тәрәфиндә, почт биһасынын јерләшдији узун проспектин башында, күл магазасы-нын јанында иди. Бәһруз ири, дәјирми бир һәјәтә кирди, үһванә баһыб Ревәзын јашадыгы мәһзилә ахтарды. Иккинчи мәртәбәјә галхыб гаһының әһкинн басыб көзләмәјә бәшләды. Гаһы кеч ачылды. Бәһруз гаршысында ағ көјүккә, јараныгылы, иһчәбәлли бир гыз көрүб, әввәлчә чашды, динә билмәди, соһра удгуна-удгуна сорхшду:

— Ревәз бурада олур?!

— Бәли, бујуруң, кешин ичәри.

— Евдәдир?

— Кешин отага...—гыз суәлына чаваб вермәдән күлә-күлә оһу ева дә'вәт етди: Чәкинмәјин, кешин отага.

Бәһруз сыхыла-сыхыла дәһлиздән өтүб ачыг гаһыдан отага кирәндә ики гызын јанашы дајандыгыны көрүб јенә чашды, баһыны тәрәптәккә салам верди. Гызлар күлә-күлә саламы алыб ири диваны көстәрдиләр:

— Бујуруң, әјләшин!

Гаһыны ачан гыз да ичәријә даһил олду.

— Ревәз евадә јохдур, — деди, — нараһәт олмајын, һарда олса, бир-иһи дәһлигәјә кәләчәкдир. Мәннә аһым Етеријидир. Ревәзын халасы гызыјам, баһын, о иһи гызын бири Ревәзын әһис гызы, о бири-си иһә биһиси гызыдыр.

Бәһруз баһыны галдырыб, мә'луматлары вериб сусмуш, диванын јанындакы креслоһуң бөјрундә дајанмыш Етеријә баһды. Оһуң гәшәк, ала көзләри ишыг кими титрәјирди.

— Кәлиң, әјләшин!—Бәһруз Етеријә креслоһу көстәрди,— Оһлармы шәклиннәзи чәким?!

— Олар, нијә олмур,—Етери креслода әјләшди,—бәс о гызлар?!

— Оһлары да соһра чәкәрәм.

Зәһк сәси ешидилди, гызлардан бири гаһија чумду. Ревәз тәһк-нәфәс ичәри даһил олду. Јаһаглары гыпгырмызы гызармышды.

— Бу һәдир чаным, биринчи дәфәдир бизә ајаг ачыр, көр ев

саһибн киһи диванда өзүнө нечә җер еләҗиб?—деҗә Реваз шампан шүшәсини стола гоҗду:—Һәлә бир бачмын шәклинн дә чәкир. Баһо, көрмәмишә үз вердин, чыхды җухары баша, һәлә бир астар да истәди. Өзүнү наза гоҗмушду. «Јахшы деҗил, утанырам, нараһат етмәҗә еһтиҗач јохдур»—деҗирди, индисә аз гала, кәлиб башымда әләшсин.

Ғызлар ону бу зарафатына күлдүрдүләр. Бәһруз исә санки ешитмир, елә Етеринн чәкирди. Башыны галдырыб тез-тез она баханда, ғыз өзүндән асылы олмадан ғызары, һәҗачанланарды. Етери һәссас ғызды, Бәһрузун бахышларына дөзә билмирди. Реваз исә ниди басаҗкынын әкенинә, ғызларын үстүнә җериҗиб чидди тәрәдә деҗирди:

—Һә, көрүрсүнүз, јаныныза киһи кәтирмишәм?! Ғузу киһи сакит, бузов киһи фағыр, гарагашлы, гарабыҗлы, чинарбоҗлу бир чаваһ! Јахшы-јахшы бахын, јахшы-јахшы фикирләшин, һансынын дәшүнә јатса, ону да бир күл киһи достума бағышлајачаҗам. Амма бир шәртлә: дава салмаҗын.

Ғызлар ниди күлмүр, чидди көркәм алыб бахырдылар. Реваз онларын гулағына нәсә пычылдады. Һәр икисн гәһгәһә чәкәндә, Бәһруза сары чеврилди:

—Јолдаш рәссам, мәнин бачым натурада дајанмағы сеvmир. Ону наһаҗ мәчбур едирсән.

—Јох, сеvmирам!—Етери дәрһал чаваб верди:—Мәни дајанмаҗә һеч кәс мәчбур етмир.

—Пардон!—Реваз пәрт олду, јенә ғызлары нәсә деҗиб, онлары гоңшу отаҗа апарды.

Бәһруз ејин һәвәслә Етериннн шәклинн чәкирди. Ғыз сорушду:—Демәк, киһи көрсәниз, беләчә чәкиссиниз?!

—Һамыны јох, тәкчә көзәл ғызлары...

—Мән көзәләм?!

—Сөзсүз!

—Инанмырам.

—Ниҗә, јохса өзүн буна шүбһә едирсән?!

—Һә билим, киһин көзүндә нечә. Халам деҗир ки, меҗмусан.

—Мән дә сәһрдән фикирләширәм ки, чәкдиҗим ниҗә меҗмуна охшаҗыр.

Һәр икисн гәһгәһә илә күлдү. Етери әлини узатды:

—Көстәрин көрүм.

—Һәлә гуртармамышам.

—Бас нә вахт гуртарачаҗсыныз?!

—Һеч заман.

—Бу нә демәкдир?!

—Баша дүшмәдиниз?

—Јох!

—Җәһн... җәһн...—Бәһруз тәрәддүд етди,—Һәмишә шәклинннн чәкмәк истәрдим.

—Чох сәғ олуи, миннәтдарам, даһа сәбрим чатмыр.

—Бир аз да!

Бәһруз сүрәтлә ишләди, сонра карандашы, чәкдиҗи қаҗызы көтүрдү, ону Етериҗә көстәриб деди:

—Һәлә гуртармамышам, гуртаран киһи сәнә бағышлајачаҗам!

Реваз гоңшу отаҗдан гаҗыдыб һәҗ-күҗлә ичәри кирди:

—Чаным, белә шеҗ олмаз, әҗ Бәһруз, бура ишләмәҗә кәлмисәп, јохса Етериннн шәклинн чәкмәҗә?

—Мән һазыр!—Бәһруз Ревазын ғаршысында әскәр киһи даҗанды:—Буҗур, нә деҗирсәнсә, гуллуҗундаҗам. Унутма ки, һәлә Ладонун нә изи вар, нә да тозу...

—Ондан нараһат олма, Ладо җерин дешиҗиндән дә олса чыхыб кәлчәк.

Бу вахт гапынын зәнки ешидилди: узун-узады. Реваз гапыҗа кәдән Етериннн далынча ғышҗырды:

—Гапыны ачмаҗә тәләсә, бу һөкмән Ладодур. Гоҗ бир аз көзләсин.

Һара көзләҗир, зәнк сәси әләми башына көтүрмүшдү. Гапыдан ичәри кирән киһи бирбаша отаҗа чузан Ладо һирслә шампан шүшәсинн стола гоҗду

—Бу нәдир, гапы ачмырсыныз?—ғызлары көрән киһи көзләри ишыҗланды—Бәһ, бәһ, ниди билдим, ниҗә ачмырдыныз, чәпнәт гушлары илә бир җердәсиниз ки!

Реваз гашҗабағыны төкдү:

—Етери ханым, кәдин ғызларла јемәк һазырлаҗын. Бәһруз, Ладо, сиз дә, кәлин бу отаҗа...

—Чаным, гоҗ нәфәсимн дәрим, о дәигә ишләмәк олар?!

—Олар, Ладо, олар...

Реваз јан отаҗда натурморт һазырламышды. Һәр үчү ону чәкмәҗә башлады. Хеҗли сонра Ладо Бәһруздан сорушду:

—Ғызлар хошуна кәлир?!

—Үчү дә көзәлдир!

—Үчү дә сәнә гурбан!—Ладо ширин-ширин күлдү:—Елә билирәм ки, Реваз биздән инчимәз. Зарафатдыр!

Ғызлар күнортаүстү онлары јемәҗә чаҗырдылар. Столуи әтрафында әлләшәндә Ладо шампан шүшәсинн көтүрүб ачды, шәрабы гәдәһләрә сүздү. Зарафат едиб, һамыны күлдүрмәҗә башлады. Ревазын гашҗабағы ачылмирды. Етери һазырчаваблығы, кинаҗәси, мәһәдә сөзләри илә үстүндүҗүнү көстәрир, о бири ики ғыз һеч нә демәдән күлдүрдү. Бәһруз сәһбатә арабир ғарышырды.

—Ғызларын саҗлығына!—деҗә Ладо шәрабы ичиб јенә зарафата башлады:—Бәһруза деҗирам ки, бу үч ғыз нечәдир? Чаваб не

рир ки, үчү дө көзөлдүр. Дејирәм ки, хансыны верим сәнә, фикир-
дәшмәдән чаваб верир ки, үчүнү дө!

— Мән елә демәнишәм — Бәһрузуи бу сөзләри гәһгәһәләр ичин-
дә ешидилмәз олду.

Ахшам оилар Александр багыны көзмәжә чыхдылар. Ики гыз-
дан бири Ладонун, о бири Ревазын голуна кирмишди. Бәһруз Ете-
ри илә жанашы оиларын ардынча кәлирди. Пәйыз багда һөкмран-
лыг едирди. Скамјалар бомбошду. Һава ајазды. Бәһруз Етеријә
деди:

— О ики гыз да бурда галыр?

— Јох, кәнддә, бири әрдәдир, о бирисен нишанлыдыр.

— Бәс сиз?!
— Мән нә әрдәјәм, нә дә нишанлы...

— Севән дә јохдур?
— Севән вар. Оглан бу гызларын олдуғу кәнддәдир. Дөвләт-
ли баласыдыр, мәнсә касыб... Горхурам, бу севкимиз баш тутма-
сын... Ушағлығым агыр кечиб, атасыз-анасыз... Каһ нәном, каһ ха-
лам бахыб. Јенә халамкилдәјәм, Ревазкилдә... Ја гисмәт!

— Оглан нечәдир?!

— Иис дејил. Тәкчә она инанырам.

— Көрүнүр, чох севирсән...

— Нә олсун ки, чох севирәм. Сән сајдығыны сај, көр фәләк нә
сајыр...
— Орасы еләдир...
— Иис етдим ки, кимсә бәрк севирсиниз?!

Бәһруз диксинди, һәтта гызарды. Етери онун бу әһвали-руһијјә-
синдән хәбәрсиз һалда сөзүнә давам етди:

— Дүзүнү дејирәм, мәнн чәкәндә, мәнн јох, башгасыны көрүр
вә башгасыны чәкирдиниз.

— Ола билмәз!

— Онда бу кун чәкдијиниз шәклә евдә диггәтлә бахын.

Бәһруз оилардан кеч ајрылды, евә кәләндә Беккер саатында он
икнә ишләјирди. Етеринин сөзләрини хатырлаыб, чәлд кағызла-
ры јерә төкдү, оиларын арасында бу кун чөкдији шәкли чыхардан-
да һејрәтиндән гуруду. Һәгигәтан, Етерини јох, Назлыны чәкмиш-
ди, һејрәтдән икинчи һејрәт доғду; Етери на гәдәр һәссас ниши,
лап сәһркар кими! Гәрибәдир, Бәһруз өзүндә көр нечә дәрнә һис-
сијјат јашадырмыш. Бу һиссијјата гапылдығындаи гаршысында
көрдүјүнү јох, үрәјинлә. варлығында бәсләдији бир адамы чәк-
мишди.

2

Дәрсдә кимсә Бәһрузун голуна тохунду, чевриләндә әјилиб она
кагыз узатмыш Костаны көрдү. Коста күлә-күлә:—Тәчиди вә ва-

чиб мәктуб,—деди, дәрһал да јеринә чөкилди. Бәһруз кағыз
ачыб охду: «Ахшамә планан варса, һөкмән дәјиш! Чүнки дәрәдән
сонра мәннмлә бизә кедәчкәсон! Маријә.» Бүкүб чибнә доғдуғу
бу гыса мәктуб онда мұхталәғи фикирлар ојатды. Танәффүсдә Мари-
ријјәја јахылашмағ истади, онун әввал Ревазла, сонра Ладә илә,
даһа сонра Хәлил Мусајевлә хысылландығыны көрүб, мәһтәлә
галты, фикирләинди: «Буилар нә демәкдир?»

Мәшгәләләр гуртарандан сонра, Бәһруз шәјләрини ығынды-
ранда Маријә Рәтијеванын гапынын јанында кәләдәјини көрүб
тәләсди. Кағыз-куғызларыны голтуғуна вуруб, дәһлизә чыхты. аста-
аста пролијјәјон Маријәја чатды.

— Нијә тутуңсан, јохса мәннмлә кетмәк истәмирсән?!

— Истәјирәм.

— Дүзүнү де, Бәһруз, бәлкә ишин вар?!

— Јох, Маријә, ишим-задым јохдур.

Күчәжә чыхдылар. Һава соғутду, ғышын нәфәси ачығ-ајдын ду-
јулмағла иди. Маријә онун голуна кириб:

— Ғышы һеч севмирәм,—деди,—ғыш кәләндә гаһым гаралыр.

Оилар Надзаладеви мејданында кечиб, Сумбатов күчасинин
тининдән јухары галтхидиләр. Даш дөшәмиш бу күчәнин бир тәрә-
финдән узанан архан шырылтысы алаһи көтүрмүшдү. Күчәнин гур-
тарачағында, башга күчәжә дөвән јердә, һәм бу күчәжә, һәм дә о
бири күчәжә бахан дәјирми еванлы, Шәрг үслублу бир евиң гар-
шысында кечдиләр. Бәһруз бир аылығ дајаныб кәмијә охшајан бу
бинаја, онун ејванына, сүтунларына, сүтунлар арасындаки нахыш-
лы, бәзәкли шәбәкәләрә тамаша етди. Бу шәбәкәләр инчәликлә,
јүксәк зөвглә дүзәлдилмишди, тахтада кәсилән нахышлар исә
бир-бирини тамамлајырды.

— Дејәсән бу ејваны чөкмәк истәјирсән?!—Маријә күлә-күлә
сорушду.

— Чох гәшәнкдир...

— Сәнә елә јерләр көстәрәм ки, агзын ачыла галар. Кәл, инди
ишимиз вар.

Гаршыда, бирмәртәбәли евләрини јәшинда, икимәртәбәли, шү-
шәбәндил бир бинаја јахылашдылар. Бинанын ашағысында, үч
пәнчәрәнин бөјрүндәки гапынын даш астанасына чыханда, Маријә:
— Бах, бу да бизим ев!—деди вә гапыны ачды—кеч ичәри, Бәһ-
руз!

Өзү дә онун ардынча кириб, гапыны өртдү. Бәһруз сәлигәли,
түл пәрдәли, халы дөшәмиш отаға көз кәзирди. Отағ бөүк иди,
ортадаки дәјирми столун үстүндә нахышлы, рәнкбәрәнк сүфрә са-
лынышды. Ики пәнчәрә арасындаки гәдими шкафта мұхтәлиф
бәзәкли фигурлар, бүлүр вазлар, ғызыл, күмүш сүјуна чөкмиш
балача һејкәлләр шүшә архасындан бәрг сачырды. Шкафийн гаршы

төрөңдө, архаан тахтагы күзүкүлү, көйнө мешип диванын ортасына балача халы салынмышды.

— Бујур, эјлеш!—дејо Марија Бөһруза диваны көстөрип, жан отага кечди. Бөһруз таваны һүндүр, өзү кениш олан отага бир дө көз кээдирип, диванда эјлөшди вә бајадан ону дидиб дагыдан бир сирр јенидән варлығыны бүрүдү. Гәти, ајдын нәтичәјә кәлмәмиш, јан отагдан чыхан Маријаны гөһвөји ронкди, ағымтыл дүјмөлөрдлө бәләнмиш јумнаг халатда көрдү. Марија күлө-күлө јахынлашып ону јанында эјлөшди, бир элини бојунна кечирип:

— Бөһруз!—дејо пичылдады,—нијә мәнә һејрәтлө бахирсан, һә, Бөһруз?! Јохса бир гадынын сәни тайһа бир евә кәтирмәси гәрибә кәлир?!

— Биңдә, Нахчыванда белә шеј олмаз!—Бөһруз садәләвһләкүлә дилләндә, Марија өзүнү сәхләјә билмәјиб күлдү.

— Нә сәдрәләр, өлдүрөрләр?

— Бәлкә дә. Бир дөфә, Нахчыванда, күчәдә, бир гадынын шәклин чакмәк истәдим, аз гәлдәлар ки, мәнни дири-дири јесинләр.

— Бура исә Күрчүстанды, Тифлис шәһәридир... Мән дә сәнин достун, тәләбә јолдашын.. Јәгин ки, горхулу һеч нә јохдур, ола да билмәз. Дүздүр?

— Дүздүр.

— Бу күн һәм дә анадан олан күнүмдүр. Бу евә биринчи сәни дөһвәт етмишәм. Инди дур, мәнә көмәк елә...

Онлар мөтбөхдән мүхтәлиф габлары кәтирип стола дүздүләр. Бөһруз истиләјини итирмәјән тәндир чөрәкләрини доғрадыча әтри отага долурду. Марија тез-тез Бөһруза тапшырыглар вериди. Гапы бәркдән дөјүләндә Бөһруз јүјүрдү, гучағы долу Ревазла отага гәјитди.

— Ај дост!—Реваз отага көз кээдирип сорушду:—Нә тез кәлиб эјләшмисән ага кими јухары башда?! Бәс Марија һаны?!

— Мән бурдајам, Реваз,—Марија мөтбөхдән дилләнди,—Бөһрузун үстүнә һаһаг дүшүрсән. Сәни дәрсә биринчи кедирсән, о да биринчи бизни евә кәлиб!

— Bah, bah, Бөһрузун нә көзәл мүдафиәчиси вар. Оно... отагда тәксиниз ки,...

— Нә демәк истәјирсиниз!—Марија күлө-күлө сорушду.

— Ара халвәт, түлкү бәј...

— Еј, еј... узага кедирсән һа... Гулағы да јекә дејил ки, әлимә кечсин.

— Горхма, Марија, Реваз сәни дөјән адамлардан дејил!—дејо Реваз күлө-күлө мөтбөхә чумду.

Бөһруз мөјвәләри јүјүб бұлур вазлара гојду. Реваз онлары көтүрүп стола дүздү. Бу вахт јенә гапы дөјүлдү. Ладо, онун даһинча Миша Чнаурели һај-күлө даһил олдулар. Реваз голларыны ачып Мишаны гучаглады:

— Бир һәфтәдир дәрсә јохсан, бура һәрдан кәлиб чыхмысан, ај Миша!

— Гој Ладо десин.

— Сизин әзиз чаныһыз үчүн һеч нәдән хәбәрим јохдур. Гапыны дөјәндә, бир дө көрдүм ки, бөјрүмдә һејкәл кими дајанып. Иришә-иришә үзүмә бахыр.

Онлар гөһгәһә чәкә-чәкә отага кирип, Маријаны ахтардылар. Марија һеч јанда јох иди: нә јан отагда, нә дә мөтбөхдә. Реваз Бөһруза бахды:

— Бәс Марија һаны?!

— Билмирәм.

— Чаным, бәс сәни отагда дејилдин?!

— Отагда идим. Маријадан хәбәрим јохдур.

— Мөчү әдир ки!

Миша Чнаурели сәкичә столун јанында дуруб туршу хијары дишләјиб, тәндир чөрәјини элиндә тутуб, көзләри илә сүфрәјә диггәтлө бахыр, нәсә ахтарырды.

— Чаным, биз нә һајада, сәни нә һајда?!—дејо Реваз онун үстүнә дүшдү,—өзүнү ачкөз кими апарысан!

— Нә еләјирәм, чөрәк јејирәм дә!—Миша ичимиш кими диванда эјлөшди,—мән Маријадан архајынам. О мәнним ән ағылы тәләбә јолдашымдыр. Онун хәтрини јүз гат сиздән чох истәјирәм.

Ладо чеврилиб һејрәтлө Мишаја бахды:

— Бәрәкаллаһ, Миша! Бунун дили иланы да јувасыдан чыхарар.

— Јалан дејирәмсә ики көзүм төкүлсүн!

Бу вахт гапы дөјүлдү. Бөһруз гапыја чумду, Реваз фикирләшә-фикирләшә:

— Мәнчә, бу кәлән Хәлилдир,—деди.

— Јох, Кето кәлиб!—дејо Ладо она е тираз етди.

— Мәрч кәлирәм, Ладо, әкәр бу Хәлил олмаса башымы кәсарәм.

— Јазығын кәлсин о даһијанә башына!—дејо Миша Чнаурели Реваз сөз атды.

Елә бу заман Хәлилин уча боју отагда көрүндү. Реваз күлө-күлө фәрәһлө Ладоја:

— Инандым мәнә?!—дејо сорушду,—инандын?!

— Инандым.

Хәлил Миша Чнаурели кими дәрһал стола јахынлашып тәндир чөрәјини көтүрдү, достларына бахып:

— Бәс Марија һаны?—дејә сорушду.

— Марија гејбә чәкилиб!—Реваз зарафатла дилләнди:—Гејбдән дә бир мөләк кими гәјидыб кәләчәк.

Миша Чнаурели бәркдән, инамла деди:

— Марија онсуз да мөләкдир!

— Аферин, Мишал!—Ладо оуну күрөйүнө вуруб алава етди:—
Эсл чептамендир!

Бу вахт мөчүзө баш верди. Диванын бөйрүндөки дивар астача төрпөндү, ежиле дивар кими назик бир галы ачылды, ағ, узун палтарда, башында рөңкбөрөңк чөлөңк олан Марија жаваш-жаваш үзө чыхды. Бу, көзлөнүлмөз олдуғу үчүн онылары мараг бүрүмүшдү. Маријанын көзлөрүндө гөйри-ади бир парылты вар иди, достларыны офуслулажан сеһрли бир көзөлө чеврилмишди. Реваз өзүнү сах-лаја билмөйбү:

— Марија!...—дејө гышгырды,—мөн дүз дехишәм, сөн гејбдөн бир малөк кими гајыдыб кәлдин.

— Бу сөзлөрин үчүн сағ ол. Реваз—төбөссүмлө күлүмсүндү, һамыһыза миннәтдарам. Хүсусилә Миша Чиаурелија.

Бөһрүз көзлөрүни Маријадан чөкө билмир, бу күн она һәр шеј гат-гат фүсүнкар, чазибәли, сеһрли кәлир, белә һиссанларын ара-сында олдуғу үчүн өзүнү хошбөхт саныр, уймағ үчүн жалныз гана-ды чатмырды. Хәлил ирәли јериһиб, алыни Маријаја узатды, әлин-дән түтүб ону столун башына доғру апарды. Ладо әјлиб архадан Маријанын палтарыны галдырыб, өзүнү ушағ кими апара-апара ардынча јериди. Үчү дө столун јухары башында дајанды. Хәлил стлулу чөкиб һөрмәт вә һезакәтлә:

— Бујурун, әјләшин, ханым,—деди,—бујурун.

Марија амиранә бир көркәм алыб әтрафына көз кәздирди, ба-шыны дик түтүб, аһәңклә дилләнди:

— Јох, һәлә башламағ олмаз. Чүнки јахын достум Кето јохдур. Ону көзләмәк лазымдыр.

— Балкә Кетован кәлмәјәчәк?!—Миша Чиаурели сәбирсизлик көстәрди.

— Мәним бир фикрим вар.—Реваз габаға јериди,—кәлин, гапы-шини Чәкинмәјини, утанмајини, јахынлашини.

— Сизин кими бир көзәлин бу дәвәти мәним үчүн бөјүк бир шәрәфдир. Өзүмә јер тала билмирәм.

Бирдән Ладо севинчлә дилләнди:

— Ушағлар, Кето кәлир, Коста илә бирликдә. Онлары пәнчәрә-дән көрүрәм.

— Мәним бир фикрим вар.—Реваз габаға јериди—кәлин, гапы-ны ачығ гојағ, өзүмүз дө кизләнәк.

Музакирәсиз бу фикрин ичрасына башладылар. Бөһрүз гапыны ачығ гојмағ үчүн јүјүрдү, Марија мөтбәхә сары кеда-кедә:

— Ардымча кәлин!—дејө амиранә бир сәслә онылары чағырды,— Бөһрүз сән дө тәләс.

Бајағ Маријанын дивардан ачылан галы илә чыхдығы узунсов, бәпбалача отаға мөтбөхдән дө јол варды. Марија онылары бир-бир һәмни отаға өтүрдү, Бөһрүз гапыны ачығ гојуб өзүнү јетирди. Миша Чиаурелинин сәси ешидилди:

— Вај, бура гујудур ки, боғулурам.

Ән ахырда Марија кириб, ештијатла мөтбөхнин гапысыны өртдү. Һамысы сәнит олуб гулаг асдылар. Кетован Мағалашвили Коста илә евә јахынлашанда, гапыны ачығ көрөндө һејрәтләнди, олар бир-бирини үзүнә бахдылар.

— Јәгин башлајыблар,—дејө Коста Кетоја ичәри кирмәји мәс-ләһәт көрдү:—Сәи кеч, Кето.

— Јахшы дејил, гапыны дөјөк.

— Еһ, кәл көрөк, мөн биринчи кирирәм, кәл далымча,—дејө Коста габаға дүшдү. Өввәл кирчәзә, сонра отаға кечди, архаја чөнүб, горха-горха ардынча кәлән Кетону бир аң көзләди. Зәнкин сүфрә ачылымш столун әтрафында һеч кими көрмәјән бу кәңчә-рин һејрәтин һүдуд билмәдә. «Бу нәдир?! Јәни тонағлар кәлмәјиб-ләр? Јох, елә шеј ола билмәз. Балкә Марија мөтбөхдәдир?!»

— Кеч, Кето, мөтбөхә бах.

— Горхурам, Коста, өзүн кет. Нә олду, нијә дајандын, јохса сән дө горхурсан?!
— Јох, горхурам, нијә горхум ки?!
Кизләнәләрдән бири өзүнү сахлаја билмәјиб күлдү. Коста-нын рәңки ағарды.

— Сәс кәлиди, ешитдин?!
— Јох, һеч нә ешитмәдим. А Коста, адам ағчирә олмаз, кәл, бир јердә кәдәк.

— Чәним, бу нә сирдин, баш ача билмирәм.
— Ди, јахшы, кәл көрөк, Коста.

— Еј, Марија, һарадасан?!—Коста јериндән тәрпәнмәдән сәслә-ди, сонра ирәли, мөтбөхә кетди:—Кето, мөтбөхдә дө һеч кас јохдур. Нә һис, нә чһис.

— Коста, мәнчә олар кизләнибләр?!—Кето дилләнди.
— Бу бөјдә зарафат?

Бирдән гапынын дивардан ачылмасы илә күчлү гәһгәһәнин далға кими аһмасы бир олду. Миша Чиаурели биринчи чыхан кими, Кетону стола дәвәт етди. Ладо, Марија, Хәлил, ән нәһәјәт, Бөһруз үзө чыхды. Коста да, Кето да чашыб галмышды. Гәһгәһә һәлә косилмирди. Марија јухары баша кечиб:

— Һамы сүфрә архасына!—деди.—Бөһруз, кәл јанымда әјләш.

— Бәс мөн?!—Миша Чиаурели елә ағламсында ки, јенә күлүш далғасы күлдү.

Кетонун көзләри гәзәблә јанды:

— Миша, демәк белә? Бәс мәнә дејидин сөзләр?! Ејби јох, Ре-ваз, кәл јанымда әјләш,—Кето ону күлә-күлә чәғырды:—Еј, Коста, сән дө кәл јаным!

Миша Чиаурели елә јазығ, елә мүти бир вәзијәт алды ки, һамы она бахыб гәһгәһә илә күлдү. Бөһруз дилләнди:

— Миша Әли ашындан да олду, Вәли ашындан да.

Реваз ајага галхыб хамыны сакитлије саследи:

— Бу күн бизи бир јерә жыған бир нәфәр вар: о да чанымыз, көзүмүз Маријадыр. Марија синфимизни үрәждир, аз вахт ичиндә бөјүклүк көстөриб, хамымыза бир бачы кими јанашыб. Биз дә ону аз семирлик. Чүнки Марија бизим бөјүк мәнәбәтимиңи газаныб. Бу күн онун ад күнүдүр. Кәлини, Маријаны үрәкдән алгышлагај, мөчлисимиңи апармаг үчүн тамада сечөк.

— Тамада өзүн.

— Јахшы тәклифдир.

— Разыјыг.

— Разыјыг.

— Бу етимада көрә хамымыза тәшәккүр едирәм. Мадам ки, бедәдир, шәрәб сүзүн өзүнүз. Маријаја вә Кетоја гуллуғ едир. Амма дава салмајын. Нәр дәфә бириниң. Бах белә. Миша Чнаурели, чифшанлыг еломә, нөвбә сәнә дә чатачаг. Инди ичәк Маријаның саглыгына. Өзү дә ајаг уста.

Һај-күлә галхыб, бадәләри тогушдурдулар вә Маријаның саглыгына ичдиләр. Беләңликлә, бу шан, меһрибан вә көзәл мөчлис узун мүдәт давам етди. Бәһруз евә келәндә, бүтүн дүңја көзләриндә өз адилјиндән чыхмышды, елә билирди ки, јердә јох, булдуларын, улдузларын арасындадыр.

3

Хәлил Мусајевин узун-узуды кет-кәлиндән, хәшишиндән сонра Әминә халаның бачысы гызы, нәһәјәт, шәклини чәкдирмәјә разылыг верди. Онлар—ја'ни Хәлил вә Бәһруз дәрәдән кәлән кими отага галхыб гызы көзләдиләр. Маријаны да дә'вәт етмишдиләр. Иш үчүн нәр шеј һазырды: кағыз да, фырча да, рәңкләр дә. Гапыны ачыг гојдулар ки, гыз кәләндә билсинләр. Хәлил Бәһрузун гулағына пычылдады:

— Көр үрәјим нечә дөјүнүр?

— Бәлкә хәстәсән?—Бәһруз горхду, чүнки Хәлилин нәбинниң вурмасы она чох сур'әтли көрүңду:—Һеч мәнмики белә дејил.

Бирдән Хәлилин көзү Беккер саатынын алтындакы гараламалара саташды. Јахынлашыб онлары јердән галдырды вә бир-бир бахмаға башлады. Даш евин гаршысында асылмыш дөрдкүнч, шүәли фәнәр... Дикә галхан күчәнниң пилләләри... Күчәнни һәр ики тәрәфиндәки евләрин архасында килсәнни һүндүр гүлләси... Пинш. Шикр услублу еванлар... Башында табак апаран кинто. Ики гапылы бина, үстүндә дөјирми шәкилдә ејван. Чәкмәсилән. Хоруз. Багда һејкәл. Чјинидә кузә апаран чаршафлы гадын...

Хәлил Бәһруза сары дөнүб һејкәли көстәрди:

— Воронтовун һејкәлидир?

— Бәли.

— Көзәл иш көрүрсән, Бәһруз, Тифлиси көзирсән. Гараламаларын јахшыдыр.

— Еһ, нә көзмишәм ки!

— Чох кәзмәк лазымдыр, чох...

Јүңкүл аддым сәси ешидилди, түрк гызы горха-горха гапыја јахынлашды. Бәһруз онун әјләшмәси үчүн балача күрсү һазырламышды.

— Олар?—дејә гыз титрәк сәслә динәндә ајаг үстә дајанан кәңчләр гаршысына јүјүрдүләр. Түрк гызы ичәри кириб астанада дајанды. Гулағларында күнбәзвари сырғалар, бојунда баһалы мунчугларла, мирвариләрлә долу силсило, голлары, әтәкләри нахышлы, гызылы рәңкли тикмәләрлә бөзөмиши ачыг сары палтары варды. Аг үзү азачыг гызарды вә бу гызарты тәбәссүмә гаршыбы хош бир ишыға чеврилди. Бәһруз күрсүдә нечә әјләшмәји она өјрәтди, өз јеринә кеңиб дингәтлә бахды вә деди:

— Узуну бир аз саға чевир, бир аз да. Даһа тәрпәнмә.

Гыз онсуз да һәрәкәт етмәји семирди. Инди дә гурујуб јериндә галды. Бәһруз ишләмәјә башлады, бирдән һејрәт ичиндә дајаныб Хәлилин әлини гојнуна гојуб, сакит-сакит вә һејран-һејран гызга бахдыгыны көрдү. Бу нә демәкдир, Хәлил иңјә ишләмир, јохса алудалык көстәрир?! Јохса гызын көзәллијиндән мәнә олуб зөвг алыр?! Бәһруз ишәрә еләди, Хәлил буну көрмәди, чүнки онун көрдүјү јекәнә бир адам—көзәл түрк гызы иди. Гызын исә дүңја вәчинә дејилди. Нечә әјләшмишдисә, еләчә дә галмышды. Бәһруз чәкмәјиндә давам етди, бирдән Хәлил ајага галхыб гызга тәрәф кетди, дизи үстә чөкүб:

— Мән сони севирам!—чылғынлыгга дилләнди.—сән јер үзүнүн гејри-ади көзәлисән. Сәнин үчүн бүтүн дүңјаны верәрәм. Сән мәним үчүн ән әзиз, ән доғма адамсан!

Бәһруз, Хәлил Мусајевин бу узун монологуну динләјә-динләјә, нараһат олмаға башлады, горхду ки, түрк гызы һирселәнәр, достуну ачылајар, Әминә хала да ешидиб онун абрыны әтәјинә бүкәр. Үмумијјәтлә, хошакәлмәз вәзијјәт јаранар. Бундан сонра бурада галмаг мүмкүн олмаз. Түрк гызы Хәлил Мусајевин монологуна сојуғанлы јанашды, буну зарафат кими габул едиб, јериндән тәрпәнмәдән гәһгәһ илә күлдү. Онун күлүшүидән чәсарәтләнән Хәлил гызын әлләриндән тутду, бу заман Бәһрузун горхдугу һадисә баш верди. Гыз һүркүб ајага сырчады, керч чәкилиб Хәлилә тәәччүблә бахды, чјиниләрини ата-ата соруду:

— Бәс иңјә шәкил чәкмирсән?!

Түрк гызынын сәсиндә гәзәб, нифрәт јох, меһрибанчылыг варды, бу исә Бәһрузу үрәкләндирди вә дәрһал ирәли чумуб, Хәлилин голундан тутуб чәкди:

— Ајыбдыр, кеч јеринә, тез елә!

Халил Мусајев јухудан ајялан кими олду, көзләрини бир гыз, бир Бәһруза, бир дә јерә дикди, гашгабагыны төкүб сүкут ичиндә сусду. Бәһруз фүрәтдән истифада едиб, ону чәкә-чәкә керипә гәјтарды. Караидашы көтүрди:

— Көтүр!—деди—чәк! Ешидрисән, Халил?!

Бәһруз өз јеринә кечәндә түрк гызынын күрсүдә, әввәлки вәзирә-јәтдә әлтондидини көрүб јенә чәкмәјә башлады. Она күчлү һәвәс кәлмиш, гызын мәдәни вә мейрибан даврашындаи руһланмишди. Көзү Хәлилә саташды, јенә ишломәдидини, һейранлыгла гыза бахдыгыны көрүб, әһвали-руһунјәсән дәрһал дәјишди. Елә бу заман Марија Ратијева пилләләри галхыб Әминә хала илә ејванда көрүшдү, она тәшәккүрүнү билдириб ачыг ганыја сары кәлди. Әминә хала ејванын о тәрәфиндә көрүнмәз олду. Маријанын кәлиши кәркилији јоха чыхартды. Түрк гызы илә таныш олду, бир күндә өзүнә јер ајырыб ишләмәјә башлады. Хәлил дә әлиһә гәләм көтүрдү.

Әсә јарыш башланмишди. Түрк гызы көзәл олса да, чансыз кими сојуг, һәрәкәтсиз иди, һәтта јериндә гурчаланмишди да. Хәлил Мусајев тез-тез һирсләнир, гәләми јерә чырпырды. Марија:

— Хәлил, сәнә нә олуб, әзизим?—пычылдады.

—Вурулмушам, Марија, вурулмушам,—Хәлил чылғынлыгла дилдәлиб ајага галхды:—Бах, көрүрсән, дунјада белә көзәл гыз олар?! Она вурулмушам. Марија, өзүмә јер тапа билмирәм.

Оуну һәрарәтлә, дәличәсинә јенә чошмасы күлүш кәтирди, Марија да, түрк гызы да, Бәһруз да гәһгәһә илә күлүрдү. Һәнгигәтән, Хәлилин өз һирсләрини бајагы шәкилдә бүрүзә верән, бир актјор ојунуна бәнзәјән бу һәрәкәтләриндә чиддиләндән даһа чох гәрибәлик вә сәдәләһилүк варды.

Әминә хала кәлиб онлары самовар чајына дәвәт етди вә бу чајы отагда, кәбәнин үстүндә, јердә һазырлады. Балача дөшәкчәләрә, балычларә дирсәкляниб, чај ичән кәчкәләрин зарафатлары Хәлилин әтрафинда кедирди. Хәлил дә бундан гәтијјән иничимир, бу зарафатлар үчүн имкан, шәрәит јарадыр, дејиб күлүрдү.

Бәһруз Марија Ратијева илә Хәлил Мусајеви өтүрүб керп гәјядаңда, Беккер саатында он икнини јарысы иди.

4

Тифлис гышы мұлајим кечирди, јагышлы, чискинли јаз һавасы кими јумшак вә хош иди. Арабир гар жагыр, тез дә әриһи јохз чыхарды. Бир дәфә бәрк жагды, кирәмидли дамлар, ејванлар, агачлар, сакилар, дашлы күчәләр, фајтонлар, даланлар, пилләләр гарла өртүлдү. Тәкчә чылапаг агачлар, даш диварлар, ејванларын кә-

нары гарала-гарала гаалды. Гар жагдыгча гара рәнк итмәсә дә, бәзумтул олур, гаһпаг аләмлә бирләшиб, бәнзәрсиз, көзәл ләвһәләр јарадырды.

Бәһруз Тифлиси севмәјә башламышды. Көһнә мәһәлләләри, Нахчыванын күчәләринә бәнзәјән кәрнич һасарлы, дар, балача күчәләр һәвәслә кәлиб доланырды. Шејтанбазара гәләр келиб чыкмышды. Базарын бөјүккүјү вә шурулу ичиндә кәзә-кәзә бир-бириндән әлван мәнзәрәләр көрә билмишди. Тәбризә кетмәјә һазырлашан дәнә карванна дајаныб хејли тамаша етмишди. Тәбиәт бағында илә ики дәфә олмуш, бағын көзәллијиндән дојмаммышды.

Бир нечә күн далабадал Хәлилин дәрәсә кәлмәмәси һаманын, хусусенлә Бәһрузу иикаранчылыга салмышды. Марија Ратијева Бәһруза јахынашдыб:

— Дејәрсән, Хәлил хәстәләниб?—сорушду.

— Билмирәм.

— Доғрудан түрк гызына вурулуб?!

— Вурулуб.

— Мәнчә, гыз Хәлилә лагејддир. Сән нечә билирсән, Бәһруз?

— Дејәрсән, еләдир.

— Нијә дејәрсән, еләдир ки, вар! Түрк гызы Хәлили севмир.

— Бәлкә севир?

— Јох, севмир!—Марија һирслә дилләнди:—Елә гыз үчүн дәли-диванә олмага дәјмәз.

— Дәјәр.

† — Дәјмәз, Бәһруз. Нијә мәнә иннамаг итәмирсән?!

— Инанырәм.

— Бәс онда... Дејирсән ки, түрк гызы бу севкија лајиндир?

— Лајиндир!

— Ој... ој...—дејә Марија она гәрибә тәрәдә бахыб, иничк сәслә давам етди:—Сән дә белә фикирләширсән, Бәһруз? Неч көзлә-мәздим. Јәгин түрк гызы сәһни дә хошуна кәлир?!

Ахырынчы кәлмәләри кинајә илә дејән Маријанын көзләриндә гысганчылыг гыгылчымылары парылдады, һәрт вә күсмүш һалда, гызармыш үзүнү ондан севириб кетди. Бәһруз вә көзләнилмәз вәзирә-јәтдән чашыб:—Марија! —дејә ону сәсләди. Амма о чаваб вермәјиб узағланды.

О күн Тоңдзә бир-бир тәләбәләрин ишләринә бахырды. Бәһрузун рәсмини вәзәрдән кечириб, даһа чанлы чәкмәк үчүн көстәриш-ләр верди. Агыр, тәмкинли адамын мейрибан-мейрибан сөһбәт ет-мәси Бәһрузу риггәтә кәтирди.

— Гараламалар едирсәнми?—Тоңдзә сорушду.

— Бәли, бүтүн күнү.

— Бүтүн күнү?—Тоңдзә күлдү,—чох ишләмәјин јахшыдыр,

Бәһруз... Өзүнү јорма, јорулдуи истираһәт елә... Унутма ки, күчлү гүввә күчлү әсәр кәтирир...

Тондөз Костанын, Ревазын, Маријанын ишларине бахмаг үчүн онлара тараф кетди. Бөлүз азачыг саг тарафа дөнүб көзалты Маријаны сүзөркөн, онун кездери бахышлары илэ гарышлады. Гыз дәрһал көзләрини ондан јајындырыб ишләјә-ишләјә Тондзенин жахынлашмасыны көзләди.

Бөлүз үчүн Маријанын бу һәрәкәтләри анлашылмаз галмышды. Әкәр һәгигәтән онун түрк гызындан хошу кәлһрәсә, бундан күсмәк вә инчимәк олардымы? Ахы бу күсмәјин, инчимәјин архасында нә кизләһирди?! Белә фикирләшдикчә, Марија илә ачыг данышмагы үстүн тутду.

Дарсин сонунда Бөлүз һаманын кетдјинни, тәкчә Маријанын галыб, арам-арам ишләдјинни көрүб, һеч јапа тәләсмәди. Етуд чамаданыны баглајыб көзләмәјә башлады. Аста-аста кәлиб Маријанын јанында дајанды. Елә белә Марија ону көрмүрдү. Бөлүз сәбирлә һейли мүддәт она бахды, нәһәјәт, дөзә билмәјиб:

— Евә кетмирсән, Марија?— сорушду.

Марија чаваб вермәди, Бөлүз пурт олуб кери чәкилды. Етуд чамаданыны көтүрүб, јанындан кечиб кедәркән, онун јенә бахмадыгыны көрүб, даһа дајанмады, отагдан чыхды. Бу вахт рәнки ағанпаг ағармыш Хәлилә үз-үзә кәлди.

— Сонә нә олуб, Хәлилә?— Бөлүз горхмуш һалда сорушду.

— Мәнимлә кедәрсән?

— Һара?!

— Ичмәјә.

— Сән јахшы билһрсән ки, мән ичмирам.

— Ичмә, тәкчә мәнимлә кет!

— Јахшы, нә дејирәм, бәс дәрәсә нијә кәлһмирсән?

— Кедәк, орда данышарам.

Онлар күчәјә чыхдылар. Јахынлыгдакы «Аннону» ресторанына кирдиләр. Ичәри һај-күјлү, түстүлү, думанлы иди, күчлә јер тапдылар. Бөлүз Хәлиләлә гаршы-гаршыја әјләшәндә, әтрафа көз кәздирди. Пәнчәрә тәрәфдә ики көзәл ханымла бығыбурма, гарајаныз бир киши әјләшмишди, бәркдән данышыл онлары күлдүрүрдү. Әлини атыб тез-тез бығларыны сығаллајыр, өзүндән разы һалда бөјрүндәки гадынын гулағына нәсә пычылдајыб гәһгәһә чәкирди. Бу сифат Бөлүзү чағ таныш кәлди, һарада, нәчә көрмүшдү, хатырлаја билмәди. Офиснант јахынлашыб, Хәлилә баханда, о, бир шүшә араг сифаринш верди.

— Ај Хәлилә, ахы мән ичә билһмирам.

— Горхма, тәкчә өзүм...

— Чох дејил?

— Һеч нә олмаз, Бөлүз, үрәјим јаныр. Билһрсән, түрк гызы бүтүн үмидими гырды. Бу күн кетдим јанына, фикирләшдим ки, бәлкә дөндәрә билдим. Јох..... мүмкүн дејил...

— Сәни севмир?!

— О сөзү дилинә кәтирмир. Јалварыб јахарыб ки, инчимәјим. Бөлүз, иһан, иһәк киши гыздыр, елә дил төкүр, елә дил төкүр, елә бил гарышмада күнаһы вар.

Офиснанты кәтирдији арагы гәдәһә сүзүб башына чәкән Хәлилә сөһбәтинә давам етди:

— Демә нишанлысы вар. Узәг роһумудур. Анд ичир ки, ону үрәкдән севир. Јохса һәр шеји атыб мәнә разылыг верәрди. Дејир ки, әкәр мән әввәл көрсәјди, бәлкә дә һәр шеј тәрсинә оларды. Бөлүз, билһрсән; нечә шһрин, нечә һәлим, нечә хошхәсијәт бир гыздыр. Бир гылыгы вар, нә дејим, һирсли дөвәһи сәкит еләјәр. Дили илә мән өлдүрдү.

Хәлилә јенә өзүнә араг сүздү. Ону бирнәфәсә ичиб, башына кәдәр ичиндә ашагы дикиб сүздү. Гоншулгдакы бығыбурма киши јенә бәркдән күлүрдү. Бирдән көзү Бөлүзү саташды, күлүшү јаваш-јаваш азалды, һәтта һирсли-һирсли ајаға галхды. Әлини баһалы архалыгынын алтындан салланан нахышылы хәпчәрин дәстәсинә гојду вә елә бу заман Бөлүзү ону танмја билди: Шаһаб мәнәләсиндә әтрафи көрпич-көрпич, нахышлы дарвазанын архасында јашајан һөрүклү, иһчәбел гызын әри. Көр нә ити һафизәси вар, Бөлүзү дәрһал таныды вә көзүндә гәзәб доғду. Бөлүз өзүңү сәјуганлы, лагејд кәстәриб, Хәлини сөһбәтә тутду ки, онун фикрини јајындырсын. Киши тәзәдән әјләшсә дә, әввәлки шәһлији јоха чыхмышды. Инди гадынлар онун үстүнә дүшүб күлдүрмәјә чалышырдылар. Киши бәзән оғрун-оғрун Бөлүзү тәрәф бахыр, јенә гадынларла гајнајыб гарышырды. Бир әздән Бөлүзү тамам унутду.

Хәлилә икинчи гәдәһи башына чәкди.

— Бәлкә бир аз ичәсән?— дејә Бөлүзү бахды.

— Јох,— дејә Бөлүз етираз етди,— ичә билмәрәм.

Хәлилә јенә түрк гызына бәсләдији гејри-ади мәнәбәтһиндән, кечһридији һәјәчанындан, кәдәр вә иштирабындан сөһбәт едиб үрәјини бошалты. Үчүнчү гәдәһи иһчәндән сонра исә көзләри јашара-јашара, бөјүк чылгылыгга, әл-голуңу өлчә-өлчә данышды. Бөлүз дарыхмаға башлады, она вердији тәсәллинин хәјирсиз олдуғуну дүјүб сусмаға мәчбур олду. Хәлилин чылғын сөһбәтинә гулаг асаса арабир ики ханымла кејф еләјән кишијә көз гојур, әтли јанағларынын гызардығыны, онларын гарышысында тез-тез әјилдијини, әлләрини өлдүјүнү, офиснанты сәсләјиб јени сифарилләр вердијини көрүрдү. Көзү елә гызышмышды ки, ханымлардан баһга һеч кимлә марағланһиырды. Бир дәфә дә олсун, Бөлүзү тәрәф бахырды.

Хәлилә јенә гәдәһинә араг сүздү. Бөлүз нараһат олуб:

— Даһа ичмә, Хәлилә!— деди— сонра...

— Горхма, Бөлүз! Сөз верирәм, бурдан дуруб дүз евә кедәчәјәм. Јыхылыб јатачағам.

Хэллэл дедији кими елэди. «Аннону» ресторанындан чыхан кими, Бэһрузун элини сыхыб, ондан айрылды, гәти аддымларла евө кетди.

5

Бэһруз женә Тифлиси кәзирди. Бу дөфә төк дежилди. Она Ладо да гошулмушду, Реваз да.

Малакан күчәсиндә сәс-күждән гулаг тутулурду. Бу узун, дашлы күчә боюнча гапылары тәјбатај ачыг мүхтәлиф дуқанлар дүзүлмүшдү. Сәнәткарлар елә күчәнин ортасындача ишләјирдиләр. Онлар галајычылары, дәмирчиләри, мискәрләри, тәнәкәчиләри сәјр едә-едә кечиб кедирдиләр.

— О кишијә бир бах,—Ладо Бэһруза нәһәнк көвдәли, гарасагаллы, сәртбахышылы бир мискәри кәстәрди:—Нә күчлү адамдыр, кәлсәнә, шәклини чәкәк! Бэһруз ајаг сахлајыб бахды, Реваз да дајаныб марағланды. Мискәр ағыр чәкичлә дәмيري сүр'әтлә дөјәчләјирди. Әзәләли, түкүл голлары чылпаг иди, бојундан әнүк кими узун, гара дәри салмышды. Чәкичи јухары галдыранда даһа әзәмәтли олурду. Әтрафында көһнә, тәзә газан, күјүм, сини, долча, кәса көрүнүрдү. Онлар гараламалар едә-едә күчәнин о башына кими кетдиләр.

— Ачмышам, Бэһруз!—дејә Ладо онун голундан тутуб јахынлыгдакы духаны кәстәрди,—кәл, кириб тогганын алтыны бәркидәк. Реваз, сән дә кәл...

— Мән ач дејиләм. Бу духанда көзәл шәкил вар, онун хәтринә кедәрәм...

Пиләләрлә ашағы дүшдүләр. Ичәри исти вә раһат иди. Ладо разы-разы әјләшиб, ајаг үстә гурумуш Бэһруза мәттәл галды, чүнки өзүнү унутуб һейранлыгла нәјәсә бахырды. Ладо онун бахдығы тәрәфә чевриләндә, диварда бир нечә гызын портретини көрдү. Реваз бу шәклә күнчәдән дајаныб бахырды.

— Нә олуб сизә?—Ладо наразылыгла дилләнди.—Кәлин, әјләшин, бир тикә чөрәк јејәк, шәкил гачмыр ки!

Реваз һирсли-һирсли габага кәлди:

— Имкан олса, бу шәклә күндә он дөфә кәлиб тамаша едәрдим, асл сәнәтдир. Сансә... Еһ, Ладо!

— Јахшы, Реваз, бәсдир...

Рәссам Тифлисин Ортачала гызларынын көзәллијини диварда мәһарәтлә чанландыра билмишди. Бу шәкилдә елә сафлыг варды ки, һамыны күнәш кими өзүнә чәкирди. Ладо рам олду:

— Нә көзәлдир!—үрәкдән дилләнди—көрәсән, ким чәкиб?

— Билмирәм.—Бэһруз деди вә Реваз бахды. Реваз чижиләрини атды. Духанын күнчүндә әјләшмиш бир фәһлә дилләнди:

— Никә чәкиб, бизим рәнкәсәз. Инди, орда, сүд дуқанында ишләјир. Она нәсә јаздырырлар, гапыја вурмаг үчүн...

— Кедәк, ушаглар, таныш олаг!—Реваз Ладоја јалварды.

— Кедәк!—дејә Бэһруз достуни сөзүнә гүввәт верди.

Һәр икиси гапыја чумду, Ладо наразылыгла, башыны булаја-булаја, дејинә-дејинә онларын далынча кетди. Сүд дуқаныны ахтарыб тапдылар. Анчаг рәнкәсәзин бир аз бундан габаг кетдијини билиб пәрт олдулар. Тәзәдән һәмни духана гајытдылар. Јемәк сифарыш вериб, Ортачала көзәлләрини шәкли чәкилмиш дивара һейран-һейран бахдылар. Бу садә, көзәл шәклин сафлыгы һәр үчүн мәфтүн етмишди. Јемәкдән сонра белә бахыр, фикирләрини, мүлаһизәләрини сөјләјир, ондан айрылмаг истәмирдиләр.

Духандан чыхыб Александр бағына кәлдиләр. Хијабанлардан кечә-кечә индичә көрдүкләри Ортачала көзәлләри һаггындалык сәһбәтләринә тәзәдән башладылар. Елә гызғын мүбаһисә едирдиләр ки, һәр шеји унутмушдулар. Бирдән Бэһруз «вај» дејә Александр бағынын гарышындакы почта кирмәк истәдијини сөјләјиб гачды. Ладо да фүрсәтдән истифадә едиб, онларла көрүшүб айрылды. Реваз Бэһрузун далынча гышгырды:

— Сәни бағда көзләјирәм, тез гајыт!

Почтдан гајыданда Бэһрузун үзү күлдүрдү. Атасы Ширәлибәјдән мәктүб алмышды. Мәктүбү гатлајыб чибина гојду, әлини Реваз-зә узатды ки, онула көрүшүб Ладо кими әјрилсын. Реваз ону бурахмады:

— Елә шеј јохдур,—деди,—Етери бизи көзләјир.

Гапыны онлара садә ев палтарында Етери өзү ачды, тәбәссүмү ишығлы олса да, үзүндә титрәјән кәдәр кәлкәси даһа күчлү иди. Бу кәлкә ишығлы көзләриндә дә, сәнидә дә титрәјирди. Бэһруз буну дәрһал дүјду, отага кечән кими, Ревазын үзүнә бахды. Реваз:

— Билирәм, нә сорушачагсан,—деди,—сәбр елә!

Етери ичәри кириб:

— Сизә јемәк кәтиримми?—Реваз мүрачнәт етди,—јахшы күрчү хәнкәлимиз вар.

— Јазым дејил.

— Палтарымы дәјишим, јохса јох?!

Бэһруз зарафәтлә дәрһал дилләнди:

— Дәјишмә! Бу палтарда даһа көзәлсән!

— Гој көрәк!—дејә Етери күлдү,—бәлкә фартук да тахым?!

— Кәд, елә-беләчә дајан!

— Бэһруз дүз дејир!—Реваз Етеријә диггәтлә бахды,—бу садә палтар сәнә даһа чох јарашыр.

Етери даһа һеч нә демәди, диванда әјләшәндә онлар чәкмәјә башладылар. Гызын кәдәрли дурушундакы көзәллији кағызда чанландырмаг чәтин иди вә Бэһруз ән вачиб хәтләри чәксә дә, истәдијини ала билмирди. Башыны ачча јана әјмиш, кәдәрли, фикирчү

ли, шаһанә, зәриф ғызын көзәллиғи кәңчлик мөләһәти вә тәрәвәти илә ишыгланмышды. Етери өзүнә гапылмыш, һәр шеји демәк олар ки, унутмушду.

Бирдән Бәһрузу һејрәт көтүрдү. Етери сәссиз ағлајырды. Ағ-гәшәнк, кәдәрли үзүндән көз јашлары ахырды. О, гәләминн сахла-јыб, Реваза тәрәф чөндү. Реваз нә едәчәјинн билмәјән, чашыб гал-мыш бир адам кими, көзләринн дөјә-дөјә бахырды. Бәһруз өзүнү сахлаја билмәјиб:

— Сәнә нә олуб, Етери?— сорушду.

Етери диксинди, дәрһал ајаға галхыб, бир әлини үзүнә апарды, көз јашларыны силә-силә јанаглары пөртүб ғызара-ғызара отагдан чыхыб кетди. Онуң хәјалдан ајылыб диксинмәји дә, көз јашларыны силмәји дә, утаныб ғызармағы да, чыхыб кетмәји дә инчәликлә, көврәкликлә вә көзәликлә долу иди. Бәһрузун үрәји јанды, башыны кәдәрлә тәрпәдәндә Ревазын сөзләринн ешитди:

— Етеринн севдији оғлан бир ајдан чождур ки, кәлиб чых-мыр. Јазығ ғыз көзләјә-көзләјә ғалды. Ағлына мин чүр фикир кә-дир. Кәндәкәи ғызлар да јоха чыхыблар.

Истәр-истәмәз Назлыны хатырлајан Бәһрузун һәсрәти јанды-ра-јандыра бүтүн варлығына бүрүдү. Шејләринн јығшдырыб кетмәјә һазырлашанда, өзүндә кәдәрли, ачы бир әһвали-руһијәнин доғдуғуну дујду. Реваз да пәрт һалда башыны ашағы дикминди, бирдән көзүчү она тәрәф бахды:

— Ејби јох, Бәһруз!— деди—кәлән дәфәјә галсын.

Амма Етери ону кетмәјә гојмады, чүнки исти, дадлы күрчү хәңкәлини кәтириб кәлди.

6

Марија Ратијеванын Бәһруздан күсмәсиндә наразылыгдан, килејдән даһа чох, бир аз ғәрибәлик, бир аз да кизли мәнә вар-ды. Бәһруз онун көнлүнү алмаға чан атырды. Марија исә буна имкан јаратмыр, өзү илә онун арасында сојуғ бир сәрһәд сахла-јырды. Башға тәләбәләрлә, хүсусилә Ладо илә дејиб күлүр, зара-фатлашыр, Бәһрузла үз-үзә кәләндә башыны ашағы дикиб чидди-ләширди.

«Аннону» ресторанындакы кечәдән сонра, сәһәр дәрсә кәлән Хәлид Мусајев гузу кими сакит олмушду. Марија ону көрән кими, ишығлы тәбәсүмлә јакынлашыб һал-әһвал тутмушду. Бәһруз Маријанын онунла да тез-тез нә бардәсә сөһбәт етдијини көрүрдү. Бу сөһбәтләрин нәдән кетдији Бәһрузу марағландырды, арабир Маријанын гәһгәһә илә күлмәји нәдәнсә она тохунурду. Елә бил бу күлүшлә Марија Бәһруза ачығ верирди.

Бәһруз өзү дә она јакынлашырды. Горхурду ки, Марија чаваб вермәјә, сәјмаја, бу, онун үчүн өлүмдән бетәр оларды. Кәл, сонра

108

буна дөз көрүм, нечә дөзүрсән?! Бир дә һәддиндән артығ һәссас иди, һәр шеји ғаршылығлы көрмәји севирди. Маријанын етинәсыз-лығына етинәсыз гала билмирди. Фикир чәкир, күсмәјинн әсл сәба-бини баша дүшмәјә чалшыр, әкәр нөгсаны варса, буну арадан галдырмағ итәјирди. Марија илә мубәһисә етдији күнә гәдәр түрк ғызына мүнасибәти өзү үчүн кизли галмышды. Елә бил Марија онун көзүнү ачды, гошму ғызә бәсләдији һүсн-рәғбәт һиссини үзә чыхартды.

Нәһәјәт, бу әһвалатлардан бир-ики һәфта кечәндән сонра, Марија өзү Бәһруза јакынлашды, өзү дә кизликчә. Аста-аста кәлиб онун архасында дајанды. Бәһруз бир һејкәл башы чәкирди. Билирди ки, синифдә Маријадан башға һеч кәс јохдур, билирди ки, елә архада дајанан да онун өзүдүр. Гәсдән керијә дөймүрдү. Өзүнү елә кәстә-рирди ки, куја башы ишә бәрк ғарышмышдыр.

Бу вахт чижиннә бир әл тохунду. Бәһруз дәрһал голуңу һавада сахлады, бир ан көзләди. Сонра јаваш-јаваш үзүнү архаја чевир-ди. Марија она баха-баха күлүмсүндү:

— Сәни белә билмәздим!— деди.

— Нечә?!

— Мәғрур. Чох мәғрурсан!

— Писдир мәкар?

— Јох, пис дејил. Заһиринн исә тамам башға чүрдүр. Көрүнүр, сән дахилән мәғрурсан! Бу, даһа јакшыдыр!

— Һирсин сојуду?!

— Һирсин?!— Марија тәччүбләнди,—мәкар мән сәнә һирслән-мишәм?!

— Күсмүсән!

— Јох, бир аз ничимишәм. Инчмәкдә дә һағлыјам. Көрдүн мән дејән олду, јохса јох?!

— Нә олду ки?!

— Мәкар билмирсән?! Ғыз Хәлили севмир.

— Әлбәттә, бунда һағлысан!

— Бас нәдә һағлы дејиләм?! Нија чаваб вермирсән, Бәһруз? Јагин фикирләширсән ки, белә ғыз үчүн дәли-диванә олмағ ади шејдир. Бил ки, сәһв едирсән. Севкинн баша дүшмәк истәмәјән бир ғыз үчүн дәли-диванә олмаға дәјмәз. Үстәлик дә адичә бир ғыз үчүн.

— Мәнчә, о, ади ғыз дејил.

— О... хорзуин гујругу јаваш-јаваш үзә чыхыр ки... Сәнчә, нечә ғыздыр?!

Бәһруз ғызарды, һисс етди ки, Маријанын түрк ғызындан һеч хошу кәлмир, һәтта она кизли инфрәт бәсләјир. Одур ки, бирдән-бирә чаваб верә билмәди, сыхылды:

— Мәнчә,—дејә кәкәләди,—севилмәјә лајиг ғыздыр.

109

— Севилмәје?!—Марија һејрәтлә сорушду:—Бәлкә сән дә ону севирсән?!

— Марија... бу, нә сөздүр?!

— Дүз дејирәм!—Марија гызарыб әсәбиләшди—көрүрәм, о балача гыз сонин үчүн ән әзиз адам олу! Ону елә мүдафи едирсән ки, Хәлил кими! һәр һалда, өзүи биләрсән, истајирсән лап ону көјә галдыр!

Марија чийинләрини атыб, ришхәнд вә кинајә илә она бахыб чыхыб кетди.

Бәһруз сарсылды, әввәл шәјләрини јығышдырыб архасынча чуммаг истади, тез дә бу фикриндән дашынды, ишләмәјә чалышды, көрдү ки, әһвалы јериндә дејил. Демәк, ишләјә билмәз. Көнүлсүз шәјләрини рәнк чамаданымәз јыгыб, отагдан чыхды.

О, Александр багына кәлди. Бағын гаршысындакы почта дәјмәк истајирди. Гышын јаваш-јаваш көчүнү сүрүб кетдији вахта Тифлис јенә көзәлләшмишид. һавада јаз әтри, ојанан тәбиәтин нәфәси варды. Бәһруз хижабанла јаваш-јаваш кедирди. Гаршыдан башыны ашағы дикмиш, фикир вә хәјал ичиндә бир гыз кәлирди. Кәлди, кәлди, бирдән дајаныб башыны јухары галдырды:

— О, Бәһруз!—дејә Етери кәдәрлә күлүмсүндү:—Һара белә?!

— Почта кедирәм. Сән нечәсән?!

— Елә әввәлки кими.

— Бир хәбәр јохдур?!

— Вар, Бәһруз, вар, Петербурга охумага кедиб!

— Сәнилә көрүшмәјиб, кедиб?

— Көрүшүб. Гәрибәдир ки, мән она инанырам, чох инанырам.

— Фикир еләмә, Етери, һәр шәј јахшы олар!

— Нә олар, гој олсун, неч кәс тәлејиндән гача билмир. Мән дә елә! Һаләлик, Бәһруз!

— Һаләлик, Етери!

Гыз јенә башыны ашағы дикиб, фикир вә кәдәр ичиндә чыхыб кетди. Бәһруз јериндән тәрпәнмәди, бу гыса сөһбәт ону мин чүр хәјалә салды. Каһ Назлыны көрдү, каһ һөрүклү гызы, каһ Гүрни-сәни, каһ «Анйону» ресторанында гадынларла кејф едән һөрүклү гызын әрини, каһ Нарбәнд ағачынын јанындакы диләнчини, каһ да инди чә мүбаһисә етдији Маријаны... Почта кетмәк дә јадыннан чыхды, бир дә көрдү ки, һәлә дә бағын ичиндәдир вә јаз јағышынын илк гәтрәләри үстүнә төкүлдүр...

7

Күнләр сүр'әтлә кечирди. Бәһруз күндәлик гајғыларын гојну-дан ајылында көрдү ки, вағзалдадыр, көрдү ки, гәһгәһә чәкә-чәкә достлары ону јола салырлар. Тәкчә Марија јохдур, бир дә Мишә

Чиаурели. Реваз достларынын әһатәсиндә, масабәји кими, бир әлини тез-тез јухары галдыра-галдыра Бәһруза јахшы јол арзулајырды. Бу вахт һараданса, јердәнми, көјдәнми сон күнләр дәрсә аз-аз кәлән Миша Чиаурели үзә чыхды; сифәти гыпгырмызды, башында тәттәзә јәј шләпасасы, әлиндә шампан шүшәси. Ишяғлы, көј көзләрини блч-блч ушағларын үзүндә кәздирән Миша шампан шүшәсини Ревазга узатды:

— Биринчи зәнк вуруланда партларсан,—деди.

Јенә Миша Чиаурелинин јәј шләпасы күлүш һәдәфинә кеврилди. Кимса, етмә тәһбәллик, шләпасаны онун башында көтүрүб беретин әвәзиндә Бәһрузун башына гојанда, дағғалы күлүш гонду. Шләпа дәјирминсифәтли, гарабығлы Бәһруза јарашмады. Шләпа һамынын башында кәзмәјә башлады.

Бәһруз Әлигулу Нәчәфовун вағзала кәләчәјини билдирди, инди ондан хәбәр-әтәр чыхмадығындан нараһат олуб әтрафа кәз кәздирди. О, һәм дә Маријаны ахтарырды. Марија бу дәфә күсмәмишиди, саламлашыр, көрүшүр, һәтта сөһбәт дә едирди. Бәһруз дујурду ки, о сојугдур, рәсмидир, чох заман узәг гачмага, лагејд олмага чалышыр.

Даранг! Даранг! Даранг! Илк зәнк вурулду. Зәнкин далынча тәләбәләрини гәһгәһәси алтында шампан шүшәси партлады. Реваз шәрабы стәкана сүздү:

— Биринчи Миша ичсин!

— Миша јох, Бәһруз!

— Доғрудур, доғрудур.

Бәһруз стәканы көтүрүб, достларына мәнәббәтлә баха-баха «саламат галын, ушағлар» дејә шәрабдан бир гуртум ичиб стәканы Ревазга узатды. Бу заман шләпалы, гара костјумлу Әлигулу Нәчәфов балача гызын әлиндән туруб перрона чыхды. О бири әлиндә бағлама варды. Бәһруз бир аныг достларындан ајрылды, Әлигулу илә, гызы Гәмәрлә көрүшдү. Әлигулу фәрһлә Бәһрузга сүздү:

— Һамыја салам апар!—деди,—бу бағламаны да көтүр, сәнә јолда лазым олар.

— Бу нә әзијәтдир, Әлигулу әми?..

Бәһруз бағламаны апарыб вагона, чамаданларын јанына гојуб гајытды. Әлигулуни достлары илә таныш етди. Тәләбәләр Гәмәри сорғу-суала тутдулар. Хәлил галдырыб ону чийинә гојду. Стәкан доланыб ахырда Әлигулуја узанды. О, мәзәли бир һарәкәтлә, әсл ичәндәр кими, ачкөзлүклә стәканы гапды вә бөјүк ләззәтлә, гуртум-гуртум шәрабы ичди. Икинчи зәнк чалынды вә һамы Бәһрузга вагонун гапысына гәдәр өтүрдү.

Бәһруз Маријаны јадындан чыхара билмирди, үмидини дә үзәммишиди. О исә кәлиб чыхмырды. Үчүнчү зәнк вуруланда, вагона галхыб, ачыг пәнчәрәјә јахынлашды. Балача Гәмәр һәлә дә Хәлилин чийиндә иди. Ладо да, Миша да, Реваз да, Коста да,

Кетован да элләрини желләйрдиләр. Көзүндә ейнәк олан Әлигулу онларын арасында дажаныб күлә-күлә бахырды.

Гатар тәрпәнди, яваш-яваш перрондан узагашды, Бәһруз агыр бир кәдәр дујду вә бу кәдәрни о бири башында һәјәчанлы севинчи илк далгалары үрәјинә ахды.

Гатар Нахчывана чатанда, бу севинч зирвәјә галхмышды. Күн-дәрлә, ајларла јыгылан һәсрәт булуд киими сыхлашыб көзләриндә севнәм дамлаларына чеврилмишди. Кәлдјини евә хәбәр вермәмини-ди, одур ки, ону һеч кәс гаршыламырды. Гатардан дүшәндә стәнсјянин балача, ағ бинасынын бөрјүндә дајанды. Бурда һәр шәј она догма вә әзиз иди, һәтта адичә бир тоз да! Чамаданлары јерә гојуб, кәздолу сүһәрә бахды. Фәјтонлар тоз гопара-гопара јанындан кечирдиләр. Бу вахт гаршысында дајанан бир фәјтондан онун саһиби јерә тулланды:

— Бәһруз!—дејә гишгырды,—а бала, хош кәлмисән!

—Кәрбалаји Аббас, бу сәнсән?!

—Мәнәм, оғлум, мәнәм! Кәл, мин апарым! Ој... Ширилибәјдән муштулуг алачағам. Сәнин киими охумуш, ағыллы чаванлары көрәндә үрәјим даға дөнүр.

Кәрбалаји Аббас чамаданлары фәјтонун архасына гојуб јухары чыхды, гамчыны фырладык атлары говду. Бәһруз шәһәрә бахырды. Илк көзүнә дәјән Хан дик и олду, онун үстүндә Рәһим ханын узусов бинасы ағарды. Фәјтон јохушу сүрәтлә галхыб Имам-верди түрбәсинин јанындан кечиб кетди. Бәһруз фәјтондан шәһәрә бахдыгча, Мәмүнә хатуи мәғбарәси дә, күчәләр дә, мәсид дә, минарә дә, Гызлар булағы да, базар да—һәр шәј она илк дәфә көрүрмүш киими тәзә кәлирди.

Фәјтон кәсә јолла өз мөһәлләләринә јахынлашанда, Зәвија мәсидинин бөрјүндән кечиб, догма күчәјә тәрәф кәдәндә Бәһрузун үрәји бир тикә олды. Илк дәфә көзүнә дәјән гоз ағачы јашыл далга киими ахыб кечди. Фәјтон әтрафы кәрпин һөркүлү, үстү јумру дәмйрлә бәзәнмиш, солғун гапынын јанында дајананда, Кәрбалаји Аббас илдирым киими өзүнү һәјәтә салды. «Муштулуг» дејә гишгыран киими, Ширин ханымны: «Бәһруз, балам» сәси ајдынча ешидилди вә көк, әтли-чанлы, кен, гат-гат туманлы, архалыгы, сырғалы гадын гапыја јүјүрдү, ичәри кирән Бәһрузу бағрына басды, «оғлум, чаным-чијарым, гурбаным олум» дејә-дејә үз-көзүнү өшүсләрә гөрә еләди. Бәһруз күлә-күлә араланмак истәсә дә, Ширин ханым ону бурахмырды.

Ширилибәј көјнәкдә, јилетдә евдән чыхыб алча ағачынын јанында Кәрбалаји Аббасла көрүшдү, сонра оғлуна сары кетди. Бәһруз бир әли илә Ширин ханымны гучаглайыб, күлә-күлә атасына јахынлашды, атасыны бурахыб, әлләрини узатды.

— Салам, ата!—деди.

Ширилибәј голларыны ачыб ону гучаглады:

— Хош кәлмисән,—дејә фәрәһлә башдан-ајаға сүздү, бир әли илә күрәјинә вурду. Бәһруз үстү көмкәј алчаларла долу олан ағач тәрәф кетди, әлини јарпағларла тохундуруду. Бу вахт һәјәтин бир күнчүндә гысылыб кәдәр ичиндә дајанмыш һүрнисәни көрдү, дәрһал да она тәрәф кетди:

— Салам, һүрнисә! Нечәсән, пәс анан нечәдир?!

Сонунчу кәлмәләр ағзындан чыхан киими һүрнисәнин ири көзләри долду, үзүнү дәрһал кеңиб сүрәтлә гачыб һәјәтдән чыхды. Бәһруз өзүнү итирди. Чамаданлары кәтирән Кәрбалаји Аббаса муштулуг үчүн нәсә пәј верән Ширин ханым јана-јана дилләнди:

— Онун анасы бу гиш рәһмәтә кеңиб, а бала!

Бәһруз сарсылды, бир ан көзүнү јумду, Ширилибәј онун голундан тутуб евә сары апарә-апарә:

— Горхма, оғуд,—деди,—һүрнисә елә бизим һәјәт-бачада бөјү-јүр. Ағыллы да гыздыр.

Бәһруз о күнүн сәһәри јухудан кеч ојанды. һәјәтә чыханда көрдү ки, гара папагы арабачы дироқдон асдыгы гојунун дәрисини сојур, гапыда да онун ири, икитәкәри арабасы. Ширин ханым тешт, ләјән кәтириб, көмәк етмәк үчүн бөрјүндә һазыр дајаныб. Арабачы бир ан ишини сахлајыб дил-ағыз едә-едә Бәһрузла көрүшдү.

— Ширин ханым бу гочу сәнин адына сахлатдырбы. Дејирди ки, Бәһруз кәләнә киими көкәлсин.

— Гурбан дәмйишәм!—Ширин ханым фәрәһлә Бәһруза бахды.

8

Бу севинч ичиндә Бәһрузун үрәјинә ијнә киими батан һәсрәти ону дөрд көзлү етмишди. Гара бахырдыса, Назлыны ахтарыр, һеч јердә көрә билмирди.

Бир нечә күн кечди.

Нәһәјәт, Ширин ханым сөз арасы, елә-белә «гошшумузун тојудур» кәлмәләрини ишләдәндә, Бәһруз һәр шәји баша дүшсә дә, үрәји дөшин-дөшин олса да, өзүнү сакит вә тәмкинли апарыб, она нә суал верди, нә аһ-уф еләди, нә дә өз мүнәсибәтини билдирди. Нәтта ахыра гәдәр Ширин ханымны динләди, сонра она хош сөзләр дејиб јаваш-јаваш узаглашыб баға кирди. Бундан сонра үрәјинин әсл ағрысыны дујду, дәли киими бир ағачдан о бирисинә јүјүрдү, мин ојун чыхартды, бир дә көрдү ки, гоз ағачына галхыб, һасардан азча јухарыдакы будағын үстүндә әйләшиб, күрәјини башга бир будаға сөјкәјиб, әтраф да гаранлыглашыб. Нәрдәса, узагда бир үмид ишығы јанды ки, болкә Назлы әввәлки киими, јенә кәлиб чыха. Гаранлыг тәкчә гоз ағачыны јох, бүтүн бағлары, һәјәт-бачалары удду, амма Бәһрузун үмид ишығыны сөндүрә, јох едә билмә-

ди. Гаранлыг Бәһрузун өзүнү дә богду, ишыгы исә жох. Назлы кәлмәди, Бәһруз агачдан дүшүб евә кедәндә үрәјиндә һәл дә о ишыг јанырды.

Бәһруз ушагыгыда, Назлы илә бирликдә тојда олмушуду вә о тоју һеч заман унутмурду. Бу ахшам исә Назлынын өз тоју олмалы иди. Нечә күн иди ки, далбадал ескизләр едирди, каһ гадындлары, каһ гызлары, каһ үч һәфәр чалгычыны, каһ евши панчәраларыны, кабәләрини, халыларыны чәкир, каһ да кәлинин нечә ојнадыгыны вермәјә чалышырды. Бунлар, һәләлик ескизләр иди, һеч нә алымырды. Бирдән һисс еләди ки, нәсә чалышмыр?! Нә?! Буну дәгиг билмәсә дә, тоја бахмаға еһтијач дүјду. һәм дә, узагдан олса дә, Назлыны көрмәк истади.

Тој Гуламһејдарин бөјүк гонаг отагында тәшкил олунмушду. Дивар боју мүтәккәләр, назбалычлар дүзүлмушду. һәр тәрәфдә гәндилләр вә шамлар ишым-ишым јанырды. Гызлар, кәлиләр, гадындлар елә рәнкбәрәнк, елә әлван палтарларда, елә парылтылы, ишыгы бәрбәзәкләрдә бәрг сачырды ки, отаг көзгамашдырычы зәрләр ичиндә шәфәгләнирди. Бәһруз илк бахышда көрдүдү бәк рәнкарәнклијә, әлванлыға һејран олду. Соира үч һәфәр чалгычынын мусигиси алтынды рәсг еләјән гырмызы гәновузлу гызларын инчә белләринин илан кими гырвылдыгыны, әјилдјини, ипәк ичиндәки чийинләрин, упузун голларын, ағ, зәрф бојунларын һәрәкәтләриндәки зәрифлијә көрәндә јериндә дајана билмәди. Нахчыван гызларынын бу һәрәкәтләриндә тәсвирәкөлмәз бир көзәллик кизләнмишди.

Тоју апаран арыг, зәриф кәч бир гадынын чамаата мүрачәтиндә, ојнајанлара һәвәс вермәјиндә—ај шабаш!—дејә чыгырмагында, каһ чалгычыллара, каһ гызлара ишәрә етмәјиндә бир күл инчәлији варды. Ачыг бәнөвшәји рәнкли, күллу палтары тојдакы бүтүн гызлары, кәлинләрн палтарларындан фәргләнирди. Әлини ирәли узадыр, зәрләри елә сәпирди ки, хырда-хырда парылтылы гыгылчылар бүтүн отаг боју фырланыр, чийинләрә, палтарларә гонур, јерә төкүлүрдү.

Кәлини ојнамасыны бајагдан сәбирсизликкә көзләјән Бәһрузун үрәји Назлынын бу отаға кирмәси илә аз галды јериндән дүшсү. Назлы гырмызы палтарда, гызыл пулларла шәфәг сача-сача көңүлсүз орталыға чыхды. Ојнамаг истәмәјинди. Үч гыз әлләриндән тутуб зорла ојнамаға чәкәндә мусигинин ритми дәјишди. Назлы ортада галмышды. Гырмызы палтарда нечә узун иди, бели дә назик, елә инчә ки, үзүкдән кечәрдү. Тоју апаран гадынын әли јенә узады, зәрләри сәпәләди, кәлинин вә онунла ојнајан гызларынын башына шәфәг-шәфәг гыгылчылар жады. Бирдән Бәһруз бүтүн бу парылтылар ичиндә Назлынын јанагаларындан сүзүлән агаппаг көз јашларыны көрдү. Назлы үч гызы конара италәди, чалгычыллара башга мусиги сифариш верди. Орталыға атылды, нә

атылды. Од кими ојнајырды. һамы тәәччүб, севинч гарышыг бир тәбәссүмлә чәпик вурурду. Назлы гызлары ојуна дә'вәт едирди. Бәнөвшә палтарлы гадын исә јенә әлини узадыб, зәрләри һамынын башына сәпирди. Бәһруз баша дүшүрдү ки, бу ојун Назлынын усјаны, е'тиразы иди, аңаг булар мусиги вә чәпик сәдаларынын алтынды итиб көрүмәсә олду.

Бәһруз бүтүн кечәни јатмады, панчәрәјә гәјдугу отузлуг лампанын ишыгында јенә гараламалар, ескизләр чәкди.

9

Евәнд чыхан Бәһруз Әлихан мәсјидинә тәрәф кетди. һәмишә олдугу кими гапысы јенә ачыг иди. Молла Тәлиб јухары башда, азча һүндүр бир јердә әјләшмишди. Бәһруз ајагларыны сојунуб јумшаг кәбәләрин үстү илә молла Тәлибә доғру аддымлады. Молла Тәлиб узагдан ону көрән кими ајага галхды, Бәһруза таныш олан мөмин ифадә јениндән гырмызымтраг сифәтиндә пәјда олду. Ики әлини узадыб, севинчлә:

— Хош кәлмисән, оғул!—деди—һәмишә сән кәләсән!

— Сағ ол, молла әми, кәлдим сизинлә көрүшүм!

Бәһруз Әлихан мәсјидиндән чыхыб бүтүн күнү кәдр ичиндә Нахчываны кәзиб доланди, һај-күјлү базара кирди чарсулардан кечә-кечә, сатычыларын үзүнә баха-баха өтдү, бир дә көрдү ки, сәкип, дәр бир күчә илә кедир. Гаршысында да ағ чаршафда бир гадын! һансы бир дөнкәдәсә јох олду. Бәһруз Шаһаб мәһәлләсиндә, Сүддүһөнәнин јанындан кечиб, јенә таныш күчәјә кәлиб чыхды. Биларди ки, бу күчә Нахчываның кәнарына узадыр, ордан исә һача дағ вә әтрафындакы силсилә дағларын мәһзәрәси ачылыр.

Сөвги-тәбни бир дүјгү Бәһрузу бу дағларә доғру апарырды. Хејли ирәлидә, әтрафы кәрипч һөрүлү гапыны, онун гаршысындакы ири дашын үстүндә әјләшән гочаны көрәндә ајаг сахлаја билмәди. Гочанын агаппаг сачлары ачыны, үзүнә төкүлүмүшдү. Көркәминдән јазыгыг јағырды. Ири көзләри гызармышды, она салам верән Бәһруза һејрәтлә бахырды. Бирдән әлини дәличәсинә кәрипчли гапыја доғру узатды:—Гызым азара дүшүб, оғул!—деди.—о гәдәр зүлм етдиләр ки, бичәрә Пакизә балам күл кими солуб. Көзүм көрә-көрә әлимдән кедир. Кечә-күндүз аллаһа јалварырам ки, она ничат гапысы ачысы!

Бәһруз даһа дајанмады, онсуз да дәрд әлиндән гачырды, һәр јердә јенә дәрдә раст олурду. Гочанын сәси һәлә дә кәлирди. Гаршында сәма алтында кенишлик вә бу кенишликдән узагда дағларын силсиләси ачылды. Бәһруз елә бил бирдән-бирә дирчәлди, һәр шеји, һатта индичә көрдүјү гочаны да, онун сөзләрини дә унутду.

Баи алыб бу кенишлигин гојунда дагла ра догру ирәлиләди. Бу анда дүшүндүрү, көрдүрү бу сама, бу кенишлик, бу дагла р иди, кедә-кедә оиларын ичиндә әримәк истәјирди.

Ахшам евин дөһлизиндә салынмыш дөшөкчәдә узанан Бәһруз узун, готазлы мүтәккәни гатлајуб, голларынын алтына гојушуду вә Назлыны дүшүндүрдү. Назлы сабаһ кәлини кедирди, демәк онунла бағлы олан һәр шәј—көрүшләр дә, хатирөләр дә, һәјәчаныл анлар да сона чатырды. Һәјәт зил гаранлыг иди, узадан чырчырамаларын сәси ешиндилрди. Бағчадан хышылыт кәлди, астадан кимсә:

— Бәһруз!—дејә сәсләнди, гују дилиндән кәлән бу көврәк, бу һәзин сәдәки кәдәр Бәһрузун бүтүн варлығын титрәтди. Илдырым иурмуш кими сычрајиб, өзүнү гаранлыгын гојуна атды вә бу гаранлыгда чәнлы ишыг көрдү. Назлы титрәјә-титрәјә онун гаршысында дајанмышды.

— Бу, сәсэн?!

— Мәнәм, Бәһруз, мән бичарә...

— Горхмадын?!

— Нијә горхмадым?! Көрмүрсән, дилләрим әсир... Сүбһ азанына кими дирикөздү галырам, мән бичарә, мән бәхтигара ит өзәби чәкирәм. Аллаһ-таала өз бәндәсини нијә бу күнә гојуб һеч башым чыкмыр.

Бәһруз гызын әлләриндән тутду, әлләри дә титрәјирди. Назлы дәрһал әлләрини чәкмәк истәди, Бәһруз бурахмады, ону өзүнә сары чәкди:

— Бу кечә вахты гәбәһ иш тутурам, гәбәһ! Худавәнди-аләм бу күнаһымы мәнә бағышламаз.

Бәһруз Назлынын сөзләрини динләјә-динләјә ону синәсинә сыхды. Гызын балыг кими сүрүшкән, кәч, тәрәватли бәдәни һәјәчандан јенә титрәјирди. Бәһрузун үзү Назлынын үзүнә јахынлашанда, горху ичиндә, тәләш ичиндә пычылдады:

— Әпмә мәни, Бәһруз, өпмә, мәнү күнаһа батырма, јохса аллаһ-таала мәни чәһәннәмә васил едәр...

Назлы ондан араланыб, узаглашмаг истәјирди ки, илдырым сүр'әтилә керијә дөндү, јахынлашыб әлләрини узатды. Бәһруз дәрһал гызын белиндән тутду, бајагдан өпмәјә ичазә вермәјән Назлы өзү додагларыны Бәһрузун сифәтинә тохундуруду. Дәрһал да гачыб кетди. Бәһруз гајдыбә јеринә кирәндә сифәтиндә дүлдүгү од бүтүн бәдәнинә јайылса да, көрдүкләри она јуху кими кәлрди.

Сабаһ ахшама јахын күчәдә һәј-күј, мәрәкә гопду. Гара зурнанын сәси једди мәнәлләјә јайылды. Ејин чичәк кими бир-биринә охшајан гырмызы чадралы гызлар бөјүр-бөјүрә сөјкәниб дурмушдулар. Чәрајы, ағ, сары рәнкдә чадра өртүмш гадынлар гырмы-

зы чадралыларын чәркәсинә гошлурмурулар. Һасар үстүндән, дамдан баханларын сәји чох иди, күчәнин о башындан ушагларын гишгырыгы далынча бабагда бозәкли фәјтон, далынча да башга фәјтонлар кәлиб Назлыклини тәјбатај ачылымыш гапысы ағзында дајанды.

Фәјтончу Кәрбалајы Аббасын өзү дә бәзәнмишди, һпәк көјнәк көјмиш, белинә көј гуршаг багламыш, башына ағымтыл түклү папаг гојушуду. Фәјтону исо танынмаз олмушду. Готазлы, бозәкли атларын үстүгә рәнкарәнк балача халылар салынмыш, башына күл чәләнки багланмыш, сәг готазасындан тутмуш сөг голзасына гәдәр кәбә дөшәнмиш, һәр тәрәфи үстү, јаны, архасы гырмызы, сары, абы лентләрлә сарынмышды.

Гырмызы чадралы гызлар һәјәтә долдулар. Һәлә әлләриндәки рәнкбәрәнк шамлар! Санки јеријән ләләләр топлашмыш, сыхлашмыш вә бөјүк дәстә эмәлә кәтирмишди. Чалгычылар күчәдә түгјән едирдиләр. Бир дәстә гыз кәлини дөһлизә чыхартды. Әлиндә гатлама күзкү тутмуш бир гыз ирәлијә кетди. Јанлары гырмызы парчаларла бәзәлилимш күзкүнүн гатланан јерләрин ачылды, мүхтәлиф күл, гуш шәкилләри, ортасындакы ири, парылдајан шүшәси, нахышлары көрүнүрдү.

Назлы титрәјирди, башына түл кими ағ һпәк шал өртүлмүшдү. Гатлама күзкү тутмуш гызын далынча ону дәрә гыз апарырды. Пилләләрлә енәндә гызларын әлләринә шам вердиләр. Онлары ашагы дүшмәјә гојмадылар. Кими исо сәсләдиләр. Күчәдән бели гырмызы гуршаглы бир кәч кәлиб пилләләри галхды, кәлине чатыб гојундан шал чыхартды вә онун белинә долады. Назлынын анасы һарданса, бирдән үзә чыхды, кәчә бир чүт чораб, һпәк дасмал верди.

Кәлинлә енән гызларын шамлары јандырылды. Һәјәтдәки гызлар вә гадынларла да шамлар пәјланды. Чөлдә оланлар исо иши учуна көрмә кечириб, нефтлә алышдырыб, мош'өл кими јухары галдырмышдылар. Кәлип һәјәтә енәндә гызларын, гадынларын да шамлары јанырды вә көзәл бир мәнзәрә алынмышды.

Бабагдакы бозәкли фәјтон чырабган олмушду, чүнки әтрафына дүзүлмүш рәнкбәрәнк шамлар јанырды. Кәлини фәјтона мииндирдиләр, беш гыз да јанында, Кәрбалајы Аббас өзүнүн һәмнинә әјләшдији јердә, ајаг үстә, әлиндә тутдугу чилловларла бир ојнајырды ки! Бә'зән елә әјилр, чилловлары ајаглары арасындан елә кечирир, бә'зән дә јыкылмамаг үчүн мүвазинәтини елә сахлајырды ки, она баханлары һәјрәт көтүрдүрдү. Елә ојнаја-ојнаја фәјтону сүрдү, о бири фәјтонлар да далынчәк Үмуми һәј-күј ичиндән бирдән күллә сәси курлады. Фәјтонлар сүр'әт көтүрдү.

Бәһруз о ахшам евдә кәдәр ичиндә, гәм ичиндә ишләди, беләкликлә онун «Нахчыван тоју» әсәри мејдана чыхды.

Наалы бу мөһөллөдөн көчүб кедәндөн сонра, Бөһруз бир аҗ өзүндә олмады. Һәтта елә бәрк хосталәнди ки, он күн җорған-дөшкәдән галха билмәди. Һәр күн Шенкеләҗә Кәрбалаҗы Аббасын фәјтонунда кәлир, дава-давачатла ону мүәличә едирди. Ширәлибәҗ дә, Ширин ханым да әлдән-дилдән дүшдүләр, һәһәҗәт, Бөһруз сагалды, узун мүддәт ездән чөлә чыхмады.

Күнәшли бир күн, Бөһруз башына берет гојуб, шәһәрә кетди. Падиһәҗ бағындан кечиб, Сарванлар мөһәлләсинә енди, ордан дөврәләмә өтүб, кичик, дар күчә илә мәсчидә доғру аддымлады. Чохдан иди ки, мәсчиди чәкмәк истәјирди, Базарчај көрпүсүнә чатанла, күнбәзә, миһәрәҗә тәзә көзлә бахды, мәсчидиң гапысына јахынлашды.

Гапынын бөјрүндә әлиндә чубуг тутмуш, башына ағ јалың бағламыш бир кор дивара сөҗәниб һәрәкәтсиз дајанымышды. Бөһруз јердәки чиркли, көһнә, сүртүлмүш мәхмәр парчанын үстүнә он гәлик пул атды, башыны галдыранда гапынын о тәрәфиндә, һүфүзедичи көзләриниң дәрһилијиндә ишығ јанан агсаачлы, гоча диләнчјә бахды.

— Салам, баба!—дејә еһтирамла салам верди.

— Хош көрдүк, оғул, һәлә Нахчываның тозуна чеврилмәмишәм.

— Јагин ки, һеч заман чеврилмәзән.

— Арзун чин олсун, оғул, аллаһын әминдән кәнар чыхмак олмам. Нә бујурса, онун гулујам.

Бөһруз диләнчинин өвчунә пул гојуб, гапыдан мәсчидиң һәҗәтнә кирди. Күһорта намазына аз галырды. Јаваш-јаваш кәлән адамлар сагдакы һүчрәјә јахынлашыр, аҗағларыны сојунуб тахта башмағлар кејинир, ортадакы чарһовузә доғру кедирдиләр. Голларыны дирсоқларына гәдәр чирмәләјир, дәстамаз алдыгдан сонра башдан-баша тәлтәзә халылар дөшәниш мәсчидиң ичинә дахил олурдулар. Бөһруз јухары башда дәрдиһләли, үстүнә гирмызы парча салымыш минбәр, сагда вә солда күмүш рәңкли мөһәчәрләр, театр ложаларына бәһәҗән алачғ ејванлар көрдү. Бу ејванлардан эһл гара пәрдәләр асылмышды. Бу пәрдәләр елә гара иди ки, горху, ваһимә јарадырды. Онлара баханда Бөһрузун бәдәни буз кими сојуду. Јухарыда, күнбәзин дөрд тәрәфиндә, рәңкли, нахышлы, хырда пәнчәрәләр ишығ-ишығ јанырды.

Бөһрузун чанындан сојуглағ тамам кечмәмишди ки, дәһшәтлив бир сәсдән диксинди, горхду. Кимсә јенә гишгырды:

— Кафәр... кафәр...

Бөһруз јенә һеч нә баша дүшмәди, сонра минбәрин габағындан

сүр'әтлә она доғру кәлән гара палтарлы адамы таныдыгда бир әдәм кери чәкилди. Гулаһејдәр сусмағ билмир, елә дәлбәдәдә «кафәр» дејә гишгырды. Намынын башы архаја чеврилди. Мух-талиф көзләр: доғуг, гәзәбли, һејрәтлив, јазығ, фағыр, мейрибан мүтин көзләр Бөһрузә дикилди. На гәдәр көз! На гәрибә мәнәзәр! Бөһруз фикирләшди ки, буну чәкмәк гијамәт олар. Билди ки, мүмкүн дејил, ан кечмәмиш көрдүјү лөһна итәчәкдир. Елә дә олду. Гулаһејдәрә сәс верәиләр тапылды. Бир нечә һәфәр онун даһынча Бөһрузун үстүнә јериди, нә јериди. Кери чәкилә-чәкилә мәсчидиң ачығ гапысына чатап Бөһруз дајананда Гулаһејдәр дә, ардакылар да дајандылар. Бөһруз бирдән өзүнү гапыдан чөлә—һәҗәтә атды вә чарһовузун јанында молла Талыбла үз-үзә кәлди. Молла Талыб һејрәтләниб:

— Бој, оғул, һәдән горхмусан, рәңкин-руһун өзүндә дејил?—дејә мәсчиддән гәзәблә чыхан Гулаһејдәрә тәрәф чөндү, јенә һејрәтләнди, чинилләрини атса да, бурда һәсә баш вердијини аһлаҗыб, өзүнү итирмәди, инди Бөһрузә сары чеврилди:—Тохта, оғул, бура аһлаһын евидир, бурдан һеч ким горхмур... Бурда горхмак да күнаһдыр! Үзүнә азча су вуыр, һә, һә, горхма, рәңкин-руһун өзүнә кәлсин...

Молла Талыб өзү ирәли јериди, Бөһрузә тохтаглығ верә-верә үз-көзүнә су чиләмәкдә көмәк етди, алтан-алтдан Гулаһејдәрә өз онун јанындакыларә көз гојду. Гулаһејдәр даһа әввәлки кими гәзәбли дејилди. Јаваш-јаваш кери чәкилиб мәсчидә кирдиләр. Бөһруз молла Талыба тәшәккүр едиб һәҗәтдән чыханда бир гуш кими јуңкуллашмишди... Бир аздан базардан кечиб кедирди. Һәҗ-күңүн ичиндән, адамларын арасындан. Ганы елә гаралмышды ки, өзүнә јер тапа билмирди. Дахилиндә пүскүрмәјә һазыр олан вулкан кими бир тәләтүм јаранмышды. Бирдән кимсә габағыны кәсди:

— Сәни јахшы танымышам,—деди,—јахшы танымышам.

Бөһруз дајаныб она бахды. Танымады.

— Сән кимсән?!

— Таныјарсан, инди таныјарсан!—дејә ипәк көјнәкли, шалварлы, баһалы, вәзнәли чуха кејмиш, хәнчәрли киши бар-бар бағырды:—Мәндән нә истәјирсән, сәнә нә еләмишәм, дуруб даһымча Тифлисә гәдәр кәлирсән. Нијә мәнн изләјирсән?! Инди мәнн танымырсән?!

— Танымырам, инаның, танымырам.

— Нијә көзүмүн ичинә јалан дејирсән?!—дејә киши Бөһрузун јахасындан јанышды:—А доғуг, евмизин әтрафинда һәрләнән сән дејилдиң, Тифлисдә, ресторанда бир дәләдузла мәнә көз гојан сән дејилдиң! Инди нечә олду, мәнн танымырсән?

Бөһруз дартыныб, онун әлиндән чыхмағ истәди, бачармады. Ан ичиндә «Анноу» ресторанындакы сәһнә көрүндү, ан ичиндә дә итди, бирдән елә гәзәбләнди ки, кишини бүтүн гүввәси илә итәлә-

ди. Сатычыларын, шеј-шүлөриң үстүнө јыхылан киши дөрһал ајага галкыб элини ханчөриңе атды, ону гынындан чыхаран кими, јаваш-јаваш Бөһрузуң үстүнө јериди. Бөһруз төрпөнмөди. Гөрибөдир, өз-өзүнө һөјрөт едирди, чүкии ондан горхмурду. Бајар, мәсчиддә пәрәлләриңи гара рәңкинән өз Гуламһөјдәриң сәсиндән даһа чох горхмушду. Инди исә... елә бил ширә дөһмүшду. Һөттә тијәни дөф етмәк үчүн һазыр вәзијәт алды. Бу вахт ики-үч һөфөр кишини гәмарлајыб, сакит етмәјә, јалвармаға, онлардан бири:

— Ај дәли, о, Ширәлибөјни оғлудур.—демәјә башлады.

— Иә олсуң Ширәлибөјни оғлудур! Өлдүрәчөјәм ону, бурахын мәни, бурахын...

Бөһруз јаваш-јаваш базардан чыхды, Завија мәсчидиниңи јанындан өтүб, кәрпич евләриң бөјрү илә ағыр кәдәр ичиндә евә доғру кетди.

Ахшам каһ карандаш, каһ сулу боја илә ишләди. Мәсчиддә көрдүјү хәјалиндән кетмирди, һара бахырдыса Гуламһөјдәри, онуң гара варлығыны көрүрдү. Кағыз, карандаш көтүрүб мүтәккәләриңи бириңә сөјкәнди, гараламалар етмәјә башлады. Бир дө көрдү ки, Гуламһөјдәриң чәкир. Өзүндән асылы олмадан һөвәслә ишләјирди. Вәрағиң үстүндә исә чанлы бир портрет јаранырды: гапгара әбада элини гәзәблә ирәли узадан гарасаггал бир киши... Чәкди, чәкди, алтындан «кафәр» кәлмәсиниңи јазды. Элиңә көтүрүб бир аз узагда тутду, диггәтлә бахды, өз-өзүнә күлдү. Ади марағыңи јарадычылыг еһтирасына чеврилмәси, аз мүддәттә мәнәли бир әсәриңи јарнамасы она мө'чүзә кими кәлди.

2

Сүһдән хош әһвали-руһијә ичиндә, һөјөттән чыхыб, ахшам чәкдији шәкли Гуламһөјдәриң һөјөт галысына јанышдырды. Һәр ики тәрәфи мөһрә һасар олан дар күчәјә дөнөндә, истәр-истәмәз бир аңлыг дајанды, елә бурда, дәркәдә Назлы илә көрүшләрәниңи хатырлады. Вә бирдән она елә кәлди ки, јенә гар јағыр, фырлана-фырлана төкүлдән бу гарын ичиндән ағ чадралы бир гыз јахынлашыр. Бөһруз да дар күчә илә чадралы гызга доғру аддымлады. Бу һөдир? Хәјалдыр, јохса һәғигәт? Ахы доғрудан да ағ чадра ичиндә кимсә кәлрди. Она чатанда:

— Салам, Бөһруз дадаш,—дејә чадраның ичиндән Һүрнисәниңи гарәјаныз үзү чыхды.

— Сән бапбалача бир гыз, бу чадра һөдир?

— Бибим чадрасыз гојмур.

— Сәнә һеч јарашмыр, Һүрнисә. Наһаг чадра өртүрсән.

— Нә еләјим, дадаш, бибимдиң дә!

Бөһруз бу күчәниң ахырындан Шаһаб мөһәлләсинә јох, Завија

мәсчидиңә тәрәф кетди, Базарчај көрпүсүнүңи јанындан чај ашағы дүшөндә мәсчидиң диварына сөјкәниб гурумуш кору көрүб диксинди: «Заваллы! Јәғиң бүтүн кечәниң бурда галыб.» Башында көј әмгәмә бир нечә сәјид бир-бириниңи далынча мәсчидә јахынлашды, башында ичәри кирәндә һеч бири кора пул атмады.

Көрпүңүң алтындакы шәләлә кур иди, сүд кими гајнаја-гајнаја төкүлдүрдү. Бөһруз чајың кәлары илә енди, бирмәртәбәли евләр, һөјөтләр јашылыг ичиндә итмишди. Дәрәниң о тәрәфиндә Гә'лә мөһәлләсиниңи сарытөһөр, јасты-јапалаг евләри көрүңүр, бу евләриң үстүндә Мө'минә хатун мөғбәрәси учалырды.

Көзәлиһмәдән Бөһрузуң гаршысына көрлө бир гыз чыхды, јашы 15, ја 16 оларды. Сөһәр һавасы кими тәмиз үзүндә һөјрөт доғду, бу, һөјрәттән даһа чох горху иди, ала көзләриңириләшди. Бөһруз гејри-иһтијари күлә-күлә:

— Салам!—дејәндә гыз азачыг өзүнә кәлди, башыңи төрпәт-мәклә саламы алды.

— Кимниң гызсысан?!—Бөһруз мөһрибанлыгга сорушду.

— Зурначы Ејвасын...

— Бу сүһдән нијә ојанмысан?

— Бичинә кедирәм.

— Так?!

— Гардашым чөлдәдир, мәни көзләјир.

— Адың һөдир?

— Зиба.

— Билирсән, мән кимәм?

— Билирәм.

— Һардан?!

— Ушагларла кәзәндә көрүшәм. Дағларыңи шәклини чәкәнлә...

— Ичәзә верәрсән сәһниң дә шәклини чәкмиң?!

Әһниң кәјдији донун элван рәңкләри варды, бу рәңкләр ичиндә ири дәләләр шәфәг сачырды. Зибаңиңи јанаглары бу дәләләр кими гызарды. Горха-горха башы илә разылыг версә дә, бунин мәнәнасыз, үмидсиз бир шеј олдуғуну аңладыб гачыб кетди. Бөһруз ашағыја ениб саға дөндү, Сарванлар мөһәлләсинә доғру кетди. Зиба хәјәлиндән чыхмырды. Әдил аға көлү көмкөјдү, әтрафиндәкы јашылыг ичиндә парлаг көрүңүрдү. Узағла, чох узағла јенә дағлар варды, сәјрәк думан ичиндә гаралырды.

Бөһруз көлү чәкди, сонра чапар Мәчиди ахтармаға кетди, она һеч јердә раст кәлмәјиб, керп—евә гајытды. Евдә Ширин ханым күллү шалыны башында дүзәлдә-дүзәлдә она гөрибә әһвалат даһышды:

— Бир дө көрдүм күчәдә күј-мә'рәкә гопуб. Гуламһөјдәриңи тылгырығы әләми көтүрүб. Елә күчәјә чыхмышым ки, буду һа, залым баласы үстүмә јел кими кәлир. Әлләриңи узада-узада гарғыш далынча гарғыш төкүр. Ушаглар да һәр тәрәфдән «кафәр»,

«кафәр» деҗе ғышгырырлар. Горхумдан тез гапыны өртдүм. Аҗ бала, Гуламҗеҗдәрдә ғышгырмагдан һал галмаҗыб. Атан да билир.

— Атам да?! О нә деди?

— Неч нә! Гуламҗеҗдәрә бахды, бахды, сонра гәһгәһә чәкди.

Бәһруз да күлмәҗә башлады. Шһрин ханым көзүңү деҗә-деҗә, сәдәләтһөвһәсһнә баха-баха галды.

Бәһруз далбадал бир нечә күн шәһәрә чыхса да, чапар Мәчиди ахтарса да, неч җердә ону тапа билмәдә. Тифлисә кетмәҗинә бир нечә күн галмыш, Араз ғырагыны көзәркән, саһилә бир атлының кәлиҗини көрүб, аҗаг сахлады. Атлы еҗин илә Мәчидә охшаҗырды. Онун кими узун, диң бығлары, узунсоң, чидди үзү, сәрт гашлары, бөҗрүдән салланан ғылынчы, вәзнәли чухасы, одалы көркәми варды. Бәһруз сәһв етмәмишди. Габагына кедиб:

— Салам, Мәчид даҗы!—деҗә атын сағ төрәфиндә даҗанды.

Мәчид атын үстүндә шәстлә әлзәшһмишди. Бәһруза диггәтлә бахды, деҗәсән, танымады, чикловлары чәкәндә, габаг аҗағларыны азча җухары галдыран аты сәнитләшдирди.

— Бала, кимсән?—сорушду.

— Бәһрузам, Шһрәлибәҗин оғлу, шәкил чәкән, рәссам...

Мәчид илдырым кими атдан сьчраҗыб, Бәһрузун гаршысында җерә еңди, ән җахын адамы кими ону багырына басды.

— Нә тез охуҗуб гуртардын?!

— Нәлә гуртармамышам.

— Демәк, әмәлли-башлы шәкил чәкәҗи өҗрәнирсән?!

— Өҗрәнирәм.

— Олсун, олсун, бала!—Мәчид онун беретинә, боҗ-бухунуна, гара бығларына, кәнч, төрәвәтлин үзүнә, при көзләринә фәрәһлә бахыб, бир әли илә мейрибаңлыгла күрәҗиндән тутду.

— Мәчид даҗы, җарым аҗдыр ки, сәни ахтарырам.

— Нахчыванда җохдум, неҗиридин ки, мәни?!

— Шәклини чәкмәк истәҗирәм.

— Чәк, бу мән, бу да сән!

— Елә җох...

— Бәс нечә?!

— Атын үстүндә, бир саат, ики саат даҗан.

— Инди бачармарам. Беш күндүр ки, җол кәлирәм. Елә җорулмушам ки, көз гапағларым күчлә ачырам. Бир дә, Бәһруз, бала, мәнә түфәнк вермәлидирләр, бах, бу ғылынчыи әвәзиндә.

— Неч ғылынчы да нис деҗил.

— Еһ, нәҗә кәрәк. Ичи пас атыб, өзү оҗунчаг кими. Һүнәрин вар, бу ғылынчы ғынындан чыхарт көрүм, чыхартдын һа. Фил кәлиб дәртсә да чыкмаз.

— Онда ниҗә тахырсаң?!

— Чүңкә дүшмәнии багыры җарыр. Дүшмән нә билсин, ғылынчы ғынындан чыхыр, җа чыхмыр. Кәндләрән кечиб кәләндә һамынын

көзү бу ғылынчыда галыр. Һә, Бәһруз, бала, белә-белә ишләр. Җорҗун олсам да кәл, шәклими чәк!

Мәчид атын белднә галхды, Бәһруз бир-биринини далынчы галфаламалар, аҗры-аҗры деталлары, һиссәләри сүрәтлә чәкмәҗә башлады. Ат сәжит даҗанмыр, чапары көтүрүб кетмәк истәҗирди. Чатар чилөву дарта-дарта ону күчлә сахлаҗырды.

3

Татар шәһәрә җахыллашанда, таныш мәңзәрәләр: Шейх Сәһнан дагы, Күр чаҗы, килсәләрин гүлләләри, мәсидләрин миһнарәләри, һамамларын күибәзләри, уча, даһ биналар көрүһнәдә Бәһруз Тифлис үчүн бәрк дарыхдыгыны даһа чох дузду. Кираҗә галдыгы әвә җетмәси, Әминә халанын ону һөрмәтлә, иززәтлә гаршыламасы, шәҗшүләрини отага тоҗуб чыкмасы сәнки бир ән чәкди.

Бир дә көрдү ки, Александр бағылдадыр вә бағын җаһындакы уча, даһ бинаһин дәҗирин һәҗәтинә җахыллашыр. Гапыны ачан Етери олду, күлә-күлә ону отага дә'вәт етди, отагда Ревазин әмиси, Бибиси ғызлары дәрһал аҗага галхыб көрүшдүләр. Реваз җоншу отагда җатырды. Ваҗ, ону оҗатмағ үчүн нә гәдәр чалышдылар. Реваз даһ кими җериндән төрәнимирди, Бәһрузу көрөндә җериндән димдик галхды.

— Гамарчоба, гамарчоба,—деҗә-деҗә елә алт һалтарда ону багырына басды. Кеҗинә-кеҗинә астадан, Бәһрузун гулагына пычылады ки, Ладо илә бирликлә ахшам Ортачала ғызлары илә көрүшәчәкләр. Бундан сонра сорушду:

— Бәлкә сән дә бизимлә кедәсән?!

— Јох, Реваз, јох...

— Ниҗә е... адам ғызлардан гачар? Кечән дәфә Миша Чинаурели илә кетмишим, әнтигә кеҗф еләмишик. Кәл, бу күн сән дә җоншд бизә. Ғызларын ичиндә бири вар, неч кәси җохдур, сәни онулла таныш еләрәм. Билһирсән, нечә әнтигә ғыздыр, җемә, ичмә, күл чамалына тамаша елә! Һә, нә деҗирсән, разысән?

— Јох, Реваз, јох...

— Боҗ, Ладо демшикән, лап ағ еләдин ки! Әввәл Ладону ғынаҗырдым ки, сәниңлә шит зарәфат едир. Мән ки зарәфат етмирәм? — Әзизим, Реваз, сән ки, чидди, ағыллы оғлансаң... Кәл, сәнәт-дән соруш, мән дә чаваб верим...

— Бир шәҗ чәкиб еләмисән?

— Нахчыван тоҗу...

— Тоҗу чәкирсән, бәс өзүн ниҗә ғызлардан гачырсән?

— Гачмырам.

— Елә билһирсән, ғызлар өзләри кәләчәк далынчы... һаҗ, һаҗ...

Реваз гәһгәһә чәкә-чәкә о бири отага кечди вә үч ғызла зарәфат етмәҗә башлады. Етери пәрт олан Бәһрузун голундан тутуб:

— Кэлин бура, Бэһруз, кэлин, эjlэшин. Она фикир вермэјин.
Реваз харданса чыхыр кэтирди, гызлар исэ јемэк-ичмэк. Күрүч гызларынын мейрибандыгындан көврөлөн Бэһруз һар үчүнү саг-лыгына бадэ галдырмагы тэклиф етди. Реваз көзлэрини гыја-гыја она мө'на илэ бахды:

— Валлаһ-биллаһ, сөһөрдөн Бэһрузу Ортачала гызларынын јанына апара билмирэм. Сөбөбини ииди тапмышам. Бу гызлардан бирине ворулув. Бэһруз, дүзүнү де, һансына?!

— һәр үчүнэ.

— О... Дүз демэдин, Бэһруз!—Реваз шөрабы ичди,—билирэм, кимэ ворулмусан! Бој... Бу нэбир, нија ичмирсэн?!

— Ичэ билмирэм.

— Даһа нэ олду, гызлардан узаг гачырсаң, шөраб ичмирсэн, горхурам ахырда достлугумуз позулсун.

— Горхма, Реваз, мэн достлугда мөһкөмэм!

Бэһруз ордан чыхыб, Давидовски күчөсинэ кэлди. Әлигулу Нэчөфовун гапысыны дөјдү. Гапыны Гөмөр ачды. Бэһруз әјилиб ону јердөн көтүрдү, гучагына алыб үз-көзүндөн өлдү, овчуну сагага конфетлэрлэ долдурду. Отага кирди, Әлигулу көзлэриндэ пейсне нэсэ јазырды. Бэһрузу көрөн кими, гөлөми атыб ајага галхды:

— Хош көрдүк, оғул!—дејэ Бэһрузу багына басды.—Кэл, отур, Нахчыванда, нэ вар, нэ јох, Ширәлибәј нечәдир, анан нечәдир?!

— һамынын салам-дуасы вар. Нэ јазырсан, Әлигулу дајы?!

— Нэ јазачагам, фелјетон... «Моλλά Нэсрәддин» журналы үчүн. Адыны белэ гојмушам: «Шәрнәтдә шәрм јохдур». Мәнчә, пис дејил. Бу руһаниләр авам чамаатын ганыны сорурлар. Чыхар, оху-јарсан.

Бэһруз евэ кәләндэ Беккер саатына баха-баха фикирлэширди.

4

Сөһөр дәрсә кәләндэ хәјалында бир нөфәр доланырды: Марија Ратјева! Мәрмәр пиллаләрлэ галхаркән, Кетована раст олду. Кето ону көрүб, јухарыда, пиллэ үстэ дајаныб, көзләди. Бэһруз јачыллашан кими, әлини узатды. Кето онун әлини сыхыб:

— Нечәсән, Бэһруз?!—сорушду—хош кәлмисән!

— Сағ ол, Кето! Сән дә хош кәлмисән.

Күлә-күлә икинчи мөртөбәјэ галхдылар. Гапынын јанында һеч кәс јох иди. Бэһруз һейрәтлэ:

— Нэ әчәб Реваз көрүнимүр?!—сорушду.

— Биринчи биз кәлмишик!—Кето шән ода илэ күлдү.

Елә бу заман Хәлилин уча боју көрүндү, јажынлашыб Бэһрузла өпүшдү, зарафатла Кетону да өлмәк истәјәндэ, о, «еһеј» дејэ кери чәкилди. Сонра Ладо, сонра Коста, сонра Миша Чнаурели, сонра о бири тәләбәләр... Кимин биринчи кәлмәси һагында гызгын мү-баһисә голду, Кетован Мағалашвили бәркдан деди:

— Биринчи мән кәлмишәм, шаһиндм дә вар: Бэһруз!

— Кето дүз дејир!—онун сөзлэрини тәсдиг етди.

Бирдән синфин гапысы ачылды, һамы тәәччүб ичиндә гапыја сары баханда, Реваз астадан сорушду:

— Ким биринчи кәлиб?!

Далгаја бир күлүш голду. Кетован гызарды, амма өзүнү итир-мәди, Реваза баха-баха дилләнди:

— Биринчи сән кәлмисән, Реваз!

Һај-күј гојду, Ладо Ревазын әлиндән тутуб дөһлизә салды, һамы онула көрүшмәјэ башлады. Миша Чнаурели зарафатындаң гал-мады:

— Биринчи кәлдијин үчүн, Реваз, сән карәк биринчи рәссам оласан, биринчи мүкафат аласан!

— Наһаһат олма, Миша, онлар да олачаг.—Хәлил Мусајев она чаваб верди.

Бэһрузун көзү Маријаны ахтарырды, тәләбәләр арасында ону көрмәдији үчүн никаран галмышды. Бэһруз Маријаны белэ ах-тардыгына, белэ никаран галдыгына көрә өз-өзүнә тәәччүбләнир-ди.

Илк дәрсдә Оскар Шмерлинг ичәри кирди, тәләбәләрин јәј иш-лэри илэ марағланды. Һәр тәләбә ајага галхыб дивар боју бир-ики шәкил дүздү. Өз-өзүнә балача бир сәрки јаранды.

Шмерлинг шәкилләри көздән кечирә-кечирә синфиндә голан чош-ғун вә коскин мүбаһисәјэ гошулды. Бэһрузун «кафәр» дејэ гышгы-ран Гуламһејдәри әл-әл кәзди. һамы Шмерлингин тәрифләјәҗи-ни көзләјирди. Әксинә, о, фикирли-фикирли Бэһруза тәрәф баһан-да, отага дәрин, интизарлы бир сүкут чөкдү.

— Сатира сәнин јолун дејил, Бэһруз! Сән өз јолуну тапмалы-сан! Башгаларыны тәглид етмәк сәнәтә јаддыр.

Шмерлингин бу чидди тәңгиди ону сарсытды. Ушағлар да өз-ләрини итирдиләр. Каркин вәзијәт јаранды. Мүәллим өзү дә белә кәркинлији көзләмирди, јаваш-јаваш сөһбатини Бэһрузуң сүлу боја илэ ишләдији мәнзәрләринин үстүнә кәтириб чыхартды. Бунула да кәркинлији азалтмаға наил ола билди, сонра о бири ушағларың ишләринин тәһлилинә башлады.

Бэһруз, нечә олдуса, бирдән архаја чеврилди, Костаның бөјрүң-дә әјләшән Маријаны көрүб дискинди. Көзләри илэ онун көзлә-

125

рини тутмаг истәди, дујду ки, Марија она јох, мүөллимә бахыр. Амма көзләрини чәкмәди, инадла баханда Маријанын дөзә билмәдијини, азачыг ғызардығыны, күлүмсүндүјүнү вә башыны ашағы-ја дикдијини көрдү. Бәһруз үзүнү снифә сары чевирди.

Тәвәффусдә дәрһал ајага галхан Бәһруз Маријаја сары кетди. Марија һеч кимә бахмадан нәсә чәкирди. Чижинләриндән зәриф, рәһкарәнк, түл шал салланырды, сачларыны жыгыб күл шәклиндә әрхадә санчагламышды. Бәһруз онун јанында дуруб:

— Салам, Марија!—деди.

— Салам!—деја Марија она бахмадан пычылдады.

— Нечәсән, Марија?!

— Пис дејиләм. Бәс сән нечәсән, Назлы нечәдир?!

— Назлынын тоју олду.

— Нечә?—Марија ишиндән ајрылыб, һејрәтлә Бәһруза бах-ды:—Тоју?!

— Бәли!—Бәһруз ғызарыб кәдәрлә башыны ашағы дикди.

Марија она тәсәлли вермәк мәсәдилә:

— Даһа нә етмәк олар?—деди.—Назлынын тоју олуб, чох јакшы, кәдәр дәрәд нәјә кәрәк?! Түрк ғзынын чаны сағ олсун, сәнин үчүн Назлы кими әзиздир!

Бәһруз Маријадан бу сөзләри көзләмәдијиндән сарсылды. Неч заман сәрт олмадығы үчүн јенә сәртлик кәстәрә билмәди. Чеврилиб чыхыб кетди. Маријанын өнүндә дуруб онула сөһбәт едәндә Назлыдан башга һеч кәс һагында дүшүнмүрдү. Бирдән-бирә Марија башга бир ғызы она хатырлатмагла гәлбини сындырмышды. Оғу дә бәрк сындырмышды. Бәһруз онун бу сөзләриндә тәкчә ғысганчылыг дүјмүрдү... О күн бир дә Марија тәрәфә бахмады.

Дәрсән чыхыб евә кәләндә, галынын агзындача, тәрс кими, түрк ғзына раст кәлди. Бәһруз она јол вермәк истәди, ғыз күлдү, һәтта ғызарды, көзләри ишыланды, галынын о таяннда дајаныб:

— Кечин, Бәһруз, кечин!—деја утана-утана пычылдады.

Бәһруз хәтрини истәдији ғызә көзүчү бахды, бу дәрфә ғыз она чох көзәл көрүндү. Дәрһал гулағларында Маријанын сөзләри еши-дилди. Ким билир, бәлкә дә бу сөзләрин тәсирин аз дејилди. Бәһруз ғызә салам вериб, әли илә кечмәсини хәһиш етди. Ғзын үзүндәки ғызарты кечмәмишди, Бәһрузун саламыны алыб:

— Хош кәлмисиниз!—деди, галында кечди, Бәһрузун бөјрүндә дајаныб јенә күлә-күлә она бахды. Бәһруз:

— Сағ олун!—деди, бу мейрибанлыгдан өзүнү итирди.

— Хәлил нечәдир?!

— Јакшыдыр, саламы вар.

— Мәндән дә она салам сөјләјин.

Ғыз чыхыб кетди, Бәһруз һәјәтә кирди, Әминә хала әри илә бағчада, дивар боју галхмыш ири күнәбаханларын јанында ишләјирди.

Лонго Италијадап кәлсә дә, рәссамлыг тарихиндән дәрә кечсә дә, сән дәрәчә садә вә мейрибан бир мүәллим олдугундан Бәһруз онула хош бир үнсәјјәт јарада билмишди. Инди Бәһрузун Нахчыван тојуна анд әсәрини дигтәтлә, дөнә-дөнә көздән кечирди, сонра чапарын ескизләринә, гараламаларына бахды, узун мүддәт фикирләши илә сорушду:

— Нијә ахыра гәдәр ишләмәнисән?!

— Чапарын вахты јохдур.

— Ону һөкмән тәп, чохла гаралама елә, башга чапары јох, елә бу чапары... Јакшы бир әсәрин рүшәјини көрүрәм. Чапар... Нахчыван чапары... Гиямәт бир әсәр јаратмаг олар, колоритли, көзәл, чанлы... Тәләсмә, Бәһруз, сән бу чапар һагында јакшы-јакшы дүшүн, натурадан чох чәк, онда истәдијинә һанл ола билсән, Сәндән бир шеј сорушмаг истәјирәм: Оскар Шмерлингги тәңгидишә нечә јалашырсаң?!

— Буу һардан билирсиниз?!

— Оғу дејиб, һә, де көрүм фикрини...

— һәм һаглыдыр, һәм дә јох...

— Нәјә әсәсән белә фикирләширсаң?

— Бујурун, бахын!—деја Бәһруз она бир рәсм узатды:—Нечәдир, шәкилдәки танышдырма?

Лонго дигтәтлә бахды, сонра гәһгәһә илә күлмәјә башлады:

— Бу ки, бизим Реваздыр,—деди,—әл-голуну өлчә-өлчә данышан вәзәјјәтдә чәкмисән. Тәбиндир...

— Бәли, Реваздыр...

— Ајры-ајры деталлары јакшы верә билмисән. Афәрни. Була-ра бахмајараг, әзизим, Бәһруз, Шмерлингги сөзләриндә бөјүк һәгигәт вар, чүнки сән карикатурачы дејилсән. Елә Ревазын портретини көтүрәк. Бурда сән өзүн јохсан, чүнки сәнә махсус чәһәтләр јохдур, чүнки бу әсәр Бәһрузун дејил, санки башга бир адамындыр. Сәнин јолун, руһун ајрыдыр, бәлкә дә Нахчыван тојунда, Нахчыван чапарында үзә чыхачагсан, Шмерлинг хәһиш етди ки, бу барәдә сәнинлә данышым, мән дә...

— Баша дүшүрәм.

— Баша дүшүрәнсә чох шадәм. Инди кимни дәрсидир?

— Николадзенин.

— Николадзә севдијим сәнәткарлардан бирдир. Әминәм ки, ону сән дә севәчкәсән.

— Севирәм.

— Әкәр севирәнсә, ону дәриндән баша дүшмәлисән. Николадзә бәлкә дә јакшы мүәллим дејил, анчәг јакшы сәнәткардыр.

Бәһруз ондан ајрылыб, узун дәһлизә чыхды, Николадзенин биринчи мәртәбәдә јерләшән е'малатханасына доғру кетди, мәрмәр

иллэлэри дүшүб, Поленовун «Көл» таблосунун өңүндөн кечди, елэ бу заман Марија Ратијева илэ үз-үзэ кэлди.

— Салам, Бәһруз!

— Салам!—Бәһруз өтүб кечмөк истәјәндә, Марија онун голундан тутуб сахлады, көзләринин ичинә бахыб чидди һалда сорушду:

— Нә олуб сәнә?!

— Неч...

— Намысыны баша дүшүрәм, Бәһруз, анлајырам ки, Назлыны чох севирсән, утуда билмирсән, амма түрк гызы да хошуна кәлир, она күчлү мејл едирсән, бәлкә дә өзүңү бундан хәбәри јохдур.

— Дүз демирсән, Марија!—Бәһруз һирслә динди.

— Мән дүшүндүјүмү дејирәм, икнүзлүлүк етмирәм, бәлкә дә һардаса сөһвин вар, бу дедиңи сөзләрә јахшы-јахшы гулаг ас, бил ки, мән сөзү ачыг дејәнәм, бир аз да сөртәм, она көрә мөндән неч заман күсмә, иңчимә!! Јахшы, Бәһруз?!

— Ахы... ахы... гөлбимә дејиб...

— Ах, гөлбимә... Бағышла мөни, Бәһруз! Буну нәзәрә алмамы-шам. Сән мөни неч чүрә баша дүшмөк истәмирсән. Јәгин ки, неч заман баша дүшмәсән дә! Һәләлик, Бәһруз!

— Һәләлик!

Николадзенин е'малатханасында, бир күңдә әјләшән Бәһруз Маријанын сөзләри һаггында фикирләширди. Елэ хәјалә далмышды ки, һәр шеји унутмушду. Мүәллимин гаршысында дајандығыны көрсә дә, өз аләминдән ајрыла билмирди. Мүәллим мейрибанлыг-ла вә һейрәтлә Бәһруза бахырды. Тәләбәләр күлүрдүләр. Кет-кедә бу күлүш гәһгәһәјә чеврилди. Бәһруз о јан-бу јана бахыб гызарды, Николадзенин мейрибан үзүңү көрән кими сакитләшсә дә, дәрһал ајага галхды.

— Әјләш, оглум, әјләш!—дејә Николадзә элини онун чијинләринә гојду:—Нараһат олмага дејмәз. Бил ки, хәјалсыз сәнәткар јохдур!

Деди, керн чеврилиб, өз јеринә гајытды. Мүхтәлиф һейкәлләрлә долу олан бу е'малатханадан ишкүзарлыг әһвали-руһијјәси ја-ғырды. Бәһруз бу дәфә ишләјә билмир, һара бахырдыса, Маријанын сәсини ешидир, түрк гызыны көрүрдү.

6

Бәһруз Шејтанбазара јахынлашанда, узагда, ағ чадрада бир гызы көрүб илдирым вурмуш кими јериндәчә дајанды. Елэ бу анда дунја көзләриндә сөһрләнди, тәзә бир мө'чүзөнин баш верә-чәјини көзләмәјә башлады. Ағ чадралы гыз она тәрәф кәләндә Шаһаб мөһәлләсинә доғру кедән торпаг һасарлы күчәдә көрдүјү

Назлынын јенидән пејда олдуғуна инанды. Гыз јаниндан өтүб кечди, Бәһруз титрәди, инсан инсана нечә охшарјамыш! Гызын үзү дә елэ бил ки, Назлынын үзү иди: онун кими гөшөк, таравәтли, агапаг. Қиминсә:

— Тәбризә... Тәбризә...—гышыгыгы Бәһрузу бу һиссјатиндан ајырды. О јанда, дивар дибиндә јерә јатан, башларыны дик тутуб әтрафа бахан дөвәләрин чәркәсиндә дајанмыш үзүн әбалы бир адам вар сәсилә чар чәкирди. Бәһруз әлиндә кузә, бағлама тутмуш чадралы гадинларын, гара папағлы, сағгаллы, әбалы кишиларин јаниндан кечиб, гајнајан базарын тајбатај ачылмыш гапысына доғру кетди. Гапынын сол тәрәфиндә јүкләри бошалмыш бир нечә араба, онларын бөјүрдәчә аралыга алынмыш бир јердә, он, он беш гојун варды. Бурда гызгын алвер кедирди. Бөјүк, кеңиш базар мејданынын һәр тәрәфиндәки мүхтәлиф дүканларын гаршысы адамларла долур, бошалырды. Дүканларла базар гапысы арасындакы бөш јердә бөјүк бир дәстә дөврәләмә нәјсә тамаша едирди. Ондан азча аралыда исә хоруз дөјүшдүрөнләрин сәсләри ешидилрди.

Бәһруз гапыдан кечиб базарын кур јеринә кириб кәздикдән, албомуна бир нечә гаралама етдикдән сонра керн гајытды. Дәрһал дири бир гојуну чијиннә алыб апаран гарапапағлы кишини чөкди. Базар мејданынын ашағы тәрәфинә доғру аддымлады вә кәрпич базарын бөјүрдә дајаныб, синәсиндә саз, охујан дәрвиши көрдү. Дәрвишин сәси дә, нәгмәси дә Бәһруза таныш кәлдијиндән марағланы ирәлдә—дөврәләмә дајанмыш адамларын чәркәсинә јахынлашды. Бој, бу ки, онун Нахчыванда, әввәл Әлихан мөһәлләсиндә, сонра базар мәсидинин гаршысында көрдүјү дәрвиш иди. Бәлкә сәһв едир?! Јох, ишыгыл көј көзләри елэ олуңкудур ки, вар. Ачыг һава рәңкли әбасы да ејин илэ һәмникинди. Бәс чалмасы?! Дејәсән, о да ағ, көј рәңкәрлә көруән һәмни чалмадыр. Бөһруз ирәли чыхыб, бир аз габагда дајанды. Чәркәләр арасында ушаглар даһа чох көзә дејирди. Дәрвиш исә һамыны мейрибан-мейрибан сүзә-сүзә һәвәслә чалыб охујурду. Бирдән нәгмәнин ритминә дејишди.

Шәң, ојнаг бир һава чалмаға башлады. Дәрһал ушаглар севиндиләр. Дәрвиш онларын руһуна ујғун кәлән мәзәли бир нәгмәни мәзәли һәрәкәтләрлә охуду. Бөһруза Әлихан мөһәлләсиндән таныш олан бу нәгмәни икинчи дәфә ешитмөк хош олды. Нәгмә баша чәтән кими әл чалдылар, хүсусилә ушаглар. Дәрвиш элини атыб бир торба көтүрдү. Бөһруз билди ки, онун ичиндән илан чыхачагдыр. Чыхан кими чәркәләрин арасындан «аһ» нидасы кечди, марагдан көзләр бөјүдү. Илан дәрһал дәрвишә сарыланда һейрәт даһа да чохалды; сарыла-сарыла галхыб көзләри габагында башыны дик тутду, дилини чыхартды. Сонра бошалыб тогга кими јерә дүшдү вә чамаата доғру сүрүндү. Тәкчә Бәһруздан башга һамы горхуб һәјчән ичиндә керижә чөкилди. Иланын лап јахынлашдығыны кө-

рәндә Бәһруз сарсылды, горхудан ону тәр басды. Јахшы ки, илан алати үзрә керифә дөндү. Горху инеси кечди, раһат нәфәс алан Бәһруз башыны галдыранда, көзләри дәрвишши көзләри илә гаршылашды. Бајардан көј көзләрдән сүзүлән мейрибанлыг шыгы илә бил ачылды, вараһат бир көкәк титрәмәјә башлады. Күшкүл чинкили илә, далбадал пуллар јагыш кими төкүлдү. Дәрвиш иланы торбаја гојуб, бағлады. Бәһруз әтрафа дағылан чамаатын арасындан кечиб она јахынлашды, һөрмәтлә салам верди. Дәрвиш саламы алыб шүбһәли-шүбһәли бахды:

— Мөндән нә истәјирсән?— јавашча сорушду.

— Јә'ни мәни танымадын?!

— Нијә танымадым. Нахчывандакы оглан дејилсән?

— Бәли.

— Нијә мәни исләјирсән, далыма дүшүрсән?!

— Нә исләјирәм, нә далына дүшүрәм. Бурда тәһсил алырам.

Базара кәлдим, көрдүм чамаат ягышыб... Сәни көрән кими дә таныдым.

— Тифлисдә һарда охујурсән?!

— Рәссамлыгда. Шакил чәкирәм.

— Јә'ни елә мәктәб вар?

— Вар. Тәзә ачылыб.

Дәрвиш она мә'налы-мә'налы бир дә бахды, дејесән, инанмады.

— Нә чәкмисән, көстәр көрүм?

— Бах!— Бәһруз албомуну ачыб көстәрди.

— Пис дејил!— дејә дәрвиш Бәһрузун карандашла чәкдији шәк-лә бахды.— Чијинидә гојун апаран киши... Бу адамы Шејтанбазар-да көрмүсән?!

— Бәли.

— Мәним көзүм сәндән су ичмирди...

— Нијә ки?!

— Нә билдим, инди аләм гарышыб, чибәкирән вар, часус вар, оғру вар... һәр јерә бахырсан, күндә бир чахнашма... Мәзһәб итб. һөкүмәт күндә бир ганун чыхарыр, орда гырғын, бурда гырғын... она көрә дә шүбһәләндим сәндән...

Дәрвиш Бәһруза диггәтлә, мә'на илә бир дә бахды. Дејесән, јаваш-јаваш она инанырды. Кәнчин гарајаныз үзүндән, ики көзләриндән, далғалы, кур сачларындан, бир сөзлә бүтүн варлыгындан тәмизлик, сәммиллик јағарды вә белә бир инсана инанмамағ олмазды. Өзү дә бу кәч һеч кәсә бәнзәмирди: гәрбиб, сәкит данышыгында, мейрибан, исти бахышында, зәриф һәрәкәтләриндә сәһрли бир чәзибә кизләнмишди.

— Нә вахт Нахчывана кедәчәксән?!— Бәһруз ондан марагла сорушду.

— Билмирәм!— дәрвиш чијинләрини аты.— Чүпки Ирована, Дәрбәндә, сонра Ширвана, Тәбризә кедәчәјәм.

— Демәк, сәни даһа көрмәјәчәјәм.

— Билмак олмаз. Дағ дага раст кәлмәсә дә, инсан инсана раст кәлә биләр. Бу күнүкү кими...

— Елә билирәм ки, тәкчә дәрвиш дејилсән!

— Бәс һәјәм?— Дәрвиш диксиниб јенә шүбһәли-шүбһәли Бәһруза бахды.

— Чүнки о бири дәрвишләрә бәнзәмирсән.

— Сәһв едирсән, гардаш! Дәрвишдән башга сәнәтим охујур. Бир дә ушағлары чох севирәм. Онлар үчүн нәгмәләр јөжүрам, ојунлар чыхарырам.

— Сәни ушағ вахты дә көрмүшәм.

— Һарада?!

— Нахчыванда, Әлихан мәһәлләсиндә, Тәк армудун јанында, ағ бинаһан өнүндә...

— Нә, орда чох олурам!— дәрвиш чомагыни учуна торбасыни кечириб, чијиннә галдырды:— Һәләлик, чаван оглан!

— Һәләлик!— Бәһруз әлини галдырды. Дәрвиш Тифлис күчәсиндә, чамаатын арасына гарышыб бир анда көздән итди.

6

Бәһруз кәзә-кәзә уча дағын әтәјинә чатды. Гаршысында көрдүјү чығыр јухары галхырды. Хәјли кетдикдән сонра, чығырда да-јаныб ашағыја— бүтүн көзәллији илә көрүнән Тифлисә, онун кирәмидли, дәмрили, иши гүлләли, хачлы, күнбәзли, үчбучағ шәкилли евләринә, килсәләринә, мәсчидләринә, һамамларына бахды. Шәһәри гылыч кими ортаја бөлмүш Күр чајы күмүш кәмәр кими күнүн шәфәгләриндә пар-лар јанды. Инди, бу анда Тифлис она даһа көзәл, даһа әзәмәтли кәлди. Бир нечә лафә Метех галасыни јанындан бахса дә, Тифлис белә көзәл, белә әзәмәтли көрмәмишди.

Јухары галхыб бөјүк јазычы Илја Чавчавадзенини гәбрино доғру кетди. Бу гәбрин— сәрдәбинши үстүндә, Мамадавити дағларына сығынан гејри-ади абида илә үз-үзә кәлди. Буну мұәллими Јаков Николадзе јаратмышды. Абидајә баха-баха онун сөнбәтләрини хатырлајыр, сәһни ешидирди. Бир ананын һүзилү көрүнүшүндә бүтүн Күрчүстаны бөјүк көдәри варды. Бу көдәр аз гала даш мәрмәрә дил ачырды. Николадзе Парисдә Роденин тәләбәси олмушду. Роден— Франсанын даһи һејкәлтәрәшы— она сәнәтни сирләрини өјрәтмишди. Бәһруз абидонин үвиллији, бөјүккүлү гаршысында титрәјир, гәлбиндә белә әсәр јаратмағ ешиг ојаныр, мұәллиминә бәсләдији севкиси бөјүјүрдү.

Фикирләр, дүшүнчәләр ичнндә евә гајыданда, ахшам дүшүрдү, гапыдан кечиб һәјәтә кирәндә күлүш сәсләри ешитди, даш дөшән-

миш чыгырла ирэллеләндә еванда Ладону көрдү. Ладо элини јелтәјиб:

— Ај чаным, ај көзүм, кәл чых да!—гышыгырды—һараларда итиб батмысан?!

— Хош кәлмисән, Ладо!—Бәһруз ону севинчлә саламлады, пилләләрә чатыб, јухарыја галханда, һәјәтдә Марија илә Кетованы көрүб дајанды:—Хош көрдүк, гызлар! Кәлин, чыхын ејвана.

— Бу дәнгә кәлирик!—Кето башыны галдырыб күлә-күлә Бәһруза бахды.

Ладо ејванда јенә Бәһрузун үстүнә күшдү, елә ки, онун «Күрчүстәнын кәдәри» абидәсинә бахмага кәтјидини биләндә сусду, бу вахт ејванын о башында Әминә хала илә сөһбәт едән Хәлил јачынлашды:

— Индијә гәдәр о абидәни көрмәмишдин?!

— Јох!—Бәһруз етираф етди:—Көзәл абидәдир.

— Даһијәндир!—Хәлил бу сөзү хусуси әдә вә хусуси вургу илә деди:—Ладо Владимирович, сән нечә билирсән?!

Ладо көзләрини гыја-гыја:

— Она даһијәнә демәк аздыр,—бир элини јухары галдырды,—даһа јүксәкдир!

— Даһа јүксәк?!—Хәлил чидиләшди,—сән, Ладо бир аз сонра дедәрсән ки, бизим севимли мүәллим Родендән дә бөјүк сәнәткардыр.

— Јохса буна шүбһә едирсән?!

Ејвана биринчи чыхан Марија:

— Роден инди дүнјадә тәкдир!—деди,—онун әвәзи јохдур!

— Көрдүн, Ладо Владимирович?

— Еһ, Маријанын һеч һодән хәбәри јохдур.

Кетован да ејвана галхды:

— Нијә Маријаны гәриблијә салмысныз?!

— Мән јох, Ладо!—дејә Хәлил чаифәшанлыгла дилләнди:—Марија һаглыдыр!

— Әлбәттә, һаглыдыр!—дејә Кетован Бәһрузун гаршысында дајаныб она бахды.—Нијә Маријаны мүдафиә етмисән?!

— Мән... мән...—дејә Бәһруз кәкәләди, даһа һеч нә дејә билмәди.

Әминә халанын сәси ешидилди:

— Орада нијә дајанмысныз, кәлин, чај әтрафында сөһбәт еләјин! Бәһруз, чагыр достларыны, бујурун, чајым һазырдыр.

Тифлис ахшамлары көзәл олу. Хусусилә сакит, мүләјин вә хош һаваларда. Бу күн белә һава варды. Гаранлыг дүшә дә, ејванын сүтунундан асылмыш отузлуг лампа илә һәр јан ишыгланмышды. Тәләбәләр Әминә халаны јахшы таныырдылар, тәкчә Кетодан башга. Онларын столун әтрафында әјләшмәси илә Әминә

халанын чајлары сүзүб пәјламасы бир олду. Марија дил-агыз едиб:

— Сағ олуң, Әминә хала!—деди.—Сизи бизим арамызда тәкчә Кето көрмәјиб. Она көрә таныш олуң.

— Кетован!—Кето ајага галхыб, Әминә халаја јахынлашды, элини узатды. Әминә хала исә өзүнәмәхсус истиганлылыг вә һәрәрәтлә Кетону гучаглады, исә дејиб ону күлдүрдү. Бәһруз һәмишә зарафат едән, күлән Хәлилин инди фикирли, кәдәрли әјләшдијини көрүб элини астача күрәјинә гојду:

— Сәнә иә олду јенә?!—пычылдады.

— Јенә о јадыма дүшдү,—дејә Хәлил Мусажев көксүңү өтүрдү.—Бәһруз, инан, нууда билмирәм.

Марија онлара бахыб сәрт ифадә илә сорушду:

— Нә пычылдашырсыныз кизли-кизли?

— Багышла, Марија ханым.—Хәлил Мусажев чаңланды.—Бәһруз бу күн гејри-ади бир көзәлин шәклини чәкмәк истәјиб.

— Бәс нијә чәкмәјиб?!

— Чүнки о көзәл разылыг вәрмәјиб.

— Кәрәк Ладону көмәјә чагырајды!

Ладо көзләрини гыја-гыја Маријаја бахды:

— Афарин сәнә, Марија! Елә едәрдим ки, о көзәл өзү гаршымада әјиләрди.

— Машаллаһ, тәриф демәкдә сәнә чатан олмаз!—Кето дилләнди:—Аз галды бизим мүәллим аллаһ едәсән!

— Сәнәтин аллаһыдыр!

— Бәс онда Роден?!—Марија ерәшдү.

— Бәсдир, ушаглар, мүбаһисә етмәјин!—Хәлил сөһбәтә мүдахилә етди:—Һәр сәнәтканын өз јери вар!

— Бах, бу башга мәсәлә!—Кето күлә-күлә финчаны галдырыб чајыны ичди.

Бу вахт һараса кетмиш Әминә хала наринки долу күллү бир вазы кәтириб столун үстүнә гојду:

— Јејин!—деди—өз һәјәтиминдир, илк нүбар дадлы олар.

— Бачыныз гызы көрүнимүр?—Марија марагла Әминә халадан сорушду.

— Башы гарышыгдыр. Хејир иши вар. Инди мән онлара тез-тез кедирәм.

— Тоју нә вахтдыр?—Маријанын бир көзү Хәлилдә иди, санки булары онун ачыгына сорушурду.

— Ја гышда, ја да баһарда.

— Хошбәхт олсун!

Хәлил Мусажев өзүнү бу сөһбәтдән узаг апарыб, мүбаһисәјә гошулду. Мүбаһисә исә кет-кедә гызынды, јахшы ки, Ладо керә чәкилди, јохса бу мүбаһисәнин сону, аллаһ билир, нечә гуртара-

чагды. Бәһруз чагыны ичиб, финчаны нәлбәкијә гојду, Марија она бахыб:

— Кәзмәјә чыхмаг истәјирик, Бәһруз,—деди,—нечә билирсән, хос галырсан, кәсә бизимлә кедирсән?!

— Кедирәм.

Онлар Әминә халаны өлүб, чај үчүн, нарики үчүн тәшәккүр етдиләр, һәјәтә дүшүб гапыја сары кәлдәдә ејванда дајаныб әлини јелләјән бу мәрибан гадына чаваб олараг әлләрини галдырдылар. Бир јердә, сөһбәт едә-едә Ирәван мейданына кәлдиләр. Ишыглы мейданда дүкәнлар һәлә багланмамышды. Қарвансаранын гаршысында адамлар варды. Онлар мейдандан кечиб Головански күчәсинә дөндүләр. Бу кениш, көзәл күчәдә евләрини гапысы үстүндәки гоша, базәкли фәнәләрини ишыгы кур јанырды. Бир тәрәфдә театр, о бири тәрәфдә ресторән... Кето Ладо илә Хәлиә Мусәјевини голуна кириб габагда, Марија илә Бәһруз исә архада, аста-аста кедирдиләр. Кето архаја чеврилиб:

— Сизи кафејә дә'вәт едирәм,—деди,—нулум вар.

— Хансы кафејә?!—Марија сорушду.

— «Унион» кафесинә. Мән бир дәфә олмушам. Тәмиз, көзәл кафедр.

— Конјак алачарсанса, разыјам!—Ладо көзләрини гыја-гыја дилләнди:—Өзү дә франсыз конјакы.

— Иштаһан пис дејил!

— Мәнчә, тәмиз һавада кәзмәк, кафедә әлләшмәкдән мин дәфә јажымыр!—Маријанын бу тәклифи тәкчә Ладонун үрәјиндән олмады. О:

— Ај Марија!—јазыг-јазыг дилләнди,—гојмадын кејфиниңи дурлдаг бир аз.

Хәлиә әјилиб Ладоја бахды:

— Ағлајырсан, Ладо?! Ој... ушаглар, көз јашы төкүлүр јанағындан... Ладо, бил ки, конјакданса тәмиз һава јажымыр.

— Тәмиз һава һәмнишә вар, франсыз конјакы јох...—Ладо һирели-һирели үзүнү чеврди.

Бәһруз үчүн бу, әди кәзинти дејилди. Тифлис ахшамынын белә сәкиг, белә көзәл олдуғуну тәкчә бу күн дуја билмишди. Шлјапалы, узун палтарлы гадылар, никилис костюмлу, әсалы кишиләр јанындан тез-тез кечиб кедирдиләр. Мүләјим һавадакы хош әтир ахшамын әјазына гарышмыш, сәһәр ачылан шәһли күлүн сәринлијини јаратмышды. Бу, әди һава дејилди, санки һәр јерә күләб јағышы сәпәләнмишди. Ладо илә башланан зарафат, балача бағчада кәзинти, зуансов скамјада әлләшмәкдән, Кетонун иңчијиб күсмәси, Хәлилин гәрибә күлүшү, онларын әрләлиб кетмәләри—бүтүн бунлар санки бир ан ичиндә баш верди вә көзәл Тифлис ахшамында Бәһруз Маријаны евләринә гәдәр өтүрдү. Гапынын астанасында үз-үзә дајандылар.

— Даһа мәнә һирсләнмирсән ки?!—Марија сорушду.

— Јох!

— Мән сәни бир инсан кими, бир дост кими чох истәјирәм. Она көрә јери кәлдәдә ачыласам сәни, иңчимә...

— Мән сәндән иңчимәрәм.

— Гој гапыны ачым, сонра кет, јажшы, Бәһруз?! Ичәри елә гаранлыг олур ки, горхурам...

— Јажшы, ач...

Марија гапыны ачанда, гаранлыг отаға горха-горха кириб, керија чеврилди, Бәһруза бахыб:

— Кәл ичәри, Бәһруз!—пычылдады—горхурам, кәл!

Бәһруз ичәри кирди, сәкиг Тифлис ахшамынын бәхш етдији исти дүјгү илә Маријаја јажынлашды. Нечә олдуса, гаранлыгда она тохунду, бу заман голларындан тутду, өзүнә тәрәф чәкди. Марија гаранлыгда онун көзләринә бахыб:

— Фикрин нәдир, Бәһруз?!—сорушду.

— Сәни өпмәк истәјирәм.

— Лазым дејил!—дејә пычылдајан Марија үзүнү јана чеврди,—кечдир, Бәһруз, даһа кет!

Фурсәтдән истифадә едиб ишыгы јандырды. Бәһруз отағын киричәјинлә дајанды.

— Марија!

— Нәдир, Бәһруз?!

— Бу күн мәннм үчүн көзәл күндүр, бу күнү һеч заман унутмајачағам!

7

Унутмады да. Оғун Тифлисдәки тәләбәлик һәјәты көзәл, мә'налы, сәкиг күнләрлә кечиб кедирди. Бир дә көзүнү ачанда өзүнү Нахчыванда, доғма һәјәтлә, алча ағачынын јанында көрлү. Сәрки ачмаг истәјирди, бу мөгсәдлә гапысы һәм һәјәтә, һәм дә күчәјә бахан бөјүк отағы Шириң ханамын көмәји илә бошалтды. Гоншулуғда јашајан балача бир оғлан—Адил онун көмәјинә кәлди. Шириң ханым һүрнисәни сәсләјиб чағыранда вә гыз һәјәтә кирәндә Бәһруз көзләринә инанмады. Бир ил ичиндә һүрнисә дәјишмиш, бөјүмүш, әтә-һана долмушду. Башыны тәзә күлүлү јайлығла бағламышды. Шириң ханымнын јанына кедиб, орадан чәкинә-чәкинә:

— Хош кәлмисән, Бәһруз дадаш!—деди.

— Хош көрдүк, һүрнисә, машаллаһ даһа бөјүк гыз олмусан.

— һүрнисә мәннм сәг әлимдир,—Шириң ханым ону тәрифләди:—Гыз дејил, гызыл парчасыдыр.

Һәгигәтән дә, һүрнисә тәликлә Бәһрузун ән јажын көмәкчиси олду. Он, он беш күндән сонра сәркини ачмаг үчүн һазырлыг баша

чатды. Амма Бәһруз буна бирдән-бирә чәсарат едә билмәди. Гәмишә сәрки илә маратланан, Бәһрузу соргу-суала тутан, мәсләһәтләр верән Ширәлибәј бу ахшам да ишдән кәлиб, һаһар етдикдән сонра һәјрәтә чыхды, чәрчивә дүзәлдән Бәһруза јахынлашды.

— Ишләр нечә кедир, оглум?!
— Јахшыдыр, ата. Чох горхурам.

— Нәдән?!
— Горхурам ки, һеч ким кәлмәси.

— Фикир еләмә, оглум, бәш-он баша дүшән адам кәлсә, бәсиндир.

— Истәјирәм ки, илк дәфә бу сәркијә сән бахасан, Ширинбачы бахсын!

— Нә дејирәм, нә вахт һазыр олса, хәбәр елә!

Бәһруз сәрки отагына һеч кәси бурахмырды. Шәкилләрини һүрнисини, Адилни көзәји илә чәрчивәјә салдыгдан сонра, өзү ичәри кирир, дивардан асырды. Сонунчу күн Адил дөзә билмәјиб астача гапаны ачды, кизләчә ичәри бахды.

— Кәд, Адил, кәд!— Бәһруз ону сөсләди,—бах, көр нечә дидиң?

Адил ичәри кирандә көзү дерд олды, отагын һәр тәрәфиндә нахышлы чәрчивәләрини ичиндә бир-бириндән көзәл, алван, рәнкарәнк шәкилләрини дүзүмүнү көрүб ушаг һейрәти илә:

— Ој...—дејә сөсләди, көзләри бөјүдү, ишыгланды—нә гәшәнкдир?!

Адил онун илк сәркисини көрән илк адам иди, илк тә'риф дејән дә бу балача ушаг олды. Бәһруз елә севинди ки, огланы бағрына басандә, Адил көзләрини галдырыб она баха-баха сорущуду:

— Шәкил чәкмәји мәнә дә өјрәдәрсән?!

— Әлбәттә, өјрәдәрәм!

Бир күн сонра Ширәлибәј дә, Ширин ханым да, онларын далынча һүрнисә дә отага кириб һәм севинч, һәм һейрәт долу көзләрлә диварләра баха-баха јерләриндә галдылар. Бу сәрки онлар үчүн мөчүләјә бәрәбәр бир шәј иди. Одур ки, әввәлчә сөсләрини чыхартајайыб бир-бир шәкилләрә бахдылар. Бирдән Ширин ханым өзүнү гапанын агзында дурмуш Бәһрузун үстүнә атды, фәрәһлә, севиңчә:

— Нахчыван белә шәј көрмәјиб!—деди,—һарадан аглына кәлиб, бала?! Нә јахшыдыр!

Ширәлибәј узун мүддәт шәкилләрдән әјрилмәјиб, бахды, бахды, агыр, тәмкинли јеришлә Бәһруза сары кетди:

— Гәбрик едирәм, оглум,—дејиб әлини сыхды.

Бәһруз севиңирди, анчаг онун бу севинчи чох чәкмәди. Сәһәр Адил сәрки һаггында хәбәр вермәк үчүн шәһәрә гачды, базара кәлди, кур издиһамын ичиндән кечә-кечә гышгырмаға башлады:

— Еј чамаат, гулаг асын, рәссам Бәһрузун сәркиси ачылыб,

Пушкин күчәси, 18 нөмрәли евдә... Кәлиб, бахын, пешман олмәз-сынын...

О күн көзләмәкдән Бәһрузун көзүнүн көкү саралды, һеч кәс кәлмәди, һеч гапыдан бөјланан дә олмәди. Иккинчи күн дә, үчүнчү күн дә һеч кәс кәлмәди. Адил һәр јерә: базара, чајханаја, мејдана, Падшаһлыг бағына, кәнд јолуна гачыр, чар чәкир, хәбәр верирди.

Адил күнорта намазындан сонра базар мәсчидинә кетди. Ордан сонра Завија вә Әлихан мәсчидләринә дә гачыб белә бир сәркисини ачылдыгы һаггында чар чәкди. Бәһруз дә дәрдини дағымат үчүн молла Талыбы көрмәјә, ону илә сөһбәт етмәјә, мәсләһәтләшмәјә јанына јолланды. Мәсчидин ичи долу адамды. Бәһруз көз кәздирди молла Талыбы көрмәди, мәјус олуб јери гачытды. Сәһәрсини јенә көзләди, һаһар јерә! һеч кәс гапыны ачмады, бу һандовәрдә доланмалы. Һүрнисә Бәһрузун јанындан узагланмырды. Она нечә үрәји јанырды!

Бәһрузун үрәји долмушду, аз гала аглајачагды. Бәс бу әсарлар нә үчүн, кимин үчүн јарәдидиб?! Нә јахшы ки, бу вахт бабасы Әшрәф-бәј кәлди, Сәркисинә диггәтлә бахды, елә көзәл вә агылы сөзләр деди ки! Бәһрузун бәјагы әһвалы-руһијјәсиндән әсәр-әләмәт галмады, күлмәјә, шәһәтнәмәјә башлады. Әшрәф-бәј јенә ишәди ки ми көк вә долу бәдәнди, быг-саггал гојмајан, сәдә, меһрибан бир гоча иди. Бәһруза көһнә, гәдим бир китаб һәдјијә кәтирмишди:

— Бөјүк Сә'динин китабыдыр мөһкәм сахла!

— Сағ ол, бабал!

— Гәм еләмә, оглум, Сә'динин дөврүндән нә галыб, һә, нә? Амма онун сөзү галыр. Сәнин шәкилләрин дә елә. Сә'динин сөзү кими!

Дәрүнчү күн дә һеч кәс кәлмәјәндә, Бәһруз дилхор олуб, карайшад, кағыз көтүрүб шәһәрә чыхды. Мәсчидә јахынлашанда, онун гапысы агзындакы көрү көрүб ајаг сахлады. Бәһруза елә кәлди ки, тәрпәнмәдән дајанан кор бир ил бундан әввәл нечә вардысы, еләчә дә галыб. Башындакы аг сарыг да һәмкин иди. Кечән ил олдуғу кими! Бу заман Бәһрузун јадына гоча диләнчи дүшдү, ону ахтарыб тапмаг истәди. Әтрафа көз кәздирди, базары да көзәл доланды, һәрбәнд агачына тәрәф кетди, амма диләнчи бир јанла көрүмәди. Бәһруз Га'лә мөһәлләсинин јанындан кечәркән, һечдән чапар Мәчидлә раслашды. Чапар атсыз, силәһсыз, папагсыз олдү-ғундан Бәһруз бирдән-бирә ону таныја билмәди. Мәчид өзү ону сахлады:

— Рәссам гардаш, хош көрдүк... Нечәсән?!

— А... чапар Мәчид! Бағышла, танымадым.

— Ејби јох, ејби јох... палтарымы дөјншмишәм ахы... Сабаһда, бирискинүдә бир сәһәрим вар, ијирми күнә гајыдырам. Онда көрүшүб сөһбәтләшәрик.

— Сизи көзләјәчәјәм. Гәм дә кәлиб сәркимә бахарсынын...

— Мүтлөг көлөрөм.

Бәһруз Мө'чүнә хатун мағбарәсиндән, Атабаба түрбәсиндән сонра Завија мәсчидинә кәлиб онун атрафында доладды. Мәсчидни гапысы жапында, һәјәттидә элини узадан, ишилдәјән чыр-чындыр диләнчиләрин арасында о гоча көзүнә дәјмәди. «Балка Нахчыванын тозуна чәвиләиб» дејә фикриндән кечирди. Бәһруз һеч нә чәк-мәдән керн гајытды, һүрнисә габагына јујурду:

— Дадан, бир нәфәр кәлмишиди, бу кағызы верди...

— Нечә адам иди?!

— Гәшәнк кејинишиди, Архалыг јох е... бир чүр палтар...

— Кастјум...

— Һә, һә, кастјум. Башында јумру папаг. Көзләри дә кеј.

Бәһруз һүрнисәнин кағыз дедији пакети ачды, ичиндән био нечә онлуг чыхды, бир дә рус дилиндә јазылмыш балача мәктуб. «Рәссам дост! Сәркин јахшыдыр, пуллара көрә ичимә, тәһсилни үчүндүр. Дарыхма, көрүшәрик. Тәзә достун!» Бу кимдир? Бәһрузу фикр көтүрдү: «Көјкөз адам... Кастјум... Јә'ин бу кәлән дәрвишдир? Бәс кастјум, јумру папаг нә демәкдир?! О ки, белә кејинмир. Нә гәрибә сирдир.»

Бәһруз һејрәт ичиндә, тәһсимә дүшмүш кими, мө'чүзә көрмүш кими кәһ элиндәки пакетә, кәһ дә сәдәләвһичәсинә дајанан һүриә-сәја бахды.

8

Һәјәчәп ичиндә отаға кирән һүрнисә:

— Кәлидләр!—дејә севинчлә гышгырды. Мүтәккәјә сөјкәлиб һача дагы чәкән Бәһруз албумо халчанын үстүнә атыб ајага сач-рады, һәјәтә чыхмагы илә сәрки отагына кирмәји бир олду. Ичәриндә ики нәфәр варды; икиси дә чыр-чындыр ичиндә. Бәһруз баша дүшүдү ки, онлар ја базарын, ја да мәсчидни диләнчиләридир. Бир кәнара чәкилиб, башыны ашагы дикди, бу вахт күчә гапысына көлкә дүшүдү. Көлкә бөјүдү, јахынлашды, Бәһруз башыны галдыранда гаршысында о күн ахтардыгы гоча диләнчини көрдү. Нә көкә дүш-мүшдү: овордлары батмыш, јанагларынын сүмүкләри габаға чыхмыш, дагыныч, ағалпаг кур сачлары чјинләринә гәдәр төкүлмүш вә ачаниб бир көркәм алмышды. Гупгуру, дамар-дамар, габыг-габыг узун әлләри будаглар кими салланмышды. Бәһруз ону дарһал таныса да, бирдән-бирә диләзнә билмәди, сусуб бахды. Гоча дәли бир гәһгәһә чәкди:

— Огул, мәни танымадын?!

— Танымышам.

— Көрүрсән, һәлә Нахчыванын тозу олмаг истәмйрәм.

— Нә билдин ки, сәрким ачылыб?!

— Базарда снитдим.

— Хош кәлмисән, бујур, тамаша елә!

Гоча диләнчи дөрдкөзлә сәркијә бахмага башлады. Бирдән һәрбәнд ағачыны тәсвир едән рәсми јолдашларына көстөриб:

— О ағач будур!—дејә голларыны көјә галдырды,—будур! Көзүмүн габагында чәкиб!

— Иләни...—дејә о бири диләнчи башга ләвһәнин өчүндә дајаныб әлләрини көјә галдырды:—кәраминә мин шүкүр! Сәнин гүдәртиндир, ирадәндир бунар!

Онларын ајагы сәјалә имиш, балам! Кетмәјә һазырлашанда молла Тәлиб, жапында бир нечә нәфәр отаға дахил олду. Бәһруз онун габагына кәлиб әл тутду ва Тифлисә јола дүшәркән молла-нын нечә кәлдијини хатырлады. Ејни илә, онда да беләчә бир нечә нәфәрлә Бәһрузу јола салмаг үчүн кәлмишиди.

— Ај огул, мүбарәкдир! Дүңән эшитмишәм... Нә әчәб мәнә хә-бәр еләмәмисән?!

— Кәлмишидәм... Јохдуни...

— Дүздү, бир аз насаздым... Әмәлли-башлы ишләрин вар ки! Адам бахдыгча, бахмаг истәјәир, көзәдир, чох көзәл...

Молла Тәлиб јахын адамлары илә сәркени һејли кәздән кечи-риб разылыгга ајрылмаг истәјәндә, Бәһруз шәкилләриндән бирини она һәдијә верди. Молла Тәлибын гырмызымтраг сифәти даһа да гызарды, шәккә диггәтлә бахыб:

— Бөјәнирәм,—деди,—әмма өзүн кәтир бизә... сабаһ... евдә ола-чагам, көзләјәчәјәм сәни. Јахшы, оғлум?!

— Јахшы, молла әми!

Бу тәклифи Бәһруз әввәл баша дүшмәди, елә ки, сабаһ молла Тәлибын һәјәтина кирди, онунла сөһбәт етди, бу шәклин мүгаби-линдә гәдим бир китабы һәдијә алды, һәр шәј она ајдын олду. Бу, ади китаб дејилди, көзәл шәкилләри варды, нахышларла, бәр-бәзәкләрлә, орнаментләрлә зәнкни иди. Бәһруз молла Тәлиба тә-шәккүр едиб чыхмаг истәјәндә, о, һәјәтә ишәрә илә:

— Бәс күлләримә бахмаг истәмйрсән?—дејә мә'на илә соруш ду:—Өзүм өкмшәм, өзүм дә онлара гуллаг едирәм...

Бәһруз көзләринә инанмаг истәмәди. һәјәт елә әлван иди ки рәнкләрин боллуғундан көз гамашырды. Бир-бирндән гәшәнк, тә-равәтли, тәзә-тәр күлләр-чичәкләр хусуси сәлгә илә чөркә илә дүзүлмүш, дивар боју узанмыш, о башда дөврәләнмиш, ортасында тамам башга күлләр салынмыш, бүтүн бунар бирликдә гејри-ади рәнкәрәнклик вә көзәллик јаратмышды.

— Бу һәјәтдә һәр јерин күлә вар; Бағдадын, Шамаһынын, Дәр-бәнди, Тәбризин, Ширазын, Мәккәнин, Хиһәнин, Бухаранын...

— Молла әми, јәгин ки, Нахчыванда белә һәјәт јохдур... Бура һәјәт дејил, күлүстандыр...

Ики күн сонра саркија Әлигулу Нәчәфов кәләндә, Бәһруз севиниб онун үстүнә чумду.

— Әлигулу әми! —дејә ғышгырды—хош кәлмисән!—голларыны ачды, Әлигулу Бәһрузу гучаглады.

— Гүжәмәт иш көрүбсән, мәрһәба!—деди.

Ширәлибәј онун кәлдијини билән кими гапыда көрүндү, гуча-лајыб, багына басыб, әл-ајага дүшдү.

— Чапым-көзүм... —Әлигулу жарычидди, жарызарафат дилләнди:—Мән сизә јох... саркија бахмага кәлмишәм.

— Сарки өз јериндә, достлуг да өз јериндә!

Ширәлибәј оңу тәрк етсә дә, Бәһруз Әлигулудан ајрыла билмәди. Бөјрүдә дајаныб бә'зи суалларына чаваб верирди. Бир портретин өңүдән кечәндә, Әлигулу Нәчәфов ајаг сахлады:

— Мәһәмәд Пејғәмбәрин дә шәклинн чәкмисән?!

— Чәкмишәм. Һәлә јенә чәкәчәјәм.

— Дин онун шәклинн чәкмәји гадаган едиб.

— Еладир. Чамаат буну унудуб. Аллаһа, пејғәмбәрә инанан кими һеч нәјә инанмыр.

— Дүздү, һамы инаныр. Чамаат билсә ки, сән пејғәмбәрин шәклинн чәкмисән, бу саркини мүгәддәс пирә чевира. Мәним үчүн, онсуз да, пирдир.

Күлә-күлә әлләрини Бәһрузун күрәјинә вурду, Ширәлибәјни һәјәтдән тез-тез бојландыгыны көрүб:

— Атан јаман нараһатдыр!—пычылдады,—јәггин плов сифариш вериб!

— Бәс онсуз олар, Әлигулу әми?!

— Ај шејтан, сән дә атаң кимисән, гонаг-гара севән олачарсан.

Ширәлибәј дөзә билмәјиб, ичәри кирмәдән, һәјәтдән сәлсәнди:

— А балам, һарда галдымыз, кәлин көрәк! Ширин ханымын чајы сојујур...

Ширәлибәј онлары һәјәтдә, алча ағачынын јанында гаршылады. Отагына дә'вәт едиб, өзү габага дүшдү. Отаг башдан-баша әтир ичиндә иди. Әлигулу ичәри биринчи кирди; әтри дәрһал дујуб бурнуну јухары галдырды:

— Бәһ, бәһ,—деди,—нә көзәл әтирдир!

— Чајын әтирдир!—Ширәлибәј столун үстүндә тәзәчә бугланан, хоруз пилји кими ғырмызы чајлары көстәрди:—кеч, әјләш, Әлигулу, кеч, Бәһруз, кәл, сән дә әјләш!

Әлигулу Нәчәфов исти чајы габагына чәкә-чәкә, отагы көздән кечирди, һәр шеј әввәлдә олдуғу кими јериндә галырды; дәмир чарпајы да, архасы һүндүр олан стуллар да, китаблар гојулан һөрмә рәф дә! Ширәлибәј пәнчәрәләри ачды, бу заман һүрнисә ичәри кириб столун үстүнә бир сини әрик гојду. Әрик, нә әрик! Рәнк-рәнк јанан, саф әрикләрин ишығы да әлванлыг ичиндә сәјрышырды. Ширәлибәј сорушду:

— Әлигулу, јәггин ки, билднн бу әрикләр һардандыр?

— Ордубаддан.

— Афарин, тапдын!

— Бәс ғыз кимдир?

— Гоншудур.

— Кәләчәјинн кәлини!—Әлигулу Нәчәфов ширин-ширин күлдү:—Һә, Бәһруз?! Јахшы ғыза охшајыр. Ширәлибәј, мәнә араг верәчәксән, јохса јох?!

— Белә не'мәт олан јердә араға нә елтијач?!

Бәһруз ајага галхыб һараса кетди.

— Оғлуму утандырдын, Әлигулу.

— Евләнемәк вахтыдыр, бәј! Дүшүнемәк ваचибдир.

— Онун севкисн уғурсуз олду, Әлигулу. Ағыллы бир ғызы севирди, ғыз да ону.

— Бәс онда?!

— Ғызын атасы пис адамды, ғызыны бир бәј оғлуна сатды. Бир дә ки, онун гапысына кетмәк—бир ағылысызын гапысына кетмәк—ејни шејди. Онсуз да ғызы вермәјәчәкди.

Бәһруз гајыдыб кәлди, столун үстүнә бир араг шүшәси гојду. Әлигулу һејрәтләнди:

— Һардан тапдын буну, ај Бәһруз?!

— Тифлисдән кәтирмишәм.

— Мәрһәба! Ширәлибәј, инан, сән дејән ичәнләрдән дејиләм. Әвәт, бир шејә көрә арзуладым, саркија көрә...

— Баша дүшүрәм, Әлигулу!

— Бәһруз сарки илә гәләбә чалыб. Бундан сонра даһа камил әсәрләр јарадачар. Ону театра да чәкәчәјәм. Гој мәктәби гуртарсын, сағ-саламат гајытсын, она етигадым бөјүкдүр! Кәләчәји һәлә габагададыр, бәј!

Бу балача мәчлис узун чәкди.

Бәһруз саркидән доған кәдәрини унутду, чүнки кәләнләрин сајы чоҳалмышды, онларын арасында хурчунлу кәндилләр дә, ајаг-јалын диләнчиләр дә, јахшы кејинән бәјләр дә, базарын сатычылары да, тачирләр дә, ушаглар да, һәтта ара-сыра гадынлар да, ғызлар да олурду. Бир күн исә, мө'тәбәр бир шәхсин кәләчәјини Бәһруза хәбәр вердиләр. Бу хәбәри кәтирән көдәкбөјлу, дазбашлы, сәлигәли кејинимш бир бәјзадә иришә-пришә:

— Кәда-күданы јығыб еләмә!—деди—бил ки, сән бөјүк шүрәфә наил олурсан! Ешитдин?!

— Ешитдим, бәј!

Ики саат кечдикдөн соңра һәмнин бәйзадә даз башынын тәршиң јайлыгга сиплә-сиплә һәҗәчәнтә гапыдан ичәри кирди:

— Һазыр олуң, һазыр олуң!—дејә-дејә отагы дәрәкәзлә сүздү, Бәһруза сары дөндү:—Гонаҗан пишвазына чых, тез елә!

Бәһруз күчәјә чыханда, о башдан аста-аста кәләң бир фәјтон көрдү. Атлар нә атлар, фәјтон нә фәјтон! Елә кәлирди ки, тоз да галхмырды. Санки пәмбыг үстү илә аста-аста јахынлашырды. Даз-башлы бәйзадә јайлыгыны чибнә сохуб ирәлијә чыхды. Од рәңкли атлар таныјырмыш кими, онун гаршысында дајанды. Гапгара фәјтон елә тәзә иди ки, ишыг сачырды. Јанларына нахышлар салынмышды. Отурачагларына ағ, түклү јумшаг гојун дәриси, сөјкәпәчкәләринә халылар дөшәнмишди. Фәјтонун гармон кими ачылан, бү-күләң үстгәти һаванын исти олмасына бахмајараг өртүлүшүдү. Дазбашлы бәйзадә јүјүрүб фәјтондан дүшән ағ ипәк көјнәк кејмиш, готазлы көј гуршаг багламыш, јекәләр, саггаллы бир адамын гаршысында әјилди:

— Бујур, хан!—деди, әли илә сәрки отагыны көстәрди:—Шәкилләри чәкән оғлан да бурдадыр!

Фәјтондан агаппаг палтарда бир гыз да дүшдү. Күллү кәлаҗа-јысы олса да, башына, үзүнә өртмәмиш, чижинләринә, голларына салмышды. Сәлигә илә даранмыш гапгара сачларынын һөрүкдәри бир јерә јыгылмышды. Илк кәнчлијин тәрәвәти илә долу дәјирди, гәшәнк сифәтиндә бапбалача тәкчә бир хал дәрһал көзә дәјирди. Хырда көзләри сифәтинә јарашырды. Әлиндә јелпәзә тутмушдү.

Хан аста јеришлә Бәһруза јахынлашыб, һөрмәт вә еһтирамла башыны әјди. «Бу ки, Чәфәргулу хандыр» дејә Бәһруз фикриндән ке-чирди, дәрһал да:

— Хош кәлмисиниз, хан!—дејә ону отагың ачыг гапысына дәвәт етди, һәм дә үзүнү гызга тәрәф чевириди:

— Бујуруң, ханым!

Чәфәргулу хан бир анлыг тәрәддүд ичиндә бөјрүндә дајанан гызга бахды, соңра ағыр һәрәкәтлә отага кечди. Гыз да архасынча! Дазбашлы бәйзадә онларын әтрафинда фырланыр, каһ изаһ етмәк истәјир, каһ гуллауғ көстәрир, каһ да јалтагчасына үзләринә күлкүрдү. Бүтүн шәкилләри көздән кеңирдикдән соңра хан гызына бахыб:

— Һансы хошуна кәлир?—сорушду.

— Һамысы!

— Дүз дејирсән, јахшы шәкилләрдир!

— Әң чоһ бу хошума кәлир!—дејә гыз отагың сағ диварындакы Һача дағын шәклини көстәрди. Сулу боја илә ишләнән шәкилдә дағын әзәмәти, нәһәнклији көзәл верилмишди. Чәфәргулу хан о шәкәл бир дә диггәтлә бахды вә деди.

— Бизим дағлардыр! Рәссам гардаш көзәл чәкиб!

Бәһрузун бир көзү гызда галмышды, гызын шәкилләрә бахма-сында тәкчә мараг јох, һәм дә дахили еһтијачдан доған сәвкә варды. Гәрибә о иди ки, күлүмсүендә халы жоһа чыхыр, һәлә ушаг-лығыны итирмәјән гәшәнк үзү шыгыланырды. Чәфәргулу хан Һача дагдан көзүнү чәкмәк истәмирди. Бәһруза тәрәф чөнүб деди:

— О шәкли алырам! Билирәм ки, гижмәти јохдур, нә гәдәр вер-сәм, јенә аздыр!

Чәфәргулу хан дазбашлы бәйзадәјә шәкли Бәһруздан көтүрүб апармаға ишарә вурду. Бәһруз ону дивардан алыб вәрәндә, гејри-ихтијари гызга тәрәф дөндү. Гыз онун бахышларыны көрүб күлүм-сүндү, јенә халы итди вә үзү ишыгла долду. Бәйзадә шәкли көтү-рүб, габага дүшдү. Гыз кетмәк истәмир, јенә шәкилләрә бахыр, Чәфәргулу ханын гулағына нәсә пәчмәдајарды. Вәр икиси Бәһ-рузга тәшәккүрүнү билдириб, тәләсмәдан отагы тәрк етдиләр. Әв-вәләчә фәјтона Чәфәргулу хан, ардынча исә гызы галхды. Гыз фәј-тон тәрпәнәндә керижә—Бәһруза тәрәф бојланды, күлә-күлә әлини јелләди. Бәһруз јериндә мыхланмыш кими узун мүддәт онларын далыңча баха-баха галды.

Һәтта гаршысында дајанмыш Адил белә көрмүрдү. Адил исә һејрәтлә она бахырды.

— Бәһруз!—Адил дилләнди.—Һүрнисә... нушуну итириб.

— Нә, нә дедин?!

— Һүрнисә...

— Һарада?!

— Өз һәјәтләриндә.

Заваллы гызчыгаз! Бәһруз һәјәтә кирәндә, гоңшу гадынларын әһәтәсиндә, онун һалсыз һалда дәһлиздә узандығыны көрүб:

— Су... су кәтирин!..—дејә дәрһал јахынлашыб гызын башыны тутуб јухары галдырды. Ағармыш үзүнә су сәпди, Һүрнисә дикси-ниб көзләрини ачды.

— Јатаға узадың, динчәлсин. Адил, кәл көмәк елә...

Бәһруз илк дәфә иди ки, Һүрнисәни јашадығы бу евә—бу ота-га кирди. Јерә рәңки солуб кетмиш көһнә палазлар дөшәнмишди. Күнчәкәи учуз, гәдим сандығы үстүнә митили чыхан јорған-дө-шәкләр јыгылмышды. Отагда даһа һеч нә јох иди. Бу јохсулудған үрәји сыхылан Бәһрузун көзләри јаваш-јаваш өзүнә кәләң Һүр-нисәни сифәтинә диклилмишди. Бу гарајаныз сифәтдә көлкәли бир кәдәр титрәјирди. Индичә көрдүјү Чәфәргулу ханын гызы илә онун арасындакы јерлә көј фәрги тәсәввүрүндә дәрин учурум ја-ратмышды.

Бәһруз Һүрнисәни Адилә тапшырыб ағыр кәдәр ичиндә керижә гажытды. Алча ағачынын бөјрүндә әјләшиб, фикирли-фикирли хә-јалә гапылды.

Бәһруз Тифлисә кетмәжә һазырлашырды.

Чәфәргүлу ханын ғызы илә сәркиңә кәлиши Нахчыванда гејри-ади һадисәјә чеврилди. Һәр јердә бу бәрәдә сөһбат кедирди. Бундан сонра сәркиңә кәләнләрин ичиндә башга ханларын, бәјләрчин өзләрн, өвләдларын дә олурду. һамысы да ондан шәкил алырды.

Нахчыванын истиси ән јүксәк нөгәтәсинә чатмышды. Күчәдә кедәркән, адамын үзүнә алов ләпәси дәјирди. Јандырыб јахан бу истинин јакшы бир чәһәти варды: тәр кәтирмирди. Нә гәдәр кәзирсән, кәз, өлкүн, јорғун ола билмәссән! Бәһруз буну чоқдан башга дүшмүшдү, она көрә дә күнәшин ән шыдырғы вахтында белә шәһәрә чыхмагдан горхмазды.

Белә исти күнләрнн бириндә Бәһруз балача Адиллә шәһәри долашыб, базарлыг едиб кери гајыдырды. Бу заман иңнә учу бәјдә күчлә көрүнән јағыш дамалары төкүлдү вә бу, һамы үчүн мөчүзәјә бәрәбәр олду. Сејрәк, нарын јағышдан һеч кәс горхуб кәзләнмәди. Адиллә санки дунјаны вердиләр. Јағышын алтында атылыб дүшүрдү. Гәрибәдир ки, бу сејрәк јағыш һаваны сәринләдиб, тамам кәсди. Евләринә јахынлашанда, Бәһруз Гуламһејдәрнн гапынын агзында дајандығыны көрдү вә һејрәт етди. Онын башында јенә папаг гаралырды. Көјнәјн, шалвары да гара иди, узардан көмүрә дөнмүш көтүк кими көрүнүрдү. Ширин ханымла сөһбат едирди вә Бәһрузу көрән кими дајанмајыб горха-горха узагалашды.

— Сәһәрән һардасан, бала?—Ширин ханым кәләгајыны башында ачды,—билирсән, нә гәдәр адам кәлиб! Бир арвад башында јекә папаг... дәјирми... Урусә охшајырды. Сәнин үчүн кағыз да гојуб...

— Бәс о молла нә истәјирди?!

— А бала, јалварыб јахарыр ки, Мәһәммәд Пејгәмбәрнн шәклини сатасан она...

— А!.. Бәс билмир ки, олмаз о шәкли сатмаг...

— Нә билдим, әј бала, истәјир дә... Демир ки, елә-белә верәссән, алмаг истәјир...

— Хәјалы өзүнә кедиб. Мән гоншуја шәј сатанам?

— Билирәм, а бала, билирәм. Елә дә дедим өзүнә. Дедим ки, Бәһруз о шәкли сәнә бағышлајар, сатма! Бој... бу нә базарлыгдыр, а бала?! Нә көзәл парчалар алмысан, бәһ, бәһ...

Бәһруз дүнән Чәфәргүлу ханын нөкәри илә көндәрдији јүксәк мәбләгин бир һиссәсинә һәм ев үчүн, һәм Тифлисә апармаг үчүн мүхтәлиф шәјләр алмышды. Ширин ханым ири зәнбили төкүб, сәлигә-саһман јарада-јарада бајаг дедији мәктубу гојнундан чыха-

рыб Бәһруз узақты. Мәктубу ачыб охуду: «Сәркин қошума кәлди. Тәбрик едирәм. Марија Ратијева» Көзләринә инанмаг истәмәди. Нечә, Марија бурда, Нахчывандадыр?! Әввәл јүјүрмәк, күчә-күчә ону ахтармаг үрәјиндән кечди, бунун ағласыгмаз бир иш олдуғуну анлајыб мараг, һејрәт, шашгылыг ичиндә вурнуха-вурнуха гаалды. Дезә билмәјиб мәғбарәләрә сары кетди, мейманханаја дәјди, базары бир дә башдан-баша доланды, таныш-билишдән сорушду, анчаг белә бир гадыны «көрдүм» дејән олмады. Марија да, онун јаздыгы ғыса мәктуб да Бәһруза јуху кими кәлди, Нахчыванын күчәләрннн кәзә-кәзә бу јуху илә јашады.

Кери гајыланда, һәлә дә бу јухудан ајылмамышды. Узардан бир атлы кәрүб севинди, «чапар Мәчид» дејә өзүнү ирәли атды. Ахы Мәчид кәләчәјинә сөз вермишди. Атлы јахынлашдыгча онун шакки-шубһаси јоха чыхды, елә «Мәчид» дејә ғышгырмаг истәјәрдү, бир ән дурухду, чүнки чапар Мәчид дејилди. Пәрт олан Бәһруз јериндә дөнүб көзалты ат үстүндә әјләнән јашлы бир чапары сүздү. «Јох, мәнә чапар Мәчид лазымдыр». һәјәтә кирәндә Адил үстүнә јүјүрдү:

— Сәни истәјирләр.

— Ким?!

— Танымырам. Бајагдан көзләјир.

Бәһруз сәрки отағына кирәндә, ипәк көј көјнәк кејмиш, јарашыгылы, назик бығлы, сачы, үзү тәртәмиз бир кәнч она тәрәфф кәлди, күлә-күлә әл узатды, сонра гапынын јанындакы Назлынын бир нечә ил булдан әввәл чәкдији портретини көстәриб деди:

— Мән бу шәкли алмаг истәјирәм.

Бәһруз сарсылды, бирдән-бири чаваб верә билмәди, дунја башына доланды, чүнки буну һеч чүрә көзләмирди, Назлынын портретини сатмаг үчүн сәркиңә гојмамышды. Бу тәклиф исә ону чыхылмаз вәзијәтә салмышды. Башыны галдырыб үздән она чох таныш көлдән кәнчә бахды. Кәнч Бәһрузун тәрәддүдүнү дујуб:

— Нә олду сизә?!—јенә күлә-күлә сорушду:—Нараһат олмайын, Бәһруз бәј, мән сәни дә, атаныз Ширәлибәјн дә јахшы таныјырам. Адым Әкбәрлир, Әкбәрбәј...

— Танымырам, әшитмишәм, бу шәкил сизә лајиг дејил, ағам. Бахын, даһа јахшы шокилләр вар, бујурун, сечин, алын!

— Јох, мән буну алмаг истәјирәм.

— Ону сатмырам.

— Горхмајын, хосислик етмәрәм. Нечә десанци, о гәдәр дә верәрәм.

— Инанын, Әкбәрбәј, чидди сөзүмдүр, сатмырам.

— Үч гат артыг верәрәм.

— Јох, ағам!

— Он гат артыг!

— Инчимәјин, Әкбәрбәј, бу, мәнним үчүн әзиз шәкилдир.

- Демек белә... Бәс отуз гат артыг версәм, онда нечә?
- Агам, Әкбәрбәј, дунианы версәңиз дә ону сатмарам!
- Хуб... хәли хуб...—дејә кәңч пәртлјјини кизләтмәк истәднәсә дә, бачармады, јанагаларының үст һиссаләри гызарды, бармагла-рынны ојнада-ојнада, шәкилләри бир дә көздән кечириб деди:
- Хошума кәлднннз, Бәһруз!
- Ичәклик олмасын, бәј!
- Архәјин ола биләрсән, сәни баша дүшүрәм, јәгин ки, бу гыз сәңә чох догма бир адамдыр.

Әкбәрбәј гапҗа сары кедиб әлини узатды, Бәһрузла худәһа-филәшди вә әләвә етди

- Бир шеј лазым олса, гуллуғунда һазырам!
- Сағ олуи, бәј!
- Бир дә Тифлисдә кәлиб сәни ахтарыб талачағам!
- Шад оларам, бәј!
- Һәләлик, Бәһруз!
- Һәләлик, бәј!

Бәһруз ону өтүрүб керн гајытды, гејри-ихтијари олараг Назлы-нын портрети гаршысында даянды. Инди баша дүшдү ки, она бәсләднји севкиси бир дамчы да олсун азалмајыб...

2

Мәчид кәлмәди ки, кәлмәди.

Бәһруз ону Тифлисә апаран гатарда Нахчыванда кечирднји күнләри дүшүнүрдү. Онун үрәјиндә Назлы чанлы бир варлыг кими галса да, һардаса думана, булуда бүрүнүмшү әлчатмаз бир хәјала чеврилмишди. Бу хәјал һеч заман ондан кәнарда кәзмирди, Нахчы-ванда исә бу хәјалын һәңигәт олмасыны һәр аддымда көзләјирди. Мәһәлләдә, күчәдә, дүкәнда, базарда она ошхар бир гызра раст кәләндә сарсылырды. Гәрибәдир ки, Назлы һаггында һеч нә ешит-мирди. Һәтта һүрнисә белә ондан хәбәрсиз галмышды.

Гошәк атын белнндә, бөјрүгәличлы, узуппапаглы, быглы, учабојлу чапар Мәчид исә санки гејбә чәкилмишди. Бәһруз дөнә-дөнә ескизләриңә, гараламаларына бахыр, онун јолуну иптзәрлә көзләјирди.

Һөрүклү гызы көрмәк үчүн Шаһаб мәһәлләсиндәки Сүддүнәни-нин јахынлыгындакы күчәдән јенә бир нечә дәфә кечиб кетмишди. Нә ағсачлы, гочаны, нә гызы, нә дә әрини көрмүшдү. Һәтта бир дәфә гочанын јериндә—даш үстүндә әјләшнб гапыны, әтрафында-кы кәрпич нахышлары чәкмишди.

Гәлиндә јурд салан бу нискиллә, һәсрәтлә, кәдәрлә Тифлисә кәлиб чыхды.

Инди Шмерлингнн икинчи дәрси иди, һамы кими, Бәһруз да

ишләмәк үчүн һазырлыгыны көрүб гуртармышды. Мүәллим һәлә-кәлмәмишди. Ладо Гуднашвилинин һамы гара олдуғундан бикәф-кәзирди. Һәмншә бич-бич гејылан көзләриндә гығылчымлар пар-ламырды. Реваз исә јенә сәркәрәдәлик едирди:

— Ушаглар, бир дәгигә!—дејә сәһнәдән һамыја мүрачнәтлә, он-лары сакит олмага чағырды:—Бир дәгигә гулаг асын, бир дәгигә! Eh, һамы Ревазә өјрашмишди, ким иди она гулаг асан? Онсуз да Реваз һәмншә өз сөзүнү һәј-күј ичиндә дејир, елә һеј гашгырыр, тәләбә достларыны сакитләјә чағырырды.

Бу заман Шмерлинг халатлы бир гадынла ичәри кирди. Дәр-һал сакитлик чөкдү. Онлар сәһнәјә галханда, Бәһруз мараг ичиндә бахыр, нәсә гејри-ади бир шеј көзләјирди. Әввалки кими Шмерлинг чидди көркәм алмышды, чанлы натурадан чәкмәјини гајдалары һаггында гыса мә'лумат вериб гадына тәрәф кетди. Гадын халаты-нын дүјмәләрини ачырды. Шмерлингнн динләјиб башы илә разы-лыг верди вә әјниндән халаты чыхартды.

Бәһруз өмрүндә илк дәфә иди ки, чыпаг гадын көрүрдү, вар-лыгындан гәрибә бир кизилти кечиб кетди. Гадынын ағапаг, зәриф бәдәнн варды, архасыны тәләбәләрә чевриб, голларыны јухары галдырды. Зәриф, мүтәнасиб чижилләри, голлары, илчә, назик бели, дүзкүн, һамар сағлам ајаглары, коппуш отурачаглары, бал-дырлары, бәдәниндәки гәрибә чөкәкләр, хәтләр—буңлар бирликдә көзәллик јарадырды. Бәһруз бу көзәллијини өнүндә гурујуб гал-мышды, Шмерлингнн изаһатларыны белә динләмирди. Елә ки, ка-рандашы алыб, һамы кими, ишломәјә башлады, баягкы һиссләри бир анда јоха чыхды. Һәр шеј онун үчүн адиләшди, һәтта гадынын чыппагылыгы да!

Тәһәффүсдә һамы гадынын бәдәннндән, онун көзәллијиндән да-нышырды, гызғын мүбаһисә гопмушду. Реваз бу мүбаһисәнини ор-тасында иди, әлләрини өлчә-өлчә сөһбат едир, Хәлил Мусәјевә тез-тез мүрачнәтлә, онунла үмүли разылыга кәлирди. Разылашма-јан тәкчә Кетован иди, бүтүн һүчумлара гәтијјәтлә чаваб верирди. Бәһруз дәнһизә чыхды, икн күң далбадал Марија Ратнјеванын дәрсә кәлмәксинә көрә нихаран галмышды, өзүнә јер тапмырды. Һәмншә Маријанын јанында әјләшән Коста јахынлашыб, Бәһру-зун әһвалыны сорушду:

— Пис дејиләм, Коста, сәндә нә вар, нә јох?!

— Марија нәдәнсә кәлмир, үрәјими јејә-јејә фикирләширәм ки, көрәсән нә олуб?

— Истәјирсән, дәрсдән сонра кедәк онлара.

— Мән дүнән кетмишдм, гапҗа кәлән олмады.

— Нә әчәб кетмишдн, Коста?!

— Јолдашымыз дејил?!—Коста һәм мә'налы, һәм дә бич-бич кү-лүб уғунду:—Мән Маријаны чох истәјирәм.

Дәрс башлајанда һамы отаға долду. Шмерлинг женә һәмһин гадынла кәлди. Гадын халатыны сојунуб, бир конара атды. Әввәлки вәзијјәтндә дајанды.

Бундан сонра Јакоп Николадзенин е'малатханасына кетдиләр, анчаг онун кәлмәдијини билиб, мәктәбдән чыхдылар. Бәһруз Ладонун голудан тутуб:

— Кәмләрин батыб?—дејә ону күлдүрмәк истәди,—јохса арвадын өлүб?!

— Дәрдим бөјүкдүр.

— Нә дәрәд?!

— Вурулмушам, бәрк вурулмушам. Мисли-бәрабәри олмајан бир көзәлә...

— Вурулмаг дәрә дејил ки!

— Мәним үчүн дәрдири!—Ладо көзләрини ғыја-ғыја она бахды,—кијаз ғызыдыр.

— Ој... кијаз ғызы... Бөјүк јердән јапшымысан!

Архадан Хәлил Мусајев вә Реваз Абасадаз јүүрә-јүүрә онлара чатдылар.

— Һара кедирсиниз, франсыз конјак ичмәклә араныс нечәдир? Нә, дүзүнү дејин?—Хәлил сорушду.

— Бу дәгигә һансы конјак версаниз, ичәрәм,—Ладонун ғырышыгы ачылды,—тәки конјак олсун!

«Унион» кафесинә кирәндә онлара формалы, папаглы ғалычы нәзакәтлә гаршылајыб, бир аз көзләмәләрини хаһиш едиб кетди, тез дә керн ғайатды.

— Бујурун!—дејә онлара бөш столә гәдәр әтурду. Кафе бәрк сачырды. Паркет дөшәмә пар-пар парылдајырды. Столларин һамысында бүлтүр вазларда ғырмызы гәрәңфилләр јанырды. Гејриәди тәмизлик ичиндә ајналарын чоһлуғундан, һавадан санки һәр тәрәфә ишыг сели ахырды. Столун әтрафиндә әлшән кими ичәбәсли, көзәл офисиант гадын дәрһал јанларында дајанды.

3

Марија Ратијеванын кәлишини Бәһруз интизарла көзләјир, мәшғәлә башланана гәдәр көзү гапыда ғалырды. Бу күн өзү бир аз кечикмишди, дәрс отағына кирәндә достларынын әһәтәсиндә дејиб-күлән Маријаны көрдү вә севинчлә үстүнә чумду.

— О... Бәһруз!—дејә узун, бәнәшәји палтар кәјән, чијинләрдә адәти үзрә ағымтыл, јанлары сачағлы јайлы салан Марија да прәли чыхды.

— Әпүшүн, өпүшүн,—кимсә зарафатла дилләнди.

— Елә билирсиниз, өлмәрәм?!—дејә Марија төбәссүмлә Бәһрузун гаршысында дајанды. Амма Бәһруз бу зарафатлардан чашды,

148

дөјүкдү, кәңчләрин гәһгәһәләриндән исә өзүнү даһа да итирди. Марија күлә-күлә онун әлини сыхды.

— Бујур, өп!—дејә пычыллады, ғызардығыны, һәјачан кечирдијини көрүб:—Онда мән өнәрәм, бах, белә!—Ајағларыны ғалдырыб, Бәһрузун јанағларындан өлду. Бүтүн дүнја Бәһрузун башына доланды, даһа да утаныб, пөртдү.

— Афәрин, Марија!

— Бир дә, бир дә!—дејә чығыран кәңчләрин күлүшләри кәсил-мәк билмирдән.

— Еј, ағ еләмәјин!—Марија достларына бахыб күлдү:—Һамыныздан чоһ Бәһруз үчүн дарыхмышдым.

Бәһруз бирдән Костанын бир кәнарла дајаныб мәлүл-мәлүл, кәдәрли вә ачығлы бахдығыны көрүб диксинди. Марија илә сөһ-бәт етмәјә имкан олмады. Шмерлинг халатлы гадынла ичәри кирди вә һамы өз јеринә кечди. Гејри-иҗтијари Бәһруз женә Костатәрәфә бахды, бир нечә күн бундан ғабаг онун дедији сөзләри хатырлады.

Гадын сәһнәјә чыхан кими, халатыны сојунуб атды, ағ, чылпаг бәдән ачығда ғалды. Бу дәфә мұәллим она башга вәзијјәтдә—үзү-үзү сифә чәсириб, голларыны көјә ғалдыран вәзијјәтдә—дајанма-сыны тапшырды. Гадын дәрһал чеврилди. Женә бәдәни ағ, ғәшәк вә мүтәнәсиб иди, һејф ки, үзү илә бу бәдән бир-биринә јушмурду, үзүндә киши кобудлугу, сәртлији варды. Алмачыг сүмүкләри хејли ғабага чыхмыш, јасты бурну ики көзү арасында итмишиди. Бәдән исә... хүсусилә күндә кими јумру, ғырмығыз киләлч дик дөшләри... Бәһруз биринчи дәфә олдуғу кими, сирсылмышды, чәкмәјә башлајанда исә женә һәр шеји унутду. Шмерлинг чәркәләрин арасы илә кәзир, һамјя мәсләһәтләр вердири.

Тәнәффүсдә Бәһруз Маријаја јахылашмағ истәди, ләкин онун Коста илә бир кәнара чәкилдјини, нә барәдәсә ғызғын мұбаһисә етдијини көрүб дајанды. Бу вахт Ладо Гуднашвили голуна кирди:

— Кәл, чыхағ отағдан,—дејә ону кениш вә узун дәһлизә апарды,—дејәсән, арвад хошуна кәлиб, бајағ ону көрүб јаман ғырумушдун...

— Еһ, Ладо, бәсдири!

— Дүз дејирәм, јәгин ки, өмрүндә гадын-зад көрмәмисән?! Јаман фағырсан һа...

Архадан һәр икисини Хәлил гучағлады.

— О... Хәлил!—дејә Бәһруз чәтин вәзијјәтдән чыхмыш кими әлини Ладоја узатды:—Мәни бу чадукарин әлиндән гуртар.

— Мән нә дејирәм, чаным?! Хәлил, сән да гулағ ас, бах, бизим бу Бәһруз һәлә бир гадынла јатағда јатмајыб. Данлајырам ки, адам бу гәдәр фағыр олмаз. Инди дүзүнү де, көнлүндән арвад кечмир! Ғызарыб еләмә, нијә утанмағ, чаным? Табиәтин ғалуудури!

— Ушағлар, нә дејирсиниз, дејин, бу гадынның дөшләри мәни

дәли еләјиб!—дејә Хәлил чылғынлыгга сөһбәтә башлады:—Еләбил һеч әл тохумајыб, балача гызын тәзәчә чыхан дөшләри кими дйр.

Гуднашвили гәһгәһә чәкди:

— һә, ешит буналары, Бәһруз, ешит!

— Бәһрузу гынама, Ладә! Елә бизим кәнддә арвадлар үст-үстә, билирсәни, нә гәдәр палтар кејирләр? Дәһшәт! Ахы јазыг чанымыз һарада гадын көрсүн, көзәллик көрсүн? һеч һарда!

— Хәлил, јә'ни сәни дә гадында олмамасын?

— Јох!

— Инанан даша дөнсүн.

— Инанам! Чәми ијирми јашым вар, көзүмү ачыб кәнддә-кәсәкдә бөјүмүшәм.

— Еһ, сөз данышдын, мәкәр кәнддә-кәсәкдә арвад олмур?

— Кәлин кедәк, һәзәлик шәклинизи чәкәк,—дејә Хәлил достларыны дәрә отагына тәрәф апарды.

Бәһруз өз јеринә кечиб, чәкди хәтләрә бахды. һәлә нә гадын, нә дә Шмерлинг көрүнүрдү. Бу хәтләрә бахдыгча Ладонун зарәфәтлары јадына дүшүр, зарәфәтларда һәгигәтин кизләндијини дүјүр, һагг газандырыр, варлыгынын дәринлијиндә еһтирас дүјүрләри баш галдырды. Бирдән-бирә Назлыны көрдү, Назлыја бәсләдији мүнәсибәтинин тәминлијинә вә үвиллијинә һејран галды, онунла бағлы хәтирә далғалары ахыб кечди вә бирдән сәһнәдә чыллаг бир гадын көрүб диксинди. Гадын синәсини габаға вермишди, илк нәзәрә чарпан, һеч шүбһәсиз, онун гәшәнк дөшләри иди вә бу дөшләрин гәшәнклијини санки Бәһруз инди көрүрдү...

О, чәкмәјә башласа да Назлыны унутмурду, нә гәдәр чалышырдыса, севдији бу гызы чыллаг тәсәввүрүнә кәтирә билмирди. Назлыја дүнјанын вар-дөвләтинин версәләр дә, кәлиб бу гадын кими сәһнәдә чыллаг дајанмазды. Буну тәкчә кериликлә, көһнәликлә јозмаг дүз дејилди, бурда, һәр шејдән әввал, өз көзәллијиндән доған бир гүрүр, бир мөгүрүлүг ахтармаг јахшы оларды. Тифлисә кәләндән сонра, Бәһруз чох дәјишмишди, әввәлки кими мүти вә фағыр дејилди. Инди гадын бәдәнинин көзәллијини кағызә көчүрә-көчүрә белә фикирләр ичиндә чырпынырды.

Дәрәсләр баша чатанда, Бәһруз Маријаны көзләјирди. Нәдәнсә Коста ону бурахмаг истәмирди.

— Ај Бәһруз,—дејә Марија назла сәсләнди:—Бу Коста мәнән әл чәкмир. һә, һә, бах, бу мән, бу да сән, фикрин нәдир?!

— Јахшы, кет, Бәһруз сәни көзләјир. Сабаһа галсын.

— Сабаһ! Ахы сабаһ нә дејәчәксән?!

Марија Ратијева ондан ажрылыб Бәһруза јахынлашды. Костанын далынча дејинә-дејинә голуна кирди:

— Сәнә нә олуб, белә чиддиләшмисән?!

— һеч нә олмајыб. Јаваш-јаваш дүш пилләләри, јыхыларсан.

Реваз онлара ејһамла сәтәшды, Марија дәрһал чавабыны верди, һәр үчү гәһгәһә илә күлдү. Онлар мәктәбдән чыхдылар. һава күнәшли вә хош иди.

— Мән дә сәнин үчүн дарыхмышым, Марија!

— Инанмырам. Назлыны көрә билдиңи?!

— Јох.

— Түрк гызы нә еләјир?!

— Ону да көрмәмишәм, Әминә хала дејир ки, тоју олмалыдыр. Бәлкә дә олуб.

— Сән Назлыны јепә севирсән?!

— Севирәм!—Бәһруз тәрәддүсчә чаваб верди:—Билирәм ки, мәнәси јохдур даһа, анчаг нә кизләдим, севирәм.

— Сәнин јахшы үрәјин вар, Бәһруз! Она көрә хәтрини чох истәјирәм, һамыдан чох...

— Нахчывана нечә кәлмишдин, сәни һеч јәндә тапа билмәдим.

— Мән?! Нахчывана?!—Марија һејрәтлә она бахды,—ахы Нахчывана һеч вахт кәлмәмишәм.

— Бәс сәркнмә бахмамасын?!

— А... јадыма дүшдү!—Марија күлдү—мәнин рәфигәм әри илә Нахчывана келиб. ондан хәниш етдим ки, сәркнмә бахсын, үнван да вердим. Пушкин, 18. Дүздүр?!

— Дүздүр, бәс мәктуб?!

— Мәктубу да мән јазмышым. һә, һә, демншдим ки, елә етсин ки, мәктуб анчаг сәнә чатын.

— һәр һалда, сар ол, Марија, чох разыјам!

Воронцов мејданына чатдылар. Марија ондан ажрылыб, трамваја минди. Бәһруз дајаныб, трамвај көздән итәнә гәдәр ардынча бахды.

4

Гәмәр «Бәһруз дајдај», «Бәһруз дајдај» дејә гапынын јанында һај-күј салды. Бәһруз ичәри кириб, ону гучагына көтүрдү, јанәгларындан өлдү. Әлигулу Начәфов ирәли кәлди:

— Ај гочаг, үзүнү көрәк, нә вар, нә јох?!—дејә әлини сыхасыха отаға апарды—аја, күнә дөнмүсән, балам?!

Гәмәр сачағлы конфетләри ојнада-ојнада отаға атылыб дүшүр, тез-тез Бәһрузун јанына кәлрди. Отагын һәр тәрәфиндә сәлигәсизлик һөкм сүрүрдү, китаблар, кағыз-куғузулар, говлуғлар, дәстә-дәстә журналлар, гәзетләр—һара бәсәјиди, көрмәк оларды.

— Нијә јохсән, а Бәһруз?!—Әлигулу килејләнди.

— Вахтым јохдур, Тифлисә кәләндән кәркни ишләјирәм, шәһәри гарыш-гарыш кәзирәм. Мүчтәһид бағында, Дидубә чөлүндә, Мухран көрпүсүндә, Ортачала базарында, Күр саһилиндә олму-

шам. Чохлу шәкил чәкмишәм. Шмерлингә көстәрмишәм һамысыны, тәрифләјиб.

— Мүәллимләриндән кими севирсән?!
— Яков Николадзени!
— Танымырам, о кимдир?!
— һејкәлтәрәшдыр. Көзәл ипсандыр. Илја Чавчавадзенин абидәсини ишләјиб.

— Мәрһәба, мәрһәба!—дејә Әлигулу Нәчәфов разы һалда диләнди, гүрүр ипсиси илә Бәһруза бахды,—ајлар, илләр кечәр, сәндә, көзәл әсәрләр јарадарсан!
— Билмирәм, Әлигулу әми, јарада биләчәјәмми?!
— Бу нә сөздүр?! Мүтләг јаратмадысан!
Бәһруз пәнчәрәјә тәрәф кетди, дајаныб чөлә бахды, бирдән чеврилиб Әлигулудан сорушду:

— Шаир Гәмкүсар һарада јашајыр?!
— Тифлисдә. Нә үчүн сорушурсан ки?!
— Шерлори хошума кәлир. Бу јакындарда «Молла Нәсрәддин» журналында охумушам. Нечә олуб ки, мән ону көрмәмишәм.
— Јә'ни чох көрмәк истәјирсән?!
— Әлбәттә!

— Сән ки, ону һәмишә көрүрсән!—дејә Әлигулу күлә-күлә ајага галхды, пәисисини дүзәлдиб Бәһрузун гаршысында дајанды:—Таныш олаг, Әлигулу Гәмкүсар!
— Әлигулу әми!—Бәһруз бәркдән сәсләниб, ону бағрына басы:—Бу ки, мө'чүзәдир!

Әслиндә һеч бир мө'чүзә јох иди, Бәһруз ону Нәчәфов фамилиясы илә таныјырды, фелјетонлары, моголәләрә мүхтәлиф имзаларда чыхырды. Тәкчә шерлоринә «Гәмкүсар» ләгәбини гојурду. Бу бародә дә Бәһруза һеч нә демир, сусурду: Бәһруз һәвәслә онун шерлорини әзбәрдән охуду. Беләликлә, Әлигулу Нәчәфов Бәһруз үчүн чеврилиб Әлигулу Гәмкүсар олду.

Бәһруз ордан Яков Николадзенин е'малатханасына кәлди. Кениш, ишыгылта отагда, мүәллими ағ халатда ишләјирди. Бәһруза һәр шәј тәзә вә марағлы көрүндүгү үчүн е'малатхананы башдан-баша көздән кечирди. Узунаяғлы күрсүләр үстүндә мүхтәлиф бүстләр, һејкәлләр... Јазы столунун үстүнә салланан асма лампа... Диварда рәфларә дүзүлән мүхтәлиф әшјалар; габлар, фигурлар, бир тарәфинә ағ өртүк салымыш гартал һејкәли, үч гадын һејкәли... Бирдән Яков Николадзе әлини сахлады:

— Бәрк јорулмушам,—деди,—кәл, бир аз көмәк елә!

Тишәни она узәдыб изаһат верди ки, нечә ишләсини. Өзү јазы столунун бөјрүндә гојулмуш јумшаг креслоја сәрәләнди. Узун сифәтли, сәјрактүклү, јорғун, әзкин Яков Николадзе көзләрини јумуб динчини ала-ала деди:

— Сәнәт јорғунлуғу нечә хошдур! Јорғун олсам да, гуш кими

јүнкүләм, раһатам, һәвәсим вар, севким вар, елә бил бүтүн дунја мәнимдир. Бәһруз, оғул, дунјада јаратмагдан көзәл һеч нә јохдур. Буну илк дәфә Роденин јанында дудум. Нечә ишләјирди: «Мәдаһа кими! Елә бил јорулмураду. Ону јорулмага гојмајан јаратмаг еши иди. Сәнбәт етмәздә, бүтүн фикрини-зикрини јаратдыгы әсәрә вәрәрди. Ондан чох шәј өјрәнишәм.

— Нечә јашы оларды онда?!
— Алтмыш беш јашы. Амма күмраһ, сағлам, бир чапан кими күчлү, гүвәтли.... Роден Микеланчелодан сонра ән бөјүк сәнәткардыр!

— Мүәллим, мәни Гиги Габашвили марағландырыр?! Дејәсән, достунуздур?!
— Дунян бурда иди, јанымда. Јакшы ишләри чохдур. Петербургда, Академијада охујанда әсәрләрини сәркисини ачды. Третјакөв «Бақыда базар» таблосуну алды. Бу таблону көрүшәм, чох көзәлдир. Сизин Бақынын базарыны елә чаңландырыб, даһа нә дејим, елә гиямәт ки! Ики көз карәкдир бахасан. Гиги инди пешман олуб.

— Нијә ки?!
— Нечә нијә?! Өзүндә галмајыб. Сабаһ фәрди сәркиси ачылса, нә едәчәк?! Күл кими әсәри инди јох кимидир.
— Третјакөвдан керә көтүрә билмәз?!
— Әлбәттә, јох!
— Оскар Шмерлинг «Бақыда базар» таблосуну тәрифләјирди. Сиз дә чох сеvir.

— Мән дә ону сеvirәм. Он ил, он ики ил әввәл бүстүнү дә јаратмышам. Олур, бах!
Бәһруз, Яков Николадзенин көстәрдији истигамәтдә, узунаяғлы күрсүнүн үстүндә сеvimли мүәллиминини бүстүнү көрүб марағ ичиндә бахмаға башлады. Чәнәсиндәки гыса сағгала гәдәр һәр шәј тәби илә чанлы верилмишди.

— Јакшы әсәрдир!—Бәһруз Яков Николадзејә тәрәф чеврилиб сорушду:—Өзү көрүб?!
Чаваб кәлмәди, Яков Николадзе тәрәнмәдән, бешикдәки көрпә кими, креслонун ичинә батыб сакит-сакит јатырды.

Бәһруз о кечәни мүәллими илә бирликдә е'малатханада галды.

Тәбиәт бағы пәйызда һәмишә јени көзәлликләрлә әнкин олурду. Мүхтәлиф ағачларын көлхәси алтында узаныб кәдән хиябанлары көзгәмәшдиран ранклар ичиндә гејри-ади бир алванлиг јаратдырды. Әлиндә рәнк чамаданыны тутмуш Бәһруз бағын гаршысында ојан-бујана кәзә-кәзә нәдәнәс кечикән Маријаны көзләјир,

кәлиб кечән трамвайчыларә һејрәтлә бахыр, «буңларә нә олуб?» дегә фикрләшәрдә. Икә һәфәр фәһләжә бәһһәр адам Бәһрузун јанын-дан өтдү. Оңлардән бирә: тара кепкалы, боз костюмдусу Бәһруза таныш кәлдә. Хүсусилә ағ, кәч үзү, көј көзләри! Ардынча баха-баха фикрләшәндә, кимсә голуна тохунду. Чевриләндә күлә-күлә даянмыш Маријаны көрдү.

— Салам, Бәһруз!

— Салам, сәни көзләјирәм, һардасан?!

— Трамвайлар ишләмир, пијадә кәлмишәм. Гәча-гәча...

Марија Бәһрузун голуна кирди. Пајыз Табиат багынын һәр тәрәфиндә һөкм сүрүрдү. Оңлар мәркәзи хижабанла кәдиб, сәһрә балача, таби, дашлы хижабана тәрәф дөндүләр. Бу хижабан јашыл дөһләз кими узанырды. Багда сәһүбәр ағачларыны көрөн Бәһруз кәһрәлдә, Ширинбачанын данышдыгы әһсанәни хатырлады. Сәһүбәр—бу әдаләтлә, хејрхәһ, пәчмб вә көзәл гыз һеч заман јадын-дан чыхмырды. Инди Сәһүбәр әһвалатыны Маријаја даныш-мага башлады.

— Сәһүбәриң јериндә олсајдым, өзүмү чаја атмаздым!—Марија гәтијәтлә дилләндә.

— На едәрдин?!

— Шаһ олардым. О гануну чыхараның өзүңү атардым чаја.

Сакит, мәнзәрәли бир јер тапыб етүд чөкмәјә башладылар.

Бу вахт багың хижабанлары јаваш-јаваш трамвај сүрәнләрлә долурду.

Бәһруз етүдүнү чәкиб гуртарды, Марија ишләјә билмирди. Әсә-биләшәп вәрәги чырыб атды.

— Монимки алыңмыр,—ајага галхды,—кәдәк башга тәрәфә... Оф, јарадычылыг! һәвәсин олмады һа, дүңја дагылыса да, бир шәј чыхмаз.

— Һирсләнмә, Марија!—Бәһруз рәнк чамаданыны јыгышырдыб етүдү она кәстәрди.

— Афәрин, нә көзәл чәкмисән!

— Көрүнүр, мәнә һәвәс вә илһам верән вар.

— Оһо... о бәхтәвәр кимдир елә?—Марија сәдәләвһчәсинә күд-дү—бәлкә мәнәм?!

— Сәһв етмирсән, Марија!

— Бу күң сәһв нә олуб, Бәһруз, башга вахт дилиң сөз тутмур, инди, машаллаһ дил-дил етүрсән!

— Көзәл табият... онун гојнунда бир мәләк!.. Нечә дил ачма-јым?!

Марија гәһгәһә чәкә-чәкә Бәһрузун голуна кирди. Оңлар јашыл чыгырла багың келиш хижабанына доғру кетдиләр. Хижабана чы-ханда, багың мәркәзиндә бөјүк издиһам көрдүләр. Марағ һисси онлары бу издиһамә јахынлашдырды. Һара бахырсаңса бах, һәр тәрәфдә трамвајсүрәнләр варды. Башда, јухарыда, багың сүраһы-

сына сөјкәниб, фәһләләр одлу-одлу данышырдылар. Әмәк һаггы-пы артырмағ, иш саатыны әзалтмағ нә башга тәклифләр ирәли сү-рүрдүләр.

— Јәгин трамвајсүрәнләриң тәтилидир?—дејә Марија Бәһрузун гулагына шычылады.—Тифлисдә белә митингләр тә-тә олур. Иадзәләдеви мејданында, һамам вә Чөрәк мејданларында, башга мејданларда.

Бу вахт Бәһрузун бајағ багың гапысы агзында көрдүјү вә ки-мәсә охшатдыгы фәһлә јухары галхды. Бир әлини галдыра-галды-ра, күр бир сәлә данышмага башлады. Көј көзләри гәзблә таныр-ды. Елә бу заман Бәһруз ону таныја билди: дәрвиш иди. Өзүдүр ки, вар. Сәһв елә охшайыр. Дәрһал да Иахчыянда оларкәп, һүрүн-сәһни дедији сөзләри хатырлады: «Бир көңләр кәлмишидә, костюм-лу, көј көзлү.» Бәлкә елә онла сәркијә кәлән дә бу дәрвиш олуб? Јох, ола билмәз. Бу адам дәрвишә охшаса да, бәлкә онун өзү дејилдир?! Бәлкә, бәлкә?!

Елә кәј, митинг баша чатды, Бәһруз Маријаја бир-икә дөһиғә көзләмәји танышырыб, ирәли чүмдү. Һәмин таныш фәһләјә јахын-лашыб, салам верди. Фәһлә тәзчүблә бахыб:

— Сизә нә лазымдыр?—дејә һејрәтлә сорушду.

— Дәрвиш дејилсиниз?!

— Чаван оғлан, бу нә зарафатдыр?!

— Чидди сәзүмдүр. Сиз бир дәрвиш вар, она охшайырсыңыз.

— Сәһв едирсиниз!

Фәһлә сәрт бир һәрәктәлә чеврилиб, узағлашыб кетди. Бәһруз јахындан онун дәрвишә даһа чох охшадығыны көрүб, гәтијәтлә јанына кәлди, чүнки гәлбиниң дәринлијиндә тәрәддүдлә јанышы. Бунун һәгигилијинә инам да варды. Анчағ... онун һәрәкәтиндән чабыш галды, бир шәј баша дүшмәјиб, тәзчүблә керн гәјит-ды. «Нә гәрибәдир. Ахы нечә охшайыр. Елә бил бир алмадыр, икә-јә бөлмүсән! Әкәр өзүдүрсә, нијә даныр?! Нәсә, сирлидир.» Мари-јаја јахынлашыб, бу дәфә өзү онун голуна кирди.

— Һара кетдиң белә?!

— Нечә...—дејә Бәһруз гәјри-мүәјјән чаваб верди.—Һаңысындан јахшы кәдиб етүдләримизи чәкәк. Бу тәрәфдә даһа көзәл бир јер вар, Марија, кәл, кәл,—онун әлиндән тутду, багың дәринлијинә доғру апарды. Марија бир ушағ кими динмәдән күлә-күлә Бәһ-рузун ардынча кедирди. Түнд јашыл рәнкли ағачларын јанында ишләмәјә башладылар. Бу дәфә Бәһруз чөкмәјә һәвәс дүјмүрдү. Чүнки бајағки дәрвишә охшажан фәһлә фикриндән чыхмырды. Бу чүр дәрин сәһв етдијинә көрә өзүңү бағышламағ истәмир, бунунла јанышы һардаса, шүбһә вә тәрәддүд баш галдырыр, она раһатлығ вериширди.

Бәһруз гатлама стулда әјләшәп, ағачлара баха-баха гаралама-лар чәкән Маријаја тәрәф дөндү. Маријаның чијинләриңдәки күл-

лу шалын көзөллүгүн, бу анда онун мейрибан көнч гадына жарашдыгыны санки индичө көрдү, гейри-ихтијари алиндеки карандашы кагыз үстүндө көздүрдү.

Марија агачлары, Бәһруз исә Маријаны чакирди.

6

Пајыз олса да, нава буз кими сојумушду, көрүнү, гыш Тифлис таз калмак истәјирди, гардан, човгундан әввәл сојугуну көндәрмишиди.

Бәһруз евдән чыханда, узусов дәһлиздә, пиллеләрлә тәзәчә галхан түрк гызыны көрдү. Занында да хәз палтолу, шлјанали, учабој, арыг бир көнч. Әминә хала һәр икисини севинчлә гаршылајыб үз-көзләриндән өпә-өпә, Бәһруза тәрәф дөндү:

— Кәл, таныш ол!—деди—бачым гызы тојдан сонра биринчи дәфәдир ки, бизә кәлир.

Бәһруз дөрһәл јакынлашды, түрк гызыны, онун көнч әринин әлини сыхыб көрүшдү. Бу ики чаванын бир-биринә нечә јарашдыгыны көрүб, дөнә-дөнә онылар сүздү. Әминә халанын галмаг төклифинә тәәссуфлә «јох!»—деди. Көнчләри бир дә нәзәрән кечириб худаһафизләшиб кетди, јол боју бир-биринә јарашан хошбахт көнчләри хатырлады. Николајевски күчә илә Авчалски күчәсини кәсишиди јердә, бирмәртәбәли, балача, аг евләрин бөјрүндә Марија илә көрүшдү.

— Бах, Бәһруз,—Марија күлә-күлә деди,—бүтүн Тифлиси кәзирик, јорулдум демирик, јакшы?!

— Јакшы!—Бәһруз да күлә-күлә разылашды.

Трамвај. Сисианов күчәси. Јохуш. Трамвај ағзына кими долу адам. Јаваш-јаваш јохушу галхыр. Бәһруз Марија илә архада, ајаг үстә, пәнчәрәдән бахыр. Ашағыда Күр чајы, саһилин о тәрәфиндә үстүндә евләр олан һүндүр гәјалар, сонра Нарынгала, сонра шаһзадә Тамаранын дәјирми шәклили Дарынча гәсри. Бурдан овуч ичи кими ачылан шәһәр бүтүнүклә, даһа көзәл вә даһа әзәмәтлә көрүнүр. Јенә гырмызы дамлар, гүлләләр, күнбәзләр... Метех галасы... Күмүш кими парылдајан чај. Бағлар-бағатлар, јашлы дүзәиләр! Һәр икисинин албому ескизләрлә, гараламаларла долмушду. Сонра Күр гырагынын саһилләри—балача евчикләр, дахмалар, балыгчылар, палтарјуан гызлар, гадынлар...

Бәһруз дајанды, Күрүн саһилиндә ири дашын үстүндә палтар овхалајан дирибаш, көзәл бир гыз чеврилиб она бахды, дизә гәдәр суја кирән гызын гәшәнк ајағлары ағарырды, буну көрән кими палтарынын јығылмыш әтәкләрини бурахды вә ајағлары көрүнмәз олду. Сонра јенә Бәһруза бахды. Бәһруз күрчүчә саламлашды, гыз башыны тәрпәдиб күлүмсүндү:

— Мән күрчү дејиләм,—дејә тәмиз Азәрбајчан дилиндә сөзә башлады.—Сизә нә лазымдыр, гардаш!?

— Ичәзә версән, шәклини чәкдәм!

— Нијә?!—палтары сыха-сыха гыз садәләвһчәсинә сорушду—фикирин нәдир?!

— Рассамлыг мәктәбиндә тәләбәјәм, бир азча дајансан, сәни палтар јуан јердә...

— Јох, јох!—гыз онун сөзүнү кәсиб, һирсли-һирсли бахды,—биабыр олмаг истәмирәм. Јазым дејил. Чәкмәјин!

Бәһрузун ирары бир әтичә вермәди, гыз тәз-тәләсиб палтарлары јыгышдырыб, гашгабагыны төкә-төкә, она бахмадан чыхыб кетди. Бәһруз архаја чевриләндә Маријаны көрмәди, Күр саһили бојунча һеч кәс көзә дәјмирди. Бәһруз дикдири галхды, узагдан, алманларын јерләшдији дахмаларын бөјрү илә кедән Маријаны күчлә таныја билди, ардынча гачыб Михајловски күчәсиндә она чатды.

— Марија... Марија...—тәнкнәфәс ону сәсләди.

Марија һә архаја дөндү, нә дә чаваб верди. Бәһруз јакынлашыб, голундан тутуб сахлады:

— Нијә мәни көзләмирсән?!

— Бурах голуму, Бәһруз!

— На јаман һирсләмирсән?! Инчимә, Марија.. ахы... ахы... мән о гызын шәклини чәкмәк истәјирдим.

— Кет, чәк, сәнә нә дејирәм ки?!

— Јакшы, һирсләнмә!—Бәһруз Маријанын азча јумшалдыгыны дујуб, голуна кирди, көнлүнү алмага чалышды. Узагдан Дидуби килсәси көрүндү, килсәјә кәјли галмыш гаршыларына Мүчтәһид багы чыхды. Бу бағ Тифлисин ән көзәл вә ән гәдим бағларындан бири иди.

— Баға кедәк?!

— Кедәк, бәрк јорулмушам. Бир аз динчим алмаг истәјирәм. Бағын көрничдән һөрүлән нахышлы, алчаг һасарынын бөјрү илә кедиб, башдан-баша сармашыглара бүрүнмүш гоша гапыдан кечиб ичәри кирдиләр. Бағ, нә бағ, нә пајыз, нә дә гышын нәфәси она санки тохунмамшыды, јамјашылды, Сукут ичиндә узанан боти, кимсәсиз хијабанлар јашыллыг ичиндә итирди. Бағ онлара исти кәлди, бажакы сојуг санки јоха чыхмышды. Марија да бажакы гадын дејилди. Бир тәрәфи сынмыш скамјада әјләшиб етүд чамаданыны јанына гојду.

— Нә көзәл бағлы,—дилләнди,—чәннәтдир елә бил. Истәјирәм, сән, Бәһруз, мәни чәкәсән!

— Инди, бу саат?!

— Нә, инди, бу саат. Нә бахырсан?! Јохса хошуна кәлмирәм? Чајын саһилиндәки даһа көнчди, даһа гәшәнкди. Истәјирсән, гајят кери, мән ичинмөрәм, гајят, онун шәклини чәк! Мән нәјинә лазы-

мам ки?! Ачма чамаданыны, онсуз да дажанмајачагам. Наһаг зәһ-мәт чәкирсән!

Марија үзүнү көнара чевирди, бундан истифада еләи Бәһруз о күи, Тәбиәт багында чәклији шәкли албомун ичиндән чыхардыб, әлиндә тутду, собирла, сүкутла дајаныб онун бәрија бахмасыны көзләди. Јох, бу дејәсәи, узун чәкли, Бәһруз даһа дәмәјиб:

— Марија!—дејә сәсләндә онун чеврилмәси вә Тәбиәт багында чәклимиш рәсмини көрүб дикенимәси бир олды. Бәһруз һејрәт-ләһән Маријанын үзүндә мараг ишыгы көрдү.

— Неч инана билмирәм, Бәһруз. Јә'ни сән чәкмисән?! Нә вахт, һарда?!

— Тәбиәт багында.

— Бәс нијә мәнә көстәрмәмисән?!

— Билмирәм.

— Мәнә верәрсән, һәмишәлик хатирә кими галсын...

— Јох.

— Нијә?!

— Чүнки... чүнки,—Бәһруз көкәләјиб сусду, көзләрини ушаг кими јерә дикәи. Сүкуту Марија позду:

— Ушүдүм, кедәк даһа,—ајага галды,—гој шәкли албома. Ин-чимирәм. Көрүнүр, шәклим өзүмдән гижмәтлидир.

Ахшам дүшүрдү. Бу дәфә Марија голуна кириб она сығынды. Нава сәртләшмишди, елә бил гишын галы ағында олдуғуну хәбәр вериди. Бәһруз мәнәли-мәнәли Маријаја бахды:

— Дејәсән, јорулмусан?

— Сәһәрдән көзирик ахы...

— Фәјтон тутум?!

— Нә ағыллы оғлансан!

Фәјтонда Марија јенә она сығынды вә гулағына пычылда-ды:—Мән сәни чох истәјирәм, Бәһруз!—үзүнү онун күрәјиндә киз-ләтди. Бәһруз үчүн бу, о гәдәр дө көзәлимаз дејилди, сәкит да-јанса да, һардаса, дәринликдә јуикул бир тәкан дујду, бу тәкан да өтүб кечди. Фәјтон дајананда, Бәһруз биринчи дүшүб Марија-нын әлиндән тутду вә онун ашагы енемәсиә көмәк етди. Марија дәрһал галыны ачды, ишыгы јандырды. Бәһруз отаға кириб бир күндә дајанды.

— Нијә орда дурмусан?—дејә Марија ону чәсарәтли олмага, ра-һатланмага чағырды.

Бәһруз кетмәк истәјирди, амма буну демәјә дили кәлмәди. Је-мәкдән, азачык шарабдан сонра бу истәји һеч јада дүшмәди. Марија ачылмыш чарпајыда әләшиб әлләрини Бәһруза сары уз-дәндә, дәрһал она јакынлашыб, ағ, чылағ голларындан тутду.

— Бәһруз, әзизим!—дејә башыны галдыран Марија пычылда-ды:—Шәклими нијә чәкмисән, дүзүнү де, кизләтмә мәндән, бир дамчы да олса, мәни севирсәнми?! Бәһруз, нијә динмирсән?!

Бәһруз әјилди, үзүнү Маријанын үзүнә јакынлашдырыб, додаг-ларыны пычылдајан додағларына тохундуурду. Бу, бир аң чәкли, Марија халатыны чыхарыб, чарпајынын домир башына атды, јор-ганын алтына киро-киро:

— Кәд, јанымда узан!—деди. Бәһруз Маријанын агаппаг кечә гәјнәјиндән пыртлајыб чыхан ири дөшләрини көрәндә титрәди. Өмүрүндә илк дәфә иди ки, гәдила белә јакынлығ едирди. Она көрә дө палтарыны сојунуб јатага кирәндә, өзүнү әлә алмага ча-лышдыса да, бачармады. Марија азда јухары галдыб, синәсини Бәһрузун синәсинә сәјкәјиб, үзүнә бахды:

— Вај!—дејә керә чәкилди,—бу нәдир. әј Бәһруз, үрәјин нә бәрк-бәрк дөјүнүр. Дајан, бир бахым. Дејәсән, бәрк һәјрәччилан-мысан?!

Бәһруз үзүнү она тәрәф чевириб, әлини Маријанын күрәјинә апарды, нечә олдуса, кечә көјнәји дартылды, бу көјнәк ичиндә гә-данын чылағ бәдәни титрәди. Маријанын өзү дө она сыхыландә Бәһруз әлини күрәјиндән азда ашагы ендирәндә вә јумшағ јеринә тохунанда сәни ону илдирым вурду. Марија исә она бәрк сыхыл-ды, бир голуну бојнуна кечириб:

— Әзизим, Бәһруз!—дејә пычылдады—үрәјин јаралы гуш кими чырпыныр. Наһаһат олма, инди мән сәни сәкитләшдирәрәм, гузу кими оларсан!

Елә бил ки, кечә көјнәји Маријанын әјиндән өз-өзүнә чыхды. Бәһруз онун бәдүн бәдәнини өз бәдәниндә дүјду, бу азымыш кими, голлары илә бу бәдәни өзүнә даһа мөһкәм сыхды. Маријанын пы-чылтысы косылди, чүнки башыны Бәһрузун синәсиндә кизләтмиш-ди.

Бир нечә саатдан сонра, Бәһруз синәсинә сығыныб мышыл-ми-шыл јатан Маријаја баха-баха дүшүнүрдү. Отаг гаранлығ иди. Бајадан бәри нә баш вермишдисә, һамысы она мө'чүзә кими кә-лирди, бу мө'чүзәнин сәһри үрәјиндә, сојумајан јангысы үзүндә галмышды.

7

Бир нечә күн сонра Бәһрузун көзләмәдији бир һадисә баш вер-ди. Тәнәффүс вахты, кимсә ону чағыртдырды. Бәһруз мәрмәр пил-ләләри дүшүб, ашагы мөртәбәдә, ганынын јакынлығында үч гы-зын дајандығыны көрәндә өзүнү итирди. Дәрһал да варлығыны дәрин марағ бүрүдү. Ортада дајанан гыз о бириләриндән һәм кө-зәл иди, һәм дө јакшы кәјинмишди. Башына гојдуғу гәввәји рәнк-ли, дәјирми шләпа, узун палтары, палтарын үстүндән кәјидји ба-һалы архалығы илә ујушмаса да, гызын көзәллији, гәшәнк, ағ үзү һәр шеји унутдуурду. Бәһруз онлара јакынлашыб, шләпалы, гә-

шәнк гызын өнүндө дажаныб, шашырмыш һалда салам верди. Гыз күлдүмөндү. Тәбәссүмү додагында догса да, гыгылчылар кими елә сәләлди ки, бүтүн сифәти ишыг ичиндә жанды; көзләри лә, жангаллары да, додагаллары да, Узунун гәшәкклиги, зәрифлиги, тәрәватилә бирликдә бу ишыг она хүсуси молаһәт вә чәзибә кәтирди.

— Салам, Бәһруз!—деди.—Дәжәсән мәнн тапымадыныз?

— Јох!

— Чәфәргүду ханын гызыјам. Јадыныздадыр, сәркиннәзә бахмага кәлмишдим, атамла...

— Бәли, јадыма дүшдү. Дәјинимсизиз.

— Јох, Бәһруз, дәјиниммишәм. Башга палтар кејмишәм. Елә һәмнин көрдүңүзүз гызам.

— Тифлисә нә әчәб кәлмисениз?!

— Бурда тәһеил алырам. Гызлар кимназијасында. Сиз нечәсениз?!

— Пис дејиләм, сағ олун!

— Бәлкә бир шејә елтијачыныз вар, атамдан јаныныза кәлмәк үчүн ичәзә алмышам, о да сизинлә марагланыр, дүзүнү дејин, атам бир-ики күн һәлә шәһәрәдәдир, көмәк ләзым олса...

— Јох, разыјам, сағ олун, миннәдарам.

Бу заман Миша Чнаурели Бәһрузун бөјрүндә дажаныб, гызлары һејранлыгга сүзә-сүзә:

— Таныш елә бизи, Бәһруз!—деди. Ону көзләмәдән дәрһал мәзә илә әлини узатды:—Артист, рәссам Михаил Чнаурели...

Шлајпалы гыз јенә ишыг долу тәбәссүмлә онун әлини сыхасыхса астача:

— Нарынч!—деди вә әләвә етди:—Мән сизи таныјырам. Јајда Ортачалада көрмүшәм. Күрчү артистхәринин концертиндә. Көзәл чыхыш етдиниз.

— Ешитдин, Бәһруз, сшитдин!—Миша Чнаурели фәрһәләнди.—Мәнн сизин Азәрбајҗан да таныјыр.

Даһа дајанмады, јухарыја—кишчи мәртәбәјә галхды. Бәһруз билди ки, Миша тәләбә достларына һәр шеји мәзә илә, икигәт ујдурма илә чәтдирәчәгдир. Нарынча бахыб, онун гәшәнк үзүнүн јенә ишыглы тәбәссүмлә долу олдуғуну көрүб, деди:

— Сизин шәклинниси чәкмәк истәјәрдим.

— Бу, мәннә үчүн бөјүк шәрәфдир, Бәһруз! Сизин рәсминиз, онсуз да, Нахчыванда, бизин евлә вар. Әзү дә ону јатаг һағымыда, чарләјимын үстүндәки дивардан асмышам. Билдиниз, нагәси рәсмин? Узәгдә көрүнән дағлары... Нәчә дагы... Мән кимназијанын јанындәки пансионатда јашајырам, бах, бу рәфигәләримлә бирликдә. Бујурун, гонаг кәлин, достларынызы да көтүрүн, индичә бизинлә көрүшән Чнаурелини дә, кими истәсениз... һәләлик, Бәһруз! Көзләјәчәјәм.

— Сағ олун, Нарынч, кәләчәјәм.

Бәһруз гызлары күчәјә гәдәр өтүрдү, күчәдә исе онлары фәјтон колләјирди. Фәјтона минәндә, Нарынч кернә—җаны агзында дајанан Бәһруза бахды—һәләлик—дејә әлини галдырды. Бәһруз да ејин һәрәкәтлә чаваб верди, Нарынчын үзүндәки тәбәссүмүн сөймәјән ишыгы үрәјиндә галды. Фәјтон даш күчәдә сәс саласала узағланды.

Тәләбә достлары ону һај-күлә гарыналадилар. Хүсусилә Хәлил Бәһрузу сорғу-суала тутды, Ладо исе көзләрини гыја-гыја әтрафында фырланыр, фүрәт таныб, гулагына «о гызларын јанына келәндә мәнн дә анар» дејә пычылдајырды. Миша Чнаурели исе шлајпалы гызы—Нарынч тәрифләјир, ону бир артист кими танымасыны һәмйә дәһә-дәһә данышырды. Бәһруз Маријаја тәрәф бахды, Марија Ревәзла нә бародәсә чидди мубәһисә едир, һеч кәсә фикир вермирди. О кечәки һадисәнин тәсирин алтында һәлә дә чыхмајан Бәһруза Маријанын сојугтанлылыгы, һеч нә олмайбмыш кими өзүнү бикәнә анармагы апланылмаз вә гәрибә көлдири.

Бәһруз синифдән чәлә чыхмајыб Ладоуну шәклинниси чәкирди. Ладо онун гарынысында, сағ тәрәфдә әјләшиб нәсә китаб охујурду. Она баха-баха портретини ишләјән Бәһруз ондан өзүнә јадикар сахламағ истәјирди. Әз ишинә елә гапылмышды ки, јәғни ки, ичиди Ладодан башга һеч кими көрмүрдү. Бирдән Ладо башыны китабдан галдырыб она бахды. Баша дүшдү ки, Бәһруз онун шәклинниси чәкир. Јавашча ајага галхды, кәлиб Бәһрузун архасында дајаныб әлини онун чәкдији шәклә узатды, шәкли көтүрүб диггәтлә бахды. Бәһруз башыны галдырды, елә бил ону кимсә мөһкәм силкәләди, өзүнә кәлиб сорушду:

— Ладо, ичәзәсиз шәклинниси чәкирәм.

— Нә олар, тәки сән шәклинниси чәкәсен...

— Дејим ки, бәлкә ачығын тутар...

— Бу нә сөздүр, ај Бәһруз... Бах, мәнн чәкдијини бу шәкил галса, һәмишәлик галса, хошбахт оларам...

Тәләјә бир бах ки, һәмнин шәкли һәҗгәтән дә әбәдилик галыб. Бизин Азәрбајҗан ипчәсәнәт музейиндә! Марагланан олса, бујуруб, кәдиб баха биләр...

Бәһруз онда Ладоуну бу сөзләринә о гәдәр дә фикир вермәди, күләүб сорушду:

— Дүзүнү де, нечә чыхыб?!

— Јахшыдыр!—Ладо һөрмәтлә дилләниб шәклинниси архасына бахды:—Балам, кими чәкдијини дә јазымсан ки! Ладо Гуди оғлу! Түркчәдир... Балам, елә Тифлис башдан-баша түркдүр ки!..

— Писдир мәкәр?! Доғма кими јашајырың...

— Әләттә... Ладо Гуди оғлу... Афорин, Бәһруз!

— Онда, Ладо, әјләш, шәкли гуртарым... Тәһәллик еләмә, әјләш, гој раһат чәким... Сағда јох, дүз гаршымыда... һә, белә...

Бәһруз һавәсә ишләйиб Ладонун портретини битирди. Шејләрини йығышдырыб кетмәјә һазырлашанда, Ладонун јанына күрчү ғызы кәлди. Бәһруз онларла худаһафизләшиб отагдан чыхды, күчәдә мулајим, хош һаваны чийрәләринә чәкиб раһатланды.

Дәрсләрдән сонра, Бәһруз јенә Тифлисн кәзмәји гәт етмишиди. Одур ки, Головански күчасиндән кечә-кечә һансы тәрәфә кетмәк һаггында фикирләшәрди ки, бирдән гаршысына чыхан Олгински күчасинә, сонра башга дар бир күчәјә, даһа сонра даш пилләли бир күчәјә дөндү. Бу пилләләрн галхды. Һәр ики тәрәфи көрпич һасар олан, гаршысына ири, рәнкли дарвазалар, гапылар чыхан бу күчә дағ әтајинә доғру узанырды. Бәһруз, архасында сәлиғә-саһманлы, һәјәт, һәјәтин башында икимәртәбәли, Шәрг үсләбуида, узунейванлы бир бина олан, адам бојундан һүндүр гара рәнкли дәмир һасарын гаршысында дајанды. Сыра-сыра дүзүлмүш узун дәмирләрин—һасарын арасындан һәр шеј көрүнүрдү: һәјәтдәки ағачлар, ғызыл күл коллары, пајыз чичәкләри, икинчи мәртәбәјә галхан, үстүртүлү пилләкан, нахышы, бәзәкли сүраһылар, узун еванын сүтунлары, сүтунлар арасындакы шәбәкәләр... Кимсә, һардаса тар чалырды, бу сәсин һәзинлији алтында Бәһруз тәләсә-тәләсә гараламалар чәкирди. Бөјрүндә киминсә дајандығыны дујду, үзүнү түк басмыш, көзләри һәләгәсиндән чыхмыш, әчајиб бир адам әјилә-әјилә ону башдан-ајаға, сонра да ајагдан баша сүздү. Бәһруз горхду, кәнара чәкилсә дә, көзләрини ондан—шалвары әзик-үзүк, ајағлары јалын, саclarы ғырхылмыш бу шәхсдән чәкә билмәди. Бу адам әлләрини бир-биринә вүра-вүра гәфләтән елә дәли гәһгәһә чәкди ки, Бәһрузун түкү үрәшди. Елә бәркәдән күлә-күлә дә узатлашды.

Бәһруз јухары мәһәлләләрдән кечиб, ашағыја енәндә ахшам дүшмүшдү. Сарај күчасинә кәлиб, Бановски театрынн өнүндән кечди. Бир дә көрдү ки, «Симплатија» ресторанынын ичиндәдир, столларн јанындан өтүб күнчдәки столда башыны голлары арасына гојуб мүркүләјән бир адамын гаршысында әјләшди. Албому-ну ачы ону бу вәзијәтдә чәкмәјә башлады. Мүркүләјән адам јаваш-јаваш башыны галдырды. Јорун, әзкин, јухуду олса да, ириләшән, чаңлы көзләри Бәһруза дикилди. Бәһруз албому өртүб өзүнү итирди, анчаг гаршысындакы адамын көзләриндә гәзәб јох, мулајимлик, јазыглыг көрүб сакитләшди.

— Кимсән?!—күрчүчә соруду.

— Төләбәјәм!—Бәһруз да күрчүчә чаваб верди.

— Рәссам олмаг истәјирсән?!

— Вәли!

— Духанларын диварларындакы шәкилләри көрмүсән?!

— Көрмүшәм.

— Хошуна кәлир?!

— Чох.

— Һансылары даһа јахшыдыр?!

— Шаһадә Тамара... бир дә, бир дә Ортачала көзәлләри...

Бәһруз мүсафиринин чаллашан саclarына, ғырышлар басмыш кениш алына, дүшүнчәли, фикирли, кәдәрли сифәтинә дигәтлә бахды. Ғыса сәһбәтдән сонра бу адам хәјала далды. Додагында солгун табәссум доғду вә азча кечмәмиш итди. Сонра кәдәр ичиндә јенә башыны голлары үстүнә гојду, мүркүләмәк истәјирди ки, шәвсар кәлиб ону силкәләди, зорла, дарта-дарта көтүрүб апарды. Бәһруз баха-баха галды, билмәди ки, бајаг гаршысында дајанан адам әсәрләринә һејран олдуғу бөјүк күрчү рәссамы Нико Пирсоманидир.

8

Јај кәлди, Бәһруз бу дәфә Нахчывана јох, төләбә достлары илә мүәллим Тондзенин рәһбәрлији алтында тәчрүбә мәшгәлләниңә—Крыма јола дүшдү. Әмрүндә илк дәфә иди ки, дөниз көрүрдү, саһилдә дајананда, үзүндә елә гәрибә һејрәт доғду ки, она бахан достларыны күлмәк тутду. Онлар узун мүддәт бу бәрәдә дејиб күлүб, зарафатлашдылар. Крым тәбиәтинин чәкмәк Бәһруз үчүн вәтән тәбиәтинин чәкмәк дәмәк иди, һәр рәнкдә доғма торпағынын нәфәсини дујур, ишләдикчә Нахчыван, Араз, Пача дағ хәјәлиндән чәкилмирди. О вахт Крымда Бәһрузун бүтүн төләбәләрлә вә мүәллими Тондзә илә бирликдә чәкдирдији фотошәкил инди ишчәсонәт музейиндә јадикар кими галды.

Крымдан гајытдыгдан сонра чәтнн вә ғызғын күнләр башланды. Тәзә әсәрләрин мүзакираси, һәм күндүз, һәм ахшам мәшгәлләләр, Әлигулу Гәмкүсарын нараһатлығи, атасы Ширәлибәјин, бабасы Әшрәфбәјин кәлмәләри јуху кими кечиб кетди. Әкбарбәјин кәлиши исә Бәһруз үчүн һәм көзләнилмәз, һәм дә көјдәндүшмә кими олду. Әкбарбәј мәктәбин мәрмәр дөшәмәли дәһлизиндә, көлү тәсвир едән таблоја баха-баха дајаныб көзләјирди. Бәһруз она јахынлашанда чөврилди:

— О... Бәһруз!—дејә доғма адам кими әл узатды.—Дејәсән, мәни танымәдәнын?

— Сөзүн дүзү, јох...

— Ахы мән сөз вәрмишдәм ки, Тифлисдә кәлиб сизи тапачағам. Јенә ким олдуғуму билмәдиниз?

— Јох!—Бәһруз пәрт олуб, сыхыла-сыхыла галды.

— Инди елә шеј дејәчәјәм ки, дәрһал јадыныза дүшәчәјәм. Сәркиниздә бир ғызын портретини ким алмаг истәјирди, сиз ону сатмадынын...

— А... билдим...—дејә Бәһруз өзүнә кәлиб чанланды.—Сиз һәгигәтән инди башга чүрсүнүз... кәјимниниз, үзүпүз...

Бәһрузуң икки күнү демәк олар ки, Әкбәрбәлә бирликдә кечди, каһ Головански күчәсиндәки баһалы отелдәки нөмрәсиндә көрүшдү, каһ Шейтанбазарда, каһ ресторанда, каһ театрда, каһ да Ортачалада... Әкбәрбәлә рәссамлыгыла марагланьыр, мүхтәлиф китаблар алыр, Бәһрузла мәсләһәтләшбә фикирләринни өйрәнмәжә чыларыды. Бәһруз да она һөрмәтлә янашыр, сәлигәли, көзәл кејимәјини хуәсуәлә бәјәширди. Магазаларын бириндә өзүнә көстүм алаң Әкбәрбәлә бирини дә Бәһруз үчүн көтүрдү, она һәдијјә верди:

— Көтүрмәсән, иңчирәм—деди—Бәһруз, сәни Нахчыванда көзләјәчөјәм. Индидән ишләмәк үчүн планлар чызырам... Кәләң кими, верәчөјәм сәнә... Јаваш-јаваш чәкәрсән, һәм өзүнә хейр олар, һәм дә мәнә... Нә кәм-кәсирин варса, утайма, чәкнимә, сөјлә, мән онлары да сәнин үчүн алмага һазырам...

— Разијам, Әкбәрбәлә! Елә бу көстүм мәнни үчүн бөјүк шејдир! Бәһруз вағзалда Әкбәрбәләдән ан әзиз, әл догма адамы кими әүрүлдү. һәңигәтән дә, истиғанялы, нәчиб адама охшајан бу кәңч лүтфкарлыгы, ғылығы, хейрхәһлығы илә өзүнү севдирмәји бачаырды.

Инди италијалы муәллим Лонгонуң дәрсин иди. Арыг, үзүнүң әзәләләр ајдын көрүнәң, гуптуру бир адам олаң Лонго рус дилини көзәл билмәсә дә, ширин данышыгы, әзикни мәлуматы, билји, чиддилији вә јумору илә тәләбәләрин мәһәббәтини газаншыды. Лонго тәмиз, сәлигәли вә көзәл кејимәји бачаырды, һәмшиә, ејни чүр кејимәз, палтарларыны тез-тез дәјишәрди. Бу, тәләбәләрин хошуна кәләң, онун кејимләрини иләјәр, сәлигәсиндә вә зөвгүндә чидди нөгән тапа билмәздиләр.

Бәһруз бу дәфә Маријаның јанында әјләшмишди.
— Бурда нијә?!—Марија етиразыны билдирмишди,—Ахы Костаңың јеридир.

- Сәнинлә сөһбәтим вар.
- Дәрс вахты?!
- Имкан олаңда.
- Лонгонуң дәрсиндә белә имкан ола билмәз.
- Бәлкә олду?!
- Билмирәм, гој Коста өз јеринә кечсин.
- Костадаң нараһат олма, Кетованың јанындадыр.

Лонго адәти үзәрә јенә китабларла кәлмишди. Онун дәјишмәз, мүшбәт бир чәһәтини дә һамы јүксәк гижмәтләндирди. Лонго да данышыгы мөвзу үзәрә мүтләг шәкил көстәрир, изаһат верирди. һәм дә сөһбәтини елә гурур, елә апарырды ки, шәкил көстәрмәк көјләндүшмә олмур, зәрури тәләбәң, дәрин марагдан вә истәкдән доғурду. Муәллим инди Рафаел сәһәтиңдән данышыр, арабир арыг голларыны галдырыр, чошурду. Бүтүн синиф диггәт кәснләмишди. Рус сөзүнү дүзкүн тәләффүз елә билмәдији, јахшы сәсләнмәдији үчүн јүңкүл күләш голду. һәмни анда дә кәсиди. Муәллим ејни һә-

вәслә сөһбәтинә давам етди. Бир әзча кечмишди ки, дәрсин әң ширин вә сәкит јериндә топ атеши курулды, һәмшиәки кими Лонго диксинди. Ушағлар күлүшдүләр. Чүнки һәр кун, ејни вахтда атылаң бу топ атеши чоң заман Лонгонуң дәрсиндә баш верирди вә һәр дәфә дә муәллим горхуб диксинди.

Бундан сонра, һеч нә олмајыбмыш кими саатына бахырды, чүнки бу топ атеши дүз саат он икнини олдуғуну бүтүн Тифлисә хәбар верирди. Чоң вахт Лонгонуң сааты дүз олмурду. Јенә һәмшиә олдуғу кими, ғызыл зәңчилән сааты јаң чибиндән чыхартды. Бундан истифадә едәң Бәһруз бычылдады:

- Дәрсдән сонра бир јердә кәдәк?!
- Јох!
- Нијә үзүн дөнүб, Марија?! Күнаһым нәдир?!
- Суел!

Лонгонуң сааты, јенә дүз дејилди, он дәгигә габага гачырды. Елтијатла дүзәлиб, тәзәдән ону јаң чибинә гојду вә дәрсинә давам етди. Јенә әввалки сәкитлик бәрпа олду, Рафаелин шәкилләрини көстәрәндә исә мараг даһа да күчләнди, онлары бу марагдан доған бир еһтирас вә һәјочан буруду. Бәр әсәр—камиллик нүмунаси иди, һәр чанлы портрет санки нисан әлләри илә јох, мөчүзәдән, сәһри күввәдән јаранмышды. Афина мәктәбин илә әләғадар фрәскалар бөјүк һейрәт кәтирди. Тәләбәләр елә вәчдә кәлмишдиләр ки, тәнәффүс белә јадларына дүшмүрдү, еһтирасла, ғызғынлыгла, һейрәт вә мәфтунлуғла Рафаел сәһәти һагғында данышырдылар.

Дәрс сонә чатаңдан сонра һамы дағылды, отаг боһалды. Ахшам мәшғәләсинә һәлә чоң галырды, буна көрә Бәһруз Маријаны кафејә дәвәт етди, ондан рәдд чавабы алаңда, пәрт олуб, сорушду:

- Нијә мәннмә кетмәк истәмирсән?!
- Истәмирәм, вәссалам!
- Мән сәни анлаја билмирәм.
- Анламағ да ләзым дејил, Бәһруз. Мән ки, сәни ғынамырам.
- Дүздүр, ғынамырсән. Ахы биз јахын олмушуг...
- Инди дә узағ дејилик. Крымда да һәмшиә бөјүрүмдә идин. һәлә ону демирәм ки, кечә зорла отағыма кирмәк истәјирдин.
- Үзәр истәмишәм ки, буна көрә...
- Мән дә бағышламышам, Бәһруз! Истәјирсән, сәнә дејим, нијә белә фыр-фыр фырланьрсән, үрәјиндән иләр кечир, нијә нараһатсан, дејим, Бәһруз, дејим?!
- Де!
- Сән о кечәнин тәқрар олунмасыны истәјирсән!

Бәһруз сарсылды, чүнки бу истәк, һеч шүбһәсиз, күчлү иди, һәтта о кечә јадына дүшәндә, варлығыны бир од јандыра-јандыра кечирди вә инди бу истәјини Марија тәрәфиндән үзүнә шах дејилмәси көзләнилмәз олса да, она тәсир көстәрмәјә билмәди. Өзүнә

көлөндө, инессе гапылымш Маријанын нээнн бир сөслө дилландијини көрдү:

— О кечөкө һадисээннн нечө баш вердијини билмирэм, чүнки өзүмө һар шеј јуху кими кэлди. Сөһөр ојанада көзлөримө инанмаг истөмирден. Миша билатирдин ки, јашымдакы сөнсөн. Чүнки сөһр мөни елө тутмушду ки! Көзлөримдө һар шеј гызыл парылтылар ичиндө иди, һар шеј! Һэлө ниди да унутмамышам, елө билирэм ки, о кечө бир даһа тәкрат ола билмәзи!

Бу заман Коста гапыда көрүндү, һирсли-һирсли:

— Марија!—дејө сөслөндү,—һарда галдан?!

— Коста, ишчимэ, бу дөһөгө кэлирәм. Һэләлик, Бәһруз, ахшамна кими!

Бәһруз нэдәнсө јериндөн тәрпәнә билмәди, дүшүндү, көзү Костаның далайча келди Маријада галды. Сонра јаваш-јаваш бош дөһлөзө чыхды, мәрмөр шлеләртлө биринчи мәртөбөјө енди вә шаһрә јолланды.

Казө-казө Ираван мејданына кәлди, мејдана нэдәнсө адам чохду, Бәһруз гаршысындакы илк күчөјө—Сололак күчөсинә дөндү, азча кетмишди ки, көрдү бөјүк бир издиһам ахыр: һај-күјлө, байрагла, шура! Дајаныб издиһама бахды. Елө бил Бәһрузун көзүнө дөрвиш дајди, диггәтлө бахды, өзүдүр ки, вар, нө о јан, нө бу јан, амма кейими ниди тамам башга чүрәдир. Архасынча кетмәк истәди, бирдөн ону итирди, даһа көрө билмәди, јүјүрдү, ахтарды. Јох, дејәсән, сөһв етмишди. Ахы дөрвиш һара, издиһам һара?! Ола билмәз, онун өзү иди, вәссалам! Бәс ниди һаны?! Бәһруз белә шүбһәләр ичиндө јолуна давам етди.

Кери гајыданда, мәшғәләнин вахтына аз галырды. Бәһруз ичәри кирәндө көрдү ки, Оскар Иванович Шмерлинг гапыја јахынлашыр. Гыса саггаллы мүәллим һәмничә чидди иди, јенә ејни чиддијәтлө, агыр вә тәмкинли јеришлө ирәлијә чыхды.

9

Шмерлинг хәстәләнишиди, бир һәфтә иди ки, дәрсә кәлмирди. Реваз ики дофә јанында олмуш, достларына онун һаггында агыз-долусу мәјумат кәтирмиш, «ушаглар, ев дејил, музејлар; музеј» демишди. Тәләбәләр дә һәм мүәллимин өзүнү, һәм дә музеј олан евини көрмөк үчүн тәләсдиләр.

Одур ки, Лонгунун дәрсиндә һамы нараһат иди, чүнки бу дәрсән сонра кетмәји гәт етмишдиләр. Лонго һәм гејри-ади кейими, һәм дә тозә мөвзусу илө онларын фикрини, диггәтини елө марагландырды ки, һар шеји унутдулар.

Лонго әјнинә пенчөјә бәнзәр ачыг гәһвәји рәнкли, узун јун палтар кеймишди. Јумшаг јун елө шшмишди ки, мүәллим онун ичин-

дә итмишди. Өзү дә бу палтарын гәһвәји рәнкинә ағ рәнк елө ујар-дигла гаршыларды ки, адам дөрд көзлә бахмаг истәјирди. Бәзән Лонго әлләрнин палтарын үстүнә гојанда, әлләри дә бу јумшаглыгы ичиндө көрүнмәз олурду.

Мүәллим ушагларын һейрәтини көрсө дә, өзүнү сон дәрәчә лагејд апарырды, санки әјнинә ади палтар кеймишди. Тәләбәләрдән тәкчө Миша Чнаурели дөзә билмәди, ајага галхыб јахынлашанда о һеч нө баша дүшмәјиб, һейрәт ичиндө керп чәкилди. Миша да, еләмә тәибәллик, әли илө јох, башы илө бу јумшаглыгы јохламаг фикринә дүшдү. Садәләһ Лонго исә:

— Нө едирсән?—чыр сәслө гышгыранда, отага күлүш далгаланды. Һамы јумшаг јун ичиндә Миша Чнаурелини башынын итдијини көрдү. Миша дәрһал башыны чәкиб «хорошо!»—дејө элө гымышды ки, Лонго онун сифәтини бахыб күлмәјө башлады. Миша өз јеринә кечә-кечә:—Од кими истидир!—деди. Елө бу заман топ атәши куурлады, амма бу дофә Лонго диксинмәди, гарибәдир ки, бу дофә јан чибиндән чыхартдыгы сааты да вахты дүз көстәрди. Оиа көрә дә архаңилыгла тәзәдән өз јеринә гојду. Онун сөһбәти Леонардо до Винчи вә мәшһур әсәри Чокондо илө баглы олдуғундан јенә отага там сүкут чөкдү. Итин тәләбәләрин бир дүјјасы—Леонардо до Винчи дүјјасы варды.

Елө ки, Лонгунун дәрси баша чатды, һамы Ревазы дөврәләди. Реваз да вахт тәјјин етди, Воронцов мејданында көрүшүб, орадан кетмәк мәсләһәт көрүлдү.

Бәһруз мејдана биринчи кәлди, ири, әзәмәтли һейкәлә бахды, атрафиндакы дөрд фәнәр јанмаса да, һейкәлә јарашыг верирди. Ладо Гуднашвили көзләрини гыја-гыја јахынлашды:

— Ревазын өзү јохдур?!—һейрәтләнди.

— Һәлө јох...

— Нө әчәб, балам?! Реваз оја, кечикә. Һеч инанмагым кәлмир. Һарданса чыхан Хәлил Мусажејин уча бојунун көлкәси дүшдү. Јахынлашан кими дә Ладо илө зарәфатлашды вә бу заман Миша Чнаурели өзүнү јетирди.

— Ушаглар!—дејө мүһүм хәбәр кәтирән бир адам кими чиддиләшди:—Комисјон мағазасында Лонгунун палтарындан көрмүшәм, ондан да әнтигә. Елө јумшаг ки, тәк башым јох, өзүм дә ичиндә итә биләрәм.

Ладо Гуднашвили көзләрини гыја-гыја јахынлашды:

— Хәлил дә итәр?!—дејө мәзә илө сорушду.

— Хәлилә саташма, Ладо!—дејө Миша фәрәһлө әлини онун күрәјинә гојду—кәрәк бу боју мәнә верәјдин!

— Онда сөн Миша Чнаурели олмаздын.

Һамы кәлиб чыхды, тәкчө Реваздан башга. Вахт кечир, онун бу һәрәкәти наразылыг доғурурду. Ахы Оскар Шмерлингнн евини Реваз таныјырды. Ревазын гарасынча дејинмәјө башлајанда, көз-

лари гаршисинда Ревазин күлө күлө дајандыгыны көрүб һейрәт-ләндиләр:

— Һардасан, Реваз, һеч сөндән чыхмајан иш!

— Сөһрәдән бурдајам.

— Һечә бурдасан?— дејә Ладо Гудиашвили е'тираз етди.—ола билмәз, Көзүмүз көр дејил ки!

— Саһат, унаглар, саһат!— Реваз тәмкинлә дилләнди,— биринчи Бәһруз кәлиб, Воронцовун һейрәтлинә бахыб, сонра Ладо кәлиб, даһымча данышыб, Дүздүр?!

— Дүздүр!— Бәһруз тәсдиғ етди.

— Валлаһ-биллаһ, мө'чүзәсан!— Ладо Гудиашвили чылғынлыгла һейрәтлин билдирди,— көрүмәз аламансан!

Олар трамваја миндиләр, архада ајағ үстә дајандылар. Миша Чиаурели әла бир анекдот данышды, елә гәһгәһә голду ки, трамвайлакылар чөнүб онлара һейрәтлә бахдылар. Бу гәләбәсиндән һәвәсә кәлән Миша иккинчи анекдота кечди, јенә гәһгәһә голду. Аз гәлә кечиб кедәчәкдиләр. Реваз вахтында онлары трамвајдан адушуруу.

Гапыны узун, јарашыгылы бир гадын ачды:

— Ој...— дејә өзү керижә чәкилади—бујурун, бујурун, хош кәлминсини!

Оскар Шмерлингин ичәридән есен ешидилди.

— Оскар Иванович, тәләбәләрин кәлиб.

Бәһруз достларынын даһымча кеңиш, узунсов ајнабәндә даһил олду. Ајнабәнд башдан-баша шакилләрлә бәзәнмишди. Врубелин, Поленовун, Левиташын, Коровинин шакилләри илә! Бирдән Оскар Шмерлинг отагдан өзү чыхды, онларла бир-бир көрүшдү:

— Габлачлара баһын, дигтәтлә баһын,— деди,— сонра отагларла бујурун, тәләсәјини...

Отагларда да таблолар, шакилләр асылмышды. Шмерлинг бу шакилләрлә, мебелләрлә, гапы вә пәнчәрәләрлә, там ујғунлуғ јарат-мышды. Һәр шеји өз әли илә дүзәлтмиш, рәнкләмиш вә бәзәнмишди. Чәми үч отагы варды вә һәр отағ өзү бапбалача музеј иди. Таблолардан әләвә орнаментләр, милли габлар, јадикар әшјалары, мүх-тәлиф фотолар отаглары бәзәјирди. Ахырынчы—үчүнчү отағ онун е'мәлатханасы сајылырды, әмма елә сәлиғәли вә тәмиз иди ки, һеч е'мәлатханаја охшамырды. Оскар Иванович тәләбәләрини гонаг отагына, дојирми столун әтрафына сәсләди, сонра узунбојлу гадына тәрәф чеврилди:

— Бизә нә верирсиниз, чај, јохса гәһвә?!

— Һәр икисини.

Марија да, Кето да гадына көмәк етмәк үчүн ајаға галхмағ иста-диләр. Анчағ Шмерлинг онлары гојмады, деди:

— Мәним арвадымын һис хасијјәти вар, һәр шеји өзү еләмәк

истәјир. Иккинчи адам ону әсәбиләшдирир. Инди өзүнүз көрәчәксин-низ, бурда чәтин һеч нә јохаур.

Һәгигәтән дә елә олду. Стол башына самовар гојулду, нахышылы финчаллар, ичишәкили, рәнкбәрәнк нимчаләр, күмүш гашыглар, бүллур гәдәһләр, ширинјјат, мүхтәлиф тортларла сүфрә долду. Га-дын кејиниб бәзәнмишди. Гызлар онун белә сүр'әтлә һәм һазырлығ көрмәсинә, һәм дә кејинмәсинә мәтәтәл галдылар. Кәлиб ахырда Шмерлингин јанында әјлашды. Оскар Иванович:

— Мәним әмүр-күн јолдашымдыр,— деди,— таныш олун, боју узун олса да, мәним бојума чатмыр...

— Јох, јох, бирнк,— дејә гадын е'тираз етди.

— Һәр һалда бир аз сәндән һүндүрәм, бир аз, һеч олмаса бир сантиметр... Һә, Реваз, бујур, достларына хидмәт елә! Бој!.. Мәним әмүрүн-күмүн бизә конјак да гојуб ки! Нә јахшы, ушаглар, утанма-јын, Марија, самовардан чајлары верә биләрсән...

— Ким истәјир, өзүнә гәһвә төксүн,— гадын дилләнди.

— Һә, бах белә,— Шмерлинг разы һалда мәчлисн көздән кечи-риб давам етди:— Мән бу гәдәһи, әзиз тәләбәләрим, сизин сағлыгы-ңызга галдырырам, сағ олун ки, мән јолухмага кәлминсиниз. Хәстә-лијим кечиб кедиб, өзүмү јахшы һисс едирәм. Һамынызын сағлы-гына, хошбахт оласыныз!

Сүфрә архасында Оскар Шмерлингн сөһбәтләри башлады. Бөјүк рус рәссамларындан, достларындан, дүнја сәнәтиндән, «Мо-ла Нәсрәддин» журналындан, онун редактору Мирзә Чәлилдән үрәклә сөһбәт ачды. Бу сөһбәтләр конјакла, чајла, гәһвә илә, шән сағлыгларла, гадыннын пианода Шопенин етүдләрини чалмасы илә, үмүни зарафатларла ширинләшди.

Бәһруз үрәјиндәки бөјүк сәнәт ешиғи санки бу күн дил ачмыш-ды. Инди, евдә, јериндә узаныб, Беккер саатына баха-баха Оскар Шмерлингин јанында кечән шән мәчлисн вә онун мә'налы сөһбә-ләрини хатырлајыр, јата билмирди.

ДОГГУЗУНЧУ ФӘСИЛ

1

Бәһруз достларынын тә'киди илә Нарынчы көрмәјә кетди. Он-дан даһа чох Миша Чиаурели севнирди. Хәлил көзәл кејинмишди. Сачларыны дарајыб, өзүнүн һәлр-саһманыны бир дә назәрән кечирди. Ладо исә көзләрини гыја-гыја, тез-тез «шорабдан-зәддан алағ» дејир, такчә өзү ешидирди. Реваз кетмәк истәмәди, достлары да иррар етмәди.

Нарынч онлары табэссүмлә гаршылајыб икннчи мәртәбәдәки үчәрпајялы кениш отага апарды. Отаг тәминз вә сәлиғали иди, ортадакы стола ағ сүфрә салынмышды. Нарынч чәрпајянын бөјрүндә гојулмуш һәрмә рафдан ағ торба чыхартды, балача, күмүш рәнкли сини кәтирди, торбанан ичиндәки гоз, фындыг ләпәсини, кишмиши, эрик гурусуну синијә бошлатды, «ејјини, бу дәгигә кәлирәм» дејә отагдан чыхды. Бир ан кечмәмиш гапы ачылды, әлләриндә стулар, салам верә-верә ичәри бир дөстә гыз кирди. Чаванларын көзләри дөрд олды, гызлар чыхдылар, әлләриндә финчанларла гарытдылар. Нарынч да онларын архасында. Бир анда стол бәзәнди.

— Оғланлар, кениш стол архасына,—Нарынч мейрибанлыгла диләнди:—Чәј ичин, бир аздан Нахчыван пловумуз да һазыр олачар.

— Бәс шәрәб?!—Ладо Гудиашвили өзүнү сахлаја билмәди.

— Шәрәб да тапылар.

— Плов һа... Нахчыван плову... Пәһ-пәһ!—Миша ағзыны мар-чылдатды.

Хәлил Мусајев деди:

— На әзијјәт чәкирсиниз, Нарынч ханым, пловсуз да кечинәр.

Лазым дејил.

— Әзијјәти јохдур. Ајагыңыз сајалыдыр, плов һазырладығымыз

јердә кәлиб чыхмысыңыз.

Миша Чиаурели чидди тәрзәдә:

— Өз дилиниздә нә данышырсыңыз?!—деди—Јохса бизә сун-гәд...

— Миша Чиаурели үчүн тахт-тач јарашыр,—Нарынч күлә-күлә она бахды,—сәнәткар тахт-тачы...

— Онда колни сиз бир анекдот данышымы,—Миша Чиаурели репертуарына башлады, нә башлады, анекдотдан сонра бир ојун чыхартды ки, күлмәкдән гызларда һал галмады. Јенә Ладо Гудиашвили дөзмәди:

— Плов јанды ки!

— А... доғрудан... гызлар!—Нарынч гышгырды.

Бир нечә гыз отагдан күллә кими чыхды. Бөһруз арабир, кизли-кизли Нарынча бахырды. Нарынча дошәнклији, зәрифлији илә ујушан шаһанәлик варды, бу шаһанәлик она јарашырды. Ипәк көјнәјин үстүндән гызылы зәрлә ишләнмиш, нахышлы архалыг кәјмишиди. Архалыгын голлары да, әтәкләри дә, јахасынын канарлары да пар-пар јанырды. Бөһруз кизликә албомуна гараламалар чәкди. Ладо Гудиашвили өзүнә јер едиб, карандашла Нарынчы чәкмәк истәјирди ки, гызлар һај-күлә, мүбәһисә едә-едә, әлләриндә буғланан пловла ичәри кирдиләр. Миша Чиаурели сывчәјыб, онларын көмәјинә кәлди, һај-күј даһа да чоһалды. Нимчәләр пәјланды, бош-габдакы гызардылмыш тојугу парчаладылар, һәгигәтән, шәрәб

да колди, Хәлил етиразыны билдирсә дә, Нарынчын хаһиши илә ачылды. Ону тәкчә оғланлар ичдиләр. Ладо зарафатындан галмајыб Хәлилә саташды:

— Бајағдан шәрәбын әксинә кедирсән, инди һамыдан чоһ өзүн ичирсән.

Миша Чиаурели исә пловун јахшы бишириджиини тәрифләјир-ди:

— Сағ олуң, гызлар, елә ләззәтлиндир ки, адам бошгабы да јемәк истәјир...

Нарынч Бөһрузун Михајловски хәстәханасыны таныјыб таны-мадыгыны сорушуб мүсәбт чаваб алаңда, бир күн, бош вахтында ону хәстәханаја апармасыны хаһиш етди. Чүнки орда бир гоһуму јатырды, ону көрмәк истәјирди.

— Тәк келә билмирәм,—деди,—гызлары да апармағ истәмирәм.

— Јахшы, нә вахт десән, Нарынч ханым...

— Кәләң базар кәлә биләрсән?!

— Кәләрәм.

— Онда көзләјәчәјәм.

— Јахшы!

Миша Чиаурели гашгабағыны төкмүш, көзләри дә долмушду. Гызлар өзләрини итириб, она горха-горха бахырдылар. Бирдән ону Нарынч да бу вәзијјәтдә көрдү, тутулду:

— Сизә нә олуб, Миша гардаш?!—Һәјчанла сорушду.

— Мәним үмидим сөнүб, Нарынч ханым!

— Аллаһ еләмәсин, бу нә сөздүр?!

— Сөнүб! Сөнүб!—Миша Чиаурели достларына јахшы таныш олан сәһнәни көстәрмәјә, көз јашы төкүб ағламаға башлады. Нарынч да, о бири гызлар да ушағ кими буна елә инандылар ки, һәјрәтдән көзләри бөјүдү. Бу заман онлары һәддиндән артыг горхуја салдығыны көрән Мишанын өзү гәһгәһә чәкди, үмуми күлүш алтында гызлар өзләринә кәлдиләр.

Ахшам дүшмүшдү, оғланлар гызларла тәшәккүр едә-едә пансионатдан чыхыб кетдиләр...

Истирәһәт күнү Бөһруз Нарынчы көтүрүб, хәстәханаја кәләндә, ону чәкмәк фикри бејлиндән чыхмыр, тез-тез, оғрун-оғрун гәшәнк, тәрәвәтли үзүнә бахыр, һәр һәрәкәтини илзәјирди. Нарынч гу шу кими јүнкүл, зәриф һәрәкәтләри, ичәликләри илә Бөһрузу вәләһ етмишиди. Хәстәхана пансионатдан узағ дејилди, елә Михајловски күчәсиндә јерләширди. Оун кениш һәјәтиндә, хәстәни көзләјәндә, Бөһруз сәмјадла әјләшиб, албомуңу ачды, фүрсәт тапыб, Нарынчы чәкмәјә башлады. Нарынч гапыја тәрәф бахырды, Бөһруздан хәбәри јох иди, онун үзүндә, сағ тәрәфиндәки хал елә бил бөјүмүшдү. Бөһруз бахыб чәкдикчә, бу хал бә'зән кичилди, бә'зән јоха чыхыр, бә'зән да тәздән пејда олуруб. Бөһрузун башы чәкмәјә гарышдығындан, гызын јанында бозумтул халатда, үзү

солгун, көзлөрү чухура дүшүмш, башы жайлыгга багланмыш, уча бојду келини көрмөдү. Нарынч ону багына басды. Келин буз кими сојуг көзлөрүнө Парынча дикиб, сүкүт ичинде галды. Бирдөн Бәһруза төрөф бахыб дикинди, керн чөкилди, көзлөрү һадәһсиндөн чыкды. Елә бу заман Бәһруз ону көрүб танымадыгы үчүн бу гариббә вәзијәтиндон горхуб диқ ајага галхды.

— Пакизә, сәһ нә олдү?!— Нарынч сорушду,— сән Бәһруз таныјырсаң?!

Бәһруз һәлә дә көзләрини она дикиб, һәјәчан ичиндә дајанан кәлинин дәли олдугуну күман едиб сарымады. Елә бу вахт кәлини астадан:

— Таныјырам,— деди,— таныјырам. Бизим мәһәлләдә кәлиб, дарна заманы чөкиб...

Јер үзүндә Бәһруз үчүн бундан һејрәтли вә көзләнилмәз һеч бир шей ола билмәзди. Индикә көрдүју бу кәлинин гараһөрүккү, көзәл бир гызын олдугуна инанмаг мүмкүн дејилди. Одур ки, Бәһруз елә шашырмыш, елә мүтәәссир олмушду ки, дөјүкә-дөјүкә галмышды. Јенә кәлини дилләнди:

— Јазыг мәни һардан танысын, нечә танысын?!

Доғрудан да, Бәһруз вахтилә көрдүју—көзәл, гараһөрүккү кәлини инди һеч чүрә таныја билмәзди. Чүнки о кәлиндон бир дамчы да олсун әсәр-әләмәт галмамышды. Һөрүккләри јерли-дибли јоха чыхмыш, көзләри гујуја дүшүмш кими гурумуш, зәриф үзү солгунлашмышыды. Бу вахт даһа дәһшәтли бир мәнзәрә јаранды. Бирдөн кәлини Бәһруза јахын кедиб, башындакы јайлыгы дартыб чыхартды, гаршысында дајаныб:

— Чәк мәним шәклими, чәк!— деди, башы гырхылан, көзләри чухурдә гүзәблә парлајан кәлинин бу мүдһин көркәминдан Бәһруз дикиниб керн чөкилди.

— Пакизә!— Нарынч ону гучаглады, бағрына басды, јайлыгы башына багламага көмәк едиб, голуна кирди, бир аз узага апарды. Бәһруз исә һәлә дә өзүнә кәлә билмирди. Хәстәлик бир инсанын кәңчилијини вә көзәллијини әлиндон алмышды. Онун далынча бахан Бәһрузун үрәји кәдәрлә долмушду.

Керн гајыдаанда Бәһруз Нарынчы пансионата гәдәр өтүрдү. гаһынны јайында дајанан Нарынч әлини она узатды:

— Саг ол, Бәһруз!— деди— миһнәтларам!

— Саг ол, Нарынч!— Бәһруз да әлини узатды, амма кетмәјә тәләсмәди, онун исти, мейрибан бахышлары алтында нәсә демәк истәди, кәкәләди, Нарынч буна көрә ширин-ширин күлдү.

2

Бәһруз сәһәр дәрәсә кәләндә Маријанын тез-тез она бахдығыны, нәсә сөзлү адама охшадығыны баша дүшдү, сәһв етмәмишди, е'ма-

латханаја дахил олаңда, Марија өзү Бәһруза јахыллашыб гулагына пычылдады: «Сәһнилә ишим вар, дәрәдән сонра мәни көзлә!» Сонунчу Јаков Николадевини дәрәс иди, һәмишә бу дәрәдә вахтын нечә кечдијини һисә етмәјән Бәһруз бу дәфә дарыхырды. Икн сатлыг мәшғәлә она ил гәдәр узун кәлди.

Онлар мәктәбдән бир јердә чыхдылар. Марија узун мүддәт дии-мәди, фикирли-фикирли Бәһрузун јайынча кедрди. Бәһруз дөзә билмәди:

— Мәһнилә нә ишини вар, Марија?!

— Кедәк бизә!— Марија пычылтыјла дилләнди,— орда биләрсән, сәһнилә нә ишим вар.

— Бәлкә фәјтон тутум?!

— Јох, Бәһруз, ләзим дејил. Трамвај һамысындан јахшыдыр.

Јолустү базара да дәјмәлијәм.

Евә чатанда ахшан дүшүмшдү. Марија балача зәнбили, рәнк гутусуну сахламаг үчүн Бәһруза вериб, өзү гапыны ачды, ичәри кирән кими ишыгы јайдырды, онун көмәјинә кәлди. Зәнбили көтүрүб мәтбәхә сары кедә-кедә:

— Әјләш, раһатлан!— деди— јорулмамысан?!

— Јох!

— Сыхыама, әл-үзүңу јумаг итәсән, бујур, кәл!

Бир аздан Марија көзәл бир сүфрә ачды. Орталыгда нә шампан ишәси. Өзү дә кәлиб, Бәһрузун гаршысында әјләшди, көврәк бир сәслә сорушду:

— Сәңчә, мәним сәһнилә нә ишим ола биләр?!

— Билмирәм.

— Еһ, Бәһруз, Бәһруз!— дејә Марија кәдәрлә она бахды—бу-күнкү күн сәһә һеч нә демир?! Јадына һеч нә дүшмүр?! Јох, әләми?!

— Јох... Нә олуб ки?

— Һејф, Бәһруз, һејф... Нә етмәк олар, һәјат беләдир... Јахшы, биринчи дәфә бу евә кәлмәјин нечә, јадындадырмы?!

— Әлбәттә, јадымдадыр.

— Даныш көрүм, нә јадындадыр?!

— Һамы бурда иди, Ладо, Хәлил, Кето...

— Сонра?!! Даһа нә јадындадыр?!

— Даһа... һә, сәһв етмирәмсә, сәһнин ад күнүн иди.

— Ахыр ки, јадына дүшдү... Бу күн һәмнин күндүр, Бәһруз!

— Доғрудан!— Бәһруз чапланды,— тәбрик едирәм, Марија! Бәс иңијә ушағлары јығмамысан?!

— Истәдим ки, тәкчә сәһнилә олум, Бәһруз! Тәкчә сәһнилә!— Марија көврәк-көврәк данышырды— мәним бу күн отуз јашым тамам олур. Бу, бир өмүр үчүн аз дејил. Кәңчлик дә гуртарыр. Ач шампаня.

Бајаг чанланан Бәһруз инди јенә шаштын бир вәәијјәтдә инди, һејрәт ичиндә Маријаја баһырды.

— Шампаны нијә ачмырсан?!

— Бу дәгигә!—Бәһруз алинн узадыб, шампаны көтүрдү, ачыб гәдәһләрә сүздү, бирини Маријанын гаршысына гојду, икинчисини алиндә сахлады:

— Кәл, ичәк буну сәнин сағлығына.

— Јох, Бәһруз, етираз едирәм. Мәним башга сөзүм вар. Кәл, ичәк әсл мәнәббатин шәрәфина...

— Ичәк!—Бәһруз шәрәб ичмәјни хошламаса да, бу дәфә һәр шеји унутуб, гәдәһи бошалтды.

Марија бош гәдәһи узатды:

— Төк, Бәһруз

— Ахы... Марија...

— Бу күн мәним ад күнүмдүр, әмр етмәјә ихтијарым чохдур. Төк, Бәһруз, горхма, башымы итирмәрәм. Һә, бәс өзүн?! Бах, белә! Гулаг ас, бизим сонунчу илимиздир, бу күн-сабаһи гуш кими һәрәмиз бир дәрәјә учачајыг. Еләдир, јохса јох?!

— Еләдир.

— Бәһруз, сәнә бир сөз дејәчәјәм, вачиб бир сөз... Сәнин мәсләһәтинә бир аз еһтијач дујурам, чох јох, бир аз.... Дејим, јохса демәјим?!

— Де, Марија, де, көмәјими әсиркәмәрәм.

— Јох, Бәһруз, демәјә горхурам.

— Горхма, де!

— Мәни Коста сеvir, өзү дә дәличәсинә.

— Коста?!—Бәһруз һејрәтлә керн чәкилди.

— Сан буна нијә һејрәт едирсән?! Мәкәр Коста мәни севә билмәз?!

— Севә биләр!

— Һәтта мәнимлә евләнмәк истәјир. Сән нечә билирсән, Бәһруз, мән она әрә кедим, јохса јох?! Тез чаваб вер, нијә сусурсан, кедим, јохса јох...

— Ахы бирдән-бирә...

— Бурда чәтин нә вар ки...

— Һеч билмирәм...

— Конкрет чаваб вер, кедим, јохса јох...

— Әкәр сеvirсәнсә...

— Оф, Бәһруз, Бәһруз,—Марија гәдәһи столун үстүнә гојуб, әли илә башыны тутду, она бахмандә чылғынчасына давам етди:— Мән билирдим, һәр шеји билирдим, Бәһруз, бағышла, өз сирини ачдым сәнә, бағышла, Бәһруз, бағышла!

Марија сусду, әлләри илә үзүнү кизләтди, узун мүддәт белә галды. Бәһруз ону апләјыр, баша дүшүр, фәгәт өзү илә бачара билмирди. Бир-биринини далынча баш верән һадисәләр ону сарсыт-

мышды, ајаға галкыб Маријаја јахынлашды, әлләрини үзүндән араламаға чалышды.

— Кеч әләш јериндә, Бәһруз!—дејә Марија она тәскинлик вермәјә имкан јаратмады,—мәнә фикир вермә, бу гадын әңфилдир, чәрәјини јс, Бәһруз, кеч, кеч јерина, мән дә бу дәгигә кәлирәм!

Марија мәтбәхә кечди, гајылыб кәләндә күлүрдү, санки бајагы гадын дејилди. Онда илдичә баш верән әһвали-руһијјәдән әсарәләмәт галмамышды:

— Истәјирәм ки, бу күн бизим јадымызда галан бир күн олсун, һеч заман унутулмасын! Сән бу кечәни мәнимлә галарсан? Јохса галмаг истәмирсән?!

— Истәјирәм, Марија, чох истәјирәм.... Мән... мән... баша дүш, Марија...

— Данышма, Бәһруз, мән һәр шеји баша дүшүрәм. Сәндән һеч нә тәләб етирәм, буна һагтым да јохдур. Кәл, бу шәрәби ичәк. Буну сәнин сағлығына галдырмаг истәјирәм, Бәһруз, јахшы инсансан, мән сәни чох сеvirәм, она көрә дә ад күнүмү сәнинлә бир јердә кечирмәк истәмишәм.

Марија гәдәһи башына чәкиб, өзүнү Бәһрузун голлары арасына атды. Әлләри илә онун башындан тутуб, үзүндән-көзүндән өлмәјә башлады, бәзән онун башыны синәсинә—дөшләринини арасына гојуб сығаллајыр, јенидән кәнара чәкиб өпүрдү. Бәһруз бир ушаға бензәјирди, чашмыш, өзүнү итирмиш, бүтүн галығыны Маријанын ихтијарына вермишди.

— Мән сәни сеvirәм, Бәһруз!—дејә гадын пычыллајырды,—һәлә өмрүмдә һеч кәси белә сеvmәмишәм, һеч кәси! Бу, бизим сон көрүшүмүздүр, истәјирәм ки, бу кечә сән мәним оласан, мән дә сәнин. Јахшы, Бәһруз?!

— Јахшы!—Бәһруз ушаг ролундан чыхды, онун күрәкләриндән тутуб, өзүнә тәрәф елә бәрк чәкди ки!

— Сан нә едирсән, ај дәли!—Марија јүнкүлчә гышгырды—сүмүкләримн сандырдын ки! Көрмурсән, палтардајам, мәни көтүр, апар јатаг отагына...

Бәһрузун бүтүн варлығы титрәди, Маријаны гуш кими көтүрүб јан отаға апарды, чарпајынын јанында јерә гојуб, сојундурмаға башлады. Инди гадын ушаг кими иди, ихтијарыны Бәһруза вермишди. Бәһруз исә тәнбәллик етмәјиб, онун кечә көјнәјини дә чыхартды, еһтирасдан өзүнү сахлаја билмәјиб чылпаг бәдәни багрына басды. Бу заман јенә Маријанын пычылытсы әшидилди:

— Бәс өзүн?! Нијә сојунмурсан?—Марија јорганы галдырыб алтына кирди вә ону көзләди. Бәһруз әјиләндә Марија бајагдан һазыр тутдуғу јорганын бир тәрәфини онун чјинләринә атды, кәнч ичәри дартыб багрына басды, јенә дәличәсинә өлмәјә, охшамара, сығалмамаға, горнба сөзләр пычылдамаға башлады. Бирдән бүтүн бу сәсләр кәсилди...

Сонунчу ил! Илдырым кими сүр'әтлө өтдү. Бәһруз көзүнү ачыб, өзүнү бурхалыш кечәсиндә, ондан бир нечә саат sonra зияфәтдә көрдү. Тәһсил илләри нә тез баша чатди! Елә бил Тифлисә кәлди-ји дүнән иди. Ширәлибәлә Головански күчәсиндәки бәдин мағазая кирдији, кағыз, рәнк, фырча алдыгы да елә дүнән баш вермишди. Доғруданмы достларындан Реваздан, Ладодан, Мишадан, Хәлил Мусаевдән, Костадан, Кетодан, Маријадан һәмшәлик аҗрылачагдыр?! Урајиндә онлара, мұәллимләрә мөйкәм бағдылыгыни, дәрин гәсијјәтнин, мәнәбәтнин олдуғуну дуғур, иидидән ағыр бир кәләрә тапылырды. Бурхалыш кечәси рәсми, гыса олдү, чәркә-чәркә дајанмыш мұәллимләр бир-бир прәли чыхыб ики-үч кәлмә илә молбәрт архасындакы тәләбәләрә угур арзуладылар. Сонра Оскар Шмерлинг онлара вәсигә пәјлады, сон вида нитги сөјләди.

Зияфәт исә ресторанда тәшкил олунмушдү. Шамданлы чил-чырагла бәзәдилмиш бөүк бир отаг ишыг сачырды. Гапыдан, пән-чәрәләрдән зәриф пәрделәр асылмыш, диварлара мұхтәлиф шәкилләр һәкк едилмишди. Бу јери Реваз Миша Чиәурели илә бирликдә тапышыды. Мишанын ифүзу јенә бирә он достларынын көзүндә бөүдү. Чүнки һара кедирдиләрсә, Миша Чиәурелини дәрһал таны-ыр, она хүсуси һөрмәт көстәрирдиләр.

Тәләбәләр бир нәфәр кими вахтында јыгышмышдылар. Мұәл-лимләрдән биринчи Лонго кәлди, кефи көк иди, дәрһал Миша Чиәурелини јанына чағырды, мөзә илә тәзә италјан анекдоту да-нышыб, һамыны күлдүрдү. Өзү дә күлмәкдән ахыб кедирди. Әввал Јаков Николадзә кәлди, sonra Оскар Шмерлинг, даһа sonra Тоидзә. Һәм Ревазын дүзәлтији планла әјләшди, тәкчә Миша Чиәу-релидән башга! Чүнки Лонго ону јанына чағырды вә Мишанын мұәллимләр чәркәсиндә олмасы күлүш үчүн јашы бир вәсигә олдү. Бајагдан күлән, күлдүрән Миша Чиәурели дәјишиб чидди бир аһама чеврилди, өзү дә Оскар Шмерлинг кими! Мәчлис баш-ланды, Тоидзә масабәји сечилди, әввәлчә күрчүчә, sonra русча һа-мыны күлдүрә-күлдүрә шән, үмуми бир сағлыг деди. Бәһруз Ладо Гуднашвилли илә Хәлил Мусаевин арасында иди, балача бұллу-р гәдәһини Кето илә, Реваз илә јанашы әјләшән Маријаја тәрәф узатды. Марија ону көрүб, гәдәһини галдырды. Гәдәһләр чинкил-дәди. Кимсә пычылдады:

— Ушағлар, Мишаја бахын!

Миша Чиәурели өзүнү чидди тутмушдү, бу күн әдәти әләјинә кедән Оскар Шмерлинг күлә-күлә гәдәһини Мишанын гәдәһинә узатды, онун чидди сифәтини көрүб истәр-истәмәз гәһгәһә чәкди. Һәмү күлсә дә, тәкчә Миша күлмәди, јенә чидди вәзјјәтдә галды, һәтта ағламынды, долухеундү. Ушағлар баша дүшдүләр ки, ојун

чыхары, амма сәдәләвһ Оскар Шмерлинг она бахыб өзүнү итир-ди, һәтта Мишанын көз јашларынын ахдығыны көрәндә пәрт олдү:

— Мишәл!—дејә әлини узатды чирини гөјдү,—бәлкә гәләбнә дәјдим, үзр истәјирәм, әзиним, үзр истәјирәм.

Күләү туфан кими гопан гәһгәһә ишыгы отағин чилчырагла-рыны титрәтди. Һәр шеји баша дүшән Оскар Шмерлинг әлини сағ-галлы чәһәсинә гөүб, дојунча күлдү. Бу гәләбәсиндән руһландан Миша Чиәурели ајага галхды, бир-биринин дәлиничә ики мәзәли әһвәләт данышды, sonra о вахтын мусигили комедијаларындан бир арија охдү. Арија, нә арија! Миша ону елә охуурдү ки, һәмү күл-мәкдән өвдүрдү. Хүсусилә Лонго! Дама-дама көнәк кејини бу адамын кәдәк чинилләри тир-тир титрәјир, елә бил әјләшдији јер-дә рәгс едирди.

Һарданса, үч чалғычы кәлди, ојун һавалары чалды. Ладо Гуднашвилли орталыга атылды, Кетованын әлиндән тутуб апарды. Кето бир ојнады ки, һамынын агзы ачыла галды. Миша Чиәурели јериндә дура билмәјиб, ојнајанлара гошулдү. Бајагдан онлара көз гојан, күлә-күлә әл чалан Лонго да ајага галхды. Ојнајанлар Лон-гону дартдылар. Бәһ, бәһ, Лонго бир мәзә илә ојнамага башлады ки, һәмсысә јалан олдү. Бу ојнамаг өзүнә дә ләззәт верирди. Кејини илә фәргләнән кәдәк адамын ојнаја-ојнаја бәзән башыны гал-дырыб мәзә илә бахмасы күлүш доғурдү. Ладо Маријаны да, Ревазы да, Костаны да, Хәлили дә дартыб мейдана кәтирди. Өзү дә әл чала-чала онларын ојнамасына тамаша едирди.

Мусиги фәсилә вәрәндә Хәлил Мусаев ајага галхды. Бәһруз онун сағлыг дәјчәјини көзләјирди, ачыг јох, Хәлил шәр' охумаг икәдәјини билдирди. Һәм дә никилсә дилиндә, һәм дә Һизәми шә'рини! Бәһруз онун Азәрбајҗан дилиндә охуғу шә'рлори чох дипломишди. Хәлил башлајанда дәрин сүкүт чөкдү. Лонго дәрәкәз-лә бахыр вә динләјирди. Һәмү суртан кими, Хәлили алгышлады, Лонго исә «браво!» дејә јахынлашды, Хәлилә бир-ики кәлмә ни-килсә дилиндә данышды. Әли илә онун күрәјиндән вурдү. Бәһруз достуну тәбрик едиб сорушдү:

— Икиликс дилини нә вахт өјрәндини?!

— Елә Тифлисдә, бу беш илдә! Мәнин мәгсәдим бөјүкдүр, Бәһ-руз Парисә кетмәк истәјирәм, Парис сәнәт бешиндир. Сән чох фағырсан, мән исә елә дејиләм. Көрәчәксән, Бәһруз, чох шеј слә-јәчәјәм, адым-саным јүксәләчәк. Мәни бүтүн дүңја таныјачаг. Ча-лышмаг, әләшмәк, вуркушмаг ләзимдүр, башга јол јохдүр. Ирәли, јенә прәли!

Бу заман әлләрдә шәкилләр кәзмәјә башлады; Оскар Шмерлинг, Миша Чиәурелини, Тоидзени, Реваз Абасадзенин мәзәли, шән шәкилләри. Һәмү бахыб күлдүрдү. Буңлары Бәһруз чәкмишди. Ладо јенә онун үзүнә ирәс-ли-ирәс бахды, sonra күлдү, һәтта өзүнүн шаржыны бир дә нәзәрдән кечириб гәһгәһә чәкди:

— Пис чыхмајыб!—деди—афериң, Бәһруз! Чаным, мөни јаман гараламысан һа... унутма буну!

Јенә мусиги, ојнамағ, мүаллимләрини мәналы, ағыллы сөзләрни, төвсижәтәри, јенә саглыглар, сон көрүшләр, ајрылығ аплары... Јаков Николадзе һамыны бир-бир өпүрдү, Бәһруза чатанда ону гучаглады, узун мүддәт голлары арасындан бурахмады. Бајагдан дејән, күлән, ојнајән Лонго инди ушағ кими көврәмишди. Миша Чинаурели бу көврәклијиндән истифаде едиб, онунла көрүшүб өпүшәркән, ағламаға башлады. Лонго өзүнү сахлаја билмәди, көз јашлары јанағларындан сүзүлдү.

Мәчлис баша чатса да, һеч кәс кетмәк истәмјрди.

4

Сон күн Бәһрузун үрәјиндә һәмшәлилик галды.

Бүтүн шејләри дашыјыб фәјтона јығдыгдан сонра, керјә — отаға гајытды. Марија отагда көзләјирди. Бәһруз ичәри кирән кими, јахынлашыб гаршысында дајанды, көзләрини көзләринә дикиб хејли бахды. Нә көз јашы, нә аһ-уф, нә дә гәмли сөзләр! Марија кәдәрли иди һә бу кәдәр ону фусунгар етмишди. Башына гојдуғу гара рәнкли, дәјирин шјјапа да она чох јарашырды. Бирдән ики әлләрини узатыб, Бәһрузун башындан тутду, һеч нә демәдән, пәнчәләри илә азча јухары галхды, додағларыны онун додағларына дајады, көзләрини јумуб беләчә галды. Бу, бәлкә дә бир ан чәкди, Бәһруз һәсә узун кәлди, өпүш үрәјинни дәринлијинә гәдәр ишләди. Марија додағларыны чәкиб, јенә көзләрини онун көзләринә дикиб һә чеврилиб отагдан чыхды. Бәһруз јериндән тәрпәнә билмәди, гејри-ихтијари чеврилиб сон дәфә Беккер саатына бахды, елә бил онунла да видалашырды.

Бәһруз дәһлизә чыханда, Әминә хала әлиндә су долу мис габла јахынлашды. Көрпәси илә онлара гонағ кәлмиш түрк гызы да јахынлашыб Бәһрузла көрүшдү. Әминә хала ону гучаглајыб өпдү, үғүрлү јол арзулады, һәјәтә ениб дарвазаја гәдәр өтүрдү. һәјәтә ишләјән гоча да гапыја кәлди. Бәһруз фәјтона галханда, Әминә халаның атдығы су әтрафа дағылды.

Вағзала кәләнә гәдәр нә Бәһруз, нә Марија динди. Икиси дә кәдәрли иди. Вағзалда достлары көмәјә кәлди, шејләри вагона дашыдылар. Хәлил Мусајев Бәһрузун голуна кириб кәнара чәкди.

— Сәнинлә һәмишә әлағ сахлајачағам, өзүм һагғымда мәлуғмат верәчәјәм. Мәктуб јазмағы унутма һа. Јахшы-јахшы әсәрләр јарат, мән сәнә дә көмәк етмәк истәјирәм, гој кәдим, Парисдә өзүмә јол ачым, сәни дә дартыб ардымча апарачағам!

— Сағ ол, Хәлил, разығам. Илк дәфә мәктубу кәрәк сән јазасан, бах, унутма буну!

— Мүтләғ јазачағам!—деј Хәлил Бәһрузу бағрына басды. Сонра о бири достлары илә көрүшүб өпүшдү. Реназ Абасадзе чох көврәмишди, одур ки, өзунү чевриб бир кәнарда дајанмышды. Бәһруз ону архадан гучаглајанда, керјә чеврилди:

— Бәһруз!—дејә ону бағрына басды, — бизи һәмишәлик унутма, Тифлис сәнин доғма шәһәриндир. Јолуну көзләјәчәјәм.

— Бир-ики илдән сонра кәлчәјәм!

Марија она бахмадан Кето илә Ладо Гуднашвилиниң арасында кәдәрлә дајанмышды. Бәһруз һәм Маријаның, һәм Кетонун, һәм дә Ладонун әлләрини сыхды. Бу арада фурсәт тапан Марија Бәһрузун көјәјинни үст чибинә бир парча кағыз гојуб пачылады: «Јолда охујарсан!» Бирдән Бәһрузун јадына Әлигулу Гәмкүсар дүшдү. Дүшән Әлигулу мәктәби гуртармасы мүнасибәтилә Тифлисин ән кәзәл ресторанларындан сајылан «Роза» ресторанына апармышды һә бу күн өтүрмәјә кәлчәјини сөвләмшди. Амма инди јох иди. Бу вахт Әлигулу Гәмкүсар тәнкһәфәс, јүзүрә-јүзүрә өзунү јетирди, һамы илә бир-бир көрүшүб, зарафат едә-едә Бәһрузу бағрына басды:

— Теаликлә кәлчәјәм Нахчывана, тәзә тамаша фикирләшмишәм, шәкилләрини сон чәкәчәксән!

Бәһруз вагона галхды, бош пәнчәрәләрдән биринә јахын кәлди, гатар һәрәкәтә башлајанда көврәлди, өзүнү ағламагдан күчлә сахлады, инана билмәди ки, һәмишәлик ајрылыб кедир. О, достларына әл етсә дә, көзләри тәкчә сәссиз дајаныб кәдәр ичиндә јерә бахан, гөшәнк шјјапада Маријаны көрүрдү. Бир аздан һәр шеј итди, көзүнүн өнүндән Тифлисин мәнзәрәләрн кечмәјә башлады. Әлини көјәјинни чибинә атыб, бапбалача мәктубу чыхартды. Мәктубда бирчә чүмлә варды: «Бәһруз! Мән сәни һеч заман унутмајачағам. Марија.»

5

Узун ајрылыгдан сонра Нахчывана гајыдан Бәһруз һәјәчан ичиндә доғма һәјәтә кирди. Ону биринчи гаршылајән алча ағачы олду. Бу ағач Бәһрузун өзү кими бөјүмүш, гол-ганадылы олмуш, үстү гызаран алчаларла долмушду. О јахынлашыб бир ичә алачә дәрди, ағзына гојду. Ширин ханымың гышгыртысыны ешидиб, керјә дөһөндә, гадынын үстүнә јүзүрдүјүнү көрдү. Бәһруз ону бағрына басында, һүрнис севинч ичиндә дајаныб бахырды. Бөјүрүндә дә балача гыз! Јәгин ки, бу Таһирәдир, онун бачысы! Кечән дәфә кәләндә Таһирә һәлә бапбалача иди. һүрнисә јахынлашыб Бәһрузла көрүшдү. Бәһруз әјялиб Таһиронин үзүндән-көзүндән өлдү, гыз утаныб дартыныр, һүрнисәнин бөјүрүнә гысылыб дајаныр, алдан-алдан Бәһруза бахырды.

Атасы Ширәлибәжә, гоһум-гоһшу, гоһум-әграба илә көрүшләр үзүн чәкди. Бәһруз каһ гонаг кедир, каһ гонаг гәбул едирди. Евдә, бешикдә дүңјаја тәзә кәлмиш балача бир гардашы да ону өзүнә чәкирди. Һәмишә јахынлашыб Давуду јериндән галдыры, ојандыр, күлдүрүрдү. Бәзән һәвәсн кәләндә каһ Таһирәни, каһ да бу балача гардашыны чәкирди.

Бәһрузун Тифлисдән гәјитдыгы бу күнләрдә доктор Шенкеләја Нахчывандан көчүб Тифлисә кедирди. О, бүтүн таныдыгы адамлардә көрүшүни, Ширәлибәжәкә севинчли бир вахтда кәлиб чыхмышды. Шенкеләја Бәһрузу көрүб, даһа чох севинмиш, голларындан түтүб ону сәләләмиш, «балача достум» дәрә багыла басмышды. Шенкеләјаны тәнтәнә илә Нахчывандан јола салдылар. Јола салаларын арасында Ширәлибәжә варды.

Гонаг-гара онун башына гатса да, Тифлиси, достларыны, мүәллимләрини унуттурду. Бунылары хатырламаг, она агыр кәдәр кәтирди. Дәрһал галхыр, евдән һараса чыхыб кедир, кәдәриндән узаглашамага чалышырды. Белә күнләрин бириндә Әлихан мәсчидинә јахынлашды. Гәрибә иди ки, јенә молла Талыбы көрә билмәди, чүнки буныла үчүнчү дәрәјди ки, мәсчидә кәлир, кор-пешман керн гәрибәрдә. Бу дәрә өзүнчү сахлаја билмәјиб, бир нечә ил бундан әввал кетдији һәјәтә кетмәји гәт етди. Бир аздан онун гапысы агзында дајанды. Ганы јарыачыг олдуғундан Бәһруз јаваш-јаваш ичәри кирди. Ону елә хош әтир вурду ки, елә гапынын јанындача әтрафа бахды вә вахтилә көрдүјү бир мәнзәрәни јенә көрдү. Елә бил һеч нә дәјишмәмишди. Нечә варса, еләчә дә галмышды. Санки бир чичәк белә солмамышды. Јенә әлван, јенә рәнкәранк! Бәһруз әлүдәликлә баха-баха евә сары кетмәк истајирди ки, бирдән молла Талыбы көрдү. Талыб дивар тәрәфдә әјлиб јери белләјирди. Башыны галдырыб Бәһрузу көрән кими дикәлди, бели дивара сәјкәјиб үстүнә чумду:

— Кәлиб чыхмысан, Бәһруз бала!—дејиб әлләрини ачды, јахынлашан кими гучаглады,—Һәмишә евиндә-ешиндә!

— Һәмишәлик кәлмишәм, молла әми.

— Чох пакизә! Нахчыванын сәнин кими оғуллара еһтијачы чохдур, оғлум! Она елм-урфан, сәнәт көрәк... Аллаһ гәјса, молла әминди да чәкәрсән, ишәаллаһ! Галхаг евә...

— Јох, молла әми, кәлдим ки, көрүм сизн... Һәләлик...

— Һәләлик, оғлум, вахтын оландә бујур, кәл!

Бәһруз бир дә чөнүб күлләрә, чичәкләрә бахды. Һәмысы тәзә-тәр, тәрәватли, әлван, рәнкәранк, ишыгыла, парлаг...

Һәһәјәт, сәкиклик башланды. Бәһруз башына берет гојуб әлбомуну көтүрүб, икинлик фәсиләдән сонра илк дәрә шәһәрә чыхды. Һәр шәј она әзиз вә доғма иди. Пәдшаһлыг бағындан өтүб мәркәзи күчә илә мәсчидә сары кетди. Мәсчидин гапысы јанында, дивар сәјкәнә башы ағ сарыгыла кор дајанмышды. Гаршысында әл

бојда дәрәкүч мәхмәр дөшәкчә. Бир аилыг Бәһруза елә кәлди ки, бу кор мәсчидин әјрилмәз бир парчасыдыр. Махмәр дөшәкчәјә пул атыб кечди. Гәчә диләнци јох иди, Бәһруз базара кирмәк иста-мәди, гапысынын јанындан өтүб. Мөһүмнә хатуи мәғбарәсинин өнүг-дә дајанды. Елә бил илк дәрә көрүрдү. Һәгигәтән дә мәғбарә она тәзә кими кәлди. Мәғбарәдән о јола, Чәфәрғулу ханын имарәтинә тәрәф кетди, јахынлашыб дајанды. Гаршысыны һасар кәсди. Һәја-зини өзүндә дә көзәкөрүмиз һасарлар һәр адымбашы үзә чыхыр, јолу баглајырды. Белә фикирләшән Бәһруз билерди ки, Нарынч бу һасарын архасында, о ағ имарәтләдир. Тифлисдән гәјидәндә, узағдан, ән јашы вагона минән јердә Нарынчы көрүшүдү. Ону ики һәфәр мушәјәт едирди. Бирн ишјаналы иди, Бәһруз дәрһал ону таныды, Чәфәрғулу ханын сәркијә кәләчәјини хәбәр верән адам иди.

Бәһруз Базарчаја доғру ирәлиләди, көрүңүн алтындан ағап-пәг су ахырды. Шәләләдән. Ону чәкмәји гәт етди, көзәјари дәрәјә сәимәји, һансы јердән шәләләјә бахыб ишләмәји фикирлошди.

Вахтын итирмәдән сүби тәздән ојаныб бурадакы шәләләнин јанына кәлди. Мүнасиб јер тапды, шәләләдән аралыда, ири дашын јанында гатлама стулула әјләшиб, ишләмәјә башлады. Бир һәф-тәдән чох кәлиб кетди, бу мүддәдә ики һәдисә баш верди.

Бәһрузун башы ишә елә гаршымышды ки, күңүн көј үзүндә шагаташ јандығындан хәбәри јох иди, бүтүн фикри, диггәти шә-ләләдә галмышды. Гајадан төкүлән, ағаппаг көпүк кими ишшән, дашан шәләлә сылдырын дашлара чырпылыр, дамчыларыны әт-рафындакы дизә гәдәр галхан сых отлақә сәпирди. Буна көрә от-луг ағымтыл, ишылтылы олмушду. Шәләләнин јанында бир нечә чаван сөјүдүн јарпағлары ағаран сачлар кими ишым-ишым ишыл-дәјирди. Бәһруз бирдән диксидән, чүнки көзү дүз шәләләнин үс-түндә, көрүдә дајанмыш чәдралы бир гадына саташды. Гадынн чәдрасы шәләлә рәнkindә иди, санки сулара гошулуд ахмаг үчүн дајанмышды. Бәһруз јаваш-јаваш ајаға галхды, тәрпәнмәдән ба-хан гадынн ким олдуғуну билмәсә дә, өз-өзлүңүндә гәт етди ки, о Назлыдыр, башга һеч ким! Бу фикир Бәһрузу һәјәчәланларды-ды, чыгырла јухары галхмаға башлады, керижә дөнүндә чәдралы гадынн ики-үч адым чәкилдјин көрдү, бу, «кәлмә!» ишарәси иди. Бәһруз сүр'әтлә галхды, јухары чатыб, керижә дөнәндә, көрү-ңүн үстүндә һеч кәс јох иди. Чәдралы гадын мәсчидә тәрәф сүр'ә-тлә кедиб узаглашырды. Бәһрузу агыр кәдәр бүрдүдү, даһа ишләјә билмәди, шәләләнин јығышыдырбы евә кетди.

Бир нечә күн сонра сүбдән кәлиб тәзәчә ишләмәјә башламыш-ды ки, киминсә «Гызлар булагы» тәрәфдән кәлиб архасында да-јандыгыны дуду. Бир аилыг елә билди ки, көрүдә дајанан шәләлә чәдралы гадындыр. Јаваш-јаваш чеврилди, дикдәки чыгырын үс-түндә көзәл бир гыз көрдү.

— Салам!—дежэ марагла. Бәһруздан даһа чох, чәкдији шәклә бахды вә күлүмсүндү.

— Салам!

— Дежәсән, мәни танымадыңыз?!

— Јох...

Гыз елә шән-шән күлдү ки! Әјниңдә гырмызы көјнәк, бүзмәли, гат-гат, кен туман варды.

— Бир неча ил бундан габаг, орда Сарванлар мәһәлләсиндә тездән мәнимлә көрүшдүңүз...

— А... јадыма дүшдү... Адны, гој көрүм...

— Зибә...

— Һә, Зибә. Машаллаһ, бөјүмүсән, јекә гыз олмусән... Бәс нә вахт сәни чәким?!

— Нә билим, һәлә вахт вар... Бу шәкли гуртарын, сонра...

Зибә көзләнилмәдән кәлдији кими, көзләнилмәдән дә чыхыб кетди. Бәһрузун үрәји һәвәслә, илһамла, ишыгла долду, јорулмадан күнортәја гәдәр ишләди.

Јаваш-јаваш «Нахчыванда шәләлә» әсәри үзә чыхырды.

6

Бәһруз һәр сәһәр евдән кедир, бир дә ахшам гајыдырды. Чох заман кәдәрли, мүкәддәр вә фикирли олурду. Пајыз кирмиш, һавалар сојумушду. Уғурсуз мәһәббатиндә, Тифлис һәјатындан сонра онун јекәнә фикри, мәгсәди ишләмәк, әсәрләр јаратмаг иди. Одур ки, сулу боја илә Нахчыванын пајыз мәнзәрәләрини чәкирди. Һәмишә ону дағлар өзүнә чәзб едирди. Дағларда һансы бир гүвәсә елә бил Бәһрузу изләјирди. Һара бахырдыса, нә чәкирдисә, бунларын архасындан Бәһруз Һәмишә дағлары көрүрдү. Онун нәзәриндә дағлар Мәмүнә хатун мәгбәрәси кими, Имамверди түрбәси кими шәһәрдән ажры дејилди.

Беш-алты пајыз мәнзәрәсини чәкән Бәһруз портрет јаратмаға ейтијач дүјдү. Бирдән Зибә јадына дүшдү. Ону тапмаг мәгсәдилә Сарванлар мәһәлләсиниң Базарчәј тәрәфиндә, зурначы Ејвазын һәјәтинә јахынлашды. Гапынын јанында ајаг сахлады. Һәјәтдән зурнанын елә јаныглы, елә һәзин сәси кәлирди ки, ону динләмәмәк гејри-мүмкүн иди. Бәһруз бир анлыг дүјјаны унутду, бу һәзин сәсин дүјјасында галды. Нә гәдәр белә дајандығыны билмәди, бирдән әли гапыја узанды, азачыг ачыб һәјәтә бахды, көк, долу Ејваз көзүнү јумуб зурнаны каһ көјә, каһ јана тутуб чалырды. Бәһруз гапыны аралады, ичәри кириб Ејвазын гаршысында дајанды.

— Салам, уста!— Бәһруз дилләнәндә, Ејваз бир ан дајанды, диггәтлә она бахды, бахды, сорушду:

— Таныја билмәдим, оғул...

— Бәһрузам, Ширәлибәјин оғлу!

— Тифлиسدә охужуб кәлән Бәһруз... ешитмишәм. Хош кәлимсән, Бәһруз бәј! Атан нечәдир?!

— Јахшыдыр, уста. Бајагдан динләјирдим, көзәл чалырдым...

— Отуз беш илдир чалырам, бала! Бүтүн тојларда! Бујур, кәл, кеч ичәри!

— Сағ ол, уста, миннәтдарам!

— Бәс нә әчәб, гадан алим?!

— Уста, сөзүн ачығы, шәкил чәкмәји севирам, ичәзә версән, Зибәнын шәклини чәкәрдим, кәлсин елә сәнин јанында дурсун, мән дә бахыб чәким. Уста, сәнә нә олду?!

Ејвазын көзләри долмушду, динмәдән, сакитчә Бәһруза бахырды. Бәһруз чашыб галмышды. Һәһәјәт:

— Јарамы тәзәләдин, ај оғул!—дејә ағламсына-ағламсына дәрдини данышды:— Гызымы көчүрүшәм, Зибә учуб кедиб, пис адама гисмәт олуб мәним күл гызым. Асыб кәсан, өзүндән дејән бир адама. Сәсини чыхартмадым, вермәсәјдим, күлүмү көјә совардылар. Билирәм, Зибәнын күңү гара олачаг, чүнки о көпәкоғлу арвад сахлајан дејил.

Бәһруз Зибәнын тәлејинә ачыса да, рәик чамаданындан албом, карандаш көтүрүб деди:

— Уста, хаһиш едирәм, сән чал, бајаг мән кәләндә нечә чалырдынса, елә чал!

— Көзүм үстә!—дејән Ејваза санки дүјјаны вердиләр. Көзүнү јумуб чалмаға башлады. Дәрдини бир адамла бөлән, азча јүнкүл-ләшән бу санәткар даһа бөјүк һөвәсә кәлимишди. Бу сәс инди даһа чох јандырыб јахырды, даһа күчлү, даһа һәрарәтли иди. Кет-келә өзүнә елә гапылды ки, нәфәсиндән гопан сәсин һәзин ләпәләриндә ганад чалды. Бәһруз исә динләјә-динләјә чәкир, бир инсанын өз сәстинә бәсләдији мәһәббатинә, дәличасинә вурғунлуғуна һейран галырды.

Евә гајыданда да бу сәс гулағларында галмышды. Отағына кирәндә һейрәтлә әтрафа бахды. Отаг сүпүрүлмүш, чиркли габлар ју-јулмуш, тәмизләнмишди. Бир салигә-саһман варды ки, олмајан кими. Бунулла онун отағы беш-алты дәфә иди ки, беләчә тәмизләнир, салигәјә салынырды. Бунлары ким едир?! Ширин ханым?! Онун ушағлардан һеч башы ачылыр ки! Һүрнисә?! Һә, олса-олса анчаг онун ишләридир. Белә дүшүндүјү вахт Һүрнисә гапыда көрүндү:

— Бәһруз дадаш, сизи истәјирләр.

— Кимдирсә, бујурсын ичәри!

Һүрнисә чәлә чыхан кими, Әкбәрбәј ичәри кирди, әлини узадыб Бәһрузла көрүшдү. Әкбәрбәј јарашыглы, назикбыглы, дүзгамәтли, күләрүз, сәдә бир кәчди.

— Нә вар, нә јох, Бәһруз?—дејә Әкбәрбәј мәһрибанлыглы сөһ-

бәтә башлады:—Тифлиседән нә вахт кәлмисән?! Бу яхында ешит-
дим, бир аз соғу адамсан, Бәһруз! Белә олмам, чаным. Кәд, кет,
алагә сахла, горхма, зиянамыз дәймәз.

— Билирәм, Әкбәрбәј, мәним дә сизә һөрмәтим аз дејил.

— Онда сабаһ бизә тәһриф кәтирини, күһортә намазындан сон-
ра көләҗәҗәйм.

— Баш үстә, бәј, сабаһ гуллуғуһузда һазыр оларам.

Әкбәрбәј кәдәндән сонра Бәһруз бәрк ачыдығны дүјдү, Ширин
ханымдан җәмәк истәди. Гадин мейрибандыгла:

— Кет отагына, инди көндәләрәм,— деди, бир ан кечмәзини һүр-
нисә ичәри кирди. Халының үстә сүфрәни салыб, ири, дәјирми мәч-
мәјидәки чәрәҗи, габлары сүфрәҗә дүздү. Бәһруз сүфрәни сәлиҗәҗә
салаһ һүрнисәдән сорушду:

— Отагы сән силиб сүлпүрүрсән?

— Нә олуб ки?!—Һүрнисә һәҗәчәвләниб үзүнү она сары че-
ширди:—Бәлкә яхшы иш көрмәмишәм?!

— Јох, бу нә сөздүр?! Јәгин Ширинбачы тәһшириб.

Һүрнисә чаваб вермәди, ғызарды. Бәһруз ону әмәлли-башлы
бөјүдүјүнү инди көрдү. Гарајаныз сифәти тәрәвәтләнишиди, слә
бил ки, бир асча агармышды. Ғыса, назик һөрүкләри, галын, чат-
ма гашлары варды, күллү кәлағәјини слә өртүрдү ки, аз гала
чадра кими! Мәчмәјини көтүрүб кетмәк истәјәндә Бәһруз деди:

— Һүрнисә, дајан!

Һүрнисә јериндәчә доһуб галды, нә дејәчәјини көзләди. Бәһруз
әрха тәрәфдән јахылашыб, голларындан тутду вә ғызы өзүнә тәр-
әф чеширди. Үзбәүз дәјәндиләр. Ғыз көзләрини јерә дикмишиди.
Кәлағәјиниң учлары сипәсини өртсә дә, габага чыхмын јумру
дөшләрини кизләдә билмирди. Ғызы нә үчүн сахладығы өзүнә ај-
дын дејилди, одур ки, чохдан өрәнимәк истәдији бир шеји сорушду:

— Һүрнисә, Назлыны һеч көрмүсән?!

Ғыз диксинди, керн чәкилди, јаваш-јаваш көзләрини галдырыб
Бәһруза бахды. Бу көзләрдә ачығ бир гәзәб парылдајырды. Дәрһал
көзләрини кизләтди, сөзүнү мүләјимчәсинә:

— Көрмәмишәм!—десә дә, кобүд вә һирсли сәсләнди. Даһа
дајанмајыб, башына ашағы дикиб Бәһрузу јанындан кечиб кетди.
Бәһруз сүфрәҗә јахылашыб јерә чөкдү.

7

Әкбәрбәј ону мейрибан гаршылады, голундан тутуб, нахышлы,
јаңыл галындан кечириб бөјүк отага апарды. Отаг бацдан-баша
халыларла дөшәнишиди. Дивардаки халыларын үстүндән исә
мүхтәлиф шәкилләр асылмышды. Ири пәнчәрәләрдән ипәк пәрдә-
ләр салланырды. Тавандан исә бүллүр гәндил дүз ортадаки дәјир-

ми столун аз гала үстүнә дүшүрдү. Бәһруз Пахчыванда белә еп
көрмәдији үчүн һейран галмышды. Каһ ипәк пәрдәләрә, каһ гәндил-
дәни шамлара, каһ диварлардаки шәкилләрә бахырды. Әкбәр-
бәј шәкилләки адамларын ким олдуғуну иһаһ едирди, кәлағәјилә,
архалыгы мейрибан бир галының шәкли онуңда дајанды:

— Бу, мәним нәвәmdir. Шаир Патәван!

— Патәван?!—Бәһрузуң һейрәт долу сәси ешидилди.— Патәван
һара, Пахчыван һара?!

— Көрүрсән, Бәһруз, һәјәтдә нәләр олур?..

— Көрүрәм, бәј...

— Патәванни ғызы мәним аһамдир, Бәһруз! Оларын евләнмә-
си Пахчыванда бөјүк бир һадисәҗә чәврилиб. Тој мәрасимләри
чох узаныб, һәм Гарабагда, һәм да Пахчыванда... Бу тојларда
бүтүн чамаат олуб, ушағдан бөјүҗә кими, һамы... Бәләр дә, ханлар
да, кәндиләр дә, адичә адамлар да... Истәјирәм ки, сән онларын
шәкилләрини чәкәсән, јахшы бир хәтирә галсын.

— Мәһ һазырам, бәј.

— Иһисә бујурун, әјләшин стол архасында.

Бәһрузуң бир көзү гәндилдә галмышды. Дәјирми гәндил ағ тача
охшайырды. Дөвросидәки ејин бичимдә, ғызлы рәңкдә шамдан-
лар бәрг саңырды. Онлара јүгүн кәлдә, учу фитиалы, чичкәләр
бәнтәјин саңсары шамлар дүзәлмә олса да, әсә шамлардан фәрг-
ләнирди. Әкбәрбәј нөкәринә ханымы чағырмасыны тәһшириб,
Бәһруза сары чәврилди:

— Дејәсән, гәндил хошуна кәлпр?!

— Ғијәмәтдир.

— Ону Парисдән кәтирмишәм. Кәзмәји чох севирәм, Бәһруз.
Елә јерләр көрмүшәм ки, нә дејим, бир әләмдир.
Ичәри учабәјла, бәр-бәзәкли, јарашығлы бир гадын кирәндә,
Әкбәрбәј ону Бәһруза тәғдим етди:

— Мәним өврәтәmdir,— деди,— Зәһрә ханым...

Зәһрә ханым нәзакәтлә әлини узатды:

— Сизи јахшы тәһширам, Бәһрузбәј! Ағам мәни сәркиһизә дә
апарыб. Көзәл шәкилләрди. Бир ғыз шәкли исә даһа көзәлди. Истә-
дәим ки, Әкбәрбәј ону сиздән алың. Сиз дә, нәдәнсә, сәтмамы-
сыныз...

Бәһруз пәрт олса да, дәрһал дилләнди:

— Она көрә иһчимәјин, Зәһрә ханым, чүнки о мәним үчүн чох
әзиз бир шәкилдир...

— Баша дүшүрәм, Бәһрузбәј...

— Чох шадәм, ханым!

Әјини кен туман, күллү ипәк көјүк кәјән гуллуғчу гадын кү-
мүш мәчмәјидә чај кәтирди, бүллүр габларда мүрәббәләр, мүхтә-
лиф ширинијат дүздү. Чајдан сонра, ахшамын дүшдүјүнү көрән
Бәһруз кетмәк үчүн ајага галхмағ истәди, амма Әкбәрбәј гојмады:

— Тәләсмә,— деди— һәлә тездир.

Чая сүффәсини јемәк сүффәс әвәз етди, буглана-буглана столә гојулан Нахчыван пловунуи тәкчә әтриндән дојмаг оларды. Нөкәр гәндилли шамларыны бир-бир јандырды, соира гапыныи јанында, пәрда архасындакы гоша иллари чакди, гәндил јухары галхды. Инди әвалкнндән јүз гат көзәл олду. Нечә дүзәлмишсә, һәр шаман учунда гызаран ишыг күзкүдә олдуғу кими, гызыларда, бұлларларда әкс едир, башдан-баша алова бүрүнмүш кими јаныр, отағын һәр тәрәфини бүрүјүрдү.

Бәһруз өмрүндә илк дәфә белә зәнкш сүффә көрүрдү; ичи күл-чичәк, көпәнәк шәкилли габлар, күмүш гашыглар, мүхтәлиф чини, сахсы нимчәләр, бұллар гәдәһләр, нахышы, әлван, зәриф финчанлар столу бәзәјирди. Өзүнү итирән Бәһруз нәдән башласын бил-мирди. Әкбәр бәј она плов төкдү, габыны гаршысына гојуб:

— Галаныны өзүн көтүр, Бәһруз! Нәји көнлүн истәјирсә, һәр шеј вар; тојуг, говурма, сәбзи, кишимши, алубухара...

— Тәшәккүр едирәм, бәј,— Бәһруз бир аз кишимшдән, говурмадан вә сәбзидән көтүрдү. Плов елә ләззәтли инди ки, һәр шеји јериндә, гәјдәсиндә, һәм јағы, һәм зәфәраны. Дүјү исә дәнә-дәнә, санки әллә дүзәмүшдүн.

— Русийада бөјүк ингилаб далғасы голуб!— дејә Әкбәрбәј сөһ-бәтә башлады,— аха-аха һәр јерә јайылар.

— Бизә кәлиб чатмајыб,— Бәһруз дилләнди.

— Нахчыванын үстүндә түрк бајрағы јелләнир!— Зәһрә ханым сөһбәтә гарышды.

— Мувәггәти јелләнир,— дејә Әкбәрбәј етираз етди,— ешитди-јимә көрә, түркләр чыхыб кедәчәкләр.

— Елә шеј ола билмәз!— Зәһрә гәтијәтлә дилләнди.

Әкбәрбәј арвадынын бу һөкмлү сөзләриндән инчимәди, әксинә, ләззәтлә күлдү:

— Мән дә елә дүшүнүрдүм, Зәһрә ханым,— Әкбәрбәј сәкитчә вәзијәти изаф етмәјә чалышды.— Түркији индики һалда нуфузууну итириб. Чүнки мұһарибәни удузуб. Өлкәдә һәрчмәрчәдик артыб. Әнвәр пашанын һалы фәнадыр, Нахчыван һеч јадына дүшмүр. Амма наһаг! Бизи түркләр мүдафиә етмәјәндә, бәс ким едәчәк? Сорущурам, ким?! Онда Нахчываны тәлеји бир түкдән асылы олур. Нахчывана көз дикән бир өлкә дә вар: Инкилтәрә.

— Демәк истәјирсән ки, инкилисләр кәчәчәкләр?!

— Ола билсин.

— Вај онда Нахчываныи һалына.

— Онлардан мин дәфә түркләр јахшыдыр, ганы ганымыздан, дини динимиздән...

— Бизим вәзијәтимизин дүзәлмәси ингилабдан да асылыдыр. Русийада олан ингилаб кими... Јәгин ки, Бәһрузбәј, бунлардан хәбәрсиз дејил!!

— Бәли, бәли. Тифлисдә оlanda ешитмишәм, көрмүшәм: тәтилләри, пүмајишләри...

— Мән Парисдә тәһсил алмышам. Ингилаб бешијиндә. Ордан чохла китаб кәтирмишәм. Оиларын арасында бөјүк рәссамларын да китаблары вар.

— Кестәрә биләрсинизми?

— Лутфән. Зәһрә ханым јарини билир, бу дәгигә кәтирәр.

Јемәккән соира чая сүффәси ачылды, Зәһрә ханым гучағы долусу китаб кәтирди; Рафәсил, Леонардо да Винчинни, Рубенсин, Рембрандван. Енгрин әсәрләриндән ибарәт китаблар! Бөһруз оилары вәрәгтәдикчә, Тифлисдә кечән тәләбәлик илләрини хатырлады.

8

Ғыш кәлди, тәкчә сојуг, гар, туфан кәтирмәди, һәм дә игтишаш, һәјчән, бәлә, ган-гада кәтирди. Нахчываныи ағыр, чәтин күнләри үчүн бу ғыш санки јол ачды. Һамы узагда гаралан булудлары көрүрдү, билирди ки, кеч-тез бу булудлар көј үзүнү бүрүјәчәк, леј-сана, фиртынаја чеврилчәкдир. Ермәниләрини сийләһланыб Нахчывана, онуи көндләринә басғын едәчәкләри хәбәри чамааты ајага галдырмышды. Һәр јердә бу барәдә сөһбәт кедирди. Әлихан мәсчидидә молла Талыб дүшмәнләрә ләһәт охуја-охуја чаванлары сәрвахт олмаға, икидлик көстәрмәјә чағырырды. Сәкит, мүләјим, агсачды молла елә бәл дәјишмишди, сәрт вә кәскин чыхышлары илә ермәни кенералы Андраникини гара фикирләри, мәнфур шижәтләри һагғында мәлуғат верирди. Шприн ханым молла Талыбы чох севирди, она инанырды, онун сөһбәтләрини динләдикчә сарсылыр, горхурдү. Евә кәләндә Бәһруз анасынын һәјчәнли олдуғуну көрүб сорущудү:

— Нә олуб?!

— А бала, јәгин ешитмисән, бизи ғырачаглар, кәрәк башымыза бир чарә ғылаг, јохса...

— Горхма, һеч нә олмаз, дүшмәнләр нә едәчәкләрсә, өзләринә едәчәкләр. Икидләримиз дә фил гулагында јатмајыблар...

Бәһруз өзү дә молла Талыбын сөһбәтләрини динләмәк үчүн бир нечә дәфә Әлихан мәсчидинә кетди. О, бу мәсчидә үрәкдән, ушаглы илләриндән бағланмышды. Тез-тез бура кәлдијини, молла Талыбы аг сачларына бахмағы, ону динләмәји хошладығымы хатырлады. Бәһруз гапы агзында халынын үстүндә әјләшиб, чамаатын архасындан молла Талыба бахырды. Инди онун башында гара һапаг варды. Аһаппа саггалындан санки ишыг сүзәүлүрдү. Үзү сәртләшмишди. Јенә Нахчыванын үстүнү алаи тәһлүкәдән јанана данышырды.

Мәсчиддән чыханда һаванын дәјишдијини дујан Бәһруз үшү-

дү, бир дө көрдү ки, гар жагыр, бу гар дөһшәтлн сојуғ в сазағ кәтирдн. Адамнн илнннә гәдәр ншләјән бу сазағ бир нечә күн давам етдн. Бәһруз бу күнләрдә евдән чөлә чыхмады, Әлихан мәсчидинн, молла Талыбы, орда көрдүју адамлары чәкир, фикирләшнрдн.

Бир нечә күндән сонра шәһәрәнз дарыхды. Јәнә гар жагырды, гара бахмәјарәғ кәзмәк истајн күчлү олдуғу үчүн даһа евдә галмады.

Белә гыш күнләриннн бирндә Бәһруз шәһәрн кәзирдн. Икн күн бундан бағад адамн гылынч кимн кәсән сазағ јоха чыхмышды, һәр һалда, һава исти дә дејилдн, әввәл мүләјим, бир аз кечндән сонра сорт олурду. Бәһрузун бу кәзмәкдән чиддн мәғсәдн јох иди, чүнкн сон вахтлар Әкбәрбәјнн сифаршинн јеринә јетирирдн. Әввәлчә Зәһрә ханымнн портретинн ншләди вә бу мүддәтдә башға һечнә һағғында дүшүнмәди. Зәһрә ханым тәкчә көзәллнјн илә јох, һәм дә позакәти, мәррибанлығы, ағлы, зөвгү илә Бәһрузу һейрән етмишди. Натәваннн гәзәлләринн әзбәр демәјнн севирдн. Бир дәрфә Пушкннн шәринн рус дилндә сөјләди, бир дәрфә исә Фүзүлинин бир нечә гәзәлинин далбадал һәзинликлә, үрәклә, өзүнү унда-унуда, шөвглә охуду. Бәһруз онун севриндән чыха билмәди вә белә зәриф гәдннын портретинн јаратмағ үчүн чох әләшди. Зәһрә ханымнн гулағларындыкы гонша күнбәзлн гәднм сырғалары, богазындыкы гызыл нуллу снсләнән, әјнндәкн мәнкуләлн, гнјмәтлн сапларла ншләнмиш, бәнөвшә рәнклн архалығыны да чанлы вермәјә чалышды. Бу ншннн һәлә гуртармыш һесаб етмир, јәнә она гәјятмағ истајирдн. Әкбәрбәјнн он бнрн сифаршнләринн сүр'әтлә баша вурду, чүнкн бунлар јарадычылығ дејилдн. Индн Әкбәрбәјнн өзүнүн портретинн јаратмаға башламашды. Бир-икн күн фасилә верднјн үчүн шәһәрн кәзмәјн гәт етмишди.

Индн көзәллинин үрәјндә јашатдығы, бајатдан өнүндә дајандығы Мәмүнә хатун мәғбәрәснндән ажрылыб, аста-аста бәзәр тәрәфә аддымлады. Көрүнүн он тәрәфиндыкы саһнн боју евләр ағарырды. Мәсчиддән сонра даш вә көрпич евләрнн чәркәсн узанырды. Бәһруз бәрк үшүдүјүнү дүјүб, азча гызысынн дејә гаршысына чыхан нарча дүканына кирдн. Дүканчы гара папағ гојмуш, бығлы, ортајашлы бир кншн иди. Әлнндә аршын тутмушду, аршыны тез-тез гаршысындакы топа-топа күллү парчаларын үстүнә гојурду. Пиштахтаннн икн гарамтыл сүтунларындан саяғач, әскн әлифба илә јазылмыш гнјмәт чадвалн, гәднм тәғвнн асылмышды. Тез-тез чадралы гәдннлар кнрнб чыхырдылар. Бәһруз исти дүкандә ләнкндн, күнчдә, пиштахтаја сөјкәндн. Бу вахт чадралы бир гәднн ичәри кирдн, Бәһрузу көрүб дикснндн, үстүнә кеднб:

— Бәһруз!—дејә бир кәлмә дилләннб сусду. Чадраны ачанда Бәһруз гаршысында дајанмыш Назлыны көрүб дик атылды. Назлы даһа да арыгламышды, ирн, ншығлы, дачәл көзләри парлағлығыны итирмиш, јанәғларыннн тотуғлуғу јоха чыхмыш, гызылығ тә-
188

равәтн солмушду. Гулағында гызыл сырғалар, бојуннда гырмызы муңчуғ, мнрварн снсләнләс олса да, буиларнн һеч бнрн солғундуғуну кнзләдә билмнрдн. Бу арыгламағ онун хейрннә олмушду. Назлы даһа да зәрнфләшмншдн. Бәһруз сәкитчә дајанан, анчағ она бахан Назлыја нсә демәк истадн, бачармады, сусду. Бу сүкүтдә онларнн бахышлары данышды. Назлы көзләринн Бәһруздан чәк-мәдән јәнә чадрасына бурүйдү, кәдәр ичндә нычылдады:

— Нечәсән, Бәһруз?!

— Сағ ол, Назлы, јахшыјам.

— Мәнә бәдбәхтәм, күнүм гарадыр...

— Ннјә кн, әрнн дөвләтлн...

— Һәр шәј вәр, Бәһруз, нсә чатмыр. Билмнрәм нәднр, сөз тапа билмнрәм. Тәк алаһтаала билнр кн, сәнснз чәһәннәм әзабы чәкнрәм. Кечә-күндүз ташрыдан өлүм истајирәм, јалварырам, вермир кн, вермир.

— Јашамағ лазымдыр, Назлы, мән сәни унда билмнрәм, һәмшнә хојалымдасан.

— Сән дө мөшн! Бир дәрфә хәстә оландә... алаһ күнаһымдан кәрәк кечснн... Знја бәја бахыб сәннн адыны чағырмышам. Бәһруз демшәм. Бунун үстүндә башым он гәдәр ағрыды... Јахшы, мән келдм, алаһ сәни хошбәхт еләсн, сағ ол, Бәһруз!

Назлынын көзләри јашла долду вә дүкандан чыхыб кетдн. Бәһруз санкн јуху көрүрдү, бирдән ајылан кнмн олду, өзүнү чөлә атды. Ағ чадрада бир нечә гәднн базара, тәкчә бнрн исә көрпүјә тәрәф кедирдн. Тәкчә кедәннн Назлы олдуғуну гәт едән Бәһрузун нечә ај бундан әввәл шәләлонн үстүндә, көрпүдән дајаныб узатдан она бахан гәдннын да Назлы олдуғуна индн шәккн-шүбһәсн гәл-мады. Онун ардынча кетмәјнн мән'насызлығынн анлајыб, јаваш-јаваш базара доғру аддымлады. Базарын гапысы јанында исә Јадындан чыхартдығы бир адамы—дәрвшнн көрүб ирәлн кәлдн, јәнә чамаатын арасында дајаныб она бахды. Дәрвшн һәмнн дәрвшн иди, дәјншнлмәмншдн, һәмнн һава рәнкндә әба, ншығлы көј көзләри, әввәлкн кнмн чаван. Торбаннн ағзыны бағлајырды, көрүнүр кн, иланн нумајнш етднрнб гуртармышды. Индн саз кәтүрдү, орталыға дүшүб, ашығ кнмн чалыб охумаға башлады. Бу, онун, дејәсән, тәзә нәмрәсн иди, һәм нәғмә, һәм сөзләри мән'налы сәсләннрдн, өзү дә үрәклә охујурду, бир дә кн, һамыннн истајнндән, арзусундан хәбәр вернрдн:

Азад олсун чаһан кәрәк,

Хошбәхт олсун ннсан кәрәк!

Бәһруз өзү дә, чамаат да ону һәвәслә днлләјирдн. Нәғмәни оху-јубу гуртаран кнмн, күчлү алгыш голду. Дәрвшн бу алгышдан даһа да руһланды, сонра көзәлләмә охуду, бу да онун ифасында шнрнн,

дузу чыхды, жеңе һаманын хошуна кәлди. Чамаат дагылан кими, дәрвиш ону көрүб севинчле:

— Сени тәбрик едирәм,— деди,— даһа мәктәби битирмисән?

— Нардан билерсән?!

— Нечә нардан?! Тифлисдә охудугун мәктәбә кетмишдим, дедиләр ки, гуртармысан!

— Тифлис нечәдир?!— Бәһруз кәдәрлә сорушду.

— Көрдүюн Тифлисдир. күчәләр, меҗданлар, ресторанлар... Бир дә Тифлисин көзү Шејтанбазар... Бура бах, дөҗөсән, ораларда бир ешг мәчәран олуб, һә?!

— Јох, јох...

— Бәс Тифлисдән данышанда көзүндән од төкүлүр...

— Јох, јох, әксинә көврәлирәм... Чүнки орда беш ил гапмышам, охумушам....

— Севмишәм...

— Дүздүр, севмишәм, Тифлисдә јох, Нахчыванда севмишәм.

Дәрвиш гәһгәһә илә күлдү:

— Нәр һалда, дүз тапмышам, ја Тифлис олсун, ја Нахчыван, севмисән ки? Кәнч оласан, севмәҗөсән, мүмкүн дејил.

— Неч сенин адыны биләмдим.

— Адымы нејнирсән, елә дәрвиш кими таныјырсан, бәсдир.

— Јох, адыны да биләмәк истәјирәм...

— Адым һәсәндир, һәсән Бәкташ... Неч адымы чәкән вә билән јохдур. һамы мәни тәзә дәрвиш кими таныјыр. Ушаглар мәни көрәндә «тәзә дәрвиш кәлди» дејә чыгырырлар. Буна көрә бөјүк-ләр дә мәнә тәзә дәрвиш кими бахырлар. Јәгин чаванлығамы да нәзәрә алырлар.

— Тифлисдә сәни бир трамвај сүрәнә охшатмышдым.

— Дүијада бир-биринә охшаран адам чохдур.

— Тутмушудм јахасындан ки, бәс дәрвиш дејилсән. О да чох чидди һалда, бојнуна алмады... Јаман пәрт олдум.

— Инди әмәлли-башлы шәкил чәкә билерсән?!

— Аз-чох... Нахчыванда нечә күн галачагсан?

— Бир-ики күн...

— Бәлкә сенин портретини чәким?!

— Тәләсмә, Бәһруз! Ај вар, ил вар, мән чаван, сән чаван, шәкил чәкмәк үчүн һәмишә вахт тапылар.

— Гоначыг ола билерсән, Пушкин 18-дә олурам.

— Саг ол, Бәһруз! Бир күн кәләрәм, ја гисмәт!

Бәһруз евә кәлиб, отагына кириб, һөрмә күрсүдә әјләшди, һүрнисә даһа отагы йығышдырыб тәһзияәмбир, Бәһрузун көзүнә көрүнмәмәјә чалышыр, узаг гачырды. Ширәлибәј дә, Ширин ханым дә һәмишә ејһамла данышыр, евләнмәсинин вачиблијини бу вә ја дикрә шәкилдә она чатдырырдылар. Бәһруз һәр шеји баша дүшүр,

јарадычылыг ешги, еһтирасы даһа күчлү, гүввәтли олдугу үчүн, бир дә өтәнг севкинсини унда билмәдијин үчүн евләнмәк һаггында фикирләнмәк белә истәмирди.

9

Бәһруз Әкбәрбәјин портретини чәкиб битирә билмәди. Тифлисдән Әлигулу Гәмкүсар кәлиб чыхды, Нахчыван зиялылары ара-сында бир чанланма јаратды. Јени театр үғрунда мүбаризә бәлләнди. Әлигулу—һәр јердә олду-аловула данышыр, һөкүмәтдән театр үчүн јени бина верилмәсини тәләб едирди. Бу мүбаризәјә чох алам гошулмушду, һәтә Әкбәрбәј онлара көмәк көстәрирди. һәлә гәһбәјә чатмамыш Әлигулу тамаша һазырламаг һөрәрине кәлди: «Һачы Гара» тамашасыни. Роллары бөлдү, шәкилләрини чөкмәји Бәһруза тапшырды, дәрһал вахт итирмәдән мәшгләрә киришиди.

Мүбаризәнин гызгын вахтында Әкбәрбәј онлары евиңә гонаг чагырды. һәмин ири, пәрдәли отагда, чилчыраглы бүлүр гәндилин алтында Нахчыванын зиялылары дәјирми стол архасында әјләшип, шәң мәчлис кечирдиләр. Зәһрә ханым Әкбәрбәјлә јананы олса да, һамы илә үнсижәт баглајыр, гонагларыны сөһбәтә тутмаг, әјләндирмәјә чалышырды. Әлигулу Гәмкүсар әввәләк Нахчыван торпагынын, сонра исә Әкбәрбәјлә Зәһрә ханым шәрәфинә далбадал узун сағалыг иитги сөјләди вә алгыш-ләрлә гарышланды. Бирдән-бирә халгын тәләјиндән, Руҗисјада баш верән ингилабдан, Бақыдакы итгишәндәрдән ермәни-мүсәлман мүнасибәтләриндән, кенерал Андраникни һүчүм планларындан, инкисиләрини Нахчывана көз вериб ишыг вермәмәләриндән сөһбәт башланды, бәзән кәскин бир шәкил алды, мүбаһисә гонду. Сөһ-бәтләрә дигәтлә гулаг асан Бәһрузун бир көзү Назлынын әри Зија бәјдә иди. Зија бәјин дүңја вәчина дејилди. Әлигулу Гәмкүсарын иитгинә һеч гулаг асмады, амма гәдәһи дәрһал башчына чөкди. Нә сөһбәтләр, нә мүбаһисәләр ону марагландырырды. Далбадал ичир, бәзән атмача атыр, шит-шит күлүрдү. Әкбәрбәј өзүнү сон дәрәчә тәмкинли апарырды. Данышыгында, рәфтарында јүксөк нәзакәт вә мейрибанчылыг варды. Бәһруз таныдыгы вахтдан һәлә онуп һирләндијини, гышгырдыгыны көрмәмишди. Инди мәчлисә мурачнәтлә сөз алды, ајага галхыб Нахчыван зиялыларынын, о-чүмләдән шаир Әлигулу Гәмкүсарын вә рәссам Бәһруз Кәнкәрлинин шәрәфинә бәдә галдырмагы тәклиф етди. һамы сәс-сәсә верди.

Кимсә сөз арасы Зәһрә ханымны көзәл шә'р охумасына һаным вурду, бу, кифајәт олду ки, һамы она сары чеврилсин. Зәһрә ханым өзүнчә наза гојмадан, һәвәслә ајага галхды, охумага башлады. Әв-

вөлчө Фүзули сөслөндү. Бөһрүз бу гөзөллөри оңун ифасында иккинчи дөфө динлэсэ дэ, јенэ мафтуз олду. Гулаг аса-аса Зөһрә ханыма бахырды. О, узун атәкли көј палтар кејмишди, бу палтара ујғун кәлән сыргалары, бојунбагысы, голбагы, бармагында фирузә гашлы ири үзүј бөрг вурурду. Соңра Зөһрә ханым Хәтаидән, даһа соңра һејран ханымдан охуду, һејран ханымнын зәрифликлә долу гөзәлләри оңун малаһәтлин ифасында һанынын үрәјинә јатды.

Бөһрүз исе Зөһрә ханымнын һәм заһири, һәм дахили көзәллијинә јенә һејран галыб, үрәјиндә портретини јенә ишләмәк һаггинда дүшүндү. Инди мәчлисдә чыхыш едән бу дағынын көзәл актјорлук габилитјетин көз гаршысында иди, аичаг сәһнә сөһбәтин олсајды, һалә Әкбәрбөј бир јана, өзү бунә разылык вермәзди. Әлигулу Гәмкүсар да һејрәтнин, мафтузлуғуну кизләдә билмәди. Мәчлисин көзәллијини тәкчә Зијә бәјин һычгырыгы позурду. Әлигулу Зөһрә ханымнын үнванына хош сөзләр демәкдән чәкинмәди, һәр дөфә Зијә бәј һычгыранда сөзүвү кәсиб азамыч сүкүт едир, она төрс-төрс бахырды. Зијә бәј долу бәдәнин башына чөкиб Әкбәрбөјин гулагына исе һычылдады, чыхыб кетди. Мәчлис јенә шән вә көзәл кечмәјә баһлада.

Бөһрүз епә кеч кәлди, отағы јенә тәрәтмина, сәлигили, сәһманлы олмушду. Иш стулунын үстүнә јумшаг, нахышлы дөшәкчә гојулмушду. Дөшәкчәнин үстүндә гызылы сапларла «Б» һәрфин јазылмышды. Халынын үстүндә ахшам сүфроси ачылмышды. Елчә дә галмышды. Күллү чајдан һалә сојумамышды. Бөһрүз чај сүздү, мүтәккәјә сөјкәниб чајы ичә-ичә дүшүндү. Билрди ки, бүтүн бунлар һүрнисәнин ишидир. Бөһрүз она һөрмәт, мәрһәмәт дүјүләрү бәсләсә дә, бир дамчы да олсун мәнәббәти јох иди. Һәм дә она ачыыр, јазыгы кәлирди. Гәрбибә о иди ки, Маријаны да севмирди, аичаг һардаса Маријәјә лагәдә дә дејилди. Һүрнисә исе бөјүдүкчә, јаша долдугча јахшылашса да, малаһәтләшсә дә јенә Бөһрүз үчүн сојуг вә узар иди. Һәтта Һүрнисәнин бу хәјрһаһ һәркәтләри дә онда мәнәббәт ојада билмирдди.

Әкбәрбөјин мәчлисиндән соңра, јени театр уғрунда мүбаризә даһа да гызышды. Әлигулу Гәмкүсар јенә одлу чыхышлар едирди, кәһ мәктублар, кәһ да һөчвләр јазырды. Һәһәјәт, мүбаризә гәләбә илә баша чатды. Падшаһлыг бағындакы бина театра верилди. Бу эсл бајрама чеврилди. Бөһрүз јени тапшырыг алды. Театрын сәһнә тәрәфиндә Агры дағынын шәклини чөкмөк! О бири тәрәфдән дә Әлигулу мәшғлори гуртармаға чалышыр, Бөһрүз тәләсдирирди. «Һачы Гара» тамашасына онун сүр'әтлә чәкиб һазырладыгы шәкилләри көрөндә Әлигулу Гәмкүсар хејли мүддәт баха-баха калды, соңра балача достуну гучаглајыб бағрына басды.

Тамаша күнү көз гырпымында кәлиб чатды. Әлигулу Гәмкүсар јерә-көјә сығмыр, пәрдә архасындан зала бахыр, актјор достларыны һөвәсләндирир, узун, гара папагда, әбада әлиндә тәсбел, Һачы

Гара кими чидди бир һалда кәзишир, декорасијалары фәрәһлә көздән кечирир, бир јердә сәкит дајанмырды. Пәисејә өјрәшдији үчүн онсуз лап дарыхырды. Ахы инди өзү дејилди, өзүнү унутмушду, Һачы Гара кими һирсләнир, онун әдалары, һәркәтләри илә давраһырды. Һамы ону бир рејиссор кими јох, Һачы Гара кими көүрүдү. Тамашаја кәләнләр башдан-баша кишиләрдән ибарәт иди. Ишығлар сөнөндә Әлигулу кизличә зала бахды, мүхтәлиф чүрә папағларын јаратдыгы мәнзәрә ону горхутду, бир ваһимә басды. Сән демә, Бөһрүз елә бајагдан бу папағлары чәкирди. Һәм дә тамашанын башланмасыны сәбирсизликлә көзләјирди. Бу, онун театрга илк иши дејилди, амма һөндәсә она ајры чүр мәнәббәт, ајры чүр мараг бәсләјир, һәтта кизли, дахили бир һәјрәчән варлыгыны бүрүјүрдү. Бүтүн сәһнәни јахшы көрсүн дејә илк чәркәләрин тән ортасында әјләнмишди. Пәрдәләр ачыланда карандашыны, кағзыны кизләдиб көзләрини сәһнәјә зилләдә. Сәһнисин үмуми гурулушуну көрән кими тамашачыларын арасындан һејранлык доғуран бир курулату далаг кими өтүб кечди. Бөһрүзүн бајкагы һәҗәчаныны инди севинч әвәз етмишди. Нахчываңда кечән театр тамашаларыны хатырлады, хусусилә Һачы Һәчәф Зейналовун свиндә верилән, сонралар «Ел күзүкүсү» адлы драм чәмијјәтнини «Үш-шијјә» мәктәбиндә көстәрдији тамашалары! Бу јени тамашаны онларла мүгајисә етмәк һеч дүзкүн дејилди.

Бөһрүзүн инди бахдыгы тамаша исе эсл вә көзәл тамаша иди. Һадисәләр кет-кедә инкишаф едир, бир чај кими ахыб кечир, чамәатда исе мараг күчләнир, ифачылардан разы галыр. Әлигулу Гәмкүсар елә көзәл, елә тәбиб ојнаырды ки, санки сәһнәдә Һачы Гаранын өзү иди. Һәм дә тамашачылары күлдүрмәји бачарырды. Кишиләрин гәһгәһсә аз галырды театрын бинасыны учурсун. Һәр дөфә белә гәһгәһа һопанда Әлигулу елә бил көјә галхырды.

Ширәлибәј бу тамашадан бир күн соңра Әлигулу Гәмкүсары свиндә гонаг чағырды. Һәҗәтә кирән кими, алча ағачыны көрүб дүрүхдү, јахынлашыб деди:

— Ај Ширәлибәј, јадындады, бу ағач?!

— Нијә јадымда дејил, бапбалача иди. Бизим Бөһрүз кими. Ағач да елә Бөһрүз кими бөјүјүб.

— Елә бил дүнәнки ағач дејил.

— Һәр шеј дәјишир, Әлигулу.

— Бөһрүз да елә дүнәнки Бөһрүз дејил. Бәһ, бәһ, јенә Нахчыван пловунун әтри күллү-аләми көтүрүб.

— Кеч ичәри, Әлигулу, тәки һамишә сән кәләсән, бизим свдон дә Нахчыван пловунун әтри кәлсин.

Онлар Бөһрүз хидмәт көстәрирди. Бачысы Тәһирә һәр шеји гапыја гәдәр кәтирир, орда Бөһрүзә верирди. Бөһрүз бунлары кәтириб сәлигә илә сүфрәјә гојурду. Бүтүн ишләри гуртарыб, кечиб өзү дә Әлигулунын јанында әјләшди. Ширәлибәј гәшәнк костюм кеј-

мишди, гара сагалыны салга илэ тазэчэ вурдаурмушду. Узатмагы сөвмирди, көрүнүр ки, дүз фикирлширди, чүнки гыса сагалл ону чыван, тэрэвэтли вэ тэмкили көстөршиди. Элигулу диггэтлэ Ширалибэжи сүзүб:

— Көз дэжмэснн, бэј, јахшы галмысан!—деди.

— Сэн дэ пис дејилсөн, Элигулу! Дүнөнки тэмэшан да гижаматдир. Бүтүн Нахчывана сөс салыб, һамы ондан данышыр. Чамаат јаман бэјаниб. Театр јахшы шейдир.

— Һэм дэ чамаатын көзүнү ачыр. Һэлэ бу һарасыды, Ширалибэј, бундан он гат јахшы тамашалар һазырлајачагам. Һөвөсим чохдур. Тэки сағлыг олсун.

— Һэр шей сағлыгла бағлыдыр, Элигулу! Сэн бизим халга чох лазымсан. Өлмөк һагында дүшүнмөк теждир һэлэ.

— Мәрһаба! Мэн дэ бу фикирдэјәм, өлмөк олмас. Сэн өз көзүлэ көрөчөксөн ки, мэн һэлэр еләјечөјәм!

— Сөнә инанырам, Элигулу, чох инанырам!

О гонагыгыда сөһбөт анчаг театрдан кетди, Бөһруз бу сөһбөтлэрэ гошулмур, сакитчэ гулаг асырды. Элигулу Гэмкүсарын сәси исә бир ан белэ кәсилмир, арузаларындан, Нахчыван театрынын кәләчөјиндөн, инкилислярин Нахчывандакы ағалыгындан данышыр, гызғын мүбәһисәјә кириширди. Ширалибэј чох тәмкили бир адам олса да, Элигулу чошгунлуғунун тәсириндөн гуртара билмирди. Бир дэ көрүрдүн ки, һэр икиси нә барэдәсә мөһкөм мүбәһисә едир, узагдан бахана бу мүбәһисә вуруш кими көрүнә биләрди. Һалбуки, бу адича мүбәһисәдан башга бир шей дејилди.

Ики-үч тамаша вердикдөн сонра, Элигулу Гэмкүсар Тифлисә кетди. Ону јола салан Бөһруза тезликлә гајыдыб јени әсарлар үзәриндә ишләјөчөјини, театры даһа бөјүк зирвәјә галдырачағыны сөјләјирди. Һәрәкәт етмөк истәјән гатара минәндә, әлини јелләјә-јелләјә Бөһруза бахыр:

— Тезликлә гајыдачагам!—дејә гышгырырды,—тезликлә! Јолу-му көзлә!

ОНУНЧУ ФӘСИЛ

1

Узагдакы гара-гара булудлар Нахчывана јахынлашырды. Халгын күзәрәны ики гат ағрылашышды. Аләм бир-биринә гарышышды. Чидди ихтилафлар баш верирди. Горхулу хәбәрләр шәһәрә, кәндә јајылыр, фитнәкарлар мејдан сулајырды. Чөтин

194

күнләрни башландыгы белә бир вахтта зурначы Ејвазын гоңшусу ермәни Кевог өлдүрүлдү. Онуң дүшмәни јох иди, әксинә һамынын һөрмәтини газанмышды. Бу, ики милләтин шәһәрлә тоғушмасы үчүн дүзәлдилән кизли бир фитва иди, анчаг ермәниләр көзәл билдриләр ки, Кевог азербәјчанлылар онлардан аз истәмиләр. Ејваз өзүнү өлдүрүрдү, чүнки тојлара чох заман бир јердә кедирдиләр. Зурначылыг сәнәтини Кевога Ејваз өјрәтмишди. Гәрибә о иди ки, Ејваза да сојуг мүнәсибәт бәсләдиләр. Дәфиә чох адам кәлишиди; кәндләрдән, обалардан, мәһәлләләрдән. Әксәријәтин азербәјчанлылардан ибарәт иди. Јахшы ки, дөфи фитваја, тоғушма төрөтмәк истәјәнләрә гаршы усјана чевриди. Буна бахмајараг шәјхләр кәсилмәди, зурначы Кевогун азербәјчанлылар тәрәфиндөн өлдүрүлдүү удуурмасы кәндбөкәнд јајылды. Буну үстүнә он гат јалан гојуб кәсерал Андраникин интигам ешгини аловландырдылар. Кәсерәл о күн бир нечә Азербәјчан кәндилә гылынчдан кечириб јерлә-јексан еләди. Бу һадисәләрдән ики күн сонра зурначы Ејвазын өлдүрүлмәси хәбәри шәһәрә јајылды, јени, күчлү бир иғтишаш, тәшвиш јаратды. Бәс Ејвазы ким өлдүрүб? Бу да Кевогун өлүмү кими ачылмыш сирр кими галды. Амма ики милләт арасында әдавати гызмышды.

Бөһруз Әкбәрбәјин портретини бу күнләрдә битирә билди. Бәј өз портретинә баха-баха Зәһрә ханымсә чағыртыды.

— Көзәл чәкмисән!—дејә разылыг һисси илә рәссамә бахды.— афәрин! Бу портрет мәндә галачаг һәмишәлик, чүнки ону сәндән алачагам.

— Ону сизә һәдијә верирәм, бәј!

— О... Бөһруз, бу дүтфәркәлыга көрә мин тәшәккүр!

Зәһрә ханым ачыг гырмызы рәнкли палтарда кәлди, үзү јанырды, көрүнүр, боја сүртмүшдү, сырғаларында, үзүкләриндә јагуг гашлар парылдајырды. Бу кейимдә даһа фүсункар, даһа чазибәдар олмушдү, өз көзәллијинин бурахдыгы тәсирдән кизличә зөвг алырды. Бөһруз көзүнү она зилләјиб, портрет һагында нә дејөчөјини көзләди. Зәһрә ханым узун мүддәт сусду, сонра күләкүлә Әкбәрбәјә бахды:

— Гижамәтир!—деди,—хошума кәлир!

Портрет јағлы боја илә чөкилмиш, чанлы, марағлы, хејрһах бир инсанын сурәти јарадылмышды. Зәһрә ханым шәклә јенә диггәтлә бахды, бирдән кәскин бир һәрәкәтлә Бөһруза сары чевриди:

— Бәс мәним шәклим һаны?

— Һазырлајырам, ханым!

— Ахы ону әввәл башламышдын, нә олду?—Зәһрә ханым кинајә илә сорушду, чаваб вермәсини көзләмәдән әләвә етди:—Јәгин Әкбәрбәј чох пул вәд едиб!

Әкбәрбәј бағага јериди, мүләјим сәслә:

— Сәһв едирсән, Зөһрә,—деди,—бу шәкклә көрә Бәһруз һеч нә уммур, ону һәдиджә кими багышлаяр. Бәли, бәли, илдичә өзү е'ти-раф етди.

— Һәдиджә кими?!—Зөһрә ханым һейрәтлә сорушду:— Бәс мә-ним шәкклими?!

— О шәклин мәним үчүн гижмәти жохдур, ханым!—Бәһруз дилә кәлди,—һәр күн сәһәр үстүндә бир саат, ики саат јенә ишләјирәм. Елә билирәм, битирмишәм, амма јох, нәсә чатмыр, о шәкли халгы-ма һәдиджә едәчәјәм, доғма халгыма...

Елә сүкут чөкдү ки, иә Зөһрә ханым, нә дә Әкбәрбәј динә бил-ди, оилар мә'на илә бир-биринә бахдылар. Һеч шүбһәсиз һәр икиси бу сүкутда ичә мәтләби аиламагдан узаг дејилдиләр, һәтта өз һөгсанларыны белә көрә билдиләр. Одур ки, Зөһрә ханым кобуд-лугуну өзүнә һеч чүрә багышламаг истәмәди, чәкинә-чәкинә, утана-утана сорушду:

— Демәк, о шәкил мәнә гисмәт дејил?

— Әлбаттә, јох,—Әкбәрбәј дәрһал дилләнди,—сәнә гисмәт де-јил! Анчаг һәм дә сәнидир. Бу, бөјүк шәрәфдир! Бу шәкли бүтүн халг көрәчәк, кәләчәк нәсил көрәчәк!

Бәһруз һәр икиси илә һөрмәтлә сағоллашыб әјрылды, һаваја чыхды, ахшама аз галырды, һәр јаны сәјрәк думан бүрүмушдү. Атабаба мәғбәрәсини јанындакы дар күчәләрлә фикрили-фикри-ли кедирди. Торпаг һасарлар арахсындакы кәрпичли, шәбәкәли, киромидли, ејванлы евләрин, бојабөј галхмыш чавап чинарларың, бағ-бағатларың чоху думанда күчлә үзә чыхырды. Бәһруз бу кү-чәлери чох севирди, түстү, кәрмә ији тәзә бишмиш чәрәк ијинә гарышмышды. Јанлары кәрпичли, дәјирми дарвазалары јанындан өтүрдү. Ағ, чиркли көјнәкдә, ајағјалан, јарычыллаг ушаглар гача-гача ојнашырдылар. Дар күчәләр дөңкәләрлә, даланла кәшишир, мәһәллә-мәһәллә узанырды.

Евдә ону чапар Мәчид көзләјирди. Бәһруз ону көрүб севинди-јини кизләдә билмәди, отағына апарды, ескизләрини, гараламала-рыны кестәриб, мәгсәдини, фикрини изаә етмәјә башлады. Һүрни-сә мәчмәјидә јемәк-ичмәк кәтирди, халы үстә сүфрә ачды. Мәчид гаңыгара, гајғылы вә кәдәрли олдуғундан данышмыр, арабир әли-әли бығларыны сығаллајыр, сакит-сакит гулаг асырды. Бәһруз фа-силә вериб ону сүфрәјә дә'вәт етди. Һүрнисә сүфрәнин о тәрәфин-дә халының үстә гонаг үчүн мүтәккә гојмушду.

— Кејфиниз јохдур дејәсән?

— Јохдур, Бәһруз, јохдур! Узаг сәфәрдән гајдыдырам. Јолларда нәләр көрүшәм, аллаһ һеч кәсә гисмәт еләмәсин. Кәндләр хара-ба галыб. Јандырыб дағдыдылар. Һамысыны ермәин Андраһикиң гошуңлары еләјиб. Чамаат гачыр, јолларда на гәдәр завалла күнә галмыш адам вар. Һара бахырсан гачлар?! Шеј-шүјләрини арабала-

ра јүкләјиб кедирләр. Һара?! Өзләри дә билмирләр. Аиламаг олмур, дост кимди, душмән кимдү?! Дин итиб, мәзһәб итиб, адамлыг јох... Аз галды мәни өлдүрсүңләр. Нечә саламат чыхмишам һәлә дә мәттәтл галмышам. Буцу бир алаһ билир. Ики күндүр Нах-чывана кәлишәм, уиуа билмирәм. Һамысы көзүмү габагында-дыр. Мүсибәтдир, мүсибәт! Елә билирсән, зурначы Кеворгу, сонра да бизиң Ејвазы бош јерә өлдүрүбләр?! Јох, јох! Көрүм о Андра-һикиң лә'нәтә кәлсин, аләми чахнашмаја салы! Одур, онун ала-тыларыдыр бу ишләри тәрәдән. Кеворгу она көрә өлдүрдүләр ки, бизиң чамааты чох истәјирди. Һәм дә Кеворг гызыны өз ермәинси-ни вермәк истәмирди. Ејвазы да оилар өлдүрүбләр. Еһ, Бәһруз, де-јиләси сөз чохдур.

— Буңлары мән дә ешитмишәм. Авамлыг, наданлыгдыр...

— Тәкчә авамлыг, наданлыг олсајды, нә дәрә... Чавап кәлиң өврәтиниздир, Бәһруз?

— Јох, јох, гоһумдур.

— Сәдигәли кәлиңдир,—дејә мүтәккәјә раһатча сәјкәнди,— аллаһ баша кими версин, сүфрәни дә һәмишә бол олсун!

— Шәһәрдә чох галачагсан, Мәчид?!

— Јох, Бәһруз, кедәсијәм. Билирсән, Нахчывана ким кәлиб? Инкилис мајору Гиббон... Чәфәрғулу хан да мәни көндәрир Маку-ја... Буңлардан баш чухартмаг олмур.

— Инкилис мајору нијә кәлиб ки?!

— Јағлы тикә әлә кечирмәјә... чамаатың дәрисини сојмаға, нәјә кәләчәк?! Өз хейри үчүн...

— Демәк, бизи кәлә етмәк истәјирләр...

— Бәс нечә! Нахчыван кими торпағы һарадан тапа биләр?!

— Еһ, Мәчид... мән халгымыз, милләтимизи чох севирәм, онуң үчүн әлимдән нә кәлирсә, етмәјә һазырам. Бу јолда һәјатымы гур-бан верәрәм... Ахы Гиббон кими адамлар нијә бизиң башымызда гоз сымдырсыңлар?! Буна дөзмәк олмас.

— Әлимиздән нә кәлир... Инкилисләр олмаса, онда алманлар ајаг ачачаглар... Буңлар да кәлмәсә, америкалылар. Даһа нә би-лим, кимләр...

Бәһруз Мәчиди тез бурахмады, јенә гараламалар чәкә-чәкә сөһбәтә тутду. Мәчид исә бығларыны сығаллаја-сығаллаја, көзлә-риндән од сача-сача јолларда көрдүкләриндән һовәслә данышыр-ды. Бу вахт Һүрнисә сәссизчә ичәри кириб, сүфрәни јығшыдырды, сәссизчә дә чыхыб кетди. Бәһруз Мәчиди чәксә дә, Һүрнисәјә ху-суסי фикир верди. Һүрнисә ичәри кириб чыханадәк башыны гал-дырыб, бир дәфә дә олсун, оилара тәрәф бахмады. Бәһрузун үрә-јиндә өзүнә там ајдын олмајан бир һисс ојанды, бу һисс хош әһва-ли-руһијәјә јарадыб, баһар истиси кими галды, өтүб кечмәди.

Нахчыван гачгынларла, чыр-чындыр, ач-жалавач, хэстэ, жоргун, халсыз, солмуш ушагларла, гызларла, чаванларла долмушду. Көһнө, учуг евлэрин диварларында сыгыначаг тапан бу гачгынлар гапы-галы кэзир, дилтонирдилэр. Бөһруз онлара баха-баха кечдик-чэ, үрәји агрыжырды. Сөккиз-доггуз јашында бир ушагыл отәјиндән бәрк-бәрк тутмуш, ондан балача, үст-башы тоз-торпаг ичинда оғланын јазыг дурушу ачыначагы иди. Әјиндәки чырыг, жамагы бир көјнөк бәдәнини там өртәмзиш, чөп кими арыг ајаглары чиркәдиг гартмаг баглачында. Бөһруз үрәјиндәки бу агры илә театр кәлди, онун бир диварына чәкәјин Агры дагынын үзәриндә ишләмәјә башлады. Ону һәвас бүрдүдү, ахшам дүшәнә гәдәр дивардан ајрылмады, бүтүн үрәјини, ешгини Агры дагыны чөкмәјә версә дә, ики јазыг ушаг хәјалындан чәкилмирди. Евә гајыдыб чөрәк рејондә дә, јенә онлары көрүрдү. Тәндирәсәрин јанындакы бапбалача отагы һүрнисәјә тәмизләтирди, килми, палаз дөшәдиб, көһнә јорган-дөшөк кәтиртди.

Сәһәр о ики ушагыл далаыча кедән Бөһруз һәр јерн әләк-вәләк еләди. лакин онлары һеч јанда тапа билмәјиб, мәјјус олду. Базардан чыханда Әкбәрбәјә үз-үзә кәлиб ајар сахлады.

— Салам, Бөһруз, нијә пәжмүрдәсэн?

— Дүнәи ики ушаг көрмүшдүм, јазыгым кәлди, инди онлары ахтарырам, тапа билмирәм.

— Бирн бөјүк, бирн балача...

— Бәли, бәли!

— Әкәр онлары көрмәк истәјирсәнсә, бујур, мәнимлә кедәк...

Әкбәрбәјә ону евләринә кәтирди, бөјүк отагын јахылыгындакы гапыны ачды, ичәридә кәндли палтарында бир гадын ијирмијә гәдәр ушагла мәшгул олуруду. Гадын кен туманыны фырладыб, гапыја сары дөһөндә вә Бөһруз онун Зөһрә ханым олдуғуну көрәндә мәттәтл галды. Чүнки бу ади палтарда о даһа садә, даһа көзәл иди, инди башында вә синәсиндә гызыл пулларын силсиләләри парылдајырды. Зөһрә ханым һөрмәтлә Бөһрузун саламыны алыб, ону ичәри дәвәт еләди. Халылар дөшәнмиш отагда, он јашына гәдәр ушаглар донуг, солгун, һејратли көзләрлә баха-баха, тәмиз палтарда бардаш гуруб әјләшмишдиләр. Бөһруз кәнарда ојнајан лап балача ушаглардан бирини, тојуг ајаглары кими арыг вә әјри ајагларындан таныја билди. Әјиндәки диләринә гәдәр салланан, көј рәнкли, узун көјнөк тәмиз вә тәзә иди. Бөһруз севиниб кәһ Әкбәрбәјә, кәһ Зөһрә ханыма, кәһ да ушагларла бахды, бу хејир-халыга көрә һәр икисинә тәшәккүрүнү билдириб, чыхыб кетди.

Падшаһың багына чатанда, ики гачгын кимн арыг Бөһруз онлара јахылашмаг истәди, аначаг гызлар горхуб гачдылар. Бөһруз онларын бу сәләвһлүјүнә күлүб, хијабанла театра кәлди. Агры

дагыны ишләмәјә башлады. Беләликлә, бир ајдан чох кәлиб кетди, боәзн күн чыхандан батанадөк, фәсилә вермәдән, ач-сусуз, арам-сыз ишләди, јорулмаг нә олдуғуну билмәди. Бүтүн дивар боју көјүн, булудларын гучагында нәһәнк, әзәмәтли Агры дагы чанланды. Биһашин о бирн диварындан баханда, сәнки дивар јох, Агры дагынын өзү көрүнүрдү: көјлә, булудла бирликдә! Бөһруз бу иши баша вура-вура Әлигулу Гәмкүсары дүшүнүрдү. Билирди ки, Әлигулу бу шәкли көрәндә ушаг кими севинчәкдилр. Анчаг Тифлисдән онун гајыттамасы Бөһруза гәрибә вә алашылмаз кәлирди. Демәк олар ки, јолуну һәр күн көзләјирди. Һатта бу һикаранчылыгы һагында атасы Ширәлибәјә данышмышыды.

Бир күн јенә театрдан жоргун чыханда, хијабанын бир кәнарында, агача сөјкәниб дајанмыш, јашмаг тутмуш, башында ағ чалма гачгын бир гыз көрдү. Бөһруз ајар сахлады. Чалма гызын алыны өртмүшдү, алтындан гара көзләри парылдајырды. Бөһруз онун көзләринә чох баха билмәди, сорушду:

— Нардан кәлмисән?

Суал чавабсыз галды. Гыз үзүнү јан тәрәфә чевирди, ја горхур, ја да ондан шүбһәләнирди.

— Дејсән, мәнә инанмырсән?

Гыз инди она тәрәф чеврилиб чалма алтындан парылдајан гара көзләрини көзләринә дикид:

— Мәндән нә истәјирсән?

— һеч нә... рәссамам, шәкил чөкән... Сәни нечә баша салым, разы олсан, шәклини чөкәрәм...

— Нијә?!

— Мәнә ләзимдыр.

Гыз һеч нә баша дүшмәдији үчүн бир мүддәт сууб динмәди, сонра горха-горха сорушду:

— Мәнә јемәк верәрсән?

Бөһрузун она елә јазыгы кәлди ки, имканы олсајды, елә бурда, бу саат она јемәк верәрди. Ани сукутдан сонра дилләнди:

— Горхма, һәр шәј олачак... узгадан кәлмисән?!

— Кәндән, дәг кәндиндән...

— Шәһәрдә кимин вар?!

— һеч кимин.

— Бәс нә едәчәксән?!

— Билмирәм.

— Онда кедәк мәшимлә.

— Һара?!

— Бизә, евә... Анам вар, бачым, гардашым...

— Ахы ачам...

— Кедәк, јемәк дә верәрләр, һәр шәј, кәл далаычма...

Гызын јеримәјә һалы јох иди, аста-аста Бөһрузун архасынча кәлирди. Бәәзн дајаныб әли илә башыны тутурду. Иәјәтә кирәндә,

Бәһруз оңу Ширин ханыма, Нүрнисәя таңшырды. Елө бу вахт гызын рәнки агарды, тиртап јерә сәрилди. Ширин ханым јүјүрүб оңу галдырды:

— Јазыг гыз,—деди,—ај Нүрнисә, тез су кәтир, тез, тез... Горхма, Бәһруз, јәгин ја јорғундур, ја да ачдыр, инди кечиб кедөчк, горхма, әзиним...

Бәһруз Нүрнисәдән габы алан кими, дөзмәјиб сују гызын үзүнә өзү члөди, Ширин ханым голларыни овхалады, бир аздан гыз көзләрини аста-аста ачды, илк дөфә Бәһруза бахды. Оңун парлаг гәри көзләри ишыг ичиндә јанырды. Соңра она јемәк вердиләр. Јемәји көзүнә төширди, амма Ширин ханым оңу чох јемәјә гојмады:

— Намысы сәпинди, бала, горхма, һәлә бу шәрбәти ич... Соңра бир аз је, јат... дуруб јенә јејәрсән... Заваллы гызчыгаз!

Гыз јемәкдән соңра тәндирәсәрин бөјрүндәки балача отагда сојунмадан јыхылыб јатды. Сәһәр Бәһрузуи көзләри шәклин чөкмәк үчүн гызы өз отагына апардан Ширин ханымн јанында дајанан Нүрнисәни јазыг-јазыг бахан көзләри илә гаршылатиди. Нүрнисә үзүнү чевириб, тәндирәсәрә доғру кетди. Нүрнисәни бу һәрәкәтиндән Бәһрузуи үрәјиндә бу дөфә бир сим гырылды, инсаф, мәрһәмәт дүјүгүлары баш галдырды. Отагда исә тахта күрсүнү ханымн бөјрүндә гојуб гачгын гыза тәрәф дөндү:

— Бујур, бурда әјләш!—деди—горхма, јахына кәл!

Гыз дөјүкә-дөјүкә, шүбһәли-шүбһәли галмышды, чүнки Бәһрузуи һә истәдјини һәлә аялаја билмирди, отагдакы чәрчивәләр, кәтанлар, мұхтәлиф шәкилләр, кағыз-кугузалар, молберт, фырча габы, рәнкләр, сыхылыб бир галама олмуш тубикләр.... оңу чашдырмышды.

— Нә олду, јахына кәл, нәдән горхурсан?!

— Ахы... ахы...

— Нә ахы, кәл, бурда әјләш, вәссалам, даһа сәндән һеч нә истәмирәм. Кеч!

Гачгын гыз горха-горха күрсүдә әјләшди, Бәһруз карандаш көтүрүб чөкмәк үчүн она тәрәф бахды, бирдән-бирә чөкә билмәди, чүнки гыз көзәл гыз иди: хусусилә көзләри! Вуну илк дөфәдән көрүб, дүјүмүшдү. Анчаг инди... она әләлхусус көзәл көрүндү. Гызын көзәллијиндә тәбиәтин өзүндән доған сығалланмамыш бир мөләһәт кизләнмишди, көзләрини гаралығындан сүзүлән хош, сәкич бир парылты бу мөләһәти тәзә тәрәвәт верә-верә елә бәл үзә чыхарырды. Бәһруз бу көзләрин сирајәтедичи, нүфүзедичи парылтысындан тәсирләниб сорушду:

— Адын нәдир?!

— Афәр.

— О... нә јахшы аддыр. Ким вериб бу ады сәнә?!

— Атам.

— Дуруп?!

— Јох, беш ил габаг әлүб.

— Афәр, башыны бир азча јухары галдыр, һә, бах белә, азча да јана әј... јахшыдыр, бах беләчә дајан, тарпанма!

Бәһруз оңу чөкә-чөкә сорғу-суала тутду, гыз да башына кәләнләри гырыг-гырыг данышды. Нишанлысы мәрд вә гочаг оғланди. Кәндә оғланын дүшмәнләри чохду. Интигам алмаг үчүн Афәрин бәкарәтини тохунмаг истәјибләр. Оғлан хәбәр тутуб, ики нәфәри өлдүрүб, гаччыб. Гыз да кедиб, башга кәндә јашајуб. Орда да гырын дүшүб. О да башга гачгынлара гошулуб, Нәхчывана кәлиб чыхыб. Јолларда әзпјјәт чәкиб.

Беләликлә, Бәһруз бир нәфәлдән чох Афәрин портретини јаратмаг үчүн чалышды. Сәһәр тездән дуруб фасиләләрлә күн батана гәдәр ишләди. Гыз әввәл рәссамдан горхур, чәкинир, утанырды. Тез-тез галыја бахыр, Бәһруз һансы вәзијјәтдә дајанмасыны јахынлашыб баша саланда һүркүр, көзләри горху, һәјәчан ичиндә бөјүјүрдү. Һәр икиси јоруланда, дәрһал дуруб чөлә-һәјәтә гачырды. Бәһрузу күлмәк тутурду, бәзән гызга ачыјыр, кәдәрләнирди. Афәр кәт-кәдә она өјрәнди, исинишди, инанмага башлады.

Бәһруз әввәл Афәри башмачыг чөкмәк истәди, дил төксә дә, јалварса да, буна һеч чүрә нанл ола билмәди, чалманы башындан ачмады ки, ачмады. Төкчә үзүнү јана чевириб, сачларындан үч назик һөрүк чыхартды, синәсинә салды. Зил гара, узун һөрүкләр ишыг сащырды. Афәрин күллү көнәји, ајағларына гәдәр узанан кен-бол туманы, мәнкуләли мәхмәр архалыгы ичиндә бәлкә дә гејри-ади бир көзәллик кизләнмишди? Үрәјиндә оңу лут чөкмәк арзусу доғду: палтарларыны тамам сојуна, сачларыны ача, чийнләринә төкә, елә о күрсүдәчә әјләшә! Бу арзу дәрһал үрәјиндәчә сөндү, чүнки биһүдә иш иди, сачларыны ачмага разы олмајан бир гыз, оңун гаршысында лут сојунардымы?! Неч вахт! Әтнин ишшә чөксәјдиләр дә! Бәһруз тәшәббүс белә көстәрмәди, һәтта Афәрин бу чөләтнина көрә гүрүр һисси дүјдү.

— Афәр, сәни истәјән олса, әрә кедәрәән?!

— Јох!

— Нијә?

— Нишанлым вар, оңу севирәм, башга һеч кәсә әрә кетмәрәм, һеч кәсә...

— Бәлкә сәни мәчбур етдиләр?!

— Јох, өләрәм, анчаг кетмәрәм.

— Әжәр нишанлыны тапмасан, онда нечә?!

— Тапачағам!

Бәһруз оңун бу ишлығына, бу гәтијјәтнина һејран гала-гала, һәвәс-лә-ләһамла ишләјиб, көзәл бир портрет јаратды. Һәлә һәч заман белә даһили бир ешглә јаныб јахылмамыш, белә јүнкүллүк, хош-луғ, раһатлыг дүјүмамыш, белә асан, белә сүр-әтлә шәкил чөкмә-

мишиди. Она елэ кэлрди ки, портрет тәкчә өзүнүн јох, һансыса сеһрли бир гүвөнни күчү илэ мејдана чыхмышды. Аг чалманын алтынди од сачан гара көзләр, һајатда олдугу кими, долгун, парлаг во чанын алынмышды. Афәр өзү дә јахылашыб, шәклә бахды, күлдү на көздәһини одон сорушду:

— Буну сејләјәчкәси, гардан?

Садаләвһчәсиңә верилән бу суал Бәһрузу сарсытды, доғрудан да, бу әсәри на үчүн, кимин үчүн јаратымышды?! Гәрибәдир, бу барәдә һеч заман дүшүнәмәшиди. Одур ки, суал чавабсыз галды. Бәһруз онда билмирдн ки, көзәл гызын өзү һајатын кирдабларында итәчәк, портрети исе әбди галачагдыр. Газетләрдә, журналларда чап олуначаг, сәркиләрдә көстәриләнәк, иһчәсәнәт музејләриндә, архивләрдә көз бәбәји кими сахланачагдыр. Бәһруз инди булардан бихәбәр иди, суала чаваб вермәк әвәзинә Афәрә бахыб өзү суал верди:

— Хошуна кәлирми?

— Кәлир. Јахшыдыр. Көзләри гәшәнк чәкмиһинииз...

— Сәһин көзләрин даһа гәшәнкдир.

Афәр бу тәрифдән дискидән, керн чәкилиб, башыны ашагы дикди ву сусду. Бәһруз онун тамам чыхыб келдәчәһини билдирди, она көрә мејдини салдыгы, хошладыгы, кизлани-кизлин гәлбиндә көзәрән бир һиссәлә јашадыгы бу гызы севмәк үчүн һазырды. Одур ки, ону бурахмаг истәмир, сахлаја билдәчәһинә бир дамчы үмиди олмаса да, јенә ачыг сөһбәт етмәкдән чәкинмәди:

— Афәр...

— Бәли.

— Сән саһаһ кетмәк истәјирсән?

— Бәли.

— Мәһним бир хәһишим вар...

— Де...

— Бәлкә кетмәјәсән, һәмнишәли галасан...

— Нә үчүн?!—Афәр елә садаләвһчәсиңә сорушду ки, Бәһруз үчүн бөјүк чәтинлик јаратды. Рәссам онун көзләринә бахмаг истәди, јох, мүмкүн дејилди, Афәрин көзләри аһчаг јерә дикхилмишиди. Бирчә дәфә дә олсун, галдырыб Бәһруза тәрәф бахмады. Бәһруз һајачанларына сон гојуб, фикрини ачыг билдирмәк гәраына кәлди:

— Билирсән, Афәр, сән јахшы гыза охшајырсан. Мән дә тәкәм, һеч кимин јоғду, јәһин арвадым!... Әкәр сән галмаг итәсән, о заман бир јердә... баша дүшүрсән?!

Афәрин көзләри һечә одланды:

— Јох, јох,—деди,—һиһанһым вар, ону сеvirәм, ахтармаға, таһмаға келдәчәһәм.

Рәдд чавабы алса да, бу анда, бу вәзијәтдә, Афәр Бәһрузун даһа чох хошуна кәлди, көзләринә бах, шимшәк кими јанан од

һәлә чәкилмәмишиди, әлләринә бах, көјә галдырмыш, јумруғларыны да дүјүнләмишиди, үзүнә бах, гәзәблә, гәтијәтлә долу иди.

— Јахшы, Афәр, һечә итәјирсән, о чүр һәркәт елә, сәнә чәтин олса, гајыда биләрсән.

Бир күн сонра Афәр һајатда онларла көрүшүрдү; Ширни хәһимән әлләриндән, һуриһәһини үзүндән өндү, Бәһрузун гарышында дајаныб баш әјди, ағыздолусу тәшәккүрүнү билдирди нә гаһыја тәрәф кетди. һуриһәһинә дә архасынча. Јемәк долу бағламаны Афәрин әлиһә верди. Афәр дөнүб бир дә онлара бахди, баш әјди. «саг олуи» дејә-дејә галыдан чыхыб кетди. Бәһруз ағыр кәдәр иһиндә иһи отағына кирди, һөрмә креслода әјләһиһ, узун мүддәт дүшүнчәләрә гаһылды.

3

Кечә Нахчываның од иһиндә јанан бир һиссәһиндә күллә, һајкүј, ғышғырыг сәси ағамы көтүрүмүшдү. Бура Хојлу мәнәләһәси иди, ғырығын кедирди, дөјүш кедирди. Гоһнулар арасында, иһи милләт арасында. Јенә фитва өз иһини көрүрдү. Тәкчә сәһәр саһитлик чөкдү. Амма бу саһитликдә дәһшәтди фәрјад варды. Өләң өлүми, чоху гачмыш, евләр хараба галмышды. Бу на мүһибәтдир, аман аллаһ! Евиһдән-еһијиндән, оғағындан дидәркни дүһән иһсанлар, ушағлар, гадылар, гочалар бәс һаны? һардадырлар? Мејһитлори араба-араба дүз гәбиристанлыға даһыјырдылар. Бу арабалары көрәндә Бәһруз чох баха билмәди, ону гәһәр бөгдү, үзүнү чевириб бирбаша театрә кәлди.

Үрәји ағрыјырды, бу ағры илә Ағры дағынын шәклини баша вурмаға галмышды. Пилләкәһи дивара сөјкәјиб јухары һиссәләриндә иһә башлады. Әлигулу Гәмкүсардан һикаран галмышды. Каш кәлә Әлигулу, каш дивардакы Ағры дағыны көрә! Дағын гарлы зирвәһини чәкирди. «Һеч нә галмајыб, бир, иһи, үч күнә гуртара-чағам, гој Әлигулу кәлиб һејрәтдә галсын». Белә фикирләшди вахт, актјорлардан кимсә кәлиб Әлигулу Гәмкүсарын өлдүрүлдү-јүнү хәбәр верди. Бәһрузуну бу хәбәрдән башы кичәлләнди, пилләкәһи гарышыг јерә кәлди, јахшы ки, јүјүрүб пилләкәһи тутдулар. Бәһруз елә билди ки, ону Ағры дағынын зирвәһиндән учурума атдылар. Көзләрини ачды, һәр јери зүлмәт иһиндә көрдү, зүлмәтин иһиндән бир иһиғ парылдады, бөјүдү, «тезликлә гајыдачағам» дејән кур бир сәс далғаланды, сонра иһиғ да, сәс дә гејбә чәкилди. Бу нәдир?! Бәһруз Әлигулу Гәмкүсарын сәһини ајдыпча еһидирди. О ки, узагда дејил, һардаса, бу јахындадыр. Бәһруз јенә көзләрини ачды, бу дәфә өзүнү актјорларын әһатәһиндә көрдү, ајаға галхмаг итәди, бачармады. Гоһларындән тутуб галдыранда, шүбһәли-шүбһәли сорушду:

— Деясан, Әлигулу Гәмкүсарын сәси кәлирди?!

Шаншиг, һейрат ичиндә олан актёрларын бир-биринә бахмасы Бәһрузун нәзәриндән јаһынамады, бирдән Адилан она дикләп, һейрат долу, ириләшән көзләрини, бөйрүнә ғысылып бүзүшән Латифин горхудан агаран сифәтини көрдү. Шууру өзүнә җаһытды. Пиләкәкәнин башында оларкәни ешитидиҗи хәбәр илдирым кими бейиндә нарылдады. Јенә көзләри гаралды, амма бу дәфә бөјүк чәтинликлә өзүнү әлә алды.

Евә коләндә бүтүн бәдәни од тутуб јаһырды. Ширәлибәј бир һәким кими сон вахтлар Нахчыванда иҗфуз газанмыш Әли Мирзә Аббасову кәтирди. Онуң муәлихәси хейрән нәтичә верәндә, Ширин ханым севинә-севинә «балам, бу һәкимни нә сајалы ајагы вар» дејә агыз долусу тәрифләди. Бәһруз он күндән сонра хейл јахшылашды. Бу мүддәт әриндә она һүрнисә хидмәт етди, бир дәгигә дә олесун, јанындан узага кетмәди, һәр арузуну јеринә јетириб гул-луғунда дајады. О, һәр дәфә көзүнү ачанда, бөјрүндә һазыр олан һүрнисәни көрүрдү. һүрнисә чај верир, јемәк кәтирир, сакитлик јаратир, балача гардашы Рүстәми ичәри бурахмыр, бәзән кағыз, гәләми кизилчә дөшәјини бөјрүнә гојурду. Бәһруз бунилары көрәндә көврәлди, һүрнисәни һәр һәрәкәтини иләјәјир, кәзалты бахыр, фикирләширди. Ысс едирди ки, вахтилә гәлбиндәки мәрһәмәт дүјгүсуну инди шәфғәт дүјгүсу әвәз етмишир. һәм дә һүрнисә агылды, ишкүзар ғыздыр. Назлы кими ғышәк олмаса да, кифир дә дејилдир, јарашығлыдыр, мәләһәтлидир. Урајинә дамчы-дамчы сүзләп ести бир дүјгү әксилмир, әксинә күн-күндән артыр, бөјүјүрдү.

Әлигулу Гәмкүсарын өлүмү Ширәлибәјә даһа күчлү тәсир етмишиди, зарафәт дејил, нечә илиң јахын, мәһрибан досту бирдән-бирә һәјәтдән көчүмшүдү. һадисәнин нечә баш вердијини дәгиг билмәсә дә, ешитидиҗини ғырыг-ғырыг Бәһруза данышмышды. һәмни күн, јәһи мартын он дөрдүндә сәһәр Әлигулуни «Ал байраг» гәзитиндә ше’ри чыхмышды. «Ишкилтәрә» адланан бу ше’р бүтүн Тифлисдә сәс-күјә сәбәб олду. Шаир һара кедирдисә, һамы мә’на илә сүзүб, мухтәлиф фикирләрлә, «шир урајиң јемисән», «чәсарәт бах!» «горхмәз адамсан, Әлигулу!» кими сөзләрлә ону табрик едир, фәхрлә чийинә әл вурәналар да тапыларды. Кефи көк олан Әлигулу Гәмкүсар ахшамтәрәфин өзүнү Шејтанбазардаки «Роза» ресторанына салды. Бура онун севимли јерләриндән бири иди вә Бәһруз бу ресторанда, Тифлисдән ајрылдыгы күнүн әрәфәсиндә бир јердә кеңдикләри күнү кәдәрлә хатырлады. О заман Әлигулуни дедиҗи сөзләр дә јадында иди, јенә театрдан данышырды. Бу ресторанда һәмни ахшам достлары илә мөһкәм ичди. Евә дә кетмәк истәмирди. Нәһәјәт, рестораны чох кеч тәрк етди. Евләринә јахынлашанда, гапынын јанындача, архадан күллә илә вурдулар.

Ширәлибәј даһа һеч нә билмирди, ким нә нә үчүн вурмушду, мә’лум дејилди.

Бәһрузу јандыран о иди ки, Нахчыван театрынын бир дирәји учмушду. Әлигулу Гәмкүсарсыз театр санки жох иди, гуруча бинадан, даш-дивардан, тавандан башга бир шеј дејилди. Чүнки ону чагландыран, һәрәкәтә кәтирән, бүтүн Нахчыванын дөјүниң үрәјинә чевирән бир адам даһа һәјәтдә жох иди, буна көрә театр сусуз дәјирман кими галмышды.

4

Бәһрузун варлыгында һәмнишә бир кәдәр јаһајырды, бу кәдәрә елә өјрәшмишди, јәгип ки, онсуз ишләјә, фикирләнә, дүшүнә билмәзди. Бу, ади, бош, мә’насыз дејилди, әтраф мүһитдән, көрдүјү дүңјадан, инасанлардан, өзүнүн һәјәтлә тәмасындан доған, көјдән, јердән сүзүлән, гејбдән кәлән бир кәдәр иди, тәкчә варлыгынын дәриңлијиндә галмырды, чох заман заһириндә—ири, дәјирма, гарајансы сифәтиндә дә уәз чыхырды.

Күнләр кечдикчә, Бәһруз даһа да јахшылашырды. Ајаг үстә дуруб кәзир, пәнчәрәдән бахыр, ишләрини көздән кечирир, јорулу тәздән јатағына узанырды.

Чәкмәк истәјирди, үрәјиндә һәвәс варды. Әлигулу Гәмкүсарла әләгәдәр фикирләр, дүшүнчәләр ону јормушду, јенә булардан узағлаша билмирди.

Һүрнисә һәмнишәки кими, отағын о тәрәфиндә, гапынын јанында, халынын үстүндә әлләшмишиди. Бәһруз кағыз, гәләм көтүрүб өзүндә хәбәрсыз ону чәкмәјә башлады.

Бир шеј чыхмады, дарыхыб јенә ајага дурду, пәнчәрәјә јахынлашды. Палчығлы күчәдән тәләсә-тәләсә адамлар кечир, туттун һавада јагыш дамлалары агарыр, јахын евләр, һәјәтләр бу туттунлуғ ичиндә итиб батырды. Бирдән... күчәнин о бири торпаг һасарынын бөјрү илә јаваш-јаваш прәлиләјән бир ғыз көрдү. Узагдан ону таныја билмәди, чүнки Нарынч кими кејинмиш, башына шләпа гојмушду. Бәһрузу мараг бүрдүдү, ғыз башына галдырыб пәнчәрәјә бахыб күлдү, сонра о, торпаг һасардан араланыб, пәнчәрәјә доғру кәлди. Бәһруз инди ону таныды, Афәр иди, кејини дәјнисә дә, көзәллији дәјнисәмәји Афәр! һәлә көзләри, елә бил ки, әввәл-киндән ишығлы, әввәл-киндән гәшәк олмушду. Бу заман јағыш кәсди, гаты бир думан ахмаға башлады. Афәр не пәнчәрәнин гаршысында дајаһыб Бәһрузун көзләринә бахыб күлүмсүндү. Нә неә деди, Бәһруз һеч нә ешидә билмәди, мә’насыны аңлады. Аңлады ки, Афәр җаһыдә көлмишир, өзү дә һәмшәһлик! Сүр’әтлә ахан думан күчәни бүрүјүб пәнчәрәјә, Афәра доғру сүрүндү. Ғыз бу думан ичиндә итмәди, санки думан онун көзәллијини артырмаг үчүн кәлди.

— Бу сөнсөн, АФөр?!
 — Мәнәм, Бәһруз!
 — Нә әчәб гајытмысан?!
 — Сөнә көрә.
 — Доғрудан?
 — Доғрудан. Көрмүрсән мәнн?
 — Онда нијә күчәдә дајанмысан, кеч ичәри.
 — Тәләсмә, Бәһруз.
 — Нишанлыны тапдын?
 — Јох!
 — Үмид дә јохлур?
 — Јох!
 — Бәлкә сағдыр?!
 — Јох, сағ дејил, јалаи, доғру ешитдим ки, өлдүрүбләр. Мәнсә
 буна инанмырам, инанмырам! Јенә ахтарачағам!
 — Бәс онда нијә јаньма кәлмисән?!
 — Чох фикирләшдим, көрдүм ки, һамыдан јахшы сөнсән, он
 көрә јанына гајытдым.
 — Һәмнишә галмағ үчүн кәлмисән?!
 — Һәмнишә јох...

Бу һәдир? Думан чәкилир, өзү илә бәрәбәр гызы да апарыб
 кедирди. АФөр әлләрини ачыб Бәһруза доғру чан атырдыса дә,
 гүввәси чатымыр, кедир, узаглашыр, јаваш-јаваш думанла бирлик-
 дә гејбә чәкилирди.

Бәһруз өзүнү сахлаја билмәјиб «АФөр» дејә бәркдән гышгыр-
 ды, өз сөсиндән диқсиниб, бу дәрин, күчлү хәјалатдан ајрылды,
 бирдән-бирә өзүнә кәлмәди, чүнки бу хәјал онун үчүн һәгһәтә јә-
 хын иди. Керијә чевриләидә Һүрнисәнни архасында мәзлум-мәз-
 лум дајандығыны көрдү.

— Бәһруз дадаш, горхма, кеч јеринә, узан...

Бәһруз јатаға кирәндә һисс етди ки, барк јорулуб, тәр басыб,
 ајағларында, голларында тагәт јохлур. Ону дәрһал јуху апарды.
 Ојалаида көрдү ки, Һүрнисә јенә әввәлки јериндәдир. Қағыз, гәләм
 көтүрүб, чәкмәјә башлады. Халынын үстүндәки назик дөшәкчәдә
 јун чораб кејдији ајағларыны узадыб әйләмиш гызын башына
 өртдүјү күллү кәлағайысынын учлары сінәсиндән салланырды.
 Онун кәлағайы илә дурушунда, нәсә тикдији үчүн башыны әмјәјин-
 дә, үзүңүн бу кәлағайы ичиндә итмәјиндә садә бир көзәллик вар-
 ды. Кәлағайыны да, учларыны да, онун јун чораблы ајағларыны да
 чәкди, бирдән сәсләнди:

— Кәлағайыны ач башындан.
 — Нијә, Бәһруз дадаш?!
 — Чәкмәк истајирәм.
 — Ача билмәрәм.
 — Һүрнисә, хәһиш едирәм, ач...

— Јох, јох...

— Бу ки, чәтин иш дејил, ач! Ат бир кәнара. Ахы о кәлағайыны
 евдә нијә өртүрсән?! Тез елә, ач! Јохса өзүм кәлиб ачарам!

— Олмаз, Бәһруз дадаш.

— Нијә олмур, ач!

Бәһруз һирслә јатагындан галхыб, Һүрнисәјә јахынлашанда,
 гыз димдик ајаға галхды, горха-горха кери чәкилиб, дивара сөј-
 кәнди:

— Кечин јеринизә, Бәһруз дадаш, јалварырам, кечин...

— Өзүн ачарсан?!
 — Јахшы, јахшы... Кечин...

Бәһруз гајытды, Һүрнисә кәлағайыны ачанда, гангара, јоғун,
 гәшәик һөрүкләри сінәсиндә көрүнои кимпи, Бәһруз Шаһаб мәнәл-
 ләсиндә, Сүддүнәнәнин јахынлығында вахтлә көрдүјү гызы, онун
 ачы тәлејини хатырлады. Бу саңлар Һүрнисәни бирдән-бирә дәјиш-
 ди, елә бил гарајанызлығыны, бурһунун азачыг кобуллуғуну, до-
 дағларынын солғунлуғуну кизләтди, илк кәнчлик тәрәвәти илә
 долу үзүңүн көзәл чәкилләрини үзә чыхартды. Јапағлары нәчә то-
 тут иди вә нәчә гызармышды. Јерә башдығы үчүн јарыөртүлү, ири
 көз гапағларынын көлжәси үзүндә титрәјирди. Бәһруз онун һөрүк-
 ләрини чәкирди. Бәрк јорғунлуг дујуб, јеринә узанды, Һүрнисә дәр-
 һал кәлағайысыны бағлајыб, үстүнә чумду:

— Нә олды, Бәһруз дадаш?!
 — Неч нә... азча јорулдум.
 — Гатыг кәтирим?
 — Кәтир!

Һүрнисәни кедиб кәмәји бир ан чәкди, балача, күллү касада
 гатыгы кәтириб, гашыг-гашыг она вермәјә башлады. Бәһруз аичаг
 гыза бахырды, Һүрнисә буну һисс едиб, јанағлары рәикдән-рәикә
 дүшүр, бүтүн гүввәси илә Бәһрузун көзләринә бахмамаға чалы-
 шырды. Бирдән гашыг узатдығы јердә Бәһруз биләјиндән тутды,
 истај-истәмәз она сары бахды, бүтүн варлығы титрәди, көзләри ју-
 мулду. Бәһруз бу фүрәсәтдән истифадә едиб, азачыг галхды, до-
 дағларыны додағларына јахынлашдырды. Гәрибәдир ки, өпмәјә
 чүрәти чатмады, Һүрнисә көзләрини ачыб:

— Ој!—дејә кәнара сычрады, өз әввәлки јеринә кечди.

5

Бәһруз сағалдыгдан сонра, биринчи нөвбәдә, театрын дивары-
 дыки Ағры дағынын шәклини тамам битирди. Сонра Хојду мәнәл-
 ләсиндәки хараба евләри чәкди. «Гачғынлар» силсиләсини давам
 етирмәк иңјәти илә шәһәри кәзди. Көһнә, учуг евләрин диварла-
 рына сөјкәнән, мәсчид әтрафында доланан, базарда һәрләнән, оғур-
 луг едән, күчәләрдә кәзән ушағлары, јенијетмәләри, гызлары, го-

чалары бир-бир көздөн кечирди. Кээ-кээ эн бөжүк арзусуну—Нахчыван чапары наггындакы эсерини чөкиб баша вурмаг үчүн фикирлөшди.

Женә үрәјинә кәдәр долду; һәмнша гәлбиндә јашајан кәдәрнин үстүнә тәзә-тәзә һиссләр әләвә олундуғундан јандыран, титрәдән, көврәлдән бир кәдәрә чеврилди. Падаһалыг бағна чатмамыш керн гартыды, мәсчидин јанындан өтүб Хожлу мөһәлләсинә тәрәф кетди. Бу тәрәфләрдә чыр-чындыр ичиндә бир оглан көрмүшдү, ону ахтарыб тапды, јанына чағырды. Башындакы папағын үстүндән ағ чиркли јайлыгга богазына кими багламыш бу ајағјалын огланын үзүндә һејрәт, горху ифадәси доғду, јериндән тарпанмади. Бәһруз өзү јахынлашыб, мәгәсдини билдириб фырча гутусуну ачды, гағлама стулуну дүзәлдиб сулу боја илә ишләмәјә башлады.

— Адын нәдир, оглан?!

— Гәдир.

— Нә етмәк истәјирсән?

— Иш тапмағ...

— Нә бачарырсан?!

— Чобанчылығ...

— Неч кәсин јохдур?

— Бачым вар, ахтарырам, тапа билмирәм. Өлүб, галыб, никарашам.

— Нечә гыздыр?!

— Мәндән балачадыр, гәшәнк, дәјирми сифәти вар, сачларындан назик һөрүкләр дүзәлтмәји севир. Башына гырмызы јайлыг бағлајыб. Ады Рејһандыр.

— Сөз верирәм, әкәр мәнә раст кәлсә, мүтлөг јанына кәтирәрәм.

Бәһруз Гәдирлә үч күн далбадал көрүшдү, ону хараба, учуг евләрин јанында чәкди. Гәдир торба кими салланан чырыг, јамаглы шалварына ујғун кәлән бир көјнәк, онун үстүндән гырмызы рәнкли башга бир көјнәк кејмишди. Гырмызы көјнәјинин этәкләри чырыг-чырыг иди. Бу вахт башга гачгын бир оглан јахынлашыб јанында дајанды. Ај аман, нә күндә иди! Она баханда Гәдир бәј баласына охшајырды. Бәһрузун үрәји женә сыхылды, даһа она баха билмәди. Гәдирин портретини битирдијиндән доған севинчинә көлкә салды. Бәһруз чибиндән бир манат пул чыхарыб Гәдирә верәндә онун көзләри ишыланды, пулу демәк олар ки, көјдә «гапды» нә базара тәрәф гачды. О бири оглан да далынча кетмәк истәјирдин ки, Бәһруз јолундан сахлады:

— Дајан, а бала, кал о дашларың үстүнә чых!

— Мәнә дә пул верәрсән?!—јазыг-јазыг дилләнди,—ачам е... Сәһәрдән ачам.

— Јахшы, верәрәм.

Оглан башыны гырмызы јайлыгга багламышды, көһнә, әзик-

үзүк, чырыг пенчәјинин бир тәрәфин олмадығындан бир голу чылпаг галмыш, ири, чиркли гарны габага чыхмышды. Ајаг үстә дајанмыш сәјидә бәнзәјирди. Рәнки-руһу солмушдү. Учуг диварын дашлары үстүнә галхмаға огланын күчү чатмады, һыгганыб, төјшүјүб јазыг-јазыг бахды, дашлара сөјкөниб галды. Бәһруз ики күн далбадал ону чәкди. Демәк олар ки, гуртарды, анчаг һәлә женә ишләмәк истәди, олар ки, үчүнчү күн дә көрүшмәји гәрәра алды.

Бәһруз үчүнчү күн кәләндә ону көрә билмәди, сораглашды, ахтарды. Гәдирә раст кәлиб ајаг сахлады. Гәдир тәзә көјнәк кејмишди, әввәлкиләри, көрүнүр, тамам чыхарыб атмышды. Доғру һәрәкат етмишди, ахы көһнә шәјләри әјиндә сахламагын нә мәнәсы варды? Гәдир Бәһрузун суалына мәһфи чаваб версә дә, өтүб кечмәди, етһиәсиз олмалы, азча фикирләшди. Сәһәрдән бәри һәмнин огланын һеч көрүнмәмәси Гәдирин шүбһәләндирди.

Гәдир көзләнилмәдән учуг евләрә доғру гачды. Бәһруз да онун далынча кетди. Евләрин төкүлән диварлары арасына кирән Гәдир ора-бура вурнухду, сәсләди, чағырды, бирдән өзү дә итди. Сәс-сәмир кәсилди. Бәһруз о јан, бу јана бахды, шүбһәләнди, истәди ки, Гәдирин сәсләјә. Бу вахт түкүрәдичи гышгарыг ешинди јериндә доңду. Бәһруз Гәдирин һансы тәрәфдә олдуғуну тәјин етмәкдә чәтиһлик чәкди, учуг диварын арасына кириб, јаваш-јаваш ирәйләди. Бир аз сонра ону јарыөртүлү бир отагын күңчүндә дајанан көрүб јахынлашды:

— Нә олүб, Гәдир?!

Гәдир һөнкүр-һөнкүр аглајырды. Әли илә учулүб төкүлмүш гагалаг-галаг дашлардан бир аз аралыда, от-әләф үстүнә узанмыш оглан көстәрди. Бәһруз дик атылды, рәнки ағарды. Оглан нечә јатмышса, сәһәр галхмаммыш, еләчә һәмншәлик јериндә галмышды. Бу дәһшәтли сәһнәдән Бәһруз өзүнә күчлә кәлди, Гәдирин голундан тутуб бу харабалыглардан узаға апарды. Огланын көз јашлары кәсилмәди. Бәһруз ону сәкит етмәјә чалышса да, мүмкүн олмады ки, олмады. О гачгын огланын өлүмүндән даһа чоғ Гәдирин белә дәрди-дәрди ағламагын Бәһрузун бүтүн варлығыны јериндән ојнатды. О күн ишләмәк истәмәди, даһа доғрусу, бачармады, шәһәри башдан-баша әләк-вәләк еләди, һарда гачгын гыз көрдүсә, ону Гәдирин бачысы Рејһана бәнзәтди.

Бирдән јадына душду ки, Әкбәрбәјин евиндәки ијирми ушағын арасында гызлар да вар. О беш-алты гызын ичиндә, дејәсән, Рејһана охшарлығы олан бир гыз да вар. Дејәсән. Бир да көрдү ки, кимкәртәбәли бинанын гаршысындадыр. Она гапыны гуллагчу ачды, таныјыб ичәријә дөвәт едә-едә Әкбәрбәјин евдә олмадығыны сөјләди. Бу вахт Бәһруз нәгмә сәси ешитди, бу нәғмәни чоғ адам охујурду. Мәэттәл галыб, гуллагчуиун үзүнә баханда, гадын күлүмсүндү:

— Зөһрә ханымдыр, — деди, — ушагларга нөгмә өҗрәдир.

Бәһруз ичәриҗә, дөрдкүч дәһлизә кирип, бөҗүк отагын бөҗрүп-дәки жарычыг гапыҗа җахыллашанда, јенә дајанды. Чүнки ушагларын гәрибә тәрзә охудугу нөгмә она елә хош кәлди ки, дилләмәкдән ләззәт алды. Гуллуғчу гәдди мөтбәхнин гапысы агзында дајанып, күлә-күлә һәм дилләјир, һәм да Бәһруза бахырды. Бәһруз гапыдан ичәри бөјланды, халыларын үстүндә дајанан ушаглар кәзләрини Зөһрә ханыма энләјиб, агызларыны гуш агзы кичи ачыр, бөҗүлларыны әјиб тәһбәл-тәһбәл охујурдулар. Дивар тәрәффә ајаглары назик, әјри олан оғлан ичәк һәм хаммадан тәкчә додалларыны тәрпәдирди. Башга бир оғлан исә агзыны бөҗүк ачыр, амма сәси чыхмырды. Зөһрә ханым һирсләнді:

— Дүз охумурсунуз! — деди — бир да тәзәдән башлајым!

Зөһрә ханым архада киминсә олдуғуну һиссә еләјиб, бир анлыг дајанды, керижә чеврилип Бәһруза көрдү:

— О... Бәһруз бәј... — күлүмсүндү, — бујурун ичәри...

— Багышлајым, Зөһрә ханым, мане олдум...

— Хошдур, хошдур, Бәһруз бәј... һансы күләк сизн бизим тәрәфләрә кәтирип чыхарыб?

— Балача, гачгын бир гыз ахтарырам, ады Рејһан... Дедим, бөлкә сизин ушагларын арасында олар?

Бәһруз ушаглары көздән кечирәндә, онларын дурушундакы мүти, јазыг, бөјнүбүкүк, әлиһағында, бир чилини јухарыда, бир кичи ишигаыда, мырыгдишли, агзыачыг, мүркүлү, буңларга бәнзәр вәзијәтләриңдән күлмәји тутса да, өзүпү сахлады. Дәјирмисифәт-ли гызы көрүб наүмид јанына чағырды. Гыз горхуб керн чәкилди, калмәк истәмәди. Заваллы! Бәһруз ону бир да сәсләјиб чағыранда, агламага башлады, елә билди ки, апармага кәлибләр. Зөһрә ханым ирәли јеријиб ону бағрына басып көз јашларыны силә-силә:

— Нијә аглајырсан? — сорушду, — јахшы әмидир о...

— Мән... мән кетмәк истәмйрәм...

— Горхма, гызым, сәни апаран јохдур.

— Адын нәдир? — Бәһруз сорушду.

— Әмиси, онун ады Рејһан дејил... — дејә Зөһрә ханым бајагдан

горху ичиндә бахан балача гызын башыны сығаллајыб Бәһрузуң јанына гәјитды. — Ахтардығыңыз бизим ушагларын арасында јохдур, Бәһрузбәј!

— Көрүрәм јохдур, багышлајым, Зөһрә ханым, һәләлик. Әкбәр-бәја салам сәләјим.

Кор-пенман гәјитдан Бәһруз јорғун олдуғуну дујуб, ордан бир-баш сәз кәлди, јеринә кирән кими јатды.

Гачгынлар хәјалиңдән чыхмырды.

Шәһәрә ермини генералы Андронкинн дәһшәтли һүчумларыңдан, вәһшилликләринидән јана-јана данышырдылар. Түркијәдә хәјә-нәт үстүндә бир гулагы кәслимши Андроник әтрафына бөҗүк го-шун јыгмышды. Мәсәди бүтүн әзәрбајҗанлылары гылымчдан кечирмәк, Нахчываны, Гарабагы зәбт етмәк иди. Ошун бирну Нахчы-ванда мөһкәм әзилди, одур ки, јухарыларга, Гарабага тәрәф һәрә-кәт етди. Габағына чыхан бүтүн Әзәрбајҗан кәдләрини лағдыр, јерлә-јексан едир, чамаат исә чаныны гуртарыб гачырды. Силәһ-сыз, фағыр, торпаг адамы олан сәдә инсанлар евис-зешиксиз гы-лыб һара кәлди баш көтүрүб кедирдиләр.

Онларын чох һиссәси јахын олдуғу үчүн Нахчывана кәлирди. Бәһруз үрәји агрыја-агрыја онлары чәкир, чәкирди...

Мәсәдидән аралыда, балача, дәјирми багын хижәбанында бир дәстә алам дајанмышды. Орталыгда он, он ики јашында, башына арагчын гојмуш бир гыз мәзәли һәрәкәтләрә рәгс едирди. Араг-чынын һәр тәрәфиндән пуллар саланырды. Гыз елә ојнајырды ки, пуллар буна үјгүн кәлән аһанкәлә чинкилдәјирди. Өзүңдән балача, једди-сәккиз јашлы бир оғлан исә дәф чалырды. Башындакы дәјир-ми папаг ири олдуғундан ону күлүнч кәстәрирди, дәфи шөвлә вур-дугча, нечә-едирдисә, папаг башында галхыб-дүшүрдү.

Бәһруз онлара бахырды. Чилинә бир әл тохунду. Керижә дәнән-дә гаршысында таныш сифәтли бир адам көрдү.

— Сизә нә ләзымдыр?

— Кенә монн танымадын, ејби јох, Бәһрузбәј, мән Чәфәрғулу ханын көмәкчисијәм.

— А!.. Бујурун... — Бәһруз ону — Нахчыванда сәркидә, Тифлисдә исә пансионаты бабағында вә вағзалларда көрдүјү дазбаш ала-мы инди таныја билди. — Мәнә анд гуллуғунуз?

— Чәфәрғулу хан сизн көрмәк истәјир...

— Чох шадам, нә вахт тәшриф бујурум?

— Нә вахт истәсэниз...

Чәфәрғулу хан ону сојут гаршылады, елә бил јәјдә, сәркијә кәләндә көрдүјү адам дејилди, ағ көјнәјин әвәзиндә инди әјниндә јашыл ипәкдән көјнәк, көјнәјин үстүндән гојун дәрисидән чүббә кејмиш, чүббәнин јунлары елә бил ону һаваја галдырачагды. Бәһ-рузу алтадан-јухары сүзүб бирбаша мәтләбә кечди:

— Тәвәгге едирәм ки, гызымын шәклини чәкәсэн...

— Баш үстә, хан! Нә вахт бујурусунуз?

— һазырсанса, елә инди...

— һазырам.

Бир аздан нөкәрин мүшәјнәти илә Бәһруз узун дәһлиздән ке-

чиб, башдан-баша халыларла дөшөнмиш кениш бир отага дахил олду. Отагып бир янында дөмир чарпая, бир янында беш-алты көзлү комод, комодун јухары һиссәсиндә, диварда, әтрафы нахшы күзлү чарпаянын үстүндә иеә халы, халынын үстүндә Бәһрузун һачә дағ шәкли варды. Өз әсәрини белә бир отагда көрән Бәһруза санки дүнјаны вердиләр. Булу она Тифлисдә Нарынч дејәндә, әһәмијјәт вермәмишди, амма инди көзләри илә көрөндә тамам башга тәбир дүјдү, сенинги дивара бахды, олдуғундан иккигә күчлү вә фусункар бир әсәр киши көрүндү. Бу вахт гулугчу илә бирликдә Нарынч ичәри кирди вә дүз Бәһрузун үстүнә кәлди. Јенә каһ кичилән, итән, каһ чыхан, бөјүјән халы илә бирликдә гошәнк үзү ишыг сачды.

- Бәһруз, хош көрдүк.—дејә әлини узатды,—печәсэн, Бәһруз?!
— Сағ ол, Нарынч, пие дејиләм.
— Сән мәни елә инди чәкмәк истәјирсән?!
— Елә инди!
— Гој онда кәлин киши бәзәним, сонра. Бир аз көзләјә биләрсән?
— Әлбатта!

Бир аздан гајыдан Нарынч танынмаз олмушду. Бу нәдир, илә нәдир, мөләкдир, мөчүзәдир, јохса сәһри гүвәдән јаранмыш көзәлләр көзәли?! Бәһруз гејри-ади көзәллијин өнүндә титрәди, она пәлчәрә тәрәфдә әлөшмәји мәсләһәт көрүб, рәик гутусуну ачды. Гулугчу да Нарынчын јанында, комода сөјкәниб дајанды. Бәһруз бир дә диггәтлә Нарынча бахды. Чиг гумашындан олан зәриф көј-пәјини үстүндән тәпгәзә архалыг кејмишди. Архалыгын әтәкләри, јанлары монкуләли иди, гызылы сапларла тохунмушду. Бөјундән әүмүрд мунчуғлу, гызыл пулуу силсилә салланырды. Шәфәг сачан боғазалты иеә ону агпагга бөјуну тамам тутмушду. Һәлә сырғалары! Һәлә нахшылы, зәрли арағчыны. Бу көзәл бәзәкләрин ичиндә иеә ишыг сачан гәшәнк үзүнү көзәллији дага габарыг үзә чыхарды. Бәһруз чәкмәјә башлајанда, Нарынч сорушду:

- Тифлисдә сонра јаньма кәлмәдини?!
— Бир дәфә кәлдим.
— Нә вахт?!—Нарынч сәдәләвһчәсинә һејрәтләнди,—һеч јады-ма кәлмир.
— Чүнки сәни көрә билмәдим.
— Нијә?!
— Чүнки пансионатын гаршысында бир киши—даһа доғрусу атанызын көмәкчиси мәнә хәбәрдарлыг етди ки, бир даһа бу әтрафда фырланмајым.

— Сән дә горхдун, фырланмадын?!
— Јох...
— Ой... һәр адамын сөзү илә дуруб-отурмағ... һәлә она дөнә-дөнә тапшармышам ки, мәним ишләримә бурнуну сохмасын. Сәнинлә Михајловски хәстәханасына кетмәјими дә атама чатдырыб.

— Һардан билиб ки?!
— Ону билмәдији шәјә гурд дүшәр. Онда иши-пешәси нә иди, мәни күдмәк... бирчә сәнин јанына кәлмәјимдән хәбәр тутта билмәјиб.

— Нә әчәб?!
— Аллаһ билир, һараларда вејилләнирди. Бәзән атамә да баша дүшә билмирәм. Өз атамә. Аз галыр мәни гуш киши гәфәсдә сахласын. Дејирәм ки, ата, ичәзә вер, һөјәтдән бажыра чыхым, һеч јерә гојмур, үстүмә гышгырыр. Шәклими чәкмәк үчүн сәни чагырмағ истәмирдим. Јалварыб јохармышам. Ахыр ки, биртәһәр ишә-сапа јатыб. Мән сәни тез-тез јад едирдим. Инан, оғлан олсајым, евиниздә әл көрдәним.

- Мән шад олардым, Нарынч.
— Бизим иејләјим ки... бизим гәрибә гајда-гауналарымыз чох шәјә мане олур... Кәлә билмәмишәм. Бир шәји сәндән кизләтмә-јәчәјәм. Сәни көрмәк истәјирдим. Чох... Бәс сән?!
— Мән дә...
— Һеч инана билмирәм, Бәһруз?!
— Нијә инанмырсан ки?!
— Көрмәк истәсәјдин, кәләрдин.
— Бир нечә дәфә кәлмишәм бура, һасара гәдәр, дајаныб һасарын јанындан бахмышам.
— Мәнә көрә кәлмисэн?

— Сәндән башга бурда һеч киши танымырам.
— Чох сағ ол, Бәһруз! Һасара гәдәр кәлмисэнә, демәк мәни көрмәк истәмирсән! Бир суалым да вар: нә үчүн?!
— Билмирәм, амма көрмәк истәмишәм.
Нарынч гәһгәһә чәкди.

— Мән изаһ едә биләрәм. Сәнин көзәл сәнәтин вар, Бәһруз. Бу сәнәтин көрә мән бәзән гитбә едирәм. Ахы сәнәткарлары һамы севир, еләчә дә мән...

Нарынч нәдәнсә кәдәрләнди, башыны ашағы дикиб сусду. Бәһруз инди өзүнү сәрбәст дүјүб, сүрәтлә чәкир, ону бу вәзијәтдәки дурушуну— бу дурушдакы көзәллији вермәјә чалышырды. Тәбәс-сүмү итдији үчүн үзүнүн ишыгы азалмышды. Көз гапағлары ашағы енишди. Гызыллар, парылтылар ичиндә зәриф, кәдәрли, дүшүнчәли бу гыз даһа фусункар олмушду. Бәһруз гагчылары хатырлады, онларла Нарынч арасындакы дәрин учуруму көрдү, нәдәнсә хәјалында каһ һүрнисә, каһ Тифлисдәки Михајловски хәстәханасында раст кәлији Пакизә чапланды вә бирдән һиссә етди ки, Нарынч үчүн бу бәзәкләр, парылтылар јохдур, буларла јашамыр, үрәјиндә тамам башга дүјүғлар вардыр. Бир дә көрдү ки, Нарынч вәзијәтини дәјишмәдән һазин-һазин шәһ охумага башлады. Сонра сусду, еләчә фикир вә хәјал ичиндә галды. Бирдән-бирә Бәһруз ону сиргаларсыз, боғазалтысыз, силсиләсиз тәсәввүруна

кәтирдн, буларсыз да Нарынч гәшәнк иди. Гызын белә фикрә, хә-
јалә кетмәси рәссамын сурәтлә вә инамлә ишләмәснә көмәк етди.

Евә кәләндә бәрк јорғун олдуғуну дүјүб, хәлинын үстүнә сәри-
лдн, мүтәккәјә сөјкәниб кәләр гарышыг бир сепиңчлә дүшүнмәјә
башлады. Дил-дил өтәи Ширин ханым јемәк кәтирдн, Бәһруз јемә-
јә көзүнү учујла да бахмады. Нә јемәк?! Өз-өзүнә мәртәл галды.
Бир дамчы да олсун јемәк истәмнрдн. Санки дүнијаны јемишди.
Һансы тәрәфә чеврилдирднса, тәкчә Нарынчы көрүрдү: бәр-бәзәк-
сыз, гызылсыз, парылтысыз, садә, күләш, мейрибан Нарынчы.
Һисс едирди ки, она ганы гајнајыр, бир чынгаја, бир кәлмәјә
бәндир, дәрһал алыша биләр, јана биләр. Бирдән Һүрнисә јадына
дүшдү, ахы јемәји һәмишә Һүрнисә кәтирнрдн, бәс һаны, һарда-
дыр?! Гәрибәдир, сон вахтлар бу јазыг, фагыр гыза үрәјиндә дүјдү-
ғу истәлик бирчә анда јох олмушду. Һүрнисәни севмәк истәјирди,
сөвә билмирди. Нарынчы исә севмәк һагғында дүшүнмүрдү, амма
севмәјә һазыр иди. Севсәјди дә бунун нә мәһнасы?! Неч Чәфәргүлу
хан она—касыб бир рәссамә доғма гызыны верәрдинми?! Белә зид-
дијәтләрлә, гәрибәликләрлә, тәреликләрлә долу һәјәтн чәрчивә-
синдән дә чыхмаг мүмкүн дејил.

Ширин ханым јенидән отага кирәндә һај-күј салды:

— Бу һәдир, көзүм-чаным, јемәјә әл дә аурмамсан, нә олуб,
јохса хәстәсән?! Је, гурбанн олум је, дәрдин-азарын мәнә кәлсин,
өзүнү үзмә, јемәјинә фикир вер...

— Һүрнисә һаны?!
— Бир аз нахошлајыб. Өз евиндәди.

Бәһруз көнүлсүз чәрәк јејиб, Ширин ханым кетдикдән сонра
астаха отагдан чыхды, Һүрнисәкилин һәјәтинә кириб, торпаг дөшә-
мәли ејванә кечди, гапыны дөјдү, ичоридән сәс ешидиб ачыб кирди.
Һүрнисә јорған-дөшәкәлә јәтырды. Бәһрузу көрүб көзләри бө-
јүдү:

— Бәһруз дадаш!—дејә јорғанла бирликдә ајага галхды,—нә
зәһмәт чәкмисиниз?! Кедн, паллаб-биллаһ һеч нә јохдур, бир аз
башым агрыјыр, кечиб кедәчәк. Хәһиш едирәм, кедн...

— Кәлдим ки, билим нечәсән?!
— Јахшыјам!

Бәһруз она кош сөзләр демәк истәди, бачармады, билди ки,
чымыб кетмәсә, Һүрнисә јериндә узаныб јатмајачагдыр. Одур ки,
башынн ашагы диккиб көзәлти она баха-баха отагы тәрк етди.

7

Бәһруз һәр күн Чәфәргүлу, ханын евинә кедир, Нарынчын пор-
третн үзәриндә ишләјирди.

Бу имарәтдә ону Нарынчдан башга һеч нә марагландырмырды.

Һәттә һәр дәрә мугәввә кими лал-динмәз отагда нәзәрәтчи кими
дајанан гуллугчуну белә көрмүрдү.

Бәһруза елә колларн ки, отагда бир Нарынчдыр, бир дә өзү.
Даһа һеч ким. Белә дүшүнмәк она сепиңч кәтирнрди.

Чох замап сусурду. Нарынч өзү ону сөһбәтә тутурду:

— Тәзә нә чәкирсән, Бәһруз?!
— Нахчыван чапарыны...

— Бу, һардан ағлына кәлиб?!
— Ушаглыгдан. Әлихан мәсчидиннн јанында көрүшүәм, ат үс-
түндә, гылыңыла... О вахтдан јалымдан чыхмыр.

— Мән јахшы бир чапар таныјырам, ады Мәчиддир.
— Елә ону чәкирәм.
— Бәс сән һардан ону таныјырсән?!
— О вахт көрдүјүм чапар елә Мәчид олуб.

— Әнтигә бығларн вар онун, һәр дәрә көрәндә мәнн күлмәк ту-
тур. Јәгин ки, бығларынн да чәкирсән.
— Онсуз шәклин нә ләззәтн?!
— Бу вахт Чәфәргүлу хан отага кириб, шүбһәли-шүбһәли онлара
бахды, Бәһруза јахынлашыб сәрт сәслә сорушду:

— Нә вахт гуртарырсән?!
— Һәлә билмирәм, хан...

— Нечә билмирсән?!—хан ачығланды,—нечә күндүр кәлиб ке-
дирсән, орталыгда бир шеј јох... Мән һаразыјам, тез еләјин, гурта-
рын...

Нарынч Бәһрузу мүдафијәгә галхды, елә мейрибан бир диллә
Чәфәргүлу ханы елә әлди ки, хан даһа һеч нә дејә билмәди. Пәрт-
лијинн кизләдә-кизләдә, шәклә өтәри нәзәр салыб чыхыб кетди.
Бәһруз исә Нарынчын мүдафијәсиндә бир доғмалыг дүјдү, башынн
галдырыб миннәтдәрлигла Нарынча бахды. Гызын јангалары гы-
зармышды, бу гызарты ичиндә тәкчә хал да јохә чыхмынды.

— Тәләсмә, Бәһруз!—дејә Нарынч өна тәскинлик верди,—тој
портретин јахшы чыхсын.
— Пис чыхмыр...

— Сән атамдан ичнмә, Бәһруз. Бу о дәзбашын ишидир, һәм-
ишә гапыдан бизн күдур. Елә билнр ки, көрмүрәм. Чох ахмаг адам-
дыр, јәгин биздән нәсә чатдырыб атамә. Сөһбәт етдијимизи дејиб,
ја да башга бир шеј... һәм дә атам бизн Макуја көндәрмәк истәјир,
анамы, мәни, бибним... она көрә тәләсир...

— Сизн ијә Макуја көндәрир ки?!
— Көрмүрсән, Нахчывандә әләм бир-биринә гарышыб? Неч кәс
баш чыхарда билмир. Инкилисләр, түркләр, алманлар, ермәннләр,
даһа нә билим кимләр, дарашыблар чанымыза... Инди дә америка-
лылар кәлиб. Реј ады бир шәхс. Истамбулдан Хәлил бәј исә күн-
дә биздәдир, атамла мәшвәрәт еләмәкдән јорулмур. Кәлбәли хан
да башынн итириб. Она көрә атам бизн бу одун ичиндән узага

көндөрмөк истөйр. Горхурам ки, елө говга голсуи, һамы бирдә-фәлиқ олсуи!

— Гачгыһлары көрмүсәи?!

— Ешитмишәм. Дашнак Андрионикни ишләридир. Нахчывана бата билмәди. Силәһсыз кәндилләриң үстүнә чумуб, оилары гыһынчдаи кечирир. Вичданы олан адам белә едәрми?! Нахчыван һеч заман белә дәшәтли күнләр көрмәји! Андрионикни әлиндән гачан о фагыр иһсанларын күнаһы нәдир?! Ешитдиңимә көрә Русийда тәзә һөкүмәт гурулуб. Бақыда аләм гарышыб. Јәгин ки, гачгыһларын шәкилләрини чәкирсән?

— Чәкирәм.

— Јахшы ишләр көрүрсән, Бәһрүз! Кәләчәк нәслә, нә галса сәндән галачаг... һәр гачгыһнын шәкли бир иттиһамды! Гој кәләчәк нәсли билсин ки, о алчаг Андрионик нә чүр фачнәләр төрәдиб. Билсин гој, өјрәнсин гој...

Нарынчын јанагларындан гызарты чәкилмишди, хал да астача үзә чыхыб көгтә кими гараларды.

Бәһрүз бир-иһи күн дә кәлиб кетди, үчүнчү күн иһә елә көзләнилмәз һадисә баш верди ки! Гәфләтән Чәфәргулу хан отага кирди, һәҗәчәли иди, үзүнчү гызына тутуб:

— Бу ахшам гонагларымыз вар,— деди,— даһа бу иһи гуртарын, гызым, кејиниб кечинмәлисән. Алана көмәк етмәлисән. Ваһиб, һәр-мәтли гонаглардыр...

Соира Чәфәргулу хан Бәһрүза сары дөндү:

— А бата, һаггын нә гәдәрди?— сорушду вә чибиндән бир дәстә кагыз пул чыхарыб она узатды. Бәһрүз јериндән тәрәнмөдән доңуш кими галмышды, Аста-аста башыны галдырды, аста-аста да ајага галхды. Чәфәргулу хан онун һәрнисиклә пулларты алмаг иһәдјини баша дүшүб, өзүндән разы һалда:

— Көтүр, көтүр,— деди,— һамысылы көтүр!

Јох, дөјсән, бу гарајаныз, чатмагаш, дәјримсифәтли рәссам пулларты көтүрмәк фикриндә дөјилди. Көрәсән, нијә мәнә белә бахыр, санки јалварыр, санки нәсә башга шәј демәк иһәдјир?! Бу нәдир, елә бил пулларты көрмүр. Нә гәрибә адамдыр?! Бирдән Бәһрүз дилләнди:

— Хан, мән шәкли һәлә гуртармамышам.

— Ејби јох, елә белә дә јахшыдыр.

— Ата, атачан...

— Сән сус, данышма, ешидирсән, бизим иһинизә гарышма, отур јериндә, шәкли дә көрүрәм, әмәл-и-башлы јахшы шәкли чыхыб. Даһа нә иһәдјирсән?! Көтүр пулларты!

Бәһрүз Нарынчын таблосуну јердән галдырды, аста-аста гыза јахыллашды, портретин онун ајагларынын јанында гојуб деди:

— Буну сизә һәдјијә верирәм, Нарынч ханым, гој мәндән јадикар галсын!

Соира пулларты әлиндә тутан, һәјрәт иһиндә бахан Чәфәргулу ханын јанындан кечиб, рәик чамаданыны көтүрдү, бир дә оилара тәрәф чеврилди, астача баш әјди вә отагдан чыхды. Чәфәргулу хан гыпгырмызы гызартыб, пәрт һалда әлини јелләди. Бу вахт Нарынч ајагларынын алтындаки шәкли көтүрүб бахды, јериндән гәтијјәтлә сычарыб:

— Бәһрүз!— дөјә бәркәдән ону сәсләди, отагдан чыхыб, рәссамын ардынча гачды.

Чәфәргулу хан һирсләнди, әтли јанаглары гызарды, көзләри одла долду. Комодун бөјүндә гурумуш гуллуғчунун үстүнә гышырды, ону зәрбә итәләди:

— Кет, гызы гәјтар, тез елә, нә дурмусан, тез...

— Бу саат, хан, бу саат...

Һәјәтдә Бәһрүз өз адыны ешидиб ајаг сахлады, аста-аста архаја чевриләндә көрдү ки, шәкли дөшүнә сыхыб дајанмыш Нарынч гарышындадыр. Онун јанаглары јенә гызармыш, тәкчә халы да гәјбә чыкылмишди. Нарынч азча јахнлашыб, көзләрини она дикди, бирдән-бирә динә билмәди, соира пычылыты илә:

— Бәлкә гәјядасан, Бәһрүз!

— Јох, Нарынч, ләзым дөјил.

— Мән иһәмәздим ки, һәр шәј белә олсуи. Багышла, багышла бизи, Бәһрүз! Јәгин ки, атам биздән шүбһәләнир, горхур... Ондан да иһчимә... Бу шәкли иһә јер үзүндә мәнә ән гијмәтли һәдјијәдир. Ону көз бәбәјим кими сахлајачагам. Ардынча гачдым ки, сәнә тәшәккүрүмү билдирим.

Јүјүрүб кәдән гуллуғчу Нарынчы гучаглады, дартыб анармаға чалышды. Анчар Нарынч јериндән тәрәнмәди. Керидә иһә дәһләзини пилләләри үстүндә, әтли јанаглары гыпгырмызы гызармыш Чәфәргулу хан дајанмышды. Онун архасындан дазбашлы көмәкчиси бојанырды.

Бәһрүз оиларын һеч бирини көрмүрдү. Тәкчә Нарынча, онун көзләринә бахырды.

— Һәләлик, сағ олу!— деди.

— Сағ ол, Бәһрүз!

Бәһрүз кәрпич һасарын гоша гапысына јахнлашандә, дөзә билмәјиб, кервијә чеврилди. Нарынч гуллуғчу илә бирликдә бәјағкы јериндә, һәјәтин ортасында дајанмышды.

Дәрһал гапылар ачылды. Бәһрүз бу гоша гапындан кечиб, шәһәр чыханда, зиддјәтли, гатма-гарышыг фикирләрин бурулганында чырпынырды. Билрди ки, бу кәрпич һасарларын архасында башга дүңја вар, бу дүңјаи бир даһа гәјядә билмәз. Гәјядә билмәсә, демәк бир даһа Нарынчы көрә билмәз. Гарышында дәрә, кәдәр вә фәләкәт иһиндә бир шәһәр варды, бу шәһәрин дәрә тәрә-

финде, узатда учалар даглар варды, бу шаһарни, бу даглары көрәндә жүнүдәләшкән кими, севинән кими олды, чеврилиб һәр тәрәфкә көз долусу баха-баха бајлаган гаранлыг ичиндә олдугуну, нидисә ишынган гојнуна чыхдыгыны күман етди. Әһвали-руһунјәссинин бирдән-бирә белә дәјинмәсинә һејран галса да, бир һәҗигәти айдан баша дүшдү: бу шаһарсыз, бу дагларсыз һәјәти жохдур.

Көзләримәдән инди әлиндә әсас тутмуш гоча диләтти илә үзүдә калди. Бәһруз ону дәрһал таныды, аңач гоча әсасыны тагылда-дада-тагылдада кечиб кетмәк истәди, ја көрмәди, ја таныја билмәди.

— Баба!—деја Бәһруз бәркәдән есләнәндә ајаг сахлајым титрәја-титрәја чеврилди, ондан ким олдугуну сорушду:

— Нахчыванын тозујам, баба!—деја Бәһруз зарафат етмәк истәди, гоча о һалда дејилди, зарафаты баша дүшмәјиб, гулагыны она сары әјди. Јәгин ки, һәм зәиф көрүр, һәм дә пис ешидирди. Диләтчи әвәлки кими дејилди, келји дүшүмиш, арыгламыш, көзләринин дәрһилијиндән сүзүлүб колән ишыг сөнишү, сүмүкләри үзә чыхмыш, авазымыш вә сәртләшмишди. Јухудан ајылап ушаг кими гоча бирдән ајылды, јахына калди, севинә-севинә:

— Таныдым, огул, таныдым,—деди,—нечә варсан?!

— Саг ол, баба. Көрүмүрсән, жохсан?!

— Кәндәјдим, огул, өзүмә бейниш јер тапмышдым. Гојмадылар дүнијадан раһат көчүб кедим. Аләм гатдилар бир-биринә. Јенә гәјятмышам шаһарә. Аллаһын әмри беләдир, бала. Аллаһын көрәниш гурбан олум, она көрә горхум жохдур. Чүнки башымын үстүнә дә ләјәнәб. Ајагларым торпаг үстә јеријир, басимдир, нашүкүр дејиләм, худавәнди-аләмин сајәсиндә һаләки јахшыјам.

Гоча әсасыни јәрә вура-вура узаглашды. Бәһруз исә дајаныб узун мүддәт онун далынча бахды.

8

Бу һадисәләрдән сонра Бәһрузун һәјәтиндә сүр'әтлә јени һадисәләр баш верди. Бүтүн шүбһәләринә, тәрәддүлләринә сон гојуб һүрнисә илә евләнди. Ширәлибәј, Ширин ханым һәјәтдә, алча ағачынын бөјрүндәчә кичик тој мәчлис дүзәлтдиләр. Нә тәнтәна, нә һај-күј, нә чығыр-бағыр, нә дә парлытылар, бәр-бәзәкләр! Бәһруз һүрнисәни хошбәхт көрмәк истәјирди. Һүрнисә дә хошбәхт иди, әмма бу һиссини ачыг кестәрә билмирди. Башына ар ипәк коләгајы салмыш, әјнинә узун, күллү палтар кәјинишди. Бәһруз јанашы әлшәмәк үчүн ону мәчлис кәтирмәјә нә гәдәр чәһд етдисә дә, мүмкүн олмады. Бабасы Әшрәфбәј дә ајагына кетди, Һүрнисә бир даша дөндү, јериндән тәрһәнмади ки, тәрһәнмәди. Отагин һәјәтә ачылаң балача пәнчәрәсиндән бахыб бүтүн мәчли-

син нечә шан вә көзәл кечдијни көрдү, Фајтонжу Кәрбалајы Аббас нә ојун чыхартды, елә бил бәдәниндә сүмүјү жохдү, бирдән елә узанырды ки, гамыш кими олурадү. Бирдән дә дәјиниб гарпыз кими ишиир, каһ армуд, каһ бузов шәкли алырды. Бир дә көрүрдүн ки, әлләри үстә көјә галхыб.

Бас о кәлини, о киши кимдир?! Нә көзәл кәјинибләр. Һүрнисә Әкбәрбәјлә Зәһрә ханымы көрүрдү. Зәһрә ханым Һүрнисәнин јахына кәлди, ону гучаглајым өндү, бојнуна мираври бојунбагы кечирди. Һүрнисә өмрүндә белә гүјмәтли, көзәл бојунбагы көрмәмишди. Башдан-баша әтир гохујан, көзәллик ичиндә, бәр-бәзәк ичиндә сәдәликлә дејиб күләң Зәһрә ханымы һејранлыгга сүзүрдү. Сонра Зәһрә ханымы ше'р охудугуну көрәндә агзы ачыла галды. Бу ки, мө'чүзәдир, сәси дә, һәрәкәтләри дә, охудугу ше'рин мисралары да, башдан-баша өзү дә күл кими ичәдир. Дејсән, бир аз абарсыздыр, һеч кәсдән кәчинмир, нә утарыр, нә һәја бир, өзүнү киши кими апарыр. Бир бах, тәкчә мән јох, һамы она һејран олуб, һәтта Бәһруз да. Бөјрүндә отуран киши дә, јәгин ки, доғмача әри-дир.

Тонаглар дагылаңдан сонра, Ширин ханым да, Ширәлибәј дә жахылашыб Һүрнисәјә хејр-дуа вердиләр, «хошбәхт ол, гызым, хошбәхт ол!» дејән Ширин ханым хош сөзләри далабадал јагыш кими јагдырды. Ширәлибәј сакит-сакит күлүр, башыны разылыгга јыргалајырды. Ону балача кәлини отагына өтүрдүләр. Һүрнисәнин көзләри дөрд олды: тәнтәзә јандырылмыш алабәзәк шамларын ишыгы титрәдикчә көлкәләри диварда, таванда әкс елдири вә хош бир көзәллик јарадырды. Бирдән тапы ачылды, Бәһруз ичәри кириб, ону көрән кими башыны ашагы дикән Һүрнисәјә јахылашды. Көзләрини јуман Һүрнисә Бәһрузун архадан голларындан тутдугуну дүјандә биһуш кими чеврилиб, башыны онун синәсинә гојду. Бәһруз Һүрнисәни гучаглајым, сачларыны сыгаллајандә, бирдән отуз јахыны таманында Марија илә бириклә кечирдији кечә јадына дүшдү. Һүрнисә титрәмәјә башлады. Бәһруз әјилиб үзүнү гызын үзүнү тохундуранда, Һүрнисә диксиндә, көзләрини ачды, гызарыб пөртдү вә бу заман өзүнәмәхсус кәчлик көзәллији үзә чыхды. Фүрсәтдән истифадә едән Бәһруз додагларыны додагларына јахын кәтирди, онун ичә «ој!» дејән сәсиндән даһа да чошдү, бир әли илә башындан тутуб өзүнә тәрәф чәкди. Һүрнисә балыг кими чырпынды, чырпынды, сонра јаваш-јаваш сакит олды.

Тодан сонра Бәһруз евлән чыхмырды. Һәмишәки кими, бир күнчә чәкилиб, шәкилләринин үзәриндә чалышырды. Һүрнисәни хошбәхт етмәк онун бөјүк арузусу иди, бу арузусуну һәјәтә кечирдикдән бир-ики һәфтә сонра бәдбинләшди вә баша дүшдү ки, бу, өзүнә, һәјәтына баһа баша кәлир. Чүнки варлығында бир бошлуг, бир сојулуг дүјүрдү. Аңач Һүрнисәнин әл-гол ачдыгыны, шәһләндәјини, үзүнүн тәбәссүмлә долдугуну көрәндә бунылар унудуб

өзүндөн разы галыр, патта севириңди. Демек, Һүрнисә хохбәхт иди. Бир һалисә онун бу хохбәхттиңиңә көлкә салды.

Куйлорни бириндә, галы агзында гара рәңкли, тәзә фәйтон да-
жайды, галшың чыхахы деүлүдү, Һүрнисә чыхыб галшың агзында
көчә, көзлә бир гыз көрүб, горха-горха кери чәкилди.

— Мана Бәһруз лазымдыр!—гыз диләһәндә, Һүрнисә она бир
дә дигәтлә бахды, шашгың бир вәзирәттә «өлмүшнә гәшәнк гыз-
дыр, кимдир көрәсән?»—дејә хәјәлиңдан кечирди, сонра:

— Бәһруз сәдәдир, бујуруң,—өзү габага дүшдү. Онун далаңча
гыз һәјәтә кирди, һәјәтәки биринчи галшың янында дајаныб ичә-
ри кирәп Һүрнисәни көзләди. Һүрнисәниң отага кириб так бир
сөз дәмәси илә Бәһрузун илдырым кими јериндән шыгыјыб галыча
чүммәси бир өлдү.

— Бу, сәһсан, Нарынч?!

— Мәһәп, Бәһруз!

— Бујур, ајатни, Нарынч!

Бәһруз һәһки Һүрнисәни, бүтүн дүнијаны унутлуды, она көрә
Һүрнисәниң нечә чыхыб кетдиңидән хәбәри олмады. Көзүнә инана
билмирди. Елә һеј Нарынча бахырды, санки горхурду ки, Нарынч
јох өләр. Бәр-бәзәкләрниң тахмамыш гызын олдугча көзлә керү-
пән сәдә кейимнә варды, отага кечиб әтрафа марагла көз кәздириди.
Бәһруз елә чашмышды ки, ушага дөимүшдү, бирдән һөрмә стулу
чәкип Нарынчын гаршысына гојду:

— Бујур, әјләш Нарынч!

— Јох, Бәһруз, кедирәм, вахтым әздыр.

— Бура иш отағымдыр, шәкилләрими көстәрә биләрәм.

— Башга вахт, Бәһруз! Атам бизн тезликлә Макуја көндәрәчәк.
Фүрәст дүшдү, мән дә бу фүрәстдән истифада едиб, јаняна кәл-
дим. Кәлдим ки, сәһнилә көрүшүб әјрылым. Шәклими гирјәмәт чәк-
мисән, ону дә өзүмлә апарачағам, һача дагы да Мән дә узағлакы
дағларла чох севирам, сәһниң кими! Саатларла дајаныб оилара ба-
хырам, һеч јорулмурам.

— О дағларла тәрәф кетмисән?!

— Јох, кетмәһиниңәм. Апаран олсун көрәк...

— Истәсән, мән...

— Галсын Макудан гајылдандан сонраја...

— Нә вахт гајытмағ фикриниң вар?!

— һеч нә мә'лум дејил, Бәһруз!

— Бәлкә бир аз әјләшәсән, чај кәтирим...

— Јох, Бәһруз, сәһи көрдүм бәсдир, кәл, мәһни фәйтона гәдәр
өтүр!

Бәһруз Нарынчын далаңча һәјәтдән чыханда, гыз фәйтонуң ја-
нында дајаныб, үзүнү оңа тәрәф кечирди, әлини узатды, көдәр ичи-
нидә бахыб.

— Сағ-саламат гал, Бәһруз!—дејә көдәрлә дилләнди,—Нахчы-

ваңда үрөјимәз жахын бир адам варса, о да сәһсан. Саламат гал,
һәләлик, Бәһруз!

— Сағ ол, Нарынч, јахшы јол!

Нарынч фәйтона галды, фәйтон һәрәкәтә кәлди, јаваш-јаваш
узағлашды, Бәһруз исә көздән итәңә гәдәр онун ардынча баха-баха
галды. Гајымда һәјәтә, сонра евә кирәндә Һүрнисәни көзү јашлы
көрүб тутулду:

— Нијә аглајырсан, Һүрнисә?!

— Ағламырам!—Һүрнисә үзүнү ондан чевириб отағдан чыхмағ
истәди. Бәһруз гојмалы, көйлүнү алмага, Нарынч һағгында мә'-
лумат вәрмәјә чалышды. Буиларын һеч бири ону сәкип едә билмә-
ди. О вахтдан Һүрнисәниң үзү күлмәди.

Үч күндән сонра Бәһруз Нарынчдан мәктуб алды, ачыб охуды:
«Бу күн Макуја јола дүшдүк. һеч кетмәк истәһирәм, доғма Нах-
чываңдан әјрылмағ мәнә чәгиндир. Мәктуб сәнә чатағнда јәгин ки,
мән јолда олачағам. Макудан гајыдан кими сәһни ахтарыб тапача-
ғам. Нарынчә». Бәһруз мәктубу чыбина гојуб шәһәрә чыхды, Мә'мү-
нә хатун мәғборәсиндән өтүб Чәфәрғулу ханың игәмәтканына доғ-
ру кетди, уча һасара јахылашыб дајанды. Билирди ки, бу һасарын
архасында Нарынч јохлур, јенә үзүн мүддәт дајаныб баха-баха
галды. Ән јахшы әсәрлариндән икиси Нарынчын—о зәриф гызын
ихтијарында һәмшәлик галмышды.

Күнләр кечирди. Бәһруз мадди корлуг чәкдији үчүн шәкиллә-
рини сатмағ фикринә кәлди. Онларын ән јахшыларыны сечиб ба-
зара кәтирди, базарын кур јериндә мүнәсиб јер тапыб, шәкилләрин
бир гисминн хан чаршысынын көрпич дивары бојунча дүздү, чәрчи-
вәјә алымыш о бири гисминн исә дүкәнларын витринләринә гој-
ду. Өзү кәнарда вахтыны итирмәсин дејә каһ ајағ үстә дајаныб,
каһ гатлама күрсүдә әјләшәб албоумна шәкилләр чәкирди. Бир
һәфта кечдикдән сонра әлиндә әса тутмуш гоча диләңчи јахыла-
шыб, диварын о тәрәфиндә һығмына-һығгына јерә чөкдү. Елә белни-
дән тутуб уфулдајырды. Бәһруз гатлама күрсүнү көтүрүб онун ја-
нына кетди. Гоча башыны галдырыб әңдлә бахды:

— Кимсән, а бала?!

— Танымадың, баба, Нахчываның тозу, о күн сәһнилә көрүшән
адам...

— Нә, инди таныдым. Нә әчәб күзарыны бура салмысан?!

— Шәкилләрими сатырам.

— Сатырсан?—гоча әсәби-әсәби сорушду,—онлары алмаға ки-
миң күчү чатар?! Сатма, бала, сатма! Нә гәдәр баһа сатсан јенә
гәһник-гурушдур.

Бәһруз гулағларына инана билмирди. Гочаның бу сөзләриндән
сонра индијә гәдәр сатдығы бүтүн әсәрләринә көрә тәәссүф дүјүдү,
ағры дүјүдү, баша дүшдүјү бир һәггәтәни инди јохсул, диләңчи бир
инсан тәрәфиндән дејилмәси ону јериндән ојнатды. Памбыг кими

жумшаг аглыгын арасындан гују кими дэрин, солгун көзлэрлэ бахан, ғырыш-ғырыш, сарт бир сифэтин мэр'на илэ долу ифадэсини аилтамагдан узат дэжилди. Сатдыгы асарлар, елэ бил һеч заман чакылмэмниши, инди онлар Бэһруз үчүн јох иди вэ бир даһа олмајачагды.

Елэ бу вахт ғырибэ бир һадисэ баш верди. Башына дэјирми папаг гојмуш, белинэ гара тогта багламыш бир кэнч Бэһрузун үстүнэ кэлди, дшиндэн чыхан бүтүн кобуд, ачы, тәһгирамыз сөзлэри јагыш кими јағдырды. Бэһрузун дөјүкэ-дөјүкэ, тәәччүблэ бахмасы ону даһа да гәзәбләндрди, әлини дүкан витрининә тәрәф уздыб агзы көпүкләнә-көпүкләнә деди:

— Атамын шәклини чәкиб нијә мөшхәрәјә гојурсан, кими әлэ салырсан, де көрүм, кими? Нијә онун шәклини чәкмисан?

— Сәнин атаны танымырам.

— Јахшы таныјырсан, одур, бах, дүкан да гојмусан, дејсән, башын бәдәнинә ағырлыг еләјир, шејтан дејир, вур бағырсагларыны төк байра, мүртәдди бири, мүртәди! Ону көзүнүн габагында чырыг-чырыг еләјим, сан дә дур тамаша елә!

Кәнч чумуб витриндән хәсис сатычынын күнәш ишығында пула бахдыгыны көстәрән шәкли дартыб чыхартды, чәрчивәни ајаглары алтына салыб хынчым-хынчым әзиндирди. Буна бахмајараг кәнчин һирси сојумады, јенә Бэһрузун үстүнә кәлиб, әлләрини елчә-елчә һәдәләди, кобуд, ағыр сөзлэри далбадал јағдырмагдан чәкинемәди. Кет-келә ғызышыр, өлдүрмәклә һәдәләјир, киши папагына анд ичиб, ону тикә-тикә доғрајачагыны сөјләјир, бир ан белә сакит олмурду.

Бэһрузун ганы гаралса да, өзүнү мөһкәм сахлады, үрәјинин дәрнинлијиндә әсәринин ојатдыгы тә'сир күчүнә көрә исти бир далга күкрәди. Шәкли нә вахта, елэ бу базарын өзүндә чәкмишиди, һәгигәтән дә, һәмнин адамын инди ким олдуғуну, нә сатдыгыны билмирди, буналары унутмушду.

Гоча диләнчи шәкилләрини јығышдырыб, евә келән Бэһруза сәбринә, дөзүмүнә, дәлиганлы бир кәнчә баш гошмамасына көрә һејран галдыгыны билдирди.

Бэһруз бир һәфтәдән чох базарда көрүнемәди, мәчбур олуб, јенә кәләндә башга бир һадисә илэ үзләшди.

9

Бэһруз јенә шәкилләрини сатырды.

Тез-тез дәрвиш һәсәнә дәјирди, о, базарын јахынлыгында өз сәнәти илэ чаматаын гаршысында чыхыш едирди.

Јенә бир дәфә шәкилләрини гоча диләнчијә тапшырыб һәсәнин јанына кетди. Дәрвиш саз чала-чала шән нәғмә охујурду, бирдән-

222

бирә аһәнки дәјишиди, «гардашыг биз» адлы тәзә бир нәғмәни әтрафына толлашан күтләјә өјрәтмәјә башлады. Нәғмәнин аһәнки рәван, ахычы хош олдуғу үчүн «гардашыг биз» сөзләрини асанлыг-ла бу аһәнкә ујғун бүтүн күтлә һавәслә охујурду. Бэһруз да дәрвишүн бу чазибәсиндән чыха билмәјиб, һамыја—бүтүн күтләјә гошушду. Охуја-охуја чаматаа тәрәф бахды. Онларын арасында һәр чүр адам варды; бөјүк дә, кичик дә, варлы да, јохсул да, галды да, диләнчи дә, шикәст дә! Бирдән әли силаһлы чапарлар јујурдүләр, һәр тәрәфдән дәрвиш һәсәни ғамарлајыб, шеј-шүјләрини јығышдырыб апармаг истәјәндә, күтлә далга кими онларын үстүнә јериди. Бэһруз нә вахт дәрвишә јахнлашдыгыны билмәди, ону ики-үч чапарын әлиндән алыб, гачырмаг истәди. Анчаг дәрвиш ону сакит етмәјә чалышыб деди:

— Бэһруз, башына саламат сахла, мәни онсуз да тутачаглар. Хејри јохдур. Бах, көрүрсән, нә гәдәр чапар кәлиб, онларын арасындан мәни нәчә апарачагсан?! Һара апарачагсан?

Бэһруз дәрвишдән әввәл чапарлары көрүмшүдү. Нәдәнсә горхмады, дәрвиши хилас етмәк үчүн бир јол ахтармаг истәјәндә, јенә дәрвиши јахаладылар. Бу заман чапарларын ичиндә Мәчиди көрән Бэһруз онун үстүнә јујурду, Мәчид е'тинәсыз кими агзыны ачмаға имкан вермәди:

— Кери чәкилин!—дејә адамларын үстүнә елэ бәркән ғышгырды ки, Бэһруз өзүнү итирди, бир дә көрдү ки, дәрвиши беш-алты чапар апарыб кедир. Бэһруз чуммаг истәди, амма о тәрәфә кетмәјә гојмадылар. Мәчид сакитлији бәрпа етмәјә чалышырды. Бирдән Бэһруз онун лап јахына кәлдијини көрүб гәзәб ичиндә јахасындан тутды:

— Кемәк елә она, кемәк елә... Тәвәгге едирәм сәндән, бурахдыр ону, күнаһсыздыр, тез елә...

Мәчид буну көзләмирди, Бэһрузун әлләрини гүввәтли зәрбә илэ итәләјиб, туфәнкини галдырды:

— Чәкилин керија!—дејә бәркән ғышгырды. Бэһруз үчүн бундан ағыр зәрбә ола билмәзди. Һејрәт ичиндә көзләри бөјүдү, гәзәбиндән бүтүн бәдәни титрәди, чапарлар күтләни говур, дағылды, һеч ким мүвазинәт көстәрмәдән башыны көтүрүб гачырды. Амма узатган ушагларын «гардашыг биз» нәғмәсини ешидәндә Бэһруз бир аз өзүнә кәлди. Мәчидә нифрәтлә бахды. Онун о бири чапарлардан фәргини; уча бојуну, узун, гара бығларыны, готазлы папагыны, һәмшиә белиндән салланан туфәнклә дајандыгыны, бир киши гејратини, моғрулуғуну көрә билди. Мәчидин Бэһрузу танымаг истәмәмәсиз, кобудлуғу дәһшәт олса да, бу анда, бу Нахчыван чапарынын әзәмәти һәгигәтән гејри-ади тә'сир күчүнә малик иди. Белә дүшүндүјү вахт, чапар Мәчид әзәмәтли синәсини габаға вериб деди:

— Кет, Бәһруз, ахшам сизә кәләчәјәм!—соңра нә дәјишиб, үстүнә ғышырмага, гоимага башлады.

Бәһруз онун һәрәкәтиндәки сәммийјәти, кизли нијјәти дүжмадан узаг адам дејилди. Ахшам Мәчид дедији кими, гапынын агзын да көрүндү, ичәри кирән кими Бәһрузун үстүнә дүшдү.

— Ај гардан, мөндән ичмимәјә һаггыи јохдур, мән вәзифә борчуну јеринә јетирирдим, сән дә ки, ушаглыг едирсән. Неч билирсән, о кәдә кимдир?! Нечә вахтдыр ахтарырлар. Бизим динни, мәһәбни, халгын дүшмәндир.

— Дүшмән дејил!—Бәһруз өзүндән асылы олмадан һирлә дилләнди, Мәчид һејрәт ичиндә она бахыб бир аилг сусду, соңра сәнитчә сорушду:

— Дүшмән дејилсә, бәс кимдир, нијә тутурлар?!

— Буилары билмирәм, Мәчид дајы, дәрвишдән нә дүшмән? Ел-оба кәзә-кәзә майнылар охујур.

— Бизи Кәлбәли хан көндәрәди ки, ону тутаг, деди ки, халгымызын дүшмәндир.

— Ону өлдүрчәкләр?!—Бәһруз һәјәчанла сорушду.

— Нә дејим, башым чымыр...

— Нечә хиләс етмәк олар?!

— Чәтин, чох чәтин! Кәлбәли ханын дуостагыдыр. Она јахын дүшмәк олмаз.

— Јанына хаһишә кедәрәм.

— Фајдасы јохдур, Бәһруз! Нахчывана инди америкалылар ағалыг етмәк истәјирләр. Кәлбәли хан да өзү ағалыгыны башгасына вермир. Диванхана да онун әлиндәдир, күдлу әләм дә! Бу ихтијары башгасына вермәк ахмаглыгдыр. Түркләр дә о тәрәфдән башынын үстүндә дајаныблар. Инди нечә олачаг, бир аллаһ билир.

— Бәс никиләсләр нә олду?!

— Чохдан чыхыб кедибләр!

Бәһруз сәһәр Кәлбәли ханынын һузурна кетди. Хан кеч олса да, ону гәбул етмәјә разылыг верди, узунәтәкли, үстү зәрли нахышларла һөрүлмүш әбасыны чиниңә салыб, халылар дөшәнмиш бөјүк отагын гапысына јахыләшды, әдәб-әрканла салам верән Бәһруза дигәтлә бахыб сорушду:

— Кимсән, нәчисән?!

— Рәссаман, Кәлбәли хан, јаныңызга бир хаһишә кәлмишәм.

— Бујурун көрәк...

— Рича едирәм, дәрвиш һәсәнә азадлыг верәсиниз...

— Бала, сәни инди таныдым, машаллаһ сорагын бүтүн Нахчываны тутуб. Бир шәклинн дә мән алмышам, бах, бу отагдадыр.

Кәлбәли хан бир бармагында баһалы үзүк олан әлини отагын уча диварына узатды. Диварда чәрчивәјә алыныб бөјүк халынын үстүндән асылмыш Агры дагынын шәклинн көрәндә Бәһруз диксинди, бу әсәрини тамам унутмушду, ону һарда, нә вахт, ким ал-

мышды, һеч нә јадына кәлмирди. Белә бәр-бәзәкли, дәбдәбәли јердә өз шәклинн көрмәк—она кизли бир гурур кәтирди, сәәтиәә гижмәт верилдјиини јени шаһиди олду. Кәлбәли хан гара, узун тәбәһини ојнада-ојнада она бахыр, санки кечирдији һиссләринә мане олмаг истәмирди. Елә ки, Бәһруз көзләринн дивардан чәкиб, она тәрәф чевирәндә дилләнди:

— Сәнә һөрмәтим чохдур, бала! Әфәт, хаһишиңә эмәл едә билмәјәчәјәм. Чүнки дәрвиш дүшмәндир, халис дүшмән, һәм халгын, һәмн дә Нахчыванын дүшмәни! Чаным, бу торпаг нә гәдәр атларын тапдыгы әлтында галар, нә гәдәр?! Никиләсләр кәлир, түркләр кәлир, ермәниләр кәлир, «мән», «мә» дејир, елә бил Нахчыван јисәсиздир. Инди америкалылар орталга чыхыблар. Кетерал-губернатор диванханасы јаратмаг истәјирләр. Бәс биз кимик! Ахы бу торпаг бизимдир! О дәрвиш дә руслары, тәзә шура һөкүмәтинн үстүнә кәтирир. Мәни баша дүшмәјә чалыш, бала, өз сөвмдә-ешижимдә әјләшмишәм, нә едим, раһат әјләшмәјә гојмурлар, гојмурлар! Көр нә вахтдыр, Нахчыван таптаг алтындадыр. Ону таптаг алтындан мән, сән, бүтүн халг гуртармалыдыр!

Бәһруз Кәлбәли ханла худәһафизләшәндә көзү јенә дивардакы шәклинә саташды. Әзәмәтли Агры дагы булулдарын әһатәсиндә учалыб чанлы кими нәфәс алырды.

Бәһруз Мәчидлә тез-тез көрүшүрдү. О гәдәр гаралама чәкмишиди ки, сажы-һәсабы јох иди, «Нахчыван чапары»ны јаратмаг үчүн һәвәсә кәлдији вахта, јенә Мәчиди узун мүддәтә тә'чили һараса кәндәрдиләр. Бәһруз бәрк әсәбиләшди, ону јенә јарымчиг гојмага мәнбур олду. Бекар галмамак, гаралама чәкмәк үчүн бир күн јенә базар тәрәфә кетди.

Каш кетмәјәјди, базарын гапысы өнүндә Афәрн көрдү, көзәлијиндән әсәр-әләмәт галмајан гызын гара көзләри елә солмушду ки, бүтүн ишыгыны итирмишди. Афәр узагдан Бәһруза бахыб, бирдән үстүнә чумду, чатыб гаршысында дајанды. Ири көзләринн ачыб димдик онун көзләринә дикди:

— Мәним хиләскарым!—дејә пычылдады —мәним хиләскарым!

— Нишанлыны тала билдин, Афәр?!

Гыз елә дәли гәһгәһә чәкди ки, Бәһрузун бәдәни буза дөндү, Афәр рәгс едә-едә һәзин бир сәслә охумага башлады. Бу заман бәрк-бәрк чаглыгы јайлыгын алтындан сачлары далга-далга чыхыб, чиниләринә төкүлдү, јелләндикчә сачлары да јелләтирди. Күчә ушаглары ону һирсләндирдиләр. Афәр онлары үстүнә јүјүрдү, әлиңә даш көтүрдү, јөндәмәси һалда атды, соңра гача-гача јенә Бәһрузун јанына гајытды. Бәһруз ону дилә тутуб елә алармаг истәди, амма Афәр јенә гәриба ојунлар чыхартды: каһ гәһгәһә чәкди, каһ сусуб бирдән һөнкүр-һөнкүр ағлады, каһ чылгын бир һәрәкәтлә һараса јүјүрүб кетди, базарын түнлујүндә јох олду. Архасынча кетмәк истәјәндә, гаршысында Гәдир дајанды. Бәһруз ону күчлә

таналды, көр, нэ вахтды, көрмүрдү. Гөдирин гарны ишиминди, дөр-
нал бачысыны сорушду:

- Рејһаны дејирэм, раст кәлмәдиниз?!
— Раст кәлмәдим, Гөдир. Дејәсэн, Нахчыванда јохдур.
- Бурдадыр, бурда. Ону бу шәһәрдә итирмишәм.
- Бәс һаны, ахтармадыгым јер галмајыб.
- Һаны ону ахтарыр... көрдүм дејән јохдур.
- Гарнына нә олуб?!
— Билмирәм, үрәјим јаныр һәмнишә, су ичирәм, ичирәм, дојму-
рам... Јангым да кәсилмир.
- Бир иш тапмысан?!
— Баггал һәмид дајыја көмөк едирәм. Јахшы адамдыр, үст-
башымы тәзәләјиб, мәни һәкимә дә көстәрәиб.
- Неч олмәса, бәхтин кәтириб.
- Каш бачым Рејһан тапылајды.

— Јелә ахтарачағам, Гөдир, тапан кими сәнә хәбәр верәчәғәм.
Афәр јүјүрә-јүјүрә кәлди, сачларыны јелләдә-јелләдә јенә раге
еттәјә башлады, бирчә ан белә дајанмадан, сүр'әтлә фырландыр,
голларыны ојнадыр, сачлары далгаланырды. Бирдән дајанды,
көзләри һәдәгәсиндән чыхды, бүтүн бәдәни тир-тир титрәди, гыр-
рылды, әјилди, чыгырды. Бәһруз горху ичиндә ону гучаглады. Гө-
дир гышырды:

— Әл дәјмәјин, әми, әл дәјмәјин, өзү кечәчәк!

Афәрин додағлары да агаппаг апарды, көз бәбәкләри шар кими
фырланды, Бәһрузу кәнара итәләјиб јерә чөкдү. Саға-сола әјилди,
башыны дала атыр, өзүндән кедир, јениндән һәјата гајыдыр, јени-
дән бајымыр, чапалајыр, чапалајырды. Бәһрузун горху ичиндә олду-
гуну көрән Гөдир она тәскинлик верирди:

— Һәмнишә белә олур, сонра кечиб кедир...

Бирдән Афәрин титрәмәси дајанды, тоз-торпагын ичиндә сакит-
чә галды, елә бил јухуја кетди. Бәһруз даһа да горхду, чүнки онун
бу сүстәјүндә, сүсмәсиндә һәјат аләмәти јох иди. Гөдир пычыла-
ды:

— Инди ајылачач!

Бәһруз диксинди, һәр тәрәфдән нә гәдәр адам онлары дөврәјә
алмышды. Һамысы да мараг вә һејрәт ичиндә бахырды. Һәнгигәтән
дә, Гөдир дејән кими, Афәр башыны галдырды, әввәл Бәһрузу,
сонра Һамыны нәзәрдән кечирди, сычрајыб ајаға галхды. Елә јазы-
г, елә мүти бир көркәм алды ки, јумаг кими јыгылды, балача-
ланды нә көзләнилмәдән һөнкүр-һөнкүр аглады. Бәһруз гејри-их-
тијари бајагдан тәскинлик верән Гөдирә бахды, инди Гөдир дә
сөз демәккән узаг иди, өзүнүн дә көзләри долмушду. Афәрә Һамы-
ны јазыгы кәлирди. Афәр јанагларындан ахан јашлары силиб,
илдырым сүр'әти илә гачды, бир көз гырпымында јоха чыхды.

I

Бәһруз отагына кириб өзүнү халынын үстүнә атды, Һүрнисә дәр-
һал гулугунда дурду, сүфрә салды, һәр шеј кәтирди, мүтәккәни
голлары алтына гојуб, өзү дә јанында әјләнди.

- Нијә јемирсэн, Бәһруз?
— Иштаһам јохдур.
- Сәнә нәсә олуб?!
— Еһ, Һүрнисә! Мәнә һеч нә олмајыб. Чамаат ише күндәти, ја-
ландалды, о шөкил вәр һа, күнчәдә, о гыз, чәкирдим, гәһәлик көзләри
дә вәрды...
- Афәр!
— Дүзләүр, Афәр. Сән нә јахшы онун адмын јадында сахлама-
сан?!
— Сәнин дилиндән сөнтминәм. Хәстәләнәндә тез-тез ону чагы-
рырдым... Бир дәрәфә дә нәч-нәрәдән сәсләдин...

— Ола биләр—Бәһруз тугулду—ола биләр.
— Көрәсэн, ишһалысыны тапа билди?!
— Еһ, инди онун көзүнә һеч кәс көрүнимүр, һеч кәс! Чүнки дәли
олуб, әмәлли-банлы дәли! Көрәси, јазыгын кәләр.

Һүрнисәнин гашгабаг ичиндә, көдәр ичиндә сүсмәси Бәһрузун
көзләриндән јайырмады, она диггәтлә бахыб сорушду:

- Сәнә нә олду?!
— Сәнин мәнә дә јазыгын кәлир, Бәһруз!
— Нијә белә фикирләширсэн?
— Чүнки, чүнки, мәни сөмирсэн! Һәр шеји анлајырам, Бәһруз,
мән сәнә лајиг дејиләм, о хан гызы әкәр әввәл кәлсәјди, мән сәнә
әрә кетмәздим... Әр-арвад олмаг үчүн чох шеј лазимдыр, булар
мәндә јохдур, һеч бири јохдур... Мәним ушағым да олмајачаг...
- Сус, Һүрнисә!

— Јох, Бәһруз, јох, јахшы олду ки, сөһбәт дүшдү. Өзүн билир-
сэн, һеч кимим јохдур. О гачгышларын елә бири дә мәнәм. Сын-
мышам сәнә, Ширин ханыма, Ширәли бәјә! Сән, Бәһруз, һәлә дә
Назлыны сөврәсэн, роз агачыны сөврәсэн, Афәри унутмурсан, хан
гызыны да елә... даһа нә билим, кими...

- Бөсдир, Һүрнисә, булар Һамысы јаландыр!
— Јалан?! Јох, Бәһруз, јох... јалан дејил... Мән һеч заман дили-
мә јалан кәтирмәмишәм.
- Бәс онда булары көјдән алыб данышырсан?!
— Јох! Сән һәмнишә Назлынын шөклин чәкирсән!
— Һәмнишә?!—Бәһруз өзүндән асылы олмадан әсәби бир сәслә

диләнди:—Мән һарда, нә вахт ону чәкмишәм, де көрүм, ахы өзүн шәһидсон ки, башга әсәрләр үзәриндә ишләјирәм.

— Дүздүр, ишләјирсән, Назлыны да һәмишә чәкирсән!

— Јох, јох...

— Истәјирсән, кәтириб көстәрим.

— Кәтир!

Һүрнисә галхды, бүрмәли қағызларын арасыны ешләјиб бир нечә шәкил чыхарыб кәтирди. Бәһруз көзләринә инанмады. Һәги-гәти Назлынын карандашла, көмүрлә ишләдји шәкилләрнин көрәндә, демәк олар ки, сарсылды, бу шәкиллери нечә, нә чүр, һансы вахта чәкмишди, өзү дејә билмәзди. Нечә јакшы шәкилләрди.

— Мән онлары Назлыја да көстәрмишәм.

— Нә вахт?!

— Чохдан, Назлы шәкилләри көрәндә ағлады, ушаг кими ағлады. О да сәни севир, Бәһруз! Назлы дүңјада бир дәнәдир, әвәзи јохдур...

— Сон күнләр көрмүсән ону?!

— Јох!

— Тојумуздан хәбәри вар?

— Јохдур. Бир ону билирәм ки, Зија бәј Түркијәгә көчмәјә һа-зырлашыр...

— Назлыны да апарачаг?!

— Онсуз кетмәз.

— Бәлкә дә кедибләр чождан.

— Јох, Назлынын атасы Гумалһејдәр ағыр хәстәдир, бу күн-са-баһлыгдыр. Доктор Аббасову чагырыблар, дејиб ки, үмид јохдур.

— Демәк, ону көзләјирләр...

— Һә, көзләјирләр. Бәһруз чөрәјини је, зорла олса да је, мәнә фикир вермә, јакшы, Бәһруз?!

Бәһруз сапсары тәндир чөрәјини көтүрдү, јејә-јејә көзалты Һүрнисәгә баханда, онун јенә кәдәр ичиндә олдуғуну көрдү, одур ки, бир әлини узадыб чийинләриндан тутду, меһрибан-меһрибан өзүнә тәрәф чәкди. Һүрнисә исә онун меһрибанчылыгына чаваб вермәји бачармады, дартыныб голлары арасындан чыхмаға чалышды. Бәһруз бурахмады, әјилиб додагларындан өлдү, анчаг пешман олду, чүнки бу додаглардан бәдәнинә сојуглуг ахды.

Бир нечә күн сонра гошшу һәјәтин дамында бир молланын си-луәти көрүндү, түкүрпәрдән бир сәслә азан охумаға башлады, бу о демәкди ки, кимсә дүңјадан көчүб. Һүрнисә һәр шеји билдири. Гу-ламһејдәр әзаб ичиндә кечә кечинишди. Ону Нахчываның мәс-чиндәндән көтүрәчәкдиләр. Һамя мәсчидә ахырды. Күнорта нама-

зына аз галмыш Бәһруз мәсчидә јакынлашмаг истәди, адам әли-дан ијнә атсајдын, јерә дүшмәзди. Узагда дајаныб, Сарванлар мо-һалләсинин Һүндүр јериндән бу издһама тамаша етди. Мәсчидә тәрәф ики бәрбәзәкли, гара фәјтон кәлди, чапарлар әл-әјаға дү-шүб јол ачдылар. Кәлбәли ханла Чәфәргулу хан фәјтонлардан ениб мәсчидә тәрәф кетдиләр. Бу вахт минәрәдән мүәззинин мөләһәтли, кәдәрли сәси әтрафа јайылды. Бу, нә сәсди?! Бүтүн Нахчываны тит-рәдән, тәрәвәтлә, гәмлә, һәзилликлә долу, адамы јерә мыхлајан бир сәс! Мәсчидин һәјәти да, гапысынн ағзы да, әтрафда гарапапаг-лы, гарачадралы адамларла долмушду, буларын ичиндә мәсчидин диварына сөјкәнән, башы ағ јайлыгла сарыглы кор диләчи көрү-мәз олмушду.

Бәһруз ирәлијә кәлди, адамларын арасындан кечиб, мәсчидин гапысында ичәри кирмәјә чалышды. Һәјәтдә гара чадралы гады-лар бир-биринә сөјкәнүб дајанмышды. Бәлкә кимисә ахтарырды, бәлкә ади мараг бура кәтирмишди?! Илк дәфә бу мәсчидә кирдији күнү хатырлады, Гумалһејдәр ону «кафәр» дејә мәсчидән гов-мушду, инди исә дүңјадан бихәбәр јатырды. Бәһруз даһа ирәли кетмәјин мүмкүн олмадығыны дүјүб гапынын јанындан әтрафа бој-ланды. Гара чадраларын ичиндән нә гәдәр көз бахырды! Һамысы сы да гәшәнк көзләр! Бәһруз онлары бир-бир нәзәрән кечирдик-чә, көзләри новузун јакынлығында дајанмыш, сағдан көрүнүс таныш бир үзә дикилди. Дејәсон, Назлыдыр. Һәм охшајыр, һәм дә јох! Бирчә дәфә чөнүб бахсајды, биләрдим, кимдир?! Бәһруз ба-хышларыны инадчыл, арамсыз һалда таныш үзә дикмишти. Јаваш-јаваш бу үз она сары çevрилди. Ириләшән көзләрин һејрәти бөјү-дү. Бу заман мәсчидин ичиндән кишиләр чыхдылар, ичәри мәрһу-мун јакын гоһумларыны, гадынылар бурахдылар. Онларын ичәри кирмәси илә бир вај-шивән голду ки, адамын түкләри биз-биз олду. Издиһам далға-далға ахыб Бәһрузу гапыдан узаға атды.

Мәсчидин өнүндәки издиһам дағылды, јол ачылды, габагда Нахчываның баш молласы, узунәбали, гарапапаглы, гара сағгал-лы бир киши—әлиндә гызыл сүјүнә чәкилмиш Тур'ан үзә чыхды. Онун далынча дикәр моллалар, сејидләр, ахундлар кәлирди, баш-дан-баша гара рәнкдә олан мафә чийинләрдә кедирди, мафаниң ардынча Кәлбәли хан, Чәфәргулу хан, башга ханлар, бәјзадәләр, онларын архасынча бүтүн чамаат габристанлыға тәрәф јол алды.

Бәһруз јериндән тәрпанмәдән бу гара издиһама бахырды. Бу вахт молла Талыбы көрдү. Молла ајағ сахлады:

— Хош көрдүк, оғул!—деди—аллаһ өлонә рәһмәт еләсин, ган-гада башымыздан узаг олсун...

Бәһруза мәнә илә бахыб чамаата гошулду вә онларын арасынд-а итди.

Даһа бир нечә күн кечди, бу мүддәтдә һүрнисә женә кәдәр ичиндә иди, әвиәлки кими диниб данышымыр, Бәһруза мүти шәкиллә хидмәт етсә дә, сәдагәт кәстәрсә дә, өзүнү арвадындан даһа чох кәнизә кими апарырды. Бәһруз һәр шеји дујурду. Һүрнисәнин о ахшам дедији сөзләре һагг газандырса да, ондан үз дөндәрмәк фикриндә дејилди.

Бир ахшам тамам көзләнилмәз бир һадисә илә гаршылашды. Һүрнисә отага кириб ганыны ачыг гојду:

— Бәһруз, — деди — јанына гонаг кәтирмишәм.

Ачыг гапыдан бу заман гара чадрада бир гадын дахил олду. Һүрнисә Бәһруза мәна илә, күлә-күлә бахып, сонра бирдән-бирә көрдәләниб узаглашды, гапыны өртүб кетди. Бәһруз сарсылды, билди ки, гаршысында дајанан Назлыдыр, башгасы јох! Назлы үзүнү ачыб саламләшды. Бәһруз ирәли кәлиб онунла үз-үзә дајананда, онун көзләринин долугуну көрдү.

— Һүрнисә мәнә шәкилләр кәстәриб, бири чох хошума кәлиб.

— Истәјирсән, сәнә багышлајам?!

— О шәкил өзүмдәдир, Бәһруз! Һүрнисәдән јалвар-јахар алмышам. Көз бәбәјим кими сахлајырам.

— Бирдән әрин көрәр?!

— Көрсүн, шәкилдир дә...

— Инди һәјатын нечәдир?!

— Пис дејил, аллаһа шүкүр, јахшыдыр. Бу ајын ахыры үчүн Түркијәдә кәдәчәјик. Истанбула.

— Һәмшәәлик?!

— Јәгин ки! Зија бәјин јахын гоһумлары ордадыр. Амма мән һеч кетмәк истәмирәм. Горхурам.

— Нәдән?!

— Јад торпаг... гоһум јох, әграба јох... Билмирәм, нечә олачаг, аллаһа тәвәккүл, көрәк нә олур...

— Бәлкә әлшәсән?!

— Бир-ики дәнгәлијә кәлмишәм. Һүрнисә мәни зорла сүрүјүб кәтирди, нечә јахшы гыздыр, үрәји күл кими тәмиздир... Дејәсән, сәни чох истәјир?!

— Мән дә ону чох истәјирәм.

— Ушаглыгдә кифир иди, инди чох јахшылашыб, лап гәшәнкләшиб.

— Мән онунла евләнишәм, Һүрнисә арвадымыр.

— Догрудан?! — Назлынын мәсчидин һәјәтиндә олдуғу кими көзләри бөјүдү: — Нә јахшы иш көрүсән, Бәһруз! Аллаһ сәнин бу јахшылығны унутмаз, фағыр, јохсүл бир гызы хошбәхт етмәк! Өлмүш мәжә бир кәлмә дә демәјиб! Өзү дә бизи тәк гојуб кедиб.

— Назлы, Һүрнисә јахшы билир ки, мән женә сәни севирам. О шәкилләр ки, чәкмишәм, һеч өзүмн дә хәбәрим јохдур ки, нә вахт, нечә чәкмишәм... Өзүмдән асылы олмадан...

— Буналары билирәм, Бәһруз, Һүрнисә данышыб!

— Түркијәдә олсан, јәгин бизи тамам унутарсан.

— Елә демә, Бәһруз! Узаг јердә сиз даһа тез-тез јадыма дүшәчәксиниз! Мән кедим, Бәһруз, һәләлик, сағ-саламат галин, әзизим, Бәһруз, сағ ол!

Назлы чадраја бүрүнүб чыхмаг истәјәндә, Бәһруз һәјәчан ичиндә ону сәсләди:

— Назлы!..

Дајанды. Бәһруз она јахынлашыб архадан голларындан тутду, бу заман јаваш-јаваш Назлы чеврилиб, дүз көзләрини ичинә бахды, нечә олдуса, чадрасы сүрүшүб јерә дүшдү. Һеч бири ону көтүрмәжә чәлд кәстәрмәди. Бәһруз Назлыны гучаглајыб бағрына басды. Назлы дә әлләрини узадыб, онун башындан тутду. Көз-көзә бахдылар.

— Мән сәни унутмајачағам, Назлы...

— Мән дә сәни!

— Демәк, бу сон көрүшүмүздүр...

— Аллаһ билир, бәлкә дә јох... Даһа бәсдир, Бәһруз, бурах мәни, кедим...

Назлы дартыныб Бәһрузун голлары арасындан чыхды. Бәһруз сарсылыб бир аддым кери чәкилди. Сонра әјилиб сүрүшүб јерә дүшән чадраны галдырмаг истәди. Амма кечикди, чүнки чадраны дартыб она бүрүнмәји бир олан Назлынын шимшәк сүр'әтилә гапыдан чыхдығны көрдү. Јериндәчә галды, нә ирәли кетди, нә дә кери гајытды, биһушдары ичмиш кими гурујуб тәрпәнә билмәди. Өзүнә кәләндә исә Һүрнисәни сәсләмәк истәди, онун бу гејри-ади нәчиблији вә хејирхаһлығы һаггында дүшүндү.

Һүрнисә һеч јанда јох иди.

Әввәл елә билди, һардаса јахындадыр, ја гоһшуда, ја дә гоһумларынын јанындадыр. Сонра ондан сәс чыхмајанда әл-ајаға дүшдү. Шири ханым гапы-гапы кәзди, ахтарды, амма Һүрнисәни көрдүм дејән олмады.

Ахшам дүшдү. Һүрнисә кәлмәди ки, кәлмәди.

Бәһруз сәһәри дирикөзлү ачды. Нә Шири ханым јатмышды, нә дә Ширәлибәј! Женә Һүрнисәдән хәбәр олмады. Јерәни батды, көјәми чыхды, санки нағыллардакы кими гејбә чәкилди. Бәһруз фикирләшә-фикирләшә галды: «Ахы Назлыны өзү кәтирмишди, бас нијә чыхыб кетди?! Онда кәтирмәјәјди, әкәр дөзә билмирдис... Бу, нә демәкдир, бәлкә башга сәбәб вар? Бәлкә, бәлкә... Еһ, бу бәлкәләр гуртаран дејил.» Бәһруз һәјәчан вә тәләш ичиндә женә ону ахтармаға кетди.

Бәһруз сорагласып һүрнисәни узаг кәндә тапды.

Ону керн гәртармаг чәтин олса да, бу чатинлижин архасында гызын гәлбидә кедән мүбаризәни, бәһраны, низирабы, кәләри дулмагдан Бәһруз узаг дежилди. һүрнисә бапбалача дахманын ичинә чәкилиб, бир күнчә әләшмишиди. Бәһруз ичәри кирсә дә, башына жүхары галдырмайб даш кими һәрәкәтсиз галмышды. Узун чәкән ағыр сүкүтдан сонра һыгырыгы ешидиләндә Бәһруз дөзә билмә-йиб көврәлмиш, астача она яхынлашмышды. Әлини чыңириәнә бурмуш, јердән галдырмага чәнд көстөрмиш, «кедәк евимизә, һүрнисә!»—дејә пычыламышды. һүрнисә исә чәваб вермәдән, тәрпәнмәдән көз јашлары төкмүшдү. Сәбир на јашхы шејмиш! Бәһруз сәбирлә истәдјинә наил олмуш, тез-тез «мән сәнә лајиг дејиләм» дејә һычгыран гадынын овуңдура-овуңдура, дилә тута-тута евинә көтириб чыхартмышды. Евад исә һүрнисә азча сакит олмуш, Ширин ханым, Таһирәни, Давуду, һәтта бапбалача Рүстәми өпмүш, ичәри кирән кими отагы сәлигә-сәһманә салмыш, јыр-јыгыш еләмиш. Бәһрузун пал-палтарына да әл кәздирмишиди.

Кечә јатанда һүрнисә јумаг кими бүзүшүб јорғана мөһкәм мөһкәм бүрүңдү, икинчи кечә дә белә едиб Бәһрузу јахына бурхамды. Анчәг үчүнчү кечә Бәһруз бирдән ојананда дујду ки, сачларында мейрибан бир әл доланыр, аста-аста көзүнү ачды, көрдү, һүрнисә башы үстә дәјәниб. Бәһруз чылгынлыга ону гучаглајыб, багына басды, һүрнисә дартынын, ичәликлә голлары арасындан чымага чалышырды. Бәһруз кечә көјнәзинин алтында чырпынан бәдәнинин нечә зәриф олдуғуну бир даһа дујду, һәлә бир дөфә дә олсун бу бәдәни чылапг көрә билмәмишиди. Әмин олмушду ки, бу гејри-мүмкүңдүр, һүрнисәни тикә-тикә доғрасан да, буна разылык вермәз. Бәһруз һүрнисәни јаваш-јаваш рам олдуғуну көрдүкчә сачларыны сығаллајыр, үз-көзүндән өпүр, ширин сөзләр пычылајырды. Бу вахт һүрнисә дә голларыны Бәһрузун бојнуна долады, өзүнү уңудуб хошбәхтәсинә өпүшләринә өпүшләрлә чәваб вериб бүтүн вардығыны она тәслим етди.

Сәһр Бәһруз јухудан ојананда, сүфрәнин салындығыны, һүрнисәни исә булғанан чајла кәлдијини, хошбәхтәсинә күлүмсүңдүјүнү көрандә өзүндән разы гәлсә да, һардасә, үрәнинин чох-чох дәриплијиндә бир бошлүг јаранмышды. Кечән кечәдән зөвг алса ла бу зөвгүн архасында јенә һәмшәки сојулғуну в бикәнәлијин олдуғуну да дүјмушду. Инди, дәриһал кејиниб, јујунуб, сәһр сүфрәсинин архасында һүрнисә илә јанашы әјләшәндә, һәр шеји уңудуб өзүнү хошбәхт кими апарды. Бәһруз һисс едирди ки, һүрнисәни севкис бөјүкдүр, бәлгә дә сәһрлә нағыллардаки гејри-ади бир севкијә бәрабәрди. Белә күчлү севкис оландарын гысганчылығы да күчлү олур. Бәһруз шәкил чәкмәк үчүн гагчын гызлары

кәтирәндә, онун нә һәлә дүшдүјүнү хатырлајырды. һәм дә һүрнисә бир гуш кими чох һәссас иди, һәр шеји аңлајыр вә баша дүшүрдү.

Нахчыванын исти јәј күнләри кәлди, шәһәрә елә бил хусуси көзәлик көтирди. Ағачлар чықакләрини чохдан төксәләр дә, парлаг, көзәл олдуғундан һәрәси бөјүк чычәк дәстәси кими баг-багчалары, һәјәтләри, күчәләри бәзәјирди. Иштишашлар, тоғгушмалар азылмыш, истиликлә бәрабәр сакитлик, асудәлик бәрнә олмушду.

Белә исти күнләрин бириндә Бәһруз һәјәтдә, ала ағачынын јанында молбертини гурмушду. Ири кәтан үзәриндә чохдан үрәјиндә јашатдыгы бир әсәри чәиләндүрмәк истәјирди. Сон күнләр јенә Мәчиди ат үстүндә, әлиндә туфрак тутдуғу һалда, дәнә-дәнә нагурадан кәһир, сәјсәз-һесәбсәз гәраләмаларыны үзә чыхарыб, көздән кеңирир, бүтүн күнүнү анчәг бу әсәрә верирди. Мәчидлә бир нечә дөфә Араз сәһлиниә кетмишиди. Ону чапар кејиминдә, ат үстүндә дәнә-дәнә чапдырса да, амма ушаглыг вахты илк дөфә Әлихан мәсчидинин, Тәк армудун јахынлыгында көрдүјү сәһнән һеч чүрә јарада билмирди. О сәһнә исә индијә гәдәр һәфизәсиндән сәлинимирди. Чапар гејри-ади бир шәкилдә, санки гејбдән пејда олмуш, әзәмәтли, күчлү сәһркар кими јанындан өтүб кеңмиш, онун үчүн уңудуламаз бир лөвһәјә чеврилимишиди. Инди тәкчә бужуңку чапары јох, һәм дә о ушаглыг тәсәввүрүңдәки чапары вермәзә даһа чох чан атырды. Бир нечә һәфтә иди ки, һәјәтдә, ачыг һавадә, ишләјирди. Бу, она хош кәлир, һәвәс, иләһәм көтириб, јорулмураду.

Һүрнисә тез-тез чај көтирир, стәканы күлүл сүфрә салдыгы балача тахта күрсүнүн үстүнә гојурду. Бәһрузун башы бәзән бәрк гәришдыгындан чајы уңудураду, бу заман һүрнисә ону тәзәләјирди. Јенә фикирли, гашгабагы кәзсә дә, раһат, сакит доланыр, даһа әввәлик чылгынлыгылары үзә чыхмырды.

Бир дөфә јенә һәјәтдә ишләјәндә, гапынын чахчахы сәсләнди, Бәһруз гышгырды ки, гапы ачыгдыр, бујурун, кәлин. Ичәри гара, мейшн пәнчәк кејмиш, көјкөзлү бир адам даһил олду, дүз Бәһрузун үстүнә кәлди. Бәһруз ону кимәсә охшатды, дурухлук, бирләң:

— Дәрвиш һәсән!—дејә голларыны ачды:—Сәни бурхыблар, нә вахт, нечә?!

— Хош көрдүк!—Дәрвиш дә голларыны ачыб, Бәһрузу гучаглады—ики күңдүр ки, азадлыггајам. Достларым мәнн гуртарыблар. Ешитдим, Кәлбәли ханын јанына кетмисән.

— Кетмишәм, бир шеј чыхмады.

— Ејби јох, Бәһруз, сәни кетмәјин мәннм үчүн бөјүк шејдир! Мәнн јахындан танымаја-танымаја хәйшә кетмисән, чапарлары әлиндән мәнн гуртармаг истәмисән, буңлар мәкәр аз шејдир?! Сағ ол, Бәһруз, јенә сағ ол!

Бәһрузун бир ишарәси илә елә һәјәтдәчә, столун үстүнә күлүл сүфрә салынды, чај дәсткәһи гурулду. Таһирә нахыш-нахыш фин-

чанлары катирди. Һәсәни чидди етиразына бахмајараг Бәһруз ону бурахмајыб сүфрәјә дөвәт етди. Бу заман Давуд кәлиб гардашынан бөјрүндә дајанды.

— Бу кимдир?—дејә Һәсән онула марагланды—гардашындыр, дејәсән?!

- Бәли, гардашымдыр.
- Бәс бу шәкил?
- Нахчыван чапарыны чәкирәм.
- Бәс нијә гуртармырсан?

Һәсән шәкилдән ајрылыб, стола јахынлашыб, сүфрәнин архасында, Бәһрузла јанашы күрсүдә әјләшиб деди:

- Дејәсән, бу чапары, көрүшәм. Белә адам вар?!
- Вар. Бахыб чәкирәм. Јенә јанымә кәлиб кедир, ады Мәчиддыр.

— Мәчид... Јох, танымырам. Даһа сәрки ачмырсан?!

— Јох...

— Нијә?!

— Елә-белә... Каһ һәвәс олмур, каһ тәнбәллик тутур, каһ да вахтын азлыгы...

— Биринчи сәркин чох хошума кәлиб.

— Бахмысан?!—Бәһруз һејрәтлә сорушса да, илк дәфә ачдыгы сәркијә көј көзлү бир адамын кәлдијини, пакетдә пул гојдугуну хатырлајыб мараг ичиндә дәрвиш Һәсәнә бахды:—Демәк, мәнә имзасыз мәктүб јазан сән идин?!

Һәсән гымшыса да, чаваб вермәди, сонра гәһгәһә чәкиб күлдү, алыни Бәһрузун чијиннә гојду:

- Бәли, мән идин!—деди.
- Тифлисдә, Тәбиәт багында көрдүјүм дә сән олмусан, дүздүр?!
- Дүздүр! Мән олмушам.
- Дејирәм ахы, инсан инсана бу гәдәр охшамас.
- Сән ондә өзүнү ушаг кими апарырдын, мән сәнә инанмырдым. Ачыг дејә биләрәм, шүбһәләнирдим. Она көрә дә һәнгигәти демәк олмазды.

— Бәс дәрвиш палтарын һаны?!

— Евдә!

— Дәрвишликлә һәмишәлик гуртардын?!

— Дәгиг дејә билмәрәм.

— Илан һаны, илан?!

— О да евдә!

— Нечә сахлајырсан ону?!

— Торбанын ичиндә.

Бәһрузун һејрәти о гәдәр чох иди ки, дәрвиш Һәсәнә ири көзләрлә бахырды.

— Бәс нә едәчәксән?!

— Бакија кедирәм.

— Нијә?!

— Достларымыз ордадыр, јолдан Нәриман Нәриманов, башга ингилабчылар... Онларла көрүшүб вәзијәти данышмајам. Пахчыван көзәл јердир, ону дүшмәнләрни әлишә вермәк олмаз. На инкисиләрә, нә түркләрә... Азәрбајҗанда јени һөкүмәт гурулуб, хәбәрин вар?!

— Јох...

— Көрүрсән, хәбәрни јохдур. Белә бир һөкүмәти бизим Пахчывапта да гурма лазымдыр.

— Нечә гурачагсыныз, бәс Кәлбәли хан, бәс Чәфәргулу хан?!

— Онларын һамысыны бизим тәрәфә чәкмәк лазымдыр. Сән дә бизим јени һөкүмәтин рәссамы олачарсан! Һазырлаш, јени сәрки ачмаға индилән башла!

— Чајыны сојутма, ич...

Һәсән әлини узадыб стәканы көтүрдү. Мешин пенчәк она дәрвиш әбасындан даһа чох јарашырды. Көј көзләри ушаг кими сада-ләвһлүклә долујду. Јенә мейрибан-мейрибан бахырды. Әба бојуну кизләтмишди, демәк учабојлу, күрәкли, күчлү-гүвәттли бир кәч иди, үзүнүн чапанлыг таравәти һәлә солмамышды. Чајыны ичиб кетмәк үчүн ајаға галхды, Бәһрузун јенә әјләнмәси тәклифинә күлә-күлә:

— Јох, Бәһруз,—деди—ишләрим чохдур. Сән јахшы-јахшы әсәрләр јарат! Һәләлик, Бәһруз!

Һәсән Бәһрузун үрәјиндә һәлә там баша дүшмәдији фикирләр, дугулар ојадыб, ишәглы арзулар доғурут кетди. Белә әһвали-руһијјә ичиндә, јенә Нахчыван чапарына анд әсәринин үзәриндә ишләмәјә башлады.

4

Бир мүддәтдән сонра һәр јердә гәрибә сөһбәтләр кедирди. Һәрә бир шеј данышырды. Бақыда, Һәсән Бәкташинин дедији кими, тәзә һөкүмәтин гурулмасы хәбәри дала-далга һәр јерә јайылмышлы. Бу һөкүмәтин нүмәјәндәләри каһ ашкар, каһ кизлиин Нахчывана кәлир, чамаатла гәнајиб гарышыр, мүхтәлиф гәрибә сөһбәтләр апарырдылар. Бәһруз көрүрдү ки, Һәсән Бәкташ Бакија кетдикдән сонра Нахчыван тәләтүмлү вә һәјәчанлыдыр.

Бәһруз иш јерини евдән һәјәтә көчүрүшүдү. Мәгсәди нәјин баһасына олурса олсун, «Нахчыван чапары» әсәрини битирмәк иди. Чапар Мәчидлә данышмышды. Демәк олар ки, Мәчид һәр күн кәлирди. Бу күн издәнсә кечкирди. Она көрә Бәһруз бир аз әсәбиләшмишди. Бу јандан да гардашы Давуд јанындан әл чәкирди. Давуд да, машаллаһ, әмәлли-башлы бөјүмүшүдү. Инди бешикдә Бәһрузун Рүстәм адлы икинчи гардашы јатырды.

Дигтәтини бир жерә топлаја билмәјән Бәһруз һәјәтдә кәзиширди. Елә бу вахт гапы дөјүлдә вә Таһирә јүјүрүб ону ачды.

— Гардасан, кәл көрөк, Мәчид!—дејә Бәһруз ирәли кедиб ону гаршылады, бөјрүндә фыр-фыр фырланып Давуда ачыгланды:

— Кет о тәрәфдә ојна,—деди—ај Таһирә, кәл, Давуду апар... Јохса дөјәчәм...

— Мән бураны истәјирәм—дејә Давуд мызылданды.

Мәчид алча ағачынын јанында ојлашды.

— Бујур, чәк, гардаш...

— Сәнә нәсә олуб, Мәчид?!

— Мәнә һеч нә... Дејирләр, Нахчывана бөјүк орду кәлир...

— Иә вахт?!—Бәһруз фырчаны көтүрдү.

— һеч ким билмир һәлә, Бақы көндәрир. Бизим хәһишимизлә.

Дуз дејирәм. Нахчыванда да тәзә һөкүмәт гурмаг истәјирләр.

— Јахшы, бәс сәнин гапын ијә гарадары?!

— Ај рәһмәтлјини оғлу, мәним күнүм бәс нә олачаг, ким мәнә иш верәчәк?!. Иәр шеј тәрсинә çevрилчәк... Чамаат нә дејирсә, ахыры дүз чыхыр. Күл кими чапарлығым кедәчәк әлимдән. Тәкчә сәнин бу шәклиндә чанар кими галачағам.

— Фикр еләмә, ај Мәчид!

— Еһ, фикрдән кечиб. Бу шәклин јаман узанды һа... Чәк, гуртарсын кетсин дә!

«Гуртар!» демәк асандыр, баша вурмаг исә чәтин. Бәһруз өзү дә ону тез битирмәк фикриндәјди, анчаг јенә хәстәләнди вә Нахчыван чапары јенә јарымчыг галды. Бу хәстәлији мүддәтиндә онун әтрафына ләрванә кими доланып һүрнисә олду. Бәһруз көзүнү нә вахт ачырдиса, башы үстә әввәлләрдә олдуғу кими ону көүрүрдү. һәким Әли Мирзә Аббасовун вердији дарманлары она вахтында ичирдир, јемәк-ичмәк вә башга хидмәтләри сүрәтлә вә сәлигә илә көүрүрдү.

Икинчи дәфә кәләндә һәким Әли Мирзә Аббасову Ширәлибәј әввәлкиндән гат-гат бөјүк һөрмәтлә евә дәвәт етди. Нәзакәтли, мүләјим, јаваш данышан бу адам бир нечә күн бујдан габаг дуз-чөрәклә Ордунун габагына чыхмыш, ону Корус јахынлығында гаршыламышды. һамы Нахчыванда буну билирди, одур ки, Аббасовун иффузу даһа да галхмышды. Ширәлибәј Бәһрузу дигтәтлә мүјәһиндән кечирән һәкимә инди гејри-ади адама бахан кими бахырды:

— Дејирсән, даһа Нахчыванда сәкитлик олачаг?

— Тәкчә сәкитлик јох, бәј!—дејә Аббасов мүјәһинәни дајандырмады,—гајда-ғанун, көзәл шәрәнт, инсаилыг...

— Тәки сиз дејән кими олсун, тоқи!

— Буна шәкки-шүбһә еләмә, бәј! Тәзә һөкүмәт әләләти һөкүмәтдир, һаггын-һәгигәтин тәрәфдарыдыр. Јохсулларын тәрәфдарыдыр. Авамлығын, чәһаләтин дүшмәнидир.

Бу сөзләр Бәһрузун үрәјиндән иди, әввәлләр Әлигулу Гәмкүсарын, Тифлисдәки достларынын, мүәллимин Јаков Николадзенин, сонралар исә һәсән Бәкташинин сөһбәтләриндән бәлә әләләти дуңја һаггында ешитмишди. Инди бәлә дүңјанын өз торпагында, Нахчыванда бәргәрар олдуғуну биләндә севинди, башыны галдырыб һәкмин үзүнә бахды. Аббасов күлә-күлә:

— Инди јахшысан, оғлум!—деди—Он күн өзүнү мөһкәм гору-малысан. һәлә күчәјә-бачаја чыхмаг олмаз.

Бир нечә күн сонра Бәһруз Нарынчдан мәктүб алды: «Салам, Бәһруз! Макуда барк дарыхырам. һәјәт-бачадан башга һеч јерә чыхмырам. Макунун өзүнү бәлә әмәлли-башлы көрә билмәмишәм. Фикрим-экирим Нахчыванда галыб. Доғма јурдан ајрылмаг нә ағырмыш! Сәнин јапына кәлдијим күн Пакизәнин дә јанына кетмишдим. Јандыдалыр, Тифлисад, хәстәханадә көрдүјүмүз Пакизә! Вәзијәти јаман пис иди, ондан да никаранам, атамдан да, башга гоһумларымдан да! Јекәнә тәсәллим сәнин шәкилләриндир, онлар баханда, өзүмү Нахчыванда көүрүм. Нахчыван үчүн елә дарыхмышам ки, олмајан кими, бурнумун учу көјнәјир. Каш тезликлә доғма јерә гајдајдым, каш һәләлик, Бәһруз! Үмидими һәлә үзәмишәм. Нарынч.»

Бәһруз мәктүбу охујуб гуртаранда, башыны галдырды, отағын о тәрәфиндә кәдәрлә, никаранчылыгла бахан һүрнисәнин гысганчылыгла јанан көзләрини көрдү.

5

Бәһруз сағалды, қағыз-гәләминн көтүрүб күчәјә чыхды, Нахчыванын мәркәзинә јох, кәзә-кәзә Шаһаб мөһәлләсинә кәлди, Сүддүнәнәнин јанындан өтүб таныш күчә илә ирәлиләди. Бу заман Нарынчын мәктүбу, көрпич һөрүлү дарваза, дарвазанын енүндәки при даш үстүндә әјләшән ағ сачлы гоча, онун гызы, һөрүклү Пакизә јадына дүшдү. Тифлисад, Михајловски хәстәханасында јайлыгы башындан ачыб «чәк, мәнә чәк» чылғынчасына дедијини хатырлады. О вахт Пакизәнин заваллы көркәминдән түркләри биз-биз олмушду. Көрәсән, инди јашајырмы, бәс гоча нечә? Сон илләр бу мөһәлләдән кечиб кетмәмишди, инди санки ајағлары илә кетмир, ону көврәк бир дүјүг апарырды. һәтта бу дүјүг көврәк горхуја дөнмүшдү. Гочаны көрмәк әрзуусун чох күчлү олдуғуну дүјүб, аддымларыны јавашытды. Күчәдә нә нис варды, нә дә чинс, һәр јан јәј бүркүсүнүн сүкутунда мүркүләјирди.

Һәмин гапыја чатыб бир ән ајаг сахлады, јенә сүкут ичиндә, нәсә, гејри-ади һадисә көзләди, елә билди ки, јенә о гапы ачылачаг, гошаһөрүклү гыз көрүнәчәк, сонра јоха чыхачагдыр. Јох, гапы ачылмады, Бәһруз да јолундан галмады, јаваш аддымларла, тәәсүфлә, кәдәрлә узлашды.

Билирди ки, бу күчәнин гуртарачагы үзү дағларадыр, чоҳдан иди ки, Нахчыванын канар јерләрини кәзимир, бу дағлары јахындаы көрө билмирди. Јенә бу истак гәфил фыртына кими голубу ону дағлара доғру апарды. Инди дағлары көрөн кими һар шеји унутду, сүрәтнин артырды. Думан зирваләрин үстүнә енишиди, күнәшин шәфәгләришдән јанырды. Бәһрузи әһвал-руһијјәси тәзәләнди, бу дағлардан доғмалығын нәфәси ахыб синәсинә долду. Күчә узаныр, санки бирбаша дағлара доғру кедирди. Гаршыдан ағалпаг, уча бир адам кәлир, узатдан әчајиб көрүнүр, јахынлашдыгча әчајиблик даһа да артырды. Бәһруз бирдән ону таныды, даш үстүндә әјләшән гоча иди, гар кими сачы-саггалы јахасы ачыг, ағ кәјнәзинин үстүнә төкүлмүшдү. Шаһлары да ағ парчадан тикилмишиди. Санки көфәһә бурғунмүшдү. Гызаран кәзләрини бир нөгтәјә зилләмишиди. Ағыр-ағыр кәлирди. Бәһруз дајанды ки, онула сөһбәт етсин, гоча исе һеч нә көрмүрмүш кими јанындан өтүб кечәндә, гејри-ихтијары:

— Баба!—дејә гишырды, амма гоча бу сәсә дө биканә олду, нә дајанды, нә дө архајә чөүб бахды. Бәһруз үчүн һар шеј ајдын иди; гара һөрүкдү гыз—Пакизә даһа јашамырды. Чеврилиб гочанын архасынча бахды. Елә бил гурумуш ағалпаг бир ағач кедирди. Бир нечә күн сонра Бәһруз шәһәрин мәркәзинә чыханда, һәр јердә бир чанлылыг, һөрәкәт көрдү. һамы, һараса төләсирди, күчәләрдә гырмызы бәзраглар асылмышды. Бәһруз јај күнәшинин шәфәгләри алтында базара доғру кедәндә учу шишпапағлы, сарыкөјнәкли, тоғгалы әскәрләрә раст кәлиб марагла онлара бахырды. Базар јенә гәјнајыб дашыр, һамынын дилиндә «шура һөкумәти» сөзләри доланырды. Мәсчидин диварында ағ јајлыгы кор диләнчи јенә гурујуб галмышды.

Бәһруз Атабаба мәғбәрәсинә тәрәф келиб, дар күчәләри, даланлары доланды, кәзә-кәзә Имамверди түрбәсинә тәрәф кетди, дикдә дајаныб, ашагыда, јолун гырағында нахшылы, кәрпичли бу түрбәјә хејли бахды вә керијә гәјтды. Бәрк јорулдуғуну дујуб, базар чајханасына тәрәф јолланды. Хәстәлик һәлә тамам чанындан чыхмамыш, ону зонфләтмиш, күчдән-гүввәдән салмышды. Чајханада һәм динчәлмәк, һәм чај ичмәк, һәм дә гәрибә сифәтләрә бахмаг истәјирди. Чајханаларда елә сифәтләр чәкмишиди ки, онлары сажә-һесабы јоқду, һәм дә булар дәһшәтли, көрүнмәмиш сифәтләр иди. Инди кирдији чајхана шәһәрин ән көзәл чајханаларындан бири сајылырды. Бәһруз гапы јанындакы бош јердә әјләшиб, үзүнү ири сајы самоварын бөјрүндә гурдаланан чајчыга чевирди. Бу вахт о башда, кимсә малаһәтли сәслә ше'р дејирди. Бәһруз дәрһал о тәрәфә бахды. Көдәк бој, гыз сифәтли, зәриф бир дәрвиш көрдү, көзләри чанлы вә ири иди. Түнд шаһалыд рәнкли, јахасы ачыг кәјнәјинә ағ рәнкли, готазлы шәрид бағламышды. Мәхмәр кими јумшаг сәси дәрһал үрәјә јол ачырды. һамы сукут ичиндә, диггәт кәсиллиб ону динләјирди. Охудуғу ше'рин сөзләри дә адама руһ вә ганад

верирди. Чајчы өзү дә иш көрмәдән, лиштахтанын далындан һејран-һејран она гулаг асырды. Ше'р сонә чатды, сонра саз чалыб охуду, сонра јенә ше'р демәјә башлады. Бәһруз һеч заман нә белә сәс, нә дә белә мә'налы сөзләри динләмишиди. Она көрә чох мәмнун галмышды. Кичик фасиләдә Бәһруз гаршысына гојулдан чај стаканыны габағына чәкди. Чајхана башдан-баша папағлы кишиләрдән ибарәт иди, һамысы дәрвиши тәрифләјирди. Дәрвиш башы ашагы, һеч кимә фикир вермәдән, чај ичә-ичә јени чыхышы һағында фикирләшрди.

Бәһруз гоншусундан онун һансы дәрвиш олдуғуну сорушанда, «Ирәванлы дәрвиш—Һачы Ағабала» дејә чаваб версә дә, она әјри-әјри бахды, сонра да кинајә илә әләвә етди: «Бүтүн Нахчыван ону таныјыр!» Бу дәрвиш һағында Бәһруз да ешитмиш, көрмәк вә динләмәк истәмишиди. Чүнки Һачы Ағабаланы Нахчывана тез-тез кәлдијини билирди. Фасиләдән сонра дәрвишин чыхышы даһа көзәл, даһа тә'сирли олду. Әмәр Хәјјамдан вә турк шаһрәләрндән охујурду. Бәһруз ону динләјә-динләјә о бири дәрвиши—Һасән Бәкташини хатырлады. Чајханадан чыхыб кедәндә јүнкүлләшдијини дујуду, узун мүддәт дәрвишин охудуғу ше'рларин тә'сири алтында галды. Евә коләндә һөјәтдә һај-күј ешидиб чәлд галыны ачыб ичәри кирди. Давуд бәркдән гишырдырды. Нәсә дачәлики етмиш, бачысы Таһирә ону јүнкүлчә көтәкәлмишиди. Бәһрузу көрән кими сәсини кәсән Давуд Таһирәдән шинкајәтләнемәјә башлады.

6

Јај кечиб кетди. Бәһруз јенә хәстәләнди, сағалдыгдан сонра лоторейада иштирак едиб, ордан кәлән кәлирин' әлли фаизинин ушаг евинә верилмәси үчүн әризә јазды вә буна наил олду. Ушаг еви исе һәләлик Әкбәрбәјин евиндә ачылды, Зәһрә ханым тәрбијәчи тә'јин едилади. Бәһруз ингиләб шурасы тәрәфиндан тез-тез чағрылыр, сифаришләр алыр, дәрһал јеринә јетирирди. Марксын, Ленинин портретләрини чәкиб апармышды.

1921-чи илин күнләри башлајанда, Бәһруз ишләмәк үчүн өзүндә елә бир һавәс, күч дујду ки, буну фәвтә вермәди. Мәчиди ахтарыб талды. Чүнки чапары битирмәк истәјирди. Мәчид инди ингиләб шурасында ишләјирди, көркәми дә, кәјими дәјишмишиди. Бәһруз јенә она бахыб чәксә дә, ушағлыг илләриндә көрдүјү чапар хәјялиндән кетмирди. Нәһајәт, бир ај кечди, узун вә көркин әмәкдән сонра ону битирди. Һәлә өмрүндә бу гәдәр севинмәмишиди. Бу севинчини дағларла бөлмәк истади, баш көтүрүб кетди, Шыхмәһмуд көвшәниндән өтүб гаршысында ачылан кениш дүзлә силсилә дағлара доғру јаваш-јаваш ирәлиди. Гыш олса да, өзүнү сәрт кәтәрсә дә, белә һавә хошуна кәлирди. Онун Нахчыван чапары инди

ајагыны басдыгы бу догма торпагда һәмнишә јол кедирди. Узатдакы дағлары башында јенә булдулар ағарырды, бир нечә топасы габага чыхмышды, санки дағлар ону Бәһрузу гаршыламағ үчүн көндәрмишди.

О, дајанмадан һәлә ким билир, нә гәдәр кедәчәкди, әкәр кол-косуң бейрунда бүзүшүб әлшмиш бир гыз гршысына чыхмасады. Бәһруз гызы көрүб диксинди, јун шала бурунан, көзү јумулу гыз там һәрәкәтсиз иди, санки донмушду. Бәһруз горхду, әввәл дајаныб әтрафа бахды, һеч кәс көзә дәјмирди, сонра ирәли кетди. Анчаг гыз көзләрини ачмады, јатырдымы, јохса һушуну итирмишди-ми, јохса, јохса өлмүшдүмү? Сон фикирләди горхан Бәһруз һәјәчанланды, даһа тәрәддүд етмәдән јахынлашды, әлини гызын чийинә вурду. Гыз көзләрини јаваш-јаваш ачды. Демәк, сағ иди. Амма башгалары кими нә диксинди, нә дә горхду, бәлкә һәлә јухудан там ајылмамышды. Јох, ајага галхыб, чәкинмәдән, горхмадан, һирсли-һирсли сорушду:

— Нә истәјирсән?!

— Һеч нә...

— Нијә дурмусан бурда?!

— Горхдум сәндән...

— Нијә?!

— Бу сојутда јатмағ олар? Хәстәләнерсән!

— Кимсән, ај әми?!

— Рәссамам... Горхма!

— Горхмурам!—Гыз инамла, чүр'әтлә динди—чоходандыр, чөл-дә, јолда јатырам. Һеч нә олмур мәнә!

— Јәгин ачсан?

— Јох!—О дагын дөшүндә бир кәнд вар—әлини узадыб, һава-дагын сағындакы бир дагы көстәрди:—Орда јемәк верибләр.

— Фикрин нәдир?

— Шәһәрә кедирәм.

— Бәлкә бир-ики күн биздә галасан?!

— Галарам!

Бәһруз гызын бу чәсарәтли, гәтијјәтли, инамлы һәрәкәтләринә һейран галыб, ону евә кәтирди. Бәрк јухусуз олдуғу үчүн тәндирә-сарин јанындакы балача отагда јатды. Гызы көрәндә һүрнисини тутулмасы Бәһрузун диггәтиндән јајынмады, билди ки, үрәгиндә јенә гысганчлыг далғасы күкрәди. Һүрнисә бу далғаны дәрһал болду, гызын гајғысына галыб, ону апарыб кетди. Бәһруз отагында дивара сәјкәдији Нахчыван чапарына бахмаға башлады. Әввәлки хос әһвали-руһијә ону тәрк етмәмишди. Бирдән Афәрин «буну нејләјәчәккән, гардаш» дејән сәсни ешитди. Инди, өз әсәриңә бахыб, севинч дудуғу бу аңда, Әлихан мәсчидинин јанында, дәрвиши динләјәркән, илк дәфә ат үстүндә көрдүју чапар јенә хәјәлинда чанланды. Сонра илк гараламаларыны, ескизләрини мүәллимнә

көстәрәркән онун дедији сөзләри, чапар Мәчидлә Нахчывандакы көрүшләрини, һәмнишә, дәнә-дәнә бу әсәрә гајытдыгыны хатырлады. Һеч хәјәлине кәлмәди ки, сакитчә бахдыгы, севиндији бу чапар даһа узағларә јол кедәчәк, Москванын тарих музәјиндә әбәди галачағ, һамынын—нечә һәслин көзү гаршысында јениндән чанла-начағдыр. Индисә ону мүәллифиндән башга һеч кәс көрмүрдү, һеч кәсл

Һүрнисә ахшам јатмаға һазырлашанда, Бәһруза тәрәф бахмыр, үзүнү ондан кизләтмәјә чалышырды. Бәһруз өзү она јахынлашыб, архадан чийинләриндән тутанда, диксинди, динмәдән һәрәкәтсиз галды.

— Јенә сәнә нә олуб?

— Боша мәни, Бәһруз, боша!—Һүрнисә кәскин бир һәрәкәтлә она сары чеврилди:—даһа өзүмлә бачара билмирәм!

— Ахы нә үчүн?!

— Чүнки... чүнки... имканым олсајды, о гоз ағачыны көкүндән гопарыб атардым.

— Даһа ағачы нијә?!

— Сәнин бир көзүн о ағачдадыр.

Өзүнүн һисс етмәдији бир һәгигәти Һүрнисә ачыб дејәндә Бәһрузун көзләри истәр-истәмәз о ағача тәрәф чеврилди. Һәмнишә һәјәтдә оlanda гејри-ихтијари ора бахырды, бә'зән саатларла, бә'зән бир аңлыг дајаныр, хәјәлләра гапылырды. Инди ағач чылпағ олса да, јенә күчлү, әзәмәтли вә гүдрәтли иди.

— Һәр шејә фикир верирсән, Һүрнисә, ахы белә олмас.

— О ағач дејил, сәнин севкиндр.

— Бәсдир, Һүрнисә, өзүнү һаһаг јерә үзмә!

— Һаһаг дејил, Бәһруз! Сәнин үчүн мән о ағач гәдәр дә дејиләм. Һеч көзүнү учујла да бахмырсан. Валләһ сәндән ипчимирәм, күнаһ мән бахтигарададыр, ахы нијә севмишәм, нијә?

— Сакит ол, Һүрнисә...

— Дүз сөзүмдү, боша мәни, боша!

Бәһруз да өзү илә бачара билмир, ону атмагдан, бошамагдан дәһшәтли һеч нә тәсәввур етмир, буну ағлына белә кәтирмәк истәмирди. Кет-кедә баша дүшүрдү ки, Һүрнисәни ән чоһ нараһат едән ушағынын олмағасы, һәддиндән артыг гысганчлыгы, бир дә, бир дә онун сојугуғуну дүјмасы иди, буңлар аз дејилди. Бәһруз сон күңләр исә гысганчлыгынын даһа күчлү олдуғуну һисс етмишди.

Сәһәр гагчың гызы чәкмәк үчүн отағына апаранда, Һүрнисәни тәндирәсарини јанындан бахан көзләриндән горхду. Бу көзләрдә

елә бил алов дилләри гызарырды, һәм жазыглыг, һәм гәзәб, һәм кин варды. Буларын бир-бирини әвәз етмәси, жахуд бирләшмәси дәһшәтлн бир ифадә жарадырды. Бәһруз она тәснннлнх вермәк мөг-сәднлә Јахынлашанда, һүрнисә үзүнү чевириб узаглашды. Тәнди-рәсәрдән, исти очагдан чыртылты сәси, јаныг, көсөв ији кәлнрдн, бу Бәһруз елә хош олды ки, бир анлыг ајаг сахлады. һүрнисә һар-даса јоха чыхдыгы үчүн керн гајыдыб гачгын гызын портретини чәкмәјә башлады.

Башы ишә елә гарышды ки, һәр шеји унутду.

— Адын нәдир?—гыздан сорушду.

— Чүмсүн.

— Нечә јашын вар?

— Он алты...

— Бу шәһәрдә нә едәчөксән?!

— Ишләјәчәјәм.

— Кимин вар?

— Нәнәм. Бу пәјыз өлүб.

— Бәс атаң, апан?!

— Атам јадыма кәлмир, чохдан евдән кеднб, һардадыр, билми-рәм. Анам әрдәдир, узаг кәнддә. Үч-дөрд јашым оlanda апарыб-лар. Неч бир дәфә дә јанымә кәлмәјиб. Тәкчә... нәнәм өләндә... онда да мән гачыб кнзләндим.

— Нијә?!

— Нечә нијә? һирсимдән. Јахшы ки, үз-үзә кәлмәдим, јохса ону боғардым, өлдүрәрдим. Адынә ана гојуб, белә ана олар?!

Чүмсүнүн ири көзләри, галын, гара гашлары варды, дәјирми сифатинин көзәллијинә көлкә салаң бурну да ири иди, киши кими кобуд, әзәләли, мөһкәм бәдәни дә, голлары да, әлләри дә! Зирәк, днрнбаш, днлнн-днлавәр, горхмаз, үсјанкар тәбнәтлн бир гызә бәнзәјирди. Авшар кәндндән колмишди, бу кәнддә баш верән һадисәләри, бәјин залымлыгыны, авшаднын исә он гат пис олды-гуну, нәнәсннә һәр чүр әзәблар вердикләрини, јәгин ки, бууну нә-тичәснндә гочанын өлдүјүнү данышдырды.

— Анд ичмишәм, о арвады тапыб боғачағам, көзүмлә көрмү-шәм, нәнәмә нечә әзәб вериб, тәһгир еднб, ачыгланыб, неч кәс буна дөзмәз!

— Бачармазсан!—Бәһруз күлдү—елә билирсән, адам боғмаг асан ишдир?!

— Боғарам!

Һүрнисә бир дәфә дә олсун ичәри кирмәди, јемәк дә кәтирмәди. Бәһрузу ишә башы бәрк гарышса да, арвадынн бу е'тинасызлы-гыны дуду, елә бу вахт Ширин ханым һај-күлә өзүнү ичәри атды:

— Ај Бәһруз, јенә бу һүрнисә јоха чыхыб. Сәһәрдән ахтарырам, тала билмирәм...

Бәһруз јериндән дик галхды, һүрнисәнин тәндирәсәрдән ја-ыннән бәхән көзләрини хатырлајыб һәјәчәнланды.

— Нараһат олма, Ширин бачы!—деса дә, әл-ајаға дүшдү, нини јарымчыг гојуб һәјәтә чумду,—бәлкә гошнуја кеднб?

— Неч јанда јохдур...

Һүрнисә кечән дәфәки кими гајытмади.

8

Бәһруз чох көтүр-гојдан сонра, һүрнисәнин далынча өзү кет-мади, мө'тәбәр гоһумларындан бирини көндөрдн, һүрнисә гајыт-мади. Бәһруз баша дүшүрдү ки, севмәсә дә, һүрнисәсиз галмаг мүмкүн дејил. Бир һәфтә кечдикдән сонра бууну нечә чәтнн олды-гуну бир даһа дуду. Бир инсан кими һүрнисәјә өјрәшмишди, одур ки, өзүнә јер тала билмирди. Бу мүддәттә Чүмсүнүн портретини чәкиб битирди. Ахырынчы вариант көзәл алынмышды, әнвәлкәләри һирсә чырмаг истәјәндә Чүмсүн ирәли атылды:

— Онлары мәнә верин!

— Нәјинә кәрәкдир?

— Јадикар сахлајачағам.

— Ахы... ахы... бекара шәкилләрдир...

— Ејби јох... верин...

— Јахшы!—Бәһруз шәкилләри гызә узатды,—көтүр!

Чүмсүн јахынлашыб сулу боја илә ишләнмиш ахырынчы шәкли-ни көрәндә диксинди:

— Бој... нә гәшәнк чәкмисән мәни!—деди.

Чүмсүнүн папагы, јайлыгы, сачы, үзү, бурну чаны, көзәл вә тәбини верилмишди. Бәһруз карандашла онун адыны, һансы кәнд-дән кәлдијини, тарихи, имзасыны јазыб шәкли көтүрүб бир кәна-ра гојду.

Кетмәјә јери олмадыгы үчүн Чүмсүн бир ај бу евлә галды. Бу мүддәттә Ширин ханымә көмәк етди, Таһирә илә, Давудла өјләнд-ди, бешикдәки Рүстәмин гајгысыны чәкди. Бәһруз нигиладә комн-тәснндә ишләјән һәсән Бәкташинин көмәји илә она иш тала билди вә Чүмсүн һөмишәлик ајрылыб кетди. Кәдәркән, ушаглары, Таһи-рәни, Давуду вә Рүстәми бағрына басды, өзү илә бир бағлама, бир дә сәлигә илә бүкдүјү шәкилләрини апарды. Бундан сонра Ширин ханым да, Ширәлибәј дә Бәһрузу үстүнә дүшүб, һүрнисәни керн кәтирмәсини ондан тәләб етдиләр. Бәһруз илә-сәпа јатмир, ина-дындан дөnmүр, гызын далынча кетмәјәчәјини сөјләјирди. Онлар һүрнисәсиз дарыхыр, далбадал сорак көндөрдн, Бәһрузу јенә дилә тутур, буларын нәтичәсиз галдыгыны көрүб дәр-дәмә батырды-лар. Ширәлибәј һәјәттә о јан-бу јана кәзишир, Ширин ханым алла-һа јалварыр, иш-күчлә башынн гатырды.

Бәһруз инди чаван бир огланын портретини чәкирдди. Өзүнә охшаган, башыпапагалы, назикбыглы, богаза гәдәр дүймәли пенчәк кеҗән бу огланын санки дили јох иди, диниб данышмагы севмирди. Шәһәрин јахынлыгында олан Ејлабад кәндиндә: јашайырды, бу кәндән чоху гачыб кетмишди. Бәһруз онула Ејлабад кәндинин дарвазасыны сулу боја илә чәкәркән, көрүб таныш олмушду. Һәр дөфә сәһәр кәләндә ады Сәттар олан бу кәнчин учулуб дагылан дарвазанын јанында дајаныб јолуну көзләдијин көрүрдү. Бу иши тамамладыгдан сонра, үзүнү Сәттар тутаб сорушду:

— Разы оларсан шәклин чәким?

Сәттар динмәјиб, башыны тәрпәтмәклә разылығыны билдирди. Бәһруз күлүб, әлини онун чәјинә вур-вур, евини ишан вериб, вахты мүјәлләшдирди. Сәттар вахтында кәлди, онун иш отагына, шәкилләре, кағызләре марагла баха-баха Бәһрузун кестардији күрәдә әјләшди. Беләликлә, сулу боја илә Бәһруз кәнчин портретини ишләмәјә башлады.

Бәһруз Сәттары јола салыб шәһәрә чыхды, јенә гачгыларла раст кәлиб, бу сәсиләни давам етдирмәк һагында дүшүндү. Нахчыванда тәзә һөкүмәтин гурулмасыны билән гачгыларын ахыны даһа да чоһалмышды. Мәсчидин, базарын габагы диләнчиләрлә јанашы, гачгыларла долмушду. Бәһруз тәләсмәдән онларын јанындан кечирди.

Базарын әтрафы һәмишәки кими јенә гајнајырды; кәләң, ке дән, сәтан, алан, гачан, ојун чыхаран, оғурлајан, авараланан, тамаша сәан, дикәнан адамларла. Һәр дөфә гаршысына Гәдир чыхарды, инди көзүнә дәјмәди, базардан өтүб Гызлар булагына тәрәф кетди. Сон вахтлар Аһәр дә јоха чыхмышды.

Бәһруз булагын јахынлыгында, сәринликдә әјләшмәји чоһ севирди. Булагын әтрафында чадралы гызлар көрүб, узарда дајанды. Гызлар она баха-баха пычылдашыр, күлүшүрдүләр. Онларын ағ чадрадан бахан көзләринин парылтсы кедиб үрәјә чатырды. Бирдән Бәһруз диксинди, чүнки булагдан аралыда, дәрә ағында, ағ чадрода һүрнисә дајанымышды. Она тәрәф кетмәк истәди, өзүнү сахлајыб көзләди ки, булаг башындакы гызлар дагылылар. Еһ, һара дагылыр, булага көләнләрин сајы, көләнләрин сајындан чоһ олдуғу үчүн әтрафы кур вә һај-күјүл иди. О тәрәфә баханда ағ чадранын јоха чыхмагыны көрән Бәһруз дәһшәт бүрүдү. Елә билди ки, дәрәјә јуварланмышдыр, сонра онун тәлә илә јухары галхдыгыны көрдүкдә өзүнә кәлиб сәкитләшди. Архасынча кедиб сәләди. Ағ чадралы гадын исә бирчә дөфә чөнүб бахды вә сүрәтини артырыб кетди. Бәһруз исә јериндә дајанды, чүнки о, һүрнисә дејилди.

Бир нечә күндән сонра Бәһруз јенә базара кәлди, Гәдир, ја-худ Аһәри көрмәк мәгсәдилә һәр јери әләк-вәләк етсә дә, онларын изи-тозу белә көрүнмәди. Баггал һәмид дә хәстәләнмишди, базара чыхмырды, буна көрә һеч нә өјрәнә билмәди. Онлары ахтардығы бир вахтда, көзләнилмәдән башга бир адамла үз-үзә кәлди. Анчаг ону бирдән-бирә таныја билмәди.

Башына күллү јайлыг өртүмш, әјинә јайлыга үјүң кәләң дон кәјмиш көзәл бир кәлиң балача бир гызын әлиндән тутуб Завија мәсчидини јахынлыгында Бәһруза доғру аддымлајырды. Бәһрузу көрән кими, көзләрини она дикиб һәјачанланды, јанаклары гызарды, аз гала үстүнә јүјүрмәк истәди. Бәһруз шашғын бир һалда дөјүкүб:

— Хош көрдүк сизи!—дејән кәлиңә диггәтлә бахса да, таныја билмәди—мәнәң, Зибә! Журначы Ејвазын гызы! Јенә мәни танымадыныз, Бәһруз бәј?!
— Салам, Зибә. Инди танидым. Күнаһ мәнәң дејил, сәң чоһ дәјимисән! Бу балача сәнин гызындыр?!

— Јох... Јетимдир, кимсәсиздир. Анам јанында сахлајыр.

Бәһруз инди гыза бахды, гызын галын гашлары, дәјирми сифәти варды, сачларындан чоһлу назик һөрүк дүзәлтмишди. Һәмасы да чјинләриндән салланырды. Бирдән бейниндән ишыг кими бир фикир кечди, бу ки, Гәдирин тәсвир етдији гыза—онун бачысы Рејһана бәнзәјирди. Дәрһал ашағы әјлиб, мәһрибанча сорушду:

— Сәнин адын нәдир?

Гыз утаныб Зибәја сығынды, чаваб вермәди, дәрәсән, бир азча горхду, вәзијәти белә көрән Зибә өзү дилләнди:

— Онун ады Рејһандыр, әмисл!

— Рејһан!—Бәһруз севинчин кизләдә билмәди,—бир илә јахындыр ки, мән Рејһаны ахтарырам.

— Нә мунасибәтлә?!

— Тәкчә мән јох, гардашы Гәдир дә ахтарыр...

Рејһан гардашынын адын ешилдәдә горха-горха Зибанын үзүнә бахды, рәңки дә азча ағарды. Зибә онун башыны сығаллајыб сорушду:

— Сәнин гардашын вар?

— Вар.

— Ады нәдир?

— Гәдир!

Гызчыгазын көзләри долмушду, каһ Бәһруза, каһ Зибәја бахыр, тәһүкәли бир шәј көзләјирмиш кими горхур, кәлиңни әтәјин-бән бәрк-бәрк тутуб ону бурахмаг истәмирди. Бәһруз әлини узадыб сачыны сығаллајанда, башыны јана чәкди, Зибә дилләнди:

— Рејхан чохандыр биздә галыр, анамла...
— Нечә олуб ки?
— Бир ахшам алам һарданса гајыдырды. Гыз јолда јатыбмыш јазыгы кәлиб, кәтириб евә! О вахтдан јанында сахлајыр. Бир-биринә өјрошибләр. Гардашыны тапсаныз, кәтерин бизә, евимиз узаг дејил, Сарванлар мәһәлләсиндәдир.

— Таныјырам. Сән чохдан кәлмисән?!
— Ики ај олар.
— Нә вахт гајыдачагсан?!
— Мәндән олса, һеч вахт!
— Нијә?
— Тамам ајрылмаг истәјирәм. Дәһшәтдир, Бәһруз бәј! Аллаһа шүкүр едирәм ки, сағ-саламатым. Сөзлә демәк олмур.

— Онда бошан, гуртарсын кетсин...
— Нечә ону дилимә кәтирә билмәрәм. Өлдүрәр мәни!
— Бәс нечә кәлмисән?!
— Бурда јохдур, һараса кедиб.
— Демәк, гајыдачагсан!
— Мән гајытмаг истәмирәм.
— Өзү билир ки, истәмирсән?!
— Бир аз билир, билир ки, севмирәм ону... Нифрәт едирәм, еһ, Бәһруз бәј, узун әһвалатдыр... Нә данышым?!
— Белә дә олмас. Нә о јанлыг, нә бу јанлыг...
— Арада атам кетди, һеч нәдән. Қим ону өлдүрдү, һәлә дә билмирәм. Атамын сәнәтина сәнәт чатмазды. Зурнасы бүтүн Нахчыванда сәсләнирди. Сон вахтлар ешитмишәм ки, атамын өлүмүндә әримин дә әли вар... Белә адамла нечә јашајасан?

— Јадындадыр, шәләләнин јанында сәни көрдүјүм?
— Әлбаттә, јадымдадыр...
— Онда шәклини чәкмәк истәдим, сизин евә кәлдим. Амма... атанын шәклини чәкдим.

— Һаны о шәкил?!
— Мәндә, евдә.
— Кәстәрәрсиниз?!
— Кәстәрәрәм.

Ајрылдылар. Бәһруз һәјәтә кирәндә көрдү ки, Ејлабад кәндиндән кәлән Сәттар ону көзләјир. Јорғун олса да, кәнчин портретини ишләмәјә башлады. Кәнч нәдәнсә бу дәфә фикирли иди, елә сар күнчдәки шәкилләрә бахыр, нәсә демәк истәјир, чәкинирди. Бирдән диләндәи:

— О шәкли мәнә верәрсиниз?—Чүмсүнүн портретини кәстәрди.
— Нәјинә кәрәк?!
— Чох истәјирәм. Верин мәнә.
Бәһруз һеч нә аңлаја билмирди, һәм дә она марағлы иди, ахы Сәттар, дилсиз-ағызсыз, фағыр кәнч Чүмсүнүн шәклини нә үчүн

истәјирди?! Јенә јалварыб јахаранда, Бәһруз чәтнликлә баша дүшдү ки, Сәттар Чүмсүнә лагедј дејил, ону Әкбәрбәјин ушаг евиндә көрүб, бир көнүлдән мин көнүлә ашиг олуб. Бәһруз күлә-күлә Сәттары чәкир, бу гәрибә севкијә мөчүзә кими бахырды.

ОН ИКИНЧИ ФӘСИЛ

1

Бәһруз Гәдири тапыб севиндирмәк истәдисә дә, бу, баш тутмады. Чүнки Гәдириң өзү тапылмады. Бағгал һәмиддән өјрәндә ки, бир ај бундан багаг өмрүнү бағышлајыб. Чох әзијјәт чәкиб, һәмишә дә бачысыны дүшүнүб, кәләндән-кәләндән, танышдан-билишдән аңчаг ону сорушуб.

Евидән, очағындан, јувасындан гагчын дүшмәк, көр нә демәкдир? Сону—өлүм! Һалбуки, Гәдир кими ушағларын јашамаға там һағгы вар! Јәгин ки, очағынын истисиндә галсајды, инди дә сар оларды. Бәһруз белә дүшүнүб бағгал һәмидә бахды.

— Еһ, оғул,—бағгал һәмид көксүнү өтүрүб динди:—Ағылда, фәрәсәтдә јекәнә ушағды. Зирәк, дирибаш. Заваллы, бичарә күн көрмәди. Сон нәфәсиндә дә «Рејхан» дејиб бачысыны чағырды. Гардаш, аллаһ һағгы, ону балам кими, әләтимизчә басдырмашам. Истәсән, гәбрини дә кәстәрәрәм. Тәки аллаһ руһуну шәд еләсин, чәми балалары сағ-саламат сахласын.

Бәһруз даһа базарын ичиндә гола билмәди, издиһамын ичиндән кечә-кечә Гәдири сон дәфә нечә көрдүјүнү хатырлады. Онда өз дәрдини—хәстәлијини унуудуб, јердә гыврылан Афәрә јазыг-јазыг бахырды. Бәс Афәрә һаны?! Балкә о да Гәдир кими һәјатдан көчүб? Индики вахтда һәр шеј ола биләр. Мәсчидин јанындан өтүб бир дә көрдү ки, Сарванлар мәһәлләсинә доғру кедир. Дајанды. Јох, белә ағыр хәбәрлә балача гызын јанына кетмәк истәмәди. Евә кәлиб, Сәттарын портретини гуртармаға чалышды.

Ахшама јахын Зибә өзү Рејһанга кәлди. Рејһан алтдан-алтдан Бәһруза бахыб күлүрдү. Бу гызчығазын онун гәлбиядәки кәдәрдән өз көјнәртидән хәбәри јох иди өз һеч заман хәбәри олмајачағды. Бу күн Зибә гызлыг вахтындакы кәзәллијинә гајытмышды. Кәзләри, јанағлары, сачлары тәрәвәтлә долу иди. Бәһруз онлары отағына апарды, зурначы Ејвазын портретини чыхарыб Зибәја верәндә, гыз һәм ушаг кими севинди, һәм дә көврәлиб ағламагдан өзүнү күчлә сахлады. Сонра шәкли һәмншәлик она вермәк үчүн елә јалвармаға башлады ки, Бәһруз үрәји кәлмәсә дә, е'тираз едә билмәди, шәкли Зибәја бағышлады. Зибә елә миннәтдар бахышларла

бахырды ки, Бәһруз бу көзләрин чазибәсіндән, фусункарлыгындан чыкмагда ачиз галырды. Зибә исә атасынын портретини дөшүнә сыхаб дажанмышды. Гәрибә о иди ки, Гәдир јада дүшмүрдү, бирдән Зибә ону сорушанда, Бәһруз һәгигати кизләтди, дүзүнү демәә үрә-ји калмади. Бу вахт Рејһанын ири, саф, шейтан көзләрини көрүб көдәр ичиндә титрәди. Бәһруз Рејһанын назик һөрүкләрини әлиһә көтүрдү, көр нә гәдәр иди, онму, он бешини, сәймага башласа да, һөвсәләсә чатмады.

— Булар нечә һөрүрсән?

— Иһәсә һөрүр,—Зибә дилләнди,—јүјүр, дарајыр, сонра да һөрүр, мән дә көмәк едирәм.

Бәһруз Рејһанын тез-тез она диклән ири көзләринә чох баха билмир, бу көзләрлә елә бил ондан гардашыны сорушурду. Тәрс кими, дәјирми сифәтинә јарашан көзләри елә гәшәкди ки! Кетмә-јә һазырлашанда да Рејһанын бир көзү Бәһрузда галмышды. Белкә дә гызчыгаз елә-белә бахырды. Анчаг Бәһруз үчүн бу ади ба-хыш дејилди, мәнә вердији үчүн сарсылырды. Завија мәсчидинә гәдәр, мәсчидин јахынлыгындакы балача даирәви бага гәдәр өтү-рүб, азачыг дајаныб, узагдан һәр икисинә әл еләјиб кери гајытды.

Нахчыванын сакиг вә ајдын јәј ахшамларындан бири иди.

Бәһруз һәлә белә хош ахшам көрмәмишди. Ај күмүш кими һәр јана шыг салыр, мәһәлләләр, евләр, бағлар бу сүд шыгында үзүр-дү. Шаһаб мәһәлләсинә чатанда, Бәһруз узагда һача дағы көрдү, гаранлыгда һәмншә итиб көрүнмәз олан дағ инди әзәмәтлә учалыр-ды. Ај шыгында исә о даһа мөһтәшәм бир көркәм алмышды. Зибә илә көрүшән галан хош дүјүг бу ајдын ахшамын вердији јени һиссәлә бирләшишди. Сүдүнәнә дә бу шыгда ајдынча сечил-лирди. Бәһруз Сүддүнәнәнин јанында дајаныб, һача даға бахды. Нә гәдәр дајандыгыны билмәди, бу мәнзәрә ону елә тутду ки, бүтүн варлыгыны чәкмәк һөвсә бурүдү. Мөһрә һасарлы күчә илә өз мәһәлләсинә кәләндә евләринин гапысы арзында булуд кими нәсә ағарырды. Јахынлашанда ағ чадралы бир гадыны көрәг кими дәрһал билди ки, һүрнисәдир. Јүјүрүб «Һүрнисә»—дејә ону арха-дан гучаглады. Дәрһал да кери чәкилди. Бу нәдир?! Ағ чадранын ичиндә гупгуру сүмүк! Вај, һүрнисә нә күнә дүшүби! Чан галмајыб ки, јазыгда. Бәһруз Ширин ханымны сәсләди. һүрнисә һеч јеријә билмирди. Ширин ханым јүјүрүб ону баргына басды, дил төкә-төкә, охшаја-охшаја евә кәтирди. Бәһруз бөјүк сәһв етдијини инди баша дүшдү. Бу, ади сәһв дејилди, бу сәһвдә гәдәрлыг варды, ла-гејдик вә бикәнәлик варды. Одур ки, Бәһруз бүтүн кечәни вич-дан әзабы ичиндә чырпынды.

Һүрнисә беш-алты күндән сонра өзүнә кәлиб дирләнди, һәјәт-бачаја чыхды, јыр-јыгыш еләди, һүзи ичиндә кәзиб чәләди. Бәһ-руздан гады, онулла һәләки бир кәлмә дә кәсмәди. Тәкчә, бу күн

ахшам јемәјини кәтирәндә, Бәһрузун јанында бирдән диз үстә хал-чаја чөкдү:

— Бәһруз!—деди,—бир ричам вар, јалвармышам бир олаң алла-һа ки, сөзүмү јерә салмајасан. Ричам будур ки, гој сәнин кәнизин олум, гуллугунда дурум, теки арвадын олмајым. һәм мән раһат јашајым, һәм сәнә јахшы олсун.

— Елә шей јохдур. Бу, но данышыгдыр?!

— Бәһруз, әзизим, төвгәте едирәм, јалварырам, олд верирәм бир о аллаһа ки, сәнин кәнизин олум... Гурбанын арум, мән бича-рәнин һалына гал, дәрдимә јан, боша мөни, боша, атма, гој јанында гул олум, гуллугунда дурум, өзүмү сәнә гурбан верәрәм!

— Јахшы, јахшы, ағлыны башына јыг!—Бәһруз һирсләнсә дә, она јазыгы кәлди:—Дур, һүрнисә, дур, мән сәни хошбәхт көрмәк истәјирәм.

Бәһруз бу сөзләр үчүн дә хәчәләт чәкиб башыны ашағы дикли, ахы һүрнисәјә хошбәхтлик верә билмәмишди.

2

Пајыз кирсә дә, һәлә өзүнү кәстәрә билмирди.

Ахшам јахын ири гошатәкәрли араба гапы арзында дајанды. Гара папагы арабачы Ширин ханымла һагг-һесабыны гуртарыб кетмәк истәјәндә Бәһруз һәјәтдән гышгырды:

— Әми, мәни көрл!

Рәнк чамаданыны көтүрүб кәлән Бәһруз ајағларыны саллајыб арабанын архасында әләшди. Араба шөһәрән чыханда һава га-ралды, үфүгдә Ај парылдады. Шыхмаһмуд көшәнәлији архада га-ланда кениш дүзәнлик ачылды.

— Кәндә кедирсән, а бала?!

— Јох, габагда дүшчәјәм.

— Нијә ки, кедәк кәндә, әвә?..

— Сағ ол, әми, сағ ол! Башга бир вахт...

Араба ај шыгынын алтында кениш бир дүзәнликлә јаваш-ја-ваш кедирди. Бәһруз ајағларыны ојнадыр, кәһ узагдакы силсәлә дағлара, кәһ төкәмсәјрәк нишглар ичиндә гаралан Нахчывана, кәһ ишыглы көјә бахыр, фикирләшир, бу сакиг јәј ахшамындан, ајын јаратдығы мәнзәрәләрдән, јанында даһа да ағаран булудлар-дан зөвг алырды. Балача јасты тәпәнин јанында јерә атыланда, һеч нә баша дүшмәјән арабачы һәјрәт ичиндә дөјүкә-дөјүкә ара-баны сахлады:

— Бала, бу ахшам вахты нә едәчәксән?!

— Јолундан галма, әми, шәкил чәкәчәјәм.

— Саламат ол, оғул!

Бәһруз тәпәнин јанында, јол гырағында гатлама стулунда әл-

шиб сулу боја илэ Ај шыгында учалан һача дагы чэкмәјэ башлады. Араба узаглашды, кет-кедә нөгтә кими кичилди вә тамам итди. Бәһруз чәкир, чәкирди. Көрдүју Ајын шыгылары, булудлар вә бир дө узагдакы даглар иди. Санки буилардан башга она һеч нә ләзим дејилди.

Бир күн сонра Бәһруз һача дагы јенә Ај шыгында, евләрнинн дамындан чәкирди. Балача Давуд да јанында!

Ону ингилаб комитәсинә чагырдылар. Бәһруз балача отагда, гапынын јанында, көннә јазы столунун архасында әјләшән, солгун, сакит катибә гызә јахынлашды. Гыз башыны галдырыб, она баханда зил гара көзләр, јарашыглы, көзәл сифәт Бәһруза таныш кәлди. Гыз өзү сојуг, е'тинасыз вә сакит бир һалда сорушду:

— Ким ләзимдыр?

— Һәсән Бәкташи.

— Әјләшин! Ики дәгигә көзләјин.

— Сон мәнә чох таныш кәлирсән,—гыз Бәһрузун бу сөзләрнинн санки ешитмәди, көзучу она бахыб, јенә е'тинасыз бир һалда, отага кирди, сонра чыхыб:

— Бујурун,—деди,—кечин ичәри!

Һәсән Бәкташи ону гапы ағында гаршылады. Һеч дәјишмәмишди, тәкчә көј көзләринә думан кими јорғунлуг емишди. Хошбешдән сонра дәрһал мәтләб үстүнә кәлди, тезликлә онун сәркисини ачмаг истәдикләрнин билдрди, вахтыны, јерини тәјјин едиб чидди һазырлашмасыны тапшырды.

— Бәлкә чәтилијини, бәлкә арзун вар?

— Јох, сағ олун!

Көрүшүб кабинетдән чыханда, Бәһруз башышагы, сакитчә әјләшмиш катибә гызә бахды, јанындан өтүб кедә билмәди, јахынлашыб јазы столунун бөјрундә дајанды. Ани сүкутдан сонра, гыз јенә башыны галдырды. Зил гара көзләрә Бәһруза дикиләндә, бу дәрфә ону таныја билди. Бу ки, Афәрдир, Афәр! Һәјрәтини боғуб бирдән-бирә дилләнә билмәди, астача сорушду:

— Сәи Афәр дејилсән?

Гыз јериндән диқ галхды, гара көзләриндә гығылчым парлады, һәјсәчән ичиндә баха-баха:

— Јох, Афәр дејиләм,—дејдндә Бәһруз сарсылды.—Афәрни бачысыјам. Ону ахтарырам, кәзмәдијим јер, сорушмадығым адам галмајыб. Һеч јанда јохдур. Бәлкә сиз јерини билирсиниз? һаны, һаны Афәр, һардадыр, бәлкә көмәк едәсиниз?

Бәһруз һәјрәт ичиндә азча кери чәкилиб ејнән Афәрә бәнзәјән бу катибә гызә баха-баха галмышды. Ону бәјагкы һәјрәти чохдан итмиш, јени, көзләнилмәз бир һәјрәт баш галдырмышды. Билмәди ки, гызә нә десини, нечә сәәли версини. Гыз зил гара көзләрнинн Бәһруза дикиб үмидверичи тәсәлә көзләјирди. Бәһруз нәји билмәдисә, шәклини чәкдијини, сон дәрфә базарда көрдүјуну данышды.

250

Елә бил бу хәбәрдән гыз бир аз чанланды, бајагкы е'тинасызлыг вә сојуглуг јоха чыхды, истиганлы, мейрибан олуб суал далынча суал верди. Һәр шеји иччәлијинә гәдәр өјрәммәјә чалышды. Бирдән јенә үмидсизлијә гапылыб әввалки вәзијәтинә гәјытды.

Бәһруз евә нечә кәлдијини билмәди.

3

Сәркијә һазырлашдығы мүддәтә Бәһруз пәјыз мәнзәрәләрнинн чәкмәкдән јорулмурду. «Һача даг ај шыгында» әсәрини битирдикдән сонра мәсчиди, килсәни, чәмәнлији, архасында јол кетдији гошатәкәрди арабаны чәкди. Вахтынын бир дәгигәсини итирмәдән кечә-күндүз ишләди. Күнләрнин бириндә ајағлары ону Сарванлар мәһәлләсинә, Зибәкилин гапысына кәтириб чыхарды.

Бәһруз таныш һәјрәтә кирәндә зурнача Ејвәзи хатырлады, бу заман Рејһаны көрдү, пар-пар јанан гара һөрүкләри архасына төкүлмүшдү. Гат-гат, күллү туман кејмишди. Јун әјирән ағсачылы точа арвадын әтрафында доланырды. Бәһрузу көрәндә диқ атылды:

— Биби!—дејә ифәсини дәрмәдән гышгырды,—биби!

Үстү күмүшү дәмбирлә өртүлү, сүраһылы, нахышылы пилләләрнин үстүндә Зибанын көрүнмәси илә:—О... Бәһруз бәј!...—дејә севинчлә чығырмағы, пилләләри ениб она јахынлашмағы бир олду. Зибә голсуз, дәр палтарда иди, ағаппаг голлары, зәриф бојну, ајағлары онун бүтүн көзәллијини көстәрсә дә, онун сәмијијәти Бәһруз үчүн даһа гүмәтли иди. Үзүндә күл кими ачылан севинчлә әлләрнин нечә сыхды, дәрһал анасына чөнүб:

— Атамын шәклини чәкәндир,—деди,—бујур, Бәһруз бәј, јухары евә!

— Хош кәлмисән.—Гоча гадын ајаға галхды,—бу ев-ешиқ сәи гурбан, бујур, кеч.

Бәһруз башы илә гочаны саламлады, Рејһанла да көрүшүб, Әлигулу Гәмкүсар кими еһмаллыча бурнуну сыхды. Зибә габаға дүшүб, пилләләрлә јухары галха-галха, архаја дөнүб ардынча кәлән Бәһруза севинчли көзләрлә баха-баха дејирди:

— Анам о шәклә кечә дә бахыр, күндүз дә, һәмншә дә диллиндә бир сөз вар: «Ону чәкәни алаһ мин јашатсын. Ону дәрд-бәладан горуСУН!» Кечә-күндүз отуруб-дуруб «јарәббин» дејир, «јарәббин». О шәкли, Бәһруз бәј, елә бил анамы тәздәдн дирилдиб.

Јухарыдакы кешиш отаг галын, бөјүк мизлә, стулларла, диварда, јердә халыларла, пәләнк дәриси илә, нахышылы, шәкилли тохуми бәзәкәләрлә, пәнчәрәләрдән салланан түлләрлә јарашыглы өлмүшдү. Бәһруз пәнчәрәнин јанында узунсов стола дүзүлмүш зурналары көрүб дәрһал јахынлашды.

251

— Атамьндыр!—Зиба дедн—онун бир хасијјәти варды, зурнасы хараб оlanda, ону атмазды, сахлајарды.

Бәһруз онлара бир-бир бахды, узун, гыса, галын, нахышлы, гаралан, нишанлы, дөликләри мұхтәлиф чүр олан, вахтилә сәси једди мөһәлләјә чатан зурналарын инди сүкүт ичиндә сыра-сыра дүзүлмәси алама кәдәр кәтирирди, бир инсанын сәнгиндән, бу сәнгәгә бәсләдији бөјүк севкисиндән хәбәр верирди. Сәркијә гојулмуш експонатлар кими бу зурналарын гүмәти, мисли јох иди.

— Онлары һәмишә горујуб сахлајачағам!—Зиба дилләнди.— атамьн јадикары кими, хатирәси кими!

Бәһруз зурналардан көзүнү чәкә билмирди. Јаваш-јаваш көзләрини јухлары галдыранда, пәнчәрәнин бөјрундәки дивардан асылмыш өзүнүн чәкдији портрети көрдү. Зиба ону галын, бәзәк-лә чөрчивәјә алмышды. Ејвәз көзләрини јумуб, зурнаны јухары галдырды һәвәслә чалдығы өзәјјәтдә чәкилмишиди.

Бәһрузун үрәјиндән Зибанын да портретини јаратмаг кечирди, бу мөгәллә дә кәлимиши, инди һисс етди ки, бу истәји башга чүр сәсләнә биләр. Горхду, она көрә бирдән-бирә фикрини она демәкдән чәкинди. Зиба Нахчываидакы о бири гызлары, кәлиниләрә бән-зомирди, чәсарәтли иди, ачыг-сачыг кәзмәји, доланмагы севирди. Данышанда утанмыр, үзүнү кизләтмәјә чалышмырды. Худәһафизләшәндә, гапыја сары кедәндә Зиба ону өтүрдү. Бирдән:

— Бәһруз бәј... бир дәгигә дајанын!... — деди,—сиздән ачизанә хәлиш едирәм, бәлкә бу кәлмәкдә бир мөгәсәдиниз вар? Чәкинмәјин, дәјин, имканын олса...

— Јох, Зиба, јох, чидди һеч бир мөгәсәдим јохдур, сәдәчә олараг, портретини јаратмаг үрәјимдән кечир, өвәссала, она да имканын, вахтын чәтин ки ола, бир дә, мұсәманчылыгдыр, өзүн билирсән...

— Бу нә сөздүр, разыјам, нә вахт истәсәниз, бујурун, кәли...

Бәһруз бир нечә күн кәлиб кетди, чәкмәјә башласа да, алынмады, чырыб атды. Һәр дөфә кәлиндә јени бир көзәллијин увә чыхдығыны көрүр, бунлары чапландырмага чалышса да, истәдијини алынмырды. Бир дөфә кәләндә Зибаны кәдәрли көрдү, сәбәбини сорушанда кәлин бөјүн гачырды вә бу анда Зиба гызлыг вахтындакы көзәллијинә гәјытды. Јенә елә әериф, елә тәрәвәтли бир махлуға чәврилди ки, Бәһруз санки једди-сәккиз ил бундан өввәл көрдүјү бир гызы көрдү. Она һәвәс кәлди, шәкли һәм сүр'әтлә, һәм дә һәвәслә ишләмәјә башлады. Узун мүддәт Зибаја баха-баха чәкәсә дә, Бәһруз үчүн нә Зиба варды, нә дә онун кәдәри. Сәнәт ешги варлығыны елә бүрүдү ки, чәкди, чәкди, бирдән Зиба:

— Бәһруз бәј,—дәјәндә диксинди,—мәнә бахсаныз да елә бил мәнә көрмүрсүнүз?

— Көрүрәм. Һәлә илк дөфә сүб кәлдијим вахтыны да көрүрәм. — Јадымдадыр, Бәһруз бәј. Раһт тәздән...

Бирдән Бәһрузун башы кичәлләнди, чанына санки од төкүлдү.

өзүнү күчлә сахлајыб, Зибадан, чәкдијин әсәрдән ајрылмаг истәмәсә дә ајага галхмага мәчбур олду. Даһа ишләјә билмирди, күчү чатмырды:

— Бунлар белә галсын,—деди,—сабаһ кәлмәчәјәм.

— Јахшы.—Зиба онун белә тәләсик, көзләнилмәдән кетмәјинә һејрәт етсә дә, буну бүрүзә вермәмәјә чалышды.

4

Сәһәри күн кәлә билмәди, елә хәстәләнди ки, үч күн дунјадан хәбәри олмады. Һәким Әли Мирзә Аббасовун көмәји илә дөрдүнчү күн көзләрини ачды. Ширәлибәј раһатланды, Ширин ханым «шү-күр аллаһ!» дејиб хејир-дуа верә-верә тәндирәсәрә тәләсли.

Бир нечә күндән сонра Бәһруз јахшылашды, ајага галхмаса да, јериндә узаныб дүшүнүрдү. Индики хәстәлији әввалкиләрә бәнзәмирди, нәсә дахилиндә бир јанғы вә ағры варды. Тез-тез Зибакилдән чыханда кечирдији дәһшәтли әһвали-руһијјәни јада салырды. Зиба онун тез кетмәсини сәбабини һәјәтә өтүрәндә, дөјәсән баша дүшүдү. Чүнки кәлин һәјчәнән ичиндә «сизә нә олуб, Бәһруз бәј?»— дөјә пычылдајырды. Гәшәнк үзү кәдәрлә долмушду, көзләри дә төләшлә, һәјчәнлә јанырды. Онун иччә һәрәкәтләри, наһаһатлыгы вә гәјгысы јадына дүшдүкчә билирди ки, һарада олса, Рејһаны да көтүрүб кәлмәкәдир.

Сәһв етмәмиши. Зиба кәлди. Рејһан да јанында. Һүрнисә онлары отага кәтирди, һөрмә стуллары гојду. Бәһрузу һејрәтләнди-рән Һүрнисәнин һәјчәнсыз, сәкит, тәмкинли һәрәкәтләри иди, бајағдан горхурду ки, Һүрнисә јенә гысанчылыг күрәсиндә јанса, јенә дәрдә-гәмә бата, јенә гача, кәдә. Һүрнисә мәчмәјидә әтирли Иран чајы вә Рејһан үчүн сачағлы конфетлар кәтирәндә Бәһруз көзләринә инанмады. Зиба јенә кәдәри олса да, дил-дил өтүр, һаманын, анасынын, Рејһанын никаран галдығыны сөјләјир, тез-тез Бәһрузун нәдән хәстәләндијини, өзүрү инди нечә һисс етдијини сорушур, гәјгылы, мейрибан, ушаг көзләри кими тәмиз көзләрини онун үзүндән чәкмирди. Сөзарасы «Тифлисә кетмәјә һазырлашырыг» дөјәндә Бәһруз наһаһат олду:

— Бәс мәним шәклим?—Зибаја бахды...

— Һәлә јох... сонра,—Зиба бу сөзләри дејиб сәһбәтин истигамәтини дөјиши, чәји ичән кими кетмәк үчүн ајага галхды:

— Јастығын јүнкүл олсун, Бәһруз бәј!

Онлары Һүрнисә өтүрүб, кери гәјыдыб, јыр-јыгыш едәндә јепә сәкит вә тәмкинли иди. Бәһруз ону јанына чағырды. Һүрнисә кәлиб мүтичәслинә халчанын үстүндә әйләшәндә деди:

— Мәни бағышла, Һүрнисә!

— Нијә, Бәһруз?

— Сәни хошбахт етмәк истәјирдим, бачармамышам, она көрә, багышла мөһи!

— Мән хошбахтәм.

— Дүз демпрәһәм!

— Дүз дејирәм. Бура кәлән кәлини таныјырам, биллирам кп, хошуна кәлир, шәклини дә чәкирсән! Истәсән, евләнә билләрсән! Сән азәдсән! Тәкчә сәһин үчүн јашајырам, еләнә гәдәр сәнә хидмәт едәчәғәм, гуллуғида дурачағам!

Бәһруз елә сарсылмышы ки, сәз дејә билмирдн, мүтичәсәнә башына ашағы әмиш һүрнисојә баха-баха гурујуб галмышы.

Бир нечә күндән сонра, сағалан кими, бу сөһбәти унутлу, Зибаны портретини гуртармағ үчүн онлара тәләсди. Нәдәнсә кәлиһә һәр дәфә көрүшәнәдә вә онун шәклини чәкмәјә башлајандә, мүтләғ Нарынчы хатырлајырды. Онларын һәр икисиндә нәсә охшарлығ варды, мүғәјисә едәнә исә, һеч шүбһәсиз, Нарынча үстүнлүк веририди. Нарынч иһди хәјалә чеврилмишди, әфсанәдәки Сәнубар кими итмишди. Зибә исә гарышында дајанмышы. Бәһруз истәјирди ки, онун портрети чанды чыхсын, көзәл алынсын, бә'зән елә биллиди, Зибаны јох, Нарынчы чәкир.

Белә күнләрин бириндә көзләрини гаралдығыны дујуб горхду, тез башыны ашағы әјди, Зибә јериндән сычрады:

— Бәһруз бәј, нә олду?!

— һеч нә... кечди,—Бәһруз башыны галдырыб Зибанын һәјәчан долу көзләринә бахды,—даһа јашхыјам.

— Бәлкә бир аз узанасан...

— Јох, Зибә, кетмәк истәјирәм.

Бәһруз галхды, кәлиһә үз-үзә дајаныб, нәдәнсә бирбаша чыхыб кетмәди, Зибә гајгы илә алтдан-јухары она бахды:

— Дүзүнү дејин, нә олду сизә?!

— Нарәһат олма, Зибә, һәр шеј кечиб кетди...

— Мәһи горхуздуһуз, Бәһруз! Аллаһа шүкүр ки, јашхысыһыз!

— Тифлисә нә вахт кетмәк истәјирсиниз?!

— Тезликлә... Биллирсиниз, Бәһруз, бурда галмағ тәһлүкәлидир мәһин үчүн. Әрим мәһә көз верир, ишығ вермир... Хәбәр далынча хәбәр көндәрир, керн чағырыр, мән дә кетмирам, һәдәләјир, горху-дур. Онун әлиндән нә десән, кәләр, Бәһруз бәј, она көрә чыхыб кетмәк истәјирик, аһам да разыдыр, гоһумларымыз да бизн көзлә-јирләр. Бизин гапыны сизин кими тәмиз үрәклә ачан икнини адам јохдур. Сизә иһанырам, Бәһруз бәј, әрим әкәр шәклини чәкди-јиниз билсә, аһам аллаһ, дунјаны дағдыр... Она көрә бачардығы-һыз гәдәр иһинизн тез гуртарын, јашхы, Бәһруз бәј?!

— Јашхы, Зибә!

Бәһруз елә кәләнә Нарынчын мәктубуну көтүрүб бир дә көз-дән кечирди. Бу мәктубда гејри-әди һеч нә јохду, аһма Бәһруз уһуда билмир, һәмишә ону һәјәчан ичиндә јоллара бахан, һикаран

бир вәзијәтдә көрүрдү. Бу заман карадашы әлиһә көтүрүр, вә-рәғләрин үстүндә кәздирди. Бу күн дә елә олду. Бир дә көрдү ки, Нарынчы чәкир, һүндүр һасарын бөјрүндә дајанан, һәјәчанла, иһтизарла узағлара бахан, көзләри јол чәкан Нарынчы... Нә чәтин-лик дујду, нә дә әзијәт... Бу ишә елә алуда олду ки, һәр шеји унут-ду, Зибаны, онун сөзләрини, чәкдији шәкли... Көрдү ки, зәриф, кәдәрли бир ғызын шәкли алынды, өз-өзүнә тәәччүб етсә дә, билди ки, бу садә, мә'һалы әсәр Нарынчәла бағлы фикирләриндән, дүшүнчәләриндән сүзүлүб доғулмушдур. Ишләдикчә, даһа да һә-вәсә кәлди, кет-кәдә баша дүшүдү ки, бу әсәрин јаранмасында Зибә илә көрүшләрини дә аз әһәмијәти олмайыб. Онларын һәр икисинә бәсләдији көзәл мүһәсәбитә јарадычылығ ешти, еһтирасы илә гајнајыб гарышырды. Бә'зән Бәһрузә елә кәлирди ки, һәм Нарын-чы, һәм дә Зибаны севкир. Мәкәр бу севкидими?! Бәли, севки иди, аһма јарадычылығ севкиси!

Зибанын да портретини чәкиб гуртараһда билди ки, Нарынчы јадә салмағ, онуһа хәјәлән јашамағ бу ишә аз рол ојнамайыб. Бәһруз уаун мүддәт ону Зибадан кизләтиди, нәһәјәт, гуртараһда, кәлин сәһрләһмиш һалда, мө'чүзә көрүрмүш кими өз портретини гарышында дајаныб бир кәлмә дилиһә кәтирмәдән баха-баха гал-ды. Сонра јәлварыб јахарды ки, бу шәкли апармасын, она версин. Елә иһан дили чыхартды ки, Бәһруз рәдд етмәји бачармады. Бала-ча Рејһан:

— Биби!—дејә ғышгырмагла шәклә баха-баха өз һәјрәт вә сев-нинчини билдирди.

Зибә Бәһрузу јемәјә сахламағ истәди, аһасы да дил-ағыз еләди, Бәһруз галмады ки, галмады. һәјәтдән ону етүрәндә, бирдән көз-ләһилмәдән Рејһан сорушду:

— Әми, гардашым нијә јаныма кәлмир?!

Бәһруз елә сарсылды ки, күчлә өзүнә кәлә билди, чәтинликлә күлүмсүнүб:

— Гардашын узаға кедиб,—деди.

— Һара?!

— Бөјүк шәһәрә...

Зибә дә сөһбәтә гарышды:

— Сән дә бөјүјәрсән, кедиб ону ахтарыб тапарсан!

Бәһруз кетди, үрәјиндә јашајан кәләр даһа да чохалмышы. Кенерал Андроникын ордусу дармадағын едилдикдән сонра га-чығларын сајы азәлсә да, халғын дәрди, гоһи һәлә азалмамышы. Нә гәдәр итин дүшән варды! Онларын чоһусуну ахтаран јохду, ахтаран һардан тала биләрди?! Бир иһсанын азғыһлығы нечә бө-јүк, ағыр фәләкәт кәтирмишди.

Бәһруз бүтүн пайызы сәркијә һазырлашды.

Суду боја илә гызыл әскәрин портретини чәкмәјә башлады. Бу әскәр јарашылы бир чаванди, Ејабад кәндиндән кәлән Сәттарын вәситәсилә таныш олмушду. Учу иши, димдинки, улдузду наһагы, икчибли әскәр пейчәји, еили кәмәри, түфәнки варды. Булар ајаг үстә дајанымыш әскәрин портретиндә өз әксини тапмышды. Онуң башы сәркијә елә гарышмышды ки, бир дәгигә белә вахты јох иди. Һәсән Бәкташи ону һәвәсләндирди, һәр чүр көмәк көстәрди. Нечә вахты ки, Зибакәлә келә билмирди, амма онуң портретини кәтирмәли иди, чүнки сәркидә нумажши етдирилчәк әсәрләрдән бири елә бир портрет олмады иди. Бу мәгәддә онлара сәркинни ачыламысына бир-икки күн галмыш кәлә билди. Зибә ағыр кәләр ичиндә ону гарышылады.

— О... Бәһруз бәј... нә јахшы кәлдиниз, бујурун ичәри...

— Нә олуб ки, Зибә!

— Дәрдим бөјүкдүр, һеч чүрә әримдән ајрыла билмирәм. Мәнә елә горхулу хәбәр кәндәрлик ки, билмирәм нә едим... Үч күн мөһләт вериб, әкәр гајытмасам, мәнн өлдүрмәклә һәдәләјир.

— Онда кәтмәјин мәсләһәтдир!

— Өз хошумлә келә билмәрәм, чүнки истәмирәм, истәмирәм! Бәһруз бәј, билмирәсиниз, нечә дәһшәтли адамдыр! Мән она адам дәмәдәм, јыртычы чанавардан да пәсидир!

Зибә дөвә билмәјиб ағлады, Бәһруз тәсәлли версә дә, көңлүнү алмага чалыһса да, сәкит олмады ки, олмады. Көрүнүр, Зибә чохдан бу әзәбла јашајырды, инди Бәһрузу көрүб ушаг кими көврәлмишди:

— Мәнн багышла, Бәһруз, гардашым кими доғма билирәм сәни, дөвәдәм... Анам фикир чәкмәкән үзүдүб...

— Зибә, һәр ичәј јахшы олачаг, инан мәнә... Бу күн-сабаһ сәрким ачыдыр, мүтләг кәләрсән. Сәнин портретини дә асмаг истәјирәм, ондан сонра өзүнә гајтарачағам, сөз верирәм.

— Олур. Бәһруз бәј, көтүрүн, апарын.—Зибә евдә бир күнчә гојлулмын шакил көстәрди:—Сәркијә дә кәләчәјәм!

Бәһруз јенә тәсәлли верди, јенә үрөкачын сөзләр дејиб Зибәдән ајрылды. Евә кәләндә һүрнисә портрети көрүб диксинди, һеч нә дәмәди, Бәһруз јенә горхду ки, бирдән һүрнисәнин дәлилији тутта, она көрә деди:

— Параһат олма, һүрнисә, бу шакил Зибанындыр, бизә ушагга кәлән гадын вар һа, ону...

— Билирәм, Бәһруз, параһат дејиләм!

Һүрнисәнин белә дәјишилмәси—сојугганлы, тәмкинли олмасы Бәһруза хош кәлирди, бунуң архасында бөјүк фәдакарлыгын кизләндијини баша дүшүрдү.

Пайызын сон күнләриндән бириндә Нахчыванда онун јени сәркин ачылды: Падшаһлыг бағында, театр биһасында. Әлигулу Гәмкүсарын тамашаларындан сонра бу театр белә тәнтәнә көрмәмишди. Бәһрузун достлары, мүнтязәм мәшгул олдуғу рәсм дәријини балача үзвләри Нәчәфаға, Мирчәфәр, Адил, Әли, Һүсеји, Шамил бу сәркинн дәүәлтмәкдә чан-башла чалышмышдылар. Бүтүн Нахчыван ахыб сәркијә кәлмишди, Узун гырмызы лент бағланмышды. Һәсән Бәкташинин, Бақидан кәлән нумажәндәнин, мәктәбли бир гызын чыхышларындан сонра, гырмызы лент кәсиди вә сәрки ачыды.

Бәһруз һәјәчанындан бир јердә дајана билмир, каһ биһадан чыхыр, бағы доланыр, јенә керн гајдыдырди. Көзү Зибаны ахтарырди.

Онуң кәләчәјинә инанырды, амма һеч јердә көзүнә дәјмирди. Чамаат сөлһәт вә мүбаһисә елә-елә сәркидән кедирди. Зибанын көрүнмәмәји Бәһруза ағыр кәлир, она кәдәр кәтирдири. Јенә ичәрији кириб, издипамы нәзәрән кечирди. Һәр шәклин гарышында бир нечә адам варды. О јанда Нахчыван чапарынын әтрафына јығылышмышдылар. Чапара сары келәндә кимсә ону архадан гучаглады. Керијә дөһдәндә Әкбәрбәји, јанында Зәһрә ханымы көрүб севинди, онларын јанында таныш бир гыз көрдү. Бирдән-бирә таныја билмәди, Зәһрә ханым күлә-күлә:

— Өз гәһрәманындыр,—дејәндә, Бәһруз јахшылашмыш, кејимнә дәјишмиш Чүмсүнү күчлә таныды. Елә бил бир аз гәшәнкләшмишди, кобудулғундан әсәр-әләмәт галмамышды.

— Нечәдир сәрки?—Бәһруз гәјри-ихтијари онлардан сорушду.

— Јәгин бүтүн әсәрләрин дејил?—Әкбәрбәј суалына чаваб вермәдән дилләнди,—елә белә јахшыдыр, һисс олунур ки, сечмә әсәрләриндир.

Зәһрә ханым:

— Үмуми тәсир хошдур, Бәһруз!—деди.—Өз портретини көрмәдм бурда. Нијә?

— Ахы һәлә гуртармамышам...

— Бәс нә вахт, Бәһруз бәј?

— Тезликлә...

— Иншаллаһ, сабирсизликлә көзләјирәм...

Бәһруз сонра башга танышларла, достларла көрүшдү, бирдән гарышында гара көзләри јашармыш бир гыз дајанды, кәдәрлә күлүмсүндә Афәрә ошады. Бәһруз истәди ки, «Афәр» дејә гишырсын, амма гызын нәсә дејијини көрүб сусду.

— Бачмын шақлини елә чәкмисиниз ки, о дәгигә таныдым. Сағ ол, Бәһруз бәј, елә билдим ки, Афәри талдым.

Бәһруз анчаг инди ону Һәсән Бәкташинин јанына келәндә көрдүјүнү хатырлады, билди ки, бу гыз Афәр јох, онуң бачысыдыр.

— Ону талмағда көмәк едим, Бәһруз бәј!

— Инанын, әлимдән нә кәлсә еләјәчәјәм!

Бәһруз ғызын ардыңча салону төрк етди, фикирләшди ки, бәлкә Зибә кәлиб?! Амма ондан әсәр-әламәт юх иди, о гәдәр никаран галды ки, сәркидән сонра бирбаш евләринә кетди. Гапыдан һәјәтә кирән кими гоча арвад көз јашы ичиндә арыг, тахта голларыны ачыб ағламаға башлады. Рејһан да онун бөјрүндә дајаныб горха-горха бахырды. Бәһруз арвады сакитләшдирмәк истәди, гоча исә әсәби-әсәби чошду:

— Апардылар Зибаны, о залым оғлу, ит баласы апарды, зорла, күчлә... беш-алты нәфәрлә кәлишти.—дејә узун-узadı мо'лумат верди. Бәһруз даһа дајанмады, Рејһанын башыны сығаллајыб евә кәлди, кәдәр ичиндә јеринә узанды. Јата билмәјиб ајаға галды, пәнчәрәјә јахынлашыб чөлә баха-баха хәјалә далды. Бу вахт чиниләринә бир әл тохунду. Бәһруз горхуб диксинди, архаја чәнәндә һүрнисәни көрдү.

— Бәһруз, бу гатығы ичин!—күллү пијаләни узатды.

—Истәмирәм!

— Нирсләнмәјин, Бәһруз, Зибә онсуз да әринин јанында галмајачаг, кәләчәк! Мүтләг кәләчәк вә кедәчәк...

Бәһруз һејрәт ичиндә она бахды:

— Сән бунлары хардан билирсән?

— Мән һәр шеји билирәм!

— Белә чыхыр ки, сәркими дә көрмүсән?!

— Көрмүшәм.

— Нә вахт?!—Бәһруз јенә һејрәтләнди.

— Әкбәрбәјлә, Зәһрә ханымла сөһбәт едәндә мән сәнә бахырдым.

— Нечә олуб ки, мән сәни көрмәмишәм.

— Сән мәни һеч заман көрмүрсән, Бәһруз!

Һүрнисә гајыдыб јеринә кирди, јорғаны башына чәкди. Бәһруз узун мүддәт бу ғыса сөһбәтин ма'насында ајрыла билмәди. Сонра карандашла ишләди, јатмаға һазырлашанда Һүрнисәнин оғрун-оғрун бахдығыны көрүб бир даһа һејрәтдә галды.

6

Бир нечә күндән сонра Бәһруз сәркијә кәлиб әсәрләринә тәзә көзлә бахмаға башлады. Бу әсәрләрдән адамлары, ағачлары, евләри, күчәләри, абидәләри, мәнзәрәләри, бир дә ки, узагда көрүнән дағлары илә бирликдә јашадығы, нәфәс алдығы улу Нахчыван бојландырды. Һәр рәнк санки сөз иди, бирләшиб мисралара, бейтләрә, бәндләрә чеврилди. Бир јердә исә поема кими сәсләнирди: Нахчыван һаггында поема кими! Бәһруз бу фикирләрә елә гапылмышды ки, сәркидә киминсә долашдығыны көрмүрдү. Нарынчын карандашла ишләдији әриф, кәдәрли портретинә көзү саташанда,

дәрһал кәлиб өнүндә дајанды. Һәјәт, тәлә һаггында дүшүндү. Бајаггы адам кәлиб јанында дуранда, Бәһруз бир аз кәнара чәкилди, бирдән Чәфәрғулу ханын өз ғызынын портрети гаршысында дајандығыны көрүб дурухду. Көрүнүр ки, хан Нарынчы таныја билмишди, һәсрәт-һәсрәт бахырды.

— Хош көрдүк сизи, хан!—Бәһруз ону саламлады.

Чәфәрғулу хан аста-аста чеврилиб она нәзәр салды.

— Хош көрдүк, бала! Бу шәкли харда чәкмисән белә?!

— Евиндә.

— Евиндә?! Ола билмәз. Бура ки, Макудур, Нарынчы јәгин орда көрмүсән.

— Јох, хан, көрмәмишәм.

— Бәс нечә чәкмисән?!

Бәһруз Нарынчын мәктуб јаздығыны кизләтди. Һејрәтлә чиниләрини чәкән Чәфәрғулу ханын үзү сәртләшди, ғырышлары даһа да үзә чыхды. Бәһруз онун суалына чавабы кечикдирдијини һисс едиб деди:

— Хан, Нарынч мәнә әзиз бир адамдыр, һәмишә хәјалымдадыр, ону унда билмирәм. Она көрә бу шәкли чәкә билмишәм.

Чәфәрғулу хан ғызарды, көзләрини ондан кизләдиб бир мүддәт сусду, сонра:

— Мәни бағышла, бала,—деди,—о мәним јекәнә өвладымдыр, көз бәбәјимдән артыг севирам ону. Билирәм ки, Нарынч хәтрини чох истәјир сонин. Билирәм, нә едим, инди өзүм она һәсрәт галмышам, кәдә билмирәм јанына. Анләм орда, Макуда, мән бурда. Һәкумәтдән ичазәсиз кетмәрәм. Һәлә ки, ичазә вермирләр. Көзләјирәм.

— Нараһат олмајын, хан, кедәрсиниз...

— Сәндән, бала, бир тәвәггем вар, ричам вар...

— Бујур, хан...

— Нарынчын бу шәклини сат мәнә..

— Хан!—Бәһруз әсәби һалда, сәртликлә дилләнди,—өләрәм, Нарынчын шәклини сатмарам. Буну ки, јахшы билдирсиниз!

— Билирәм!—Чәфәрғулу хан боғуг сәслә динсә дә, үзүндәки ғызарты даһа да чоһалды, бу ғызарты бојуну, боғазыны да бүрдү,—мән ичазә верилән кими кедәчәјәм. Истәјирәм ки, Нарынч бу шәкли көрсүн, севинсин.

— Хан, буну мән дә истәјирәм.

— Онда... онда... ушаглыг еләмә, сат бу шәкли!

— Сатмарам, елә-белә верәрәм, архајын олун, хан, сәрки баша чатан кими, кәндәрәрәм сизә...

Чәфәрғулу хан динә билмәди, һејрәт долу һәјәчанлы көзләрини Бәһруза дикиб, гашабаг ичиндә, фикир ичиндә баха-баха галды. Бирдән нә дүшүндүсә деди:

— Әлини мәнә вер!—Әлини тутуб бармагындан чыхартдығы

үзү жү бармагына кечирди.—бу да мөндөн һәдијә олсун, бала! Гоча кишијәм, бу күн ыарам, сабаһ јок! Ону да дејим ки, сәнин кими нөчәванлар а аз-аз раст кәлмишәм. Һәләлик, бала!

Бәһруз Чәфәргулу ханын ардынча бахды.

Бир нечә һәфтәдән сонра шәклин даһынча Чәфәргулу хан өзү кәлди, Бәһруз шәкил чәкмәјә кедирди, дәрһал керижә гәјытды:

— Бујурун, хан, кәлиң!

— А бала, јолундан галма, Нарынчын шәкли үчүн кәлмишәм, һөкүмат ичәзә вериб, бир-икн күнә кедәчәјәм...

— Хан, шәкил һазырдыр, бу дегиңә верәрәм, јакшы дејил, ичәри кечин, бир стакан чај, һеч олмас...

— Јох, бала, јох, сагыҗ-саламатлыг олсун...

Бәһруз шәкли бүкүб бүрмәләјиб һазыр вәзијәтдә кәтириб Чәфәргулу хана көстәрди вә деди:

— Хан, сарки бир-икн күндүр ки, гуртарыб, јохса өзүм кәтириб кәләчәкдим...

— Фикир еләмә, бала, кетмәсәјдим, көзләјәчәкдим.

— Кедәк, хан, мөним дә јолум сизин тәрәфәдир.

— Чәкмәк истәјирсән, нәји?

— Јамхана кәндиңә кедән јолу...

— О һарадыр, бала?!

— Имамверди түрбәсиндән ашағыда, вағзалын јакхынлығында...

Кәндә доғру узаныр...

— Һә, һә, билдим, о јол бизим евдән јакшы көрүнүр...

Сөһбәт едә-едә Мө'мүнә хатун мәғбәрәсинә гәдәр бир јердә кәлдиләр. Сонра Бәһруз ондан ајрылмаг үчүн ајаг сахлады. Хан шәкли ондан көтүрүб ушаг кими көврәк бир һалда:

— Саламат гал, бала!—деди—аллаһ сәни бизим Нахчывана чох көрмәсин. Өмрүн узун олсун, бачардығын гәдәр чох чәк, јакшы чәк, бахыб севинәк!

— Мәндән Нарынча салам јетирин, хан!

— Салам јетирмәјинә јетирчәјәм, бала, үрәји нискилди кедирәм, нараһат кедирәм, елә билирәм ки, нәсә гижмәтли бир шеј итирмишәм. Аллаһа тәвәккүл, бала, сәбр етмәк кәрәк!

Бәһруз онун әтли јанагларынын гызардығыны, көврәлдијини, һәтта аз гала аглајачагыны көрдү. Чәфәргулу хан Бәһруза бир дә дигтәтлә бахыб, башыны јелләзә-јелләзә чыхыб кетди. Бәһруз јериндән тәрпәнмәди, сәркидә олдуғу кими ардынча бахды. Хан башыны ашағы дикмишди, елә бил белги дә азча әјлимишди. Кедиб, имарәтин гапысы ағзында дајаныб керижә дөндү, Бәһрузун бахдығыны көрүб әлини галдырды:

— Әлвида, бала, әлвида!—деди.

Бәһруз гәдим галаларыни јаны илә Имамверди түрбәсинә тәрәф енди. Түрбәнин јерләшдији сапсары тәпәларин әтаји илә вағзала доғру кедиб, Јамхана кәндиңә узанан јола кәлиб чыхды. Хош һава-

дан, сакит, көзәл мәнзәрәдән јүнкүллүк дујуб, кәндә кедән јолла ирәлнәди, јенә узагдә дағларын гаралдығыны көрүб, чанланды, јолун кәнарында дајаныб нәфәсини дәрди.

Көрсән, узагдакы дағлар гәдәр узанан бу кениш торпагдан, бу торпағын она бәхш етдији доғмалыгдән әзиз дүнјадә нә вәр?! Бәһруз көз ишләдикчә узанан бу кенишлијин гојнунда тәкчә көзәлликдән башга һеч нә көрмүрдү. Солда көһнә галанын учуг диварлары, сапсары тәпәлар, түрбә, тәпәларни гуртарачағында кәнд, Хан дикиндән ашағыдакы бағ-бағат, сағда исә дүзәилнәк, јолун әтрафында тәкәмсејрәк ағачлар, сонунда гаралан Јамхана кәнди, узагдә, чох узагдә дағлар—бунларын һамысы варлығындан ајры дејилди. Бу мәнзәрәләрә баха-баха индичә ајрылдыгы Чәфәргулу ханын кәдәри, дәрди һагғында дүшүндү, сонра кәндә сары кетди. Кәндә јакхынлашанда, нәдәнсә бирдән-бирә Афәр јадына дүшдү, елә билди ки, бу кәндә мутләг она раст кәләчәкдир. Бу һисс онда о гәдәр күчлү олду ки, һәтта һәјәтләрин бириндә очаг галајан кәлини узагдан Афәр охишты. Торпаг дахмалардан ибарәт олан балача кәндиң нискиң көркәминдән сојуглуг јағырды. Бәһруз һәјәтә јакхынлашанда, кәлиниң Афәр олмадығыны билнб, кәдәрләнди, өтүб кечди. Башга һәјәтләрдән ики гыз јүјүрдү, онун гаршысына чыхыб салам верә-верә:

— Нечәсиниз, әми?—сорушдулар.

— Јакшыјам. Мәни һарадан таныјырсыныз?

— Шәклимиңи чәкмисиниз... Јемәк вермисиниз, палтар... пул...

Бир күн сиздә галмышыг, севиниздә...

Бәһруз һәр ики гыза дигтәтлә бахса да, онлары јадына сала билмәди. Кејимләри инди тәптәтәә олмушду, јанагларындан ган дамырды, көзләри кулурду. Нә јакшы ки, гачғынларын бир чоху Афәр кими кирдабларын гојнуна дүшмәмиш, һарадаса хошбәхт бир һәјәтә говушмушду.

— Әми, кәлиң гонағымыз олун.

— Сағ олун, гызлар.—Бәһруз бир дә онлара бахды—кимин јанында галырсыныз?

— Бибимизин.

— Хошбәхт олун, гызлар. Мәктәбә кедирсиниз?

— Кедирик.

— Јакшы-јакшы охујун, кәлиб јенә шәклиниңи чәкәчәјәм.

Бәһруз кәндиң башга һәјәтләринә нәзәр сала-сала керн гәјытды.

Үч-дөрд күн далбадал Јамхана кәндиңә кедән бу јолун кәнарына кәлди, нәһәјәт, сулу боја илә ишләдији әсәрини тамамлады. Евә кәдәндә Мө'мүнә хатун мәғбәрәсинин јанындан кечәркән, узагдан ики фајтон көрдү, бир-биринин даһынча бу фајтонлар узагла-

шыб кетдилэр. Бәһруза елә кәлди ки, бу җајтонларда кедән Чә-
фаргулу хандыр. Бәлкә дә сәһв етмәмишди.

Евдә исә ону, гәлбиңә севиңч кәтирән бир хәбәр көзләјирди.

7

Бу хәбәри она Һүрнисә чатдырды.

— Зибә гајыдыб, Бәһруз!

— Доғрудан?!—Бәһруз севиңчннн кизләдә билмәди, буну һар-
дан өјрандијини сорушмағ истәјирди ки, Һүрнисә деди:

— Бу күн бизә кәләчәкләр.

Бәһруз гулағларына инанмады, Һүрнисәнин далбадал вердији
бу хәбәрләр она гәрибә, сәһрли көрүндү. Күнорта үстү Зибаның
Рејһанла кәлиши исә Һүрнисәнин өзүнү сәһрли бир мәхлуга чевир-
ди. Буңлары нечә һардан билир, ләп мөчүзәдир! Һүрнисә онлары
евә кәтирди, сүфрә салды, өзү чыхмағ истәјәндә Бәһруз сахлады:

— Һара, Һүрнисә?!

— Чај кәтирирәм, Бәһруз!

— Ганачағлы, мәрифәтли өврәтин вар, Бәһруз бәј!—дејә Зибә
сөзә башлады:—Дејәсән, сәни чоғ севир, буна көрә шадам. Тиф-
лисә кетмәјә һазырығ, бир-ики күнә...

— Даһа гәтидир?

— Гәтидән гәти, башга әләч јохдур. Анам дә разыдыр. Гоһум-
ларымызын дә хәбәри вар, бизә јер дә һазырлајыблар.

— Бәс нечә гајыда билдин?!

— Бир ахшам әрим ешитди ки, ганч дүшмәнләри она һүчүм ед-
чәкләр. Дәстәси илә о дәғига һараса гаһдык кизләнди. Мән дә бу
фүрәтдән истифадә едиб гачдым, евә кәлдим. Аллаһ билир, һәлә
нә гәдәр кизлиндә галачағ. Она киши мән дә Тифлисә кедәрәм.
Чаным да онун әлиндән бирләфәлики гуртарар. Бәһруз бәј! Мәни
баша дүшүн! Бу һәлә һарасыдыр, әрим һөкүмәтин әлејһинә кедир.
Бәјүк дастә дүзәлдиб. Нә истәјир, өзү дә билмир. Мәни өлдүрмәк-
лә һәдәләјир. Неч киши өз арвадыны өлдүрәр? Ахы мәнни нә кү-
наһым? Елә билирсән, мәни чоғ севир? Јох! Ондан чыхыб кетмә-
јим, мүти олмамағым шәһниңә тохунур, вәссалам! Мәрдикидән да-
нышыр, өзү чүчә кими горхаг... на чүр сифәт десән, онда вар, ики
дәғигә ичиднә дәјишиб олур башга адам... Бәһруз бәј, сәркинизә
кәлмәк үчүн үрәјим әсирди, на етмәли, гисмәт дејилмиш... Онсуз
да әксәр әсарларинизә бахмышам.

— Сәнин портретини дә асмышым, чамаатың хошуна кәлди...

— Јәгин, Бәһруз бәј, ону мәнә верәрсән...

— Ону дә өзүнүзлә Тифлисә апармағ истәјирсән?

— Истәјирәм. Тәкчә ону јох... Атамың көһнә журналарыны да...

Зуриа чалан вахты кејдији палтары да...

— Бәс Рејһан? Бәлкә биздә галсын?

— На данышырсыңыз, Бәһруз бәј? Анам онсуз бир күн дә гал-
маз. О да анамсыз... Сөзүн дүзү, она мән дә өјрәшмишәм. Өз доғ-
мача бачым кими. Һәм дә Рејһан ағыллы гыздыр. Онун бизә неч
бир манечилији јохдур?!

Бу заман Рејһан евин о тәрәфиндә гојулмуш бир шәклә бахыр-
ды. Бирдән чевриллиб онлара тәрәф кәлди. Зибә ону јанында әјләш-
дириб, гучағлады:

— Јох, Бәһруз бәј, Рејһан бизимлә кедәчәк, сләдирми?!

— Еләдир.—дејә әзиф сәслә такрар едиб Зибәја гысылды.

Һүрнисә мөчмәји илә ичәри кирди, сүфрәјә солар дүзәди, һәр
шеј... Таһирә дә чај кәтириб она көмәк елирди. Давуд оғрун-оғрун
гапында бахыб, јаваш-јаваш өзүнү ичәри салды вә кәлиб Рејһаның
бөјрунда дајанды. Чај сүзүләндә Таһирә күллү пијаләләрдән бири-
ни Давуда верди. Рејһан да алтдан-алтдан она бахыб күлдүрдү.
Онлар кетмәјә һазырлашандә, Бәһруз дә ајаға галхды, портрети
көтүрүб Рејһана верди. Рејһан ону һавәслә бағрына басды. Давуд
исә гыздан ајрылымығ истәмир, јаны илә кедирди. Таһирә гапы јә-
ниндә сахламасайды. Давуд јәгин ки, ахыра гәләр кедәрди.

Бәһруз Зибаны, Рејһаны өтүрүб керә гајыданда гар јағырды.
Гәлби елә исти иди ки, гарын сојуғу она чатмырды.

Бир нечә күн сонра вағзала, онлары јола салмаға кәләндә јенә
гар јағырды. Бәһруз әввал Зибаның анасы илә, Рејһанла көрүш-
дү. Сонра Зибаның өзү илә перронда үзбәүз дајанды. Дахилиндә
көврәк һәсрәтин ојандығаны һисс едән Бәһруз лал-динмәз олмуш-
ду. Јајдан бәри бу кәлиң онун доғма адамларындан биринә чеврил-
мишди. Зибә нәсә демәк истәјир, бачара билмирди. Елә һеј Бәһру-
за бахырды.

— Бир сөз де, Бәһруз...

— Сәнә јахшы јол арзулајырам.

— Сағ ол, Бәһруз!

— Бу јаз Тифлисә кәлмәк истәјирәм.

— Үрәјимә дамыб ки, сән кәлмәјәчәксән.

— Бу нә сөздүр, Зибә?

— Ичима, Бәһруз, елә билирәм ки, бизим сон көрүшүмүздүр.

— Елә демә, Зибә, кәләчәјәм Тифлисә, сәни ахтарачағам...

Гәрибә, боғуг зәик сәси ешидиләндә һамы әл-јаға дүшдү. Зибә
кәдәрлә әлини узатды, Бәһрузла көрүшүб вагона галхды.

Гатар тәрпәниб јаваш-јаваш узағлашды, Бәһруз өзүндә елә
ағырлығ дүјдү ки, санки башдан-баша даш олмушду. Кәрбалајы
Аббас јахынлашыб голуна кирди:

— Кедәк җајтона!—дејәндә Бәһруз јухудан ајылан кими олду,—
Бәһруз бәј, мүштәри көтүрмәмишәм, сизн көзләјирәм.

— Бу дағигә!—Бәһруз јериндән тәрпәнмәди, гатар һәлә көздән
итмәмишди, онун ардынча бахырды.

Гар күчләнмишди. Бәһруз фәйтна минәндә женә көзләринин өнүндөн бир гатар узаглашкы кедирди.

Гыш бәрк кәлди, һәлә Нахчыван белә соџур гыш көрмәмишди. Шахта адамы гылынч кими кәсирди. Бу гыш Бәһруз үчүн төкчә гар, шахта јох, һәм дә дәрә-кәдәр, ағры кәтирди. Белә соџуға бахмадан Бәһруз женә Нахчываны кәзиб долашырды. Синәсиндә баш галдыран аялашылмаз ағрыларә фикр вермәдән кечә-күндүз ишләјирди. Бир дәфә һава бирдән-бир дәјишиб мүләјимләшди, аз галә јаз һавасы кими олды. Бундан истифада едон Бәһруз женә шәһәрлә чыхыб Гурдлар мөһәлләсинә тарәф кәтди. Бу мөһәлләнин өвләри арасындан учу шиш гүлләли Атабага мәгбәрәсин ајдынча көрүнүрдү. Бәһруз чохдан бу мөһәлләдә олмамшыды. Јаваш-јаваш тозлу, дар күчәләрдән, сыныг-салхаг гапыларын, көһнәлимиш дарвазаларын, јарыучуг торпаг һасарларын, саманла суванмыш диварларын јанындан кечирди. Бир дөнәнин башында, мағара кими бир јерин гаршысында дајанды, бу мағара түнел кими дәринә узанырды, сонунда дарваза, дарвазанын јумру-јумру дәмилрәрдән бәзәји, нахышы варды. Бәзәк дәмилрәри дөврәләмә вурулушуду. Бәһруз саман гаршыгы палчыгла суванмыш дивара сөјкәниб ону чәкмәјә башлады, башы ишә гарышды, чәкди, чәкди, бирдән дарвазанын балача гапысындан гара гоша һөрүклү, гара гашлы, гара көзлү бир гыз чыхды, мағара кими јердән кечәндә дајанды, Бәһрузу көрүб горхду, көзләри һәјратиндән бөјүдү. Аддым-аддым кери чәкилиб, бирдән чеврилиб гапыја сары гачды, архасында гара һөрүкләри јелләнди.

Бәһрузу мараг бүрүмүшдү: инди һәјатда олмајан бир кәлине—Пәкизја нечә охшады, ики алма кими, санки башгасы јох, елә онун өзү иди, мат-мәәттәл, архасынча бахды. Гыз гапыны ачыб, өзүнү ичәри атды. Вахтилә илк кәнчлик дөврүндә көрдүјү бир һадисә елә бил јенидән тәкрат олду. Белә дүшүнчәләр ичиндә женә гараләмәләрыны чәкди. Бир дә көрдү ки, гапы азча араланды. Пәнчәрә кими ачылан бу аралыгдан гәшәнк үз көрүнән кими јох олду, дәрһал гапы да өртүлдү. Бәһруз көзүнү гырпыб ачынча гәшәнк үз гејбә чәкилсә дә, ишыглы лөвһе кими хәјәлында галды. Гызын аил гара көзләриндә јанан бир одун парылтысыны ајдын көрә билди.

Елә бу вахт чјининә бир әл тохунду. Бәһруз чевриләндә зәһмили, гәзәбли көзләрлә бахан, әлини хәнчәринин гәбәсинин үстүнә гојан, гарасифәтли, ири чүссәли бир адам көрдү. Дәрһал хәнчәри гынындан чыхарыб, Бәһруза доғру узатды, көзүнүн габагында саға-солә фырладыб, сонра учуну богазына дирәди:

— Ит оғду ит, кәлмәји-шәһадәтини оху, инди сәни чәһәннәмә васил едәчәјәм, халхын намусуна, исмәтинә саташанын јери кор олмалыдыр.

Бәһруз ондан бир дамчы да олсун горхмады, өлмәји һәр шәјдән үстүн тутуб, чәсарәтлә дилләнди:

— Күнаһын варса, өлдүр мәнни, өлдүр! Нә дурмусан, әкәр әмин-сәнсә, вур, кәс, өлдүр!

— Күнаһын јохса, бајагдан гапымызы нә марытдајырсаң?

— Шәкил чәкирәм, ал, бах!

Бәһруз дарвазанын шәклини она узаданда, јекәпәр киши көзүчу она бахыб, јаваш-јаваш хәнчәри кери гәјтарса да, гынына гојмады, әлиндә һазыр тутуб хырлытылы бир сәслә:

— Итил бурдан!—деди—бир дә көзүм сәни көрмәсин!

Бәһруз бу тәһгири уда-уда јериндән тәрпәнмәк истаәмәди, башдан-ајаға јекәпәр кишија диггәтлә бахды, бејниндән һаддырым кими ону чәкмәк фикри кечди вә деди:

— Бир тәвәггәм вар: ичәзә вер, шәклини чәким!

— Дәлим ки, итил көзүмдән. Ешитмирсән, итил, нә гәдәр ки, саламәтсан рәдд ол бурдан. Тез!!!

Һирслә хәнчәри көјә галдырды, Бәһруз она ачы-ачы бахыб, үзүнү чевриди, тәлсәмәдән, сакит-сакит узаглашды. Күчәнин башында ајаг сахлајыб керијә дөндү, јекәпәр һәлә дә әлиндә хәнчәр тутуб дајанымышды.

8

1922-чи ил. Бәһруз ағыр хәстәләнди, һәким Әли Мирзә Аббасов бир нечә дәфә кәлиб тә'чили тәдбирләр көрсә дә, бир хәјри олмады.

Бәһруз мүдһиш јухулар ичиндә чапалајырды. Јухусунда Ширин ханымнын даншыдығы Сәнубәр әфсанәси чанланырды. Көрүрдү ки, һәр ики тәрәфдә тәзәчә бөј атан, чәркә-чәркә узанан сәнубәр ағачларынын арасы илә кедир. Бирдән бу ағачлар көзәл гызләра чеврилирди. һамысы да әл едиб Бәһрузу сәсләјирди. О бу гызларын јанындан сүр'әтлә өтүр, гаршыдакы бозумтул гајанын башында дајанан бир мәлејкәја доғру чан атырды. Сүр'әтлә кетсә дә, гарибә иди ки, она чата билмирди. Елә тәсәввур едирди ки, гаја јакын-дадыр, әлини узатса, тутар, она көрә јүзүрүрдү, бунун хәјри олмурду, идаман велосипеди кими јериндә галырды. Бирдән учур, өзүнү гајанын башында, мәлејкәнин бөјрүндә көрүрдү. Бу мәлејкә Афәр иди ки! Гајанын алтындан кур чај ахырды. Араз чајы. Афәр гајанын кәнарына чумурду. Бәһруз ону тутмаг, сахламаг истајыр, һеч чүрә бачара билмир, Афәр ипә-сапа јатмыр, өзүнү гајадан ашагы атмаға чалышырды. Бу нәдир, аман, Афәр јүзүрдү вә јоха чыхды. Бәһруз даһа һеч нә дүшүнмәјиб онун далынча јүзүрдү вә өзүнү гајадан ашагы атды. Гәрнбә бир һадисә баш верди, јерә енмәди, бу-луудлар арасында галды вә бирдән чәркә-чәркә узанан, бармаг бөјдә сәнубәр ағачларыны көрдү. Бу ағачлар кечә тәјзәрә мейданында јанан ишыглар кими узанырды вә Бәһруз онларын арасы

илә учурду. Уча-уча Аразып дазгаларынын гојуна дүшүрдү вә јухудан ојанырды.

Өкбөрбәј Зәһрә ханымла тел-тез она дәјир, әһвалыны өјрәнир, таныш, јакшы һәкимләр кәтирирдиләр. Онларын да көмәј олмады. Фајтончу Кәрбалајы Аббас ады-саны чыхмыш ара һакими тапыб Бәһрузун үстүнә апарды. Бу ара һәкиминин ашлайылмаз ојунлары нәтичәсиз галды. Ән нәһаәт, Ширәлибәј мәсләһәт-мәшвәрәтдән сонра Тифлисә—Надир Шенкеләјанын дадынча кетмәјә мәчбур олды.

Һүрнисә өзүнү өлдүрүр:

— Бәһруз!—дејә онун јанындан әл чәкирди. Кејиндирир, једирдр, һәр арзусуна, истәјинә әмәл едир, нә кечә билирди, нә дә күмдүз. Бәһруз јенә һәрәтәт ичиндә јанырды. Сәнубәр ағачы чәркәләринин арасы илә јүрүмәкдән јорулмур, гајанын башында иса Афәри каһ Назлы, каһ Зибә, да Сәнубәрнин өзү өзәз едирди.

Әли Мирзә һәкимин кәлишиндән, јени дәрманларындан сонра Бәһруз бир аз бабатлашды, һәрәти ашағы дүшдү, сакитләшди, көзләрини ачды. О күн Һүрнисәнин үзү күлдү, һәр чүр хидмәт көстәрәб, «сәнә шад хәбәр вәрәчкәјәм» дејә Бәһрузу һәтта интизарда тојду. Бәһруз јенә шәкил чәкмәјә чан атды, амма бачармајыб әсәбләшди, фикирли-фикирли јериндә галды.

Ахшам Һүрнисә Бәһрузун башына доланыб деди:

— Шад хәбәр ешитмәк истәјирсән?

— О нә хәбәрдир елә?!

— Назлы Түркијәдән гајыдыб кәлиб.

— Нијә?!

— Әри Зија бәј гәзаја дүшүб, өлүб. Она көрә. Назлы сәни көрмәк истәјир.

— Ахы мән ағыр вәзијәтдәјәм.

— Олар ки?!

— Истәмнрәм мәни бу вәзијәтдә көрсүн. Сағалым сонра...

— Онун сәнә дејиләси вачиб сөзү вәр.

Бу хәбәр Бәһрузу севиндирмади, әксинә хәјалинда бу јакынларда баш вәрән һәдисәләри чанландырды, Зибаны јадына салды. Инди она Зибә һаггында хәбәр вәрәјдиләр, јогин ки, даһа чох севинәрди. Бу көзәл кәлиндә кечән күнләринин истиси варлығында һалә сојумамышды. Буну һисс етдирмәк үчүн, Һүрнисәнин исарындан сонра, Назлы илә көрүшмәјә разылғы вәрди.

Бәһруз ајаг үстә дајанан Назлыја баханда, онун аз вахт әрзиндә дәјишилдијинә мәәттәл галды. Назлы көкәлмиш, бухаг бағламышды. Башына шүшә кими саф, әрли, нахышлы јайлы өртмүшдү. Јайлы елә саф иди ки, гулағларындағы күнбәзвәри сырғаларын нөгтә-нөгтә дашгашларындан сузулән парылтаны кизләтмирди. Палтары узун олса да дар иди. Үмүми сөһбәтдән сонра Назлы Истамбулда әринин Бәһрузун једди шәклини баһа гижмәт сатдығы

һаггында мә'лумат вәрди. Әри һәтта јадикар кими галан ики етүдү. Назлынын карандашла ишләнмиш портретини нечә зорла кәлиб кәтүрүб апардығыны данышды. Бу шәкилләр дә Зија бәј ејни адама јенә јүксәк гижмәтә сатды. Бәһруз инди, 1916-чы иллә, екнчи дәфә ачдығы сәркидән бир адамын ондан гәпник-гуруша чохлу шәкил алдығыны думанлы шәкилдә јадына сала билди. Демәк, һәмин адам Назлынын әри Зија бәј иди, нә узагкөрөнмиш, онлардан нечә бөјүк мәнәрәтлә истифадә етмишди. Көрсән, Истамбулда бу шәкилләр баһа гижмәтә алан адам кимдир вә мәгсәди, фикри һәдир?! Назлы буилары билмирди, Бәһруза шәфа арзулады, даһа дајанмајыб көз јашларын ахыда-ахыда чыхыб кетди.

Бу көрүшдән сонра Бәһруз өзүнү олдуғча јакшы һисс етди, һәтта шәкилләр чәкмәјә башлады: күндүз јанында јатан гардашлар Давудун вә Рүстәмин шәкилләрини. Сонра күзкү васитәлә өзүнүн автопортретини чәкди. Бунар онун ахырынчы, сон ишләри олды. Вәзијәти бирдән-бирә, көзләнилмәдән јенә ағырлашды, Јенә дөһшәтлн јухулар башлады. Бу дөфә Араз чајы бојунча гачырды, онун дазгаларында үзүрдү. Бу чајын саһилләрини о гәдәр кәзиб доамамышды ки, үрәјиндә Араз етүдләрини јаратмаг фикри дөһмәк. Онларын бир нечәси һазыр иди. Бу силсилә ону өзүнә мөһкәм чәкирди, буна көрә ону давам етдирмәк истәјирди. Нахчыванын кәндләри, абидәләри јадындан чыхырды. Һалә узагдакы дағлар! Онлары чәкмәкдән дојмамышды. Она елә кәлирди ки, һалә бу дағгара тохунмајыб, һалә онлары бундан сонра чәкәчәкдир. Бакыја, Тәбризә, Шамахыја, Кәнчәја, Дәрбәндә, Гарабаға кетмәк ән бөјүк арзусу иди, Тифлисдә достларыны көрмәк ешги синәсиндә од кими јанырды. Нахчыванын тарихиндән рәнкли табло јаратмаға һазырлашырды. Ахы һалә нә етмишди ки?! Һәр јуху дағгасы она бир мәнзәрә көстәрди: Реваз Абсәдзә һирсли-һирсли нәсә дејирди, Марија Рәтијевә ағ голларыны ачыб үстә үстә кәлирди. Ејфел гүлләсинин башында Хәлил Мусајев бир ајаг үстә дајаныб учмаға һазырлашырды, јенә сәнубәр ағачларынын чәркәси узанырды, бу чәркәләрин арасы илә каһ Назлы, каһ Афәр, каһ да Зибә гачырды, сонра Ладо Гудиашвили көзләрини гыја-гыја чачыр ичирди, сонра шлјасасыны әлиндә ојнадан, агламаға һазырлашан Миша Чиәурели, сонра Кетован, Коста...

Белә бир вахтта Ширәлибәј Шенкеләја илә бирликдә Тифлисдән гајыдыб кәлди. Әли Мирзә Аббасов Бәһрузун башы үстүндә дајанымышды, молла Талыб да јанында. Шенкеләја көһнә дост кими онларла көрүшдү. Һамы билирди ки, Шенкеләјанын кәтирилдәси анчаг тәсәлли иди, үмидлә, вичданын сакитлији илә әләгәдәрди. Һәр кики дост һәким дәрһал јени бир тәдбир фикирләшәндә молла Талыб јакын кәлди вә јалварды:

— Ону бир аллаһа, бир дә сизә ташпырырам! Көмәк едил, әләч един, гојмајын белә адам торпаға гисмәт олсун!

— Агырдыр, молла Талыб, чох агыр.—Әли Мирзә дилләнди,— ики тарафна да сојуг олуб. Гара чижәри дә әввалдән хәстә... Әли-миздән кәләни етмәјә чалышырыг... Молла Талыб, архајын олун, нә гүвәмиз варса...

Һәр ики һәким чох чалышды, ләкин...

9

Ләкин... Бир күн сонра, февралын 7-дә Бәһруз Кәнкәрли Араздалгаларында үзә-үзә, ири көзләрини әбәдиллик јумду. Бу далгалар донуб онун көзләриндә галды.

Дәфи күнү бүтүн Нахчыван ајага галхмышды. Назлы оғлу илә көз јашлары ичиндә, гапгара чадрада дамдан бахырды. Бир вахт бурдан ону Тифлисә јола салмышды. Онда Назлы Бәһрузун һафизәсиндә бир парча булуд кими галмышды. Индисә... Назлы бүтүн күчәни тутмуш издиһамы көрүрдү. Бирдән архада нәсә шагылдады. Назлы горху ичиндә гоз ағачына тәрәф дөндү, бир будағы сынмышды. Солғун көркәмли, тунгуру ағач санки ағлајырды.

Издиһама гошуланларын сажы чоһалырды. Һамы сәнәткары јола салмаға кедирди. Онларын арасында гоча диләнчи дә варды; әлиндәки әсаны јерә вура-вура, тәләсмәдән, јаваш-јаваш аддымлајырды. Ағ сачлары јенә пырташыг иди, көјнәјини јахасы да ачы! Јајда олдуғу кими. Бәлкә дә јашы јүзә чатмышды. Һәлә Нахчыванын тозуна чеверилмәишиди.

Мафонин далынча кедән молла Талыбын үзү од кими јанырды. Онсуз да ғырмызымтраг сифәт инди башдан-баша алова бүрүнмүш кими көрүнүрдү. Һамы дејирди ки, Бәһрузун өлүмү һамыны јандырды, амма молла Талыбы јүз гат, мин гат... Бәһрузун мазары башында јасини көз јашлары ичиндә охуду. Һәлә охуду ки, чохуу ағламаг тутду. Сонра бүтүн Нахчыван молла Талыбын охудуғу бу тә'сирли јасиндән данышырды.

Бәһрузу басдыранда Чәфәргулу ханын һәдијјә вердији үзүјү бармағындан чыхартмадылар. Ширин ханым евдә әдвизјат гутусуну вериб јалварды ки, «буну Бәһрузун гәбринә гојун, анасындан јадикардыр». Буна да әмәл олунду. Бир дә гәбрә јонулмамыш, башы ғызыллы бир карандаш гојдулар. Бу карандаш Әлигулу Гәмкүсарын һәдијјәси иди, Бәһруз онлардан бирини тохунмадан, ишләтмәдән горујуб сахламышды: Әлигулу Гәмкүсардан јадикар кими!

Күнләр кечирди. Һүрнисә лал-кар олмушду, сөһбәтдән, үнсизјәтдән гачырды. Бәһрузун отағыны күндә јығыб-јығышдыратырды. Һәр шеји елә дүзмүш, елә көзәллик, елә сәлигә-саһман јаратмышды ки, отаг музејә чеверилмишиди. Һүрнисә бу отагдан чөлә чыхыр, бүтүн күнү бир күнчә даш кими галырды. Ширин ханымын јал-

варышлары да көмәк етмирди. Бәһрузун өлүмүндән сонра, алча ағачы солмаға, саралмаға башламышды. Һүрнисә дә бу ағач кими јаваш-јаваш солурду. Бәһрузун өлүмүндән сонра чәми бир ил јашады, өзү дә башга вахт јох, елә Бәһрузун өлдүјү күн—февралын 7-дә чаныны аллаһа тапшырды. Ширин ханым дизләриннә дөјә-дөјә «худавәнди-аләмин мәсләһәти бәләдир» дејә дуа охуја-охуја көз јашлары төкдү. Һүрнисәнин өлүмү, өзү дә Бәһрузла ејни күндә өлүмү Ширин ханыма күчлү тә'сир етмишди. Ширәлибәј узун мүдәт ону сакит едә билмади.

Һүрнисәни Бәһрузун гәбри јанында басдырдылар. Онун дәфиндә дә јасини јаныглы бир сәслә башгасы јох, молла Талыб охуду.

ЭПИЛОГ ЭВӘЗИ

Бәһрузун вәфатындан сонра онун адына үч мәктуб кәлди: бири Реваз Абасадзедән, бири Марија Ратјевадан, о бири исә Зибадан. Бу мәктубларын һеч бири ачылмады. Нә гәдәр ки, сәг иди, онлар Һүрнисәдә галырды, өлүмүндән сонра узун мүдәтт Ширин ханым сахлады, сонра ғызы Таһирәјә верди. Таһирә дә һәр үч мәктубу көз бәбәји кими горујуду. Мүһарибә илләриндә исә мүхтәлиф јерләрә көчдүкләри үчүн бу мәктублар ачылмадан итиб батды. Бәлкә дә итмәјиб? Һардаса, кимдәсә, һансы сандыгдаса, һансы мүчрүдәсә, һәлә дуруп?!

Илләр кечди. Бәһрузун әсәрләри топланды. Ширин ханым да Һүрнисә кими һәм шәкилләри, һәм дә әшјалары сәлигә-саһманла горујуб сахлајырды. Онлары музејә верәндә дөзә билмәјиб көз јашлары ахытды. Нахчыванда јашајан мүхтәлиф адамларда Бәһрузун чохлу шәкли варды. Онлар да бу шәкилләри кәтириб музејә тәһвил вердиләр. Әлбәттә, бу јығыланлар там дејилди, орда-бурда литф батан әсәрләри һәлә охуду. Бу јахынларда музејләрдән бириннә хәбәр кәлмишиди ки, Тбилисидә јашајан бир гадмында Бәһрузун үч әсәри вар. Бу гадын кимдир, бәлкә Зибадыр, бәлкә Рејһан, јахун онларын гоһумлары, достлары, танышлары?! Даһа сәс чыхмады. Бәлкә нә вахтса, јенидән бизә хәбәрләр кәндәрәчәкдир, ким билир? Бәлкә Түркиядәки Бәһрузун шәкилләрини Зија бәјдән баһа гижмәтә алан бир адам һардаса, онлары јенидән һәјата, инсанлара гәјтарачагдыр. Бәс Әкбәрбәјини, Нарынчын, Чәфәргулу ханын, Кәлбәли ханын, Чүмсүнүн, Сәттарын, онларла башга адамларын апардығы шәкилләр һаны?!

Бәһрузун институт јолдашларындан Ладо Гуднашвили, Михаил Чаурели мөшһур олдулар; бири рәссам кими, о бири кино-режиссор кими. Реваз Абасадзә Бәһрузун өзү кими һәјатдан тез

көчдү. Кетован Магалашвили халг рэссамы кими Күрчүстанда шөһрэт тапды. Хәлил Мусајев исә дедији кими әввәл Парисә, сонра Америкаја кетди. Узун мүддәт бу торпагда јашады, орда дә дүнија илә видалашды. Бәһрузун достларындан Ладоја, Маријаја, Реваза вв башгаларына анд рәсмләри бизим музејдә тарихи сәнәд кими, хатирә кими һәмишә галыр.

Бәһруз һаггында китаблар да чыхды, хатирәләр дә јазылды. Бу хатирәләрдән бирини јазан Адил Газыјевдир. Адил Бәһрузун апардыгы рәсм дәрнәјинин ән фәал үзвү иди. Адил онун кими рәссам олду, өмрүнүн сонуна кими мүәллимини унутмады.

Нахчыван инди мүасир вә көзәл бир шәһәр олуб. Гәдим абидәләр јенә дурур. Узагда учалан дағлар да, нечә вардыса, еләчә көрүнүр. Нә гәдәр ки, бу абидәләр вар, нә гәдәр ки, узагда учалан дағлар вар, Бәһруз Кәнкәрдинин әсәрләри дә о гәдәр јашајачагдыр.

Алча ағачы гуруса да, Бәһрузун јашадыгы һәјәтдә илләр боју галмышды. Ону бачысы Таһирә даһа чох горујурду. Ону көкүндән гопарыб атмаг истәмишдиләр, амма Таһирә һеч кәси јахына бурахмамышды. Ағач гәрибә бир шәклә дөnmүшдү. Гупгуру будағлар бир-биринә долашыб киминсә һәсрәтнини чәкән бир адам кими сыхлымыш, бүзүшмүш, мәнзун бир көркәм алмышды. Тәбиәтин јаратдыгы етүдә чеврилмишди. Дејирләр ки, бу ағач сон илләрә гәдәр һәмин һәјәтдә дурурду.

Тәәссүф етмәјә дәјмәз, чүнки алча ағачы инди јох олса дә Бәһрузун рәсмләриндән бириндә әбәди јашајыр!

БЕКАЈӘЛӘР

КИЗЛИ КЭДЭР

Мәсим киши Нұбары шәһәрә кәтирди. Гыз илк дәфә иди ки, Бакыны көрүрдү, она көрә евләрә, күчәләрә, машынларә, троллейбусларә һейранлыгларә бахыр, үрәжиндә мараг далынча мараг доғур, атасынын һәмишә ағыздолусу тәрифләднји узаг танышы һәмид әмикилин евини көрмәжә тәләсирди. Онларын еви шәһәрин Мусабәјов һасәбәсиндә, университет јатагханаларынын үст һиссәсиндә, һүсејнов күчәсинин сағ тәрәфиндәки бешмәртәбәли бинада олурадү.

Һапыны онларә Диларә арвад ачды:

—А... Мәсим гардаш, хош кәлмисән, һәмишә сән кәләсән. Бу-јур, кеч ичәри. Бу кимдир, олмаја балача гызындыр?! Утанма, гызым, кәл кеч ичәри! Бураны өз евин бил!

Диларә арвадын мейрибанчылығы Нұбары севиндирди, ичәри кечиб долу зәнбили дәһлизин бир күнчәсә гојанда Мәсим киши:

— Мәтбәхә апар,—деди,—а Диларә һапым, бир аз ајын-ојун кәтирмишик... Јаваш-пейдир, көрә јағы...

— Нә әһмәт чәкмисиниз, а Мәсим гардаш, елә сизин сағлыгыныз бәсимиздир... Буј... А гызым, кеч отаға, истәдјини јердә әләш! Мәсим гардаш, кәндә нә вар, нә јох?! Шүкүр аллаһа, инди јашајыш һәр јердә јахшыдыр. Бу гызы јәгин охумаға кәтирмисән. Лап әчәб еләмисән! Сиз әләшини, динчәлини, мән дә бир базарә дәјиб гајыдым.

Мәсим киши дәрһал дилләнди:

— Мән дә кирвәмә дәјмәлијәм. Сән кәләнә гәдәр кедиб онунла көрүшүм.

— Нейәк, Нұбар евдә галар. Горхмасан ки, гызым?!

— Нәдән горхачаг, бөјүк гыздыр,—дејә Мәсим киши Диларә арвадла бирликдә евдән чыхды.

Нұбар әвәл стулда, сонра диванда әјләшди, бу отағы кәндләриндәки отаглары илә мугәјисә етмәк истәди, әлбәттә, чохла фәрг тала билди. Онларын шифанери бурадакы киши тәзә, парлаг дәнлиди. Дөшәжә адичә тахтадан иди, амма бурда дама-дама, гөшәнк вә јарашыглы олдуғундан ишым-ишым ишылдајырды. О, јарыачыг һапыдан икинчи отаға бахды, гоша чарпајы көрүнүрдү, үстүнә күлүл, зәрли иләк салынмышды. Нұбар шүшәбәндли еванын пончәрәсиндән әтрафа бахмаг истәди. Шүшәбәндә тәрәф кедәркән

272

Һапынын сәсини ешиндиб керижә дөндү. Дәһлизә чыханда көјкөзлү узун бир оғланын гаршысында дајандығыны көрүб диксинди. Гыз онун һейрәтлә бахдығыны көрүб керн чәкилди, диварә гысылды. Оғлан:

— Сән кимсән?—дејә марагла сорунду.

Гызын динмәдјини көрүб көј көзләри күлдү:

— Дилин јохдур?

— Мәсим кишинин гызымам.

— Мәсим киши кимдир?—дејә оғлан јенә күлдү:—јахшы, јахшы, һәр кимни гызысан, билмирәм, тез елә мәтбәхә бах, көр јемәк-дәң-зәлдән нә вар, кәтир кәл! Тәләсирәм. Бир аз зирәк ол!

Нұбар мәтбәхә кечсә дә, өзүнү итирдјиндән, јад габларә әд вурмаға горхдугундан, газы јандырмаға чәкиндијиндән һеч нә етмәјиб тәрәддүд вә һәјәчан ичиндә дајанды. Әлини додағына апарыб сыхыла-сыхыла фикирләшди. Сонра балача газанын һапағыны галдырыб бахды. Говурма иди, кибрити ахтарды. Ора бахды, бура бахды, мәтбәх шафанын көзләрини ачды, һеч јанда кибрит јох иди. Ичәридән оғланын сәси кәлди:

— На олда, бир шеј тәланди, јохсә јох?!

Нұбар һәјәчанла вурундугу үчүн она чаваб вермәди, бу заман оғланын узун гәмоти мәтбәхин һапысында көрүндү:

— Нә әлләширсән, јә’нин бир шеј тапмадын?! Бөј, сән һеч газы јандырмасысан! Нә ахтарысан орда?

— Кибрити.

— Кибрит бурда,—әлинин уздыб мәтбәхин сағ тәрәфиндәки рәфдән кибрити көтүрдү, сыхыла-сыхыла дајанан гыза диггәтлә бахыб газы јандырды,—һә, бујур, бу да од!

Оғлан оду гыза тароф узатды, Нұбар горхдугча, керн чәкил-дикчә гәһгәһ чәкиб күлдү. Бирдән чиддиләшди, дајанды. Кибрит чөпү јаныб гуртарырды. Амма оғлан ону атмырды. Јанды, јанды, Нұбар:

— Ој,—дејә сөвг-тәбни бир дују илә вуруб кибрити әлиндән јерә салды,—көрмүрсән, јандырыр.

— Горхмаз, јандырмаз!—Оғлан бармағынын азча јандығыны һисс едиб, өтәри бахдысә да, икинчисини чыхара-чыхара көзләрини Нұбардан чәкмәдән пычылдады:—Сән нә јахшы гызысан!

Нұбар бә сөзләрдән горхду, буна бахмајараг дәрнликдә нәсә хош бир дују да баш галдырды.

— Јахшы, јемәжә нә тапмысан?!

— Говурма.

— Әт јемәк истәмирәм.

— Даһа һеч нә јохдур.

— Нијә јохдур?! Бу дәгигә тапарыг. Тамаша елә.

Өзү чәлдиклә о бири газанларын һапағларыны галдырыб бахды, газы јандырыб бирини онун үстүнә гојду вә деди:

— Гызан кими төк кәтир мәнә. Соңра чагы гыздыр, дәмлә, көһ-посини ичә билмирәм.

Нүбар көнчәрәжә нечә гысылмышдыса, еләчә дә јериндә галымышы. Бүтүн булар она гәрибә вә јејри-адн кәлирдн. Оғланын рофтариндакы сәрбәстлик вә һөкм бир тәрәфдән хош тәсир бура-хырдыса, о бири тәрәфдән ачыгына сәбәб олурду. «Буна бах, нечә әвр едир. Бачысыјам елә бил. Неч гонуму да дејиләм. Танымыр, еләмир, бај баласы кими гуллуғ бујурур. Ону елә, буну елә. Амма јакшы оғлана охшайыр». О хәрәјн гарындырыб төкдү, чәңкәл, га-шш көтүрдү, «бәс чәрәк һардадыр?» Јенә ора-бураны ахтармағ мәчбуријәтиндә галды. Оғланын сәси калди: «Нә олду сәнин хәрәјин?» «Бу дәгигә!» Нә јакшы ки, чәрәјин јерини тапа билди. Ири, гара газандан чәрәк көтүрүб доғрады. Көј-көјәрти дә тапды, сәли-гә илә нимчәјә гојду. Бирдән көзү дәјирми, рәнкбәрәнк мәчмәјијә саташды. Көтүрүб габлары она дүздү. Бу вахт пәнчәрә тәрәфдә, бошгаба гојълмуш помидор, хијар көрдү. «Инди салат да дүзәлдәрәм» фикирләшиб мәчмәјијини көтүрдү, отаға апарды. Оғлан стол архасында сәбирсизликлә ону көзләјирди.

— Бәһ, бәһ—деди—дејәсэн, сьвардыгдан башын чыхыр? Бәс салатын һаны?! Евдә хијар да вар, помидор да!

— Бу дәгигә дүзәлдиб кәтирәчәјәм.

— Бах, белә!—оғлан бошгабы габагына чәкиб иштаһла јемә-јә башлады,—көр орда кәвәр јохдур?! Варса ондан да котир!

— Баш үстә.

Нүбар мәтбәхә гајыдыб помидордан, хијардан салат дүзәлтди, дуз төкдү. Кәвәри ахтарса да, тапа билмәди. Салаты кәтириб стола гојду, оғланын амриәнә сәсини ешитди:

— Инди мәнә араг кәтир!

— Нәәә?!

— Араг! Билмирсән араг нәдир?!

— Билирәм.

— Билрсән, кәтир... Јәгин јерини билмирсән. Чәтин дејил. Шү-шәбәндә чых, орда бир шкаф көрәчәкән. Ашагыдакы көзүнү аста-аста чәк, она көрә ки, бирдән иландан-залдан чыхар, горхарсан. Елә ки, ачдын, узун, ағ шүшәни көтүрүб камал-әдәблә кәтир мән-ним үчүн!

— Баш үстә.

— Башын күлләр үстә. Бир дәгигә дајан! Шүшәбәндә күндә агзы өртүлү балача күпә вар. Әлини ора саларсан, чох јох, ичин-дән бирчә дәнә хијар көтүрүб кәләрсән. Ди кет.

Нүбар шүшәни дә, хијары да кәтириб стола гојанда оғланын гәһгәһәси отағы бүрүдү:

— Бура бах, јакшы гыз, пнди нә кәтирмәлисән?!

Нүбар чһјиндәрини чәжди:

— Билмирәм.

— Билмирсән, өјрәнәрсән!—оғлан әјилиб, әлини серванта узат-ды, шүшәни аралајыб бир гәдәһ көтүрәдү, гаршысына гојду, араг төкдү. Соңра ону галдырыб Нүбара бахды:

— Сәнин сағлыгына,—деди,—гәдәһни башына чәкди, көркә хијар-дан бир динләм алып јејә-јејә јенә Нүбарга бахды:—Һә, ниди де көрүм, сән кимсән ахы...

— Бајағ дедим, Мәс'им кишинин гызыјам.

— Мәс'им киши,—оғлан тәқрар едиб күлдү,—белә адам таны-мырам. Ејби јохдур, таныш оларам. Бәлкә сән неч кимкилә кәлди-јини дә билмирсән?

— Билирәм.

— Бура кимин сьвидир?!

— Һәмид дајыкыллин.

— Јакшы, Бақыја нијә кәлмисән?!

— Охумаға!

— Һансына кирмәк истәјирсән?!

— Университетә, физика факултәсинә.

— Башында бир шеј вар?!

— Нәә?!

Гыз ону баша дүшмәди.

— Дејирәм ки, бир шеј өјрәнмисән, јохса башы бошсан?

— Чалышымшам, өјрәнмишәм.

— Лап јакшы. Адым нәдир?!

— Нүбар...

— Сәнилә таныш олмағымга чох шадам, Нүбар ханым. Мән кәдирәм, столу јығышдыр, һәр шеји јеринә гој. Араг барәдә мама-шаја бир кәлмә дә! Баша дүшдүн?!

— Демәрәм, архајын олун!

— Десәниз арамыз бәрк дәјәр!

— Јакшы.

— Һә, бир шеј дә дејим. Ахшам мәнә лазым олачагсан!

— Мән?!

— Бәли, сән неч јерә кетмә, олду?!

— Атам апарса...

— Һә, сән әсл кәндли гызысан, мәнә дә белә бир гыз лазым-дыр, һава, су кими... Өз ајагында кәлиб чыхмысан. Јенә тапшыры-рам, неч јерә кетмә...

Оғлан һаһар едиб чыхыб кетди. Нүбар габ-гачагы јығыш-дырыб мәтбәхә апарды, гәдәһни, араг шүшәсини јеринә гојду. Ота-ға гајыданда зәнк сәси ешидиб дискинди. Гапыја сары кетди, ача-ры неч чүрә ача билмәди. Гапынын архасындан Дилара халанын сәсини ешитди:

— Гызым, ачары саға бур. Тәләсмә!

Дилара арвад долу зәнбиллә ичәри кирди, дүз мәтбәхә кетди, мәчмәјини көрүб:

— Ким кэлмишди?—деп сорушду.
— Адыны билмирам. Көжкөздү ояган.
— Һа, Натигдир, мөһнм оглум. Чөрөк-зад једи көрөсөн? Неч өзүна фикир вермир.

— Једи.
— Дүзүнү де, араг ичмөди?!
— Көрмөдим,—Нұбар гызарды.
— Еһ, гызым, сен кизлөтсөң дө, һәр шеји билирәм, баша дүшүрәм. Јүз дофа дејирәм о, зәһирмары салына вурма. Кимә дејирсэн, даша, ја она, неч фәрги јохдур. Құл кими институту атыб, нә вар ки, башга сәнәти севир, гуршаныб киноја, кино чәкән олмаг истајир. Нә кечәси вар, нә күндүзү. Атасы да һирсләнир, чыхыр өзүндө! Нә фәјда. Өз ишиндәдир. Кағыз-куғуз әлиндән зара кәлмишәм. Бу гәдәр шәкил олар чаным?! Шәкил чәкмәк дә сәнәтди?! Кетди института кирә билмәди. Ешитдијимә көрә о кино чәкән института һор адамы көтүрмүрләр. Горхурам, неч ора кирә билмәјә, лап авара гала... А гызым, ач оларсан, утаһма, бураны өз евин бил, пәјимиз варса төк, је!

— Сағ ол, Дилара хала, неч нә истајирәм.
Бир аздан Мә'сим киши, даһа сонра исе евин саһибни һәмид әми кәддиләр. Олар севиңч ичиндә көрүшдүләр. Һәмид әми долу, галыңгашлы, чидди бир адам иди. Нұбарла таныш оландо ону меһрибан-меһрибан сүздү.

— А Мә'сим киши,—деди,—нә јахшы гызын вар: көзәл-көјчәк! Нијә ону индијә гәдәр бизә кәтирмәисән?!

— Вахт вар ки, ај һәмид гардаш?! Нұбар кечә-күндүз охујур, көзләринни горасыны төкүб китаблара. Јазыгым да кәлир она. Бир института кирмәлиндир, јохса јох?!

— Әлбәттә, әлбәттә! Јахшы еләмисән кәтирмисән. Јахшы гызә охшайыр, аллаһ башачан еләсин!

— Сағ ол, һәмид гардаш!
Дилара арвад һамы үчүн јемәк кәтирди. Јемәкдән сонра чај кәлди. Ики таныш ширин сөһбәтә киришди. Нұбарын бир көзү гапыда галмышды. Натиги көзләјирди. Ахы Натиг кедәркан, кәләчәјини демәшди. Инди өзү јох иди. Һәмид әми телевизор ачды. Балет көстәрилди. Бу, Нұбара елә зөвг верди ки, һәр шеји унутду. Беләликлә, бир дә көрдү ки, һамы јатмаға һазырлашыр. Нұбар үчүн гонаг отагында, диванда јер салынды. Јорғун вә јухусуз олмасына бахмајараг узун мүддәт јухуја кедә билмәди. Натиг кәлмәди ки, кәлмәди.

Сәһәр Нұбар ојананда Дилара арвады јериндә көрмәди, чәлд галхыб кејинди. Мәтбәхә кечәндә көрдү ки, Дилара арвад сәһәр јемәји һазырлајыр.

— Сизә көмәк едимми?
— Сағ ол, гызым, неч нә лазым дејил.

— Дејсәән, оглуңуз кечә кәлмәјиб?

— Чох кеч кәлиб, јенә о зәһирмардан ичмишди.

Нұбар буллашыб габлары көрән кими олары тәртәмиз јуду, мәтбәхи салыгәјә салды, атасына, Һәмид әмијә чај, чөрәк апарды. Һәмид әминин кефи көк иди, Мә'сим киши илә дәззәтлә сөһбәт едир, арабир Нұбара көзалты бахыр, зарафатлашыб күзүрлү.

Кишилар кедәндән сонра Дилара арвад базар чантасыны, тор зәнбилә көтүрәндә Нұбар елдә тәк галмаг истајмәди. Бу, горху һиссиндән даһа чох, парһатчылыг вә утангаҗлыгдан доғурду. Буна көрә дә Дилара халаја гошулуб онула кетди. Гасәбәдәки евләр, мағазалар, һәјәтләр, хијабанлар, һәһәјәт, базар Нұбар үчүн марағлы иди. Кери гајыданда долу чантаны, тор зәнбилә әлиндә тутмушду. Ичәри кирән кими көзү Натиги ахтарды. Ону көрмәди. Дилара хала:

— Оглум һәлә јатыр!—деди—Ичәндә һәмнишә беләдир.

Нұбар дәрс охумаг истади, китабы вәрәгләди, өзүндә һәвәс дүмәди. Бирдән үчүнчү отагын гапысы ачылды, Натиг алт кејимдә дәһлизә чыхды. «Вај, бу нәдир, бибаырчылыг!—дејә гыз үзүнү чевириди,—утанмаг билмир, нә абырсел оғландыр». Натиг дәһлиздән отага гачмаға башлајанда Нұбарын көзләри дәрә олмушду. О тәрәфа неч бахмырды. Үзүнү шүшәбәндә тәрәф чевиришди. Бир аз кечмәмиш Натигни сәсини ешитди:

— Нұбар, бура кәл, сәниннлә дејиләм, Нұбар!

Гыз кетди, Натиг әлиндәки јаш дәсмалы она узатды, стулда ојланыб архасыны чевириди, сонра амиранә сәслә деди:

— Күрәјими сүрт!

Нұбар тарәддүллә дајанды, нечә олдуса мәтбәхә тәрәф бахды, Дилара арвадын башы илә ишәрә етдијини көрүб дәсмалы аста-аста Натигни күрәјинә сүртлү. Натиг гышгырды:

— Бу нәдир, әлләрни пишик јејиб? Кәнд гызү дејилсән? Бәрк-барк сүрт! Бир аз да барк! Еһ, олмады ки! Күчүн јохдур. Неч јохдур. Бәсдир, бәсдир...

Нұбарын әһвал-руһијәси позулду, Дилара арвад ону јанына чағырыб меһрибанчасына:

— Она фикир вермә, гызым,—деди,—әркәјүн бөјүјүб. Апар чај-чөрәјини. Көр хөрәк истајир, јохса јох. Де ки, дүнәнки лајы дурур.

Натиг чајы нәлбәкијә төкүб Нұбара бахды:

— Хөрәк кәтир,—деди,—сонра пычылдады:—Шүшәбәндән ағ сүду, елә ет ки, аһам билмәсин. Тез елә.

— Бирдан көрәр.

— Көрмәз. Мән онун башына гатарам. Сән зирәк ол!

Нұбар хөрәји кәтирди, шүшәбәндә тәрәф кедәндә Натигни мәтбәхә аһасыны дилә тутдуғуну ешитди. Шүшәни кәтириб стола гојанда Натиг кәлди:

— Бәс гәдәһ?!
277

Нұбар сервантын шүшәсини чәкиб бир гәдәһ көтүрдү, Натигә уязды. Натиг:

— Елә бахма,— деди,— Башым чатлаяр,— гәдәһни долдуруб шүшәни вериңә гәйтәрди,— апар гој јеринә!

Нұбар керн гајыданла гәдәһни бош көрдү. Натиг ләззәтлә хәрәји јејирди.

— Гәдәһни дә сәрванта гој.

Нұбар ону бу «әмрини» дә јеринә јетириб јенә китабын үстүнә гајытды.

Бир нечә күн кечди. Нұбар Мә'сим киши илә бирликдә кедиб сәнәләрини университетә верди. Бундан сонра Мә'сим киши кәндә гајытды. Нұбар исе Диларакылдә галды. Һава бәрк истиләшмишди. Нәфәс әлмаг белә чәтнләшпирди. Һәмид әми ишә кедән кими Нұбар ону отагына чәкилр, дәрс охујурду. Нә гәдәр чидди мәшгул олса да, ара-сыра Натиги хатырлајырды. Һәр дәфә гапы ачыланда елә билирди ки, кәлән одур. Анчәг Натиг јоха чыхмышды. Һәһәјәт, бир күн о, чинидән асдығы фотоапаратла ичәри кирди, дәрһәл јемәк истәди. Даһа үзү күлмүрдү. Амиракә сифаришләр дә вермирди. Јемәкдән сонра өз отагына чәкилди. Онун бу һәркәти Нұбара гәрнбә кәлди, һәтта сојулуг, е'тинасызлыг кими гәбул етдијиндән наразы да галды. Натиг бүтүн күнү отагдан чыхмады. Һәрдәнбир су ичмәк үчүн мәтбәхә кәлрди, вәссалам.

Сәһәр Нұбар онун Дилара халаја дедији сөзләри ајдынча ешитди:

— Ана, о гыз бурдадыр?

— Һә, бурдадыр.

— Кәндәр ону бир аз мәнә көмәк еләсин.

— Јахшы, дејерәм, инди кәләр.

Нұбар гапыда көрүнәдә Натигин мави көзләри күлдү:

— Нұбар, елә билдим кетмисән!— деди—бура кәл, мәнә ләзим-сәк.

Отагда нечә чүр габ варды, Натиг қағыз торбалардан мүхтәлиф дәрманлар чыхарыб мүәјјән мигдарда һәмнн габлара төкдү, сонра Нұбара верди:

— Апар, су илә долду, кәтир.

Гыз керн гајыдыб габлары столун үстүнә гојду, қағызлары чыхаран Натиг бир-бир онлары Нұбара вериб һәмнн габлара салмағы тапшырды.

Нұбар тез-тез ишләсә дә, бә'зән чатдыра билмирди.

— Јахшы, бәсдир, инди о қағызлары чыхар, пәнчәрә шүшәләринә јапышдыр. Тез елә, әввәл бирини апар, сонра о бирисини. Мәтбәхин шүшәләринә дә јапышдыра биләрсән.

Нә гәдәр қағыз варды. Бүтүн шүшәбәнд долду. Нұбар қағызлары гапыларын шүшәләринә јапышдырды. Дилара хала довға булајырды.

— Кедиб өзүнә сәнәт талыб да. Даһа бизи абырдач салыб. Һара бахырсаң, шәкил, қағыз. Инди о шәкилләри көтүрәчәк, һамысынын да јери галыр. Ди кәл тәмизлә бунлары. Даһа әлдән дүшүшәм. Нә гәдәр дејирәм, хејри јохдур.

Нұбар ишини гуртарыб Натигин отагына кирәндә, о, фотоапараты ачмышды. Узун ленти чыхарыб јумруланмыш һалда бир кәнара туллады. Башыны галдырыб гызә бахды. Гыз столун гырағында үст-үстә галанмыш һазыр шәкилләри көтүрүб бир-бир нәзәрән кечирди. Сифәти јанмыш, гәһвәји роик алмышды. Гара сачларынын һөрүјүнү бири ачылмышды. Сачлар чиниләринә вә синәсинә сәпәләнмишди. Башы гарышг олдуғундан Натиг апараты она тәрәф тушлады, бахды. Бу кәдр хошуна кәлди, Нұбар шәгылты сәснә бикәнә галды, чүнки бахдығы шәкилләр ону чох марағландырымышды. Нұбар шәкилләрә бахдыгдан сонра Натигә тәрәф дөндү:

— Бунлары сиз чәкмисиниз?

— Бәли, биз чәкмишик,— дејә Натиг онун ибарәсини тәғлид едиб гәһгәһә илә күлдү.

— Даһа ишиниз јохдур ки?

— Бир дә сабаһ!

Нұбар өзүнү танымырды. Индијә гәдәр дүждадығы сәһрән бир әһвали-руһијә илә јашајырды. Сабаһ Натиг јоха чыханда гыз дәрсини охуја билмир, кәһ ејван, кәһ дәһлизә, кәһ мәтбәхә кедир, чәлә бахыр, ниқаранчылыг чәкирди. Бә'зән Натигин отагына кирир, китаб ишафына бахырды. Хүсусилә бәдин фотолардан ибарәт китаблар! Бир Полша китабыны әлиңә көтүрдү. Вәрәгләди, вәрәгләди, бирдан јәрәмчылпаг гадын шәклини көрәндә диксинди. Гадын үзү үстә узанмыш, ағла тәкчә гычлары өртүлүшүдү. Нұбар китабы ахырадәк вәрәгләмәјиб чәлд јеринә гојду. Һәмид әминни отагына чәкилди.

Биринчи имтаһандан јахшы гижмәт алан гызын уча-уча евә кәлдији күн Натиг дә ону хүсуи севинчлә гаршылады:

— Һардасан, Нұбар?— деди—мәнә ләзимсән!

— Имтаһандан кәлирәм.

— Үзүн күләр. Беш алымсән!

— Дөрд.

— Лап јахшы, тәбрик едирәм, ачсанса, чөрәјини је, сонра кәл бура!

— Јемәк истәмирәм.

— Онда бах, бу палтары кеј, сачларынын һөрүкләрини бир јерә јығ! Күл кими. Бачарарсан?

— Јох...

— Кәл јахына,— Натиг гызын һөрүкләриндән тутанда Нұбар керн чәкилди:— Горхма, ај дәли, сәни јемирәм һа! Кестәрирәм.

— Әүм еләрәм.

— Јахшы, өзүн елө. Тез!

Нүбарын эјиннө келјини агаппар көзөл, зәриф палтар иди, даһа доғрусу кәлилик палтары! Соһра һөрүклерини ачды, онлары сәлиһә илә, арамла дарамаға башлады. О бири отагдан Натигини сәси кәлди:

— На олдун, Нүбар?!

— Кәлирәм.

— Тез елә, иһним чоқдур.

— Бу даһига...

Нүбар отаға кирәндө Натигини шәкилләрә башы гарышдығы үчүн ону көрмәди. Бирдән үзүнү она тәрәф чевирди, бир мүддәт сүсүб сәкиһә бахды. Ағ палтар, даранмыш сақларын күл шәклиндө олмасы күнәш рәнкли гызын кәңчлик тәрәвәти илә долу онан көзәлиһини үзө чыхартышды. Нүбарын көзәлиһиндә үркәклик, сәдәләһпәлүк, бакирәлик кизләһмишди. Оғлан өз кәһфиндән даһа да разы гәлыб дәјирми күл чәләһкинни гызын башына гојду, сәрраф көзүлә бир дө ону диггәтлә сүзүб деди:

— Пәһчәрә тәрәфә кет, дајан орда. Һә, азча башыны јухары гәлдур, азча, чоқ јох... аһа, әлиһә бир китаб көтүр, голтуғна гој. Аһа... Күлүмсүн... Бир аз да. Олмады. Тәзәдән. Елә бил тәбәссүмүн јохдур. Күл, күл, беләчә дајан! Тәрәһмә!

Натиг ону бир нечә дофә чәкди. Соһра јерини дәјирди, сақларын ачыб шәләлә кими чийинләринә төқдүрдү. Јенә чәкди, јенә. јенә! Нүбар һәр шејлә разылашыр. һавәсәлә һәтта севинчлә онун бүтүн истајини јеринә јетирип, јоргунлуғ на олдуғуну билмирди. Бүтүн буһлар гыза хош кәлир, гәлбидә разылығ, мәһһүһлүғ һиссә ојанырды.

* * *

Беләликлә, Нүбарын Бакида кечән күнләри баша чатды. Мүсәбигәдән кетмәдијин үчүн университетә гәбул олуһмады. Кетмәјә һазырлашды. Мәһһим киши кәлиб чыхды. Дилара хала илә, һәмид әми илә сәһбәт едән Нүбар Натиги көрмәк истади. Дүһнәндән һәјәчән иһиндә иди, чүнки Натиг кечә кәлир, сәһәр тездән чыхыб кәлирди. Әкәр иһидә дө кәлмәсә, демәк, Натиги бир даһа көрмәјә чәкди. Дилара хала да, һәмид әми да, бу ев да, отағлар да, һәтта Натигини китаблары, фотоапараты, ағ кағызлары, бир сөзлә һәр шеј Нүбар үчүн доғмалашмышды. Университетә кирә билмәмәји она кәдәр кәтирмишдисә да, иһидә бу евдән ајрылмағ һәмин кәдәри јүһкүлүһондирмиш, ону даһа ағыр, даһа јандырычы бир кәдәрлә әвәз етмишди. Нүбар бу евдән кетмәк истаһмирди. Сәбәһини сорушсајдылар, дејә билмәзди. Иһидә вахтын кет-кәдә азалдығы бир мөғамда даһа да көврәлдијини дәуду. Кәдәри исе бүтүн варлыгына јайылышды. Дилара арвад да, һәмид әми дә тәсәлли верирднләр.

250

Бу тәсәлли она лазым дејилди. Чүнки бу анда о, тамам башға һиссәләрә јашајырды. Нәһәјәт, кетмәк вахты чатанда Нүбар көзүчу јарыачығ гаһыдан Натигин отағына, китаб шәкафына бахды, чамаданы көтүрдү. Елә билди ки, дүңдәлә ән гижмәтли бир шејини бу евдә гојуб кәдир. Нә исе итирмиш бир адам кими чашыр, долух-суһур, аһчаг буһлары бүрузә вермәздән һилләләри арам-арам дүшүрдү. Бу анда Натигини һилләләрә јухары гәлһмәсиһә нечә арзулады?! һәгигәтән ашағыдан кимсә кәлирди. Нүбар дајанды, көзләди. Башға адам иди. Таксидә да, гатарда да, нәһәјәт, кечәјары гатардан дүшүб кәндә кәдән машында да Нүбар бу әһвали-руһнијә илә јашалды.

Һәјәтда чоқ шеј уһудулар, аһчаг Нүбар үчүн бу сәфәрлә бағлә һеч на уһудулмады. һәмә онун бу кәдәрини университетә гәбул олуна билмәсәһә илә әлағәләндирди. Бу да тәһби иди. Балача тәһһини етәјиндәки евләри, һәјәтләри, кәнд јолу, гоһшулар, гајалар, онларын үстүндән кечиб кәдән чығарлар—бүтүн буһлар Нүбарын көзүнә көрүһүрдү. Јалһыз бир шеј керүрдү. Көј көзләри! Гоһшулары иһофер Мәчидин габағлар чәпәрән оғрун-оғрун бахмәсиһә лагејд гәлһурди, иһидә исе буна дөзмүр, әсәбиләширди. Бир дөфә ону мөһкәм ачылады. Анасы, бачылары, Нүбарын әһвалыһи дәјиһимәк истаһсәләр дә, чәһдләри фәјдәсыз олуруду.

Нүбар өз шәкилләрини журнал сәһифәләриндә көрәркән, көзләринә иһанә билмәди. Ағ палтарда, үзү сәдәт иһығлары илә долу бир гыз! Ашағыла јазылышды: «Баһар еһги илә јашајанда! Бир бағсы: «Шәләлә сачлы гыз.» Буһлар мәнәһми?! Ола билмәз Нечә да гоһәһк шәкилләри. Елә бил јуху көрүрәм. Вај, бәс бу шәкли нә вахт чәкиб, һеч хәбәрим олмајыб. Әјнимдәки өз палтарымырды. Биһбыр олдун. Иһидә кәнддә һәмә мәнә биртәһәр баһачаг. Гој бахсынлар, бундан горхум јохдур. Јаман көзәл шәкилләрдир. Гијамәт чәкилиб. «Бирдән гызын көзләри, сәһифәһини ашағысындакы сөзләрә саташды: «Фотолар Натигиндир». һәмин күн Нүбар үчүн кәдәр јоха чыхмышды, шәкилләрдәки гыза чеврилмишди.

Беш-алты ај кечди, бир күн Мәһһим киши чийиндән фотоапарат салланан бир кәңчи дәрта-дәрта һәјәтә саланда, Нүбар дәрһал Натигин таныды. Онун габағына јүјүрә билмәди, гызарды, һәјәчәнләнди, үрәји бәрк-бәрк дөјүндү. Натигин көј көзләри јенә күлүрдү. Пилләләрлә ејвана гәлхды. һәјәт-бачаја көз кәздирди. Мәһһим кишини, гызларыһын шәкилләрини чәкди. Сөзарасы сорушду:

— Нүбар һәмә?!

Нүбар һиссәләрини боғуб гызара-гызара јахыһлашанда Натиг ону һә-күјлә гаршылады, фотоапаратыһи она јөнәлтди, бачылары гәһгәһә илә күлдүрдү. Натиг Нүбарын әлиһи сыхды.

— Нечәсән?! Иһидә нә иһирсән?!

— Колхозда иһләјирәм.

— Лап јахшы. Нэ иш көрүрсөн?!
— Түтүн бечарыром.
— Жэни бачарырсан?!
— Нијэ бачармырам. Һэмнишэ анама көмөк едирдим, өјрөнми-
шэм.
— Инди түтүнлөр галыкыб?!
Нүбар өзүндөн асылы олмадан гөһгөһө чөкди, бачылары да
она гошулдулар. Натиг мат-мөөттөл галды. Ахы нијэ она күлүрлөр?
Нүбар күлүшүнү көсмөдөн мейрибанлыгла деди:
— Инди һеч шитиллэр эмалли-башлы көјрмөјиб. Тазэ-тазэ баш
галдыр.
— Һэ, белэ шејлөрдөн башым чыхмыр...
— Дилара ана нечөдир?!
— Јахшыдыр, Бригаданымзда нечэ нөфөр вар?
— Он беш нөфөр.
— Көзөл гызлар чохдур?
— Һамысы көзөлдир.
— Өзүн кими!
Нүбар она чаваб вермөјиб гылгырмызы олду. Натиг суалыны
јерсиз олдуғуну аңлады, хысын-хысын күлөн гызлара өркөл ачыг-
лапыб јенэ Нүбара тәрәф дөндү:
— Сабаһ сәннилә ишэ кедәчөјөм. Апарарсан мәни?!
— Апарарам.
О күн бүтүн дүнија Нүбарын олду: күнөш дә, булудлар да, ағач-
лар да, чөл дә, чәмән дә! Мә’сим киши көзөл сүфрө ачдырды.
Ики-үч гәдәһдән сонра Натиг чошду, дил ачды, әввәл Мә’сим
кишинин, сонра исә Нүбарын сағлыгына гәдәһ галдырды. Јатмаг
вахты кәләндә Мә’сим киши гонаг отагыны көстөрөб деди:
— Сан бурда јатачарсан, Натиг!
Натиг гонаг отагына кирәндә Нүбары көрдү, гыз онун јерини
һазырлајырды. Ики ишминш балыччы үст-үстө гојуб ипәк јорған-
ны еһтијатла гатлады. Чеврилиб јаваш-јаваш гапыдан чыхмаг ис-
тәјәндә бирдән Натиг онун әлиндән тутду. Санки Нүбары илды-
рым вурду.
— Дүзүнү де, мөндән ичидини?!
— Нијә?!—Нүбар титрәдә.
— Бајагкы сөзүмө көрө.
— Јох!
— Һәнгигәтән көзөлсән!
— Бурахын әлим...
— Журналдакы шәкилләрини көрмүсән?!
— Көрмүшәм.
— Хошуна кәлиб?!
— Нијэ, пис дејил...
— Сан хошбәхт олачарсан!

— Јахшы, бурахын әлими...
— Бурахмасам, нә едәрсән?!
— Хәлиш едирәм, бурахын, јахшы дејил.

Нүбар дартынды, әлини чөкөб чәлд гапыдан чыхды, һәјәчан
ичиндә ејванып пилләләринә доғру кетди вә һәјәтә дүшдү. Өзүнү
күчлә сәкитләшдирди. Башга бир јердә олсајдылар, јәгин ки, бир
һадисә баш верә биләрди. Инди өзүнү дә бу һадисәнин гаршысы-
ны алмаг иғтидарында олмадығны дујанда, ону дәһшәт бүрүдү.
Јанағлары од тутду. Демөк, о тәслим дә ола биләрди, бәли, ола
биләрди. Дүшүндү ки, нијэ Натиг аңач ичдији замап белә бир һә-
рәкәт елрди. Көрәсән, онун да үрәјиндә белә һиссләр, дүјуғлар
вар? Һәмниш кәчә Нүбар јата биләмәди, сәһәри дирикчәлдү ачды. Һәр
дәфә Натигни онун әлиндән тутдуғуну јадына саланда бүтүн вар-
лыгы титрәјрди.

Чох сонралар сәһәр тездән ојанмағыны, самовара од салмағы-
ны, Натиглә бәрәбәр ишә јолланмағыны, гызларла сөһбәтини, за-
рафатларыны, көј көзләрини күлдүјүнү, нәһәјәт, бир јүк машы-
нын кузовуна мнииб рајона јола дүшмәсини јуху кими хатырлајыр-
ды. Натиг диқ дајаныб гызлара әл еләди. Бундан сонра гызлар
Нүбара о гәдәр саташдылар ки!

Нүбар јајда јенә университетә кирмәк үчүн атасы Мә’сим киши
илә Бақыја кәлди. Дилара хала оналары јенә бөјүк мейрибанлыгла
гаршылады. Нүбарын көзү дөрд иди. Бирдән Натиг јан отагдан
чыхды. Дәрһал әлләрини ачды:

— О... Мә’сим дајы... хош кәлмисән!—деди,—Нүбар, сән дә хош
кәлмисән!

Сонра һара исә чыхыб кетди, Нүбар онун бахышларында со-
југлуг дуду. Дәрһал аңлашылмаз бир кәдәр чулгады ону. Һәссас-
лығына көрә өзүнү данлады. Бир күн сонра Мә’сим киши кәндә
гајытды. Бир нечә күндән сонра Нүбар Дилара халакилдә чап-
ланма көрдү. Кәлиб кедәнларин сајы чох иди. Һәмид әми дә мөш-
ғул иди, фикирли көрүнүр, кәләнләрлә нә барәдәсә данышыр, мәс-
ләһәтләшдирди. Диларә хала дил-дил өтүр, кәләнләри һөрмәтлә
гаршылајырды. Нүбар мәтбәхдә она көмөк едирди.

— Ај гызым, һеч дәрс һазырламырсән?!
— Нараһат олма, Дилара хала.
— Ахы нмтаһан верәчөксән, гызым. Бәсдир мәнә көмөк еләдин,
кет бир аз да дәрс оху.

— Јох, гој бу көјәртиләри тәмизләјим, сонра...
— Ејби јох, гызым, мән дә сәнни тојунда әвәзини чыхарам.
— Дејәсән, нәсә хејир иш вар?!
— Әлбәттә, гызым, бир һәфтәдән сонра Натигни тојудур.
— Натигни?

Илаһи, Нүбар нә күнә дүшдү! Өзүндә гүлвә вә ирадә көрдү.
Көј-көјәртини тәмизләмәјиндән бир ан белә галмады, долан, боша-

лан үрәинин илдырмыларыны өзү сөндүрдү. Бу күнө гэдэр көкө-
лижи кәдәр дежилди, бах, бу андан бөйүк кәдәри, өзү дө һеч кәсә-
дохли олмажан шәхси кәдәри башлаштырды. Нүбар баша дүшүрдү
ки, белә бир кәдәрә раст кәлмәсиндә һеч кәсин күнаһи жохдур. Буна
бахмајараг үсјан етмәк истәјирди. Өзү илә бачара билмәјәчәјин-
дән горхуб ејвана чыхды, шүбһә доғурмамаг үчүн тез дө керн та-
јытды.

Нүбар Натиглә үзләшмәк истәмир, өз һиссләрини бүрүзә вер-
мәкдән горхурду. Вахтилә тәзәчә чүчәрмакдә олан бу дүғунун
гол-ғанад атдығы заман ону кимәсә көстәрмәјин мә’насыз олдуғуну
баша дүшүрдү. Одур ки, бүтүн ирадәсини топлајырды. Бу евдә
чыхыб кетмәк истәди, башга јери олмадығы үчүн галмаға мәчбу-
р олды. Тој күнү јакынлашдыҗа, Нүбарын гајымлары чоһалыр, фи-
кир чәкир, булардан узаглашмаг үчүн бүтүн күчүнү ишә вери-
рди. О. Дилара хала үчүн көјдәндүшмә иди. Оуну бүтүн тапшыры-
ларыны гејдис-шәртсиз јеринә јетирир, һәр шејә көмәк едирди.
Имтаһанларә демәк олар ки, һазырлаштырды. Натиг өз әләминдә
олдуғундан, кејиминин һалына галдығындан санки Нүбары көр-
мурду. Бирчә дәфә ону бүјүрдү. Онда да араг көтирмәк үчүн. Нү-
бар һеч нә демәдән итаәтлә оуну ханһинни јеринә јетирди.

— Нијә кејфин жохдур?!—дејә Натиг сорушду.

— Вар!—Нүбар гаштабагла дилләнди, һеч она бахмады.

— Анам сәндән чох размылыг едир.

— Нә үчүн?

— Она көмәк едирсән, һәр ишдә... Горхма, чөчәләтиндән чыха-
чағам. Хәләтлийин мәндә!

— Мәнә һеч нә ләзым дејил!

Нүбар һирслә бу сөзләри дејиб отагдан чыхды. Сонра өзү дө
горхду. Бирдән Натиг һәр шеји баша дүшәр, ахы инди бунун нә
мә’насы вар?! Лап ушағлыг едирәм.

Јалныз һәмид әми Нүбара хусуси һөрмәтлә вә гајғы илә јана-
штырды. Һәрдән она бахыб көксүнү өтурур, јаныглы-јаныглы «вал-
лаһ бизим ушағларын көзү һардадыр, билмирәм» дејирди.

Тој «Сәадәт» сарајында олды. Нүбар тоја кетмәјиб евдә галмаг
истәди. Бу барәдә Дилара халаны биртөһәр разы сала билди.
Ахма һәмид әми разы олмады, һеч нә ешитмәк истәмәјиб ону мәч-
бури апарды. Нүбар тојдә кәлине бахырды. Учабојлу, низәбурун
бир гыз иди, утанмадан, чәкинмәдән Натиглә јанашы әјләшмишди.
Тоја кәлән ади адамлар кими өзүнү сөрбәст апарырды. Мәчлис
шән иди, һамы дејиб күдүр, јејиб ичир, мусигијә гулағ асырды.
Нүбар исә өзүндән асылы олмајараг тез-тез кәлине вә Натигә ба-
хырды.

Бирдән она елә кәлди ки, санки бәдәни башдан-баша аловдур,
иәнәр. Бу, ағрыдан, инчидән бир јанғы иди. Мәчлис гызшырды.
Нүбары ојнамаға дә’вәт етдиләр. Бир дө көрдү ки, ајаг үстүндә-

дир, гуш кими сүзүр. Мусиги күчләнди, гыз тамам өзүнү упутду,
ојнамағиңда давам етди. Кет-кәдә һамыны нәзәри она јөнәлди,
Кәлини дө, бәјин дө. Нүбарын рәгсинә дәлиганлы көнчләр гошу-
лдулар. Чәлик сәсләри арты. Кәнч, јарашыглы, көзәл вә сәдә бир
гызын рәгси һүсү-рәғбәт ојатды. Нүбар бәрк јорулмушду, нәфәс ала
билмирди. Елә бил јункүлләшмишди. Јанғысы да тамам сөнмүшдү.

Евә гајыданда, кимсә һәјәтдә, лап гызын бөјүрүндә көјә фи-
шәк бурахды. Нүбар бәрк горхду, гыпгырмызы фишәнки гари-
лыг һаялә көрүб ушаг кими күлдү.

Сөһәр имтаһана кәдән Нүбар үч гижмәт алды, даһа галмағын
мә’насыз олдуғуну билиб һәмнин күн кәндә јола дүшдү. Өзү илә
бачара билмирди. Һәр шеји унутмаг, варлыгындакы кизли кәдәри
говар истәсә дө, мүмкүн олмурду. Кечә стансијадә дүшөндә, тәр-
ликдән кәндә кәдән јекәнә машын—шофер Мәчидин машыны иди.
Устү брезент өртүклү бу машынын бир күнчүндә әјләшди, Мәчид
она нә бахыр, нә дө бир сөз дејирди.

Алты-једди ил кечди. Нүбарын кәдәри даһа ону јандырмырды.
Амма домуш вә үрәјиндә әбәди галмышды. О бүтүн варлығы илә
ишә бағланды, тезликлә бригадир олды. Ад-саны рајона кеңиб чат-
ды. Јаваш-јаваш танынды, депутат сечилди. Гәләбә далычча гәләбә
газанды. Бакыја кәләндә бир дәфә Дилара халаны көрмәк истәди.
Гәсәбдәки таныш евин гапысынын зәпкинни басды. Көзләди. Гапы
көч кеч ачылды. Нүбар учабојлу, низәбурун гызы дәрһал таныды.
О, һејрәтлә бахыб:

— Ким ләзымдыр?!—дејә сорушду.

— Диларә хала евдәдир?

— Евдә жохдур!—Кәлини һирслә дилләнди вә гапыны сүр’әтлә
өртдү. Нүбар гулағларына инана билмәди. «Мәним ким олдуғуму,
нә мәғсәдлә кәлдијими дө сорушмады. Нә гәрибәдир! Балкә јәнә
бурда—бу евдә галмаг истәјәјим. Нә јакшы ки, мейманханада јер-
ним вар. Тәссүф ки, Дилара халаны көрә билмәдим.»

Инди Нүбарын ады һәр јердә чәкилрди. Тез-тез Москваја ча-
ғырдырдылар. Күнләрин бир күнү јәнә Москваја—Али Советин
сәссижасына кедирди. Тәјјарәдә учабојлу, низәбурун бир гадын үч-
дәрдә јашлы бир ушагла оуну јанында әјләшмишди. Нүбар ону та-
ныды. Натигин јолдашы иди. Јол боју кәлмә кәсиб данышмадылар.
Нүбар буна тәшәббүс етмәјә чалышды, анчағ... Кәлин һеч оуну
тәрәфә бахмырды.

Тәјјарә мејданында ири автобусдан дүшөндә сәрнишинләри гар-
шылајанлар арасындан башында димдикли мешин папаг гојмуш,
көккөз бир кәнчин ирәли сичрадығыны көрдү. Натиг иди, балача
ушағы көтүрүб бағрына басды, сонра бир голуну арвалдыны голуна
долады. Јүкләрини вердиләр ишә бәјә тәрәф кетдиләр. Чамаданы
ны алмаг үчүн јакы-лашандә Натиг өзү кө-дү

— Нүбар ханым, бу сәнсән?

— Салам. Натиг гардаш, нечосиниз?
Натиг ушагы гучагындан жер гојуб, элини узатды. Арвады исә кәнарда дајаныб Нубара јухарыдан ашагы, киннајә илә бахырды.
— Хејир ола, сән һара, Москва һара?
— Ишим вар, Натиг гардаш!—Нубар кәлишинин мәгсәдини демәк истәмәди.
— Јәгин шеј-шүј алмаға кәлмисән?
— Јох, башға иш үчүн.
Арвады Натиги дүмәккләди, Натиг күлә-күлә чеврилди, онун ғашабагыны көрүб күлүшүнү кәсди. Арвад һирслә-һирсли нәсә пычылдады. Натиг дә дәрһиә кетмәди. Бу заман Бакы тәјјарәсинин јүкләри перилмәјә башлады. Һөкүмәт машиньынын сүрүчүсү Нубара јахынлашды, онула таныш олду. Нубар ири чамаданыны ескәлаторун үстүндән көтүрдү, сүрүчү она көмәк еләди. Гыз исә гапычја нәмрәни көстәрди. Шејбәдән чыхдылар.
Бу вахт Натиг дә чыхды. Арвадынын ушагла гапы ағзында олдуғуну көрүб фүрсәтдән истифадә етди:
— Нубар ханым, бәлкә бир көмәк лазымдыр?
— Сағ олун, Натиг гардаш, әксинә, мән сизә машина дәвәт едирәм.
— Таксијә?! Дејәсән калаисән, Нубар?!
— Јох, таксијә јох... Машын вар, танышын...
— А... гнјамәт олар. Тәләбә бабајам, бу шахтада, бузда автобусада кетмәкдәнсә, өзү дә арвад-ушагла... һардадыр машын?!
— Сиз гапынын јанында көзләјин, биз јахынлашарығ...
— Јахшы, јахшы...
Тәптәзә, -һара «Волга» Натигкилин јанында дајананда сүрүчү дәрһал дүшүб арха гапылары ачды, чамаданы исә ондан алыб јүк јеринә гојду. Натиг арвадына:
— Кеч, әјләш!—деди.
Арвады кечиб раһатланды, ушагы да јанында әјләшдирди, бирдән Нубары бабагда көрүб нараһат бахышларла Натиги сүздү:
— Бу кинин машиньыдыр белә?!—дејә сорушду.
Натиг јерини раһатлајыб, күлә-күлә арвадына бахды, суалына әһәмјјәт вермәјиб сорушду:
— Нубары танымьрсән?
— Јох!
— Јадындадыр, бизим тојда ојнајан гыз?!
— Јадыма кәлмир.
— Нечә јадына кәлмир? Бизим јолдашларымыздан бири дә о гызла марағланды. Сәндән дә, мәндән дә ону сорушду. Деди ки, хошума кәлиб, евләнмәк истәјирәм. Һамымыз гәһгәһә чәкдик. Јадына кәлмир?
— Јох!

Сөһбәт көсилди, Натиг арвадынын сојут чавабларындан нараза галыб бир мүддәт сүсдү.
Машын сүрәтлә кедирди. Ушаг пәнчәрә тәрәфдә отурмағ истәди, Натиг истәр-истәмәз ортаја кечди. Бу вахт арвадынын сәси ешилди:
— Инди дән дејирәм, даһа мән о евдә галмајачағам. Атан-анан өмрүмү чүрүтдүләр. Бәсдир, зәһләм кедир онларын үзүндән! Баш көтүрүб кәлмишәм. Ешидирсән?!
— Јахшы, јахшы, өзүн билирсән ки, тәләбәјәм.
— На олсун, бу күн-сабаһ гуртарырсан. Инди дән бу барәдә дүшүн, евләрәи дәјиш, гој раһат олум, әкәр дәјишмәсән сәндән бошачағам. Отағын бирини дә сиздән алачағам. Инди өзүн бил.
— Бәсдир, бу барәдә сонра.
— Партлајырам, дөзә билмирәм, баша дүшүрсән, јохса јох?! Мән дә инсанам, јашамағ истәјирәм. Күнүм ит күнүдүр, нә гәдәр әсәбләнмәк олар?!
Машын институт јатағханаларынын гаршысында дајананда Нубар гапыны ачыб дүшдү ки, онларла көрүшсүн. Сүрүчү архадан чамаданы көтүрдү. Натиг чамаданы ондан алды, машиньыдан дүшөн оглуна көмәк еләди. Нубар әввәлчә элини Натигә узатды, сонра арвадына сары чеврилди ки, онула даһа худаһафизләшсин. Натигин арвады ушағын әлиндән тугуб көрүшмәдән чыхыб кедирди. Натиг дил-ағыз етмәјә башлады:
— Сағ ол, Нубар ханым, сағ ол!
Ондан узағлашыб арвадына чатды. Арвад нәдәнсә јеңә дејинирди. Нубар гәрибә һиссләрлә онларын ардынча бахырды. Елә бу анда баша дүшдү ки, Натигә бәсләдији севки печә бөјүкмүш! Нечә мүгәддәсмиш! Натиг онун үчүн һәр шеј иди, доғмадан доғма, әзиздән әзиз. Кәнчин сөзләриндәки бәзи ијнәләр белә она тәҗир етмәди. Јашадығы кәдәр дә адилјиңдән чыхмыш, сәһрли олмыш, варлығынын ајрылмаз һиссәсинә чеврилмишди. Јатағхананың гапысында кечәркән, Натиг архаја дөндү, Нубарын дајаныб бахдығыны көрәндә диксинди, онун диксинмәји илә Нубарын машына әјләшмәји бир олду. Машын јериндән тәрәнди.
Бир күн сонра Натиг телевизорда депутат Нубарын рус дилиндә чыхышыны динләјәндә нә көзлоринә, нә дә гулағларына инанырды.

Шаир районун аң узаг кәнднә кедән автобуса минмәк үчүн дајанапчага кәләндә чохла адамнын машин кәзләјиб ишкаранчылыг-ла јола бахдыгыны көрдү. Јанлары тоздаң бозарыб көј рәнкиннә итирмиш, балача автобус кәлиб дајанана тез миниб јер тутмаг истајиларин һај-кујү аломн көтүрдү. Сачлары хыналаныш јекә-пәр бир арвад машина галхандан отурана гәдәр ғышгырды. Икн адамн јеринн тутмасына бахмајараг башгаларыннын абрынн әтә-јинә бүкүр, «а киши, отурсана, нә димдик дурмусан?» дејә дајанмын бир нәфәри ачылајыр, ондан әл чәкиб эрхасындакы гоча арвадын үстүнә дүшүрдү: «Бу эәһримарыны о јана тут, башымы дешди, әј арвад, сәинилә дејиләм, нәдир бу, охловдур, инзәдир, јана тут!» Гоча арвад да ондан керн галмады, мүбәһисә ғызышыб даваја, мәрәкәјә чеврилди.

Сүрүчү шаирә јанында јер еләди. «кәл, отур»—дејә һөрмәтлә опа бахды: —Һара кедәчәксән?

—Һил-һил кәндина.

Автобус райондан узаглашды, шаир исә јарыачыг пончорәдән чәлләра баха-баха дүшүпүрдү. О, кәзмәк, тәбиәтә бахмаг истајир-ди.

Районда достлары олса да, һеч биринә һәләлик дәјмәмишди. Чүнки тәк-тәһһа олмаг, мушәһидә етмәк мәгсәдилә кедирди. Үч ил буидан габаг инди кетдиңи кәндә олмуш, амма јадында һеч нә галмамшыды. Һеч нә! һај-кујү, кеф, ағ «Волга», кабаб, араг, вәсса-лам! Јадында галан јалныз мешәбәји Мәчид дајы иди. Инди Мәчид дајыкылә кетмәк истајирди.

Машын кәтәндә, саггаллы бир киши ири бир гојуну ичәријә дүр-түб, дагында өзү дә галхды. Јекәпәр арвадын сәси курлады: «бу лап араба олду ки!» Бир башгасы дилләнди: «Гојун да автобусда кедәр?» Саггаллы киши бәрк һирсләнди: «Ај чаным, бу јахын кәндә дүшәчәгам, гојунун сизә нә зиғани, чамыш апармырам һа!»

Умуш шосә јолундан чыхап машин кениш чәјлаға тәрәф енди. Чәјлағын сол вә сағ тәрәфиндә јамјашыл дағлар узанырды. Дағ-ларын үстүнү зәриф думан бүрүмүшдү, шаирә елә кәлди ки, бу думан түдләр кими јелләнир. Чәјлағын кенишлији, ағамтыл вә гарам-тыл дашларын чохлагуу, мүхтәлифлији, арх кими јерләрдән ачыг гәлвәји рәнкли суларын ахмасы, дағларын јамјашыл әтәкларинин халы кими чәјлаға гәдәр сәлләнимасы онда кош һиссләр ојадырды. Һава да бирдән-бирә дәјишини, азачыг сәрт олмушдү.

Машын чәјлағын сағ тәрәфиндән бурулуб истагамәтинн дағла-ра тәрәфә алды, бир аз сонра торпаг јола чыхды, үзү јохуса кедиб, икн һүндүр дағын јаратдыгы дәрәјә кирди. Јолун һәр икн тәрәфи сых коллуғ, ағачлыг иди, бә’зән назик будаглаг машиннын јанла-

рына сүртүлүрдү. Машын дәрәдән чыханда јенә асфалт јола го-вушду. Архада галан дағлар дәрәнин үстүнә гөвс шәклиндә әйл-мишди, узагдан күнбәзи хатырладырды.

Тәпәнин јанында бир-икн нәфәр әлини галдырды, онлардан бирн гоча бир киши иди, машин дајананда өзү кими гоча бир арвады ирәлијә бурлахды:

— Чых да!—дејә чыр сәслә чымхырды—нә дурмусан?

— А бала, көмәк елә!—арвад да чыр сәслә дилләнди. Бир ча-ван әлини узадыб ону јулары дартды. Инди киши чыха билмәди, арвад архаја дөнүб мөзә илә:

— Чых да, нә дурмусан?!—дејәндә күлүш голду.

Һеч ким онлара јер вермәк истајирди. Сүрүчү јекәпәр арвада мүрәчнәт еләди:

— Бир аз о јана отур, гочалара да јер олсун.

— Гахылыб евләриндә отура билмирләр а... Бир ајаглары бур-да, бир ајаглары корда. Өзүм күчлә јерләширәм, онлара һардан јер верим?! Ә, Кәрим, дур, кәл јаныма.

Он-он бир јашларында бир оғлан габаг сырадан онун јанына кечәндә гочалара јер дүзәлди. Јекәпәр арвад исә һәлә дә дејинир-ди. Шаир тәбиәтә бахырма: јолун һәр икн тәрәфи әкин јерлери иди, узагдакы дағларга гәдәр узанырды. Инди машин кичик бир кәндин ичидән кечирди: ағачла долу балача һәјләр, ушаклар, тузулар, евләр, итләр, газлар... Кәндин гуртарачағындан үзүм бағлары баш-ланырды.

Кимсә машинны сахлатды. Саггаллы киши гојуну итәләди, амма о, дүшмәк истамәјиб бәркән маләдн вә һамыны күлдүрдү. «Раһат јердир, нијә дүшсүн ки! Машаллаһ, гујругу өзүндән бөјүкдүр, ону дартыб апармаг әзијәтдир ахы». Киши бу сөзләрдән һирсләниб ачыгыны гојунун үстүнә төкдү, күчлә итәләјиб ону јерә салды.

Машын сүр’әтлә ирәлиләјиб балача көрпүдән кечди, тәпәнин әтәјиндән бурулуб мешәнин ичнә кирәндә һава гаралды. Јамјашыл мешәнин ағачлары елә сыхды ки, бир аддым о тәрәфи көр-мәк олмурудү. Бирдән сағ тәрәф сәјрәкләшди, узагларга гәдәр узан-нан сапсары, бичилмиш зәми ачылды. Кет-кәдә сол тәрәфдоки мешә дә сәјрәлди, ону дағлар әвәз етди. Елә һүндүр дағлар иди ки, зирвасини көрмәк олмурудү. Бир аз ирәлидәки дағын башында шар кими јујру, дәјирми бир гаја варды. Футбол топу кими золаг-золаг иди, кимсә архадан итәләсә дағ боју дијирләниб кәлә биләрди. Гајадан ача ирәлидә тәһһа бир ағач битмишди. Јекәпәр арвад елә ғышгырды ки, санки әтинә шнш батырдылар. Һәтта сүрүчү машы-ны сахламаға мәчбур олду.

— Аман, аман, вај... бу эәһримар башымы дешди! Ај арвад, сәнә демәдим, ону јан тәрәфә тут! Үзүнү мүрдәшир јумасын, чәл-ләд сәндән јахшыдыр. Валлаһ-биллаһ бу арвад инзә апарыр!

Намы күчлү, нечә јәни нисә? Јекәпәр арвадын арха тәрәфиндә әjlәшән гоча арвад да чошду, но чошду:

— Нәр нә апарырам, сәнә нә вар?! Өзүн јериндә әмәлли-башлы отура билмирсиң, мән нә едим?! Башың да газан кими елә јекәдир ки, һансы тәрәфә дөнүрсән дәјир бу дәмирә.

Сүрүчү палирос чәкә-чәкә күлүб, машыны бирдән тәрәптди, һамы силкәләнди, јекәпәр арвад бу дөфә онуң үстүнә дүшдү. О, арвада күлә-күлә бахыб јолуң дүз ортасында дајанмыш, үстү палчыгы бир чамышы көрүб далбадал сигнал верди. Чамыш чеврилик көшшәјә-көшшәјә, сакит-сакит машына бахды. Јекәпәр арвад инди чамыш үчүн дејинирди.

Гарышда кәнд варды, елә бағлы-бағатлы иди ки, галын, бөјүк мешә кими көрүнүрдү. Машың кәндә кирәндә һәһәнк, уча гоз ағачларының кәлкәсиндән сәриңлик јайылды. Ағачларың үстү гозла долу олса да, онларла јарпағларың рәңки бир-биринә гарышдығын-ди гозлар јәмјашыл рәңк ичиндә итмишди. Машың јухары галхдыгча гоз ағачлары даһа да чохалыр, кәндин евләрини, һәјәтләрини, јолларыны јашыл кәлкәсиндә сахлајырды.

Машың кәндин мәркәзиндә, мағазаның гарышында дајанды. Дүшәләрин һәј-күјү башлады. Гоча киши илә арвад чәтинликлә дүшүб чыр сәсләри илә сағоллашыб узаглашдылар. Јекәпәр арвадын архасындакы гоча арвад бир әлиндә нисә кими узун дәмир, о бириндә ағыр зәңбил гапыја чатыб јекәпәр арвада тәрәф тәрәтәрс бахды:

— Нә, нә олуб?—јекәпәр јериндән партлады:—Һәлә башымы дешик-дешик еләмәјин бәс дејил, мәнә бир һирсли-һирсли дә бахырсаң!

— Зәһәр тулуғусан һал

Вај! Јекәпәр арвад чин атына минди, јерә дүшүб дәрһал узаглашан гочаның далаңча күллә кими сөзләри чыгарды. Һәтта башыңы пәнчәрәдән чыхарыб гышгыра-гышгыра нәләр демәди! Машың тәрпәнәндә дә сәси кәсилмәмишди.

Машында бир нечә тәзә сәриңшин варды: онларын ичиндә шәһәрли гызлар кими кәјинмиш кәзәл бир гыз һамының дигтәт мәркәзинә чеврилди. О, һеч кәсә бахмырды. Јапағлары гыпгырмызы иди, узун кәмәрли редикүлүнү дызләр үстүнә гојмушду. Түнд гәһ-вәји кәстјум бәдәнинә кип олурду. Кәндин јухары һиссәләриндә кол-көслү чәпәрләрин, јашыл рәңкли гапыларың архасындакы евләр бағ-бағатлы һәјәтләрин ичиндән ағарырды. Һәјәтләр, евләр гуртаранда сағ тәрәфдән уча дағларың кәлкәси дүшдү, сол тәрәфдән исә ағачлар арасында кәниш чајлаг, чајлагдан о јанда исә јенә дағлар көрүндү. Машың кәһ ачыгыла чыхыр, кәһ сың ағачлар арасында, кәһ дағ әтәкляриндән кеңриди. Сениәс јәмјашыл бир дағын әтәјиндән буруландан сонра ачылаң кәнишлијини гојнуңда чајлаг, дағ, мешәлик, үфүгләр, сәма көз охшајырды.

Шаир узун чајлагын јухары һиссәсиндә учалаң дағларә кәүф бахырды, булдулары башының үстүндә сахламыш дағлар төрәү једән гатына галхан пилләләри хатырладырды. Ајдыңча сечилән ағ, јашыл, гара, чәһрајы, гәһ-вәји рәңкли шыгылар кими титрәјирди. О, үч ил әввәл буилары көрә билмәдији үчүн хәчаләт чәкә-чәкә бу сәјаһәтин тез гуртардығына көрә тәссүф дуја-дуја машының јакынашдығы һил-һил кәндини мәнзәрәсини сәјр едирди. Машың кәндин мәркәзиндә дајаналда нарын-нарын јағыш јағырды. Јекәпәр арвад јенә һирсләнди. Шаир сүрүчүлән Мәңдиклини евини сорурду. Гәһәнк гыз дилләнди:

— Калиң, мән сизә кәстәрәрәм. Мәңид бизиң гошшумәздүр.

Шаир гызың кәмәји илә еви тапыб тахта пилләләрин үстүндә әjlәшән башы гырхыб оғландан Мәңдикли евдә олмадығыны әјрә-нәндә ганы гаралды. Чүңки бир тәрәфдән јағыш јағыр, о бири тәрәфдән дә ахшам дүшүрдү. О, күчәдәки гоз ағачының алтында дајаныб һараја кәдәчәјини фикрләшди. Нәһәјәт, колхоз сәлрини евини тапды, тәрәс кими сәдр дә галын олду, ону башдан-ајага сүзүб күлә-күлә:

— А гардаш, бағышла, өз евиндә сәнә јер верә билмирәм, бу доғга сәни раһатлајарам.

Ону кәнд мүәллимләриндән бириниң евинә кәндәрди.

Шаир һәјәтә кирәндә јекәпәр арвады көрдү. О, әтрафындакы чаван гадыналар јолдакы гоча арваддан јана-јана дапышырды, шаири көрән кими:

— Бах, бу да аллаһ шаһидлир,—деди, онуң абрьны әтәјилә елә бүкдүм ки, дүз чыхыб кетди.

РӘССАМ ГАДЫНЫН СЕВКИСИ

1

Мәңлис башланмышды. Бир күндә әjlәшмиш Гәдирин кефи јох иди. Башының ашағы салыб јемәк јейир, арабир кәзләрини галдырыб гоша әjlәшән чаванлара һәсрәтлә бахырды. Кәндардан мү-шаһидә едән олсајды, онуң кәзләриндә дәрин бир кәдәрин кизлә-дијини ачың-јјдын көрә биләрдди. Мәңлис кет-келә гызышыр, сары-демәк итәјәнләрин сајы чохалыр, денә-денә гәдәһләр чыпкыл-дәјир, шән маһнылар ешидилдири.

Гәдирин сачлары еркән ағарымышды. Бу ағ сачлара көрә илк бахышда она чох јаш-вермәк оларды. Әслиндә исә гырх ики јашы варды. Әмрүнү төк-тәһна кеңирмиш, гызлара, гадыналарә итамыны итпәрдији үчүн евләтмәкдән узағ гачмышды. Онун фикринчә, бу

дүндә анчаг во анчаг кеф лазымдыр. Евләнмәк, севки, огул-ушаг, анлә, еһ, буилар нәжә во кимә кәрәкдир, башагырысындан, азабындан башга нә хәјри вар?!

Јаша долдугча, евлә төк-танһа галдыгча, анләсиз јашамағын нә гәдәр чәтин олдуғуну анламыш, сон күнләр исә тамам дәјшилмишиди. Даһа ғызларын, гадынларын далынча гачмырды, буна бир дамчы да олсуи һәвәс көстәрмирди. Ики ил иди ки, һеч кимлә көрүшмүрдү, һәтта көһнә гадын танышларынын зәнкинә, дә'вәтинә биканә галыр, сојугганды чаваблары илә онлары өзүндән узаглашдырырды. Мөһкәм гәт етмишиди ки, һалал сүд әммиш бир ғыз тапыб евләнсин, анлә гүрсун. Белә бир ғыз да һаләлик онун үчүн тапылмырды. Даһа доғрусу, ғыз чоҳду, һәрәсинни бир ғүсуру, нөгәсаны үзә чығыр, Гәдир руһдан дүшүб сарсылыр, үмидини итирмәдән јәнә ахарырды.

Инди ишән мәчлисә бахдыгча, дост вә танышларынын гоша-гоша әләшдикләринни, дејиб күлдүкләрини көрдүкчә онун кәдәри даһа да дәринләширди. Елә бу заман гапы ағзында кәнч бир гадын көрүндү. Масабәји чәлд јелләнди. һамы сакит олду. Гадын өзүнү итирди. Масабәји:

— һејран ханым, кечикдијин үчүн чәримә!—деди.

Һејран ханым ироли кәлди.

— һазырам.

Масабәји она бир гәдәһ шампан шәрабы узатды. Кәнч гадын гәдәһнә додағларына јахынлашдырды, бир гуртум ичиб, стола гојду. Мәчлисәә хош бир пычылыт кәзди. Мә'лум олду ки, бу гадын мөшүр рәссамдыр. Гәдир она диггәтлә бахыб, «аһа, таныдым, адыны тез-тез гәзәтләрдә охумушам» дејә хәјалында дүшүндү.

Бу заман јер дүзәлдиб һејран ханым онун јанында отуртдулар. Бајагдан өлкүн, сүсгун олан Гәдир бирдән-бирә чанланды. Чәлб башгабы һејран ханымнын гаршысына гојуб сорушду:

— Урәјиниз нә истәјир?

Һејран ханым башыны јүнкүлчә она тәрәф чевириб нәзакәтлә деди:

— Чоҳ сағ олун, һеч нә лазым дејил...

Гәдир һејран ханымла сөһбәтә киришмәјә чан атырды. Бир аз кечмәмиш истајинә наил олду. Ону таныдығыны, һәтта саркиләрдә мөшүр бир таблосуну көрдүјүнү дәнә-дәнә сөјләди.

О, көзәл гадын иди. Гапгара сачларыны тәзә дәблә кәсдиришиди. Гулағында гејри-ади сырғалар варды. Гәдир һәлә өмүрдүнә белә сырғалар көрмәмишиди. Минанын алтындан салланан мирвариләр нә гәдәр көзәл иди.

Мәчлис кет-кәдә ғызшыыр, сағлыг дејәнләрин әксәријәтә һејран ханымә мурәчиәт едир, һәтта бә'зиләри Гәдирә дә саташырдылар.

Гәдир бу күн ичмәмәји гәрәра алмышды. һејран ханым кәлән-

дән сонра дәнә билмәди. Араг ичмәјә башлады. Ичдикчә даһа чоҳ данышыр, ону сөһбәтә тутурду. һејран ханыман һәддән зијадә нәзакәтли двранышыш, мөһрибан рәфтары Гәдири үрәкләндириди. Арабир үрәјиндә дүшүнүрдү: «Еһ, чоҳдандыр ки, гадынлар үчүн гәрибәмишәм. Аллаһ елә бил мәним үчүн көјдән гејтириб. Залым ғзынын сују јаман шириндир. Евләнмәк һәр заман олар, белә бир гадынла достлуғ етмәмәк һеч дүзкүн дејилдир».

Мәчлис дағыланда Гәдир палтосуну кејиниб һазыр дајанмышды. Әлбәттә, һејран ханымә өтүрмәк лазым иди. Ев саһибләри буну Гәдирә һәвалә етдикдә о, севинчидән билмирди ки, нә етсин.

2

Нәһәјәт, онлар бирликдә күчәјә чыхдылар. Сәс-күјү, исти мәчлисдән бирдән-бирә сакит, танһа, сарин күчәјә чыхмағ Гәдирә «о гәдәр хош кәлди ки, фәрәһини һејран ханымә билдирди. Гадын күлдүксүнүб деди:

— Көзәл кечәдир. Сакит Бақы кечәләрини чоҳ севирәм. Мән Ичәришәһәри кечә вахты чәкмәк истајирдим... Амма көрүнүр гисмәтм и дејил...

— Нә үчүн?

— Нечә изаһ едим? Тәк-танһа кечә вахты күчәјә чыхмагдан горхурам...

— Мәкәр сизин јахын адамыныз јохдур?

— Јахын адам?! Әрим вар иди. О да үч илдир јохдур. Вафат еләјиб.

— Бағышлајын, һејран ханым, мән сизн кәдәрләндирмәк истајирдим...

— Ејби јох, ејби јох. Онеуз да мән бу кәдәри һәмишә үрәјимдә дашыјырам. Бу кәдәрсиз мәним бир күнүм јохдур.

Гәдир «Бешмәртәбәнин» јахынлығында тахн тутду. Онлар Иншаатчылар проспектиндә, рәссамлар евинни багағында дүшүндүр. һәјтә кирдиләр. Гапыдан кечиб пилләләри галханда Гәдир ейтијатла һејран ханымнын голундан тутду. Кеч олдуғу үчүн ишығлар сөндүрүлүшдү. Дөрдүнчү мәртәбәјә чатдылар. Бура ишығлы иди. Гадын чөлд гапыны ачыб, ичәријә кирди. Ичәри кирмәклә бәрәбәр, архаја дөнүб: «Бујурун, Гәдир муәллимә»,—деди. Бу, Гәдир үчүн көзләнилмәз иди. Гәдир елә күман едирди ки, мәнзилни гапысы өнүндә ондан ағрылачағдыр. һејран ханымнын ону елә дә'вәт етмәси үрәјиндә ојанан кизли һисселәри даһа да чанландырды. Бир ан тәрәддүд етди, гадыннын ејнамсыз, ишарәсиз, ачығ үрәк вә гонагпәрвәрликлә дә'вәтиндә башга бир нијјәтин олмадығыны да дүјдү. Гәдир аста адымларла дәлһизә кечди. Јәнә зиддијәтлә фикирләр бејниндә долашды: «Бәлкә онун бир тәмәннәсә вар?»

Кеченин бу вахты... Јох, ола билмэз. Чох мәдәни гадындыр, јакшы инсана ошајыр. Индијә кими кәзиб доланмышам, нә белә гадын көрүшәм, нә дә белә өз-ешик. Көр, өзүнү нечә чидди аларыр, чох чидди... Мәнәсә нә фикирләрә дүшүрәм... Ајыбдыр, Гадир...»

О, дәһһиздән кечи бөјүк бир отага дахил олду. Бу отаг мүхтәлиф шәкилләрлә бәзәләнишди. Ортадан узун бир ип асылмышды. Бу ипин үстүндә јаш шакилләр варды. Бир тәрәфдә јазы масасы көрүнүрдү. Масаја ичи чурбачыр кистләрлә долу јарашыгы бар ишләр гојулмушду. Отагын күнчүндә мүхтәлиф аг кағызлар, сарымтраг линолуум ғырыптылары нәзәрә чарпырды.

Гадир јумшак креслода отуруб јенә отага көз кәздириди. Отаг она сон дәрәчә гејри-ади та'сир кәстәриди. Нәр дәфә көзүнә нә ишә јенә шеј дәјирди. Бөјүк шакафын үстүндә мис дәбилгәләр нә үчүн ләзим иди? Көрсән әриф гадын бунлары нә үчүн сахлајырды? Устү нахышлы кузәјә бир бах. О, бирдән отагын күнчүнә гојулмуш уча, гадим саата нәзәр салды. Саат икијә ишләјирди. Гадир вахтын кеч олдуғуну инди билди.

Гадын кејимини дәјишиб әлиндә күлду мәчмәји илә дахил олду. О, јенә Гадирин нәзәриндә һәддидән зијадә көзәл көрүндү. Бу садә палтар көзәллијини гат-гат артырмышды. Нәјран ханым балача финчаиларда гара гәһвә кәтириб шүшәли столун үстүнә гојду. Өзү дә Гадирлә үзбәүз креслода әйләшди вә деди:

— Гәһвәни өзүм дәмләмишәм. Ичин, чох јакшы гәһвәдир...

— Тәшәккүр едирәм, сағ олуң...

— Сиз нә ишлә мәшғул олурусуңуз?

Сөзүнү дүзү, бу суал Гадирин һеч хошуна кәлмәди. Чүнки онун ипин ади ишләрдән бири иди вә инди мәшһур рәссамын өнүндә өзүнүн мүнәсиб олдуғуну билдирмәди.

— Ей, елә бир шеј дејил. Бизим ишимиз күнаһ газанмагдыр, сөјүш газанмагдыр. Баша дүшүрсүңүз, мүстәнтиглик етмәк нә дәмәкдир?! Нәр күн чинајет, оғурдуң...

— Нечә, сиз мүстәнтигсиниз?!

— Бәли, нечә мөкәр?

— Нечә, елә-белә. Мәним мүстәнтигләрдән чох хошум кәлир. Онларын марағлы һәјәти олур. Мәним әрим дә мүстәнтиг иди.

Гадир онун чох кәдәрләндийини ачығ-ајдын көрдү. Гадын башыны ашағы дикхиб фикрә кетди. Гадир она тамаша едир, нә вахт фикирдән әришләнәгәнини көзләјирди. Гадын бирдән башыны галдырды, тәссәүф андыран бир сәслә Гәдирә деди:

— Бығышлајым, Гадир гардаш, сизни тамам унутмушдум. Үзр истәјирәм... Сон вахтлар чох фикирләдим...

— Ејбј јох, Нәјран ханым, мән дә сизин көзәдлийинизә тамаша едирдим. Јәгин ки, нечә көзәл олдуғунузу һеч өзүнүз дә билмирсиниз...

Гадын бирдән-бирә дојиңди. Үзү чиддилошди. Көрүнүр, бу сөз-

ләр онун һеч хошуна кәлмәди. Аңчаг сәсиндәки мейрибанлығы итирмәдән, сон дәрәчә нәзакәтлә деди:

— Гәдир гардаш, бизим артыг о вахтымыз кечиб. Бәлкә дә чаван бир гыз үчүн бу сөзләр марағлы ола биләр, аңчаг мәним үчүн јох... Нәјә, кимә ләзим?!

Бу да Гәдир үчүн көзләнилмәз иди. Чүнки бә'зи гадынларын узун-узадмә модһијјәләри тәбәссүмлә, ишвә-назла гаршыладығыны биллирди.

— Јәгин ки, әсәрләрим сизни чох марағландырдыр. Бахмаг истәјирсинизми?!

Гәдир бир аз дилхор олду. Јакин буну бүрүзә вермәди, истәр-истомәз көнүлсүзчәсинә «истәјирәм»,—деди. Нәјран ханым шакафа јакшылашыб, бир дәстә кағыз көтүрдү. Бу кағызлары дивар боју дүзмәјә башлады. Гәдир карандашла ишләниш вә мүхтәлиф вәзијјәтләрдә чәкилмиш ејни адамнын портретинә бахмаға башлады. О, марағлы кизләдә билмәди:

— Бу кимдир?!

— Әримдир.

— Сиз онлары нечә чәкиминиз? Ахы, әркинз...

— Хәјалән чәкимишәм. Јенә шакилләрим вар. Дајанын, бу дәгитә кәтириб кәстәрәрәм...

Гадын јән отагдан кичик бир албом кәтирди. Албомда да аңчаг әркинин шакилләри иди. Гәдир бунлары көрән кими һирсләнди, өз-өзүнә дүшүнмәјә башлады: «Валлаһ-биллаһ белә гадына расә кәлмәнишәм... Кечәнин бу вахты мәнә шәкил кәстәрир. Бунуңла нә дәмәк истәјир?! Бәлкә бу башланғычдыр. Нәр һалда гадындыр. Өзүнү мөһкәм апарыр, јә'ни ки, мәнә һәләм-һәләм адамлар бата билмәз. Билмирәм, һеч нечә һәрәкәт едим?! Бәлкә ишарә, ејһам вурум?! Јох, јакшы дүшмәз, гашыны гајырлығым јердә вуруб көзүнү чыхардарам.»

— Гәдир гардаш, хошуңуза кәлирми?

— Јакшыдыр, хошума кәлир. Дејәсән, әркинздән башга һеч кәсини шәклини чәкиминиз...

— Нијә чәкимирәм, чәкирәм. Әмәк адамларынып, ләп сырави адамларын портретләрини... Әкәр вахтыны олса, бир дәфә сизни дә шәклинизи чәкәрәм. Әлбәттә, разылыг версәнизи.

— Чан-башла разылыг верәрәм. Ләп күңү сабаһдан, бујурун, башлајым...

— Јох, сабаһ јох... башга вахт...

Саат бәркдән сәсләнди. Гәдир башыны галдырыб баханда, бөјүк әгрәбин үч рәғәминин үстүндә дајандығыны көрдү. Гадын бош финчаны көтүрүб:

— Јенә гәһвә кәтиримиңи?—сорушду.

— Истәмирәм,—дејә тәшккүр едән Гәдир әлини јавашча гадын әлине узатды. Нәјран ханым буну тәсадуғи гәбул едиб һирс-

ләнмәди, куя һеч нә баша дүшмәди. Финчаны көтүрүб мәтбәхә кечди.

Гәдир ачыг гапыдан јатаг отагыны көрүрдү. Ики гоша чарпанын үстүнә һава рәнкли, ичә нахшылы, кулду өртүк саланмышды. Гадын кернјә гајыдыб шүшәли столун јанына кәлди. Астандан деди:

— Јаман кечдир, Гәдир гардаш. Јохса сизә башга рәсмләримнә дә көстәрәдим..

— Ејби јох, галсын башга вахта.

Гәдир кәич гадынның нәјә ишарә етдијини аялады вә дәрһал деди:

— Јахшы, мән кедим. Сағ олуң, һейран ханым.

— Сағ олуң, Гәдир гардаш. Сизин кими мөдәни адамла таныш олдуғуна чох шадам. Бу күн тәнһа һајатымда мәнә һәмдәм олдуғунуз үчүн сизә тәшәккүр едирәм. Бир даһа сағ олуң...

Гәдир ондан ајрылыб пилләләри аста-аста дүшәркән өз-өзүнү данлајырды: «Јәгин мән бачарыгсызам. Бәлкә башга чүр һәрәкәт етмәк лазым иди?! Нә билим, һәр һалда удзумшам. Еһ, чаванлыг күнләрим. Бәлкә һәгигәтән гочалырам? Һәлә евләнмәк ешгинә дә дүшүмшәм. Амма һейран ханым нә әнтигә гадын иди. Дилли, мейрибан, ширин...»

Гәдирин еви узагга дејилди. Евә чатан кими јыхылыб јатды. Јухуда һейран ханымә көрдү.

3

О күндән сонра Гәдир һейран ханымла даһа чох марагланмаға башлады. Китабханаја кетди, онун һаггында китаб алыб вәрәгләди. Нә гәдәр тәрифли сөзләр јазылмышды. Буңлары охдугча Гәдир һейрәтланир, онун гејри-ади бир сәнәткар олдуғуну аңлајырды. Әлбәтте, һәр шеји инчәлјинә гәдәр баша дүшмәк Гәдир үчүн чәтин иди.

О, һейран ханымә бир-ики дәфә зәнк вурду. Гадын јенә әввәлки кими мейрибанлыгла вә нәзакәтлә данышырды. Оунула көрүшмәк истадијини Гәдир һеч чүр дилинә кәтирә билмирди. Чүнки гадын елә бир шәрант јаратмырды ки, о, чүр'әтә кәлиб көрүшмәк һаггында сөз салајды...

Бир дәфә ахшамчағы һейран ханымның јашадығы бинаның јанына кәлди. Евләринә кетмәјә чәсарәти чатмады. Күчәдә о тәрәф, бу тәрәфә фирланды. Узагдан онун пәчәрәсинин ишыгы олдуғуну көрүб гаршыдакы бинаја тәрәф кетди. Бинаның ахырынчы мәр-тәбәсинә галды. Бурада һеч ким јох иди. Ачыг пәчәрәдән, түл-архасындан һейран ханымның отағы ајдын көрүвүрдү. О, рәссам гадынның өзүнү дә көрә билди. һейран ханым шәкил чәкирди. Гәдир

пәчәрәјә сөјкәниб бахды, бахды. Бәлкә ики саат, бәлкә үч саат, бәлкә даһа чох... Гычлары јорулду. Аңчаг ону һейрәтә кәтирән бир-шеј олду ки, көзләринә дә инаимәг истәмәди. Бу мүддәт әрзиндә гадын бир дәфә дә олсун јериндән галхмамышды. Елә һей ишләјир, ишләјирди. Гәдир даһа дајана билмәјиб, тәәчүблә пилләләри ен-мәјә башлады.

О, таныш рәссамлардан һейран ханым сорушду. һамы мусбәт фикирдә иди, һамуслу вә гејрәтли гадын олдуғуну сөјләјирди. Гәдир үчүн белә фикри билмәк хош иди. «Мән исә көр нә фикрә дүшүмшәм. Јахшы ки, о кечә ахмаглыг етмәмишәм. Јохса биабир олардым. Бәлкә бу танышлығмызын нәтичәси јахшы олду. Сөзүн дүзү, о, мәним дүшүндүјүм гадынлара бәнзәјир. Елә олса, лап евләнәрам дә. Нијә дә евләнәјим?!»

Гәдир јенә бир дәфә зәнк вуранда, рәссам гадынның севинчлә гаршыладығыны, мейрибан-мейрибан данышдығыны көрүб үрәкләнди. Гадын өзү ону евә дә'вәт едәндә исә севиндијиндән аз гала учајды. һейран ханым ону әввәлки һәрәтлә, нәзакәтлә вә тәбәс-сүмлә гапы ағзында гаршылајыб, ичәријә—отаға апарды вә креслода јер көстәрди:

— Нечәсиниз, Гәдир гардаш?! Бу мүддәт әрзиндә мән јаман ишләнмишәм. Нә кечә билмишәм, нә күндүз... Чағырдым ки, әсәрләримнә сизә көстәрәм. Јәгин ки, марагланырсыныз?!

— Әлбәтте...—дејә Гәдир мәмнун-мәмнун әләвә етди:—Сәнәткарларла һәмишә варам.

— Көзләјин, бу дөгигә бир-бир кәтирим...

Гадын јан отаға кечди, Гәдирин кефи көкәлмишди, хәјалында көјүн једди гатына учмуш, өзү үчүн јелкән дамарыны тутум, тутсам, бу әсәр көстәрмәк бәһанәдир. Кәрәк онун дамарыны тутум, тутсам, гузу кими мәнә тәслим олачағ... Даһа демәјчәк ки, сәндән өтүрүләрәм. Әнтиг арваддыр! Әсл мән дејәл! Һал әһлинә охшајыр.»

Һейран ханым рәнкли карандашла ишләдији бир портретлә керн гајында елә бил Гәдир иладырым вурду. Узуну јана тутмаг истади. Фәгәт өзүнү зорла сахлады. Әшии, јенә бу әр, нә гәдәр чәкәрләр?!

— Нечә, хошунуза кәлирим?!

— Әввәлки шәкилләрә охшајыр.

— Јох, јанылырсыныз, Гәдир гардаш, бу, әримин кәнчлик шәкилидир.

Һейран ханым креслоја отуруб јенә хәјала кетди. Гәдир гадын гулағында инди тамам башга бир сырга көрдү. Диггәтлә баханда һейрәтиндән донуб галды. Чүнки сырганың бапбалача мир-вариләри тир-тир титрәјирди. Гадын демәк олар ки, һәрәкәтсиз дајанмышды, там һәрәкәтсиз. Нечә ола биләрди ки, бу сыргалар титрәсин? Гәдирә елә кәлирди ки, мөч'үзә көрүр. Марағыны киз-

лэтмади во буну Һејран ханымдан сорушду. Рәссам гадын сырганы гулагындан чыхарып Гәдирэ узатды во деди:

— Әрим алыб. Онуң һәдйијәсләдр. Мәним үчүн јер үзүндә бундан гүмәтәли һәдйијә јохду. Бу сырганы Азәрбајҗаның көһнә мәһир усталары гајырмышлар. Инди һеч јанда белә сырға тапылмаз. Мирвариләр һәнгәтәти титрәјри. Марағлыдыр, јохлајын. Тутун әлиһиздә, нечә истәјирсинһизә, еләчә дә тутун...

Гәдир сырғаның учундан тутуб галдырар вә елә етди ки, әли тәрһәмәсини. Ләкин сырғадан салланан мирвариләр титрәјриди. Гәдир гејри-ади сырғалары гадына гајтарды. Һејран ханым ону јенә гулагына тахды. Ајага галхыб мөтбәхә кетди. Бир аздан шүшәли столун үстүнә сүфрә салды. Јемәк кәтирди. Гәдир һәлә өмүрһәдә белә ләззәтәли һити јемәһинди. Одур ки, тәрһиләмәкәјри баҗармады:

— Һејран ханым, ачыг дәмәлијәм. Һитһиз әләдыр. Әс сәдр гадынлар киһи көзәл биһирмәсиниз. Михәјиндән, зәфәрәһиндән тутмуш һәр чүр әдвипјатдан јерли-јериндә истифадә етмисһиз...

— Нуш олсун, Гәдир гардаш. Әлбәттә, бу сөвләри ешитмәк оһошду. Әрим дә мәһим хәрәкәлләри тәрһилләјриди.

Беләһиклә, сөһбәт јенә дә әрим үстүнә кәлди. Гәдирни ачыгы тутду вә сөһбәти дәрһал дәјишди. Соһра исә өзүнү гынамаға башлады. Чүнки сөһбәтин мәчрасы елә бир јерә ахыб кетди ки, Гәдир буһлардан хәбәрсиз иди. Нә билми, јүксәк сәнәт, Веласкес, Микеланджело, Рембрандт, даһа ки, Релин, Суриков... Гәдирни буһлардан во башы чыхарды?! Рәссам гадын исә онлардан бөјүк вәдлә данышырды. Гәдир өзүнүң савадсызлығыны өрт-басыдыр етмәк үчүн јенә сөһбәти дәјишмәјә мәчбур олдү. Кәндләрин бириндә ешитјиди мәзәли әһваләтлары ширин диллә данышмаға башлады. Гадын ону дилләдикчә шәһ гәһгәһәләрлә күләрдү. Онуң күләшүнләң хүсуси һәзз алаң Гәдир чоһур, данышмаға чәһд едирди.

Гәдир раһатлығыны итирмишди. Бә'зән она елә кәлирди ки, севир. Амма севки сөзүнү дилинә кәтирмәк истәмирди. Чүнки индијә киһи буна ојунчаг киһи бахмышды. Онуң фикринчә һәјәт-дә бөјүк, идеал севки јох иди...

О, ишә кедир, ишдән кәлир, фикриндә, хәјәлиндә Һејран ханым долашырды. Бә'зән өзүндән асылы олмајага телефон дәстәјини көтүрүб онлара зәнк вурурду. Гадынның сәһни ешидән киһи аза-чыг дәјаныр, соһра исә дәстәји јеринә гојурду.

Бир дөфә Гәдир јенә Һејран ханымә зәнк вурду. Гадын севинчәлә билдирди ки, ону ахтарыр во саат үдә һөкмән онларда олсун. Гәдирни кефи дурулду, гадынның әрклә данышығы хошуна кәлмиш, дөшүнә јатмышды. Гәдир һәмни вахтада Һејран ханымкилә колди, ичәри кешәркән, ики һөфәр дәд кишини көрүб дурухду. Һејран ханым ону дәрһал гонағларә тәғдим етди:

— Мәһим јахын достумду. Таныш олун.

Гонағлар ајага галхыб әлләркин узатдыгда, Һејран ханым онлар һағгында танышылыг верди: «Бирн Полша рәссамыдыр, о бириси исә Москвадандыр, институтда бир јердә охумушуг».

Онлар әл-әлә тутдулар. Шүшәли столун әтрафында әјләшдиләр. Һејран ханым мөтбәхә кечди. Бир аздан һәмни шүшәли столун үстү онуң кәтирдији јемәкларә долды. Һејран ханым һә гәдәр сәлиғәли во тәмизкар иди! Стола ничә, көзәл габлар дүзүрдү. Гәдир гонағларә һөрмәт едир, онларның рәссамлығыдан кәдән сөһбәтләринә марағла гулағ асырды. Һејран ханым һәр шеј һазырламышды. Гәдир јејир, ичир, нәш'әләјриди. Бир ан белә хәјәл етди ки, бу ики һөфәр шәхс онуң гонағыдыр, Һејран ханым исә арвады! Бу фикр-дәр шақ олдү. Полшалы гонағ Азәрбајҗан хәрәкәлләрини тәрһилләјри, һәр шејин дадына бәхыр, фикрини сөјләјриди.

Соһра гонағлар Һејран ханымның әсәрләринә бахмаг истәдиләр. О, рәсмләрини кәтирнб дивар боју дүздү, бә'зиләрини исә јерә сәрди. Гәдир бу әсәрләрини һеч бирини көрмәһинди, онларә баханда һејрәт едирди. Чүнки чох көзәл иди. Гонағлар фикир вә мүләһизәләрини сөјләјри, тәрһилләјри, һәр әсәрә ајры-ајрылыгда гүмәт вәрирдән.

Ахшам дүшүшүдү. Сүфрә һошалмышды.

Полшалы гонағ хәјди нәш'әли вә шән иди. Москвады да ондан кери галмырды. Онлар тә'кид етдиләр ки, Дағусту парка биркә көз-мәјә кетсинлар. Һејран ханым да кәјинди. Онлар бир јердә чыхдылар. Гәдирни ички бәрк тутмушду. Бу, көзәл сәфәр иди, машиһи... Дағусту парк... Пилләәр... Уча јердән Бақыһын ахшам мәһзәрә-си... Фуһкулләр, дәңн сәһили... Мүхтәлиф сөһбәтләр... Гонағларның ајрылмасы... Јенә машиһи...

Гәдир Һејран ханымның еһнә кәтирди. Гапыһын ағзында дәјәһиң, рәссам гадын она әл узатдыгда Гәдир деди:

— Дәјсән чох јорулмусунуз?!

— Не, јорулмушам. Сизә әһијәт вердијим үчүн чох сәғ олун, Гәдир гардаш. Чох разыјам. Гардашың кәлмәли иди, ләкин онуң тә'һил иши варды, буна көрә сизә дә'вәт етмәјә мәчбур олдүм. Баша дүшүрсүнүз, киһи гонағларда мән чәтһи бачарә билдрим. Бир даһа тәһәккүр едирәм.

Гәдир онуң әһни сыхды. Анчаг кетмәк истәмирди. Урајиндәки сөвләр ону нарахат едирди. Анчаг демајә фүрсәт тапа билмирди. Елә һәјәчанламышды ки, буна өзү дә тәәччүб едирди. Күчлә өзүнү әлә алыб деди:

— Мәһим сизә бир нечә сөзүм вар. Әкәр мүмкүнсә...

Һејран ханым нәзакәтлә күлүмсүндү, онуң сөзүнү јарымчыг кәсди:

— Инди јох, јорғунам. Башга вахт, Гәдир гардаш, јахшымы?!

— Јахши, мэн сизэ зәнк вурарам,—деја Гәдир наалач галык рәссам гадына көрүшүб аярлыды.

Гәдир о кечәни јата билмәди. Гәрибә јухулар көрүрдү. Тез-тез ајылды, өз-өзүнә дүшүнүрдү: «Бу нәдир, јохса мән севирам? Ола билмәз. Лап он једди јашында бир оглан кимјәм». Фикир фикир далманча ону тәғиб едир, бир дәгигә олсун белә раһатлыг вермирди.

Күнортагусту ишдән һејран ханыма зәнк вуруб көрүшмәк истадијини билдирди, гадын буна мәмнуниятлә разылыг верди. Гәдир севиңиб ево кәлән кими он јахшы палтарыны кејинди, тазә көјнәјини талды, сәлига-саһманына фикир вериб бу көрүшә хүсуси һәвәслә һазырлашды. Әтирләмәји да унутмады. һејран ханымы ја көзмәјә, ја да киноја дә'вәт етмәји фикриндә тутмуңду. Гапыны ачаркан, рәссам гадын ону јенә сәмнијјәт вә мейрибанлыгла гаршылады. Гәдир өзүнү евин сәһиб кими азад һисс едиб креслоја сәрәләнди, бунунла кифајәтләмәјиб ичазәсиз-флансыз шүшәли столун үстүндәки бир китабы көтүрүб вәрагләмәјә башлады.

Һејран ханым мәтбәхә кечди, гашәк бүллүр вазда мейвә кәтириб шүшәли столун үстүнә гојду. Өзү дә әләшди.

— Бујурун, Гәдир гардаш.

— Чох сағ олуң, һејран ханым, бәлкә биз бир јерә кедәк, киноја, ја театр?!
— Ахы сизин мәнимлә чидди сөзүңүз варды. Мәкәр о күң буну му демәк истајирдиниз?!

— Јох!

— Бәс нә?!

Гәдир өз фикрини бирдән-бирә дејә билмәди. Гадыны чидди, тәккинли, сон дәрәчә сојугтанлы олмасына көрә тәрәддүдлә дүшүнүрдү. Бу заман Гәдирин дадына јенә һејран ханым өзү чатды:

— Чәкинмәјин, Гәдир гардаш, сөјләјин. Әкәр мәним имканым варса, сизә көмәк етмәјә чалышарам.
— Билдирсинизми, һејран ханым, мән дә сизин кими тәк јашајырам. Тамам тәк. Анадапкәлмә субај, тәсәввүр едирсинизми?!

— Бәс сизин евиниз, аиләниз, ушагларыңыз јохдурму?!

— һеч заман евләнмәмишәм.

Һејран ханым она инанмаг истамирди. Көзләри һејрәтиндән бөјүмүшдү. Сәсиндә ачыг бир паразылыг дујурду. Узүнү Гәдирә тутуб чидди бир һалда деди:

— Јә'ни һеч заман севмәмисиниз? Ахы, бу ола билмәз, Гәдир, гардаш, һеч чүрә ола билмәз.

— Мән инди севирам, һејран ханым, һәгигәтән севирам, өзү дә сиз севирам, сизин...

Һејран ханым тамам дәјишди, тамам. Рәнки дә ағарды. Узун мүддәт сусду, сонра аста-аста дилләнди:

— Гәдир гардаш, сән ки, һәр шеји билдирсән?!

— Нәји?!

— Билдирсән ки, әрим вар!

— Вагышлајым, һејран ханым, ахы...—деја Гәдир тәэччүб етди, Чатта чидилләрини дә атды. Бу тәэччүбүнү кизләдә билмәјиб, шашырымш һалда, чәсарәтсиз һалда, горха-горха давам етди:—Ахы әриңизи һеч заман көрмәмишәм. Өзүңүз дединиз ки, әрим јохдур.

Бирдән мө'чүзә баш верди. Гәдир һејрәтлә јериндән сычрајан һејран ханыма бахды. Һејран ханым һәјәчанла:

— Вар, вар! Мәним әрим вар!—деди вә шкафын үстүндән бир кома кағыз көтүрдү. Отаг боју сәпәлдә. Бир нечә албумо ачды, ичиндәки кағызлары, әриңин шәклиләрини Гәдирин көзү гаршысында тутды.—Бах, будур, мәним әрим, будур!—деја чылғындылыгла ғышгарды. О, буңлары да јерә атыб башга бир албом көтүрдү. Онлары да көстәрди вә бир күңчә атды. Јенә албом, шәкилләр... Гадын сусмаг билмир, каһ јазы столундан, каһ шкафдан албомлар чыхарырды. Гәдир динә билмирди. Һејрәт ичиндә бахырды. Отаг башдан-баша мүхталиф шәкилләрлә, кағызларла долмушду. Гәдир бирдән дикәлди, бәркәд деди:

— О ки јохдур, чоҳдан өлүб. Мән сәни севирам, баша дүш, севирам, јашамаг лазымдыр, јашамаг, әрин онсуз да јохдур, өлүб, өлүб!!!

— Јох, јох!—деја рәссам гадын елә бәркәд дилләнди ки, Гәдир горхуб сусду.—О, мәним үчүн өлмәјиб. Ешидирсәмиң, өлмәјиб. Мән онунла јашајырам, онунла. Мән ону севирам. Мәкәр бу шәкилләри көрмүрсән?! Бах, буңлары, шәклини чәкдијим һәр вәраг, һәр кағыз онсуз кечән бир күңүмдур. Мән нә гәдәр ки, ону севирам, башгасына әр кедә билмәјәчәјәм. Әкәр бу севки үрәјимдә сәнсә...

Һејран ханым сөзүнү битирмәјиб сусду, сакитләшди. Јаваш-јаваш онун чылғынлығы кечиб кетди. Бир кәнара чәкилиб башыны ашағы әјди, кәдәр ичиндә дајанды. Гәдир бир аилыг өзү илә ону мүгајисә етди. Она елә кәлди ки, рәссам гадын чоҳ уча бир јердә, күнәшин јанында, өзү дәрин бир учурумун ичиндәдир.

Гәдир нечә чөлә чыхдығыны билмәди. Фикир ичиндә кедирди. Јаваш-јаваш гар јағырды. Лакин о, гары һисс етмирди. Она елә кәлирди ки, гују кими дәрин вә гаранлыг јердәдир, јухарыја—иңи-ја чан атыр, анчаг өзүндә күч дујумр. Мә'насыз кечән һәјәти етә бу гујуја бәнзәјирди. О күңләри хатырладагыча сарсылыр, чоҳ-чоҳ уча бир јердә һејран ханымы көрүрдү. һеч кәсә инанмајан Гәдир инди һәјәтда дәрин, бөјүк севкинин олдуғуна инанмага башлајырды.

Гар кәсмирди. Гәдир ағыр фикирләр ичиндә прәлиләјир, нә үс-гүпә төкүлән гары, нә әтрафиндакылары көрүрдү.

Узак Арханкелек вилайәтиндә Коноша адлы кичик, жарашыглы гәсәбәсини мәдәнијәт сараји. Сәһнәјә чыханда салонун башдан-башта долу олдугуну көрүб һәјрәтләндим. Рајон комсомол комитәсини кәтиби мәни тәғдим едиб, сәһнәдән узаклашанда, әксәријәти гызлардан ибарәт олан аудиторија илә үз-үзә галдим. Сөһбәт... ше'рләр... суаллар, җаваблар... Бир гыз хәһни етди ки, өз ана дилдә ше'р охуғму. Ики-үч кәләм илә мәзмуну изәһ едиб Аббас Сәһһәтнн «Вәтәһнн» ше'рини охудум. Дудум ки, ше'рини руһу, ритми, аһәнки, дузу салондакыларын хошуна кәлир. Ше'р сона чатанда, куруттуғу алғыш гәлдү.

Бу вахт башга сырадан, бир гыз әһни галдырыб, һәмни ше'ри охумағ итәдәјини билдирәндә һәмни һејрәт көтүрдү. Сарышын сачлы, узун сифәтли, бир аз утанчак сәдә рус гызы сәһнәјә чыхды. Мәһимлә јаваны дајаныб, ше'ри бизим дилдә охумаға башлады. Ејни аһәнк, ејни ритм, шүбһәсиз, ејни сөзләр. Русијаны бу узак күшәсиндә рус гызынын дилиндә Аббас Сәһһәтнн мәшһур ше'рини сәсләнмәси гәлбими гүрүр һисси илә долдурду. Әһ јакшы чәһәти о иди ки, сөзләри ајдын тәләффүз едә билмәсә дә, ифасы сон дәрәҗә шпри: вә мөләһәтлн чыхырды. Бир дә ки, ше'ри алудәликлә, өвүнү унуда-унуда, һавәслә, мәһәббәтлә охујурду. Мән дә она елә һејрән әлмушдүм ки, нә вахт гуртардығындан хәбәр тутмадым, бир дә көрдүм ки, күчлү алғыш гәпүб.

Марағланыб бу ше'ри пәчә вә һарадә өјрәндијини сорудум. Мәдүм олдү ки, бу гыз Москва институтларынын бириндә тәһсил әһли Назакәт адлы бир әзәрбајҗанлы гызла достдур, онун вәснәтлә ше'ри өјрәниб, хошуна кәлијни үчүн әзбәрләјиб. Јај тәтили күнләриндә Назакәткилә гонаг кәлиб, ики аз Әзәрбајҗанда галыб. Гыз сәһнәдән деди ки, елә билирам бу ше'р рус дилиндә јазылыб, чүнки һәмјәја доғма олан, әзиз бир дуғуну көзәл ифадә едиб. Пәчә сөһнәмәјәсән, пәчә ифтихар һисси кечирмәјәсән. Гыз дәрнн тәшәккүрүм билдирдим. Чыхышымы давам етдирсәм дә, үрәјим-дә Аббас Сәһһәтнн ше'ри сәсләнүрди.

Бир-ики һәфтәдән сонра Москвада, јакын достумун евиндә бир мәчлис дүшдүм. Мәни сачларыны тәзчә дәп дүшәк, ағыр тәһәтлн, әһми институтларын һансындасә шө'бә мүднри вәзифәсиндә чәлышан әзәрбајҗанлы бир досентлә таныш етдиләр. Һәмјерлим биолог иди, танышлығымдан мәһну галдым.

Мәчлис кет-келә гызшымаға башлады; кәһ мүбәһисә, кәһ тост, кәһ ше'р, кәһ ләтифәләр, мұхтәлиф әһвалатлар... Бирдән рус јолдашларым мәнән өз дилимиздә ше'р охумағы хәһш етдиләр. Тәрадуд етмәдән, елә Аббас Сәһһәтнн һәмни ше'рини охудум. Гәрибәдир ки, һәмнән чох һејрәтләниб шөвлә дилләјән һәмјерлимиз олдү. Ахырда соруду:

— Бу ше'ри ким јазыб?

Елә бил башыма бир газан гајнар су төкдүләр. Өзүмү күчлә әлә алыб:

— Буну Әзәрбајҗанда билмәјән јохдур,— дедим.

— Ну... ну...— дедә о, паразылыглы башыны јыргалады,— шаир-ләр јаман милләтчи олулар. Јәһни сиз дә онардапсыныз. Белә ше'рләр ләзим дејли. Инди елә дөврдүр ки, јапон дилини билсәјдим, Јапонијадә јашардым. Нә фәрги нар, ја Америка, ја Франса, ја да Италија. Он илдрн Әзәрбајҗана кетмирәм. Ејнимә дејли. Мәһним үчүн бура да јакшыдыр, хошдур.

Рус достларым дөзә билмәјән биологлә мүбәһисәјә киришдиләр, онун һагсыз олдугуну билдириб, он илә доғма јурда келә билмәмәсинә күлдүләр. Лиңчә һәмјерлимиз фикриндә дөһмәк иңијәтиндә дејлиди. Мәни милләтчи һесаб едә-едә, һәр шеји муәсирлик-лә бағлајыб өзүмә һагг газандырыр, гызгыныглы мүбәһисә едирди. Демәк олар ки, мәчлисдә һәмә е'тираз сәһни учалтыды.

Бу мүбәһисәјә гулағ аса-аса узак Коноша гәсәбәсиндә, мәдәнијәт евиндә, мәһимлә јаваны дајаныб бизим дилдә ше'р охујан рус гызынын сәһни ешидирдим:

Вәтәһнн севмәјән һисән олмаз,
Олә, ол шәхсдә иңчдән олмаз

БӘЈАЗ МЕШӘСИНДӘКИ ЕВ

Кәңчлијимдәки бир һадисәни унуда билмирдим. Мешәјә апармағ үчүн мәни Мәчид адлы бир кәңчә тапшырдылар. Мәчид:

— Нијә Бәјаз мешәсинә кетмәк итәјирсиниз?— соруду.

— Ады хошума кәлир, она көрә...

Бәјаз мешәсинә чатанда ахшамүстү иди, Мәчид маһындан дүшән кими, сүрүчүнү керия—рајона гајтарды. Өзү габаға дүшдү, мәни далынчә. Гөз шитилдији, талаја бәнзәјән јамјашыл чәмәликлә дә тәһна говағ, кол-колларын јаратдығы чәпәр, балача дәрә, сонра мешә. Јухары чыхмаға башлајанда, сых-сых ағачларын арасындан күчлә сөзилән думандымы, һавадымы, нәдисә—тоз кими бәјаз ағлы һәр јери бүрүјүрдү. Бу ағлыгын јаратдығы мәнзәрәјә чатмаға чан атырдым. Мәчидин далынчә һа кедирдимсә, чата билмирдим, бу мәнзәрә һәр дәрәјә дәрнликдә, узагда ағарырды. Мәчид мәни шүбәбәндли, ики отаглы бир евә кәтирди. Отағын бириндә лампа јанырды, динчәлмәји тапшырыб бир-ики саатлыға һараса кетди. Шүбәбәндә ачылан пәнчәрәнин јанында чарпазы, гаршыда јазы столу, бир нечә стул, көһнә диван, чубуглардан һөрмә китаб

рәфи гоҗулмушду. Диванда узандым ки, бир аз мүркүлөјим. Бачармадым. Елә-беләчә хејли кечди. Шүшәбәндән сәс кәлди, чеврилиб пәңчәрәјә бахдым.

Сәс мәни горхутду. Мешә гарантыг, сүкут ичиндә отаг, јад, узат јар. Бирдән пәңчәрәдә нәсә агарды, сонра јоха чыхды. Әмәлли-башды горхмага башладым. Ајар сәсләри кәлди, сонра пәңчәрәдә јенә дә нәсә агарды. Дивандан галхдым.

Көрүјүм һәңгәт иди; нә хәјалды, нә фәһм, нә хулја. Ајдын чәсәлә иди ки, мәни гара дә басмырды. Диггәтлә бахдым, аҗ шеј пәңчәрәдән итмишиди. Шүшәбәндә чыхмаг истајондә гапы тәрләнди, үрәјим дүшдү. Бу нә ишди, чаным? Өзүмү әлә алмага чалышдым. Елә бу вахт гапы тәјбатәј ачылды.

Ичәри аҗашпаг пәалтәрәдә бир гыз дахил олду. Сачлары ачылыб чийиләринә төкүлмушду. Пәалтары узун олдуғундан өзү дә уча-бојду көрүнүрдү. Башыны дик тутмуш, шаһанә бир көркәм алмышды. Сәг чийини азда габага вермишиди. Аг пәалтары кечә көјнәјинә бәнзәјирди, санки јатагдан галхыб кәлмишиди. Бир-ики аддым атыб:

— Салам, Мәчид,—деди.

— Мән Мәчид дејиләм!—дејә кәкәләдим, ахы горху һисси һәлә мәнән чәкылмәмишиди.

— Нијә мәни алдадырсаң, Мәчид?

Гыз көзләрини галдырыб өзүмә баха-баха јенә азда ирәли кәлди. Тампанын солғун ишығында јанәгларынның гызартысы, көзләриниң парыттысы үзә чыхды. Она кәвал демәздим, амма сүзләринди, адамын үрәјинә јатырды. Бирдән мәни јенә горху бүрүдү, чүнки олиндә күмүш кими парылдајан бычар тутмушду. Һәм дә көзләри гәзәблә јанды, бычагы јухары галдырыб:

— Сәни өлдүрмәјә кәлмишәм, Мәчид!—дејә чығарды.

— Ахы мән Мәчид дејиләм!

Мән елә бәркән гышгырдым ки, гыз диксинди, әлини ашағы салыб, мәнә диггәтлә бахды, бу дәфә бир-ики аддым кери чәкилди:

— Бәс кимсән?—дејә малаһәтли сәслә сорушду. Бајагкы гәзәб һара, бу чүр малаһәтли сәс һара?!

— Мәчидиң тапышыјам.

— Өзү һаны?

— Һарда олса, инди кәләр. Көзләјин.

— Јох, көзләјә билмәрәм.

Кернјә чеврилиб гәтијәтлә гапыдан чыхды. Өзүмә кәлсәм дә һеч нә баша дүшмәјиб фикирләшә-фикирләшә галдым. Мәчид кәлди, өзүлә јемәк-ичмәк кәтирди. Мән дә бу һадисәни она данышдым. Кәдәрли-кәдәрли дилләнди:

— Сәнәм кәндә гошумуздаур. Ики ај олар ки, башына һава кәлиб. Бу јахында һиреләниб ону јүнкүлчә итәләмишдим. Она көрә куја мәни өлдүрмәк истајир. Өзү дә күт ев бычагы илә. Она

јазығым кәлир. Тәзәчә ишанланмишымды. Дејәсән, ишаны гәјтарачағлар. Еһ, узун мәсәләди, кәд, чөрәјимзи јејәк...

— Мәнчә, Сәнәм сәни севири, Мәчид. Бу һоғгалары она көрә...

Мәчид бир ан дуруб фикрә кетди, сонра әлини јелләјиб күлду. Илләр кечди, Бәјаз мешәси һаггында јаздығым очерки гәзетләрин бириндә чап етдирдим. Башта ишләрә, гајгыларә башым тарышса да, нә мешәни, нә Мәчиди, нә дә Сәнәми уунда билдим. Бу күнләрдә јенә Бәјаз мешәсини кәзмәк, Мәчиди көрмәк, Сәнәми сонракы тәлејини ејрәнмәк истадим. Сачлары агармыш, үзүни ғырышлар басмыш мешә идарәсиниң директору мәни динләјиб деди:

— Арузуну јеринә јетирмәјә һазырам. Кәдәк.

Јенә Бәјаз мешәси, гоз иштиләји, чәмәнлик, чәмәндәки тапта һа говаг, дәрә вә дәршликлә—ағачларын арасында думан кими ағаран бәјазлыг. Јенә һәмни бәјазлыга чатмаг истадим, аңчаг чата билмәдим ки, билмәдим. Гәрибә иди ки, һа келдирмәсә дә, бу ағлыг итмири, јох олмур, узатда титрәјирди. Гаршымыза шүшәбәнди, икитәји ев чыханда директор күлүмсүлдү:

— Таныдың?

— Бәли.

— Инди кәдәк кәндә, Мәчидиң евини.

Кәндә ики мәртәбәли, үстү шиферди бир евин һәјәтиңә кирән кими директор мәнә сары чеврилди:

— Нә јахшы, Сәнәм евдәдири, Мәчидиң һәјәт јолданы.—Сонра ејванда дајанмыш гадына мүрачәјәт ети:—Ај Сәнәм, гонағамыз вар.

— Гонаға чанымыз гурбан. Бу јуреуи, кечсин ичәри.

Бу, һәмни Сәнәmdir?! Директорун далаңча ејвана галханда, шәкк-шүбһәм галмады. Өзүдүр ки, вар. Јенә ағ пәалтарда, јенә арыг, учабој! Һеч дәјишмәмишиди, нечә вардыса, елә иди. Директор она нәсә тапышырыг вериб отага кечди вә мәнә јухары башда јер көстәрди:

— Бу да Мәчидиң еви.

— Бәс Мәчид һаны?

— Мәчид?—директор күлә-күлә гаршында әјләнди—дејәсән мәни танымадым. Мәчид мәнәм.

Һәңгәтән ону танымамышдым, одур ки, јенә чашмамаг үчүн сорушдум:

— Сәнәм дә о Сәнәmdir?

— Еләдири. Сәнәм мән дүшүндүјүм гәдәр дә ағыр хәстә дејилмиш, бир аз һаваланмышды, мүәлицәдән сонра кечиб кетди. Мән дә онунлә евләндим. Бах, бу да әнләм.

Бу вахт отага олиндә мәчәми олан бир гыз кирди: узун, ағ пәалтарда, ејни илә ијирми беш ил әввәл көрдүјүм Сәнәмә охшајан

бир гыз. Ону көрөн кими Сәәмийн нечә дәшшидјини дә һнсс едә билдмн. Мәчид диләлди:
— Бөјүк гызымдыр. Ады Бәјаз. Мешәмизин адыны вермишәм она. Бәјаз мешәмизин өвләдыдыр.

ҺАНЫ ЧӨКӘ АҒАЧЫ?

О чөкәни мән чичәкләјән вахты көрмүшдүм; чај ғырагында, көрпүсүи јанында. Елә бөјүк, елә јамјашыл, елә тәрәвәтлн бир аҒач иди ки, дәјәниб тәмаша етмәдән јанындан өтмәк мүмкүн дејилди. Елә бил аҒач јох, тәбиәтин јаратдығы мөчүзә иди. Салхым-салхым чичәкләри јашыл јарпагларын арасында чыраг кими јанырды. Чичәкләр ону елә бүрүмүшдү ки, башдан-баша... бәзәдилмиш рәнкәрәнк ишыгы бир јолкаја бәзәјирди. Ачыг гәһләнш рәнкәли чичәкләрин үстүнә сәикн зәфәрән тозу сәһилмишиди. Бу чичәкләр кәһ јарпагларын арасында кизләнир, кәһ онлара гарышык әләвиныг јарадыр, кәһ ләпәләр кими үзә чыкырды. Күнәш ишыглары аҒачын үстүнә дүшәндә чөкә даһа фүсункәр көрүнурдү.

Бир јекә будагы јерә әјилмиш, бизә сары узанмышды. Чичәкләр дә, јарпаглар дә елә тәзәтәр иди ки, нәһәнк күлдәстә кими бәрг вурурдү. Ачы бәлә будаг бир дејилди, икн дејилди, һамысы бирләшнб аҒачы тәрәвәтләндирмиш, үмүми бир көзәллик јаратмышды.

Чөкәнин алтына кирдим, башымын үстүндә рәнкәрәнк бир күнбәз ачылды. Чичәкләрдән кәлән кош әтир мәни биһушдары кимн мәст әләмишиди.

Он беш һадән сонра јенә јолум о тәрәфләрә дүшдү. Бу чөкәни јенә көрмәк, көзәллинигә вәләп олмаг истәдим. Көрпүзә јакынлашанда көзләримә иһанимаг истәмәдим. Чөкә гулгуру гурумушдү. Өзүм дә јеримдә гурудум. Күчлә ычыллаја билдим:

— Һаны чөкә аҒачы?!

Елә билдим ки, ән әзиз, ән догма бир адамымы итирмишәм. Агир кәдәр ичлиндә көр-пешман керн дөндүм.

Чөкә аҒачы әввәлки кәнчлик вә баһар көзәллији илә хәјәлим-дә јашајырды.

ПСИХОЛОГ

Психолог Чавады бизим маһалда танымајән јохдур. Елә билмәјин ки, бу ад она психолокија ели илә әләгәдәр верилиб.

Хејр а! Чавад бу елмдән чох узагдыр. Олса-олса онун әлифбасыны билә, ја билмәјә. Амма һамы бу фикрләдир ки, дүнјада Ча-

вад чата биләчәк психолог јохдур. Доғрудан да о, анадан психолог доғулуб. Нә о јән, нә бу јән. Данышыгында, рәфтарында елә чазнбә вар ки, онун чәрчивәсиндән чых көрүм, нечә чыкырсаң. «Чавад адамы елә овсуллајыр, елә овсуллајыр, бир дә көрүрсә истәјини, арзуну ачыб сәни өзүнә дејир, үрәјиндән нә кечирсә дәрһал јеринә јетирир. Лап гәрибәдир, елә бил чадукәрдир.»

Иһсафла демәк ләзимдыр ки, бизим маһалда психологун һөрмәти, һүфузу һеч кәсдә јохдур. Буну бош јерә газанмајыб, чамаат онун нә көзүнә, нә дә ғышына ашигдир. Амма јаман бахышылары вар: һүфүзедичи, кәскин, тә'сирли, бир дәфә бахмагла адамы бмчаг кими кәсир. Өзү дә сифәти чилләрдә долулар, хаш-хаша бәзәјән бу чилләр дејәрсән ки, нөгтәдир. һатта ондан да кичикдир. Бах, бәлә бир сифәтдән сәһә дикләтән көзләрини сәһинә дүшмә көрүм, нечә дүшмүрсән. Балн, балн, нә варса, елә бу көзләрдә вар. Бәлкә дә бу көзләрини һүфүзедичи вә тә'сирли олмагына бу хырда чилләрин көмәји чохдур. Әлбәтә, мәсәлә бунда дејил, һәр нәсә һамн она психолог кими бахыр, бу бәрәдә дә сөз-сөһбәт узаныр, шахләнир, бир учу кедиб чыкыр аја...

Чамаат өз сөз-сөһбәтиндә олсун, мән дә сизә психологун тәрчүмеји һалындан бәзи шәјләри данышым. Онун ата-анасы фәтир адамларды, әлләрини әләмәтигә долаһардылар. һеч кәсдә иһләри олмазды. Чавад дүнјаја кәләндә севинчләри јерә-көксә сығмады, чүнки, ондан габаг беш ғызлары олмушдү. Онлардан икиси дүнјадан вахтсыз көчүмүшдү. Үч ғызы сағ-саламат бөјүјүр, сәһн дирәјинә чеврилирди. Чавад јаваш-јаваш бој атды, мәктабә кетди, сонра охумагына давам етди... Диш һәкимн оладү. Елә бу әрәфәлә онун сөз-сөһбәти башлады.

Гоншулуғда балача бир ушаг кечә-күндүз аглајырды. Нә иләһ едирдиләр, киридә билмирдиләр. Чавад бир дәфә ону анасындан алды, аста-аста көз јашларыны силди... Башыны тумарлады, охшады, ојнатды, әлигә бир-ики ојунчаг верди. Мәһрибан-мәһрибан бағрына басды. Бу һадисәдән сонра ушаг бир дә ағламады. Бәһ, арвадларын һејрәти чыхды көјә, «балам, бу Чавад сәһрбаздыр» дедиләр. Буну ешиндән башга бир гоншу лал ғызны Чавадын јанына кәтирди. Чавад һеч нә демәди, онлары Бақыја апарды. Бир ајдан сонра дил-дил өтән ғылла керия гәјитдиләр. Бу һадисә психологун шөһрәтинн көјә галдырды.

Бизим маһалда күн ишығы кими бир көзәл варды. Чаванлар онун дәрдиндән дәли-диванә олсалар да, ғыз һеч кәсә маһал гојмурдү. Елә ки, бизим кәнч психолог о ғыза мејл салды, чохусу башыны булады: «Бу баш тутан севдә дејил. Јахшы олар ки, психолог бу фикриндән дашынысы, чүнки ғыз она әрә кетмәз. Бу ғыз психологдан јүз гәт көзәл олан чаванлары гапындан керн гәјтәр.» Бу сөз-сөһбәт кәдән вахт сәкитлик чөкдү, узун мүддәт бәләчә давам етди. Психолог көзләниһләмдән чыхды орталыга вә һәмнин

гыза елчи көндөрдү. Гызын разылыгыны аланда чохлары һейрәт ичиндә галды, хусусилә гызын дәрдиндән јаныб-јакыланлар пахыллыктарындан өзләринә јер тапа билмәдиләр. Намы буну психологун сәһри илә изәт еләдн: «Залым баласы бу дунја көзәлини көр нечә оwsунлады. Ондакы күчә бах! Гызын көзү, аглы һарладыр, көзәл, жарашыгылы чаванлара јакын дурмады, амма буна... чилчил үзлү чадукәрә нечә инанды. Чилләрн дә ки, машаллаһ, үч дейлә, беш дейлә. Тојугун көзүнә дәјсә, дән билиб бирчә-бирчә дәнләјәр.»

Бир тоју гурулды ки, кәл көрәсән. Бүтүн маһал—ушагылы-бөјүклү тојдә иди. «Балам, бу психологун хәтрини истрәјән нә чохдур, аз галды ки, ајдан, күнәздән дә гонаг кәлсин.»

Күнләр кечдикчә, вәзифәсиз-филансыз һамынын арасында Чавадын һөрмәти артырды. Бу, ади һөрмәт дейилди. Һәтта вәзифәли адамлар белә Чавадын һөрмәтини сахлајырдылар. Ону гејри-ади адам кими гаршылајыр, бөјүк еһтирам бәсләјирдиләр. Диши агрыжанларын чоху онун јанына кедирди. Бөјүк бир һөввә јаранырды. Јашлы арвадлар хусусилә разылыг едир, «әли гызылдыр» дејә ону бир-биринә тәрифләјирдиләр.

— Дишини елә чәкди ки, һеч хәбәрмин олмады. Әлләри тәкчә гызыл дейлә һәм дә оwsунлудур. Нә сәһрдир, билмирәм, најә тоху-тур, олур мум кими. Бүтүн күнү чанына дуа етмишәм. Көрүм өмрү боју азар-бездар көрмәсин.

— Ман дә ондан чох разијам. Өмрү узун олсун, елә ширин дилә вар ки, сәни сөһбәтә тутур, нә агры јадына дүшүр, нә дә горху. Бир дә көрүрсән ки, дејир, һә гуртарды, кедә билүрсән. Мат-мәәттәл галдым. Биләндә ки, ондан разы галырсан, үзүндәки чилләрн дә итиб, көрүмәз олур.

— Нә чилләри?! Һеч докторун чилләри вар?!

— Вар!

— Јохдур, чаным, јохдур...

— Вар, өзү дә чохдур.

— Јох! Ај төвбә... һеч бири дә јохдур!

Бу һөрмәт вә нүфүз сәһиб һәм хейрлә, һәм шәрдә чамаатын дадына чатыр, мәсләһәт верир, мәчлисләрдә јухары баша чәкилр, һәтта ичтиман јерләрдән белә кәнарда галмырды. О, ушаг кими садә вә мейрибан иди, һеч заман өзүнү чәкмәз, бөјүклә бөјүк кими, ушагла ушаг кими рәфтар едәрдн.

Нә едәсән, бә'зи адамлар нәдәнсә ону севмирдиләр. Бу вә ја дикрә шәкилдә она саташмаг, нүфүзуну ашағы салмаг, һәтта ләкәләмәк үчүн әлдән-ајагдан кедирдиләр. Бир нечә дәфә буна чәлд, көстәрмиш, амма удузмушдулар. Һәр шеј психологун хейринә олмуш, өзләри пис вәзијјәтдә галмышдылар. Гәрибәдир ки, бу гара итјјәтләриндән әл чәкмәмишдиләр.

Маһалда кәч бир һәким бир нечә дәфә папагы Мәммәдкәримн гызына елчи көндәриш, рәдд чавабы алмышды. Мәммәдкәрим гарагабаг, тәрс, һөвсәләсиз, ачыдил бир киши кими танынды. Бүтүн күнүнү базарын јакылыгындакы балача, шүшәли дүкәнда кечирәрдн. Бә'зи адамлар һәкимә мәсләһәт көрдүләр ки, психологу бу ишә чәлб етсин. О тәрәфдән дә кедиб Мәммәдкәримн гызышдырдылар ки, Чавад дејир: «Ағзы нәдир Мәммәдкәрим монә рәдд чавабы версин, онун башына ит ојуну ачарам!» Мәммәдкәрим дә өзүндәк чыхды, нә чыхды: «Бу психолог да адам олуб, чыхыб орталыга. Һалә гапымы ачыб ичәри кирмәјиб, дедији сөвләрә бах-Гој кәлсин, дәрсини верәрәм». Адамлар ләззәтлә күлүб севиндиләр ки, нәләјәт, психологун нүфүзуну јерә вура билчәккәләр. Һәкин күн өзләри дә бу мәчлисдә олдулар ки, көзләри илә һәр шеји көрсүнләр.

Психолог ичәри кирән кими Мәммәдкәримн һөрмәтсиз даврандыгыны дүјүб сорушду:

— Мәммәдкәрим, мөндән сәнә нә дејибләр?

— Һеч нә.

Һамы өзүнү итирди. Мәммәдкәрим нсә тамам чашбаш галды. Бундач истифадә едән Чавад она елә психоложи һүчүм еләди ки, Мәммәдкәримн сарсылыб бир мүддәт динмәди. Сонра нсә ондан нсә дејилдијини е'тираф етмәјә мәчбур олду. Инди Чавад ағыр тәрпәниб сәкитчә суалларыны верди. Мәммәдкәримн гызыны һәкимә вермәјә нә вахт разы олдуғуну билмәди. Һәтта она нифрәт едән бә'зи адамлар да оwsунланмыш кими мат-мәәттәл галдылар. «Јох, киши доғрулан да психолог имиш. Көр Мәммәдкәрим кими адам гаршысында нечә мума дөндү».

Бу һадисәдән сонра бә'зи адамлар онун икә ај бурада олмамысында истифадә едиб, психологун башына тәзә бир ојун ачмаг истәдиләр. Көзәл арвадынын куја она хәјанәт етдији барадә шәјиә јәјдылар. Чавад евә гајыдан вахт кизличә јатаг отагына бир киши папагы, јайлыгы, тоггасы атдылар. Психолог ону мәһәббәтлә гаршылајан әиләси илә бирликдә јемәк отагында отуруб сөһбәт етди, дејиб күлдү. Сонра арвады илә јатаг отагына чәкилди. Нә папагы, нә јайлыгы, нә дә тогганы көрдү. Арвады бунлары сәһәр јердән көтүрүб һейрәт ичиндә, бир шеј аңламадан кәнара гојду. Психолог нсә ширин-ширин јатырды. Ојананда гадын сорушду:

— Ај Чавад, сәнчә булар киминдир?!

Чавад бир аз фикирләшди:

— Һәр киминдир, апар ат зибил јешјинә!—десә дә баша дүшдү ки, евинә јад әлләр узаныб. Мәммәдкәримн гызышдыранларын әлләри.

Кечә јатмаға һазырлашанда арвады онун үзүнә бахыб деди:

— Сәһәр о шейләри сәнә көстәрәндә горхдум.

— Нәдән?!

— Горхдум ки, шүбхэлэнэрсэн.
— Шүбхэлэнмэк үчүн эсас жохдур. Бир дэ ки, мэн сэнэ инаны-
рам, нэм дэ чох инанырам.

Гадын нэм һејрэт, нэм дэ фэрэһ ичиндэ голларыны онун бојну-
на долајыб:

— Чох сағ ол, ээизим!—дејә пычылдады —ағыллы, дүзкүн олду-
гун үчүн сэнэ эрә кетдим...

— Нардан билдин ки, мэн беләјәм?

-- Көзләриндән һисс еләдим.

Бә'зи адамлар күј-мә'рәкә, ғышгырыг, һарај, һәтта фачиә көз-
ләјридиләр. Амма һеч јадыглары шәјиә үзә дэ чыхмады, һардаса
боғулуб галды. Чүнки һеч кәс буна инанмамыш, «јаландыр» дејә
бу сөһбәти кенишләмәјә гојмамышдылар.

Бәли, бизим психолог белә аламдыр. Әслиндә онун һеч бир пси-
хологлогу жохдур. Нә сәһрли иди, нә мө'чүзәли, нә дә гејри-ади
һиссијатлы. О садәчә олараг јахшы инсан иди, Башгаларынын да-
дына јетмәји севирди. Азачыг да олса, инсанлара көмөк етмөкдән
зөңг алырды. Бәли, бәли, хејрә-шәрә јарајан, севинчә севинән,
дарылмаг, сыхылмаг нә олдуғуну билмәјән, психолог кими үрәкләри
охумағы бачаран бу адамын јеканә мәгсәди јахшылыг етмәкди.

Бүтүн јахшы адамлар һәр јердә, һәр заман сәһрли көрүнүр. Би-
зим психолог да белә адамлардан биридир. Әкәр јолунуз бу тә-
рәфә дүшсә, ушагдан тутмуш бөјүјә кими, кимдән сорушсаныз,
онун евини сизә көстәрәр.

ПОВЕСТ

Узагда учалан дағлар 4

БЕКМӘЛӘР

Кизли кәдәр	272
Кәнд автбусу	288
Рәссам гадынн севкиен	291
Аббас Сәһһәтин шә'ри	302
Бәјаз мешәсиндәки ел	303
Һаным чөкә агачы?	306
Психолог	306

Тофик Махмуд оёлы Мехтиев
(*Тофик Махмуд*)

ДАЛЕКО ВОЗВЫШАЮЩИЕСЯ ГОРЫ

Повести и рассказы

(из азербайджанской этники)

Баку — 1991

370005—Баку, площадь Натаван, 1

Наширият директору *Ф. Маликов*
Матбэа директору *А. Гулиев*
Редактору *Иса Нуманов*
Риссамы *Ч. Далкбаров*
Бадии редактору *Е. Исмаилов*
Техники редактору *К. Баширова*
Корректорлары *Э. Луцифова, С. Алиева*
ИБ № 3316

Ягилмага верилмиш 19.06 1990-чы ил. Чапа нм-
здавмиш 25.06 1991-чи ил. Кагыз форматы
6/8х11/8. Матбэа кагызы № 1. Шрифтин гарни-
туру одэби. Лүксак чап үсулу ила. Шэрти ч. в.
18.13. Учот нэшир вараги 19.4. Тиражы 12.000 Си-
фариш № 166. Гијмэти 2 ман, 50 гап.

Азербайчан ССР Дөвлэт Матбуат Комитэси.
«Язычы» наширијаты, 370005, Баку, Натаван
мејданы, 1.

26 Баку комиссары адына матбэа,
370005, Баку, Әли Бајрамов күчэси, 3.

5-00

A74 203457

U13
M 31

